13
8
C-1-3

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
13
8 B
16

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

25.58

f. di lor. lij

A di d.

a

13-8-13-16

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI

DE IVRIS ARTE LIBRI TRES.

Eiuſdem,

IVRIS CIVILIS, SIVE AD PANDECTAS LIBRI SEX Priores.

LOVANII

Apud Petrum Colonæum Bibliopolam Iuratum.
Anno 1 5 5 5.
Cum Cæſ. Maieſt. Priuilegio
Ad ſexennium.

13-8-B-16

TYPOGRAPHVS LECTORI S.

DAmus tibi Lector, Ioachimi Hoperi Phriſij, Iuris vtriuſque Doctoris, ac magni Cæſaris Senatus Conſiliarij, libellorumq; ſupplicum in curia magiſtri, libros, De Iuris arte, tres, nuper quidẽ ante mẽſes aliquot typis excuſſos, ſed nunc ab ipſo authore recognitos, & quibuſdam acceſsionibus nonnullis locis locupletatos. Quibus porrò adiunximus eiuſdẽ, Iuris Ciuilis, ſiue ad Pandectas, libros ſex priores, nũquam ante hac editos, in quibus tum vſus ipſius artis, re ipſa exprimitur, tum verò Digeſtorum ſiue Pandectarum maiori ex parte, non tam Epitome ac Enchiridion, quàm ipſum quaſi fundamentum exhibetur. Nam cùm omnes Pandectarum tractatus: partim ipſis legibus conſtent, hoc eſt, rogationibus, plebiſcitis, ſenatuſconſultis, principum placitis, prætorum edictis, prudentum regulis, aut longa conſuetudine: partim interpretationibus, & varijs quæſtionibus Conſultorum: partim deniq; actionum ac formularum conceptionibus explicationibusq;: nulli, niſi fallor, dubium eſt, quin præcipua omnium & princeps pars ſit, ipſa Lex, cui reliquæ duæ, tanquam acceſsionis vice applicantur. Quæ quidem licet rem eminus

conſiderantibus, ſubtiliore quadam in ratione verſari, ac in quotidiano vſu magis poſitæ videantur, quàm ipſæ leges: tamen ſi cum ijs componantur, tantum ab earum maieſtate differunt, quantum ab ipſo poëta, interpres eius: & ab ipſarum legum latore, iudex: & ab eo qui in alto nauigat, is qui fluminum anfractus ac diuerticula conſectatur, differre ſolet. Qua etiam cauſa factum eſt, vt hoc in genere non ſolum poſteriores Iuris interpretes, tam veteres quàm recentiores ſint verſati, vt Azo, Placētinus, Hoſtiēſis, Zaſius, Baro, Connanus, & alij ſummæ viri eruditionis ac doctrinæ: verum etiam ipſi authores & fundatores noſtrarum legum Iureconſulti, in quibus ſunt Pomponius, Paulus, Hermogenianus, cum quibuſdam alijs, vt nunc Papyrium, Flauium, Ælium & ipſum etiam Moſem prætercam, quorum porrò veſtigijs inſiſtentes Græci, tantam authoritatem ei tribuerunt, qui illius libri, cui Baſilico titulus eſt (quem & Hermonopulus imitatus videtur) compilator fuit, vt & perpetuos illi commentarios applicare, & in cõmunem vſum recipere non ſint veriti. Nam cùm varij quæſtionum ac diſputationum nodi, permiſtè propoſiti, hoc efficiant, vt animum in diuerſa diſtractum nunquam ſe colligere, ac pedem figere patiuntur: hoc ipſarum legum in vnum collectio præſtat, vt &

certum

certum nobis ſcopum proponat, & quo quæque re-ferantur ac pertineant, erepto omni errore oſten-dat. Ac cum alijs in hoc argumento verſantibus, alia atque alia fuerit propoſita ratio: quæ ab hoc authore noſtro expectari poſſunt, inter cætera hæc ſunt. Primum enim locis omnibus demonſtrat, quis nam tandem ordo ſit ac methodus Pandecta-rum, & quàm eleganti omnia nexu, ac vinculo contineantur. Deinde verò leges ipſas proponit, & vel ædictum, plebiſcitum, Senatuſconſultum, principũ placitum, ſi ſuperſit exhibendo, vel reſpõ ſum ex reſponſo, ſi quãdo ſic vſus poſtulat, necten-do: quodnam cuiusque tituli præcipuum argumen tũ ſit, cui reliquæ quæſtiones & actiones applican tur, oſtendit. Tertio verò latius progrediendo par-tim in cuiusque legis ac tractatus originem & an-tiquitatem inquirit, partim verò cauſas ipſas, & fontes in natura poſitos aperit, ex quibus leges no-ſtræ Ciuiles promanarunt. Præterea quemadmo-dum libro primo tum librorum Iuris Ciuilis omniũ generalem quandam collationem facit, tum verò ingreſſum aliquem ac aditum ad Pandectas ape-rit: ita duobus poſterioribus, hoc eſt, vndecimo ac duodecimo (nam reliqui nouem cedunt ipſis Pan-dectis) quæ ſit Iuſtinianæi Codicis, & Nouella-rum cum Digeſtis in ſingulis conuenientia, quæq;

*ſit cuiuſque tractatus via & ratio, demonſtra-
bit: Sed poſteriorum ſex librorum editionem,
ideo ſuſtinet, vt in his interim prioribus peri-
clitetur, quomodo labor tandem eius ac ſtudi-
um, doctis ac bonis probabitur: videlicet vt ſi
quid fortaſſe occurrat, quod vel corrigendum,
vel mutandum, eruditorum hominum admonitu
videatur, id non ſolum in hiſce prioribus, ve-
rum etiam in poſterioribus faciat, & ſic tandem
perfectum aliquem partum, quo ad eius fieri po-
teſt, exhibeat: exemplo nimirum Platonis, qui
duos libros de republica, multo tempore ante re-
liquos octo edidiſſe, & audito aliorum iudicio,
plurima immutaſſe fertur. Nam & illud etiam
in animo habet, vt quemadmodum libros De iuris
arte, tres, quaſi proœmij cuiuſdam vice, libris
Iuris Ciuilis præpoſuit: ita quinque alios poſterio-
rum, tanquam epilogi loco, ijs per otium, quod à
publicis negotijs non multum certe habet, ſub-
ijciat, in quibus tum de vocabulis iuris, regulis,
& antiquitatibus tractet, tum verò de forma
reipublicæ, cui leges Ciuiles accommodantur, &
vſu ac ratione fori, quæ vel in comitatu prin-
cipis, vel in ordinarijs iudicijs obſeruatur, ex-
ponat. Quæ quidem omnia, vt quàm breuiſſi-
mè tibi dare, & in lucem, approbante Deo, pro-
ferre*

ferre

ferre poſsimus, etiam atque etiam, tam ipſius reipublicæ, quàm ſtudioſorum cauſa optamus. Tu vero interim Lector iſta boni conſule, & Vale.

CAPITA LIBRI PRIMI
DE IVRIS ARTE.

De Iuris definitione.
De diuiſione iuris.
Quid Iuſtitia.
De ſpeciebus Iuſtitiæ.
De gradibus Iuſtitiæ.
De partibus Iuſtitiæ.
De principijs iuris,& eorum diuiſione.
De vniuerſalibus principijs.
De principijs generalibus diuinis.
De generalibus principijs naturalibus.
Ee principijs generalibus externis.
De principijs particularibus.
De lege.
De rogatione,interpretatione,materia & abrogatione legum.

¶ Libri Secvndi.

De rebus diuinis,ſiue iure pontificio.
De ijs quæ diuis exhibentur.
De appendicijs ſacrorum.
De rebus humanis,ſiue de iure ciuili.
De re militari.
De re quæſtoria.
De re priuata.
De rebus mixtis,ſiue de iure augurum.
De iuſtitia per res diffuſa.
De fictione iuris,& ijs,quæ legumlator ipſe de integro facit.
De iuris coniectura, & an aliquid ſit.
De iuris definitione, & quid,quidque ſit.
De iuris deciſionibus,quale,quid ſit.

De cir-

De circunſtantijs.
De aſſyſtatis indifferentibus,& ijs quæ abditam habent iuris rationem.
De directione legum ad vltimum finem.

¶ Libri Tertii.

De ciuilibus actionibus,quæ per iuriſdictionem expediuntur,quomodo diuidantur ſecundum gradus.
De differentijs actionum ciuilium,ſecundum ſpecies.
De diuiſione actionum ciuilium,ſecundum res ſubiectas
De iudicijs criminalibus, quæ mero imperio expediuntur.
De iudicijs pertinentibus ad mixtum imperium.
De varijs & extraordinarijs actionibus.
De proceſſu iudiciorum,& primo de perſonis pertinentibus ad iudicium.
De rebus pertinentibus ad iudicium, tum hodie, tum ſecundum veteres.
De proceſſu iudicij ciuilis.
De proceſſu criminalium iudiciorum.
De proceſſu prętoriorum & extraordinariorum iudiciorum.
De vſu huius Artis.
De ijs qui leges ſuſtinent,& eorum diuiſione.
De vitijs quæ ab ijs qui leges ſuſtinent,vitari debent.
De officio eorum qui leges ſuſtinent, & de artibus,quibus inſtructi eſſe debent.

CAPITA

CAPITA LIBRI PRIMI IVRIS CIVILIS, SIVE AD PANDECTAS.

PRæfatio.
De partitione pandectarum.
Ee iureconſultis.
De collatione legum.

¶ Libri Secvndi.

Præfatio.
De ipſo iure.
De materia iuri ſubiecta.
De pręparatorijs iudiciorũ, & primo de magiſtratibus.
De ingreſſu in iudicium.
De his, quę tempore litis ferè accidunt.

¶ Libri Tertii.

Præfatio.
De petitione vniuerſitatis bonorum.
De petitione ſiue vindicatione rerum ſingularum corporalium.
De petitione rerum ſingularum incorporalium, & perſonalium.
De petitione ſingularum rerum, incorporalium, & pręiudicialium.
De iudicijs perſonalibus
De iudicijs mixtis.

¶ Libri Qvarti.

Præfatio.
De negotijs, quæ re contrahuntur, quibus genus debetur.

De ne-

De negotijs quæ re contrahuntur, in quibus ſpecies verſatur.
De negotijs quæ re contrahuntur, in quibus vel genus, vel ſpecies debetur.
De contractibus qui conſenſu fiunt.

¶ Libri Qvinti.

Præfatio.
De nuptijs.
De vxorijs actionibus poſt diſſolutum matrimonium competentibus.
De tutelis.
De officio tutorum curatorum, & quomodo tutela finiatur.
De actionibus ratione tutelæ competentibus.

¶ Libri Sexti.

Præfatio.
Quid teſtamentum, quotuplex & quomodo fiat.
Quomodo ad effectum teſtamenta perducantur.
De legatis.
De amiſſione, deminutione, & acquiſitione legatorum.

PRIVILEGIVM.

Cautum eſt Cæſareo Priuilegio, ne quis intra ſexennium, citra voluntatem Petri Colonæi, aut imprimat, aut alicubi Impreſſos importet, venaléſue habeat, libros hoſce, quorum tituli ſunt: IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI, DE IVRIS ARTE, LIBRI TRES. Eiuſdem. IVRIS CIVILIS SIVE AD PANDECTAS LIBRI DVODECIM. Eiuſdem AD IVSTINIANVM DE OBLIGATIONIBVS ΠΙΘΑΝΩΝ, LIBRI QVINQVE, AC POSTERIORVM LIBRI DVO. Atque id ſub pœna in ipſo diplomate latius expreſſa. Datum Bruxellę xxiij. Decemb. An. M.D.LIII.

Signat. De Zoete.

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

DE IVRIS ARTE,

LIBER PRIMVS.

DEVS Optimus Maximus duo nobis adiungens artium diſciplinarúmque genera,quibus nos,vitamq́ue noſtram tueri, & in omnes partes confirmare poſſimus:vnum quidem genus contulit,quod ad vitę noſtræ cultum, & earum rerum quibus quotidie vtimur, facultatem & copiam pertinet: alterum verò, quod in ijs indagandis exquirendisq; verſatur,quę rectè iuſteq; viuendi vias continent,quæq; hominem conciliant homini,& ad religionis, & ad communis vitæ ſocietatem.Et quidem cùm tota humana natura partim corpore conſtet, partim animo:admirabili quadam ratione comparatum eſt, vt illud genus è mortali & caduca natura deſumptum, cum beluis nobis & feris animantibus ſit commune: hoc verò, è perpetuis illis & ſempiternis ignibus delibatum, & cum ipſo animo à Deo ingeneratum, efficiat, vt cum dijs immortalibus putandi ſimus, & eorum agnatione & gente, ſiue ſtirpe teneamur. Sed ſunt huius rurſum duę facultates, regales planè & propè diuinæ,vt quæ in rebus omnibus dominatum teneant, & ſine quibus reliquæ ſcientiæ ſoliuagæ ſint ac ieiunæ. Prior eſt, quæ Ciuilis appellatur, quæq́ue diſsipatos homines ratione quadam in vnum locum compulit, & ex feris ac immanibus,mites ac manſuetos reddidit. Poſterior Legalis dicitur, & conſtitutis vrbibus fidem colere, iuſtitiam retinere, alijs ſua ſponte parêre docuit: præſcripſitq́ue normam quandam ac re-

gulam, qua & diuinæ religionis, & humani officij ratio coli poſsit: imitata proculdubiò principem illam Dei mentem & vltimam, quæ vniuerſum mundum regit, imperandi prohibendique ſapientia. Ac de Ciuili quidem facultate tractabimus, approbante Deo, in ijs commentarijs, quos de antiqua Freſionum Republica, & de Philoſophia Platonis, in manibus habemus. Hoc verò tempore in animo eſt, de ſcientia Legali, & perfecta Iuris condendarumque Legum arte, quæ nullis veterum monumentis prodita exſtat, conſcribere. Oroque Deum Optimum Maximum, cui haſce ſtudiorum meorum primitias libenter offero, vt ea literis mandare poſſim, quæ & cum vera religione, & cum totius Reipublicæ, ac ſtudioſorum omnium vtilitate, quibus me totum deuoueo, ſunt coniuncta. Facturus autem mihi videor operæpretium, ſi priuſquàm ad Ius ciuile veniam, vniuerſam illam Iuriſprudentiam, quæ in animis noſtris collocata, per omnes vbique Reſpublicas, æquabiliter eſt diſtributa, comprehendam: & deinde ad Ius ciuile Romanorum quod ex illa vniuerſa prudentia decerptum, in anguſtum angulum naturæ concluſum eſt, me conuertam. Si enim, quemadmodum eſt apud Platonem, oculis non rectè medemur, niſi ipſi prius capiti medicinam adhibeamus: quomodo tandem obtinebimus, vt ſingularum nationum leges perceptas & cognitas habeamus? niſi de vniuerſa prius illa lege, quæ cunctum mundum amplexa gubernat, æſtimare poſsimus? Certè non poteſt vllo modo fieri, vt de ſingulis rerum ſpeciebus aptè ac conuenienter iudicemus, niſi ab ipſis generib9, & ſummis capitibus proficiſcamur. Primùm igitur vt diximus, tribus libris illam Iuris viam & rationem perſequemur, quæ nullis temporum & locorum ſpatijs circunſcripta, quaſcunque in oras regionéſue delata ſit, eodem ſemper inſtructu, ornatuque comitata, incedit. Deinceps verò alijs duodecim, de illa breuiter & ſtrictim diſſeremus, volente Deo, Iuriſprudentia, quæ propria eſt ciuium Romano-

manorum,quæque ex priore collecta, certis libris comprehenſa, & diuina quadam ratione in ordinem incluſa eſt. Scio equidem quàm difficilis quamque ſcopuloſa & ardua res ſit quam aggredior:& rurſum quàm tenues vel potiùs nullæ vires ad eam mihi ſuppetant: ſed facit (mehercule) temporum noſtrorum ſumma neceſsitas,& totius veteris diſciplinæ perturbatio, vt non morandum ampliùs,donec fortè exſiſtat aliquis vir perfectus & diuinus, qui totam rem reſtituat: ſed vt omnibus potiùs & omnium opibus, quantulæcunque illæ ſint,quemadmodum in extremis naufragiorum periculis fieri ſolet, ſuccurrendum & opitulandum eſſe videatur. Et ſi fortaſſe non omnia ea facultate aſſequar, quæ voluntate pręcepi & animo: tamen primis iactis veræ germanæque diſciplinæ fundamentis, ſatis mihi ſuperq; feciſſe videbor, ſi aliorum quoq; ſtudia commouero, & poſt adumbrationem lineamentaque à nobis allata, ad articulationem & colorum iniectionem porrò faciendam incitaro. Nunc igitur ad id quod inſtituimus aggrediamur.

DE IVRIS DEFINITIONE.

AIT Vlpianus[a], IVS EST ARS BONI ET ÆQVI, CVIVS MERITO QVIS NOS SACERDOTES APPELLET. Ideo autem vocat ARTEM, quia neque ſcientia tantùm eſt, quæ circa res diuinas ſolùm & æternas verſatur: neque contrà peritia quædam, quæ fragilia & in opinione tantùm hęrentia conſectatur: neque denique prudentia ſolùm,quæ licèt diuina cum humanis coniungat, nuda tamen actione finitur,nullum relinquens opus perfectum poſt ſe: ſed eſt facultas quædam & ratio ex omnibus illis ſimul confecta: quippe quæ ſupera cum inferis, diuina cum humanis, publica cum priuatis con-

a *l. 1. ff. de Iuſt. & Iure.*

nectat: & hoc inſuper præ illis ſupraſcriptis tribus eximium habeat, vt opus aliquod perfectum bene conſtitutæ fundatæque Reipublicæ poſt ſe relinquat [b]. Atque hoc illud eſt, cur propriè ars vocetur, curque illi, qui in ea cæteris mortalibus præſtant, ſapientes [c] nominentur, quanuis tamen alioqui à Iuris ſcientiæ [d] peritiæque & prudentiæ vocabulis in communi vſu non abſtineatur.

Quod deinde ſubijcitur BONI ET ÆQVI, tantum valet, quãtum pium, ſanctum, iuſtum, rectum, honeſtum, pulchrum, aut ſi quod eſt aliud vocabulum, quo planiùs res poſsit ſignificari. Pertinet enim ad explicationẽ eius quod proprium eſt huius artis, quoque tanquam propria ſua nota à reliquis omnibus diſciplinis & facultatibus ſeiungitur. Nam cùm tria ſint in tota rerum vniuerſitate quæ dicuntur prima: Natura, intelligentia, bonum: de Natura per res diducta, tractant Phyſici: de Rationẽ & intelligentia, Dialectici: de iuſto ac bono, Iureconſulti, quibus nihil planè aliud eſt propoſitum, quàm vt inquirant, quo modo virtus & iuſtitia Dei per omnia pertineat, & cùm diuinas tum humanas res, prout cuiuſque natura patitur, moderetur ac informet [e]. Nec eſt verò diſtinguendum, vtrum ciuiliſne, an pontificalis, publici an priuati iuris ſcientia, nunc à nobis definiatur: vna enim eſt ac ſimplex Iuris ars, ad quoſcunque tandem rerum & diſputationum tractus accommodetur. Nam quòd nonnulli ſunt qui huius, nonnulli qui illius Iuris peritiam profitentur: non ipſarum rerum natura, ſed hominum vitijs accidit. Homines enim oppreſsi opinionibus non modò vulgi, verùm etiam leuiter eruditorũ, quę complecti tota nequeunt, ea faciliùs diuulſa, & quaſi diſcerpta, contrectant. Per rerum naturam, omnia hæc quæ ſuprà & ſubtèr ſunt, vnum ſunt, & vna vi, vnaque conſenſione naturæ conſtringuntur: nec eſt vllum genus rerum, quod aut auulſum à cæteris per ſeipſum conſtare, aut quo cætera ſi careant, vim ſuam atque æternitatem conſeruare poſsit. Illa demum vera per-

b arg. l. 1. ff de Iuſt. & iure § 1. in proœ. Inſt.

c l. 2. § Iuriſci ff. de orig. iuris.

d l. 1 ff. de uar. & extraord. cog. §, Iuriſprudentia Inſt. de Iuſt. & Iure.

e l. Bona fides ff. dep. d. l. 1. ff. de Iuſt. & Iur. §. Iuriſprudentia Inſt. de Iuſt. & Iure.

perfectaque Iuriſprudentia eſt, quæ omnium diuinarum[f] & humanarum rerum, id eſt actionum & negotiorum aduerſus Deum & homines, (ſic enim interpretamur res) cognitionem poſsidet. Ille perfectus Iureconſultus, qui non in ijs modò quid iuſtum, quid iniuſtum ſit, diiudicat, quæ popularia ſunt, & manibus tractari ac teneri poſſunt, cuiuſmodi ſunt teſtamenta, contractus, tutelæ, cæremoniæ, officia, & ſi qua ſunt alia externa: verùm etiam qui in his quę ipſius mentis[g] ſunt & animi, quæque intimam illam, & cum Deo proximè coniunctam hominis naturam reſpiciunt, quid æquum, quid iniquum ſit, cum perfectiſsimo Legumlatore Moſe, videre poſsit & intelligere. Atque hoc illud eſt cur ſacroſancta dicatur hæc ſcientia, & vt Vlpianus ait CVIVS MERITO QVIS NOS SACERDOTES APPELLET. Nam cùm in reliquis ferme omibus artibus, nihil aliud, quàm ingenij ſagacitas & celeres quidam motus animorum requirantur: in hac & illud præterea neceſſarium eſt, vt cum ingenij celeritate ac luce, virtus etiam & pietas eaque non vulgaris, coniungatur[h]. Et quidem ea re, niſi fallor, apud Romanos factum eſt, cur actionum omnium & formularum poteſtas, apud collegium Pontificum reſideret[i]. Et præterea cùm duplex ſit officium ſacerdotum, vnum vt cęremonijs præſint & ſacris, alterum vt vatum prædicta & effata incognita interpretentur: vtrumque ſuſtinet Ireconſultus. Sacrificat, cùm vel Ius reddens litigantibus, vel ſontes ſupplicijs, benemeritos præmijs afficiens: gratiſsimum æquitatis & iuſtitiæ ſacrificium Deo[k] exhibet. Oracula[l] edit, cùm vel conſultoribus ſe præbens, vel obſcuriores legum nodos & intelligentias enudans, diuinos illos & abditos Iuris & iniuriæ fontes, populo recludit. Ius igitur nihil eſt aliud, quàm ars boni & æqui.

f §. Iuriſprudentia Inſt. de Iuſtit. & Iure arg. l. 1. ff. de interdictis l. 1. ff. de rerum di. c. duo. 12. q. 1.

g l. quiſquis in princ. C. ad l. Iul. maieſt. l. ſi quis non C. de epiſc. & cler. l. Diuus ff. ad l. Cor. uide notata in l. cogitationis. ff. de pœ.

h l. 2. §. Iuris ciuilis. ff. de orig Iuris arg. l. continuus. §. cum ita ff. de uerbo. obl. l. 1. ff. de ua. & extraord. cogn. l. ſolent. ff. de off. proconſ. l. illicitas. §. ne potentiores. ff. de off. præſid.

i l. 2. poſt principiũ. ff. de origi. Iur.

k c. quali in fin. 23. q. 2.

l Cicero lib. 1. de oratore arg. §. reſpõſa. Inſt. de Iure naturali. uide l. cum quidã. §. Scæuola. ff. de li. & poſth. l. munerũ. §. mixta. ff. de mu. & hono.

DE DIVISIONE IVRIS.

HVIVS boni & æqui ratio tractatioque tripartito diſtribuitur: Primum enim ſimpliciter & per ſe conſideratur ipſum bonum & æquum[a]: Deinde verò tractatur, quomodo rebus diuinis & humanis, publicis & priuatis accommodari, & in leges includi[b] debeat: Vltimo denique quæritur, quomodo actionibus iudicijſque muniri, & ad effectum ſuum perduci[c] poſſit. Primum autem eſt ſapientum, Secundum principum, Tertium pontificum ſecundum Romanos,[d] ſiue iudicum. Vltra hæc tria ſi quis plura fortè requirat, nihil profectò reperiet: Nam quemadmodum rerum omnium, ita etiam iuris & legum tractatio, cauſa legum, ſubſtantia, & effectu legum continetur. Profectò ſi ea eſt diuinæ mentis & æternæ ratio, vt ante omnia res conſideret ac exploret, quę vis prouidētia Calcidio nominatur: pôſt deinde iubeat aut prohibeat, quod legis proprium eſt ac fati: & poſtremo denique cuſtodem aſſeruatoremque legis faciat, quod quidem vim illi, & effectum tribuit: cur non & nos idem in hac noſtra humana, & communi ęqui boniq; deſcriptione probabimus? quam conſtat à nulla alia, quàm prima illa & principe ſapientia laudari, & quemadmodum ea mens eſt omnia ratione aut cogentis aut vetātis Dei, ita mentem quoq; & rationem eſſe ſapientis, ad iubendum & deterrendum idoneam. Prætereà ſi diuinus ille Legumlator Moſes, ſic partitus eſt leges Domini, vt vnam partem mandatorum, alteram cęremoniarum, tertiam iudiciorum appellarit: ſi Philoſophorum princeps Plato, tum ſingulas leges in procemium, conſtitutionem, & ſanctionem tribuit, tum duodecim dialogos de legibus ſic diuiſit, vt quatuor cedant principijs, quatuor ipſis legibus, quatuor foro & iudicijs, cur non & nos probare eadem, & ijſdem inſiſtere veſtigijs audebimus? Maximè cùm vel ipſum

a tit. ff. de Iuſt. & Iur. de orig. Iuris de ll.

b tit. ff. de ſtat. hominū. deter. diuiſ. & qualit.

c Reliqua parte Pandect. ubi de iudicijs tractatur.

d l. 2. de orig. Iuris.

ipſum etiam Imperatorem Iuſtinianum [e] habeamus authorem, qui ciuilium Inſtitutionum parte prima, de Iuſtitia tractat [f] & Iure: altera, de perſonarum & [g] rerum qualitatibus, diuiſionibus, & commercijs: Tertia, [h] de actionibus & iudicijs. Cui & illud porrò addi poteſt, quòd cùm hominum alij ſint boni, alij mali, alij medij: bonis rectè adhibeantur quę diximus procemia [i] medijs iuſſa [k] legum & vetita, malis denique accuſationes & iudicia [l]. Quoniam igitur vniuerſa iuris ſiue iuſti & iniuſti ratio hiſce tribus continetur, bono & ęquo, legibus ipſis, & iudicijs, è re, vt videmur, facturi ſumus, ſi de ſingularum partium ratione ac modo, ſingulis quoque libris explicuerimus. Ac quantum quidem ad primam attinet, ex qua leges omnes ortus ſui principatum ducunt, quæque potiſsimùm in mente ac ratione ſapientis ponitur, tria ſunt in totum, quibus omnis eius ratio explicatur.

Vnum eſt, vt, quid ſit ipſum bonum & æquum, quid iuſtitia, quæ in voluntate collocata, omnium actionum humanarum finis eſt & domina, quas ſpecies habeat, quos ordines, quas partes intelligamus: Alterum, vt principia boni & æqui, quibus in ratione ac mente ſedes eſt, teneamus: ſunt enim antecœptæ quædam [m] rerum informationes & præſcriptiones in nobis, quæ ductu & admonitu ſuo demonſtrant, quid faciendum ſit, quid non ſit: Tertium denique, vt quid ipſa lex, & quotuplex ſit, quáſue partes habeat, quam formam, & materiam, exponatur: nam cùm lex ex principijs decerpta, & ad bonum & æquum directa, ſit quaſi ſepimentum eorum omnium quæ indè conficiuntur: æquum eſt, vt poſtquàm de Iuſtitia & Iure, deque eius origine tractatum eſt, de illa quoque tanquàm vtriuſque fundamento, ſicut & in Pandectis [n] videre licet, explicetur. Et eſt hunc ordinem, tanquàm aptum & ab ipſa natura præſcriptum, ſecutus Plato. Is enim in altera ſuorum operum parte, (nam prior tantùm locos communes, ad mortem & vitam Socratis accommodatos continet) moribus & legibus in forma-

e *uide l.1.§ princi. ff. de Iuſt. & iur.*
f *tit. Inſt. de Iuſt & Iure.*
g *lib. 1. de perſonis, ſecundo, tertio, quarto, de rerum dominijs & commercijs.*
h *lib. 4. de actionibus.*
i *c. non uos. 23. q. 5. arg. l. digna uox. C. de legi.*
k *l. 1. & 2. ff. de legibus*
l *l. ſi quis maior C. de tranſact. C. ad l. Iul. rep*
m *l. 1 § ult. l. 2. § item Varus in fin. ff. de aqua pluuia arc. l. ſeruus. ff. de ſeru export. l. 2. & 3 ff de Iuſt. & Iure.*
n *tit de. Iuſt. & Iure. tit. de orig. Iuris. & 3. tit. de legibus.*

formans ciuitatem, initium facit à iuſtitia, cuius vim & naturam totis decem libris perpurgat: Deinde verò in Timæo & Atlantico, partim diuina principia cum naturæ obſcuritate, partim humana, cum antiquitatis & rerum geſtarum replicatione proſecutus, pergit tandem ad ipſam legis deſcriptionem, vim, & effectum, de quibus explicat in quatuor primis libris de legibus. Sed ordine ſingula videamus.

QVID IVSTITIA.

AIT Imperator[a]: IVSTITIA EST CONSTANS ET PERPETVA VOLVNTAS IVS SVVM CVIQVE TRIBVENDI. Quod dicitur conſtans & perpetua volūtas: genus illud demonſtrat, ſub quo iuſtitia cōtinetur. nam cùm duę ſint principes animi partes, ratio, in qua inſidet vis videndi veri ac falſi: & voluntas, quæ in proſequendo bono fugiendoque malo cernitur: euenit, vt ex illis duabus partibus tanquàm fontibus, virtutes omnes emânent ac oriantur. Et ex ea quidem parte, quę conſulit & iudicat, primùm naſcitur vna maxima & præclariſsima virtus ſapientia, quæ in arce collocata, domina eſt & regina totius Reipublicę. Eam ſequitur fortitudo, quæ in excelſi & infracti animi magnitudine poſita, & in corde locum ſuum obtinens, nihil eſt aliud, quàm ſcientia conſeruandarum & confirmandarum opinionum, vt inquit Plato, quanquàm Ariſtoteles, qui magis ad communem vſum & popularem, quàm ad limādam ſubtiliter veritatem, in omnibus his in quibus à Platone diſcedit, accommodat orationem, paulò aliter ſentiat. Poſtremo loco exoritur temperantia, quæ in inferioribus partibus conſtituta, & per totum animum leniter diffuſa, eſt ſcientia temperationis & modeſtiæ, quæ quidem hoc efficit, vt & ſubditi ſine querela iuſſa facere, & principes

ſine

a §.1. *Inſt. de Iuſti. & Iur.*

ſine inſolentia præeſſe ſciant & imperare. Ex illa verò parte, quæ expetendi & fugiendi naturam habet, quęque voluntas dicitur, vnica tantùm ducitur virtus, quæ iuſtitia nominatur, ſed cuius tamen tanta dignitas eſt & maieſtas, vt cùm nullo certo loco circunſcripta ſit, ſed per omnes animi partes æquabiliter diſtributa, ſola cum tribus reliquis conferri & comparari poſſit. Nam rationi, niſi adſit voluntas, quæ ad rerum obſcuriorum inquiſitionem impellat: animoſitati, motus quidam ac impetus, qui ad rem ſtrennuè fortiterque gerendam cohortetur: appetitioni, propenſio quædam & inclinatio, quæ ad continenter ac modicè viuendum ſit procliuis: totum porrò id quod ſupereſt, nihil eſt aliud, quàm nuda quædam, quam vocãt, potentia, quæ omnibus ſuis viribus & actibus deſtituta, nihil ſua ſpontè, nec moliri poteſt, nec agere. Quemadmodum igitur vt ad rem redeam, tres illæ primæ virtutes, in eam animi partem genus ſuum reijciunt, in qua lumen rationis ineſt & intelligentiæ: ita iuſtitia, in eam ſe refert, quæ liberæ voluntatis & arbitrij particeps eſt. Atque hoc eſt quod dicitur: Iuſtitia eſt voluntas. Et quod additur CONSTANS ET PERPETVA: illò porrò ſpectat, vt non aliter pro vera perfectaque voluntate accipiatur, quàm ſi ad habitum, & ſtabilitatem abſolutam perfectionemque ſit deducta. Nam quemadmodum ea quæ calore quodam, & impetu animi peccãtur[b], non ponuntur in vitijs: ita nec ea per contrarium in virtute haberi oportet, quæ adoleſcentulorum more, repentino quodam ardore animi, quaſi vento rectè fiunt: non enim, vt vulgò dicitur, vna hirundo facit ver, nec dicendus eſt reuera temperans, qui ſe in vna aliqua libidine contineat, cùm in alijs interim pleriſque omnibus ſe effundat. Atque hoc quidem de genere. Quod porrò ſequitur: IVS SVVM CVIQVE TRIBVENDI: propriam vim ac naturam iuſtitiæ continet. Nam quemadmodum animus intelligentia, voluntate, & memoria conſtat: itemque ratione, animoſitate, & cupiditate: de-

b *l. quod calore. ff. de reg. Iur.*

nique naturali facultate, vitali, ac animali: ita Reſpublica quoque quæ ad hominis imitationem eſt expreſſa, ad gubernandum[c] habet principes, pontifices, ſapientes: ad tuendum[d] ſe, rectores, milites, agricolas: ad conſeruandum matrimonia, dominiorum diſtinctiones, & commercia: eſtque in ijs proprium cuiuſq; ius[e], proprium cuiuſq; munus & officium in Repub. collocatum. In hoc aũt iure tribuendo digerendoq; ue, ideo dicitur conſiſtere propria facultas iuſtitiæ: quoniã eius ſolius beneficio fit, tum, vt omni cõfuſione ſublata, ad eas quiſque res tenendas ac moderandas velit accedere, ad quas à natura compoſitus eſt & formatus: tũ vt poſtq̃ diſtinctio ac diſtributio facta eſt, intra ſuos quiſque limites manere[f], & ab ijs quę ad aliorum territoriũ & iuriſdictionẽ pertinent, non grauatè abſtinere velit. Atque hæc quidem cùm aſſequitur ciuitas, rectè dicitur in vera perfectaq; ſanitate conſtituta: quẽadmodum & corpus illud, in quo vnumquodque membrum, ſuo fungitur officio, & ab ijs quę aliorum ſunt ad ſe deriuandis ac traducendis abſtinet. Nec velim nunc à me quæri, diuinámne an humanam iuſtitiam deſcribam: deſcribo enim perpetuam illam & ſempiternam ſpeciem formamque iuſtitiæ, quæ vnius tantummodo eſt modi, quęque licèt aliàs per res dininas, aliàs per res humanas transfundatur, eadem tamen ſemper & vbique perſeuerat. Prętereà cuius tantus ſplendor eſt maieſtatis ac decoris: vt ad eam ſolam, omnes vitę actiones, omnes leges ac iudicia, tanquàm ad vltimum ſuum finem & terminum, referantur: cuiuſque ſolius obtinendæ gratia, omnes vbique Reſpublicæ, omnes populorum & gẽtium ſocietates coadunatę ſunt[g] & conſtitutę. Et ſi enim rudes & agreſtes homines, ſubſidiorum vitę[h] quęrendorum gratia magìs q̃ virtutis, primùm omnium in vnum cõuenerint: tamen procedente tempore, & docente vſu, animaduerſum eſt, ſine virtute & iuſtitia, ſine certis & deſcriptis legibus, nullo omnino Rempublicam fundari, nec ſi fundata ſit, vllo modo retineri & in ſuo ſtatu conſerua-

c §. ult. Inſt. de Iuſt. & Iur. l. 2. §. huius ſtudij. ff. de Iuſt. & Iur.

d l. ex hoc Iure ff. de Iuſt & Iur.

e l. 1. ff. de uſucà. c. hoc Iure. 8. diſt.

f l. bona fides. ff. depoſ. §. ult. Inſt. de his qui ſui uel al. Iur. ſunt.

g c. ſi ſeculi 12. q. 2.

h arg. §. ius autẽ gen. Inſt. de Iure nat.

ſeruari ¹ poſſe. Ex quo quidem porrò intellectum eſt, non ad viuendum modò fabricatos & in lucem editos eſſe homines, verùm & ad piè, honeſtè, & rectè viuendum. imò nec optandam penitus eam vitam, quę non ſit cum ſanctitate & iuſtitia coniuncta: quibus quidem rebus effectum eſt, vt licèt parandę quęrendęque vitę, prima hominis cura fuerit, tamen pòſt deinde multi, non ſolùm ſinguli homines, verumetiam integrę nationes & populi exſtiterint, qui ſpreta illa communi vita, in voluntariam ſeſe mortem, & exitium dederint, religionis, fidei, & iuſtitię tuendę, tanquam vltimi finis cauſa.

¹ e.quo Iure. 8. diſtin.

DE SPECIEBVS IVSTITIÆ.

DIVIDITVR autem Iuſtitia, quinque ferè modis: Primò diſtribuitur in duo genera: Aut enim eſt generalis & abſoluta, quæ & vniuerſalis dicitur: aut ſpecialis, quam particularem nominant. VNIVERSALIS eſt ea, quam in ſuperioribus definiuimus, omnium virtutum rectricem & moderatricem. Nam illum demum iuſtum ſimpliciter appellare ſolemus, qui omnibus de quacunque re, legibus obtemperans, virtutum omnium præſidio munitus & tectus eſt. PARTICVLARIS eſt, quam Plato popularem vocat & vulgarem, quæ ſolo eo contenta eſt, quòd nemini vel in communi vita, vel honorum ambitione, vel amplificatione pecuniæ noceat, cenſeturque cum reliquis tanquam pars quædam & membrum virtutis. Et intuemur quidem in vniuerſalem, in totius ſemper Reipublicæ deſcriptione: nam qui ſalutaribus legibus fundaturus eſt ciuitatem, non ad vnum aliquod bonum collineare debet, quo ſcilicet vel bellicis ſolum laudibus excellat, vel modeſtiam tantum & ſobrietatem vitæ colat, vel diuitijs & rerum omnium copia & vbertate affluat Reſpublica: ſed illam animo virtutem

ac iuſtitiam concipere, & ante oculos ſibi ponere debet, quę totum chorum virtutum comprehendens, quicquid in vita diſſonum eſt auferat, & pulcherrimum quendam ac diuiniſsimum totius ciuitatis concentum,[a] inducat. Prætereà vtimur vniuerſali iuſtitia in Regum & Principum inſtitutione, qui quidem non ſolùm armorum & rerum militiarum ſcientia decorari, ſed virtutis etiam & iuſti ac iniuſti cognitione muniri [b] debent. Eaque propter Perſarum regibus, poſt percepta prima iuuentutis rudimenta, quatuor ſolent adhideri, qui pædagogi regij vocarentur: quorum vnus præcepta prudentiæ, alter iuſtitię, tertius fortitudinis, vltimus temperantiæ traderet. Iam verò in ipſarum legum enodatione, dictu mirum, quantum momenti habeat, abſolutę vniuerſaliſque iuſtitię contemplatio. Nam cùm multa ſint in omni legum latione, quę ſi ſola per ſe poſita nudaque conſiderentur, iniqua penitus videtur & abſona: ea tamen, ſi ad vniuerſæ Reipublicæ formam & imaginem reuocentur, facilè pro iuſtis & ęquis probari poſſunt. Ad popularem particularemque iuſtitiam reſpicimus in ijs rebus, in quibus de negotijs & rationibus priuatim publicéue contrahendis agitur: cuiuſmodi ſunt rerum & pecuniarum commercia, honorum & dignitatum diſtinctiones, quotidiani conuictus, & ſi qua ſunt ſimilia, à quibus fraudem [c], vim, raptionem, cędem, & alia eiuſmodi ſemper abeſſe oportet. Verùm hoc intelligetur meliùs, ſi ſubſequens diuiſio, quæ ex iſthac effloreſcit, explicetur. Eſt autem huiuſmodi. Iuſtitia particularis vel eſt Commutatiua, (vt communi & vſitato verbo loquar) nomen trahens à commutationibus rerum & commercijs: vel Diſtributiua, cui nomen ab honoribus & dignitatibus diſtribuendis eſt collatum. COMMVTATIVA eſt, vt rem planè & apertè ſecúdum Platonem explicem, quę ad æqualitatem Arithmeticam reducit. Nam in emptione ac venditione, nihil ſpectatur aliud, quàm precij & mercis inter ſe collatio. In homicidio nihil intereſt, ſeruum ne an hominem liberum

a d. l. bona fides. c. cū deuotiſsimam. 12. q. ij. Plato in 1. de R.

b § 1. ī proœmio Inſt. l. in princ. C. de Iuſt. C. cō firmand.

c l. Iuriſgētium § pacta. ff. de pact. l. 1. ff. de dol. mal. § 1. Inſtit. vi bon. rapt. toto titu. de eo quod met. cauſa

liberum occideris : quantum enim ad .l. Corneliam de ſicarijs [d] attinet, omnes homines ſunt æquales. DISTRIBVTIVA eſt,quę ad parilitatem ſiue proportionem Geometricam reuocat: ſi enim honores conferendi, aliæ dignitates conferuntur [e] ſenioribus,alię iunioribus,alię doctis, alię indoctis: ſi pœna exigenda, non omnes inquit [f] Arrianus deſertores ſimiliter puniẽdi ſunt, ſed habetur ratio & ordinis, & ſtipendiorum, & gradus militię. Vtimur autem Commutatiua in contrahendis vltro citroque [g] negotijs, in damnis [h] reſarciendis, in [i] iudicijs,& in omnibus ijs quę ſimpliciter & abſolutè per ſe diiudicari & examinari poſſunt. Diſtributiuam adhibemus ad [k] honores, pœnas [l], munera [m],& vt vno verbo dicam,ad illa omnia,quę natura ſui ex ipſis vel perſonis vel rebus apta ſunt & dependentia: quę quidem in ſingulis magìs intellectu percipi,quàm locutione in vniuerſum exprimi,& in generales regulas includi poſſunt. Iam verò iuſticia alia eſt Politica, alia verò OEconomica. Politica, generalis eſt,& ad totam ciuilem communitatem pertinens: OEconomica,propria cuiuſque familię: nam quia vnaquæq; ciuitas, ex pluribus in vnum pedetentim confluentibus familijs iungitur,& alia ratio eſt ſingularum partium,alia totius: conſequenter neceſſarium eſt, vt alia ſint per quæ in commune conſulatur, alia verò, quæ ſingulis domibus & familijs proſint, inter quæ, illa potiſſimum eſt differentia, vt ciuilia magìs in æqualitate,domeſtica in dominatione ſint poſita. Vſus verò vtriuſq; ſic diſcernitur,vt regulariter quidem communem ciuilemque iuſticiam ſequamur, ſed in nonnullis tamen ſpeciebus, domeſticam magìs quàm ciuilem probemus,idque ſiue res ſpectemus, ſiue perſonas. Circa res [n] eſt traditum vnumquemque rei ſuæ moderatorem eſſe ac arbitrum, domum ſuam cuique tutiſsimum eſſe refugium [o]. Circa perſonas exſtat Ius quod vocatur maritale,item quod paternum, & tertio quod herile. Maritale eſt, quod inter coniuges exercetur, veluti cùm quęri-

d *l.1.ff.ad l.Cornel. de ſicar.*

e *l.ſemper.ff.de Iur. immunit.*

f *l. non omnes, ff. de re milit.*

g *l.1.ff. de contrah.emp.arg. l.2.C.de reſcinden. uendit.*

h *l.ſi ſeru⁹.§.tertio ff. ad l.Aquil.*

i *c.in iudicijs de reg. Iur.in 6.*

k *c. ecce 39. diſtinct.c.qui reſiſtit. 11.q.3.*

l *l. nulli. C. de ſumma trinit. & fid.cathol.*

m *l.munerum. & l.2.ff.de mune. & honor.*

n *l.in re C. mand.*

o *l. plerique. ff. de in ius uoc.*

quæritur de nuptijs, de dotibus, de donationibus inter virum & vxorem, de iure mariti, de diuortijs & repudijs, deque alijs permultis, quæ paſſim ſeſe offerunt in Republica. Paternum eſt, quod habemus in liberos noſtros, qui[p] vel in ſua poteſtate ſunt conſtituti, vel manui ſacriſque noſtris ſuppoſiti, quos[q] olim vendere atque etiam occidere licebat, quique adeò[r] vna & eadem nobiſcum cenſentur perſona: vt nec[s] in lite contra nos conſiſtere, nec quicquam bonorum, à rationib' noſtris ſeparatorum poſsidere intelligantur. Herile eſt, qđ aduerſus eos competit, qui operam nobis & miniſterium ſuum exhibent: qui ſunt vel[t] mercenarij, vel[v] proprij ſerui, tum ordinarij, tum vicarij: de quibus tam frequens incidit vbique mentio, vt nihil ſit neceſſe, exemplis eam rem facere longiorem. Tantum illud opus eſt, vt exquiſito iudicio diſcernamus, quibus locis hac, quibus contra illa negotium dirigi oporteat: nam ex eius rei ignoratione, tantus error conſequitur imperitorum, & etiã leuiter eruditorum hominũ, vt quem in portum ſe recipiant, ſcire non poſſint. Quarta diuiſio iuſtitiæ eſt, in naturalem, & ciuilem iuſtitiã, ex qua proficiſcitur differentia, inter poſſeſſionem[x], obligationem[a], acquiſitionẽ[b], rationem[c], cognationem[d], naturalem & ciuilem. Eſt autem naturalis iuſtitia, voluntas tribuendi, quod cuique ſecundum naturam debetur: veluti cùm parentibus honorem, liberis noſtris victum & alimoniam præbemus. Dico autem ſecundum naturam, duobus modis: Vno, cùm id quod debetur, & naturale eſt, & conſtat naturali ratione, vt partum noſtrum & fœtum educare. Altero, cùm id quod debetur, conſtat quidem naturali ratione, ſed non eſt tamen naturale, veluti manumittere: nam vtì liberalitatem eam exerceamus, ſuadet quidem naturalis ratio: verùm illud ipſum quod facimus, non eſt ſua ſponte naturale, quia iure naturali non eſt nota manumiſsio, cùm ſeruitus ſit[e] incognita. Prætereà, ipſa quoque natura duplex eſt: Alia proficiſcitur ex neceſſitatibus corporis, & eſt communis cum

p §.1. Inſt. de his qui ſui uel al. iur. ſunt

q l. in ſuis ff. de lib. & poſt h.

r l. ult. C. de impub. & al. ſubſt.

s l. lis nulla. ff. de Iud.

t l. idonei. ff. de teſtib.

v §. ſerui. inſt. de Iur. perſ.

x l 1 §. deijcitur. ff. de ui & ui armat. arg. l. pupillus.

a ff. de act. & oblig.

b §. ſingulorum Inſt. de rerũ di

c §. 2. Inſt. de nupt.

d §. 1 It. Inſt de legit. agn. tut.

e §. 1. Inſt. de libert.

nis cum beluis: vt maris & fœminæ[f] coniunctio: Alia oritur ex mente ac ratione diuina: veluti Deum colere: parentibus & [g] patriæ obedire: contingitq́ne ſæpenumero, vt vna ab alia diſsidere, & inferior aliò, ſuperior aliò ducere videatur, quemadmodum fit & in ijs quæ priori modo differunt, quod & valde notandum eſt. Ciuilis iuſtitia eſt, voluntas tribuendi, quod cuique ſecundum ciuilem authoritatem, & meram principis voluntatem debetur. Nam quemadmodum naturalis, boni & æqui radicibus defigitur, ita ciuilis ſolo legiſlatoris placito continetur. Si enim quæras, cur ſeptem potiùs quàm octo[h] teſtes requirantur in vltimis morientium voluntatibus, cur duo[i] magìs quàm ſex anni propoſiti ſint in exceptione non numeratæ pecuniæ, vix eſt, vt aliud quàm nudam legiſlatoris voluntatem & placitum adferre poſſimus. Sed cur tam variè? inquies, cur non eodem vtimur in omnibus iure? Certè rerum varietas & diuerſitas, diuerſas iuris formas peperit. Quędam ſunt in humanis negotijs, quę via quadam & ratione commodè ducuntur à principijs naturæ: quędam nihil minùs, ſed pertinent ad ſolius principis & legiſlatoris iudicium: quædam media ſunt & ex vtriſque mixta, quæ & ſuum nomen mutuantur ab eo, ad quod magìs inclinare & propendere videntur: atque hoc eſt quod ab initio propoſuimus, Ius eſſe artem diiudicandi, quid in quaque re bonum, quid æquum ſit, quatenus cuiuſque natura patitur. In ijs ſpectatur ſolius naturæ vis ac bonitas, quæ directò pertinent ad naturæ vel conſeruationem vel diſſolutionem: quæque manifeſtam habent iuſti & iniuſti rationem, vt vim vi[k] repellere: id pati fieri, quod alijs prodeſſe poteſt, nobis autem non nocere[l]: hoc enim ſuggerit æquitas, inquit Paulus, etiam ſi iure ſcripto deficiamur. Et ſi autem in hoc genere inter ipſos quoque Iureconſultos ſæpe, vt dixi, exſiſtat quæſtio, ad inferiorémne naturam referenda res ſit, an verò ad ſuperiorem[m]; tamen vſus & exercitatio

f § 1. Inſt. de Iuri nat.

g l. veluti. ff. de Iuſt. & Iur.

h §. 2. Inſt. de teſtament.

i l. ult. C. de non num. pec.

k l. ut vim. ff. de Iuſt. & Iur.

l l. 2. §. idem uarus. ff. de aq. pluu. arcend.

m l. in rem ff. de rei uend.

facilè docet, quid in quaque re ſequendum ſit, quid non ſit. In illis autem ad ciuilem authoritatem & legem confugimus, quæ Indifferentia dicuntur Philoſophis: veluti cùm de teſtium numero quæritur, in mancipationibus, ſtipulationibus, teſtamentis: de certa quantitate pecuniarum in pœnis & multis: de annis vſucapionis, & non numeratæ pecuniꝫ, in dominijs & commercijs, déque alijs conſimilibus infinitis, quꝫ ſeipſa facilè produnt. Medij generis ſunt, quæ habent quidem naturalem quandam ꝫquitatem in ſe relucentem, ſed eam non tam momentoſam, vt per ſe ſine adminiculo legiſlatoris ſufficiat ad neceſsitatem obſeruationis imponendam. Nam exempli gratia, facere promiſſa iuſtum quidem eſt & naturæ conſentaneum[n]: ſed tamen ſi nudum eſt pactum conuentum, nulla naſcitur[o] actio, niſi per legem adiuuetur[p], & in vnum coëant naturalia pariter & ciuilia iura. Quo caſu ſiquidem plus proficiſcitur à voluntate legiſlatoris quàm à natura, totum negotium dicitur legitimum, veluti in ſtipulatione. Si per contrarium plus à natura, minus à lege, naturale: veluti in actione conſtitutoria, in emptione & venditione, in locato & conducto. Illud hoc loco obiter annotãdum, quo tãdem ſcilicet modo fiat, vt cùm omnium ciuitatum & populorum leges in tanta diſſenſione & varietate videantur conſtitutæ, reipſa tamen conueniant inter ſeſe & quaſi conſpirent. Nam ſi in ijs conſentiant, quæ ex primis naturꝫ ſeminarijs & cœptibus delibantur, nihil prohibet quo minùs omnes iuſtæ rectꝫque dici poſsint, licèt diſcrepent in alijs, quꝫ voluntatibus hominum & affectionibus gubernantur. Nam etiam in homine, ſi adſpicias ad veram & interiorem eius naturam, nihil vnum vni tam eſt ſimile, quàm homo eſt hominis: ſed ſi ad externos mores, & externa corporis lineamenta reſpicias: tanta eſt varietas, vt ne vnum quidem ex omnibus ſeculis par hominum memoretur, quod nõ aliqua nota diſtingui & dignoſci potuerit. RESTAT vt de iure & æquitate nonnihil diſſeramus: Nam quinta & vlti-

n *l. 1. ff. de conſtit pec.*

o *l. iuriſg. §. ſed cum nulla. ff. de pact.*

p *l. legittima. ff. de pact.*

& vltima in hoc ordine deſcriptio eſt, vt aliud ſtrictum ius dicatur, aliud bonum & ęquũ. STRICTVM illud vocamus, quod directo, ſine vlla circuitione, & ad lineam (vt ita dicam) oſtendit, quid in quaque re amplectendum ſit, quid repudiandum, ſolam veritatem & cognitionem ob oculos habens. Quemadmodum enim Mathematicus, montium, vrbium, & regionum interualla demonſtrans, rectam duntaxat ducit lineam, nihil admodum curans, viarum ac itinerum ambitus ac anfractus: ita etiam reſtricti & ſummi iuris ratio, prætermiſſa commoditate agendi & exercendi, in id ſolum intuetur, ad quod à ratione & intelligentia deducitur. BONI & æqui diuerſa natura eſt: nam nimia illa ſcrupuloſitate iuris & ſubtilitate diſſimulata, id ſolum ſequitur, & ad id ſe accommodat, quod in medio verſatur, quodque actus hominum & vitam ac mores inſtruit, non aliter atque nautæ ſolent, qui cùm intelligunt recta via nauigari non poſſe, explorant, quibus circuitionibus factis, quibuſque ſcopulis, arenis, & breuibus vitatis, ad deſtinatum locum queant peruenire. Atque ita quidem manifeſtò quoque intelligitur, non ad alium quidem finem in iuſto exquirendo, ad alium in bono & æquo ſpectari: ſed hoc tantùm intereſſe, quod illud natura ſui ad veritatem limandam ſit directius, hoc ad res aptè gerendas accommodatius: ita tamen vt vtrunq; vtriuſq; ſit particeps. Nam regulariter certè tanta tenentur inter ſeſe coniunctione [q], vt alterum ab altero ne nomine quidem ſeiungatur, & omne quod iuſtum eſt, idem quoque ſimul æquum, & è contrario quod æquum, idem quoque iuſtum dicatur.

Sed exiſtunt nonnunquàm cauſę, quæ faciunt, vt aliud in iure eſſe videatur, aliud in benignitate: quę quidẽ in vniuerſum ſunt duæ. Vna eſt, cùm res ſubiecta tam obſcuros & difficiles habet explicatus, vt ſecundum communes iuris regulas nihil poſſit conſtitui, quod non falſum confeſtim reperiatur [r]: tunc enim ad exitum inueniendum neceſſarium eſt, vt æqui & boni ratio ineatur: quemadmodum

q *Vid. not. in l. 1. ff. de Iuſtit. & Iur. Ariſt. li. 5. Eth.*

r *l. qui quadraginta. ff. ad L. Falcid.*

modum vſu venit in ijs,quæ inſolubilia,in ſe redeuntia, præpoſtera, aſyſtata,intricata vulgò dicuntur : veluti in hac ſtipulatione duobus ſeparatim facta:Si fundum [s] Tuſculanum illi non dederis,mihi dare ſpōdes? Altera cauſa eſt,cùm negotiū Iure quidem conſiſtit, & definiri poteſt: ſed ob cauſam aliquā id fit ponderoſius quòd æquum bonum eſt,ꝗ quod iuſtum,veluti in Publiciana [t],Seruiana [v], & alijs eiuſdem exempli. Nam in ijs ſi merum Ius ſequare,non facis quidem alienum à recta ratione : ſed tamen ſi cum benigni Iuris momentis ponderes , tot partibus inuenitur ab eo ſuperari,vt res ipſa ſtatim doceat,hoc potiùs, ꝗ illud eligi oportere. Præterea quoq; ſi ſubtilior & ſcrupuloſior eſt Iuris ratio , ꝗ communis vitę vſus deſiderat:regulariter probatum eſt, ſimplicitatem [x] magis ꝗ difficultatem ſequi:& hoc eſt quod ſæpe admonent Conſulti noſtri,ἐν πλάτει [y] & παχυμερέστερον [z] ſiue craſſa Minerua negotium eſſe diiudicandum. Quemadmodum & in illis ſpeciebus,in quibus ex nimis ſtricta iuris obſeruatione, leges omni vi,effectu, & poteſtate ſua ſpoliantur : tunc enim id potiùs debet valere, qđ aptius, cōmodius, & vt ſæpe ponitur in legibus,vtilius [a] eſt. Ideḋq; obſeruatur,ſi durior ac inhumanior euadat Iuris interpretatio, quàm ſatis eſt, quamḋq; legumlationis liberalitas patitur: nam in his caſibus,hoc potius ducimus,quod humanitate quadam & benignitate temperatum & quaſi conditum [b] eſt. Nec enim omnia ſunt ad viuum reſecanda, ſed ad communem hominum vtilitatem, quantum fieri poteſt,referenda. adhibita tamē ſemper diligenti cautione, ne per inanem æquitatis ſpeciem decipiamur:nam ſæpe fit, vt nonnulli, dum [c] nimis lenes,mites, & benigni videri cupiunt, laxi potiùs & remiſſi, ꝗ iuſti & boni euadant. Illud etiam atq; etiam reſpiciendum eſt,vt ne quid aut durius aut remiſſius conſtituatur , ꝗ cauſa depoſcit: quia non aut ſeueritatis , aut clementiæ gloria affectanda eſt,ſed perpenſo iudicio,prout quæḋque res expoſtulat,ſtatuendum [d]. Hæc ergo de varijs iuſtitiæ ſpeciebus.

DE GRA

s l. Titius ff. de uerbo. oblig.

t §. namq; Inſt. de act.

v §. item Seruiana Inſt. de act.

x §, cæterū verſ. et hæc, Inſt. de legitt. agnat. ſucceſſ.

y l. in hac ff. de cōdic. triticar.

z l. quam tuberonis, ff. de pecul.

a l. 1. §, ven. ff. de act. & oblig. l. 4. §. ſi is qui ff. de uerb. oblig.

b l. ſi tibi ff. ſi cert. pet. l. placuit. C. de iud.

c l. ſi ſeruum. §. ſequitur ff. de uerb. oblig.

d l. reſpiciēdum, ff. de pœn.

DE GRADIBVS IVSTICIÆ.

SVNT nonnullæ aliæ differentiæ, quæ mediocritate magìs & ordine ſiue gradu, quàm ſpecie diſtinguũtur. Sic enim dicimus iuſticiam aliam diuinam eſſe, aliam humanam. Et eſt quidem DIVINA, quæ virtutes perfectas, & omnibus numeris abſolutas requirit, & vitia non ſolùm ipſa tollit, verùm etiam illecebras omnes & occaſiones vitiorum: veluti cùm præcipitur, ne reſiſtere quidem malo, non iurare[a], nullam habere curã futurorum, cum nonnullis alijs. HVMANA verò, quæ ſolis honeſtis actibus contenta, id exiſtimat cumulatè perfectum, in quo media quædam officia comparent, quodq́ue eſt ſine manifeſtario ac aperto ſcelere, licèt ipſarum radicum particulæ quædam & quaſi fibræ in animis remaneant. Atque vtimur hac humana, in communi vita, quæ circa rerum dominia, circa contractus, circa iudicia, circa honores verſatur. Nam quia non viuitur cum perfectis hominibus, ſed cum imperfectis, non poteſt fieri, vt id apud populum, & circa res populares obtineas, quod rectum, perfectum, & plenum[b] eſt. Sic namque dicimus cogitationes pœnam[c] non mereri, non nocere conatum, ſi eum nullus ſit ſequutus[d] effectus. DIVINAM iuſticiam adhibemus ad ea, quæ ad verum Dei cultum, & ad ipſas religionum ſanctitates pertinent. Quanquàm enim M. Varroni ſit quędam Theologia quæ Ciuilis dicitur: hoc non tam de ipſis elementis & principijs diuini officij, quàm de alijs quibuſdam, cum eo cohærentibus, eſt accipiendum. Si de Dei, vt ita dicam, natura: ſi de Fide, ſi de Sacramentis tractetur: nihil conniueri oportet, nihil, ne apex quidem vnus, immutari. Cæterùm ſi de iureiurando[e], de diuortijs, de fœnore, de caſtitate, de concubinatu, alia res eſt: Nam in ijs & ſimilibus videndum, non ſolùm quid rectum & iuſtum, verùm etiam quid

a Vid. c. etſi Chriſtus ext. de iureiur.

b c denicq; 4. diſ.

c l. cogitationis, ff. de pœ.

d l. 1 in fi. ff. quod quiſque iur.

e d. c. etſi Chriſt.

quid in populis probari, & obtineri poſſit: Item quid temporum [f], quid locorum diuerſitates, quæ vtique in ijs dominantur, quibuſque adducti, multa pôſt mutanda facimus, ſuadeant. Nam alioqui qui intempeſtiuè, & in-idoneo loco, exactiſſimam illam vitæ rationem inducere ſtudent: plus nocere plerunque Reipublicæ, quàm commodare & prodeſſe creduntur [g]. DIVIDITVR etiam iuſticia in Internam, & Externam. INTERNA eſt, quæ iubet, vt ne quis in aliũ minùs, quàm ſeipſum, ſit anima tus. EXTERNA permittit proprijs commodis [h] ſeruire, modò id fiat ſine alterius damno & iniuria. Quantum ad vſum vtriuſque attinet, Philoſophus eam præcipuè colit, & ad vſus ſuos adiungit, quæ animum informat ac mentem. Ciuilis verò legumlator vtplurimùm iudicat ſecundum ea, quæ forìs apparent, & quæ manibus teneri ac prehendi poſſunt. Dico autem vtplurimùm: quoniam in multis ſpeciebus non ſatìs eſt abſtinere ab iniuria, verùm etiam oportet prodeſſe ſi poſſis: veluti ſi de publica ſalute ac incolumitate tractetur [i]: ſi in extrema neceſſitate ſocius conſtitutus & collocatus [k] ſit: ſi ſine vllo tuo detrimento ac moleſtia, valde alij prodeſſe & commodare [l] poſſis. Iam verò & iuſticia alia Inchoata eſt, alia Perfecta. PERFECTA eſt, quæ recta ſiue plena dicitur, & nihil requirens.. INCHOATA, quæ rudis adhuc & impolita, contenta eſt mediocritate officiorum, in quibus elucent principia quædam & adumbrationes virtutum. In pleriſq; ſufficit eum vitę curſum tenere, qui mediocris ſit, & igniculos quoſdam & ſignificationes virtutum habeat, licèt progreſſiones non ita magnę adhuc factę ſint. In nonnullis ea requiruntur, quę abſoluta ſunt, & plenè cumulatéque perfecta. Exſtat apud Plotinum & reliquos qui à Platonis familia manarũt, & alia diuiſio, quę quadripartita eſt, & omnes tres ſu praſcriptas amplectitur: Statuũt enim virtutes, alias Politicas, alias Purgatorias, alias Purgati animi, alias Exéplares. Et ſanè queádmodum totus huius mundi cõplexus, ſiue

[f] c. ut conſtitueretur, 50. diſt.

[g] d. c. denique.

[h] l. in cauſæ 2. § idẽ Pompo. ff. de minor.

[i] l. ſi quis forte, ff. de pœn.

[k] l, 2. § inde agitatum ff. ad l. Rhod. de iact.

[l] l. 2. § item Varus, ff. de aq. pluu. arcend.

ſiue ſit adſpectabilis, ſiue inadſpectabilis, ſic eſt diuiſus, vt Infima eius regio cedat primis corporibus & rerũ omnium elementis: Secunda diuinis ignibus, & illi, quam quotidie tuemur cœleſti deſcriptioni: Tertia dijs & dęmonibus, qui perpetua ſupremi numinis luce circunfuſi, humanarum rerum curam & procurationem ſuſtinent: Quarta deniq; ipſi architecto, & ſupremo rerum omnium opifici, & gubernatori Deo: ita etiam virtutes, quę ex ipſis mundi plagis & ordinibus deſumuntur, partim communes ſunt & populares, quę illam ſapientiam pariunt, quę carnalis Diuo Paulo dicitur, & huius mundi: partim naturales ac Philoſophicę, & nonnihil ſupra vulgi captum politę, ex quibus naſcitur ſapientia animalis, quę & principum huius mundi vocatur: partim diuinę & cœleſtes, quę ſupra naturam collocatę, gignunt eam ſapientiam, quę ſpiritalis dicitur: partim denique primę ac ſummę, cum quibus coniuncta eſt ea ſapientia, quę totum hoc vniuerſum perpetuo ſuo nutu ac numine moderatur, cuiuſque ſolius participatione, omnia illa, quę vel ſenſu accipiuntur, vel prouiſione mentis & permotione prehenduntur, bona fiunt & iuſta. Si quęras, in quibus caſibus hęc, in quibus illa præponderare debeat: id partim è ſupradictis intelligi poteſt, partim longo vſu & conſuetudine arripiendum. Nam quemadmodum generalem formulam conſtituere perfacile eſt: ita omnia quæ vel in ſenſum vel intelligentiam noſtram cadunt comprehendere, longè difficillimum. Verùm vt boni ratiocinatores negotiorum eſſe poſſimus, & addendo deducendoque videre, in quam ſpeciem partémue iuſticiæ quæque res cadat: capienda & conſuetudo & exercitatio, quę quidem non ſolùm agẽdarum in Republica, verumetiam intelligendarum rerum magiſtra eſt & domina.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

DE PAR-

DE PARTIBVS IVSTITIÆ.

PARTES iuſtitię ſunt in vniuerſum duę: Vna quæ auocat nos & detrahit à malo: Altera quę hortatur & exſuſcitat ad bonum. Et mali quidem, vt de eo prius dicam, duplex via eſt. Vel enim ea pars animi laborat, in qua ineſt vis rationis & intelligentiæ: vel ea, in qua inſunt motus & iactationes appetitionum. Prius genus, vitium animi appellatur: Poſterius, morbus. Tunc autem grauiter læſam, & valde vitioſam dicimus ciuitatem, cùm errore, & earum rerum ignoratione vagatur, quæ ad bene beateque viuendum pertinet. Quod quidem vitium vt euitetur, conſtituti ſunt in ciuitate, qui authoritate [a] publica populum, & in quo maximum eſt momentum, iuuentutem doceant, & rationem ad veritatem reuocantes, errores illi omnes, quo ad eius fieri poteſt, eripiant. Illi verò capitales ſunt, & maximam partem ſceleris aggrediuntur, maximóque digni ſunt [b] odio, qui cùm nullam veræ rectæque ſcientiæ partem attigerunt, ſpretis legibus, ſe ſolos veritatis & ſcientiæ magiſtros profitentur. Plato inſcitiam eorum, duplicem vocare ſolet, quæ quidem ſi verbis & diſputatione Philoſophorum curari nequit, vinculis [c], & carcere fatigari, & publicorum iudiciorum ſeueritate coërceri debet. Quantum attinet ad ea peccata, quæ in conſuetudinum prauitate conſiſtunt, triplex eſt ratio. Quædam ſpontè contrahuntur, & vocantur voluntaria: Quædam inuitè, quæ nec voluntaria dici poſſunt: Quædam tertio quodam modo, quæ media, & inter vtrunque genus interiecta licet appellare. Voluntaria ſunt in quibus fraus ineſt & dolus, cuius tantum eſt vbique [d] odium, vt ne vnus quidem toto iure ciuili caſus reperiatur, in quo fraudulosa machinatio, quæ quidem ad rem pertinet, maneat impunita. Nec voluntaria vel externam habent cauſam, vel internã. Externa, ſemper & indiſtinctè meren-

a c.2 de magiſt. in clem.

b c. cum ſecundum ll. §. bona. de hæret. in 6.

c l. Manichæos. C de hæret. l. 2 C. ne ſac. bapt. reit.

d l. Iuris gent. § dolo ff. de pa.

merentur excuſationem: nam ſi ventorũ fortè vi quis raptus, damnũ dederit, nullo dicitur nec ſcelere, nec facinore obſtringi[e]. Interna, non eandem habẽt rationem: nam ignorãtia facti, etſi vt plurimùm vacat culpa, nõnunquàm tamen euenit, vt in reprehenſionem & crimen incurrat: veluti ſi res atrocior ſit: ſi exemplo noceat[f]: ſi is qui deliquit, ipſe ſibi accerſiuit malum, vt ebrius[g]. Plerunque tamen vt dixi, quod per errorem facti committitur, fortunæ magis & fato, quàm ipſis hominibus imputatur[h]. Qui medio quodam modo peccant, partim affectu & inconſiderato quodam impetu, veluti ira, metu, miſericordia turbati & extra ſe poſiti, delinquunt: partim culpa & negligentia. Quæ priori modo fiunt, leuiora & venia ſubinde digna[i]: quę poſteriori, grauiora, quaſi cogitatò magis & conſultò commiſſa iudicantur[k]. Atque hæc de illa parte iuſtitiæ, quæ abducit nos & auellit à malo. IAM illa verò pars, quæ ad bonum aliquod allicit & inuitat, tribus membris diſtribuitur: Vnum, mentis eſt & animi, cùm ſcilicet aduerſus Deum ſanctitas, erga homines liberalitas, in defunctos pietas, in toto animo prudentia, fortitudo, temperantia, & iuſtitia exercetur. Secundum, corporis, cum publicis certaminibus & exercitijs[l] propoſitis, id curant legumlatores, vt robuſtã, integram, ſanã, bene formatã, & in omni genere exagitatã habeant iuuentutem. Tertium denique, fortunæ, cum de pecunia populi & poſſeſsionibus tractatur: cùm honores, dignitates, munera, triumphi decernuntur ijs, qui pręclara & nobilia virtutũ exempla, in Republica conſtituerunt. Sed iam mihi ſatis videor dixiſſe, quantum quidem inſtituta breuitas patitur, de fine iuriſprudentię, iuſticia. Illud tantum arctè teneamus, & iterum atque iterum vt meminerimus, oportet: in omni deliberatione, ſemper ad aliquam horum partem circunſpiciendum, & quaſi collineandum eſſe. Niſi enim quis iuſticiam & omnium virtutum chorum ante oculos habeat[m], non poteſt fieri, vt non eum ęſtus appetitionum abſorbeat, & nunc

e l. in lege. ff. ad l. Cornel. de ſic.

f l. ſi quis aliquid. ff. de pœn.

g l. omne delictum §. per vinum. ff. de re milit.

h l. 1. C. ad. l. Cornel. de ſicar.

i l. quæ calore ff. de reg. iur.

k l. aut facta ff. de pœn.

l l. qua actione §. ſi quis ff. ad l. Aquil.

m l. quid ſi Ephebi §. in ſumma ff. de eo quod certo loc.

nunc his, nunc illis opinionum fluctibus obruat & impellat. Hoc ſolo ſcopo propoſito, poteſt demum obtineri perfectiſsimum illud ciuitatis genus, quod ſapientia, concordia, & rerum neceſſariarum copia conſtat. Idque ita ſcriptum reliquit Deus ille Philoſophorum Plato, quem & Ariſtoteles & Cicero ſunt ſequuti, ex quibus alter ſtudijs doctrinæ, alter regenda ciuitate princeps fuit. Quorum porrò veſtigijs inſiſtentes, noſtri Iuriſconſulti ſua illa pręclara nobis monumenta, tum reſponſorum,[n] tum diſputationum, reliquerunt, quę quidem ſine aliorum lectione, habent quidem ad incitandum ſatìs, verum ad exactam Iuris artem conſtituendam, non omnino ſatìs. Sed nos ſubinde ad Philoſophos, ſubinde ad Iureconſultos reſpectantes, damus operam, vt ſi non plenam & perfectam, ſaltèm adumbratam quandam & extremis lineamentis circunſcriptam Iuris artem, approbante Deo proferamus.

n l.cum quidã.ff. de li. & poſth. l.munerũ.§.mixta.ff.de mu.& hon.

DE PRINCIPIIS IVRIS, ET EORVM DIVISIONE.

DEinceps veniendum eſt ad eam partem inſtituti ſermonis, quæ fontes & principia Iuris continet. Nam haud ſatìs eſt finem & ſcopum, ad quem contendas, cernere, niſi ſimul etiam viam & rationem teneas, qua eò poſſes peruenire. Certè quemadmodum ſupraſcriptum de iuſticia caput, pulcherrimos habet explicatus de natura voluntatis humanæ: ita præſens, in quod nunc ingredimur, luculenter aperiet nobis, vberrimos illos mentis & intelligentiæ fontes, quorum curſus & ſcaturigo tam latè manat, vt omnes Iuris & iudiciorum campos irriget. Nihil eſt, non dico in Iure Ciuili, ſed nec in tota humanitate, quod ita nobis enudat, quãtam vim rerum maximarum humana mens poſſideat, cuius muneris colendi & efficiendi cauſa nati

& in

& in lucem editi ſumus: vt hæc de principijs & origine Iuris tractatio, cuius tanta dignitas eſt, tantaque ſententia, vt præter hoc quod ſummam adfert liberalibus ingenijs voluptatem, vel ſola ſine alijs perfectum Iureconſultum efficere poſſit. Sed venio ad ipſam expoſitionem principiorum, de quibus priuſquam dicere aggrediar, patefaciam paucis, fontes illos & ſcaturigines, è quibus hauriri & deriuari debent. Primum de illo nemo dubitat, quin homo, & tota humana natura, ciuilis ſapientiæ ſit ſubiectum. Nam quo modo ouium, boum, caprarum rectores: eodem etiam ciuitatum & rerum publicarum gubernatores, apud Homerum, paſtores appellantur. Quemadmodum itaque is qui pecori præfuturus eſt, paſſionem, nutricatum, fœturam, breuiter totam eius indolem cognitam habere debet: ita etiam eum qui populos temperaturus eſt, tum animi ſui complicatam notionem euoluere, tum quæ totius humani ingenij conditio ſit, ante omnia inquirere & tentare oportet, & ex ea totius vitæ quaſi cœptus & ſemina inuitamentaque colligere. Verum vt ad eam vſque cognitionem perueniás, neceſſarium porrò eſt, vt aliarum quoque maximarum rerum & artium ſcientia, tinctus ſis & imbutus. Quia enim homo, ad totius vniuerſi formam fictus & expreſſus dicitur: opus eſt, vt ad eius naturam exquirendam, in vniuerſum mundum, qui omnia continet & coërcet, intueare. Et ea propter ſummus ille legulator Moſes, & vt Panætius dicere ſolet, Homerus Philoſophorum Plato, quos ambos ſequutus & interpretatus eſt Iudæus Philo, ſuam legumlationem orſi ſunt ab ipſius orbis & naturæ principatu. Quin & altiùs attollenda eſt cogitatio. Nam cum Dei Optimi Maximi effigiem, dedicatam in nobis, & quaſi conſecratam habeamus: cui dubium eſſe poteſt, quin, ſiquidem & nos, & mundum hunc intelligere velimus, ad ipſum fabricatorem & rerum omniū opificem Deum adſcendere debeamus: quem quidem ſi tota mente prehenderimus, inueniemus pro-

ſectò, non vmbras rerum & ſimulachra,ſed ipſas primas formas & ſpecies, quæ Ideæ nominantur : quæque impreſſę ac conſignatæ in animis noſtris,efficiunt illas perpetuas commendationes ac præſcriptiones naturæ,quæ anticipationes & communes notiones vocari ſolent. Atque hæc eſt cauſa, cur Moſes , Plato , Zaleucus , Charondas & alij ab ijs Theologi,& veri rerum publicarum fundatores,libros ſuos ordiantur,ab ipſius boni,& diuinæ mentis explicatione:cui deinde ſudijciunt,tum mundi totius originem & proceſſum, tum hominis,qui quaſi nodus eſt omnium,vitā & mores: nam his tribus,vt iam dictum eſt, perceptis,nihil eſt facilius, q̃ porrò de reliqua legumlationis parte,ſi modò vſus aliquis accedat & exercitatio,iudicare . Sed de primordijs,vt redeat,vnde deflexa eſt , oratio , & incunabulis principiorum , ſatis. Nunc autem ipſa, quæ ex ijs fluunt,principia, tripartitò diuiduntur , idque ad ſimilitudinem rerum naturalium: vel enim ſunt vniuerſalia,vel generalia,vel particularia. VNIVERSALIA voco, quæ per omnem omnino naturam ſunt diffuſa,ſiue ea ſit animata,ſiue inanima. GENERALIA, quæ propria ſunt animaliū,& ad eorum naturas accommodata:ſiue ea ſint mente ac ratione prędita,ſiue bruta.PARTICVLARIA deniq;,quę ſingulis rebꝰ & actionibꝰ, veluti nuptijs,tutelis,teſtamētis adhibentur:nam totidem ferme ſunt principiorum particularium,quot ſunt negotiorum & actionum humanarum, genera.Sed hæc de vniuerſis,nunc de ſingulis.

DE VNIVERSALIBVS PRINCIPIIS.

VNiuerſalia principia , vel primaria ſunt, vel ſecundaria. PRIMARIA ſunt duo : Vnum [a],vt ea , quæ mala ſunt & noxia, fugiamus:Alterum , vt quæ bona ſunt & ſalutaria,proſequamur. Nam omnes res ac naturæ ſic à primordio ſibi ipſæ ſunt commendatæ,vt ea,quę diſſolutionem minantur,reformident:

a *arg. c. nō ſatis 85. diſt.*

midẽt:quæ conſeruationem pollicentur, amplectantur & ambiant. Atq; eſt id ita quidem comparatum,ex ipſa totius vniuerſi conſtitutione,quæ partim mentem boni omnis inuẽtricem:partim neceſſitatem,depulſtricem mali, habet authorem. Et ideo,ſi quis non inſubtiliter,tum in totius Iuris, tum in ſingularum legum vim & rationem inſpiciat,reperiet nihil exſtare,quod non, vel mali alicuius declinandi,vel boni conſtituendi cauſa,ſit introductum. SECVNDARIA præcepta ſunt [b] tria.Honeſte viuere:Alterum non lædere: Ius ſuum cuique tribuere. Ideo autem illo nomine funguntur:quia quemadmodum primaria ferũtur ex primis totius naturæ fontibus,mẽte ſcilicet & neceſſitate : ita iſta ſecundaria, naſcuntur à ſecundis, voluptate nimirum & dolore. Ex illis inter ſe miſtis & confuſis,exoritur cupiditas & amor,vt eſt apud Platonem,qui duplex eſt. Si æquabilis & temperata eſt commiſtio, progeneratur diuinus ille & cœleſtis amor[c], qui ad liberalitatem, beneficentiam, pietatem, charitatem patriæ,benemerendi referendæq; gratię ſtudium,& ad participandum alium cum alio, nos inuitat:quiq; omnium communitatum & conſociationum inter homines,cauſa eſt,& quaſi vinculũ. Si contrà ſine iuſta proportione & modo,fiat commiſtio:procreatur ille amor, qui terrenus dicitur,quiq; homines,in ſui ipſius admirationem rapiens , omnem confeſtim amicitiam diſrumpit, & humana pariter ac diuina peruertit. Etenim inferiorem animi partem,illecebris voluptatum,& libidinum titillatione pertentat, & à virtute detorquet. Superiorem, irarum flammis, & contentionibus ac ambitionibus honorum accendit. Vtramque ſimul,ita opum & pecuniarum cupiditate contrahit & inflãmat:vt homines,nullius amplius cõiunctionis & amicitiæ memores, eos,quos tutari debent,deſertos eſſe patiãtur,& nihil amplius ſtudij.operæ, facultatum,in mediũ afferẽtes, in illo ſe ſolùm collocent,vt cuique ſuum detrahere,ſui emolumenti gratia,& omnes omniũ vtilitates ad ſe traducere,

b §. Iuris Inſt. de Inſt. & Iure.

c l. ut vim. §. & cum. ff. de Iuſt. & Iu. l. ſeruus ff. de ſer. export

& ad vſus ſuos adiungere, poſſint. Vt ne igitur hæc & huiuſmodi eueniant,& tota hominum communitas inter ipſos euertatur: ſapientiſſimè collatæ ſunt nobis,tres illæ ſupraſcriptæ præceptiones, quæ in animis noſtris incluſæ, fœditatem omnem turpificatæ mentis & labem auferunt,& in rationis ac doctrinę tanquam gyrum deducunt. PRIMVM præceptum, eam animi partem contrahit & coërcet, quæ alacritate nimia geſtire, & in omne genus cupiditatum effuſior eſſe ſolet, curatque ne quid in ciuitate [d] libidinoſius aut dicatur, aut fiat. SECVNDVM ad eam refertur,quę ſupra modum excandeſcere, & inſolentiùs ſeſe iactare conſueuit, per quod etiam fit,vt iniuria, dolus [e], fraus, rapina, vis omnis ac [f] violentia cohibeatur. TERTIVM denique, caput ipſum malorum omnium auaritiam aggreditur, prohibetque ne aut pactionum [g] fidem quis deſerat, aut falſa [h] inſtrumenta, teſtamentáue ſupponat, aut dominiorum proprietates ſubuertat,aut alio tandem quouis modo,in res & poſſeſſiones alienas inuolet, & aliorum ſpolijs, ſuas facultates, copias, opes augere & amplificare contendat. Et ſanè cùm primaria illa duo præcepta, rationis compotem animi partem, in qua prudentia & perſpicientia veri,ſolertiaque ineſt,inſtruant: hęc tria ſecundaria, ſic videntur conſtituta, vt ad tres reliquas virtutes inducendas, comparatæ videri poſſint. Quod enim dicitur: Honeſtè viuendum eſſe: nihil aliud,quàm temperantiam,modeſtiam,verecundiam, continentiamque ſignificat. Quod Alterum non lædendum: excelſi ac inuicti animi magnitudinem,& humanarum rerum contemptionem, requirit. Quod Suum cuique tribuendum: iuſticiam ipſam deſiderat:cuius vis & poteſtas in hominum ſocietate tuenda,tribuendoque ſuum cuique, & rerum contractarum fide, cernitur. Pręter hæc autem duo genera principiorum, nulla alia reperiuntur, quantum quidem ego iudico, quæ vniuerſalia rectè dici poſſint.

d *l. fœdiſſimam. l. etſi libidine. C. ad l. Iul. de adult.*

e *l. eleganter ff. de dol. mal.*

f *l. exſtat & tot. tit. ff. de eo qđ ui met. cauſ.*

g *l. 1 ff. de conſt. pec. c 1. extr. de pact.*

h *toto tit. ff. & C. ad l. Cornel. de falſ.*

DE PRIN

DE PRINCIPIIS GENERALIBVS DIVINIS.

GENERALIA præcepta tripliciter diuiduntur: vel enim diuina ſunt, vel naturalia vel externa. DIVINA dico, quæ principem animi parte, quæ mens vocatur, obtinent: ſuntq; homini, cum dijs immortalibus cõmunia. NATVRALIA, quæ ex inferioris animi & corporis temperatura emergunt, & tam beluis quodammodo, quàm hominibus inſunt. EXTERNA tandem, quę foris & ex accidenti adueniunt, & ſubinde cœleſtem, ſubinde terrenam hominis partem afficiunt. Nam ſi ipſe homo, mente conſtat, vita, & rebus externis: item mundus, alius eſt diuinus & inadſpectabilis, alius cœleſtis, alius terrenus & corruptioni obnoxius: cui dubium eſſe poteſt, quin & ipſa principia, quæ ex illis arripiuntur, & excipiuntur extrinſecùs, totidem quoq; numero eſſe debeant? Primùm autẽ videndum eſt de diuinis, quibus vitam & mores formamus, quæq; duo habent prima ſummaque rerum agendarum capita. Prius eſt[a], vt Deum Optimum Maximum amemus, ex toto corde noſtro, tota anima noſtra, tota mente noſtra, & totis viribus noſtris. Poſteriùs[b], vt alios vbique homines, non minore beneuolentia, quàm noſipſos, comprehendamus. Ad hæc duo principia, redeunt omnia, quæ vel Moſaicis tabulis, vel gentium & populorum legibus, vel Philoſophorum & ſapientum placitis, continentur. Qui puram perfectámque religionem ſuſcepit, non poteſt[c] non à corporis obſequio indulgentiaque diſcedere: & voluptatem, ac dolorem, ſicut labem aliquam dedecoris, vnà cum tota carnis ſocietate, eijcere. Qui ſic eſt affectus aduerſus totum genus humanum, vt non alios coniunctos & populares, alios peregrinos & ignotos ducat, ſed omnes æqualiter pro fratribus ac germanis colat: is nunquam committet,

vt vel

a *c. quæ contra 8. diſt. c. ſi is q. 2. q. 3.*

b *c. debet homo 23. q. 4. §. charitas de pœn. diſt. 2.*

c *§. charitas. de pœn. diſt. 2.*

vt vel ſuperbius ſe gerat, vel alijs præponat, vel aliud denique quid agat, quod contra boni viri officium, & communem vitæ tranquillitatē & conuictum eſſe[d] videatur. Quid multis? non peccabit vnquā in vllam partem, nec in vllo officio claudicabit, qui hiſce duobus muneribus ſubornatus, in vita deget: non indigebit alijs virtutū & vitiorum præceptis, quibus ad omnes vitę vſus & partes ſibi proſpiciat. Hiſce enim duob⁹, omnia incluſa & inſcripta ſunt, quæ tota paſſim natura, vel inueniri, vel etiam excogitari poſſunt. Sed quoniā tamen, tanta eſt humani iudicij corruptio & caligo, vt omnia quæ rebus inſunt, ingenij ſui acie peruadere, & in lucem eruere ſua ſponte nō poſſit: facturus mihi videor operæpretiū, ſi ipſius Dei præſcriptionē in[e] Decalogo ſequutus, paucis expoſuero quinque illa præcepta, quæ ex primo à nobis propoſito principio, & item altera quinque, quæ ex ſecundo, proficiſcantur. Ad Dei amorē in animis noſtris cōciliandum, primùm opus eſt, vt eum agnoſcamus: deinde, vt verum eius cultum teneamus: tertio, vt eos, quos diuinis honoribus affici voluit, quoſq; tanquam vicarios ſibi cōſtituit, nō ignoremus. Quantum ad primū attinet, illud omniū mentibus, qui modò nō immanes ſunt, & hominē ex homine exuerūt, infixum, & quaſi inſcriptum[f] eſt, eſſe aliquē cœli & terræ Regem, qui ſuo nutu ſolus cuncta ratis ordinibus torqueat, cuiuſq; vi, natura, ratione, poteſtate, numine, bona omnia procurentur ac fiant. Atque hæc præſcriptio tam eſt illuſtris, tamque clarè micat in animis noſtris, vt nulla vnquam gens, neque tam fera, neq; tam barbara fuerit, quæ non eius admonitu, ad religionem, ſi non perfectā, ſaltèm aliquam, ſemper ſit commota. Et ſanè ſi veri rerum ponderatores ac æſtimatores eſſe velimus, legum omnium & rerum publicarum fundamentum, in eo ſolùm[g] conſiſtit, vt putemus ſemper nobis præſentem Deum, qui omnium noſtrarum nō ſolùm actionum, verumetiam cogitationū, teſtis ſit, & arbiter. Nā ſi quis fortè talis reperiatur, qui vel propter immanita-

d *d. §. charitas*

e *c. meretrices 32. q. 4.*

f *l. vt ergo. ff. de Iuſt. & Iur.*

g *l. inter claras. C. de ſumm. trin & ſi d. cathol.*

nitatē, Cyclopū more, vel ſua ſapientia cōfiſus, Gygantęa quadam audacia, religionem omnē reſpuat, & non ipſius numinis arbitratu, ſed cęco & fortuito caſu, omnia volui & ferri exiſtimet: nō poteſt fieri, vt nō is, impunitate propoſita, & ſublato ſuppliciorum metu, ſi modò id fructuoſum ſibi fore putabit, leges omnes negligat, ac perrūpat, & ſui compendij lucrique gratia, totā communitatem & coniūctionē hominum peruertat. Prętereà, etiam ſi quis Deum aliquem eſſe quidem arbitretur, ſed errore lapſus, eum pro Deo colat, qui non eſt: nō poterit tamen euitare, quin in ſummū rerum omnium periculum & diſcrimen, deducatur. Nā ſi, quemadmodum à ſole, lumē oculorum haurim⁹, ſic ab vno ſolo Deo, veri vidēdi cognoſcendique facultatē accipimus: quo tandem pacto, ad verā inſtituendæ capeſſendęq; Reipublicę rationem ac normam perueniet ille, qui ingenij & mētis aciem, diuinis illis & ęternis radijs non habet illuſtratam? Imò verò per cōtrarium, neceſſariū eſt, vt altiſſimis inſcitię tenebris circūfuſus, nunc his, nunc illis opinionū vanitatibus impleatur, & qđ ei cōſequens eſt, ad omne gen⁹ flagitij, turpitudinis, ſceleris, libidinis, vt author eſt Diu⁹ Paul⁹, & ad miſerrimū tandē & certiſsimū interitū, detrudatur. Vt ne igitur huiuſmodi quid accidat, & animi noſtri, certis propoſitis notis, & indicijs, liberari errore poſſint, & dijudicare qs reuera De⁹ ſit, qs non ſit, pulchrè dicitur initio decalogi: EGO SVM IEHOVAH DEVS TVVS, QVI EDVXI TE DE TERRA ÆGYPTI, DE DOMO SERVITVTIS. NON HABEBIS DEOS ALIENOS CORAM FACIE MEA. Ille quippe ſolus Deus eſt, qui contra omnem ordinem & progreſſum naturæ, aquas in ſanguinem conuertere: fructus terræ, inductis ranis, vermibus, inſectis & locuſtis, conſumere: aërem fulguribus, tonitru, & grandine turbare: ipſum ſolis lumen inuectis tenebris, eripere: omnia paſſim animalia, cum hominibus ipſis, vel vlceribus affligere, vel morte multare poteſt. Ille ſe dominum & rerum omnium principem oſtendit

dit, qui vndas maris ad tranſitum præbendum ſiſtere, & in ſpeciem murorum deducere, qui aquę amarorem iniecto ligno mitigare, qui panem & coturnices de cœlo mittere, qui de petra fontium ſcaturigines, & aquarum perennitates elicere, qui hoſtem numeroſum exiguis, vel potiùs nullis copijs, fundere & fugare poteſt. Hæc igitur ſunt euidentiſſima, & ipſa meridiana luce clariora ſigna, quibus ipſum Deũ, & primum rerum architectum, agnoſcere poſſimus, qđ primo loco diximus neceſſarium. Iam autem, quãtum pertinet ad verum ſyncerumque cultum, tres ſunt in vniuerſum gradus, quibus totus continetur. Vnus eſt, animi & mentis: Alter, oris & orationis: Vltimus, vitę & morum, de quibus ſingulis, ſingula ſunt prodita præcepta. Mentis & cogitationis proprium eſt, diuinam ſubſtantiam & maieſtatem ſuſpicere, admirarique in ea, primas illas rerum adſpectabilium ſpecies, quæ Ideæ ſiue formæ dicuntur, quæq; longiſſimè abſunt ab omni cõtagiõ corporis, quemadmodum & ipſe Deus, quem omnes inſtinctu naturæ ſcimus, non corporis, ſed mentis tantùm oculis cerni & coli poſſe. Atque hinc quidem ex contrario licet æſtimare, quàm longè lateque aberrent à vero Dei cultu, quamq; grauiter aduerſus eum delinquant illi, qui numen illud ineffabile, & quod ne mente quidem capi poteſt, in rebus hiſce fragilibus, & ſolos ſenſus commouentibus[h], quærunt. Vt igitur ab illo nobis caueamus, & ad puram perfectamq; diuinæ maieſtatis contemplationem erigamur, rectè dicitur in decalogo: NON FACIES TIBI SCVLPTILE, NEQVE SIMILITVDINEM EORVM, QVÆ SVNT IN COELO SVRSVM, NEC QVÆCVNQVE IN TERRA DEORSVM, NEC QVÆCVNQVE SVNT IN AQVIS SVB TERRA, NON ADORABIS ILLA NEQVE COLES. Si enim tres ſunt cuiuſque rei formæ: Diuina, qualis eſt in homine animus, qui perpetuus & eſſentiæ reuera particeps eſt: Humana, quale corpus, quod diuturnum, & ab omni eſſentia non omni-

h c. Idololatria. 28.q.1.

omnino alienum : aſſimulata, qualis vmbra ſiue imago, quæ momentanea eſt, & nullam, ne minimam quidem diuinę eſſentiæ particulam poſſidet : ſi inquam hæ tres ſunt cuiuſque rei figuræ : quæ poteſt quæſo maior [i] iniuria offerri, quàm ſi neglecto & vltro repudiato animo, inanem vmbram quis arripiat, & vt eſt in fabulis, nebulam pro Iunone colat. Non poteſt perfectò fieri, vt non ſtatim omnis religio in cõtemptum abeat, maleque pactionum & iuriſiurandi fides conſeruetur, apud eos, apud quos huiuſmodi portenta, vel potiùs monſtra deorum recipiuntur. Ergo primum diuini cultus præceptum eſt, vt in veram Dei ſubſtantiam inſpicientes, toto eum, quod dicitur, pectore amplectamur, & ad intima diuinæ maieſtatis & eſſentiæ penetralia contendamus. Iam autem ſecundum eſt, vt cuius mente ſumus contemplati ſubſtantiam, eius ore & oratione ſapientiam, nomenque ſanctum celebremus, & in vulgus profiteamur. Nam cùm ſermo nihil ſit aliud, quàm imago quædam, & vt ita dicam, ſoboles mentis: non poteſt fieri, vt qui animum habeat, diuinarum cogitationum nectare, inebriatũ: non geſtiat & exultet ſubinde gaudio, & in carmen aliquod diuinum, diuinumque ſermonem prorumpat: qua re, non dico in terris, ſed nec in omni cœlo, florentius quidquàm aut præſtabilius, aut etiam magnificentius inueniri poteſt. In hoc tam diuinum preceptum, directò peccant illi, qui ſanctiſſimum Dei nomen, vel ore ſcelerato execrantur, vel periurijs ſuis ac mendacijs alijſque impiis, falſis, ac futilibus rebus profanant. Nam tantum ineſt rei, ſua ſponte ſcelus, vt animus vel ſola talium hominum mentione cohorreat, & natura, non tantum prolationem, verumetiam auditionem reformidet. Ne igitur tale qd committatur, ſed omni potiùs laudum genere, nomen Dei cumuletur, ordine ponitur in decalogo: NON ASSVMES NOMEN DOMINI DEI TVI IN VANVM, quod quidem præceptum ſequuti noſtri legumlatores, ſanctiſſimè, & ad Rempulicam ſtabilien-

i *d. e. idololatria.*

biliendam ſaluberrimè ſanciuerunt: pœnis omnibus, & ſupplicijs obligari eos, qui vel [k] periurijs, vel magicis [l] ſuſurris, vel ludicris, vel fabuloſis, vel alijs denique vanis & inanibus rebus, mentionem Dei Optimi Maximi, adiungunt. Atq; hæc ſecunda lex, de diuini officij cultuſq; ratione. Nunc verò tertia porrò eſt, vt cuius ſubſtantiam mente venerati ſumus, cuiuſque ſapientiam verbis collaudauimus: eiũs virtutem inſuper & bonitatem, admiremur, & quod verè amantis eſt, quoad eius fieri poteſt, re ac factis imitemur. Hoc enim illud ipſum eſt, quod abſolutum perfectumq; cultum efficit, quodq; conſummato ferè operi, apicem & extremam manum imponit. Illum autem reuera dicimus diuinarum rerum, admiratione cõmoueri, qui ab alijs omnibus feriatus, in earum tantummodò contemplatione defigitur. Illum verò imitatorẽ diuinæ virtutis & bonitatis, qui ſubinde in actione & negotio, tum diuino, tum humano verſatur, ſubinde in vmbra & otio diuinę tranquillitatis & quietis deliteſcit. Nam quemadmodum Deus, cœlum ac terras fabricatus, poſtmodum interquieuit: ita etiã nos, certo laborum dimenſo ac munere peracto, otiũ capeſſere, & ad diuinę machinæ conſiderationem, cum gratiarum actione, nos conuertere, debemus. Ad eam vtiq; rem, datę ſunt à natura, requietis & laboris, ſomni & vigiliarum, viciſſitudines: indeq; profectum eſt, vt certis feſtis ac ferijs cõſtitutis, intermiſſiones laborũ & quaſi pauſæ quædã, ſiue reſpirationes ſint inductæ, hocq; ipſum tandem eſt, quod præſcribit decalogus. MEMENTO VT DIEM SABBATI SANCTIFICES. SEX DIEBVS OPERABERIS, ET FACIES OMNIA OPERA TVA, SEPTIMO AVTEM DIE, SABBATVM DOMINI DEI TVI EST. Violant autẽ grauiſſimè præceptum iſtud, qui omnino ſe remouẽt à negotijs, & ad otiũ perfugiunt, nihil curantes nec diuini nec humani, nihilque in cõmune conferentes, nec ſtudij, nec operæ, nec facultatum. Præterea, qui non otiũ perſequuntur quidẽ, ſed turpibus,

k *Vid. not. in l. 1. C. de reb. cred. l. ſi duo. §. ult. ff. de iureiur.*

l *l. nullus. l. eorum. l. multi. C. de malef. & math.*

pibus,auaris,& ambitioſis ſtudijs inuoluũtur,quiq; adeo multis occupantur, vt nullas à rebus ſuis ferias,aut intermiſſiones facere poſſint:cum eadem iniuſtitia conflictantur. Nam illa res vſq; eò progreditur, vt ſuis aſſiduò ſordibus inhæreſcẽtes,nec ſomni quidem tẽpus,quod naturaliter ad refectionẽ animi eſt indultũ,liberum & tranquillum habeant,nihilq; vnquã,quod diuinum,magnificum,& amplum ſit,admirentur ac agant. Quibus rebus fit,vt vel ad paſtum & voluptates corporis abiecti,feri & immanes euadant :vel ſua falſa futiliq; ſapientia elati,diuinorum operum & munerum fiant contẽptores. Quod quidem peccatum , cùm in apertam & manifeſtam Dei virtutem committatur : extremum eſt in malis , & tam altè in omni ſenſu,& tanquam venis meduliſque animi implicatum inſidet , vt nec ignibus vnquam exuri , nec vlla temporis diuturnitate expurgari,aut elui poſſit: adfertque tantam cladem Rebuspublicis,vt omnem earum ſtatum & firmitudinem ab ipſis fundamentis confeſtim euertat: & leges omnes ac ſanctiones,ſua cõtumacia demergat. Hæc de agnitione & vero Dei cultu. Vt autem quod tertium eſt, non ignoremus eos , ad quos diuinos honores adhiberi Deus voluit, quoſq; ſibi quaſi vicarios in rebus humanis conſtituit:ſcire oportet, hominem partim æterna & immortali quadam natura , partim verò fragili & in caſu poſita, præditum eſſe. Priorem autem ab illo hauſit & arripuit,qui ſumma & princeps cauſa eſt omnium. Poſteriorem ab eodem quidẽ, ſed adminiſtris minoribus,vt loquitur Plato,dijs ac dęmonibus,tanquã naturalibus & medijs interiectis cauſis. Hi ſunt pater & mater, qui nos in hanc lucem ediderunt : ſunt patria & patriæ leges,quę nos exceperunt:ſunt magiſtri & doctores,qui nos erudierũt:ſuntq; alij permulti, qui vno communi nomine parentes appellantur. Hos autem omnes coli & obſeruari,ideo De⁹ voluit:quia cùm ortus noſtri aliquã ſibi partem vendicent,cumq; malis depellẽdis, & bonis adijciendis,ſuũ nobis officiũ exhibeãt: conueniẽs

 eſt,&

eſt, & ad grati animi officium pertinens, vt pro beneficijs acceptis, aliquid recipiant, & in minorum, & tanquam corporatorum deorum numerum à nobis reponantur. Nam quemadmodum ſummo illi Principi, qui ſempiterna & immortalia nobis confert, immortales: ita iſtis, qui caduca & mortalia largiuntur, mortales illæ quidem, ſed magnæ tamen gratiæ [m] debentur. Atque hoc eſt, quod in extremo prioris tabulæ decalogi præcipitur: HONORA PATREM TVVM ET MATREM TVAM, VT SIS LONGÆVVS SVPER TERRAM: Nam etſi primi parentis, hoc eſt Dei reſpectu, omnes inter nos æquales & fratres ſumus, attamen intuitu ortus & occaſus, alij alijs ſunt ſuperiores: & neceſſarium eſt, vt ad eos ſi non diuinos, ſaltem quaſi diuinos honores adhibeamus [n]. Nec poteſt fieri, vt vel ad ipſius Dei, qui videri nõ poteſt, religionem excitentur: vel in vllo vitæ officio diu permaneant: qui eos, quos oculorum ſenſu quotidiæ comprehẽdunt, quorũ; omnium actionũ ſuarum & negotiorum rectores habent, aſpernantur. Plato è Titanum genere ſtatuit eos, qui quẽadmodũ illi Ioui: ita maioribus ſuis, quales ſunt parẽtes, domini, magiſtri, ſeniores, nobiliores, potẽtiores, & forte in magiſtratꝰ electi, arma mouere ac cõtrà ferre nõ verẽtur. Verùm de ijs quinq; præceptis, quę ab illo principio, quod de Deo eſt, oriuntur, hactenus. Nunc q̃tum ad illa, quę ab eo, quod de rebus humanis eſt, profluunt, & altera apud Moſen tabula continentur, ante omnia pręmonendum eſt, tanta homines coniunctione ſeu potiùs cognatione [o] inter ſe teneri: vt nihil tota natura exſtet copulatius: & adeò quidẽ, vt non ſolùm alterũ alteri inſidiari ſit nefas, verũetiam vt vnus aliquis per ſe ſaluus eſſe non poſſit, niſi omnes ſimul ſint ſalui, qui mutuis vltrò citróq; beneficijs dãdis & accipiẽdis iuuentur. Atq; id quidẽ cũ ita ſit, cõſequitur porrò, nihil opꝰ eſſe, ſeparatim de officijs aduerſus alios, & ſeparatim de his, quę quis apud ſe pręſtare debet, pręcepta proponere. Nã vna & eadẽ planè eſt vtilitas vniuſcuiuſq;, & vniuer-

m §. ſi uero exſpectet. Auth. de nupt. §. 2. Inſt. de nupt.

n l. ſemper ff. de Iur immun.

o l. ut uim ff. de Iuſt. & Iur.

vniuerſorum: vnum & idem debemus alijs, & nobis ipſis. Cæterùm, cùm in eam partem magis,quæ alium, quàm quæ noſipſos attingit,peccare videamur:commodius & vtilius eſt,ad illa officia,quæ alijs, quàm quæ nobis exhibere debemus,ſermonem dirigere. Conſtat ergo tota horum officiorum ratio,tribus in vniuerſum ordinibus. Vno,rerum externarum & actionis in vita,quantum quidem ad cõmunem & popularem vitam attinet: Altero, rationis & orationis,quantum ad ciuilem:Tertio deniq;,mentis & cogitationis,quantum ad diuinam & perfectam. Nam quemadmodum in ſupradictis præceptis paulatim fit progreſſio à diuinis ad humana : ita per cõtrarium, in his adſcenditur pedetentim ab humanis ad diuina:vt ſcilicet ſic fiat mutua vltrò citroque connexio,& diuinorum cum humanis,& humanorum cum diuinis colligatio. In vita cõmuni & populari ſummum & maximũ eſt, vt nos communitatemque noſtram viuere ac ſupereſſe velimus:ad eamque rem, omnem operam ac laborem noſtrum,referamus. Nam qui ſic ſe inſtituunt, vt peſtem aliquam Reipublicæ adferant, patriamque ſuam omni ſcelere lacerent:legem omnem humani generis produnt, ſuntque ad eorum coërtionem, omnia legis Iuliæ[p], Pompeiæ[q], Corneliæ[r], & aliarum infinitarum legum iudicia excogitata:hocque eſt, quod in ſecundæ tabulæ principio edicitur: NON OCCIDES. quaſi ſcilicet oſores ſint tum ipſius Dei, tum naturæ,qui vel ſe,vel alios perditos volunt: quiq; non potiùs omnibus ſemper curis & cogitationibus in hoc incumbunt,vt quemadmodum prima naturæ data præcipiunt,viam inueniant,qua ſeruare mortales,& omnibus vitæ præſidijs augere poſſint. Hoc ergo primum. Secundum autem,in eodem ordine eſt,vt non ſolum nos velimus eſſe, verumetiam in perpetuum ſupereſſe: eſtque ea appetitio,naturaliter coniuncta cum ſuperiore. Nam id reapſe vix eſſe dicitur, quod aliquem ſui finem & terminum exſpectat. Sed quoniam hiſce rebus inferioribus

[p] ff. ad l. Iul. ma.
[q] ff. ad l. Pomp. de parr.
[r] ff. ad l. Cornel. de ſic.

denegatum eſt,in eodem ſemper ſtatu & loco perdurare: procuratum eſt à ſummo Deo, vt maris & fœminæ con iunctione[s] conſtituta,& propagandæ ſobolis cupiditate iniecta,per liberorum ſucceſſionem,quædam quaſi æternitatis ſpecies adumbretur. Vt igitur hęc ipſa procreatio & educatio prolis, rectè & ordine procedat,néue totum genus humanum, vna cum ipſis hominibus intercidat, propoſitum eſt præceptum: NON MECHABERIS: Et meritò quidem:quia niſi vagus concubitus refrenetur,& certa nuptiarum matrimoniorumq; iura deſcribantur, non poteſt fieri, vt vllus omnino fœtus aut partus,propter confuſiouem proferatur: videnturq; præſentē tum ſibi,tū Reipub. occaſum machinari, qui in huiuſmodi tā fœdas,tamq; ſpurcas libidines proni ruentes,à nullis porrò generibus turpitudinum ſe reuocant. Atque hoc de ſecundo præcepto. Tertium autem & vltimum eſt,vt quoniam nos,noſtramque ſobolem conſeruari, natura iubet & imperat, ea inſuper paremus & conquiramus nobis, quæ ad eam rem deſtinata ſunt à natura, & hominum generi tributa. Niſi enim paſtum, cultum, latibula, ſupellectilem, & alia ſimilia habeamus, eaque ſic poſſideamus, vt ab aliorum iniurijs & rapinis tuta ſint:non poteſt fieri,vt non in dubio ſit,vel ſocietatis noſtræ communitas, vel etiam ipſa vita. Et hoc eſt,ad quod tendit præceptum: NON FVRTVM FACIES: Nam qui ad eum vitæ modum ſe componunt,vt ex aliorum ſpolijs ſuum lucrum & compendium quęrant,vtque alienas facultates & copias, quæ ad hominum vſum, terræ fœtu profunduntur, ad ſe per dolum malum deriuent: non minori odio digni ſunt, quàm qui ſupraſcriptis duobus modis delinquunt: Si enim communis vitæ ratio, partim coniunctione maris & fœminæ, partim concordi & amico conuictu, partim rerum diſtinctione & commercio,continetur: cui dubium eſſe poteſt, quin rerum & commerciorum perturbatio,non in minorem reprehenſionem,quàm conuictus, & matrimoniorum, incurrere debeat?

s c. *Ius naturas le.1.diſtinct.*

debeat [t] ? Sed hęc ſufficiat dixiſſe de illis tribus principijs humanis, quæ popularem hanc, & inferiorem vitam inſtruunt, quæque irarum, libidinum, & auaritiæ indomitas cupiditates & flammas reſtinguunt. Nunc ſequitur de illo conſortij humani vinculo, quod propiùs naturam attingit humanam, quodque conſiſtit in orationis & ſermonis diuina facultate. Hanc conſtat ad nullam aliam rem, mortalium generi collatam eſſe, quàm ad ciuilis ſocietatis, & communem omnium hominum [v] ſalutem, idque ſiue ſenſum & conceptum animi noſtri ſimpliciter explicemus, quemadmodum in communi conuictu fieri aſſolet: ſiue via quadam & ratione doceamus, veluti cùm vel veras opiniones in animos auditorum infundimus, vel contrà, prauas, interrogationum quaſi facibus admotis exurimus: ſiue denique in permouendis & flectendis in omnē partem animis verſemur, vtputa cùm fuſa latiùs perpetua oratione, vel totum aliquem populum regimus, vel leges ſtabilimus, vel caſtigamus improbos, vel tuemur bonos, vel adhortamur ad decus, vel reuocamus à flagitio, vel facta denique ac conſulta fortium, & ſapientum hominum, cum improborum ignominia, ſempiternis (vt inquit ille) monumentis prodimus. Mirum profectò dictu eſt, quanta orationis vis ſit & poteſtas, quantumque in regenda ciuitate, honoris illi, & dignitatis tribuatur. Sed quanto melior & præſtantior eſt integra, tanto pernicioſior & deteſtabilior eſt corrupta, eſtq; nihil in omni vita peſtilentius, quàm ſi ſermo hominum, & maximè quidem in iudicijs, in quibus potiſſimùm veritas exquiritur [x], cum vanitate ac mendacio ſit coniuncta. Et eo quidem pertinet præceptum illud: NON LOQVERIS CONTRA PROXIMVM TVVM FALSVM TESTIMONIVM. Nā ſi fides, id eſt dictorū conuētorumq; cōſtantia & veritas, fundamentū eſt naturaliter omnis Iuris [y] & iudiciorū, nec quicquā eſt quod vehementiùs ciuitatem contineat; neceſſarium eſt, vt eo ſubtracto,

t Huc pertinet l. ff. de furt. ui bonor. rapt. ad l. aquil. cū ſimil.

v l. laudabile. C. de aduocat. diuerſ. iud.

x C. plus ualere quod agi. uid. not. in §. tā diuus. Inſt. de teſtam.

y Vid. l. 1. l. Iuris gent. §. pact. ff. de pact. l. 1. ff. de loc. publ. fruend. c. peruenit extr. de Iureiur.

cto, omnis ſtatim iuſticia concidat, & totam deinceps totius Reipublicæ ruinam ſecum trahat. Supereſt ea pars, quæ intima & in abditiſſimo receſſu mentis collocata eſt. Nam paru eſt populares virtutes & ciuiles obtinuiſſe, niſi philoſophicę quoque accedant, quæ ad arcem ipſam rationis ac intelligentię peruadunt. Summum igitur & abſolutiſſimum, & ad Rempublicam moderãdam, ante omnia, vt probat Plato, neceſſarium pręceptum eſt: vt ad ſui ipſius cognitionem quiſq; accedat, nihil omnino appetens eorum, quę aliorum vel naturis, vel facultatibus ſunt appoſita. Nam qui ſic ſe componunt, vt ſe ſuamque naturam penitus explorent, neceſſaria quadam rerum ſerie, qua alia ex alijs nectuntur, eò tandem perueniunt, vt videant nos eodem patre prognatos, omnes pares & ſimiles eſſe, & non tam rebus ipſis, quàm ſtationum quibuſdam interuallis, in hoc vitæ quaſi præſidio differre: quibus perſpectis, & illud porrò attendit, non ſolum contra officium, verumetiam cõtra naturam facere eum, qui maiore ſeipſum charitate, quàm fratrem ſuum, cum quo vnus & idem eſt, comprehendat: quiq; propria ſtatione, quam communis Pater & Imperator aſſignauit, derelicta, in eas quę aliorum ſunt, inuadat, & nunquam ſuo ſe pede, quod dici ſolet, metiatur. Atque hoc eſt quod vult decalogus dum dicit: NON CONCVPISCES DOMVM PROXIMI TVI, NON DESIDERABIS VXOREM EIVS, NON SERVVM, NON ANCILLAM, NON BOVEM, NON ASINVM, NON OMNIA QVÆ ILLIVS SVNT. Quaſi ſcilicet ſignum ſit intemperantis animi, & non ſatis nec totam hominis naturam, nec ſe ſuumque ingenium intelligentis, affectare ea, quæ alijs ſunt attributa, & à propria tum natura, tum facultate ſeiuncta. Nam per contrarium, qui primùm vniuerſam hominis, deinde ſuam naturam pertentauit, ad omnia vitæ genera idoneus eſt & accommodus. Quia enim totam hominis naturam cognouit, vtique intelligit, qua ratione

ctione homines priuatim publicéue tractari, & pari ſemper pietate coli, debeant. Quia id, quod ſibi & alijs ſpecialiter collatum eſt, animaduertit: non appetit, nec errore, nec cupiditate, aliena: ſed ſuis contentus, & totus aptus ex ſe, ſuam (vt aiunt) Spartam colere & ornare nititur. Atque his rebus, cum non dico potiſſimùm, ſed ſolum conſtet Reſpublica[z]: efficitur, vt hoc præceptum, quo nos ipſos noſcere iubemur, non ſolùm intimum in homine, ſed & in omni Republica perfectiſſimum euadat. Vnde factum eſt, vt non homini alicui, ſed Apollini Pythio ſit adſcriptum. Præterea, cùm noſcere ſeipſum nemo poſſit, niſi qui ad ipſius Dei, cuius homo circunfert imaginem, agnitionem adſcendat: rectè quoque poſſumus dicere, præceptum iſtud, tum concluſionem, tum nodum omnium pręceptorum eſſe: vtpote quod perpetuo quodam & indiſſolubili vinculo, humana cum diuinis, & rurſum diuina cum humanis connectat, & cunctarum virtutum, quibus Reipublicæ rectio continetur, quaſi carmen efficiat. De diuinis igitur ſiue moralibus præceptis, hactenus.

z §. Iuris præcepta, in uerbis ſuũ cuique tribuere. Inſt. de iuſt. & iur. §. ult. Inſt. de his qui ſui uel al. Iur.

DE GENERALIBVS PRINCIPIIS NATVRALIBVS.

NAturalium ſiue humanorum principiorum ratio latiſſimè quoque patet: nam quemadmodum ex ſuperioribus dijudicamus, quid in quaque re bonum, quid malum, quid vtile, quid inutile ſit: ita ex iſtis intelligimus, quid in rebus poſſibile, quid impoſſibile, quid facile, quid difficile ſit. Non eſſe alteri per alterum iniquam conditionem offerendam[a], non eſſe arma in acie abijcienda[b], non eſſe libidinoſe & incontinenter viuendum, per moralis quidem philoſophiæ principia probatur: Cæterùm, quòd duo eandem rem in ſolidum poſſidere non poſſunt[c], quòd vini, olei, tritici

a l. non debet. ff. de reg. Iur.

b l. omne delictum. §. qui in acie. l. qui commeatus. §. 1. ff. de re mili.

c l. 3. §. ex cõtrario. ff. de acquir. poſſ.

tici non eſt vſusfructus[d], quòd illa res eadem permanet, quæ antiqua ſeruata ſpecie, minimas ſuas particulas tantummodo mutat[e], quòd incorporalium non eſt poſſeſſio: nulla alia, quàm naturæ norma ac regula dignoſci poteſt. Eſtque horum principiorũ tam magnus & frequens in iure vſus, vt nullo modo perfecti iureconſulti nomen ſuſtinere poſſit, qui eorum cognitione non ſit inſtructus. Nam quid ego nunc de Pericle dicam? qui quantum ex hiſce ſtudijs ad regendam tenendamque rempublicam, in forum attulerit, vulgò notius eſt, quàm vt hic pluribus commemorari debeat? Plerique quidem omnes ab ijs deterrentur, partim quia ſpinoſa, partim quia longiuſculè à communi iuris & rerum forentium vſu recedere videntur: ſed nos pluribus exemplis ex omni paſſim iure ciuili petitis, partim id quod abſconditum in ijs eſt & obſcurum, illuſtrabimus: partim id quod remotum & longè poſitum videtur, propiùs adducemus, & quod præcipuè quęrimus, ad iuris apices & ſubtilitates valde pertinere docebimus, interiorem de rebus naturalibus tractationem, ipſis vt oportet Phyſicis, maiore ex parte relinquentes. Diuidam autem principia naturalia, ſi priùs aliquid dixero, tum de ipſa natura, tum de principijs rerum naturalium, & cauſis. Eſt autem natura nihil aliud, quàm ordinarius rerum curſus, qui à primo motore Deo, ratis & certis ordinibus cietur, cuique omnes parêre & obedire neceſſariò debemus. Veluti cum dicimus, Secundum[f] naturam eſſe, commoda cuiuſque rei ſequi eum, quem ſequũtur incommoda: Naturalem rationem, authoritate ſenatus mutari non poſſe[g]. Naturam non pati, vt tu ſtare videare in eo loco, in quo ego ſto[h]. Per rerum naturam fieri non poſſe, vt filius patrem ætate antecedat, & ſi qua ſunt ſimilia, quę communi rerum progreſſu incedunt. Cęterùm ſi qua ſunt, quæ præter illum ordinem & communem ſeriem accidunt: ea inter naturalia cenſeri non debent: ſunt enim vel diuina[k], vel monſtra, vel oſtenta[l], vel portenta, vel fortuita

d l. 2. ff. de uſ: earum rerum quæ uſ. conſ.
e l. proponebatur ff. de Iud.

f l. ſecundũ naturã. ff. de cond. dict. indeb.
g l. 2. ff. de uſuf. earum rerum.
h d. l. 3. ff de acquir. poſſeſſ.
i §. minorẽ Inſt. de adopt.
k l. ſi merces. §. uis maior. ff. loc.
l oſtentum ff. de uerb. ſig.

fortuita, vel miracula, vel neceſſaria, vel fatalia [m], vel voluntaria, vel artificialia, vel alia denique de genere eodem, in quibus longè alia habetur iuris ratio quàm in naturalibus. Aliud enim eſt vi maiore, vel caſmate rem amittere: aliud naturali interitu [n]: Aliud monſtrum edere: aliud integrum partum. Alia eſt conditio caſualis: alia poteſtatiua: Aliud fortuito caſu [o] vel compulſu [p] neceſſitatis occidere: aliud dolo malo: Aliud ius patriæ poteſtatis in naturali filio: aliud in adoptiuo: Aliud denique in omnibus non naturalibus: aliud in ijs, quæ ſecundum certum naturæ ordinem & progreſſum accidunt, quod & diligenter annotandum eſt. Principia rerum naturalium, in duas res diuiduntur: Altera efficiens dicitur, noſtri formam vocant: Altera quaſi huic ſe præbens, ex qua efficitur aliquid, quæ vulgò materia vocatur. Illi, quoniam vis quædam ineſt mouendi & efficiendi: patris nomen eſt impoſitum à Platone: huic, quoniam materia, quæ accipiendi & quaſi patiendi naturam habet, matris. Atque ex his duobus initijs, conſtituuntur omnia, quæ vel corpora, vel qualitates quædam nominantur. Nam neque materia ſua ſponte cohærere, aut in certam figuram coaleſcere poteſt, niſi vi aliqua contineatur, à qua formam accipiat: neque etiam vis ipſa eſſe poteſt, niſi in materia ſit, in qua tanquàm in ſubiecto hæreat. Enimuerò ab his oriuntur multæ & variæ in iure diſputationes, quæ ſunt tum de forma & ſolennitate, in teſtamentis condendis, in nuptijs contrahendis, in actionum & ſtipulationũ formulis [q] concipiendis, in ſacris: tum de materia & re ſubiecta, in mutuis [r] pecunijs, in vſufructu [s], in acquiſitionibus dominiorum, in iudicijs: tum de ſubſtantia, & ijs quæ adminiculantia ſunt, in emptionibus & venditionibus [t], in nudis pactis, in vltimis voluntatibus, in acceptilationibus [v]: tum denique de ortu & occaſu, & vnius ſpeciei in aliam transfuſione, in ſtipulationibus perperàm conceptis [x], in codicillis, in negotijs contrahendis

m l.i.C.ad l.Cornel.de ſic.
n l.cum res.§.ul. ff. de leg.1.l ſi plures.§.ul.ff. depoſ.
o d.l i.
p l.i.C. unde ui.
q C. de formul. ſub.
r l. 2. §. 1. ff. ſi cert. pet.
s §.conſtituitur Inſt.de uſuf.
t l. pacta. ff. de contrah.empt.
v l. an inutilis. ff.de acceptil.
x l.ſi unus §.ult ff. de pact.

hendis, in pactis de non petendo, & alijs ſimilibus. Nam tota hæc ratio tam latè patet per vniuerſum ius ciuile, vt nulla ſit eius pars, quæ illa vacare, & ſine eius cognitione perſpici poſsit. Cauſæ rerum naturalium varias habent differentias & figuras. Primùm: Aliæ rem efficiunt, quemadmodum teſtator, & lex[a], tutores: Alię finem continent, vt perſecutio eius quod intereſt, obligationis verborum[b]: Aliæ materiam præbent, vt in mutuo res fungibiles[c]: Aliæ formam circumijciunt, vt conceptiones verborum ſtipulationibus[d]. Præterea, Aliç ſunt generales, quæ multis ſpeciebus accommodari poſſunt: Aliç ſpeciales, quç vni tantum. Nam quòd mulier nullum officium publicum gerere poteſt, excludit illam non ſolum à magiſtratu, verumetiam à iudicijs, interceſsionibus, & alijs ſimilibus[e]. Verùm quòd ſine fraude filiofamilias mutuum dari non poteſt, nihil aliud quàm Macedonianum beneficium ſub ſe[f] cludit. Quin etiam, Aliç ſunt, quç remotiores & longius poſitç dicuntur: Aliç propinquç. Nam actiōis ex empto, propinqua cauſa eſt obligatio, remotior, contractus, Præterea, Aliæ propriç ſunt & ad ſuum effectum deſtinatç: Aliç impropriæ & ad aliud deſtinatç. Condictio certi in mutuo, propriam & ad hoc directam habet cauſam: Condictio indebiti, non propriam: nam qui diſſoluēdi debiti gratia dat, ex accidenti & preter opinionem acquirit ſibi obligationem[g]. Iam verò, Aliæ ſunt quæ opere perfecto ceſſant: Aliç perpetuò adhærent rei quam efficiunt. Commodato ſemel cōtracto, nihil mutat contraria voluntas[h]: in precario & ſocietate, mutat[i]: Nam commodatum dans architecto, precarium Muſico ſecundum analogiam eſt ſimilis: Porrò, Aliç cauſæ ſunt quç ſuadent & impellunt: Aliæ, quç cogunt & neceſſitatem ingerunt. Prioris generis eſt improbitas Carfaniæ, quæ cauſam dedit Edicto de ſublatis poſtulationibus mulierum[k]. Poſterioris, imbecillitas ſexus muliebris, ex qua natum eſt[l] S C. Velleianum. Ad hæc, Aliç ſunt principales, quæ propriè vereque rem efficiunt, vt de pretio

a *§. permiſſum Inſt. de tutel.*
b *l. ſtipulatio. §. alibi. ff. de verb. ob.*
c *§. 1. Inſt. quibus mod. 1c.*
d *§. in hac. Inſt. de uerb. oblig.*
e *l. 2. ff. de reg. Iur.*
f *l. 1. ff. ad Maced.*
g *l. ſi is qui §. ult. ff. commod.*
h *l. in cōmodato § ſicut. ff. commodat.*
i *l. 1. ff. de precar. §. manet. Inſt. de ſoc.*
k *l. 1. ff. de poſtul. ſimile in l. 1. ff. ad Maced.*
l *l. ſi ſine C. ad ſenatuſconſul. Velleian.*

de pretio cõuentio emptionem & venditionem[m]: Aliæ, quę naturam quidem efficiendi non habent, ſed ſine quibus tamen effici non poteſt, quę adminiculantes dicuntur, vt res, ſiue qua nulla eſt emptio[n]: Denique, Alię ſunt vltimæ, ſiue ſummę, vltra quas nihil amplius quęri poteſt, vt cùm dicimus: ſalus populi, ſuprema lex eſto: Aliæ Secundarię, quę ad alias ſupra ſe poſitas referri poſſunt, cuiuſmodi ſunt omnes, quæ non ſunt vltimę. Nunc abeo ad ipſam diſtinctionem principiorum naturalium. Nam eorum quædam ab ipſo trahuntur vniuerſo, quędam verò ab homine, qui imago quædam eſt, & quaſi compendium vniuerſi. Triplex ferme eſt ille vſus, (exponam enim rem obſcuram populariter & illuminatè,) quem totius mundi contemplatio ſuggerit. Primus eſt, vt quo conſilio & ordine, ſeminator, ſator, & parens, &, vt ita dicam, educator, & altor ille mundi Deus, ex ſua mente ac diuinitate mundum genuit: eodem quoque modo & exemplo nos putemus, has ſocietates noſtras & vrbes, à ſapientibus viris, tanquam minoribus quibuſdam dijs, conſtitutas ac fundatas eſſe. Nam quis, quęſo, eſt omnium hominum, qui, ſi tam certos cœli motus, tam ratos aſtrorum ordines & traiectiones, tamque omnia inter ſe cõnexa & apta videat, non intelligat diuinitus omnia regi & gubernari? Quis eſt, qui ſi aëris vim & naturam adſpiciat, quo modo vel terram imbribus augeat, vel annuas frigorum & calorũ varietates faciat, ſi maris pulchritudinem & ſpeciem, amœnitates orarum & littorum genera animalium, partim fluitantium, partim ſubmerſorum, partim ad ſaxa natiuis teſtis inhærentium, animaduertat: non videat omnia iſta quæ ſupra ſunt & ſubter, formam quandam bene conſtitutæ Reipublicæ præ ſe ferre? Quis denique eſt, qui, ſi terram ipſam in media mundi ſede locatam, & vndique in ſeſe ſuis nutibus conglobatam, veſtitam floribus, herbis, arboribus, frugibus, intueatur, ſi fontium gelidas perennitates, perlucidos amnium liquores, riparum veſtitus viridiſſimos, ſpe-

m § . 11 *Inſt. de empt. & uend.*

n *l. nec emptio ff. de contrah. empt.*

ſpeluncarum concauas altitudines, ſaxorum aſperitates, impendentiū montiū altitudines, immenſitates camporum, recōditas auri & argenti venas, ſi varia genera beſtiarū, vel cicurū, vel ferarū, volucrū lapſus atq; cantus, pecudū paſtus attēdat, quis, inquā, eſt hominū tā ſtnpidus & iners, qui, ſi in tantā rerū omniū magnificentiā, conſtantiam & ordinē inſpiciat, nō exiſtimet ipſorū quoq; hominum, quorū cauſa omnia ſunt facta, Reſpublicas, & ciuitatum ac populorū ſocietates, certa quadam ratione coniūctas & cōflatas eſſe? Enimuerò quemadmodū vniuerſum hoc, partim à diuina mente, partim à neceſſitate profectum eſt: ita Reſpub. quoq; partim pietatis ac iuſtitiæ colendę gratia, partim vſu & humanis neceſsitatibus exigētibus, coaluit[o]. Ac ad iuſtitiā quidē tuendam pertinēt principes, ſacerdotes, ſapientes, qui totā ciuitatē ſuis imperijs tēperant ac moderātur, nō aliter atq; mundi animus, qui ex ipſius Dei ſubſtantia decerptus, vitā ac motū, qbus cūcta regūtur, à diuina mēte accepit. Ad neceſſitates verò[p] referūtur matrimonia, rerū acquiſitiones, & earūdē vltrò citroque commutationes. Nā queadmodum per ortus & interitus viciſſitudines, conſeruatur hæc vniuerſitas, & in eodē quaſi ſtatu perſeuerat: ita in Republica per honorum, rerum, & perſonarū mutationes, dando & accipiendo factas, quoddam quaſi ſimulachrum æternitatis inducitur. Vt interim illud omittamus, quòd ab ipſis brutis animalibus, medendi, venandi, nauigandi, belli gerendi, colendæ denique Reipublicę artes & eas plures, quæque ad omnes vitæ partes vſui nobis eſſe poſſunt, arripuimus. Atque hic primus eſt rerum naturalium vſus, quem in Moſaicis & Platonicis libris de Republica ſæpe licet animaduertere. Secundus eſt, vt ipſas res naturales, ad commoditates noſtras & ciuilem aliquem vſum adiungamus: nam præter hoc quòd ex animali ſpirabilique mundi natura, vitam noſtram haurimus, quódque ex ijs quæ terrę fœtu quotidie profunduntur, victum, cultum, & habitationem, quæ funda-

menta

o *Vid. notata in c. ius naturale ad uerbū cōiūctio. 1. diſtin.*

p *§. ius autē gēt. Inſt. de iure natur.*

menta ſunt Reipublicæ, nobis paramus: quis non intelligit anniuerſarias iſtas, & menſtruas, aliaſque ſiderum conuerſiones hoc nobis prębere, vt certa & ſtata tempora commerciorum, iudiciorum, feſtorum, comitiorum, & aliarum rerum omnium habeamus, ſine quibus quidē temporibus, certo certius eſt, nihil in tota vita ciuili, nihil in omnibus negotijs hominum, conſtituti & deſignati eſſe poſſe. Qua cauſa factum eſt, vt Heſiodus, horis & diebus, primam Reipublicæ conformationem, & iuſtitiæ, pacis, ac cōcordię progenerationem attribuerit. Tertium & vltimum, quod à rerum naturalium cognitione, ad vitam ciuilem permanat, in eo conſiſtit, vt principia quędam ex ijs ducantur, quibus res ciuiles dirigi poſſint. Nam quòd primum Phyſici de eodem & altero, ex quibus mūdi animus fabricatus eſt, diſputant: quòdque cum ijs finiti & infiniti, tēporis & ęternitatis, vnius & plurium mentionem coniungūt: cui dubiū eſt, quin id nobis definiendi & diuidendi vias tradat? quin modum & rationem contineat, qua inter ſubſtantiam & adminiculantia in contractibus [q], inter ſimilia & diſſimilia in cognatis [r], inter perpetua & temporalia in obligationibus [s], inter vnum & plura in ſtipulationibus [t], inter poſſibilia & impoſſibilia in [v] rebus: inter vera & ficta in omnibus negotijs, diſtingui poſſit? Præterea, quòd in altera parte Phyſiologię traditur, de ortu & interitu, de varijs cœli & aeris tempeſtatibus, de fruticū & animalium naturis, de agri colendi ſerendique ratione: quis non videt in ijs maximarum rerum ciuilium principia quædam & ſeminaria, quæ prima naturæ dicuntur, latere? Nam quis tandem ſanæ mentis poteſt negare, quin tractatus de ancillarum & animalium fœtu, [x] de coniunctione maris & fœminæ [y], de frigidis & maleficiatis [z], de ijs qui in [a] vtero degunt, de agnoſcendo & exhibendo [b] partu, de poſtumis, de morbis rerum & vitijs, de alluuionibus [c], de miſtionibus, de implantationibus, de inædificationibus, de vi maiore

& cœli

q *l. pacta. ff. de cōtrah. empt.*
r *l. 1. ff. de precar. §. 1. Inſt. de donat. §. itē preciū. Inſt. de empt. & uend. §. adeo. Inſt. de locat. & conduct.*
s *l. obligationū fere. ff. de act. & oblig.*
t *l. ſcire. ff. de uerb. oblig.*
v *l. non ſolū. ff. de act. & oblig.*
x *§. in pecudum. Inſt. de rerum diuiſ.*
y *§. 1. Inſt. de pat. po.*
z *extra illo tit.*
a *l. qui in utero. ff. de reg. Iur.*
b *ff. illo tit.*
c *toto tit de rerum diuiſ.*

ſilium, dolus, fraus, machinatio, iuſſus, mandatum, imperium, prohibitio, taciturnitas & alia infinita [v]. Tertium denique memoriæ, in qua cernitur diligentia, negligentia, vigor, ſocordia, celeritas, mora, præmeditatio, incogitantia, cum nonnullis alijs, de quibus paſſim multa occurrunt [x]: quæq; ideò bene cogitata, & in promptu debet habere legumlator, quoniam pertinent per omnia ferè Iuris capita. Et præter alia multa, conficiunt etiam nobiliſſimum illum de dolo, culpa, & caſu fortuito, tractatum. Nam quæ voluntatis vitio fiunt, propriè cadunt in doli & fraudis [a] rationem: quę vel intellectus vel memoriæ, in culpam ſubinde latam, ſubinde leuem & leuiſſimam incidunt: [b] quæ neq; dolo neq; culpa contrahuntur, partim fortuito caſui, partim fato adſcribi ſolent [c]. Illud etiam ad hanc animi partem referendum, quòd omnes actiones hominum, vel in dando vel faciendo conſiſtunt [d]. Item quòd orationis & ſermonis non minima eſt [e] habenda ratio. Nam præter hoc, quòd de alternatiuis, de conditionalibus [f], de ijs quæ ſub modo concipiuntur [g], de cauillationibus [h], deq; alijs permultis, quorum frequentiſſima incurrit mentio, in iure tractatur: quis eſt qui ignoret, verborum & rerum ſignificationes, tam latè in omni iure patêre, vt meritò illis tertia ciuilis ſapientiæ pars, à Fabio Quintiliano ſit attributa? Nego quemquam exactè de rebus diſſerere, & earum obſcuras intelligentias enudare poſſe, niſi ipſorum quoque verborum rationes, ſignificationes, vires denique, & vſus omnes teneat [i]. Nego quemquam verum & falſum diiudicare poſſe, item quid quáque rem ſequatur, quid cuique contrarium ſit, videre: niſi qui Dialecticorum [k] (vt ita dicam) officinas frequentarit, & in eorum ſpatijs multo tempore fuerit exagitatus. Nego denique quemquam oratione perpetua tenere populum, & in omnes partes flectere poſſe, niſi qui motus omnes animorum perdidicerit, & quibus verborum flexibus, nunc huc nunc illuc detorqueri poſſint, cognorit. Hoc ergo de rationa-

v *l. conſilij ff. de regu. Iur. §. 1. Inſt. de nupt. l. eius. ff. de reg. Iur. toto tit. de dol. mal. c. ratihabitionē de reg. Iur. in 6.*

x *l. contractus. ff. de reg. Iur. l. ſi ut certo. § nunc uidendum ff. commodat. cum ſimilibus, ad illum tractatum pertinentibus.*

a *l. ſi filiusfa. ff. de Iud.*

b *argum. l. quod nerua & ibi not. ff. depoſ.*

c *d. l. 1. C. de ſic.*

d *l. 2. ff. de uerb. oblig.*

e *c. in alternatiuis. de reg. iur. in 6.*

f *l. 4. ff. de hæred. Inſt.*

g *C. de donat. quæ ſub modo.*

h *l. ea eſt. ff. de reg. iur*

i *uid l Labeo. ff. de ſupp. leg. tot tit. de uerb. ſig.*

k *l. qui quadrigenta ff. ad l. falci.*

li animæ parte, cui adiuncta eſt, tum actionis, tum orationis facultas. Illa pars animi, quæ rationis & orationis eſt expers, bifariam diuiditur. Primo modo in eam partem, in qua exſiſtit iracundia [l], quæ ſecundum Peripateticos fortitudinis quaſi cos dicitur, quæq; ardore quodam elata, quibuſdam nos quaſi ſtimulis ad virtutem arripiendam impellit: & eam, in qua cupiditas ineſt & appetitus, tum procreādæ & educandę ſobolis, tum earum rerum quibus vita fouetur & ſuſtentatur [m]. Plato has duas facultates ſubinde alis comparat, inter quas anima æqualibus vtrinque ponderibus librata, pendeat: ſubinde bigis, quibus tanquàm vehiculo quodam, ad omnes vitæ functiones & munera, prouehatur. Ariſtoteles autem rationem paſtori, iracundiam cani, cupiditatem ouibus comparat. Altero modo fit diuiſio, ſecundum numerũ perturbationũ, quæ in hac parte animi, partim voluptatũ illecebris, partim dolorum morſibus & quaſi facibus accenduntur. Sunt verò in vniuerſum quatuor: Nam ex duobus opinatis bonis, duo naſcuntur: & ex duobus opinatis malis, alia duo. Ex bonis, libido & lætitia, vt ſit lætitia præſentium bonorum, libido futurorum. Ex malis, metus & ægritudo: vt metus ſit futurorum malorum, ægritudo præſentium. Iam ægritudini ſubijcitur inuidentia, æmulatio, obtrectatio, miſericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, lamentatio, dolor, ſolicitudo, moleſtia, afflictatio, deſperatio, & ſi qua ſunt de genere eodem. Sub metum ſubiecta ſunt, pigritia, pudor, terror, timor, pauor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati, amor, cupiditas, maleuolentia, delectatio, iactatio, petulantia, proteruitas, & ſimilia: Libidini ira, excandeſcentia, odium, inimicitia, diſcordia, indigentia, ſpes, deſiderium, & alia huiuſmodi. Atque his quidem omnibus tanquam morbis quibuſdam & ægrotationibus, adhibent remedia legumlatores, cùm de vi & [n] metu, de petulantia, de proteruitate [o], de libidinibus & voluptatibus edicunt, eſtque

l l. quod calore. ff. de reg. iur.

m c ius naturale. 1. diſt.

n toto. tit. de eo quod ui met. cauſ.

o l. omne delictũ §. per unum. ff. de re milit.

eſtque in ijs regendis & compeſcendis, ſumma eius laus & virtus, vt eſt apud Platonem, conſtituta [p]. Nam quemadmodum medicus corporis, ita politicus animi vitijs adhibet medicinam. Verum hæc de hominis animo. In corpore, ſubinde ſpectamus ætatem, vt in nuptijs [q], tutelis, curationibus & vacationibus munerum, ſacerdotijs, teſtimonijs dicundis, & alijs infinitis: ſubinde ſexum [r], vt in interceſſionibus, in teſtibus vltimarum voluntatum, in gerendo magiſtratu, in poteſtate patria, in ſucceſſionibus, in exhęredationibus, in accuſationibus, in poſtulando: ſubinde membrorum robur & integritatem, vt in militijs, in ſacerdotijs, in matrimonijs, in mancipijs [s] ſeruorum, in cæcorum teſtamentis, in ſurdorum & mutorum ſtipulationibus: ſubinde valetudinem, vel ſecundam, vel [t] aduerſam, vt in excuſationibus tutorum & curatorum, in vocationibus in Ius, in emptionibus mancipiorum, & alijs innumerabilibus. Externa bona poſita ſunt, vel in perſonæ dignitate, vel in rerum vbertate ac copia, vel in amicorum & familiarium vſu. Dignitatis vel contrà ſunt, æſtimatio, authoritas, fama, fides, fauor populi, ignominia, infamia cum ſimilibus, quorum diligens vbique habetur ratio [v], vel in publicis muneribus ſubeundis, vel in ferendis teſtimonijs, vel in poſtulando, vel in conſcribendis vltimis voluntatibus. Diuitiarum vel contrà, ſunt abundantia, ſplendor, vſus, cenſus, paupertas, inopia, ſolitudo, de quibus tractatur [x] in accuſatione ſuſpecti tutoris vel curatoris, in ſeruo teſtamento in fraudem creditorum manumiſſo, in excuſationibus munerum. In amicitijs & contrà, ſpectantur familiares, clientes, patroni, ſerui, liberti, amici, ſocij, ciues, hoſtes, inimici, aduerſarij, cum alijs eiuſmodi, de [y] quibus, tum in negotijs alienis gerendis, tum in alienatione iudicij mutãdi cauſa facta, tum in excuſationibus tutorũ & curatorũ, dicitur. Sed iam puto ſatis planum factum eſt, quomodo (quod mihi tantùm

E ij fuit

p c. factæ. 4. diſt.

q § i. Inſt. de nuptí. §. 1. Inſt. de curat. & tot. tit qbus mod. tut. fin. tot. tit ff. de uacat. mun. cũ ſimil.

r l. fœminæ. ff. de reg. Iur. l. qui hæredes. §. eum qui. ff. de teſt &c.

s l. 1. ff. de ædilit. ad l. hac cõſultiſſima. l. diſcretis C. qui teſt facer. poſſ. l. 1 ff. de uerb. obligat.

t §. 1. item propter. Inſt. de excuſat. tut. l. ſi præter in ſi ff. de Iud. l. cõtumac. §. pœnam ff. de re Iudi.

v l. 3. ff. de teſt. l. 1 l. is cui § ſi quis. ff. de teſt.

x §. ult. Inſt. de ſuſp. tut. & curat. l. 3. ff. de teſti. §. 2. Inſt. quib. ex cauſ. ma.

y §. nõ eſſe Inſt. de excuſat. l. ex maleficio. §. 1 ff. de act. et oblig. l. uideamus ff. de m lit. Iur.

fuit propoſitum)multa paſſim in iure occurrunt,quę ſola rerum naturalium norma dirigi, & vel ex totius vniuerſi, vel ipſius hominis natura peti debent. Quantum verò ad ipſarum rerum, tum naturalium, tum rationalium tractationem: nihil opus fuit nobis hoc loco ijs immorari:nam principijs eorum leuiter deguſtatis, & vſu bene perfecteque percepto, nihil eſt facilius, quàm totam porrò rē, ex ipſis, qui ex profeſſo eam tractarunt, authoribus, deſumere. Illud antequam aliò abeamus, omnino admonendum eſt: formas & figuras rerum publicarum, ad humanæ naturæ imitationem comparatas & exactas eſſe. Nam quemadmodum homo ex animo conſtat,corpore,ac rebus externis:ita ciuitas,hominibus,ædificijs,& agris continetur. Et rurſum,quemadmodum animus rationem, animoſitatem, & cupiditatem in ſe continet:ita Reſpublica, partim principes habet & magiſtratus, in quibus ſunt & ſapientes & ſacerdotes: partim milites & defenſores,qui nobiles ferè vocari ſolent: partim opifices & agricolas, qui victum & cultum ſuppeditant toti Reipublicæ. Chryſippus fertur integros commentarios, de Reipublicæ ad hominem collatione conſcripſiſſe: ſed nobis iſta nunc ſufficiunt.

DE PRINCIPIIS GENERALIBVS EXTERNIS.

PROXIMA ſunt principia externa, quæ non exiguam quoque iuris partem occupant, quæque propriè prudentem & expertum hominem, & quem politicum vocamus, efficiunt. Nam cùm dicimus, Neminem præſumi ſuum iactare[a]: Vnumquemque ſibi eſſe proximum[b]: Communionem lites excitare[c]: Semel malum, ſemper præſumi malum[d]; id non tam ex ipſa hominis natura,quàm foris

[a] *l.cum de indebito.ff.de probation.*
[b] *l.præſens.C.de ſeruit. & aqu.*
[c] *l.cum pater §. dulciſſimis. ff. de leg.2.*
[d] *c.ſemel.de reg. Iur.in.6.*

foris aduenit: debetque non ex mente hominis aut animo, ſed ex communibus vitę moribus, longo vſu & tractatione colligi. Quoniam autem horum principiorum non eſt certus & deſcriptus numerus: nihil admodum neceſſarium habemus, in ijs compilandis, & in vnum locum congerendis, multum operę, ſtudijque ponere. Illud tantum operæpretium videtur, vt viam quandam & rationem oſtendamus, qua & colligi notarique, ac ad vſus ciuiles adiungi & accommodari poſſint. Et ideo qui in hiſce rectè ac ordine verſari velit: primùm opus habet, vt originem, progreſſionem, & decurſum teneat, tum totius antiquitatis & humanæ vitę, tum ſuæ in qua viuit, ciuitatis ac Reipublicæ. Deinde verò, vt ijs cognitis ac perceptis, vſum quoque capiat, & annotatis varijs dictorum factorumque exemplis, ſolerter obſeruet ac perquirat, quęnam ea ſint, quę communiter in vita accidant, quęque inſint rebus & hominibus contagia, è mortali genere ſumpta, tum per educationem, nutritionémue: tum per inſtitutionem aut conſuetudinem. Nam ſanè ijs probè intellectis, non eſt in difficili dijudicare, quid in populis obtineri poſſit, quid non: quibus in rebus conniuendum prudenti, & à ſummis illis & perfectis naturæ legibus nonnihil declinandum ſit, neceſſitatis cauſa, in quibus non ſit. Nam ad perfectam illam & primam tantùm naturam reſpicere, & ad illius prǽſcriptū leges omnes conformare velle, monſtri ſimile eſt, & vt nunc ſunt homines, obtineri nullo pacto poteſt. Et plane quantum ad totius generis humani hiſtoriam attinet (vt id breui admoneamus) ea, ſic deſcribi poteſt, vt vno à primo ortu, ad cõmunem omnium hominum interitum, ſub Noah: & altero à Noah, rurſum vſque ad Chriſtum, tractu ac flexu comprehendatur: nam tot fermè poſt Noah annorum ſpatijs & curriculis, reſtitutum eſt genus humanum, per quatuor quaſi gradus, in Abrahamo, Moſe, Dauide, ac Pontificibus, quibus reſpondent admirabiliter, quatuor monarchię

narchiæ Aſſyriorum, Perſarum, Græcorum, ac Romanorum: quot ante Noah corruerat, per quatuor quoque gradus ac ordines, primi ſcilicet peccati in Adamo, ſecundi in Caino, tertij in filijs Seth, qui tandem & ipſi cœperunt, relicta puriore religione, à qua & filij Dei appellabantur, cum poſteritate Caini ſe miſcere: quarti denique, in Gygantibus, ex filijs Dei & hominum procreatis. De Romana hiſtoria (eam enim nunc pro noſtra propria recipimus) conſtat apud Romanos, primum vnius dominatu imperium conſtitiſſe: pòſt deinde paucorum, id eſt, patrum: tertiò, totius populi: quartò, iterum ſub Chriſto, vnius. Cuius quidem imperium poſt quingentos annos tranſlatum Byſantium, poſt alteros quingentos, ad Germanos, apud quos etiámnum reſidet, peruenit. De vſu antiquitatis & hiſtoriæ, primum illud certum eſt, quemadmodum in foro cauſas [e] dicentibus, nefas eſt, nulla præfatione facta, iudici rem exponere: ita etiam inconueniens eſſe, leges populo ferentibus, omiſſis initijs, atque origine non repetita, illotis manibus protinus ad leges ipſas accedere. Nam id demum allicit, & reddit faciles ad parendum ſubditos, ſi videant ea quæ proponuntur, apud patres ſuos obſeruata[f], & à veteribus & Heroicis vſque temporibus ducta eſſe. Prætereà, ipſi conditores & interpretes legum, mirum eſt, quantum per annorum & temporum replicationem adiuuentur. Si verba legum obſoletiora [g] enodanda, ſi cauſa & origo [h] explicanda, ſi mutationis & emendationis ratio [i] ineunda, ſi conciliatio legum inter ſe facienda, nónne manifeſtum eſt, pleraque omnia ex hiſtoriarum & antiquitatum latebris eruenda eſſe? Nam quis eſt qui ignoret, quòd de imperio & iuriſdictione tanta varietate diſputatur: quod de Poſtumorum inſtitutione nihil intelligitur: quòd ſtipulationum diuiſiones latent: quòd literarum obligatio, quę ſit, ignoretur: quod in toto denique ordine iudiciario, ne minimum quidem caput, ſatis percipitur: quis

e *l. 1. ff. de orig. Iur*

f *§. ult. Inſt. quibus ex cauſ. manon. l. §. ſed hæ Inſt. de exher. lib.*

g *§. 2. Inſt. de oblig. ex. del. §. appellamus. Inſt. de act. §. ſerui. Inſt. de Iur. perſ.*

h *l. 1. ff. ad maced. l. 1. ff. de poſt.*

i *l. unic. C. de cad. tol. §. 1. Inſt. de teſt. §. unic. Inſt. de lit. obligat.*

quis eſt inquam, qui ignoret, id nulla alia ex cauſa, quàm ex antiquitatis ignoratione proficiſci? Non eſt profectò de nihilo, quod Ariſtoteles in Rhetoricis, poſt Herodotum admonet: ei, qui Rempublicam moderaturus & tractaturus ſit, nunquã de manu hiſtoriã eſſe deponendã. Nã ſi hominũ mores & naturã ſpectes, quibus leges proculdubio accommodari debent: hiſtoria docet, quæ ſit communis hominum inclinatio, qui mores barbararum, qui cultarum gentium, quid conueniat ſenibus, quid adoleſcentibus, quid pauperibus, quid diuitibus, quid nobilibus, quid ignobilibus, quid victoribus, quid victis, quid felicibus, quid deſolatis, quid eccleſiaſticis, quid profanis, quid filijsfamilias, qd ijs, qui ſui iuris ſunt, quid maſculis, quid fœminis, quid alijs denique omnibus hominib⁹, cuiuſcunq; tandẽ loci, ordinis, & conditionis ſint. Prætereà, ſi videre velis, quot & quæ formæ ſint rerumpublicarum, quibus rebus creſcere ſoleant ciuitates, quibus contrà labi & corruere, quę res bene ſoleant ſuccedere, quæ res contrà malè, quid inficere & inquinare ſoleat populum, quid contrà in officio retinere: ſi inquam, hæc & ſimilia videre velis, ſine quibus clarum eſt, nullas planè leges aut conſcribi, aut conſcriptas intelligi poſſe: ſola hiſtoria eſt, quę te docere, & ad omnes vitę vſus, cautum & prouidum efficere poſſit. Ipſa res quotidie docet, quàm miſerè in interpretando iure ciuili cęcutiant illi, qui rerum humanarum hiſtorias nunquam in manus ſumpſerunt: quàm turpiter in Pontificum conſtitutionibus hallucinentur, qui veterum Theologorum & ſanctorum conciliorũ decreta, nũquàm euoluerunt. Hæc ſunt igitur illa, quæ dico, externa principia, quæ ex communibus vitæ vſibus & moribus diligenter in hiſtoria obſeruatis decerpuntur, quæque non tam ordine deſcribi, & literis mandari, quàm longa tractatione colligi, & per manus tradi, poſſunt. Nam quod dicimus in emptione ac venditione alterum naturaliter alterum circunuenire[k]: Eum qui tacet videri con-

[k] *l. in cauſa. 2. ff. de mi.*

ri conſentire[l]: Qui ſuppellectilem in domum conductam infert, intelligi eam tacitè obligare[m]: Hominem ad malum procliuem & pronum eſſe: quid? an non omnes percipimus, hęc non à natura, ſed à communi vſu & conſuetudine fluxiſſe? Quod dicimus fines mandati diligenter cuſtodiendos eſſe: communionem lites excitare: naturalem eſſe hominum ad diſſentiendum facilitatem: quid? an non hoc & imperia Manliana, & tot fratrum ac coniunctiſſimorum hominum bella, & alia infinita exempla, quæ ab vltima rerum memoria repeti poſſunt, ſatis euidenter docent? Ergo principia externa, propriè vocamus ea, quę in communi hominum vita verſantur, & ab experientibus ac prudentibus animaduertuntur. Ponuntur autē in his principijs, nonnunquam etiam ea, quę pręualentiam[n] ſignificant, & non ordinaria aliqua iuris ratione, ſed extraordinaria & diuina potiùs, quàm humana procedunt. Sic enim pictura non cedit[o] tabulæ, cum tamen ſcriptura cedat: ſic in publicatione bonorum non ſuſtinet periculū emptor ante rem traditā, cum tamē reliqua omnia pericula[p] ſuſtineat: ſic qui nobiliores artes exercent, non dicūtur mercedem aut manus pretium accipere, quemadmodum alij, ſed honorarium[q]: ſic denique ea tempeſtas, quę[r] θεοῦ βία. Græcis dicitur, aliam habet iuris definitionē, quàm quæ communis eſt. Et ideo ſi capita quædam facere velimus horum principiorum: externa principia omnia, vel ſunt humana, vel diuina. Humana, quę forìs quidem accedunt, ſed ex cauſis indifferentibus, nonnunquàm etiam ex nuda voluntate[s], vel affectione legiſlatoris. Diuina, quę extrinſecus etiam adueniunt, ſed ex cauſis ſupra naturam poſitis. Poteſtque dici, quædam etiam Chriſtianę religionis pręcepta, inter externa principia numerari[t]: quaſi ſcilicet omne id externum ſit, quod non conueniat, vel cum rationis ac mentis, vel cum ipſius naturę curſu ac ordine. Iam autem quòd iureconſultus nonnunquam aliquid mutuatur à Medicis[v], Mēſoribus[x], Oratoribus[y], Poëtis[z], Philoſophis[a].

l c. qui tacet. de reg. Iur. in 6.
m l. 3. 4. ff. de pact.
n l. in rem. §. in omnibus. ff. de rei uend.
o §. ſi quis. Inſt. de rer. diuiſ.
p l. Lucius. ff. de euict. l. ſi fundus. ff locat.
q l. 1. ff. de uar. & extraord. cog.
r l. ſi merces. §. uis maior ff. locat.
s l. 3 § eiuſdem, in ſi. ff. de teſt. l. capienda. §. 1. ff. de reg. Iur.
t exēpla ſunt in c. cū eſſes, ext. de teſtam. c. cōſuluit, extr. de uſur. cum ſimi.
v l. ſeptimo. ff. de ſtat. ho.
x l 1. & toto titulo. ff ſi mēſ. f. lſ. mod. dix.
y l. cicero l. aut facta. ff. de pœn.
z §. item precium. Inſt. de emp. & uend.

ſophis[a],non tam pro externis principijs debet reputari, quàm quod omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent,quoddam habeant commune vinculum,& quaſi cognatione quadam ,inter ſeſe contineantur.Nũc ad particularia principia.

a l.1.ff.de nund. l.ſi poteſt.§.nã & Ariſtoteles. ff. de ſolut.

DE PRINCIPIIS PARTICVLARIBVS.

SVNT autem principia particularia,quę apud rei ruſticæ ſcriptores Oracula,apud medicos Aphoriſmi , apud rei militaris authores,quemadmodum apud nos[a],Regulæ vocantur. Et ſunt eorum tot fermè genera,quot omnino rerum agendarum. De his,quoniam iuſtus exſtat in Pandectis tractatus, cui titulus eſt,de Regulis Iuris antiqui:nihil opus eſt,vt nos prolixiùs agamus:maximè cùm in vnaquaq; Iuris parte vltrò ſe offerant,& ex ijs,de quibus hactenus dictum eſt principijs,deducantur & pendeant. Illud tantùm videtur præſentis inſtituti ratio poſtulare , vt videamus,primum , quomodo ad certa, diſtinctaque capita reuocari , deinde quo pacto ex ipſis legibus elici poſſint.Capita in vniuerſum poſſunt ſtatui duo. Vnum, ipſius Iuris: Alterum, rerum ad quas Ius pertinet. Iuris quidem, veluti cùm vel de iuſtitia & eius partibus : vel de iudicijs & eius proceſſu regulæ fiunt. Rerum verò , veluti cùm vel de obiectis Iuris,perſonis ſcilicet ,rebus & commercijs, vel de locis communibus, quæ per omnia Iuris membra diſparguntur , cuiuſmodi eſt tractatus de dolo & culpa; de acceſſorijs,de natura conditionum,de impoſſibili, de alternatiuis,deque ſimilibus , agitur . Iuris & Iuſtitiæ regulæ quædam,exempli gratia , ſunt huiuſmodi : IN OMNIBVS QVIDEM, MAXIME TAMEN IN IVRE, ÆQVITAS SPECTANDA EST: QVÆ RERVM NATVRA PROHIBENTVR, NVLLA LEGE CONFIRMATA SVNT: NON OMNE QVOD

a l.1.ff. de reg. Iur.

LICET, HONESTVM EST. Et poſſunt ad hoc idem caput reuocari omnia, quæ de fortitudine, temperantia, prudentia, modeſtia, & reliquis virtutibus paſſim ſe offerunt. Iudiciorum & rerum forenſium, tales quædam ſunt regulæ: RES IVDICATA PRO VERITATE ACCIPITVR: FACTVM A IVDICE, QVOD AD EIVS OFFICIVM NON PERTINET, RATVM NON EST: NON DEBET ACTORI LICERE, QVOD REO NON PERMITTITVR: BONA FIDES NON PATITVR: VT IDEM BIS EXICATVR: FAVORABILIORES REI POTIVS QVAM ACTORES HABENTVR. Et ſpectant huc omnia etiam illa, quæ de magiſtratibus, imperio ac iuriſdictione dici poſſunt. De partibus & membris Iuris hæ ſunt: LIBERTAS INÆSTIMABILIS RES EST: SERVITVTEM MORTALITATI COMPARAMVS: NVPTIAS NON CONCVBITVS, SED CONSENSVS FACIT: IN TESTAMENTIS PLENIVS VOLVNTATES TESTANTIVM INTERPRETANTVR: QVAMDIV POSSIT VALERE TESTAMENTVM, TAM DIV LEGITIMVS NON ADMITTITVR: IN OMNIBVS OBLIGATIONIBVS, IN QVIBVS DIES NON PONITVR, PRÆSENTI DIE DEBETVR: CVI IVS EST DONANDI, EIDEM ET VENDENDI ET CONCEDENDI IVS EST: NEMO EX SVO DELICTO MELIOREM SVAM CONDITIONEM FACERE POTEST. Locorũ cõmunium tria ſunt ſumma genera. Vnũ, ſignificationis verborũ, cuius maximus & pernecesſarius eſt vſus, in toto Iure Ciuili: Alterũ cõiecturę voluntatis, quę licet dominetur in vltimis teſtãtium elogijs, pertinet tamen etiã ad contractus, iudicia, & reliquas vitę actiones: Tertiũ, rerum naturaliũ, rationalium & moraliũ, quarum vis porrigitur & dilatatur per omnia. Exẽpla primi generis ſunt hæc: FILII APPELLATIONE OMNES LIBEROS INTELLIGIMVS: ETIAM AVREOS

NVMMOS ÆS DICIMVS: HÆREDITATIS NOMINE ETIAM BONORVM POSSESSIO CONTINETVR: PECVNIÆ NOMINE, NON SOLVM NVMERATA PECVNIA, SED OMNES RES TAM SOLI QVAM MOBILES, ET TAM CORPORA QVAM IVRA, CONTINENTVR. Secundi hæc: SEMPER IN DVBIIS BENIGNIORA PRÆFERENDA SVNT: QVI TACET NON VTIQVE FATETVR, SED TAMEN VERVM EST EVM NON NEGARE: IN AMBIGVIS ORATIONIBVS MAXIME SENTENTIA SPECTANDA EIVS, QVI EAS PROTVLISSET. Tertij hæc: IMPOSSIBILIVM NVLLA OBLIGATIO: TEMPVS NON EST MODVS INDVCENDÆ VEL TOLLENDÆ OBLIGATIONIS. FVRIOSVS ABSENTIS LOCO EST: EIVS EST NOLLE QVI POTEST ET VELLE: INVITO BENEFICIVM NON DATVR: RATIHABITIO MANDATO COMPARATVR. Ratio eliciendarum regularum ſiue principiorũ particulariũ ex ipſis legibus, duas habet vias. Altera eſt, cum ex ipſis apertè verbis legis, deſumimus regulã, vel quia hoc nominatim agit legiſlator, vt regulã tradat, veluti cùm dicit: NAM HOC NATVRA ÆQVVM EST, NEMINEM CVM ALTERIVS IACTVRA LOCVPLETARI: Vel quia alicuius ſpeciei adſtruendæ gratia, ea vtitur: vt in multis iuris locis licet annotare. Altera eſt, cum ex mẽte legis arripimus aliquid, quod neceſſariò conſequens eſt ijs, quæ verbis exprimũtur, idq; vel directò, vel à cõtrario ſenſu. Directò, vt cũ ex his verbis: NON [b] CODICILLVM TE FACERE VOLVISSE SED TESTAMENTVM, SIGNIFICAT HÆREDIS INSTITVTIO, excipimus regulam, Rei qualitatẽ agẽtis intentionẽ demonſtrare. A contrario ſenſu, veluti cùm probamus regulariter, extra cauſam teſtamenti, mulierem teſtimoniũ dicere poſſe, eo argumento, quod lex Iula de Adulterijs,

[b] *l. non codicillũ, & ibi no. C. de teſtam.*

c l.qui teſtamēto §. cum. ff. de teſtam.

adulterij damnatam teſtem produci vel dicere teſtimonium vetat [c]. Atque hoc quidem colligendarum regularum ſtudium, non ſolùm mentem & iudicium exacuit in ipſa indagatione: verùm etiam modum & rationem præbet, qua de omnibus rebus ſtatim & ex tempore reſponderi poſſit. Sed adhibenda eſt diligens cautio, ne ad vnam aliquam tantummodo regulam reſpicientes, & aliam, quæ ferè diuerſum ſuadeat, prætermittentes, in errorem aliquem deducamur: quod quidem in hoc genere valde procliue eſt. Cui & illud inſuper accedit, quòd omnium regularum, quæ in Iure paſſim exſtant, non ſit eadem ratio. Quædam enim ſunt principia, & poſſunt quibuſuis Iuris partibus & quæſtionibus accommodari: vt, NOM DEBET ALTERI PER ALTERVM INIQVA CONDITIO OFFERRI: SECVNDVM NATVRAM EST, COMMODA CVIVSQVE REI SEQVI EVM, QVEM SEQVVNTVR INCOMMODA: Quædam ſunt coniectiones tantum, & breuiaria, ex pluribus ſpeciebus, in vnum, per commune aliquid collecta: cuiuſmodi ferè ſunt omnes Iuris antiqui regulæ, ſecundum ipſam Pauli definitionē [d]. Et ex huiuſmodi non poſſunt trahi argumenta, ad quaſuis Iuris quæſtiones, ſed valent tantum ad breuem aliquam collectionem (quam forenſi vocabulo coniectionem vocat Paulus) eorum caſuum, ex quibus conſtitutæ ſunt, & ad quos tantummodo reſpiciunt. Et ideo, ſi quis regulam, NON DEBET ALTERI PER ALTERVM INIQVA SONDITIO OFFERRI ad nouas aliquas ſpecies producat, rectè faciet: ſi verò eam qua dicitur: FOEMINÆ AB OMNI OFFICIO PVBLICO DEBENT ABSTINERE vltra caſus enumeratos porrigat: non rectè, propter rationem ſupraſcriptam. Etſi igitur magnus & frequens eſt vſus horum principiorum particularium: tamē diligenter etiam atq; etiam circunſpiciendum eſt, vt ne in fraudem aliquam nos illiciant.

d d.l.1

DE LEGE

DE LEGE.

DEMONSTRATO fine iuris & principijs: conſequens eſt,vt de forma quoque eius,qua id, quod iuſtum & rationi conſentaneum apparuit,comprehendatur, nonnihil diſſeramus. Eſt autem ea forma nihil aliud, quàm ipſa lex, cuius officium in eo conſiſtit,vt quæ iuſta & fini conuenientia viſa ſunt,& cum rationis principijs cõgruentia,vel contrà: ea redigat ad certum aliquod pręceptum & iuſſum, tum imperando aut vetando, tum verò permittẽdo aut puniendo [a]. Et ſanè quemadmodum finis ad eam potiſſimum animi partem refertur, in qua ineſt appetitus & voluntas: item principia ad eam,in qua vis rationis hæret & intelligentiæ:ita lex,quæ eſt virtus & ratio iam cõfirmata & confecta in animo, præcipuè locatur in mente ac memoria,in qua imperium reſidet ac authoritas. Deſcribitur aũt princeps illa lex & vltima,vt nihil ſit aliud, quàm mens, omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei,habens vim ad rectè facta vocandi, & à peccatis auocandi. Quæ vis non modò ſenior eſt, quàm ætas populorum & ciuitatum: ſed æqualis illius, cœlum atque terras tuentis, atque regentis Dei. Et ab hac lege rectè laudatur illa lex, quam dij humano [b] generi dederunt, quæque nihil eſt aliud,quàm ratio ac mens ſapientis, ad iubendum & deterrendum idonea. Nec verò ad rem pertinet,quòd Papinianus [c] Legem dicit eſſe commune pręceptum,virorum,prudẽtum conſultum, delictorum,quę ſponte vel ignorantia contrahuntur, coërtionem, communis Reipublicæ ſponſionem:quaſi ſcilicet ad legem faciendam,non ſufficiat ſolius ſapientis ſententia: nõ pertinet ad rem inquam: quoniam is in populari ratione verſatur, quemadmodum & Ariſtoteles in tertio de Republica rectè dicens, Non aliter legis vim habere, quod præcipit ſapiens, niſi pactione quadam & ſponſione ac-

a *l. legis virtus ff. de Iuſt. & Iur.*

b *l. 2. ff. de ll.*

c *l. 1. ff. de legib.*

cipiatur & approbetur à populo:ſed nos ipſam per ſe legem ſpectamus, quæ ſua ſponte conſiſtere,& nomen ſuũ rectè tueri poteſt,etiamſi à nullo,vt inquit Plato,recipiatur. Et eſt quidem nomen legis collatum à deligendo,videlicet,quod delectum rerum faciat, quemadmodum iuris à iubendo,quòd imperandi vim & poteſtatem habeat. Quoniam autem omnes homines,qui quidem legibus & moribus reguntur,vel vt animalia conſiderantur, vt inquit Ariſtoteles: vel vt homines, vel vt ciues: lex omnis ſiue Ius quo vtimur, in tres in vniuerſum ſpecies vel gradus diuiditur. Aliud enim eſt Ius naturale:aliud gentium:aliud ciuile[d]. NATVRALE eſt,quod natura omnia animalia docuit,erumpens ex ijs principijs, quæ naturalia in ſuperioribus à nobis dicta ſunt. Et eſt non ſolum humani generis proprium, verùm etiam omnium animalium,quæ cœlo,terra, & mari naſcuntur: docens maris & fœminæ coniugationem, quam nos matrimonium appellamus: item liberorum procreationem & educationem, quarum peritia, cætera quoque bruta animalia,cenſentur[e]. Nec debet verò cuiquam mirum videri,quod cum rationis & orationis ſint expertes beluæ,tamen legis & iuris participes à nobis dicantur: hactenus enim iuris ſunt compotes,& legis habent communionem, vt ei parere poſſint & obtemperare: quantum autem ad intelligendum & diiudicandum de iure attinet,longè ſecùs eſt:id enim ſolis hominib⁹ eſt tributum. GENTIVM ius eſt, quod ſolis & omnibus hominibus conuenit[f], originem ſuam ducens à principijs diuinis,& à recta naturalique ratione: cuius reſpectu à Philoſophis, naturale hominis quoque Ius dicitur: veluti, Deum colere, parentibus & patriæ obedire: nam ea à nullo alio proficiſcuntur, quàm mente ac ratione diuina. Planè quoddã eſt etiam ius gentiũ, quod ab externis principiis oritur, quodq́ue à Philoſophis Ciuile dicitur, quia ſcilicet arte,non natura conſiſtit: verum à Iureconſultis ideo Gentium appellatur, quia omnibus vt plurimùm

d §.ult. Inſt. de Iuſt.& Iur.

e §.1.Inſt de Iur nat.

f l. 1. in ſ. ff. de Iuſt.& Iur.

mũm gentibus commune eſt : vt dominiorum [g] diſtinctio, commerciorum & bellorum ratio, conſtitutiones ciuitatum: nam ea & ſimilia, vſu vbique exigente, & humanis neceſſitatibus requirentibus, introducta ſunt [h]. Et quemadmodum illud ſuperius, antiquum [i] Ius gentium appellatur à conſultis, ita iſtud, rectè nouum (niſi fallor) dici poteſt: Quod quidem cùm primum oritur, rude eſt & impolitum: ſed longo tandem vſu & tractatione, limatur nonnihil & excolitur politiùs. Et poteſt fieri, vt quod primo ſuo ortu priuatum eſt, & vnius tantum populi: procedentibus temporibus, publicum fiat & commune, & ad omnes vbique gentes transferatur. Nam acceptilatio, origine quidem ciuilis eſt, & populi Romani: ſed vſu tamen & tempore effectum eſt: vt omnium [k] vbique gentium & communis eſſe cœperit. CIVILE ius eſt, quod vni tantũ ciuitati vel Reipublicę [l] conuenit, trahens vtplurimùm originem à principijs externis, videlicet cùm vel natura loci & ratio ſic exigit, vel affectio legiſlatoris & voluntas: vnde etiam [m] commentitium Ius dicitur. Et cùm ſuperiores duæ ſpecies quaſi diuina prouidentia conſtitutæ, perpetuę ſint & immutabiles: hoc ius quod ciuile vocamus, emendari, corrigi, & mutari poteſt, vel tacito conſenſu populi, vel alia poſtea lege lata [n]. Ac ratio quidem diuerſitatis eſt, quoniam id quod humano fragilique conſilio conſtitutum eſt, hominum iterum iudicio infirmari & tolli poteſt: cæterum quod vel in natura poſitum eſt, vel mente, vel tacita Dei voluntate, per omnes vbique nationes diſperſum eſt, id tanquam diuinum & æternum, nullis hominum ſcitis & legibus abrogari, aut in aliam ſpeciem formamque transfundi poteſt. Nec mutat verò, quòd libertas hominum, quæ naturalis eſt [o], in ſeruitutem, in pluribus hominibus, quotidie mutetur: quoniam aliud eſt in actionibus, aliud in iuribus naturalibus. Multæ ſunt actiones naturales, quæ vel impediri, vel immutari poſſunt: Iura verò, & principia naturalia, nulla penitus nec

g *l. ex hoc Iure. ff. de Iuſt. & Iur.*

h *§. Ius autem. Inſt. de Iur. nat.*

i *l. 1. ff. de acquir. rer. do.*

k *l. an inutilis. ff de acceptilat.*

l *§. 2. Inſt. de Iur. nat.*

m *l. ſi pœna. ff. de pœn.*

n *§. penul. Inſt. de Iur. nat.*

o *c. ius naturale 1. diſt.*

tus nec vi coërceri, nec tẽpeſtate obrui queunt. Sunt enim quaſi ſemina quædam, & igniculi in natura collocati, qui non niſi cum ipſa natura deleri poſſunt, & ideo ſeruus occidi quidem & vendi poteſt, cogi autem vt adeat hęreditatem, non poteſt. Nunc videamus in quot ſpecies Ius Ciuile deducatur: nam aliud vniuerſale eſt totius Reipublicæ: aliud municipale: aliud perſonale: idq́ue ſecundum progreſſum naturæ, quæ à latiſſimè patentibus, paulatim progreditur ad indiuidua. Et vniuerſale rurſum, vel aperto conſenſu [p] fit manifeſta hominum voluntate & ratione: vel conſuetudine, quæ tacita quadam & abdita populi, quaſi conſpiratione conſtat: vel neceſſitate, quæ vtriuſque compos eſt & particeps: de quibus ſingulis eſt explicãdũ. Quod cõſenſu fit [q], vel inducitur per cõſtitutionẽ ab exordio, vel per interpretationẽ ex pòſt facto. Per conſtitutionẽ quidẽ, cũ vel à toto eoq; libero populo fiũt, tũ leges, tum plebiſcita [r] in Democratia: vel à paucis & ijs præſtantioribus ſenatuſconſulta, in Ariſtocratia [s]: vel ab vno aliquo, penes quẽ ſumma rerum ſit, placita, in Monarchia [t]. Per interpretationem vero fit Ius, cum vel iudicantium religioni res committitur, ex quo manauit Ius prætorium [v], & Ædilitiũ apud Romanos: vel prudentum & doctorũ hominum opinionibus & ſententijs ſtatur, ex quo natum eſt Ius, quod proprio [x] nomine Ciuile dicitur: nam ipſa planè res & vſus quotidianus, docet, eſſe oportere in ciuitate aliquos, q iura publice interpretari, & legũ nodos & ęnigmata, vt inquit ille, conſultoribus diſſoluere ſciant. Ex conſuetudine [a] Ius venit: quod vſus approbauit: nam diuturni mores conſenſu vtentium approbati, legem imitãtur: vtpote, qui in tantũ [b] placeãt, vt nõ neceſſe ſit ſcripto eos cõprehẽdere. Quod tamẽ ſic accipe, ſi nõ ſine ratione introducti ſint: nã alioqui, qđ errore primũ, deinde conſuetudine obtentum eſt, in alijs ſimilibus non obtinet [c]. Dicitur autem id maximè conſuetudine vtentium approbatum, quod contradicto aliquando iudicio firma-

p *l. pen. ff. de legib.*

q *§. cõſtat. Inſt. de Iur nat.*

r *§. lex. §. plebiſcitum Inſt. de Iur. nat.*

s *§. ſenatuſconſultum. Inſ. de Iur. nat.*

t *§ ſed & q Inſ. de Iur. nat.*

v *§. prætoriũ Inſ. de Iur. nat.*

x *§. reſpõſa. Inſt. de Iur. nat. l. 2. ff. de orig. Iur.*

a *§. ex conſuetudine Inſtit. de Iur. nat.*

b *l. de quibus ff. de legib. l. immo. eodem.*

c *l. quod non ff. de legib.*

firmatum[d] eſt:id verò diuturnis moribus inductum,quod per plurimos annos eſt obſeruatum[e]. Eſtq́; ea vis conſuetudinis,vt ſi de interpretatione legis quęratur, imprimis ad eam recurratur[f]: nam optima legum interpres conſuetudo[g]: & in ambiguitatibus quæ ex legibus proficiſcuntur, conſuetudo, aut rerum perpetuò ſimiliter iudicatarũ authoritas, vim legis obtinet[h]. Prætereà de quibus cauſis ſcriptis legibus nõ vtimur,id cuſtoditur, quod moribus & conſuetudine introductum eſt[i]. Ad hæc licèt manifeſtũ ſit, principẽ conſtitutionẽ condendo poſteriorẽ,priorẽ,(quamuis de illa mentionẽ non faciat) tollere: quia tamen locorũ ſpecialiũ, & perſonarum ſingularium conſuetudines & ſtatuta, cum ſint facti, & in facto conſiſtant,poteſt probabiliter ignorare: ipſis,dum tamen rationabilia ſint, per conſtitutionem nouè à ſe editam,(inquit ſummus[k] pontifex) niſi expreſſe caueatur in ipſa, non intelligitur in aliquo derogare.Per neceſſitatem ius illud cõſtituitur, quod rebus & tẽporibus ſic exigẽtibus, inducitur:veluti cũ propter multitudinẽ graſſantium pœnę intendũtur,[l] cùm ob grauẽ aliquem belli metũ,etiam eccleſiaſticis vectigalia imperantur[m]. Nam ſępe fit,vt ea, quæ primùm propter neceſſitatem aliquam repentinam, momenti cauſa,inſtituta ſunt, pòſt deinde, ſi fortè commoda repereantur, vt in Macedoniano[n] Senatuſconſulto,perpetuam authoritatem adipiſcantur. Atque hæc de legibus vniuerſalibus. Municipales ſunt, quæ certis municipijs & ciuitatibus permittuntur, vel à principe, vel conſuetudine, vel conſtitutione propria. Atque eſt harum ea vis & poteſtas,vt in ſuis locis & territorijs,derogent vniuerſalibus pòſt inductis, & non habentibus clauſulam derogationis: quod tamen ſecùs eſt in ijs municipalibus legibus,quę poſt imperialia ſtatuta,nec principis voluntate, nec longę cõſuetudinis obtentu,ſed ſolo municipum arbitrio fiunt:eas enim communi iuri nihil detrahere manifeſtum[o] eſt:ne ſcilicet in poteſtate ſubditorum ſit,leges vniuerſales, irritas & eluſorias efficere. Et hæc

d *l.cum de.ff.de legib.*

e *l.ſed ea. ff. de legib.*

f *l. ſi de interpretatione. ff. de legib.*

g *d. l. ſi de.*

h *l. nam imperator.ff.de legib.*

i *d.l.de quibus.*

k *c. licet. de conſt.in 6.*

l *l.aut facta.ff. de pœn.*

m *l.neminem.C. de ſacroſanct. eccleſ.*

n *l.1.ff.ad.mace.*

o *l.3.§. diuus.ff. de ſepulch. uiolat.*

hæc etiam obſeruantur in ijs ſtatutis, quæ certis corporibus, curijs, collegijs, prouincijs, auditorijs, familijs & alijs eiuſmodi irrogatur. Perſonales leges ſunt, quæ certis perſonis accōmodantur, veluti Auguſtæ[p], id eſt, cōiugi principis: item amicis, vti[q] in quibuſdam fideicommiſſarijs fiebat ſub Auguſto. Eſtque harum ea natura, vt perſonam non tranſgrediantur, quoniam non hoc princeps[r] vult. Cæterùm, fit tamen nonnunquam, vt quod primùm vnius tantùm in perſona obtinet, pòſt deinde ad communem omnium hominum vſum transferatur[s]. Sed hęc hactenus de iuris & legum definitione, ac varijs earum ſpeciebus. Iam partes[t] verò ſecundum Platonem ſunt, Procemium, ad inuitandum: Conſtitutio, ad iubendum vel vetandum: Sanctio, ad deterrendum vel puniendum. Et ex his quidem partibus, licèt ſæpe omittantur, vel procemia, vel ſanctiones, tamen nonnunquàm, & quidem maximè in conſtitutionibus principum, licet omnia tria reperire. Quantum ad prudentum reſponſa pertinet, etſi pleraque omnia, conſtant nuda interrogatione & reſponſione: tamen in plenioribus[v]: Primò, ſpeciem facti proponunt: Secundò, quęſtionem, cum ratione dubitandi: Tertiò reſponſum: Quartò: rationem: Quintò, contrariorum diſſolutionem: Sextò, quæſtiones cognatas: Septimò, legis actionem, qua ſit experiundum. Vſus[x] omnis iuris conſiſtit, vel in acquirēdo, vel in conſeruando, vel in minuendo: nam aut hoc agitur, quemadmodum quid cuiuſque fiat, aut quēadmodum quis rem ſuā vel ius ſuum coſeruet, aut quomodo alienet aut amittat. Prætereà, etſi omnes, quicūq; ſunt in Republica, homines, legis dicūtur participes: tamen eorū alij, dicūtur Auguſtino, viuere ſine legibus, vt immanes & forioſi: alij ſub lege, vt mali & improbi, qui pœnis magis & præmijs legum parent, q̄ ipſis legibus: alij in lege, vt mediocres, & qui ſe ſuamque voluntatem accommodant legibus: alij denique ſupra legem, vt principes, & viri boni ac ſapientes, quibus ipſa ratio pro lege eſt. Virtus[Y] legis eſt, imperare

p l. princeps. ff. de legib.
q §. 1. Inſt. de fid. hered.
r § ſed & Inſt. de Iur. na.
s d §. 1. de fid. hered.
t §. ult. Inſt de his, qui ſui uel al. Iur.
v uid. l. lecta. ff. ſi. cert. pet.
x l. ult ff. de legib
Y l. legis uirtus. ff. de legib.

imperare, vetare, permittere, punire. Quæ neceſſaria ſunt vt fiant, imperantur: quæ vt non fiant, vetantur: quę media ſunt, permittuntur: vel hoc, vel illo modo. Si quid autem ſecùs fiat, quàm lex vult, punitur, idque ſiue fiat cõtra legem, veluti cùm quis id facit quod lex prohibet: ſiue in fraudem legis, cum videlicet ſaluis verbis legis, ſententiam eius quis circumuenit[z].

DE ROGATIONE, INTERPRETATIONE, MATERIA, ET ABROGATIONE LEGVM.

ILLVD breuiter videndum eſt, quiſnam legum ſit ortus, & quomodo conſcribantur: quę interpretatio: quę materia: quis occaſus & interitus earum. In recta iuris ſcribendi ratione, prima Regula eſt, vt in ijs iura conſtituantur, quæ vt plurimum accidunt, nõ in ijs quæ fortuito aliquo caſu: nam ad ea potiùs debet aptari ius, quę & frequenter & facilè, quàm quæ perrarò eueniunt[a]. Secunda, vt ea quæ generalia ſunt, legibus comprehendantur: nam neque Leges, neque Senatuſconſulta, ita ſcribi poſſunt, vt omnes caſus, qui quandoque inciderint, in ſeſe contineant nominatim: ſed quoties vnum vel alterum introductum eſt, bona occaſio eſt, hoc transferre per alia: & cætera, quæ tendunt ad eandem vtilitatem, vel interpretatione, vel iuriſdictione ſupplere[b]. Tertia, vt non in ſingulas perſonas, ſed generaliter iura conſtituantur: nam etſi nonnunquam aliquod ius conſtituatur, quod ſingulare dicatur[c], tamen in eo non ſequimur communem iuris regulam, nec poteſt in vllo caſu produci ad conſequentiam[d]. Quarta denique, vt non præteritis rebus, ſed futuris modum ponant: nam & eò ſpectat regula, Cùm[e] lex in pręteritum quid indulget, in futurum vetat. INTERPRETATIO iuris eſt duplex: Vna, ad intelligendum: Altera, ad ſupplen-

z *l. contra, cum l. ſeq. ff. de legi.*

a *l. iura, cum 3. ſeq. ff. de legib.*

b *l. iura l. neque leges. l. nõ poſſunt. ff de legi.*

c *l ius ſingulare ff. de legib.*

d *l. quod uero cum ſeq. ff. de ll.*

e *l. cum lex. ff. de legib.*

plendum. Ad intelligendum, ante omnia requiritur verborum interpretatio, quę hiſtorica Varroni dicitur, quęque in omnibus primas obtinet: Deinde, mentis & rationis, quæ etymologica nominatur: Nam[f] ſcire leges, non eſt verba earum tenere, ſed vim ac poteſtatem: Vltimo, locorum vel aduerſantium, vel correſpondentium collatio, quę Analogica dicitur: nã nõ eſt nouũ, vt priores leges ad poſteriores, & cõtrà, poſteriores ad priores trahantur[g]. Ad ſupplendum, ſubinde eſt neceſſaria principis authoritas, ſi res, qua de agitur, latè pateat, & maximi momenti ſit: Nam eius eſt propriè, quod deeſt, ſupplere, cuius eſt ab initio condere[h]. Subinde iudicis, ſi res expedita ſit & facilis: nam ius prætorium, ad nullum alium vſum introductum eſt, quàm adiuuandi, ſupplendi, corrigendi, iuris ciuilis gratia, cuius etiam quaſi viua quædam vox eſſe cenſetur[i]. Subinde iuriſconſulti, ſi res ſpinoſior & intricatior fortè ſit: nam hoc euenit naturaliter, vt authoritas prudentium deſideretur, & diſputatio fori[k]. Sed de eo pluſcula idoneo loco. In omni aũt interpretatione oportet meminiſſe: Minimè mutanda eſſe ea, quæ interpretationem certam ſemper habuerunt[l]: Item inciuile eſſe, niſi tota lege perſpecta, vna aliqua particula eius propoſita, iudicare vel reſpondere[m]. Adhæc benigniùs leges interpredandas in ambiguis, quo voluntas earum conſeruetur[n]. Prętereà nullam iuris rationem pati, vt quæ ſalubriter pro hominum vtilitate introducuntur, ea nos duriore interpretatione, contra ipſorum commodum producamus ad ſeueritatem[o]. Denique non omnium, quæ à maioribus vel abſcondita aliqua ratione, vel pro ratione temporis conſtituta ſunt, rationem reddi poſſe[p]. Materies iuris partim diuinis & humanis rebus, partim publicis & priuatis, partim perſonis & rebus finitur, Diuinas res voco, quæ ad religionis & diuini cultus officium pertinent: Humanas, quæ ad commodum & vtilitatem hominum: Publicas, quæ ad ſtatum totius Reipublicæ: Priuatas, quæ ad ſingulorum vtilitatem, &

ratio

f *l. ſcire. ff. de legib.*

g *l. non eſt nouũ. ff. de legib.*

h *l. pœn. & ult. C. de leg. & conſt. princip.*

i *l. Ius autem, cũ l. ſeq ff. de Iuſt. & Iur.*

k *l. 2. ff. de orig. Iur.*

l *l. minime ff. de legib.*

m *l. inciuile. ff. de legib.*

n *l. benignius. ff. de legib.*

o *l. nulla. ff. de legib.*

p *l. non omniũ, cum l. ſeq. ff. de legib.*

rationem referuntur: Perſonas, veluti cùm de ſtatu & dignitate & coniunctione perſonarum quæritur: Res, vt cum de dominiorum diſtinctione, & commercijs. Extra hæc tria[q] nihil puto temerè inueniri, quòd ad Iuris materiã pertineat. Siue enim te conuertas ad rerũ diſtinctiones, ſiue ad interdicta, ſiue ad actiones, ſiue ad nuptias & matrimonia, ſiue ad crimina & delicta, ſiue ad quecũq; deniq; alium iuris tractatum, ſemper inuenies præcipuas quaſq; diſtinctiones, ex hiſce tribus effloreſcere. Interitus & occaſus legũ contingit, vel deſuetudine, cùm nõ vtendo finiuntur & antiquantur, quemadmodum in ſeruis dedititijs[r] & latinis: item teſtamentis calatis comitijs, procinctis, & per æs &[s] librã contigit. Vel conſtitutione aliqua, cũ vel[t] abrogãtur, vel derogatur, vel ſubrogantur, vel obrogantur. Abrogantur autem, quæ penitus tolluntur, vt lex Fuſia Caninia[v]. Derogantur, quorũ pars aufertur, vt lex Aquilia, cuius ſecundum caput in vſu non[x] eſt. Subrogantur, quibus aliquid adijcitur, vt in[y] teſtamentis paulatim contigit. Obrogantur, quæ in aliam formam & ſpeciem mutantur, vt vſucapio[z]. Nunc reliquum eſt, vt concluſa ſit nobis ea pars inſtituti operis, quæ eſt de bono & æquo, ſiue de principijs iuſti & iniuſti: quæ quidem, cùm ſit totius ſapientiæ ciuilis, vt author eſt Plato, procemium, tàm habet fœcundum ac locupletem tractatum, vt vel ſola, vniuerſam Iuriſprudentiam in ſe complecti, quodammodo videri poſſit.

q de quib §. Iuriſprudentia. §. ultimo. Inſt de Iuſt. & Iur. §. ult. Inſt de Iur. nat.

r §. ult. Inſt de libert.

s §. 1. Inſt de teſtam.

t uid. Vlp. in Inſt. ſub tit. de libert.

v §. unic. Inſt. de l. Fuſ. Ca. toll.

x §. liberum. Inſt de leg. Aquil.

y §. ſed cum paulatim. Inſt. de teſtam.

z C. de uſucap. transformand.

IOACHI-

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

DE IVRIS ARTE,

LIBER SECVNDVS.

DEINCEPS ſequitur, vt tractandum ſit de legum condendarum arte ac facultate: nam de ea ſecundo loco dicere, ſtatim initio conſtituimus, eſtque in ea, pręcipua legiſlatoris commendatio, quæ quidem foris apparet, collocata. Qui ergo bonis & vtilibus legibus fundaturus eſt ciuitatem: Primùm omnium ſibi paret, neceſſe eſt, cognitionem earum rerum, quibus communitas hominum, & ſocietas inter ipſos continetur: deinde verò viam & rationem, qua boni & æqui principia, de quibus hactenus eſt expoſitum, per eas res diffundi ac deduci debeant. Nam quemadmodum Medicus, primùm ſimpliciter inquirit, de humani corporis fabrica & compoſitione, de intraneis, de oſsibus, de neruis, arterijs, venis, ligamentis, muſculis. pòſt deinde verò, de ijs quę corpori vel ſalubria ſunt, vel inſalubria, vel neutra: ita etiam vniuerſa iuriſprudentia, partim conſiſtit in diuinarum & humanarum rerum notitia: partim in iuſti & iniuſti per eas diſtributi ſcientia[a]. Et quotidie tractaturi de noſtris negotijs, in ipſo ſtatim ingreſſu quęrimus, quæ materies, quæúe facti ſpecies ſit: ea cognita, quá iuris quámue iniuriæ formam habeat[b]. Atque haud ſcio, an liberalibus & heroicis ingenijs quicquam poſſit accidere iucundius, quàm tum totius Reipublicę formam ac ſpeciem, parteſque ac membra, ſub vnum conſpectum poſita videre:

a §.1. Inſt de Iuſt. & Iur.

b l. ut reſponſum C. de tranſact.

videre: tum autem vitam & mores cõtueri, quibus tanquam ſpiritu quodam & animo, totum illud Reipublicę corpus, viuit ac mouetur. His ergo duobus explicatis, ſatis mihi videbitur perpurgatus totus iſte locus nunc propoſitus, de legum condendarum ratione ac facultate. Nam ipſas leges in ſumma quędam capita ſiue genera digerere, eaque rurſum in ſpecies, tum ſuperiores, tum inferiores diducere, magis pertinet ad eos, qui iã leges condunt, vel conditas in ordinẽ includunt, quàm ad pręſens inſtitutum, in quo ſcientiam & ipſam artẽ inſtituimus, qua vel conſcribere leges, vel de conſcriptis æſtimare poſſimus. Earum igitur rerum omnium, quæ ad Rempublicam tuendam & regendam pertinent, vel potiùs, ex quibus tanquã partibus, Reſpublica conflata eſt, tres ſunt omnino ſpecies: aliæ[c] ſunt DIUINÆ, aliæ HUMANÆ, aliæ MIXTÆ. Diuinæ appellantur, quę in altiore animi noſtri ſede collocatæ, tum Deum ipſum, tum quæ aduerſus Deum eſt, religionem reſpiciunt. Humanæ, quę in inferiori parte poſitæ, ad naturæ ſocietatiſque noſtræ conſeruationem, diriguntur. Mediæ, inter vtramque partem interiectæ, vtrique pariter inſeruiunt. Et conſtituitur quidem hæc diuiſio, ex ipſius hominis, cuius imaginem Reſpublica refert, partitione. Nam cùm homo mẽte conſtet, corpore, & animo: Mens eſt, qua Deum contemplamur: Corpus, in quo quidem anima ineſt, (nam alioqui cadauer vocatur) qua viuimus: Animus, quo tam diuina, quàm humana ſapimus & dijudicamus. Hinc porrò fit, vt cùm tria ſint hominum genera in quaque ciuitate penes quos rerum ſumma ſit: Sacerdotes, Principes, & Sapientes: triplex etiam ſit ius, quo omnia paſſim adminiſtrentur ac gubernentur: Pontificale ſcilicet in diuinis, Ciuile in humanis, & quod apud veteres in maximo precio eſſe ſolet, Augurum in medijs. De his igitur & horum diuiſionibus, ſi articulatiùs paulò ac diſtributiùs, idque maximè ſecundum formam Reipublicæ noſtræ (nam qui vnius Reipublicæ, quẽadmodum hominis, deſcriptio

c c. omnes § 1. di. 1. l. 1. ff. de rerum diuiſ. l. 1. ff de interdictis

ſcriptio

ſcriptionem ac membra norit, omnes norit) tractauerimus, aptè & conuenienter, vt puto, quantum ad rem propoſitam attinet, facere videbimur. Maximè cùm Ciceronẽ habeamus ducem ac authorem, qui cum alijs locis ſæpius, tum in libello de Senectute, bis diuidit omne ius, in Pontificale, Ciuile & Augurum.

DE REBVS DIVINIS, SIVE IVRE PONTIFICIO.

DIVINORVM omnium alia ſunt, quæ ſola mentis agitatione conſtant, alia quæ oculis cerni, & quaſi manibus tractari poſſunt. Priora, etſi præcipua ſunt, & imprimis neceſſaria, vtpote ex quibus effloreſcunt & emanant alia, & ſine quibus reliqua omnia ſimulata ſunt & imaginaria: tamen quia intus latent in animo, non poſſunt ſic legibus comprehendi, vt pœnarum & ſuppliciorum ſeueritate ſanciantur[a]. Et ideo legumlatoris quidem eſt, de ijs quid ſentiri velit, publicè pariter & priuatim docere[b], & ab ineunte ſtatim ætate, in rudes adoleſcentium animos infundere, quod munus hodie demandatum eſt ſacerdotibus: ſed quantum ad inſtituta legeſque attinet, breuiter ſtrictimque rem proponet, & in eos qui ſecùs faxint, ipſum Deum vindicem, qui ſolus cogitationum noſtrarum iudex eſt & arbiter, quemadmodum eſt in Duodecim tabulis, conſtituet[c]. Poſteriora: paulò aliter ſe habent: Nam non ſolùm legibus mandari & prohiberi, verùm etiam pœnarum & præmiorum ſpe ac metu propoſito, ad effectum ſuum, & plenum exitum, perduci poſſunt. Atque omnis quidem religionis primum ea eſt vtilitas, vt ſi perſuaſum ſit ciuibus, dominum eſſe omnium rerũ ac moderatorem Deum, eumque optimè de genere hominum mereri: vt inquàm non abhorreant, ab vtili & à vera ſententia, iudicantes ſacroſan-

a *l. cogitationes. ff. de pœn.*

b *argum. Cod. & extr. de ſumma trin. & fid. catbol.*

c *argum l. 2. C. de reb. cred.*

croſanctam eſſe hominum ſocietatem inter ipſos, Deo Optimo Maximo interpoſito, tum iudice, tum teſte. Secundò, vt intelligamus, quæ viribus humanis & artibus nequeunt peragi, ea verò Dei cultu & religione ſanctitateque explicari: veluti cùm ſcelerum & impietatum fit expiatio per ſacrificia: cùm morbi corporis vel diuinitus immiſſi, vel ægrotatione aliqua mentis contracti, eluuntur: cùm deniq; in omni magno negotio ac diſcrimine, ad ſolius Dei opem & auxilium confugitur. Et in hoc quidem toto negotio. Primũ quæritur, quinam illi ſint, quibus diuini cultus & honores adhibeantur: Deinde, quotnam & qualia ea ſint, quæ ad verum ſyncerumq; cultum requirantur: Tertiò denique, quænam acceſſoria ſint, & tanquam de appẽdicibus rerum ſacrarum. Quantum ad primum attinet: ille ſolus reuera colendus, &[d] omni honorum genere afficiendus eſt: qui ſemper vnus & idem permanet, quique nullum habens, nec ortum, nec interitum, ſolus omnium eorũ, quæ vel ratione & intelligentia continentur, vel quæ opinionem ſenſus adferentia, opinabilia dicuntur & caduca, pater eſt, & fabricator: per cuius ſapientiam, mentem ac rationem, omnia illa, quæ immoderatè agitata & fluctuantia eſſent, ex inordinatis in ordinem primùm ſunt adducta: cuius denique ſolius & cœlum ſimul ac terras, campoſq; liquentes, lucentemque globum lunæ, Titaniaq; aſtra, Spiritus intus alit, cuiuſque infuſa per artus, mens agitat molem hãc, & magno ſe corpore miſcet. Vnde hominum pecudumq; genus, vitæque volantũ: Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus. Secundum eum ſunt, quibus illius voluntate, vel propter naturæ præſtantiam, vel ſuam, quam nobis præſtant operam, vel ob benefactorum laudabilem gratamq; memoriam, honor aliquis inferior & cultus attribuitur, quibuſque vel teſtamento dari[e] olim, vel bona damnatorum addici ſolent. Atque hi omnes ſunt, aut ſuperi, aut medioximi, aut inferi, pro quorum etiam numero, res omnes, aut ſunt ſacræ, aut

d *c. 1. extr. de ſumma Trin & fid. Cathol.*

e *§. deos. de hered. Inſt. in Inſtit. Vlpian.*

ſanctæ, aut religioſæ [f]. Superorum autem primi ſunt dij, vt author eſt Plato, à quibus ſcilicet religionem, iuſticiam, prudentiam, fidem, temperantiam, fortitudiné, conſtantiam, & omnem deniq; virtutem, qua nihil eſt hominum generi, à Deo collatum diuinius, accipimus: quique principium viarum Domini, & ſignaculum ſimilitudinis eius, in ſacris literis [g], & apud Orpheum, appellantur. Secundi verò ſunt, à ſcientia nomen accipientes, dæmones, qui nouem ordinibus [h], & gradibus diſtincti, Angeli in ſacris literis nominantur, eo quòd diuinæ voluntatis precones nobis ſint, ac nuncij. Tertij denique heroës, qui ſuis meritis in cœlum vocati, & in Diuorum numerum, propter virtutis præſtantiam, relati ſunt: quorum quidem nomina, ob id potiſſimùm conſecramus apud homines, vt ad eorum imitationem accendamur, & intelligamus, hominum quidem animos immortales eſſe, ſed fortium bonorumque diuinos [i]. Medioximorum nonnulli ſunt corporati, cuiuſmodi parentes, principes, magiſtri, domini, ſeniores: nonnulli ſine corpore, cuiuſmodi ſunt tutelares illi dij, qui totas ciuitates ac nationes tuendas ac gubernandas habent: item familiares, qui certis familijs ſunt addicti, & tum penates, tum lares cognominantur. denique ſingulorum, tam locorum, quàm hominum genij, quos Angelos ſacræ literæ vocant [k]. Inferorum quidam ſunt mali & noxij, quidam boni & ſalutares. Prioribus non preces & ſacrificia, ſed execrationes adhibemus [l]. Nam quòd contumelæ, impudentiæ, febris, malæ fortunæ fana, manu ſubinde conſecrata reperiuntur: non vitiorum honorandorum, ſed deteſtandorum gratia factum eſt: quoniam ſcilicet officium iuſtitiæ, non minus conſiſtit in vlciſcendis delictis, quàm rectè factis collaudandis. Poſteriores ſunt, quibus exequias, parentalia, viſcerationes, & alias funerales pompas [m] adhibemus. Nam homo ſimul ac moritur, ſtatim diſſoluitur ſecundum veteres in cadauer, vmbram, manes, & ſpiritum, quò quidem pertinet illud apud

f *§. nullius. Inſt. de rerũ diuiſ.*

g *c. principiũ de pœnit. diſt. 2.*

h *d. c. principiũ. § nouem.*

i *c. venerabili. extr. de teſt. c. 1. extr. de reli-gui. & uen. ſan.*

k *Matth. 18. Pſal. 33.*

l *c. cleros § exorciſtæ 21. diſ.*

m *toto tit. extr. de ſepult.*

apud Virgilium Æneæ: Salue ſancte parens, iterum ſaluete recepti Nequicquam cineres, animæque vmbræque paternæ. Sed hæc de his, quibus cultus diuinus & honor debetur.

DE IIS QVÆ DIVIS EXHIBENTVR.

IAM ea verò, quæ exhibentur illis, quatuor modis, vt author eſt Varro, computantur. Pro loco, Pro tempore, Pro perſona, Pro re. Etſi enim in abſoluta perfectaq; religione ſcimus, neque parietibus includi Deum, cui omnia patentia ſunt & libera: neq; etiam certis vllis, aut temporibus, aut perſonis, aut ſacrificijs alligari: qui nullo alio, quàm caſto, puroq; animo delectatur: tamen plus quàm manifeſtum eſt, vt inquit Iamblychus, in communi popularique vita, modis omnibus excitandos & admonendos eſſe homines, vt qui nec ſemper, nec vbique, nec in omni vitæ functione, rebus diuinis vacare poſſunt, ſaltem locorum & temporum, & aliarum rerum deſcriptionibus cómoneantur. Loca ergo ſacra ſunt, quę vel rebus diuinis deſtinantur, quæ proprio nomine dicuntur ſacra: vel neceſſitatibus hominum, defenſionis & miſericordiæ cauſa, quę ſancta: vel mortuis & ſepultis, quę religioſa [n]. Diuinis deſtinantur illa, quæ ritè per pontifices conſecrantur, qualia ſunt templa [o], ſacella, delubra, luci, teſqua, fana, quæ tum ciuilia ſunt & militaria, tum publica & priuata, tum mobilia & fixa, tum ſubterranea & exſtantia, tum his, tum illis Diuis dedicata. Quorum partes ſunt, Antica, Poſtica, Dextra, Siniſtra, Sacrarium, Donarium, Fauiſſa, Crypta, Veſtibulum, Adytum. Inſtrumenta verò, ſiue ſupellectilia, Aræ, Foci, Scrobes, Menſæ, Vaſa, & alia ſimilia, de quibus pleni ſunt libri pontificales, ne aut violenter, aut neglectiùs habeantur,

n §. ſacra cum 2. ſeq. Inſt. de rerum diuiſ.

o extr. De relig. do. & capell. De eccleſ. ædif. De immun. eccleſ.

aut præter Ius & fas diſtrahantur,aut vllo denique modo prophanentur [p]. Quæ humanis vſibus ſeruiunt, partim ſunt publica,vt muri, portæ[q], propugnacula, foſſæ: partim priuata,vt Aſyla,Xenodochia,Orphanotrophia, Brephotrophia,Ptochotrophia,Noſocomia, Gerõtocomia [r]; quæ omnia ijs recipiendis & tuendis parantur, qui hominum ope & auxilio ſunt deſtituti. Vocantur ideo ſancta, quia pœna ferè capitis animaduertitur in eos,qui aliquid in ea delinquunt. Nam ſanctum id propriè eſt [s], quod ab iniuria hominum defenſum atq; munitum eſt, ſic dictum à ſagminibus, id eſt herbis, quas legati populi Romani ferre ſolebant, ne quis eos violaret. Atque hinc etiam legum illæ partes, quibus pœnæ conſtituuntur,Sanctiones vocãtur,quaſi Sanctione quadam ſubnixæ. Ea loca, in quibus mortui permiſſe ſepeliuntur, vocantur Cœmiteria, ſiue Cænotaphia, non aliter, atque ſi ſepulchreta dicas. Verùm id quod humationi particulatim vnius aut duorum triúmue deſtinatur, generaliter monumentum, quaſi memoriæ cauſa in poſterum proditum,nuncupatur [t]. Sed ſi corpus vel reliquiæ inferantur,fit ſepulchrum,à ſepeliendo deductum, quo nomine, omnis ſepulturæ pars & ſpecies continetur, & omne etiam ſupra cœlum. Et ſunt partes eius, Tumulus, Tumba, Sarcophagus,Vrna, Cippus, Conditorium, Munimentum quod munimenti, id eſt cauſa muniendi eius loci factum ſit,in quo corpus impoſitum ſit. Species verò, ſuggrundaria, hoc eſt infantium ſepulchra: Tymbia, pauperum: Mauſolea, principum: Corragea, virginum: Familiaria,certæ gentis alicuius: Hæreditaria, quæ hæredes ſequũtur: de quibus paſſim, tam Ciuili, quàm Pontificio iure cauetur. Sequitur de temporum diuiſione: Nam omnes dies, vel ſunt feſti, vel profeſti, vel interciſi. Feſtos dicimus, qui Dijs immortalibus dicati ſunt. Profeſtos, qui hominibus, ob procurandam rem domeſticam publicamq́ue, conceſſi. Interciſos, qui Deorum hominumq́ue communes. Et

ſunt

p *extra de reb. eccleſ. non al. per totum.*

q *§ ſanctæ.* Inſt. *de reru͂ diuiſ.*

r Vid. C. *de ſacroſan. eccleſ. in rub. & per tot.*

s *l. ſanctu͂.ff.de rerum diuiſ.*

t *l.monumentu͂. ff.de relig. & ſumpt. fun.*

ſunt quidem feſtorum ſex fermè genera. Alia videlicet ad requietem iurgiorum & litium: Alia ad vitæ caſtimoniam & ſobrietatem: Alia ad ſacrificia Dijs offerenda: Alia ad diuinas epulationes celebrandas: Alia ad ludos agendos: Alia ad feriandum, quibus à victimis feriendis nomen eſt impoſitum, vt feriæ nominentur. Et ſunt illæ rurſum, vel ſtatiuæ, vel conceptiuę, vel imperatiuę, vel nundinę. Statiuę quidem, quę vniuerſi populi cõmunes, certis & conſtitutis diebus, ac menſibus, & in faſtis, ſtatis obſeruationibus ſunt annotatę. Cõceptiuę, quę quotannis à Magiſtratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies certos, vel incertos. Imperatiuę, quas Conſules, Prętores, vel Pontifices pro arbitrio poteſtatis indicunt. Nundinæ ſunt, paganorum & ruſticorum, quibus conueniunt negotijs ſuis vel mercibus prouiſuri, ſic appellatæ, quòd nono quoquo die ſoleant haberi. Iam verò, quòd feriarum: Aliæ communes totiuspopuli: Aliæ certorum locorum, corporum & ſodalitatum: Aliæ ſingularum, vel familiarum, vel hominum: item quòd alię ſunt ſeptimanariæ, alię menſtruę, alię annales, alię luſtrales, alię ſeptẽnales, alię quinquageſimo quoq; anno recurrẽtes, alię ſeculares: non eſt opus, multis hoc loci tractari. Quẽadmodum nec illud, quòd profeſtorum dierum, vt dicetur idoneo loco, nõnulli ſunt comitiales, nõnulli faſti, nonnulli comperendini, nonnulli ſtati, nonnulli pręliares. Nam de interciſis, nihil reſtat amplius dicẽdum, cùm omnes ſint eiuſdem modi. Qui ad placandos Diuos conſtituuntur, & ſacris pręſunt ſolennibus, vno communi nomine Sacerdotes appellantur: de quibus multa paſſim quomodo inſtitui, quomodo initiari, quámue vitę rationẽ & modũ tenere debeant: idque ſiue morũ temperantiã & ſobrietatẽ ſpectes, ſiue cultum exteriorem & habitũ[v]. Nam quòd inter ſacrificandum certo veſtitus genere vti debeant, vt pallio, ſandalijs, caſula, cingulo & ſimilibus, notius eſt, quàm[x] vt multis debeat explicari. Prima eorum diſtinctio eſt, ſecũdum dignitatum & honorum, ſiue mini-

[v] *extr. de vita & hon. cler de coh hab. cler. & mul.*

[x] *vid. diſt. 21. 22. 23.*

miniſtrationis verbi diuini gradus. Nam ſupremo maximoque loco eſt ſummus Pontifex, qui à ponte ſublicio faciendo, nomen ab initio traxiſſe dicitur, quem nos Papam appellamus, ſumpto nimirum à Græcis vocabulo, apud quos pueri parentibus ſuis, & omnibus natu grandioribus, iſta voce blandiuntur: ſic enim loquitur apud Homerum Nauſicaa: πάππα φίλ᾽ οὐκ ἄν δή μοι ἐφοπλίσσειας ἀπήνην. Et ſunt circa eum, qui vocātur Cardinales, qui quòd in ijs Reipu. Chriſtianę cardo vertatur, nomen acceperūt, idq́; ad imitationē Cardinaliū, qui in exercitu verſantur. Secundum ſummū Pontificē ſunt epiſcopi, qui hodie diſtincti ſunt in Patriarchas, Archiepiſcopos, Epiſcopos, & Protonotarios, quibus munus ſcribendorū annalium rerum Eccleſiaſticarum incumbit, quemadmodū apud veteres Romanos, minoribus Pōtificibus, de rebus Romanis. Sunt aūt appellati Epiſcopi, ab illis olim apud Romanos Epiſcopis, q perſonali munere fungētes, pręerāt pani & alijs venalibus rebus, quæ ciuitatum populis quotidianum victū ſuggerunt[y]. Et ſunt quidē Epiſcopis cōiuncti, qui dicūtur Canonici, qui quaſi Magiſtratum & Senatū eccleſiaſticū ſuſtinēt, qui tū ſcholæ Chriſtianæ, tū cerimoniarum ſunt cuſtodes: Vt interim tranſeam, quòd quidam etiam reperiuntur archipresbyteri, tum vicani, tum vrbici, qui ipſius Epiſcopi vices in quibuſdam ſupplent, ſuffecti, vt videtur, in locum chorepiſcoporum. Poſt eos ſequuntur Parochi, ex quibus nōnulli abbates, prępoſiti, decani, paſtores appellantur: & vocantur parochi, ab antiquis illis parochis, qui peregrinis, vt eſt apud Sudam, ſalem & ligna prębebant. Atque his ſubſunt, tum monachi, qui à ſuis Archymandritis, vt plebē Chriſtianam aliquando inſtituant, erudiuntur: tum canonici, qui quaſi conſiliarij habentur: tum denique vicarij, qui quaſi vicarias operas ſubeunt. Vltimo loco ſunt, qui ſimplici nomine presbyteri vocantur, in quibus ſunt & qui ſacellani dicuntur, dicti presbyteri ab ætate grandiore: quòd in eum ordinem non ſoleant adlegi alij, quàm

[y] *l. munerum. ff. de mu. & hon.*

quàm viri graues, honeſti, ac docti, & ipſa canitie ſenectuteque venerandi. Differunt etiam inter ſe ſacerdotes, ſecundum locum & ordinem, quem tum inter ſacrificandum, tum in pauperum procuratione ſuſtinent[a]. Nam primus gradus defertur ſacrificulo, qui præcipuas partes obit in re diuina facienda. Poſterior ei, qui ſacorus & hypereta dicitur in antiquis Ethnicorum ſacris, quos nos archidiaconos, diaconos, & hypodiaconos appellamus: Poſtremũs Acolythis, quales ſunt Pyrphori, Cathartæ, Neocori, Lectores, Cantores, Lybitinarij, Oſtiarij, de quibus apud Rabanum, & Iulium Pollucem. Et Acolythi nominantur ab eo, quòd licèt expreſſè ad ſacra non admittantur: non arcentur tamẽ à ſacris cum reliquo vulgo, quod prophanũ eſt. Nunc autem, quòd ſecundũ veteres, ſacerdotũ nonnulli ſacra ſuſtinent, nõnulli prędictorum à vatibus interpretationẽ, nonnulli ſacras epulas, nonnulli pompas, ludos, ſupplicationes, funera, partim ex ijs quæ dicta ſunt, partim ex ijs quæ ſequẽtur, licebit intelligere. Rerũ ſacrarũ alię referuntur ad Diuos, alię ad homines, alię ad mortuos. Ad Diuos adhibẽtur, primùm ſupplicationes, quales ſunt Luſtrationũ, Ambarualiũ, Amburbiorũ, Lectiſterniorũ: deinde vota[b], veluti cùm deuotiones fiunt, euocatiões, oblationes donariorũ, primitiarum, decimarum cũ alijs eiuſmodi. tertiò ſacrificia, quibus vel expiatur malũ ſuſceptum, vel aguntur gratię pro acceptis beneficijs, vel rogatur ac petitur aliquid. Et ratio quidem ſacrificandi: partim conſtat ex pręcidaneis hoſtijs, luſtrationibus, ieiunijs, hymnis, eleemoſynis, partim ex ſuccidaneis, tum conuiuijs, tum victimis: partim deniq; ex ſacrificijs ipſis, quæ tum voce peraguntur & carmine, tum corporum vario cultu, ſtatu, motu & flexu: tum rebus ipſis & hoſtijs vel animaliũ, vel aliarum rerum. Nam haud parum intereſt, quibus rebus vel animalibus, nunc his, nunc illis ſacrifices. Taurum (inquit ille) Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo. Nigram Hyemi pecudẽ, Zephyris felicibus albam

[a] *c. cleros. 21. diſt.*

[b] *extra de uot. & uot. redempti. Item de decim. cum ſimilib.*

albam. Quæ hominibus exhibentur, ſunt ſpectacula, ludi, pompæ, conſecrationes, leges, & fœdera. In ſpectaculis ſunt Naumachię, Venationes, Pugnę gladiatorum, athletarũ, mirmillonum, leonum, elephantorum, pardorum, hominum. In ludis ſunt, qui vocantur apud Romanos, Troiani, Capitolini, Seculares, Romani, Plebęi, Circenſes, Scenici, Comici, & Tragici. Pompæ conſtant, ſubinde puerorum, virginum, & adoleſcẽtum ordinibus: ſubinde ridiculis quibuſdam & formidoloſis oſcillis, manducis, cicerijs: ſubinde denique thenſis & vehiculis Deorum. Conſecrationes ſunt, quæ per Pontifices & Sacerdotes ritè fiunt, cùm vel ipſi homines, vel res aliquæ Dijs immortalibus offeruntur ac deſtinãtur. Leges ſacratę ſunt, (authore Liuio) in quibus eius caput, qui contra eas fecerit, Ioui Opt. Max. ſit ſacrum, quo quidem pertinet illud Vergilij, Fas mihi Graiorum ſacrata reſoluere iura. Fœdera ſunt conuentiones, quę fiunt[c] per pacem, quoties duces belli inter ſe paciſcuntur, admotis ſacris, & iuriſiurandi religione, exſtantque eorum exempla, apud Homerum in Iliade, & Maronem in duodecimo Æneidos. Quæ ad funeralia ſacra pertinent, ſunt conclamationes, euerricationes, nęniæ, exequiæ, parentalia, ludi, viſcerationes, anniuerſaria, cum nõnullis alijs, de quibus longum eſſet pluribus hoc loco tractare.

c *l. conuentionũ. ff. de pact.*

DE APPENDICIBVS SACRORVM.

QVÆ de appendicibus ſunt rerum ſacrarum, vel pertinent ad perſonas, vel ad res. Perſonas diſtinguit Diuus Hieronymus[a], his verbis: Duo ſunt genera Chriſtianorum: Eſt autem vnum genus quod mancipatum diuino officio, & deditum cõtemplationi & orationi, ab omni ſtrepitu temporalium ceſſare conuenit, vt ſunt clerici, & Deo deuoti, videlicet conuerſi. Cleros enim Græcè, Latinè ſors. Inde huiuſmo

a *c. duo ſt. 12. q. 1.*

huiuſmodi homines vocantur Clerici,id eſt ſorte electi, omnes enim Deus in ſuos elegit. Hi nanque ſunt reges, id eſt,ſe & alios in virtutibus regentes, & ita in Deo regnum habent,& hoc deſignat corona in capite. Hanc coronam habent ab inſtitutione Romanæ Eccleſiæ,in ſignum regni, quod in Chriſto exſpectatur. Raſio verò capitis, eſt temporalium omnium depoſitio: illi enim victu & veſtitu contenti, nullam inter ſe proprietatem habentes, debent habere omnia communia. Aliud verò genus eſt Chriſtianorum,vt ſunt laici: λάος enim Græcè eſt populus Latinè:his licet tẽporalia poſſidere, ſed non niſi ad vſum. Nihil enim miſerius eſt quàm propter nũmum,Deum contemnere:his conceſſum eſt vxorem ducere,terram colere,inter virum & virum iudicare,cauſas agere,oblationes ſuper altaria apponere,decimas reddere, & ita ſaluari poterunt, ſi vitia tamen benefaciendo euitauerint. Hactenus Hieronymus. Cohærent autem cum perſonis,ſponſalia, matrimonia, diuortia, quæ etſi inter laicos celebrantur: tamen ſunt eius conditionis & naturæ, vt inauſpicato fieri non debeant, habeturque in illis non ſolum ratio conſanguinitatis & affinitatis: verùm etiã cognationis,quam vocant,ſpiritalis [b]. Res omnes,vel ſunt prophanæ, vel ſacræ. Prophanas voco, in quibus nulla,nec religionis,nec diuini officij ratio habetur. Sacras verò,quę vel ſunt in vſu ſacrorũ, vel in pecunia eorũ qui ſacra tractãt,vel mediæ. Primi generis ſunt, quæ ad miniſterium ſacrificiorum cõſecrantur, vt veſtes, calices,vrceoli, & ſi qua ſunt alia miniſtratoria. Secundi, poſſeſſiones,fundi,reditus, & ſimilia, ex quibus victus & cultus quotidianus reficitur ijs, qui templo & altari ſeruiunt. Tertij denique, decimæ, oblationes, primitiæ, præbendæ, beneficia, quæ vel cum [c] dignitate ſunt coniuncta,vt Epiſcoporum, Præpoſitorum,Decanorum, & ſimilium:vel cum animorum curatione,vt Paſtorum,Parochorum:vel media,quæ ſimpliciter beneficia vocantur ſiue præbendæ; cuiuſmodi ſunt canonicorum, vicario-

b *tot.tit.extr.de cognat.ſpiri.*

c *extr.de præ. & dig.*

rum,& aliorum : de quibus paſſim nimis multa . Nam nos nunc eò rerum redacti ſumus,vt vix leuiter deguſtatis primis illis & præcipuis Iuris pontificij partibus , in his adiectitijs & parergis cognoſcendis,pręcipuã laudem & operam ponamus : quod quidem,quàm rectè fiat, relinquo alijs cogitandum . Illud rectius ex iſtis annotari poteſt,eam eſſe ſacrorum vim & naturam,vt homo, non ſolũ ſe ipſe diuinis cõtemplandis & colendis dedere poſſit : verùm etiam omnia, quæ cœlo & mari terraque continentur, quæque ſuprà ſunt & ſubtèr,ad diuini numinis cultum & miniſterium traducere.

DE REBVS HVMANIS, SIVE DE IVRE CIVILI.

RERVM humanarum & Ciuilium diſtinctio, proximè ad naturam accedit humanam : eſtque,vt ſæpe diximus, ad illius imitationem , præclara quadam & propè diuina ratione conſtituta . Quemadmodum enim alia ſunt in corpore humano membra, quæ ad totius ſuſtentationem pertinent,vt caput, cor, iecur: alia, quæ certum quendam & definitum ſpeciatim præbent vſum,vt brachia,manus,& pedes : ita etiam rerum ciuilium , quædam publicæ [a] ſunt, & ad totius Reipublicæ ſtatum pertinentes:quædam verò priuatæ,quæ ad ſingulorum vtilitatem referuntur. Et rurſum, quemadmodum animus,tum ratione continetur,tum animoſitate, tum cupiditate:ita etiam in ciuitate, alij ſunt principes, penes quos eſt dominatus : alij milites, quibus defendendæ ac tuendæ rei cura committitur: alij denique quęſtores , qui pecuniam populi quærunt, & adminiſtrant. Eſtque ex his duabus diuiſionibus natum, vt aliud ſit Ius Ciuile, aliud Fœciale, aliud Quæſtorium , aliud Priuatum,

a §.huius.inſt.de Iuſt.& Iur.

uatum, de quibus ſingulis eſt explicandum. In Iure Ciuili, cum partim hominum, partim locorum, partim temporum, partim rerum habeatur ratio: primum diuiduntur homines quinque ferme modis: pro loco: pro facultatibus: pro ordine: pro iure: pro dignitate. Pro loco quidem, veluti cùm totam vrbem, certis quibuſdam regionibus diſtinguimus, & in tribus aliquot ac curias partimur. Nam ea diuiſio, tum ad populi conuocationem eſt neceſſaria, tum ad ſuffragiorum collectionem, tum verò ad ſtationum deſignationem. Pro facultatibus, alij ſunt qui vocantur claſſici, vt qui aliquem in cenſus profeſſione locum obtinent: alij proletarij, ſiue capite cenſi, qui vel liberis operam dando, proſunt Reipublicæ, vel numerum & multitudinem ciuium auctiorem faciunt. Eſtque eius diſtinctionis vſus in illo poſitus, vt conſtet, quæ ratio tributorum, exactionumque haberi poſſit, quæ non. Ordines in Romana Republica fuêre tres. Senatorius, Equeſtris, & Plebeius. Senatorius eſt, Patriciorum, qui à primoribus centum patribus, quos Romulus elegerat, & ab ætate Senatores vocauerat, profecti ſunt. Equeſtris, equitum, quem ordinem primum ſtabiliuit, in Conſulatu ſuo M. Cicero, ex eo ſe natum & prouectum dicens. Et diſtinguimus Equites in Tribunos æris, Selectos, & Iudices. Plebeius, agricolarum eſt, opificum, & mercatorum, & eorum, qui publicis ſumendis operam nauant. Nam quemadmodum Senatores & Patricios tunica ſeparat ab Equitibus: ita rurſum Equites à plebeis, annulus, qui primò ferreus erat, mox aureus, vnde ius aureorum annulorum [b] deſcendit. Et ſanè, quemadmodum inter eiuſdem generis animalia contingit, vt alia generoſa ſint, & alto animo prædita: alia contrà, humilia & abiecta. Ita etiam inter homines naturaliter euenit, vt alij heroicum, nobilem, & omnibus virtutum generibus exaggeratum animum, habeant: alij contrà, demiſſum, ignobilem & humi ſem-

b *toto tit. ff. de Iur. aur. ann.*

per repentem: eſtque valde neceſſarium in omni Republica, eorum inter ipſos diſtinctionem haberi, & eximiarum præſtantiumque virtutum præmia quædam & honores conſtitui. Pro Iuris ratione ac diuerſitate, quidam ſunt domeſtici, quidam externi [c]. Nam vt diſtinguatur, qui quorum munerum ſint capaces, qui non, qui legittimas nuptias [d], conuentiones, actiones, inſtituere poſſint, qui non: apprime vtile eſt, vt videamus: quomodo ciues à peregrinis: hoſtes ab amicis: fœderati à ſocijs: diſcernantur. Et quantum quidem ad domeſticos attinet, eorum nonnulli ſunt, qui vocantur incolæ: nonnulli, qui municipes & ciues: nonnulli denique, qui eximij. Incolæ ſunt [e], qui nullum ciuitatis ius habentes, domicilium ſolùm in eam contulerunt, quique intantũ debent ijs magiſtratibus parêre, apud quos incolæ ſunt, vt cum per ſe, capeſſendorum munerum ius non habeant: neceſſitate tamen, ſi imponantur, ea debeant ſubire [f]. Nec tantùm qui in oppido morantur, incolæ ſunt, ſed & qui in alicuius oppidi finibus ita agrum habent, vt in eum ſe, quaſi in aliquam ſedem recipiant. Municipes [g] proprio nomine ſunt, qui munerum & honorum ſunt participes, etiam ſi alibi degant: ſed per abuſionem, ciues omnes, vocantur municipes, & fiunt vel natiuitate, vel manumiſſione, vel adoptiòne, vel priuilegio. Eximios vocamus eos, qui legibus municipalibus hactenus ſunt ſoluti, vt munera ſui municipij ſufferre non cogantur, licèt ibi domicilium habeant. Atque hoc eſt [h], quod dicitur, eum, qui ſenatoriam dignitatem adeptus eſt, municipem deſinere eſſe, quantum ad munera, licèt quantum ad honorem pertinere creditur, originem retineat. Externorum populorum: alij ſunt coloni: alij bello victi: alij clientes: alij peregrini: alij hoſtes. Coloni ſunt, qui ex maioribus vrbibus, in minores vrbes, quaſi quædam examina populorum, mittuntur: à quibus & Colonicæ leges, vt author eſt Varro, nomen habeant. Et ſunt ex ijs nonnulli,

quantum

c l. quidam. ff. de pœn.

d § 1. Inſt de nup.

e l. pupillus § incola. ff. de verb ſing.

f l. incola. ff. ad munic.

g l. 1. ff. ad mun.

h l. municeps ff. municipal.

quantum quidem ad Romanorum attinet colonos, quibus Ius Italicum eſt collatum [i], vt Phœnices, Veronenſes, Heliopolitani, Pacenſes, Lugdunenſes, Agrippinéſes, in Germania, vt inquit Paulus, inferiori. Eſtq; eius Iuris illa vis ac poteſtas, vt immunes eos tributis faciat, cùm reliqui omnes, tam pro capitibus ſuis, quàm pro poſſeſſionibus, certas penſiones annuas præſtare compellantur. Qui bello victi, in poteſtatem Romanorum & ditionem concedunt, vel ſunt ſerui, vel deditij [k], vel Latini, vel ciues Romani. Serui ſunt, qui iuregentium dominio alieno contra naturam ſubijciuntur: appellati ex eo, quòd Imperatores captiuos vendere, ac per hoc ſeruare, nec occidere ſolent, qui etiam mancipia dicti ſunt ab eo, quòd ab hoſtibus manu capiantur [l]. Nec abſunt ab ijs longè, qui adſcriptitij, coloni, inquilini, addicti glebæ nominantur, quanuis eorum paulò melior ſit conditio. Deditij dicuntur, quibus propter deditionem, poſtquàm ſemel victi rebellarunt, vita ſeruatur, ſi armis poſitis, ad Imperatorum fidem confugiant: & relinquitur quidem illis imaginaria quędam libertas, ſed tamen infamiæ labe aſperſa, lege lata, vt ad veram libertatem propter perfidiam nunquàm poſſint peruenire. eſtque deditionis forma huiuſmodi: Eſtiſne vos legati oratoreſque miſſi à populo Collatino, vt vos populumque Collatinum dederetis? Sumus: Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtenſilia, diuina, humanaque omnia in meam populi Romani ditionem? Dedimus. Et ego recipio. Atque huiuſmodi deditis, imponit victor leges, quas vult. Latini ſunt, qui tributis imperatis, ſuis legibus relinquuntur, & reuerà liberi manent, ſed Iura ciuium Romanorũ non adipiſcũtur: ſic dicti, quia Romani primùm omniũ exercuerunt hanc liberalitatem in Latinos, quia ſcilicet ipſa Roma pars eſt Latij, quos pòſt deinde ciuitatē quoque donauerunt, ſeruata differentia inter prouinciales [m] & Latinos

i l. 1. ff. de cen ſib.

k §. vlt. Inſt. de libert.

l §. ſerui. Inſt. de Iur perſ.

m §. 1. Inſt. de uſucap.

Latinos tantùm. Ciues Romani ſunt, quibus Ius ciuitatis conceditur, vt eſt patriæ poteſtatis, teſtamenti factionis, adoptionis, gentilitatis, agnationis, Legionariæ militiæ, adipiſcendorum Romæ honorum, Togæ ferendæ, & ſimilium. Clientes ſunt, qui ſua ſponte, vel nunquam captis, vel vltro poſitis armis, ad fidem Romanorum cõfugiunt, qui & liberi populi vocantur. Nam queâdmodum [n] clientes noſtros intelligimus, liberos eſſe, etiam ſi neq; authoritate, neque dignitate, neque iure nobis pares ſunt: ſic & eos, qui maieſtatem noſtram communiter conſeruare debent, liberos eſſe intelligendum eſt. Et ſunt horum, alij fœderati, alij ſocij, alij amici, alij municipes, alij ciues Romani, qui & fundi populi, (vt ego quidem interpretor) dicuntur. Peregrini ſunt, quibus nulla cum Romanis iura ciuilia ſunt communia, ſed gentium ſolummodo: & ideo qui deportantur [o], ad peregrinitatem redigi dicuntur, vt ſcilicet ea quidem, quæ Iuris Ciuilis ſunt, non habeant: quę verò Iuriſgentiũ, habeant. Hoſtes definiuntur [p], quibus bellũ publicè populus Romanus decreuit, vel qui ipſi populo Romano. quãuis tamen recentiore Iure, omnes, qui Romano imperio ſubditi non ſunt, Barbari, pro legitimis hoſtibus habeantur: ita vt non ſolùm prohibitum ſit aurum illis præbere, verum etiam, ſi apud eos fortè inuentum fuerit, ſubtili ingenio auferre, præcipiatur [q]. Quæ ad dignitatem populi maieſtatemq; defendẽdam fit diuiſio, facit, vt partim ſint principes, partim magiſtratus, partim ciues & ſubditi. Ac principum quidem & ſubditorum cùm nulla ſit differentia, niſi quod ſubinde vnius arbitrio rebus conſulatur, ſubinde optimatum, ſubinde omnium, in quibus cunctis diligenter eſt prouidendum, vt cuiq; formæ Reipublicæ, ſuæ quæq; leges accommodentur: tantùm opus eſt, vt magiſtratuum deſcriptionem paucis faciamus. Nam ex eorum præcipuè compoſitione, quod cuiuſque in Republica genus ſit, intelligitur. Primus igitur ordo magiſtratuum eſt eorum, qui in aula principis militiam aliquam

n *l. non dubito. ff de capt. & poſt l. reuerſ.*

o *l. ſed & ſi hæc ff de in ius uo. d. l. quædam ff de pœn.*

p *l. hoſtes. ff. de capt. & poſt l. re.*

q *l. non ſolum C. de commerc.*

aliquam obtinent [r]. Nam vt eos omittam, qui vel hanc, vel illam profeſſionem ſuſtinent, cuiuſmodi ſunt Medici, Grammatici, Tabularij, Scribæ, logographi, Fabricenſes, Nauicularij, Metallarij: reliqui omnes, tum publica obeunt, tam militiæ, quàm domi, vt magiſtri ſcriniorum, Legati, Comites conſiſtoriani, Silentiarij, Primicerij, Comites qui prouincias regunt, Magiſtri equitum, Comites in militia: tum rei priuatæ curam gerunt, tam intus quàm foris, vt præpoſiti ſacri cubiculi, Comites largitionum, Metatæ, Curſores, Stratores, cum ſimilibus. Secundus ordo magiſtratuum eſt eorum, qui populi plebiſue tuitionem & quaſi curationem ſuſcipiunt, quique principis vehementiam & ardorem, ſuis interceſſionibus temperant ac reſtinguunt: Hi ſunt qui apud Lacedæmonios Ephori, apud Romanos, tum magiſtri celerum, tum tribuni plebis olim ſunt vocati.

r *de his vid. tres poſt. lib. Cod.*

De his habet Plato in hæc verba: θεός οἶμαι τις κηδόμενος ὑμῶν τις. ὃς τὰ μέλλοντα προορῶν, δίδυμον ὑμῖν φυτεύσας τὴν τῶν βασιλέων γένεσιν, ἐκ μονογενοῦς εἰς τὸ μέτριον μᾶλλον συνέστειλε, καὶ μετὰ τοῦτο ἔτι, φύσις τὶς ἀνθρωπίνη μεμιγμένη θείᾳ τινὶ δυνάμει κατιδοῦσα ὑμῶν τὴν ἀρχὴν φλεγμαίνουσαν, ἔτι μιγνύσι τὴν κατὰ γῆρας σώφρονα δύναμιν, τῇ κατὰ γένος αὐθάδη ῥώμῃ, τὴν τῶν ὀκτὼ καὶ εἴκοσι γερόντων ἰσόψηφον εἰς τὰ μέγιστα τῇ τῶν βασιλέων ποιήσασα δυνάμει, ὁ δὲ τρίτος σωτὴρ ὑμῖν, ἔτι σπαργῶσαν καὶ θυμουμένην τὴν ἀρχὴν ὁρῶν, οἷον ψάλιον ἐνέβαλεν αὐτῇ τὴν τῶν ἐφόρων δύναμιν, ἐγγὺς τῆς κληρωτῆς ἀγαγὼν δυνάμεως, καὶ κατὰ δὴ τοῦτον τὸν λόγον, ἡ βασιλεία παρ᾽ ὑμῖν, ἐξ ὧν ἔδει σύμμικτος γενομένη, καὶ μέτρον ἔχουσα, σωθεῖσα,

αὐτῆς σωτηρίας τοῖς ἄλλοις γέγονεν αἰτία.

[s] Conſtituit eius pulcherrimum exẽplum, optimus princeps Traianus: nã cùm tribunatum militum Scirę traderet, parazonium, quo pro dignitate cingendus erat, nudũ ei porrexit: At talẽ, inquit, enſem accipe, quẽ pro me ita demũ ſtrinxeris, ſi iuſtè imperauero: quòd ſi perperàm quicquam per me fieri cognoueris, eo in perniciẽ meam vtaris, velim. Tertius ordo magiſtratuũ eſt eorũ, qui in ipſa Republica moderãda ac gubernanda verſantur, idq́;[t] vel domi, vel in prouincia. Domi ſunt, Conſules, Senatores, Præfecti vrbi, Nomothetæ, Nomophylaces, Viri Reipublicæ conſtituendæ, Iureconſulti, & omnes, qui totius ciuitatis curam gerunt: item Centumuiri, Duumuiri rerum capitalium, Ædiles, Latrunculatores, Prętores, tum peregrini, tum vrbani, tum fideicommiſſarij, & alij, qui rebus iudicandis præſunt: Adhæc, Præfecti vigilum, annonæ, viarum, Cenſores, Ædiles, Monetarij, Gynæconomi, Ænoptæ, Curatores fori, Epiſcopi, Deductores coloniarum: & reliqui, qui particulam aliquam Ciuilis adminiſtrationis obtinent. In prouincijs ſunt, Præfecti prætorio, Proconſules, Legati, Præſides prouinciarum, cum ſuis officialibus & miniſtris. Præter hæc tria genera magiſtratuum, vix eſt vt vllum aliud (quantum quidem ego iudico) reperiri poſſit, quod non ad vnum ex iſtis, accommodari queat. Cæterùm, quia multi ſunt in ciuitate præter magiſtratus, qui publicis commodis & vtilitatibus proſpiciunt: prodita eſt, & alia quædam publicarum perſonarum diſtinctio, quæ omnes omnino complectatur. Alij enim ſunt, qui honores dicuntur gerere: alij qui onera: alij qui munera. Honores ſunt[v], in quibus plus eſt dignitatis, quàm vexationis corporis aut animi: quales ſunt Illuſtriũ, Venerabilium, Superilluſtriũ, Spectabiliũ, Clariſſimorum, Perfectiſſimorum, Honoratiſſimorum hominũ, ſic enim diſtinguuntur. Onera autẽ[a], ſolam curam & diligentiã continent ſine

[t] *de his. li. prim. digeſt. & Cod.*

[v] *l. honor ff. de mun. & hon.*

[a] *l. 1. ff. de mu. & hon.*

ſine vlla dignitate: qualia ſunt Tabulariorũ, Logographorũ, Maſtigophororũ, & ſimiliũ. Mun⁹ ex vtroq; [b] ſimul cõſtat, & eſt officiũ priuati hominis, ex quo cõmodũ ad ſingulos vniuerſoſque ciues, remq; eorũ imperio Magiſtratus extraordinario peruenit. Et eſt quidẽ ſubinde publicũ, ſubinde priuatũ, itẽ ſubinde perſonale, qđ animi prouiſione, & corporali laboris intẽtione, ſine aliquo gerẽtis detrimento exiſtit: vt tutela, cura, defenſio ciuitatis, Calẽdarij curatio, quęſtura in aliqua ciuitate, Legatio ad cenſus accipiendos, Angariarũ prębitio: ſubinde patrimonij, in quo ſumptus maximè poſtulatur, quodq; cum damno adminiſtrãtis expeditur, vt rei vehicularis munus, Nauicularis, & Decẽprimatus: ſubinde denique mixtũ, quod partim animo laboreq;, partim ſumptu, conficitur: vt Decaprotiæ, & Icoſaprotiæ: nam illi tributa exigentes, & corporale miniſterium gerunt, & pro muneribus defunctorum, fiſcalia detrimenta reſarciunt. Verùm hæc hactenus de perſonis, & earum diuiſionibus in Republica. Nam quòd per ætates etiam ſubinde diſtinguitur populus, nihil attinet hîc pluribus cõmemorare. Iam loca publica ſunt, theatra, porticus, forum, baſilicæ, pomeria, templa, viæ, flumina, de quib⁹ interdicitur ſub titulo DE LOCIS ET ITINERIBVS PVBLICIS: Item, NE QVID IN LOCO PVBLICO VEL ITINERE FIAT. Tum autem, DE LOCO PVBLICO FRVENDO: DE RIVIS: DE FONTE: DE CLOACIS: DE FLVMINIBVS. Nam publici loci appellatio, quemadmodum Labeo[c] definit, ſic accipitur, vt & ad areas, & ad inſulas, & ad agros, & ad vias publicas, itineraque publica pertineat. Cæterùm viarum [d], quædam ſunt publicæ, quædam priuatæ, quædam vicinales. Publicas [e] dicimus, quas Græci Baſilicas, noſtri Prætorias, alij Conſulares & Militares appellant. Priuatas, quas agrarias quidam dicunt. Vicinales, quæ in vicis ſunt, vel quæ in vicos ducũt, quæ quidem ita publicæ ſunt, ſi non ex collatione priuatorum conſtituantur. Temporum ciuilium & pu-

b *l. munerum. l. honor. §. 1. ff. de mun. & hon.*

d *l. prætor. §. publico. ff. ne qd in loc*

e *d. l. prætor. §. ſi quis nemine.*

& publicorum, ea eſt ratio, vt dies omnes profeſti,(nam de feſtis ſuprà eſt expoſitum) vel ſint comitiales, vel faſti, vel comperendini, vel ſtati, vel præliares, vel iuſti. Comitiales ſunt, quibus fas eſt cum populo agere, & calata comitia celebrare, ſiue ea ſint tributa, ſiue curiata, ſiue centuriata. Solentq́; iſtis potiſſimùm diebus, teſtamēta conſcribi, & ea quæ vocantur publica iudicia, exerceri. Faſti ſunt, quibus fas eſt lege agere, quibuſq́ue certa verba legitima: DO, DICO, ADDICO, quæ maximè conueniunt actionibus in perſonam, prætoribus ſine piaculo licet fari. Et contrà, nefaſti ſunt, quibus ea fari ius non eſt, & ſi fata ſunt, piaculum faciunt. Comperendini dicuntur, in quos vel vadimonium iubetur, vel ſtipulatio, ſiue iudicio ſiſti, ſiue de iudicato ſoluendo, concipitur. Nam comperendinare propriè eſt, in diem tertium iudicium differre, quemadmodum diffindere vel diffundere diem, in poſtridianum vel pomeridianum tempus reijcere. Stati ſunt, qui iudicij cauſa peregrino condicuntur, à quibus illæ actiones, quę condictiones dicuntur, nomen accipiunt: Nam eò pertinet, quod dicitur in legibus Duodecim tabularum: SISTATVS DIES SIT, CVM HOSTE VENITO. Præliares appellantur, quibus fas eſt res ablatas repetere per vindicationem, vel hoſtes bello laceſſere. Iuſti denique ſunt, qui dantur iudicatis, ad ſoluendum iudicatum, ſic appellati ab eo, quòd ius tantiſper ſtet, nec procedatur ad executionem. Rerum ciuilium, nonnullæ pertinent ad vtilitatem ciuitatis, nonnullæ ad voluptatem. Ad vtilitatem pertinet, primò res annonaria, canonq́ue frumentarius, cum omnibus ijs quę exportantur & importantur. Secundò, res nummaria, cum ponderum & menſurarum tam ſiccorum, quàm liquidorum ratione, cumq́ue agrorum & finium, & omnium rerum quæ in longum & latum patent, dimenſionibus. Tertiò, res aquatica, cum qua tractatur, de cloacis, de fontibus, de riuis, de aquæductibus & alijs ſimilibus. Ad voluptatem referūtur, ludi, pancratię, pentatlę, maiumę, certami-

tamina,porticus, ambulationes, & ſi quæ ſunt alia illius generis. Nunc verò ad rem militarem.

DE RE MILITARI.

QVEMADMODVM ad domeſticas rationes rectè ſtabiliendas, inteſtinumq; bellū prohibendū,comparata eſt ciuilium rerum ſcientia: ita iuris fœcialis,& rerum militarium tractatio, ad hoc inuenta & excogitata eſt, vt libertas defendi,& externus hoſtis à ceruicibus noſtris arceri ac ſubmoueri poſſit. Et quidem, licèt veræ ſolidæque laudis & glorię, plus proficiſcatur ex vrbanis domeſticiſque rationibus: tamen bellicę illæ virtutes & triumphi, neſcio quo pacto, plus videntur habere ſplendoris & applauſus popularis. An hoc ſic ideo fieri dicemus, quia capitaliora præſentioraque videntur illa pericula, quæ diſciplina rei militaris amouet? illa verò, quæ ciuilis, tacita magìs & occulta,& in ipſis Reipublicæ viſceribus & medullis hærentia?vtut res eſt,illud clarum & apertum eſt, antiquiſſimam eſſe rem bellicam,& cùm ipſis ciuitatibus & Rebuſpublicis, exortam. Nam vt à feris animãtibus & beluis tuti eſſent homines, non dubium eſt, quin ſtatim ab initio, ſe muris & foſſis includere,arma expedire, venationum varia genera excogitare,ſint coacti. Idque ſatìs & maiorum inſignia ſignificant,in quibus, aut leonē, aut vrſum, aut elephantem, aut draconem occiſum ferè videas: & ipſum quoq; belli nomē,præ ſe fert,quod à beluis ductum eſſe,& Varro teſtatur, & ſuis quiſque ſenſibus comprehendere poteſt. Verùm ipſi homines,ad bellum inter ſe faciendum, tunc primùm ſunt commoti, cùm ſecundum Prouerbium, Homo homini lupus eſſe cœpit, cumque tam præfracti & obſtinati ſunt effecti, vt non verbis amplius & iuſtis rationibus acquieſcerent, ſed ſola vi ac minis, in

officio

officio retineri poſſent. Et eſt quidē omne bellū, vel naualе, vel terreſtre, pro numero eorum, in quibus hominum commercia celebrantur. Et terreſtre rurſum, vel oppidanum, vel campeſtre, pro vitæ ruſticæ & vrbanæ differentia. Nam partes eius, quibus explicatur, ſunt partim homines, vt inquit Vegetius, qui bellum gerunt: partim res, quibus vel oppugnando, vel propulſando geritur. Idque aiunt ſignificare Maronem, cùm ſtatim in exordio ſui operis, ſe arma ſimul & virum cantaturum pollicetur. Et quantum quidem ad homines attinet, exercitus omnis, cui ab exercendo nomen eſt impoſitum, tum auxiliarias fœderatorum ac ſociorum copias complectitur, tum legionarias, id eſt, proprias ac domeſticas. Auxiliariorum quidem, qui extraordinarij dicuntur, circa Imperatoris miniſterium verſantur: qui verò ordinarij, in dextro cornu & ſiniſtro conſtituuntur. Legionariorum autem, alios beneficiarios, & principes ponunt, alios munifices. Principum tres fermè ſunt ordines, Vnus eſt ipſius Imperatoris vel Conſulis: item Legati, Præfecti caſtrorum, Magiſtri legionis, Iudicum, quibus adſunt, ſcribæ, primicerij, ſpiculatores & curioſi. Alter Tribunorum & præpoſitorum, chiliarchorum, primipilorum, ducenariorum, centurionum, primorum haſtatorum, ſiue decanorum, quaternionum, in quorum comitatu ſunt, accenſi ſiue ſupernumerarij, qui ſe illis præbent, donec locus fiat. Vltimus tandem, reliquorum omnium beneficiariorum, cuiuſmodi ſunt Auguſtales, Aquiliferi, Imaginarij, Signiferi, Draconarij, Optiones, Teſſerarij, Campigeni, Metatores, Menſores, Stratores, Hippocomi, Tubicines, Cornicines, Buccinatores, Duplares, Torquati, Candidati, Liminarchæ, Librarij, de quibus pluſcula apud rerum militarium ſcriptores. Munifices[b] ſunt, qui munera militaria obire coguntur: cuiuſmodi ſunt excubiæ, angariæ, geſtationes in vſum belli, decurſio campi, erectio valli, atque id genus ſimilia. Eſtque horum non vna & eadem condi-

b *l. munus. ff. de verb. ſig.*

conditio : nam præter hoc, quod alij ſunt equites , alij pedites,diuidũtur etiam in anteſignarios,haſtarios,principes & triarios. Et ſunt anteſignarij , leuis armaturæ adoleſcentes,quales ſunt ſagittarij,baliſtarij, funditores, pilani,ferentarij,proletarij,expediti, deſultores, velites, velones,rorarij,gregarij,& omnes qui vno nomine præcurſores appellantur & tumultuarij. Haſtati verò, illi, qui marciobarbuli nominantur,quique verutis ac plumbatis armiti, ſtant ſcutati ante ipſum agmen. Principes autem,qui primum hoſtium impetum excipiunt,quique cataphracti, & quantum fieri poteſt,vndiquaque muniti ſunt , in quibus ferè omnes citrati , dupliciarij , & veterani. Triariorum verò ordo vltimus eſt, & pro muro ſiue vallo poſitus, quia nec cedere illi,nec inſequi fas eſt. Illud breuiter admonendum , exceptis fabris, lixis , calonibus,& alijs qui gratia militum ſunt,reliquos omnes, qui in expeditione verſantur , quique ſacramentum militare præſtiterunt,ſiue auxiliarij ſint, ſiue legionarij,ſiue beneficiarij , ſiue munifices, vno communi nomine milites appellari , quibus id nominis eſt collatum , aut à mollitia , id eſt duritia , quam pro nobis ſuſtinent:aut à multitudine : aut à malo , quod arcere ſolent : aut à numero mille[c] hominum. Et ſunt nonnulli tyrones , qui in prima militiæ rudimenta ingrediuntur, qualia ſunt greſſus , curſus , natatio , lucta , cum ſimilibus. Nonnulli , veterani[d] , qui non ſunt tyrones , & primos annos militiæ iam egreſſi. Quanquam & eorum, alij ſunt voluntarij, alij dati , alij caligati , alij electi , alij ordinarii , alij ſuccenturiati. Rerum ad militiam pertinentium [e] nonnullæ ſunt hominum, nonnullæ rerum , nonnullæ ipſius quaſi militiæ.Hominum ſunt, quibus homines , tum aluntur & exhibentur , vt annona militaris, & comeatus:tum veſtiuntur & teguntur, vt paludamenta , ſaga , ſupellectilia , quæ à pellibus dicuntur[f] , tentoria , papiliones : tum conducuntur , vt ſtipendia, quæ à ſtipe nomen inuenerunt ; tum denique armantur , tam ad pro-

c *l. 1. ff. de teſt. milit.*

d *l. i. ff de priuil. veteran.*

e *de his. ff. de re milit.*

f *l. l. beo. ff de ſupell. leg.*

ad protectionem, vt galea, ſcutum, thorax, armillæ, lorica, balteus, ocreæ, perones, quàm ad nocendum, vt enſis, gladius, ſpatha, dolon, ſica, pugio, verutum, pilum, haſta, funda, telũ. Rerũ ſunt quibus loca muniuntur: vt mœnia, muri, portę, arces, turres, cataractę, quę ad ciuitates pertinent. Itẽ vineæ, aggeres, foſſę, portæ, quę ad caſtra. Denique remi, ſchaphę, vela, bipennis, aſſer, falx, quę ad naues. In his quę ad ipſam militiam pertinent, ſunt, tũ arma, vt cataractę, turres ambulatoriæ, ſcorpiones, arietes, plutei, telones, ſambucę, exoſtra, pontes, muſculi, ſcalæ, cum ſimilibus: tum ſigna, ex quibus vocalia dicuntur, quę voce humana pronunciantur, ſicut in vigilijs, vel in pręlio, pro ſigno dicitur: ſemiuocalia, quę per tubam, aut cornua, aut buccinam, dantur: muta, quę ad oculos referuntur, cuiuſmodi ſunt Aquilę, Dracones, Vexilla, Flammulæ, Rufę, pennę. Sed de his iam ſatis. Nam de Sacramẽtis militum de iure triumphandi, de cõmeatu, & miſſionum varijs generibus: itẽ de caſtrẽſibus & quaſi caſtrẽſibus peculijs: de ijs qui militare poſſunt, vel nõ: de delictis: de iudicijs: de toto denique iure militari, hoc loco tractare: non eſt præſentis inſtituti. Nam id ſolum eſt nobis hìc propoſitum, vt capita quędam cuiuſque rei, quæ in Republica verſetur, annotemus. Et ipſa iura militaria, tam ſunt libera, & à communibus iuris regulis, propter fauorem ſoluta, vt vix in artem cadere, & generali cognitione comprehendi poſſint. Enimuerò, ſi de beneficijs & feudis aliquid dixerimus, nihil videbimur, vt puto, præter propoſitum noſtrum facere. Nam tota ratio beneficiorum, quę ſcilicet fidelis obſequij gratia dantur, nullas alias habet oportunitates, nec ad vllum præterea vſum eſt excogitata: quàm vt ſint generoſi homines & pręſtantes in Republica, qui ad belli & armorum tractationem, totiuſque adeò Reipublicæ defenſionem, inſtituantur. Horum g ergo quoniam plures & inſignes ſunt differentiæ, Primùm alia ſunt Regalia, alia Nec regalia. Regalia, quę cum regali aliqua dignitate, vt Marchiæ, Ducatus,

g *de hijs paßim in uſib. feud. & ijs quæ ibi tractantur.*

catus, Comitatus, ſunt coniuncta: quæque à regia manu & liberalitate proficiſcuntur. Nec regalia, quę vel ab alio quàm ipſo Principe conferuntur, vel à Principe quidem, ſed ſine vllo dignitatis & ſplendoris decôre. Præterea quædam ſunt, quę vocantur nobilia, quædā quæ plebeia. Nobilia, quę poſſeſſorem ſuum, in numerum & ordinem nobilium reponũt, vel ſi aliàs eſt nobilis, tum ſine vlla dubitatione, talem ſignificant. Plebeia, quę à paganis conceduntur, & præter munus & onus militare quod adferunt, nullam alioqui nominis claritatem pariunt. Quod autem nonnulli, ea quæ nobilia ſunt, propter varios nobilitatis gradus, in totidē quoque ſpecies diſtribuunt, reprehenditur à quibuſdā, & nec ego id probandũ cenſeo: quoniā aliud eſt mediocritate differre, aliud ſpecie[h]. Iam verò, & alia ſunt beneficia ordinaria, ſiue recta: alia extra ordinaria, ſiue imperfecta. In rectis requiritur, vt pura ſint, & in curia poſſeſſa, ſine poteſtate reuocandi. Reliqua omnia, quę vel tēpore, vel certo ſeruitij genere finiuntur, quęúe pecuniā data impetrãtur, aut aliquo deniq; alio modo recedũt à verà & genuina natura beneficiorũ, degenerãtia dicũtur & impfecta. Sunt pretereà quædam, quę perſonalia nominãtur, quę ſcilicet cũ perſona intereunt. Nā cũ ob bene merita, veterano alicui certa quędam pēſio, in ſingulos annos apponitur, eā, planũ eſt, cum ipſo homine extingui, & eũ q obnoxius eſt, ad illationē ei⁹ nõ ampliùs cuiq̃ mortaliũ teneri. Quòd nõnulla ſunt beneficia, quę eccleſiaſtica vocãtur, nouā etiā eorũ ſpeciē efficit: nā ſunt vel eius cõditionis & naturæ, vt à nullo alio, quàm clerico poſſideri poſſint: vel eius, vt à nullo alio conferri & concedi: vel denique, vt nec obtineri à profanis, nec dari aut irrogari poſſint. Planè quòd ſubinde fœmininorum beneficiorum fit mentio, id ſatìs ſignificat regulariter ſolos maſculos eorum eſſe compotes: nec ad fœminas vllo alio modo deuolui, quàm ſi id nominatim in lege, ſiue in conuentione prima, ſit comprehenſum. Nouum beneficium, non alio nomine differt ab anti-

h l. ul. ff. de fund. inſt. & inſt. leg.

antiquo ſiue paterno,quàm quòd hoc à maioribus profectum , & per manus traditum , ad noſtram tandem peruenit poſſeſſionem:illud in noſtra primum perſona conſtituatur, & à nobis , ortus ſui principatum, ducat.

DE RE QVÆSTORIA.

NVNC abeo ad rei queſtorię explicationem,quę quidem licèt ſupraſcriptis duabus partibus , nobilitate cedat & pręſtantia:tamen cōmuni vitæ vſu & commoditate, nulla ei parte eſt inferior, facitque copioſam & locupletem ciuitatem, & rerum omnium, quibus vita paratur , abundantia circunfluentem.Equidem , quemadmodum humana vita conſtare nequit , niſi ventriculi , inteſtinorum , iecoris , venarum & aliarum partium beneficio , cibus & potus per totum corpus deuehatur:ita nec illa ciuitas incolumis eſſe poteſt, quæ rei frumentariæ , pecuariæ , ſagarię & aliarum ſimilium copia deſtituitur . Idque ſiue fiſcum Principis ſpectemus, ſiue ęrarium populi.Et ideo, quanuis nonnulli ex ijs, qui rem quęſtoriam tractant,ſine publica ſint dignitate ac honore, vt mancipes,publicani,cohortales,diſcuſſores, arcarij, ſygoſtatæ,decaproti, cartularij , tractores , & alij : tamen plerique omnes eorum magiſtratum & honorem gerere dicuntur,vt tribuni, ærarij , procuratores[a] Cæſaris , fiſci, patrimonij , rationis priuatæ, tamiaci , rationales , antigrapharij receptores, magiſtri rationum, cum ſimilibus.Omnia verò illa , circa quæ verſatur res quęſtoria , ſunt duûm generum : res ſcilicet , & pecuniæ . Res quidem ad vſum, vt frumentum , vinum , oleum,triticum , lignum , lana: Pecunia verò , ad commodam permutationem . Nam quia non ſemper [b] nec facilè concurrit , vt cùm tu habeas quod ego deſiderem,inuicem ego habeam quod tu accipere velis ; electa materia eſt, cuius publica ac perpetua

a *tit de off procurat.Cæſar.& rat.*

b *l 1.ff. de contrabend.empt. & uend.*

tua

tua æſtimatio, difficultatibus permutationum, æqualitatê quantitatis, ſubueniret: eaq; materia, forma publica percuſſa, vſum dominiumq; non tam ex ſubſtantia prębet, quàm ex quantitate, nec vltrà merx vtrumq; eſt, ſed alterum pretium vocatur. Planè ſi quis in his rebus cum laude verſari velit: ſcire debet, inquit Ariſtoteles, quãtus ſufficiat ciuitati ſumptus, quantum copiarum ſit, quod ex agro redeat, quantum quod aliunde inuehatur. Prætereà quænam ſint res, quæ importari exportarique debeant, vt de ijs pácta conuenta & quaſi fœdera, cum finitimis & cæteris populis conſtituãtur. Qui de pecunijs cõciliandis eſt dicturus, primum noſſe debet, quales & quot ſint redditus ciuitatis atque prouentus: deinde qua ratione vectigal, ſi quod non videatur conſtitutum, addi præſtarique poſſit: & ſi quod parum reddere dicatur, quo pacto reformari augerique debeat. Et ſunt ad eam rem perdiſcendæ atque indagandæ omnes impenſę ciuitatis, vt quæ ſuperuacuæ erunt, tollantur, & quæ ſuperfluæ videbuntur, amputentur: neque enim vna tantum ratione creſcit opulentia ciuitatum, ſi nouus quęſtus accedat: ſed etiam illa, ſi minuantur impendia. Et ad videnda hæc atque cognoſcenda, non modò requiritur ea prudentia atque is vſus rerum, quem de moribus noſtræ ciuitatis, noſtro ingenio, ſtudioque comparauimus: ſed vt quàm inſtructiſſimi, paratiſſimique ad hanc partem deliberationis videamur accedere: neceſſarium eſt, rationes quoque alias tenere, atque conſilia, quæ ab alijs aliàs ad huiuſmodi cauſam inuenta & excogitata fuêre. Ratio autem tam rerum, quàm pecuniarum conficiendarum in Republica eſt triplex: vel ex patrimonialibus ſacrę domus, vel ex vectigalibus & tributis: vel ex cauſis priuatis. Patrimonialia ſacræ domus ſunt, quæ ita ſunt Principis, vel Reipublicæ, quemadmodum patrimonia ſingulorum, ſiue per veterem occupationem, ſiue per traditionem ac mancipium. Verum ea quæ ex his proueniunt, non ſunt in vna & eadem cauſa. Subinde dat ita ſua

colenda Princeps, quemadmodum prædia noſtra vulgò dare ſolemus colonis noſtris, & ea dicuntur merè patrimonialia. Subinde ſic, vt tam diu is qui accipit fundum, habeat eum, quàmdiu annuum vectigal ſoluat, & ea bona appellantur vectigalia [c], ſiue emphiteuticaria. Subinde ſic, vt is qui ſuſcipit, officium aliquod & miniſterium exhibeat tam ipſe, quàm hæres eius, tum in genere, tum in ſpecie, veluti vt limites cuſtodiat, quo caſu prædia limitropha dicuntur [d], & generali nomine beneficiaria. Subinde denique ita, vt in totum quodammodo abſcedat res à Principe, vel Republica, paucis quibuſdam exceptis: veluti cum agri bello capti aſſignantur militibus, qui quòd certis finibus & limitibus diriguntur, limitati vocantur [e]. Item cum ea, quæ poſt illam aſſignationem ſuperſunt, quæ cum ſubciſiua tum extracluſa dicuntur, vt eſt apud Agennium Vrbicum, vel per auctionem ſub haſta fiſcali diſtrahuntur, vel in publicum addicuntur, vel certis negotijs aut collegijs deſtinantur. Atque in iſtis hoc manet adhuc publicum, vt neque vſucapi, neque per alluuionem creſcere poſſint. Vectigalia, ſunt omnia illa, quę Princeps percipit ex alia cauſa, quàm ſui patrimonij, vt annona, canon, penſio, functio, vectigal, collecta, largitio, tributum, emphiteuſis, locarium, ſolarium, capitatio, portorium, officium, cenſus, munus, commiſſum, exactio, decuma, ſtipendium, collatio, ſalarium, indictum. Quia enim Princeps non poteſt terra omnia & mari pacata reddere, aggeres munire, pontes extruere, vias reficere, portus aperire, pilas in mare iacere, hoſtes amouere ſine ſumptu & impenſis: conueniens eſt, & rationi conſentaneum, vt in eos vſus aliqua illi à ſubditis conferantur. Horum quędam petuntur extra ordinem, propter repentinas aliquas & magnas neceſſitates, quæ poſtulata dicuntur veteribus: quædam ordinariè, quæ vel perſonis imponuntur, vel rebus, vel negotijs. Perſonarum fiunt, capitatiões, cùm in ſingula hominum capita, quę à Principe defenduntur, aliquid exſoluitur: quibus accedunt ea

quæ

c *l. 1. ff. ſi ag. uecti. uel emphyt. pet.*

d *C. de fund. limitrop.*

e *uid. l. in agris ff. de aquir. rerum. dom.*

quæ commiſſa [f] dicuntur, cùm ob delicta, vel alias cauſas, bona in fiſcum rediguntur, vel in publicum addicuntur. Rerum propriè ſunt, tributa, ſolaria, cenſus, decumæ, munera: nam omnia bona ſiue ea ſint mobilia, & ſe mouentia, ſiue ſoli, in cenſum & profeſſionem [g] venire debent, niſi immunitatem fortè habeant: quo caſu nihil planè penditur ex ijs, niſi quòd ſubinde certo pretio conſtituto, fructus eorum vendi iubeantur Reipublicæ. Cæterùm alia, quæ tributaria [h] dicuntur & ſtipendiaria, vel certam inferunt penſionem pecuniariam quotannis, vel decumas, quę cenſoria locatione in ſingulos annos elocantur. Sunt tamen nonnulli agri ſecundum Frontinum, qui tutelati vocantur, qui nec immunes ſunt, quoniam ius Italicum non habent: nec tributarij, quia non ſunt bello deuicti: ſed quoniam ſe vltro dederunt in clientelam & tuitionem Reipublicæ Romanæ, æquum eſt, vt aliquid pro defenſione inferant. Negotiorum obuentiones ſunt, portoria, vectigalia, collectę, locaria, quæ penduntur ob mercatus [i], nauigationes, euectiones, inuectiones, tranſuectiones, commutationes, & alia de genere eodem. Quę priuatim ciuitati neceſſaria ſuggerunt, ſunt agricultura, coniuncta cum reliquis artibus manuarijs, & mercatura. Artium & agriculturę eſt, ea prębere ciuitati, quę domeſticum ſolum profert, ſiue frumentariam rem, ſiue pecuariam, ſiue hortenſem reſpicias, illaque ſic parare, vt non ſolùm neceſſitatibus noſtris & vſibus, ad cultum, victum & habitationem inſeruiant: verùm etiam, vt ſi modo luxuries abſit & lautities, voluptatem & iucunditatem adferant: ſuntq; ad eam rem promouendā conſtituta iura, quę Georgica [k] dicuntur: & collegia ſiue corpora piſtorū, fabrorum, piſcatorum, & aliorum porrò artificū, quorum vſus neceſſarius eſt in Repub. Mercaturę primū & maximum munus eſt, vt illa, quę ſuperflua ſunt, exportētur ijſq; permutatis, rurſum inuehātur, & per propolas & venalitiarios diuēdantur ac diſtribuātur ea, quibus nos caremūs.

f *ff. de public. uectig. & cōmiſ.*

g *l. forma ff. de cenſib.*

h *ff. per traditionem. Inſt. de rerum diuiſ.*

i *l. cotem. l. ult. § diui. ff. de pub. & uectig.*

k *uld. l. georg. Iuſt.*

Nam ſic per rerum naturam comparatum eſt, vt non ſolùm ſinguli homines, ſine aliorum ope ac præſidio ſibi non ſufficiant: verùm etiam, vt ne vna quidem toto orbe regio, gens, aut natio reperiatur, quæ ita rebus & artibus abundet, vt ab omni parte per ſe beata ſit, & aliarum regionum opem & auxilium non deſideret. Quæ quidem res manifeſtè argumento eſt, non ad feram illam & immanem vitam nos fabricatos, & in lucem proditos eſſe, ſed ad participationem vltro citroque faciendam, & ad communem tranquillamque ſocietatem colendam.

Atque hinc adeò factum eſt, vt tota res nautica ſit excogitata, vt nundinæ foraque conſtituta, vtque certa quædam ſint condita, & deſcripta iura, quæ mercatus vocantur [l], & apud omnes vbiq; nationes valent, quemadmodum illæ olim Rhodię leges, quæ nauticę dicebantur [m], in quarum hodie locum ſucceſſerunt Visbeiæ, ex nobiliſſimo Gothorum emporio Visbu, quod à Danis, Vandalis, Ruſſis, Saxonibus, Freſijs, Pruſſis, Eſtonibus, maximo confluxu frequentari ſolebat, profectæ. Et ſanè ſi iuſto res humanas iudicio ponderare velimus, reperiemus negotiationem, non ſolùm nō repudiandam, aut exterminandam, ſed omnibus potiùs modis, tanquam apprimè neceſſariam [n] colendam & exercendam eſſe, maximè cum multos ſummos viros, in quibus eſt Solon, Lycurgus, Plato, Ariſtoteles, mercatum exercuiſſe memorię proditum ſit. Verùm quia tanta laborat vt plurimū inuidia, & quadam quaſi nota infamię aſpergitur: ex eo accidit, quòd, ſi modum egrediatur, luxum ferè pariat & infundat in Rempub. & eos qui mercatum exercent, in inexplebilem ferè auri & opum cupiditatē deducat. Atque ex ea quidē parte, quę merces tractat, exſiſtunt ſępe Monopolia [o], & alij illiciti conuentus mercatorum, qui magnam peſtem & cladē adferunt ciuitatibus. Ex ea verò, quę in pecuniarū permutatione cōſiſtit, (nam has duas partes [p] habet tota negotiatio) naſcitur vtplurimū fœnus, quo nihil neque fœdius, neque turpius excogitari poteſt.

His

l *l. ex hoc iure. ff. de iuſt. & iur.*

m *uid. ff. ad. l. Rhod. de iact.*

n *arg. l. quod priuilegiū. ff. depoſit.*

o *uid C. de monopol.*

p *uid. l. in lege cenſoria. ff. de uerb. ſignif.*

His duobus vitijs ſublatis, nihil video, cur non mercatus in rebuſpublicis, in precio haberi & coli debeat, præcipuè cùm ſummæ prudentię & authoritatis apud Græcos Plato, vt inquit[q] Calliſtrat[9], cũ inſtitueret, quemadmodũ ciuitas bñ & beatè habitari poſſit, imprimis negotiatores neceſſarios eſſe dixerit, cui[9] verba hæc ſunt: Δεῖ δὲ πλειόνων ἄρα γεωργῶν τε καὶ τῶν ἄλλων δημιουργῶν, καὶ δή γε τῶν ἄλλων διακονούντων τῶν τε εἰσαξόντων ἕκαστα καὶ ἐξαξόντων, οὗτοι δέ εἰσιν ἔμποροι. κομίσας δὲ ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγορὰν τι, ὧν ποιεῖ, ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν ἐὰν μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀνταλλάξασθαι ἀργήσει τῆς αὐτοῦ δημιουργίας καθήμενος ἐν τῇ ἀγορᾷ; οὐδαμῶς. ἀλλ' εἰσὶν οἱ τοῦτο ὁρῶντες, ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν διακονίαν τάττουσι ταύτην.

q l. 2. ff. de nũd.

DE RE PRIVATA.

RESTAT vt de iure priuato tranſigamus. Pertinet autẽ omne ius priuatum, vel ad perſonas, ex quibus cõſtat[a] Reſpublica: vel ad res, quibus homines exhibentur: vel ad obligatiões, quę tum perſonarum ſunt, tum rerum. Ac perſonæ quidem affectæ ſunt inter ſe, & reſpiciunt ſe mutuò, quinque ferme modis: Vel enim conſiderantur vt vir & vxor, vel vt pater & filius, vel vt dominus & ſeruus, vel vt tutor curatórue, & pupillus adultúſue, vel vt cognatus & cognata. Prima & arctiſſima ſecundum naturam cõiunctio, eſt maris & fœminę, quę ſobolis procreandæ, & communis conuictus cauſa, coaleſcit. Nam nuptię nihil ſunt aliud, quam viri & mulieris coniunctio, conſortium omnis vitæ, diuini & humani iuris communicatio[b]. Verùm non omnium vxorum eadem eſt for-

a l. 1. ff. de ſtat. ho.

b l. 1. ff. de rit. nupt.

c l.ſi uxor. ff.de adulter.

eſt forma. Quędam ſunt quæ cõmunes in iure[c] dicuntur, eò quòd non iuſtis nuptijs, ſecundũ noſtræ ciuitatis iura, copulatæ ſunt, ſed iure gentium ſolũmodo: quędam verò legitimæ, quę ſecundũ obſeruationem iuris Romani ducuntur, quæq; aut matresfamiliarũ ſunt, aut tantũmodo vxores. Matresfamiliarum quidem, ſi in manum conuenerint, ac mancipiũ viri, per coëmptionem, quæ coëmptio certis ſolennitatibus peragitur. Nam in coëmendo interrogant ſe inuicem: Vir ita: An ſibi mulier materfamilias eſſe velit: Illa reſpõdet, velle. Itẽ mulier: An vir ſibi paterfamilias eſſe velit, cui ille reſpõdet, velle. Itaq; conuenit mulier in manũ, & fit virò loco filię. Quę verò vxores tantũmodo ſunt, aut fiunt per confarreationem, quæ ſolis Pontificibus cõuenit, & initur certis verbis, & teſtibus decem præſentibus, & ſolenni ſacrificio facto, in quo panis quoq; farreus adhibetur: aut per vſum & vſucapionem, ad certũ tempus, quę omnibus cõpetit. Et eſt generaliter iuſtũ matrimonium, ſi inter eos qui nuptias contrahunt, connubiũ ſit, & tã maſculus pubes, q̃ fœmina potens ſit, & vtrique conſentiant ſi ſui iuris ſunt, aut etiam parẽtes eorũ ſi in poteſtatẽ ſunt. Nec debet mirũ videri, quòd in nuptijs cõtrahendis, quædam quaſi emptionis & venditionis ſpecies intercedit: quia & apud Noruagos antiquos, Danos, & Freſiones, & paſſim apud omnes Barbaros, ſolent nobiles raptione, plebei mercatu, ſibi vxores cõparare. Planè concubinatus[d], etſi apud patres noſtros toleratus eſt, non fert tamẽ verecundia noſtrorum temporũ, nec religionis ratio, vt ampliùs ſufferatur. Sunt autẽ de appendicibus nuptiarũ, ſponſalia, dotes, repudia, diuortia, exhibitiones liberorũ, q fruct⁹ ſunt matrimonij. Sed ſunt liberorũ, nã de ijs ſecundo dicere propoſuimus, alij legitimi, alij illegitimi. Legitimi, qui ex iure contracto matrimonio naſcuntur, quod quidẽ ſi cõmuni omnium gentiũ iure conſtitutũ eſt, facit tantũmodo filios, ſi etiã Romanorum, filiosfamiliarũ, qui in poteſtate noſtra mãcipioque & ſacris noſtris ſunt cõſtituti. Nã ius patriæ poteſta-

d ff.de concub.

poteſtatis,propriũ eſt ciuiũ Romanorũ:nec vlli alij ſunt homines,qui talẽ in liberos habent poteſtatẽ, qualẽ nos habemus. Excepto, ꝙ in poteſtate parentum ſunt etiam ij liberi, quorũ cauſa probata eſt, per errorem contracto matrimonio,inter diſpares condignis perſonas. Nam ſeu ciuis Romanus Latinã,aut peregriuam, vel eam quæ dedititiorũ numero eſt, quaſi per ignorantiã vxorẽ duxerit,ſiue ciuis Romana per errorẽm, peregrino, vel ei qui dedititiorũ numero eſt,aut etiam ſi Latino ex lege Aelia Sentia nupta fuerit:cauſa probata, ciuitas redditur, tam liberis,quàm parentibus,præter eos qui dedititiorũ numero ſunt,& ex eo fiunt in poteſtate parentũ liberi. Nec ſunt tantũ in poteſtate naturales,ſed etiam adoptiui[e],idque ſiue per populũ ſint arrogati,ſiue per prætorem, ſiue per præſidẽ. Illegitimi liberi ſunt,qui ſine parentum matrimonio naſcuntur,quorũ tam eſt diuerſa conditio, vt alij naturales tantũ ſint, qui ex conſuetudine duorũ liberorũ,& quorũ inter ſe matrimonium non eſt legibus prohibitũ,edũtur: alij ſpurij, qui ex nefario & ſcelerato coitu procreantur[f]. Seruorum,quorum tertius eſt locus, ſecundũ Heſiodũ,in familia, quidã ſunt manui & poteſtati noſtræ ſuppoſiti,quidã liberi. Eorũ qui dominij noſtri ſunt, etſi alij primi ſunt actus:alij medij: alij infimi, Item alij ordinarij: alij vicarij, Denique alij vrbani : alij ruſtici:alij Topiarij,Dietarij,Aquarij,Supellecticarij, Hoſtiarij,Balneatores,Cellarij,Muliones,Venatores,Veſtigatores, Monitores, Villici, Atrienſes, Scoparij, Saltuarij : tamen quantùm ad ius attinet, vna eſt omnium atque eadem conditio. Eorum verò qui liberi ſunt, nonnulli ingenui,qui ſtatim vt nati ſunt,liberi ſunt,& vel operam ſuam mercede locant, vel in clientelam alicuius ſe dedunt : nonnulli libertini, qui ex iuſta ſeruitute manumiſſi,tum ad dedititiorum, tum ad Latinorum, tum ciuis Romani ſtatum perueniunt : nonnullli denique ſtatuliberi, qui ſub conditione teſtamento liberi eſſe iuſſi ſunt. Tutores dicti ſunt, quaſi tuitores, & dantur anti-

e §. I. Inſt. de adopt.

f l. ex complexu. C. de inceſt. nupt.

tam maſculis quàm fœminis. Sed maſculis quidem impuberibus duntaxat, iure veteri, propter ætatis infirmitatem: fœminis autem, tam impuberibus, quàm puberibus, & propter ſexus infirmitatem, & propter forenſium rerum ignorationem. Sunt verò tutores, aut legitimi, aut Senatiſconſultis conſtituti, aut moribus introducti, authore Vlpiano. Legitimi imprimis & per eminentiam ſunt, qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, ſeu propalam, quales ſunt agnati: ſeu per cōſequentiam, quales ſunt patroni. Deinde fiduciarij: nam qui liberum caput mancipatum ſibi, vel à parente, vel à coëmptore, manumiſit, per ſimilitudinem patroni, tutor efficitur, qui fiduciarius appellatur. Adhæc ceſſici, quibus in iure tutela ceſſa eſt à legitimo tutore. Denique teſtamento nominatim dati: nam & illi, lege duodecim tabularū confirmantur his verbis: Vti legaſſit ſuper pecunia tuteláue ſuę rei, ita ius eſto, qui tutores datiui appellantur. Senatuſconſultis dātur tutores, vt cū ex lege Attilia, Iunia, Iulia de maritādis ordinibus, pupillis, mulieribúſue non habētibus, dantur tutores, de quibus latiùs apud Vlpianū. Moribus tutor datur, mulieri, pupillóue, qui cum tutore ſuo lege, aut legitimo iudicio agere vult, vt authore eo agat, (ipſe enim tutor in rem ſuam author fieri nō poteſt) qui Prætorianus tutor dicitur, quia à Prætore vrbis dari conſueuit. Curatores inquit Vlpianus, aut legitimi ſunt, id eſt, qui ex lege duodecim tabularum dantur, aut honorarij, id eſt, qui à Prætore conſtituuntur. Lex duodecim tabularum, furioſum, itemque prodigum, cui bonis interdictum eſt, in curatione iubet eſſe agnatorum. A Prætore cōſtituitur curator, quem ipſe Prętor voluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex teſtamento parentis hæredes facti, malè diſſipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cùm ingenuus quidem, nō ab inteſtato, ſed ex teſtamento hęres factus ſit patri: libertinus autē nullo modo patri hęres fieri poſſit, qui nec patrem habuiſſe videtur, cùm ſeruilis cognatio nulla ſit. Prætereà

dat

dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus, idoneè negotia ſua tueri non poteſt. Coniuncti omnes aut ſunt affines, aut cognati. Affines [g] ſunt, viri & vxoris cognati, dicti ab eo, quòd duæ cognationes, quæ diuerſæ inter ſe ſunt, per nuptias copulantur, & altera ad alterius cognationis finem accedit. Nanque coniungendæ affinitatis cauſa, fit ex nuptijs, quod etiam fit ex ſponſalibus: nam Seruius rectè dicebat, ſoceri & ſocrus, & generi & nurus appellationem, etiam ex ſponſalibus acquiri. Nomina eorum hæc ſunt: ſocer, ſocrus, gener, nurus, nouerca, vitricus, priuignus, priuigna. Cognati ab eo dici putantur, quòd quaſi vnà communitérue nati, vel ab eodem orti progenitíue ſint, vnde & conſanguinei [h] appellantur, Græcis συγγενεῖς. Et cognationis ſubſtantia bifariàm intelligitur: nam quædam cognationes iure conſtituto, quædam naturali connectuntur. Iure conſtituto, veluti cùm Iure Ciuili per adoptionem conſiſtit, & copulatur cognatio. Item, cùm iure pontificali per baptiſmum. Iure naturali, cùm per liberorum procreationem, augentur capita familiæ. Sed hoc habet differentiam: nam alia eſt cognatio naturalis per ſe ſine ciuili, qualis eſt, quæ vel per ſeruos, vel per fœminam deſcendit, quæ vulgo liberos peperit: alia coniuncta cum ciuili, quæ iuſtis nuptijs contractis copulatur. Gradus autem cognationis ſunt, vel ſuperioris ordinis, vel inferioris, vel à tranſuerſo ſiue à latere. Superioris ordinis ſunt parentes, quæ vſque ad tritauum apud Romanos proprio vocabulo nominantur, ſed vlteriores qui non habent ſpeciale nomen, maiores appellantur. Inferioris, liberi, qui vſque ad trinepotem quidem ſuis nominibus vocantur, ſed vltra ſemper poſteriores. Ex tranſuerſo, ſiue à latere fratres, ſiue ſorores, liberique eorum, qui varijs vſque ad ſeptimum gradum nominibus notantur. Primo [i] gradu ſunt, pater, mater, filius, filia: Secundo, ſuprà auus auia, infrà nepos neptis, ex tranſuerſo (nam in primo gradu nulli ſunt à latere coniuncti) frater ſoror.

K Tertio,

g *l. non facile. §. ſeruus. l. Iureconſultus. ff. de gradib. aff.*

h *l. 1. ff. de ſuis & legit.*

i *l. 1. 2. & 3. ff. de gradib. aff.*

Tertio, ſuprà proauus, infrà pronepos, ex tranſuerſo fratris filius, & conuenienter patruus. Quarto, ſuprà abauus, infrà abnepos, ex tranſuerſo fratris nepos, & conuenienter illi, qui eandem (vt dictum eſt) cum illis habent rationem. Quinto, ſuprà atauus, infra atnepos, ex tranſuerſo fratris pronepos. Sexto, ſuprà tritauus, infrà trinepos, ex tranſuerſo fratris abnepos. Septimo, ſuprà tritaui pater, infrà trinepotis filius, ex tranſuerſo fratris atnepos. Vltra hos ſeptem gradus, vix eſt, vt q̃tũ ad ius noſtrũ attinet, quicq̃ tractetur, quoniã vltra ſeptimũ ferè gradũ, q pfectus & expletus eſt, rerum natura, cognatorum iura cõſiſtere non patitur. Illud non eſt ignorandũ, ex cognatis eos, qui per fœminas cõiunguntur: cognatos tantùm vocari, eos verò qui per marem: agnatos, quod quidem nomen Iuris Ciuilis eſt, & tollitur per capitis deminutionem, id eſt prioris ſtatus commutationem, quæ pro numero capitum, quæ quis habet, vt eſt libertas, ciuitas, & familia, eſt triplex: Maxima, cùm & ciuitas & libertas amittitur: Media, cùm ciuitas quidem amittitur, libertas verò retinetur: Minima, cùm ſtatus hominis tantùm immutatur. Atque hæc de perſonis. Rerum, quæ priuatim in Republica verſantur: Prima diuiſio eſt, ſecundum partes: nam in his vel adſpicitur ſubſtantia, quantùm ad earum dominium: vel ſuperficies, quantùm ad poſſeſſionem: vel vtilitas, quantùm ad vſumfructum, vſum, & habitationem attinet. Secunda verò, ſecundum ſpecies, quæ varijs modis procedit: nam imprimis rerum: aliæ ſunt corporales, vt domus, fundus, ſeruus: aliæ [k] incorporales, vt ſeruitutes, quæ vel ſunt perſonales, vt vſusfructus, vſus, habitatio: vel prædiales, vt iter, actus, via, aquæductus, & ſimiles, tam vrbanorum prædiorum, quàm ruſticorum. Nam quantum ad corporales [l] res attinet, tria ſunt genera corporum, vnum quod continetur vno ſpiritu, & Græcè ἑνώμενον vocatur, vt homo, lignum, lapis, & ſimilia: Alterum, quod ex continentibus, hoc eſt ex pluribus inter ſe cohærentibus conſtat,

k *§.i. Inſt. de reb. corpo. & incorp.*

l *l. rerum. ff. de uſucap.*

conſtat, quod συνημμένον appellatur, vt ædificium, nauis armarium: Tertium, quod ex diſtantibus conſtat, vt corpora plura non ſoluta, ſed vni nomini ſubiecta, veluti populus, grex, legio. Prætereà, rerum aliæ ſunt mácupi, aliæ nec mancupi: Mancupi res ſunt, prædia in Italico ſolo, tam ruſtica, qualis eſt fundus, quàm vrbana, qualis domus: item iura prędiorum ruſticorum, veluti via, iter, actus, & aquęductus: Item ſerui & quadrupedes, quæ dorſo collóue domantur, veluti boues, muli, equi, aſini. Cæteræ res, nec mancupi ſunt. Elephanti & cameli, quanuis collo dorſóue domẽtur, nec mancupi ſunt, quoniam beſtiarum numero ſunt. Adhæc aliæ res ſunt vniuerſales, vt hæreditas ſiue ſucceſſio in alicuius ius: aliæ generales, vt tutela: aliæ ſpeciales, vt Stichus, fundus, domus. Porrò, aliæ ſunt in patrimonio, vt quæ ſingulorum eſſe poſſunt: aliæ extra patrimonium, vt quæ communes ſunt, vel publicæ, vel nullius: aliæ neque in patrimonio, neque extra patrimonium, vt ſeruitutes: nam hactenus ſunt in patrimonio, quatenus ſunt perſonarum, vel prædiorum: hactenus extra, quatenus propriè poſſideri non poſſunt, & ideo quaſi poſſideri dicuntur. Iam verò rerũ, aliæ ſunt iure naturali communes, aliæ publicæ, aliæ vniuerſitatis, aliæ nullius, aliæ ſingulorum. Communia ſunt, aër, aqua profluens, mare, & per hoc littora maris: Publica, flumina, portus: Vniuerſitatis, quæ in ciuitatibus theatra, ſtadia: Nullius, ſacræ res, ſanctæ, religioſæ, de quibus pluribus eſt expoſitum. Singulorum, quæ cuiuſque dominio ſubijciuntur: Nam tanta eſt hodie naturæ humanæ peruerſitas, vt ſine diſcordia rerum communio ſeruari non poſſit. Verùm pleni perfectiq; dominij tres ſunt omnino partes, poſſeſſio, proprietas, & fructus, idq; pro numero eorum, quę in quaq; re inueniri ſuprà diximus. Poſſeſſio appellata eſt, vt & Labeo ait, à pedibus, & eſt quaſi pedum poſitio. Et eſt poſſeſſio vna naturalis [m] tantùm, qualis eſt apud colonũ & commodatarium, quæ ſubinde nuda detentio vocatur,

[m] l. ſtipulatio. §. hac ff. de uerb. obl l. 1. § deijcere ff. de ui. & ui. armat l. ſi cũ qui ff. de donat. inter uir. & ux.

 & nun-

& nunquam adſpirat ad dominiū: Altera ciuilis tātùm, quæ commenticia magis eſt, quàm reuerà conſtans. Nam
n *l. 1. §. per ſeruum 1. & 2. ff. de acqui. poſſ.* quòd ſeruus qui in fuga eſt [n], quòd pignus apud debitorem poſſideri dicitur, propter vtilitatem receptum eſt, vt procedat vſucapio. Tertia Ciuilis & naturalis ſimul, cùm quis rei inſiſtit, tanquam dominus, vel ſaltem dominij acquirendi animo, & ea demum vera perfectaque poſſeſſio dicitur, longè differens ab ea, quam quis obtinet cauſæ rei ſeruandæ, cùm in bonorum poſſeſſionem à prætore mittitur [o]. Proprietas ſiue dominium ſubinde plenum eſt, & omnibus ſuis partibus abſolutum: ſubinde
o *l. 3. in fi. ff. de acquir. poſſ.*
verò minùs plenum. Plenum eſt, in quo nihil deſideratur: minùs plenum, quod non eſt perfectum, veluti directum: quale eſt apud dominum rei emphiteuticariæ vel beneficiariæ: Vtile, quale apud eum qui beneficium vel emphiteuſim poſſidet: Quaſi dominium, quale eſt apud eum, qui agit Publiciana: Cōmutabile, quale apud maritum, qui dotem tenet: Superficiarium, quale apud eum, qui in alieno ſolo, volente domino ædificauit: Prædiale, quale eius, qui certos redditus ex aliquo agro percipit: Nam ager, præs ſiue prædium eſt, qui oppignoratus eſt: Ager fundus, qui liber eſt, & cuius dominium plenum haberi poteſt. Fructus rerum conſiſtit, tum in vſu earum, cuiuſmodi eſt calcei, vt induatur: domus, vt inhabitetur. Tum in perceptione alicuius ex ijs, veluti cùm ex fundo frumentum, ex horto poma percipimus. Sed non omnium fructuum qui percipi ſolent, vna & eadem eſt natura. Quidam enim ſunt Ciuiles, quidam Naturales. Ciuiles ſunt, qui ex mercatu & commercio rei proueniunt, cuiuſmodi eſt pretium, vſura, fœnus, locarium, id quod intereſt, pœna [p]. Naturales trifariàm æſtimantur: aut enim ſuapte ſponte conſtant, aut induſtria hominis, aut vtroque ſimul. Sua ſpontè proueniunt poma, ſalicta, ſyluæ: ſola hominis induſtria, omnia quæ arte conſtant, veluti cùm ex ligno fit ſtatua: ex materia, domus: ex auro, annulus. Natura ſimul & induſtria,
p *l. uſura ff. de uſur.*

quæ

quæ curam & culturam requirunt, licèt terræ fœtu vel animalium proueniant,vt triticum, oleum,vinum,mel. Acquiſitio,vel eſt ſingularum rerum,vel alicuius vniuerſitatis. Singulæ res acquiruntur, adiectione, occupatione,donatione,mancipatione, traditione,vſucapione, in iure ceſſione,adiudicatione,lege. Adijci dicuntur ea quę vel ex animalibus noſtris naſcuntur, vel per alluuionem accedunt,vel per inædificationem, implantationem,inſcriptionem,immiſtionem, cum rebus noſtris coaleſcũt. Occupationis ſpecies ſunt,venatio,inuentio, & captiuitas hoſtilis. Donatio,eſt doni datio,& cernitur in liberalitatibus inter viuos, in donationibus cauſa mortis, dotibus,donationibus propter nuptias,legatis,fideicom miſſis & precario. Mancipatio eſt propria ſpecies alienationis rerum mancupi, & fit certis verbis, libripende & quinque teſtibus præſentibus. Traditio propriæ eſt alienatio rerum : nam nec mancupi rerum dominia ipſa traditione apprehendimus, ſcilicet ſi ex iuſta cauſa traditæ ſunt nobis. Et per nudam traditionem in eo caſu videtur tranſire dominium,in quo naſcitur vſucapio pro ſuo [q]. Vſucapio autem eſt, dominij adeptio per continuationem poſſeſſionis anni vel biennij: rerum mobilium anni: immobilium biennij. In iure ceſſio quoque communis alienatio eſt & mancupi rerum,& nec mancupi,quæ fit per tres perſonas: in iure cedentes, vindicantes,addicentes.in iure cedit dominus, vindicat is cui ceditur,addicit prætor. Adiudicatione dominia nanciſcimur per formulam Familiæ herciſcundæ, quæ locum habet inter cohæredes: & per formulam Communi diuidundo,cui locus eſt inter ſocios, & per formulam Finium regundorum,quæ eſt inter vicinos. Nam ſi iudex vni ex hæredibus,aut ſocijs,aut vicinis rem aliquam adiudicauerit,ſtatim illi acquiritur, ſiue mancupi, ſiue nec mancupi ſit. Lege nobis acquiritur,veluti caducum,vel ereptitium ex lege Papia Poppeia.item legatum ex lege duodecim tabularũ,ſiue mãcupi res ſint,ſiue nec mãcupi.

q *vid.tit.pro ſu.ff.*

Per vniuerſitatem acquirimus. Primò, ſi alicuius hęredes facti ſumus, aut ab inteſtato, aut teſtamento: ſiue per ſcripturá, ſiue per nuncupationem facto, ná quantum ad codicillos attinet, nõ poteſt illis hæreditas, nec dari, nec adimi, ſicut nec per aliam minùs ſolennem volũtatem. Secundò, ſi alicuius bonorũ poſſeſſionem à Prætore petierimus, ſiue cõtra tabulas, ſiue ſecũdum tabulas, ſiue ab inteſtato, idq́; vel vt liberi, vel vt agnati, vel vt cognati, vel vt ex familia, vel vt patroni, vel vt vir & vxor. Tertiò, ſi quem arrogauerimus: ná cum is in leges & poteſtaté noſtram tranſit, ſimul etiam transfundit in nos ſuarũ rerum omnium dominium. Quartò, ſi alicuius bona, libertatum cõſeruandarum cauſa, nobis addicta fuerint, eo ſcilicet caſu, quo alius non inuenitur hæres. Quintò denique, ſi ſuccedamus per bonorum venditionem ex Senatuſcõſulto Claudiano, quod nũc ſublatum eſt. Dictũ eſt de rebus, ſequitur de obligationibus. Obligatio eſt iuris vinculũ, quo neceſſitate adſtringimur alicuius rei ſoluendæ, ſecũdum [r] noſtræ ciuitatis iura. Naſcitur auté omnis obligatio, aut ex contractu vel quaſi, quod propter rerum vltro citroq́; commercia cõſtitutum eſt: aut ex delicto vel quaſi, quod propter hominum ſecuritatem, & facilem conuictum introductum eſt. Contractus omnes, vel re contrahuntur, vel voluntate, vel vtroque ſimul. Re contrahuntur, cum res intercedens, parit ex ſe obligationem, vt in mutuo, commodato, depoſito, pignore. Voluntate, cum negotiũ animo peragitur & conſenſu, idq́; tum tacitè, vt cum res inuectæ, & illatæ in prædium conductum pignori opponi intelliguntur ipſo [s] facto: tum propalam & expreſſe, quod fit ſubinde, nullo tractatu habito, per pollicitationem [t], quę eſt ſolius offerẽtis promiſſio: ſubinde intercedente pacto, ſiue conuentione, quæ eſt duorũ pluriũmue in idem placitum & conſenſus [v]. Sed pactorum, alia ſunt nuda, alia ſtipulatione ſiue iureiurando cõſtitutóue confirmata, alia literis comprehenſa. Nuda ſunt, quę vel ſolo nutu, vel nuda narratione ſine vlla ſolénitate concipiuntur,

r §.i. Inſt. de oblig.

s l.4 ff. de pact.

t l. pactum. ff. de pollicitat.

v l.i. ff. de pact.

tur,& nõ pariunt obligationem, litium vitandarũ cauſa, niſi nominatim ſint approbata,vel in certum aliquod & ſpeciale nomen tranſeant,vt emptio,locatio, mãdatum, ſocietas [a].Stipulatio eſt verborũ conceptio,quibus is qui interrogatur,daturũ facturúmue ſe id,quod interrogatus eſt, reſpondet [b].Ideo proculdubio inuenta, vt ne temere vagetur populus in negotijs contrahendis:ſed habeat aliquid,in quo acquieſcere & pedem ſuũ figere poſſit.Et habet quoq; locum in obligatione debitoris,ſi aliquis fideiuſſor accedat: nam ille, qui perſonam fideiuſſori tradit, interrogatur:iſtum fidem tuam eſſe iubes? & ille reſpondet:fidem meam eſſe iubeo.Literarũ obligatio habet locum in tranſlationibus debitorum:nam ſi quis nobis pecuniam debeat,poſſumus debitorẽ noſtrum compellere, vt pecuniam,quam nobis redditurus erat,alteri ſe caueat redditurum. Neq; poteſt ei,cui pro noſtro debito cauet, de cauto & non numerato, ſicut fieri ſolet,aliquid diſputationis adferre, cùm id quòd à nobis accepit, alteri cauerit redditurum:nec poteſt ei, niſi literis obligatio fiat, aut à re in perſonam, aut à perſona in perſonam,dari. A re in perſonam,veluti ſi id, quod ex emptione aut conductione,aut ſocietate debes,alij reddas. A perſona in perſonam,veluti ſi id, quod mihi alter debet,alteri perſonæ delegem,vt mihi reddere debeat:& hoc illud eſt,quod apud Terentium dicit Phormioni Demipho.Sed tranſi ſodes ad forum,atque illud mihi argentum iube rurſum reſcribi Phormio.Cui ille reſpondet. Quod? Næ ego perſcripſi porrò illis quibus debui. Tunc re ſimul & voluntate dicitur contrahi, quando nec rei interuentus per ſe ſufficit, neq; etiam ſola voluntas: quod quidem fit, cum neque ſtipulatione,vel literis,res eſt cõfirmata,neq; proprium aliquod nomen conuentionis & contractus habet. Nam tunc [c] naſcitur extraordinarius contractus: do vt des: facio vt facias: do vt facias: facio vt des. Iam verò, quod ex nonnullis contractibus res tranſit, vt ex empto vendito: Ex nonnullis tantùm vſus eius

[a] l. Iuriſgent. ff. de pact.

[b] l. 5. ff. de uerb. obl.

[c] l. naturalis. ff. de praeſcript uerb.

conceditur,vt in commodato, locato conducto.Ex nõnullis,rei cuſtodia committitur,vt in depoſito:Ex nonnullis, procuratio, vt in mandato : non eſt opus multis verbis proſequi. Quemadmodũ nec illud, quod quidam ſunt contractus principales,vt emptio, depoſitum: quidam acceſſorij,vt pignus, fideiuſſio. Item quòd in quibuſdam,ambo contrahentes æquè principales ſunt, tam re, quàm nomine, vt in ſocietate: in quibuſdam re quidem, ſed non nomine:vt in empto vendito, locato conducto : in quibuſdam nomine quidem, ſed non re, vt in mandato, depoſito, commodato, pignore : in quibuſdam neque re,neq; nomine,vt in ſtipulatione, literarum obligatione,mutuo.Quaſi contractus ſunt,in quibus neque verſatur delictum, neq; propriè cõtractus:ſed ſubeſt tamen cauſa quædam obligationis: vt in negotijs geſtis: in tutela:in ijs,quæ impenſa ſunt circa rẽ vel hæreditatẽ cõmunem:in indebito ſoluto [d]. Maleficia omnia ſunt vnius generis,& ex re cõſiſtunt,id eſt ipſo maleficio:verſantur verò vel circa res,vel circa perſonas,vel circa res & perſonas ſimul. Circa res quidem ſi auferantur, vt in furto:vel ſi ledantur,aut corrumpantur,vt in damno iniuria dato,quod vindicatur per legẽ Aquiliam:Circa perſonas,in iniurijs & conuitijs,quæ tũ verbis,tũ rebus cõtrahuntur:Circa res & perſonas ſimul,cùm per vim aliquid rapitur:vnde naſcitur actio,quæ vocatur,vi bonorum raptorum. Quaſi delictum intelligitur,in iudice qui litem ſuam fecit: in eo qui effudit vel deiecit aliquid:& in domino deniq;, in cuius naui vel taberna damnũ datum eſt. Præter iſtos conſtituendę obligationis modos, obligamur adhuc lege,iure honorario,neceſſitate, facto, de quibus apud Modeſtinum [e] latiùs.Nã lege obligamur, cùm obtẽperantes legibus,aliquid ſecundũ præceptũ legis aut cõtrà,facimus.Iure honorariò obligamur, ex his quæ edicto perpetuo,vel à magiſtratu fieri pręcipiuntur, vel fieri prohibẽtur.Neceſſitate obligãtur,quibus non licet aliud facere,q̃ quod præceptũ eſt,quod euenit in neceſſario

d l.ex maleficijs. ff.de act.& obl.

e l.obligamur.ff. de act.& obli.

ceſſario hęrede.Ex facto obligamur,cùm in facto ſumma quęſtionis conſiſtit. Sed de rebus diuinis & humanis & earum ſummis capitibus hactenus : Reſtat vt de medijs dicamus.

DE REBVS MIXTIS SIVE DE IVRE AVGVRVM.

IVS augurum, medium eſt inter diuinas & humanas res interiectum.Nam quemadmodum ius Pontificale à ſacerdotibus, Ciuile à magiſtratibus, ita iſtud à ſapientibus, prudentibus,& diuinis hominibus ſuſtinetur. Cicero putat omnium,quæ in Republica verſantur,eſſe maximum ac prętantiſſimum, ſi modò authoritati ſit coniunctum.Et quidem non immeritò:nam ſi(vt inquit ipſe)de iure quęrimus,quid maius,quàm poſſe à ſummis imperijs, & ſummis poteſtatibus comitia tollere? concilia vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere?quid grauius, quàm rem ſuſceptam dirimi, ſi vnus augur aliter dixerit? quid magnificentius, quàm poſſe decernere, vt magiſtratu ſe abdicent conſules? quid religioſius,quàm cum populo,cum plebe agendi ius aut dare aut non dare? quid legem,ſi non iure rogata eſt,tollere?Pręterea nulla eſt gens, nullus toto orbe populus, apud quem non floruerit ſemper & in magno pretio ſit habitum iſtud ius,cuique non & maximè ſaluti aliquando fuerit,vt ex omni vbique memoria,tam ſacra,quàm profana licet colligere. Partes verò eius ſunt tres. Vna politica, Altera ſancta, Tertia diuina. Politica eſt, à qua graues & prudentes viri ſiue politici dicuntur, qui de rebus in ciuitate gerendis,& tota Reipublicę forma conſtituenda deliberant:qualis fingitur apud Homerum Neſtor,& quales reuerà fuerũt ſeptẽ illi Grecię toto orbe celebres,ſapientes: qualeſque philoſophi vbique omnes, qui cogitationes & curas ſuas ad commune aliquod

quod

quod Reipublicæ bonum retulerunt. Nam omnes illi ob præſtantē & inſignē ſapientiā, diuini vulgò vocari ſolent. Et ſi verū fateri volumus, certè rectiſſimè: nā aut me fallit animus, aut nihil eſt in humanis rebus, quod ad Deorum vim natura mortali propiùs accedat: q̃ talis quędam pręſenſio, & ſciētia rerū futurarū, quę cū mēte ac ſapientia ſit coniuncta. An poteſt quicquam monſtrari diuinius, quàm in magnis Reipublicę tēporibus, aptè ac cōuenienter de bello & pace in ſenatu ſententiā dicere? de cuſtodiā & munimētis regionis cōſulere? de comeatus importatione, exportationeq́;, deq́; pecuniarū cōciliatione rationē expedire? de omnibus denique negotijs, quę in Republica verſantur, tū adductis cauſis & rationib', tum propoſitis antiquitatis & externorū populorū exemplis, quid in ijs metuendū, quid ſperandū ſit, cogitatione præcipere, & fuſa latiùs oratione perpetua, explicare poſſe? Quid? an non hoc reuerà diuinare eſt? & non ſolùm quæ ante pedes ſunt, verùm etiā quę longè abſunt, proſpicere? & rebus præſentibus adiungere atque annectere futuras? Pulchrè me hercule Cicero ſic probauit illā diuinatricem iuris augurū partem, de qua mox dicemus, vt hāc, quæ ad agendi conſilium pertinet, certiorē, & in vſu frequentiorem eſſe, arbitretur. Et eſt quidem ab hac parte profectum, quòd in ciuitatibus, magiſtros, doctores, oratores, ſenatores, & alios, qui Rempublicam re & conſilio iuuant, habemus. Sancta huius iuris [a] pars eſt, in conſecrationibus, precationibus, & ſacrificijs. Nam quòd certæ leges & ritus præſcribuntur, quibus Reges & Principes inaugurantur: quibus ſacerdotes, pontifices, & magiſtratus creantur: quibus ciuitatum & templorum fundamenta iaciuntur: quibus nuptiæ, fœdera populorum, & Regum icuntur: quorum euidentiſſima paſſim exſtāt in ſacris literis exempla: cui dubium, quin ab hoc augurum iure proficiſcatur? Præterea, quòd liberis noſtris morituri bene precamur: quòd rem aliquam arduam & difficilem acceſſuris, felicem proceſſum & exitum optamus:

[a] *De conſecrat. in Decretal. de ſacramē. unct. extre.*

mus: quòd hoſtibus noſtris, & male meretibus dira omnia, & aduerſa imprecamur, quæ & ipſa multis ſacrarum hiſtoriarum teſtimonijs conuinci poſſunt: nónne ex eodem quoque fonte oritur & emanat? Quemadmodum & illud quoque, quòd pro minis deprecandis, próque triſtibus omnibus auertendis, ſacrificia nonnunquam & ſupplicationes, ac lectiſternia celebramus. Diuina huius Iuris pars, tota conſiſtit in rerum futurarum præſcientia, quæ apud prophetas, Iudæis: apud collegium augurum, Romanis ſemper fuit. Nam hoc à prima natura nobis eſt inſitum, vt ea aueamus cognoſcere, quæ à communi cuiuſqne ſenſu remotiora, & paulò longius poſita videntur. Nec eſt vlla omnino gens, neque tam humana atque docta, neque tam immanis atque barbara, quæ non ſignificari futura, & à quibuſdam intelligi prædicique poſſe, ſentiat. Sed ſunt in vniuerſum, prædictionum tres ſpecies ſiue gradus, Diuina, Naturalis, & quæ eſt contra naturam. Diuinitus fiunt rerum futurarum ſignificationes, ſubinde per ſomnum & quietem, ſubinde vigilantibus. Per ſomnum quidem, veluti cùm afflatu diuini numinis, vel ſine vllis integumentis, tum narratione rei facta, tum re ipſa, vt accidet, repreſentata: vel contrà, ſub inuolucro quodam & ambiguo, quaſi ænigmate, quid futurum ſit, accipimus. Vigilantibus vero, veluti cùm vel ſenſibus ſe offerunt diuinæ voces aut ſpecies, tum dubiæ, tum manifeſtæ: vel animo à corporis obſequio abducto, idque per furorem, vt loquitur Plato, & alienationem métis: quę quatuor, vt ipſe tractat in Phædro, conſtat gradibus, Dionyſij, Muſarum, Apollinis, & Veneris. Naturales prædictionum rationes, quædam ab homine ducuntur, quędam ab ipſo vniuerſo, quædam ab vtroque ſimul. Ab hominis natura proficiſcitur, naturalium ſomniorum interpretatio, lineamentorum corporis & habitus oris inſpectio, cum alijs eiuſdem modi. Ex vniuerſo adnotantur, ſyderum in res inferiores contagia: quatuor primo-

primorum corporum Ignis, Aëris, Aquæ, Terræ, variæ ſignificationes: animalium, & præcipuè auium, inceſſus, volatus, garritus: Ab vtroque ſimul manant, ſortes & ſortilegia. Quę contra naturam mouentur, malo aliquo dęmone impellente procurantur: qualis eſt falſa prophetia: peruerſorum ſomniorũ iniectio: Goitia: Pharmacia: Necrǫmantia: Schyomantia: Magia, cum ſimilibus: quæ omnia damnata ſunt, non ſolùm in hac noſtra Chriſtianorum Republica, verùm etiam in illa Platonis, quæ ſecunda Socratis dicitur, & partim etiam in antiquis: ſed plenius tamen in nouis Romanorum legibus, in quibus Mathematici, & plerique omnes, qui etiam naturalibus prædictionibus operam nauant, grauibus iudiciorũ ſupplicijs ſubijciuntur[b]. Licèt enim fortaſſe, quod non abnuo, pertineant quædam à rebus cœleſtibus ad humanas, quæ futurorũ ſignificationẽ præ ſe ferant: tamen tãta eſt propter varietatem in illis difficultas, vt vix quicquam veri & explorati, quodq́ue certò affirmari queat, elici, aut vllis temporum & euentuum obſeruationibus reperiri poſſit. Ne igitur ad illas artes, tanquàm ad Sirenum ſcopulos, affixa ſeſe fruſtra torqueant & conſumãt bona ingenia, néue ciuitates integras & populos, falſis ſæpe vaniſq́ue rumoribus impleant: ſalubriter conſtitutũ & cautum eſt, tã ſacris quàm prophanis legibus, pœnis omnibus & ſupplicijs obligari eos, qui in huiuſmodi ſeſe inanibus & inutilibus ſtudijs collocant & acqueſcunt. Maximè cùm ipſi etiam genethliaci fateantur, nullas è ſyderum curſibus & traiectionibus, tam ratas haberi poſſe vel in hanc vel in illam partem notiones, quæ non ſapientis mente, rationeq́;, tanquàm ſupra ſtellas poſita, & ex pręſtantiori quadam natura decerpta, reprimi, & apertè refelli poſſint. Cui & illud porrò accedit, quòd cũ diuitiæ, bella, honores, artes, de quibus quotidie præſagiunt, pręter naturam ſint: à ſyderum motibus, qui naturales ſunt, fluere & originem trahere, dici non poſſint, quæ quidem res omnem eorum diſciplinam peruertere videtur. Vt

iam

b *tit. C. de mathe. & extr. de ſortil.*

iam illud interim ſubticeam, quòd facilimus ſit in ijs lapſus ad ſuperſtitionũ & curioſitatem, quodq́; nunq̃ animum liberum ac tranquillũ relinquãt, & ad rerum diuinarũ contemplationẽ aſſurgere patiantur: quod quidem vel ſolum debet tanti apud Chriſtianos eſſe, vt etiam ſi alioqui magnũ adferrent rebus noſtris adiumentũ (quod ſanè tantùm abeſt, vt etiam ſummum detrimentum importent) nihilominus reijci & exterminari deberent: idque videlicet propter periculum. Nam quòd iuſiurandum priuatum, quòd vindicta priuata, prohibentur, propter ſolam hominum imbecillitatem comparatum eſt: ne ſcilicet facilè in periurium incidant, & in vindicando, cùm ſe tenere non poſſunt, iuſtum modum & rationem egrediantur. Exceptis igitur prædictionibus medicis, & alijs nonnullis, quæ à rerum naturalium curſu certa quadam ratione colliguntur: nullas profectò video, quæ in populo Chriſtiano probari debeant. Sed ſi quid eſt, quod diuinitus oſtenditur aut ſignificatur, id ſolùm animos noſtros commouere, & fidem apud nos inuenire debet. Atque hac quidem re, vt puto, factum eſt, vt ius iſtud augurum, apud omnes olim populos honoratum, minùs hodie ſit in celebri, & non tam in prædictionibus ampliùs, quàm in magiſtris, doctoribus, ſapientibus, conſecrationibus, & alijs, quæ ſunt de eodem genere, conſiſtat. Verùm hæc de diuinis, humanis, & medijs rebus, totaque adeò iuris materia, ſummatim dixiſſe ſufficiat: nam quòd circa vnumquodque caput, certæ aliquot quæſtiones tractari poſſunt, veluti quid ſit, quotuplex ſit, qualis ſit, quas cauſas habeat, quos effectus, quod principium, quem finem, quæ contraria, quæ coniuncta: non pertinet ad noſtrum inſtitutum latiùs proſequi, ſed ſufficit obiter admonuiſſe.

DE IV-

DE IVSTIA PER RES DIFFVSA.

NVNC porrò ſequitur vt videamus, quomodo ius & iuſtitia,per res ſupraſcriptas diffundi, & eas tanquam animus regere ac moderari debeat. Nam ſi de hominis natura diſputaturi,non ſatis habent,de oſsibus,neruis,arterijs,venis, deque tota corporis figura,dicere,niſi ſimul etiam animi vires & officia perſequâtur: non ſufficit quoque ei,qui ciuilem ſapientiam profeſſurus eſt,rerum diuinarum & humanarum genera, parteſque conſectari, niſi iuſti etiam & iniuſti vias ac rationes teneat. Quæcunque igitur verſantur in Republica, & ad boni æquique normam exiguntur: aliâs inſolubilia ſunt & aſyſtata: veluti cùm[a] is qui quadringēta habet,poſtquam trecenta legauit,fundum centum aureorum legat, ſub ea conditione,ſi legi Falcidiæ in ſuo teſtamento locus non ſit: aliâs & quidem regulariter, eiuſmodi,vt certis iuris & iniurię regulis, includantur. Verùm ex his iterum, quædam ſunt finita,quæ propriè ſuis temporibus, locis, rebus,perſonis accommodantur: vt cùm tractatur, an[b] pręſes in ſua prouincia fœnus exercere poſsit: quædam infinita, quæ generalia ſunt & abſoluta, & nec vllis omnino circunſtantibus rebus alligata. Quorum rurſum ea eſt differentia, vt alia excogitentur, & vt ita dicam, condantur ac fabricentur à legumlatore: cuiuſmodi eſt adoptio,vſucapio,teſtamentum,ſtipulatio,actio:alia,vel natura, vel hominū ſolertia iam cōſtituta explicentur, idq; partim an ſint, partim quę ſint, partim qualia ſint: Nam cùm agitur,an omni argento legato, etiam pecunia numerata cenſeatur legata:Si pater & filius in eadem naui perierint, vter eorum priùs putandus ſit expiraſſe: totum negotium eſt coniecturale[c]. Cùm verò quęritur, quid tutela,quid teſtamentum,quid adoptio, quotuplex obli-

a *l. qui quadringenta. ff. ad leg. falcid.*

b *l. præſes. ff. ſi cert. pet.*

c *l. qui duos §. 1. & 2. ff. de reb. dub.*

obligatio, quotuplex capitis diminutio, quotuplex rerum diuiſio & acquiſitio, quid quodq́; ſit, in quæſtionem venire dicitur. Cum tandem ambigitur, concubinatus bonúmne an malũ ſit: fœnus iuſtúmne, an iniuſtum: honeſtum, an inhoneſtũ: licitum, an illicitum: de illo ſolo tractatur, quale aliquid ſit. Atque ex eo fit, vt quædam legibus imperentur[d], quę videlicet factu neceſſaria ſunt: vt parentibus & patrię obedire: quędam prohibeantur, quæ omnino pernicioſa: vt violentas manus adferre ſocijs: quædam permittãtur, vt quę ſui natura media ſunt, & proprio cuiuſque iudicio relinquenda, veluti habere vel non habere[e] cõtractum: quędam deniq; ſuadeantur, diſſuadeantur, aut conniuentibus oculis tolerentur[f], quę neque hoc, neque illo modo conſtitui, niſi ex affectione iudicis, rectè poſſunt[g], licet vel in hanc, vel in illam partem magis propendeant: veluti, vt ne patris ſponſam ducas: vt ne vinum venditum cum iure[h] poſsis, effundas: vt ne fœnus exerceas: vt ne in concubinatum te dedas. Sed è re eſt, vt videamus ordine de ſingulis, & reiectis ad calcem circunſtantijs & aſyſtatis, diſpiciamus, tum de ijs quę à legiſlatore fiunt, tum quę ille interpretatur, an ſint, quid ſint, & qualia ſint, & quomodo in ijs verſetur. His enim bene cognitis & perſpectis, puto niſi fallor futurũ, vt ipſam veram germanamque legum condendarum artem & rationem, cuius gratia omnia hactenus dicta ſunt, cognoſcamus: & quomodo ſupraſcripta principia, rebus omnibus accommodari poſsint, ſi non plenè, perfectè, ac cumulatè, ſaltem aliquo rudi & inchoato modo, videamus.

d *l. legis ff. de ll.*

e *l. ſicut C. de act.*

f *l. 4. ff. de manumiß.*

g *l. 3. ff. de teſtib.*

h *l. 1. ff. de peric. & cõmod. rei uend.*

DE FICTIONE IVRIS, ET IIS, QVÆ LEGVMLATOR IPSE DE INTEGRO FACIT.

QVAN-

QVANTVM ad primum attinet, duo ſunt in legibus & Republica, quorum non interpres, ſed author eſt legiſlator. Vnum eſt, cùm fingit aliquid, & ponit eſſe id, quod reuerà non eſt: veluti cùm vita functus ſupereſſe [a] creditur: cùm is qui in vtero eſt, pro iam nato habetur. Alterum, cùm facit & quaſi condit aliquid, quod ad communem vitæ forſue vſum pertineat, cuiuſmodi eſt tutela, literarum obligatio, acceptilatio, cęremonia. AC FICTIO QVIDEM, vt de ea priùs dicam, NIHIL EST ALIVD, QVAM CONSTITVTIO IVRIS, QVA ID QVOD NON EST, NEC ESSE POTEST IN SPECIE, LICET IN GENERE POSSIT, HABETVR PRO EO, AC SI ESSET, IDQVE ALICVIVS MAIORIS ABSVRDI VITANDI, VEL BONI CONSTITVENDI CAVSA. Et qđ primo dicitur CONSTITVTIO: ſignificat, non à naturali, ſed à commentitio iure proficiſci fictionem. Et verbum IVRIS eam habet vim, vt excludat priuatos homines, quibus non eſt permiſſum fingere, niſi legis authoritate fulciantur. Quòd verò id tantùm verſari dicimus in fictione, QVOD NON EST: ad præſumptionem iuris remouendam pertinet, quæ [b] ex ijs ſolùm, quæ reapſe conſiſtunt, enaſcitur: cùm fictio ex ijs, quę apertè falſa ſunt, conſtet: veluti cùm eum pro hęrede furis conuenimus, qui ipſe contraxit furtum [c]. Quanuis tamē in nonnullis ſpeciebus, tam anceps & ambigua eſt ſupputatio, vt non facilè diſcernas fictionem à pręſumptione: veluti cùm dicimus illata [d] & inuecta in fundum conductum tacitè obligari: reſtituto chyrographo, tacitè remitti debitum: data vel numerata dote, ſemper pręſumi, interceſsiſſe ſtipulationem de dote reſtituenda [e]. Iam verò quod additur, illud demum rectè fingi QVOD NEC EST, NEC ESSE POTEST IN SPECIE, LICET IN GENERE POSSIT: continet propriam fictionis naturam

a §. I. Inſt. de excuſat. tut. & curat.

b argum. §. 2. Inſt. qb. ex cauſ ma. no. licet. l. ſi ue poßidetis. C. de probat. cum ſimilibus.

c l. ſi duo. §. idē. ff. de iureiu.

d l. item. ff. de pact.

e l. unic. C. de cad. toll.

naturam: nam vti ſurdus & mutus ſtipuletur, vt plures quis mortes obeat, vt is qui in vtero eſt, iam natus ſit, neque verum eſt in ſua ſpecie, neque per rerum naturam poteſt obtineri. Ideo tamē in fictionē recte cadit, quoniam in genere non eſt ἀδύνατον: & poteſt fieri, vt is qui nunc in vtero eſt, in lucem aliquando edatur. Sed vt filius, quàm pater [f], natu ſit grandior: vt operas quis exhibeat poſt mortem: vt duos patres vel matres quis habeat: neque eſſe poteſt, neque expectari, & ideo nec in fictionem vllo modo deduci. Oportet enim artem non peruertere naturam ac corrumpere, ſed veſtigijs eius inſiſtendo, ſolerter eam imitari. Nam quod ſubijcitur in definitione, HABETVR PRO EO AC SI ESSET, ſatìs oſtendit, fictionem quidem nunquam tantùm poſſe, vt aliquid reuerà producat: ſed tamen vt pro eo etiam atque etiam habeatur, ac ſi eſſet, efficere: quæ res ad hoc proficit, vt idem in ficto iuris ſit, quod in ijs quæ reuerà conſiſtunt. Planè quod tandem adijcimus definitioni, ALICVIVS MAIORIS ABSVRDI VITANDI, VEL BONI CONSTITVENDI CAVSA, complectitur cauſam & originem fictionum: non enim poteſt le gumlator pro ſua voluntate ac libidine fictiones conſtituere: ſed ita demum, ſi cum inſigni aliqua vtilitate ſint coniunctæ. Sic Publiciana in rem actio, quæ fingit eum vſucepiſſe, qui non vſucepit, introducta eſt à Prætore, iuuandi primi poſſeſſoris gratia contra ſecundū: licèt enim nullum ſit Iure Ciuili proditum remedium, quo ei ſubueniatur: tamen æquitas ſuadet, vt ex duobus poſſeſſoribus præferatur ille, qui prerogatiuà temporis eſt ſubnixus [g]. Sic etiam, ſi is quem cōſtat furtum commiſiſſe, iurauerit deferente actore, ſe furem non eſſe: ceſſat quidem propter religionem iuriſiurandi, directa in eum actio: ſed ne tamen dominus re ſua temere priuetur, & fur ex ſua perfidia periurioq; lucrum [h] ſentiat: effectum eſt, vt tanquam hæres furis, fingi & conueniri debeat, Sic denique, quod creditoris mei creditori adnumero, reuerà nō poſſum di-

f §. minorē. Inſt. de adopt.

g l. potiora ff. qui pot. in pig. hab.

h l. 1. ff. de dol. mal.

ci creditori meo adnumerare : ſed tamen ne in fraudem & damnũ incidam, fingor, breui manu creditori meo pecuniam dediſſe , & ille rurſum ſuo creditori numeraſſe: ſitque ita, vt celeritate coniungendarũ inter ſe actionum, vna actio occultetur [i]. Diuiditur autẽ omnis fictio, in ciuilem, & prætoriam. Ciuilis eſt , quæ ipſo iure cõpetit, qualis eſt in iure Poſtliminij, per quod fingitur , ſemper in ciuitate fuiſſe, qui captus ab hoſtibus redijt [k]. in ſtipulatione [l] de dote, quæ ſemper putatur interceſſiſſe cõtracto matrimonio, licèt de ea neq; cogitatum neq; dictum ſit. in contractu habito cum eccleſia , cui ſemper fingitur acceſſiſſe traditio : in lege Cornelia , per quam fingitur ab initio mortuus ille, qui hoſtium potitus, nunquam redijt. Prætoria eſt, quæ ab æquitate naſcitur, & in iure tãtummodo exercetur, veluti cum quis ſe dicit vſucepiſſe, quod [m] non vſucepit : cùm is qui abfuit [n], contendit, cõtra ſe vſucaptum non eſſe, cùm tamen vſucaptum ſit. Verſatur verò fictio , ſubinde circa ipſas ſubſtantias, ſubinde circa ea quæ inhærent & adijciuntur ſubſtantiæ . Circa ſubſtantias, veluti cùm fingimus eſſe, quod nõ eſt: vt cùm is qui in vtero eſt, iam natus [o] : aut miles qui in acie occubuit, per gloriam viuere creditur: vel contrà, non eſſe, quod eſt, vt cum eum in mortuis reputamus, qui tamen ſecundum rei veritatem ſupereſt, qualis eſt ſeruus [p] , deportatus, & pœnæ addictus. Circa ea quæ accidunt ſubſtantiæ verſatur fictio, veluti cum minus ſoluere dicitur, qui nihil ſoluit: cùm pro puro habetur id, quod impoſſibili conditione ſuſpenſum [q] eſt : cùm propter neceſſitatem exhibitionis, agnoſcitur ad tempus pro filio, qui nõ eſt: cùm abſens Reipublicæ cauſa, fingitur pręſens, compendij ſui & commodi gratia: cum exſtante conditione, negotiũ retrotrahitur: cùm quis id ipſe intelligitur facere, quod facit per procuratorem ſuum : cum pater putatur contumeliam accipere ex iniuria inflicta filio : cùm aduerſum impuberem nulla fingitur procedere vſucapio: cùm deniq; illam rem habere videor, ad quam tantũmodo ha-

i *l. certi condictio. §. ult. ff. ſi cert. per l. 3. §. ult. ff. de don. inter uir. & ux.*

k *§. ſi ab hoſtib. Inſt. quib. mod. ius pat. pot. ſol.*

l *§ fuerat Inſt. de act.*

m *l. 1. & toto tit. ff. de public. in rem act.*

n *§. item ſi quis. Inſt. de act.*

o *l. qui in utero, ff. de ſta. hom.*

p *l. ſeruitutẽ ff. de reg. Iur.*

q *l. facta. §. ſi ſub conditione. ff. ad trebell.*

do habeo actionē. Caput autē in omni fictione eſt, vt ne quid fingamus ſine vtili ac neceſſaria cauſa. Deinde, vt ne impoſſibilia & à natura abhorrentia introducamus. Denique, vt ne duas fictiones ex vna & eadem re eliciamus. Nam quemadmodum nulla ſeruitus ſeruitutis: ita nec fictio fictionis eſſe poteſt [r], niſi fortè ſui natura, vna fluat ex alia: vel ex vna cauſa, duæ ſimul & æqualiter emergant: nam alioqui & ipſa natura recuſat, ex ijs plantis & animalibus ſemen præbere, quę arte humana, non natura propagata ſunt. De illo fortè addubitari poteſt, cur in Publiciana, & alijs omnibus fictionibus, quoniam æquitas exigit, vt is præponatur, qui tempore potior eſt: cur, inquam circuitio fiat, & non potiùs recta via detur illi actio ſine vlla fictione, quę quidem fictio ſuſpicionem quãdam turpitudinis præ ſe fert. Verius eſt, id ſemper operam dare legumlatores, vt ne quicquā contra legum ſuarum maieſtatem & authoritatē faciant, & vt priùs quàm veteres leges tollant, nouum aliquod remedium adinueniant, quo ius vetus vel ſuppleatur, vel corrigatur, vel emendetur, vt in bonorum poſſeſſione, quæ hæreditati opponitur, eſt manifeſtum. Quando igitur aliqua ſe offert ſpecies, in qua ius aliquod ſingulare, præter communes legum regulas, verſatur, eam non ſimpliciter definiunt, quippe ne ſibiipſi aduerſari & ſua propria edicta eluſoria reddere videantur: ſed fictione facta, conciliant eam cum ijs, quę ſub regula continentur, vt ſic non nouum aliquod ius conſtituere, ſed in veteri permanere, ſublato tamen vitio, dici poſſint [s]. Nec eſt, quòd turpis & improba videatur eiuſmodi fictio, quoniam in ea non agitur aliud, & aliud ſimulatur, decipiendi alicuius gratia: ſed formandi conſtituendique iuris ac legis cauſa: nam id rectè iuſteque fieri poſſe, non ſolùm Chryſoſtomi & Platonis authoritate, verum etiam ipſius rationis, & permultis ac propè infinitis ſacrarum literarum exemplis cōuincitur. Illud quęſitum ſcio, an omniū rerum rectè ſit fictio. Et eſt verū eorū quę iuris ſunt, eſſe quidem:

r l. ſi vero non remunerādi. §. 1. ff. mandat.

s argũ. d. l. facta ff. ad trebell. §. 1. Inſt. de excep. §. cōſtituitur. Inſt. de uſufruct.

ſed quæ facti, minimè. Nam & indè quoque fit, vt reuerſus poſtliminio poſſeſſionem [t] non recuperet, quemadmodum nec matrimonium, quod animorũ potiùs libero cõſenſu, quàm ſtricti iuris vinculo cõtineri, & poſſeſſionis magis eſſe, quemadmodũ eſt in Andria Terẽtij, q̃ iuris, apud veteres probatũ eſt. Hæc ergo de fictione. Iã illa verò quę conduntur à legũlatoribus, varijs ex cauſis & neceſſitatibus conſtituuntur. Stipulationes inuentæ ſunt, vt id quiſq; ſtipuletur quod ſua intereſt [v]: Vſucapiones, vt ne rerum dominia ſint in indiſtincto: Adoptiones, ad ſolatium eorum, qui liberos non habent: Teſtamẽtorum factiones, in fauorem morientiũ, quorum arbitrium non eſt reuerſurum [a]. Chyrographorum ac ſignaculorũ vſus, propter hominum in fraudes procliuitatem. & ſic porrò de alijs omnibus, quę in Republica verſantur. Quę quidem ſunt trium generum: nam aut ſunt certæ res ciuiles, vt pecunię, pondera, menſuræ; aut facta hominum, vt mercatus, emptiones, ſocietates, emphiteuticarij cõtractus: aut deniq; ex vtriſque mixta, vt teſtamenta, codicilli, actiones, chyrographa. Ipſe autẽ modus & ratio, qua quæq; res conficitur, tripartia eſt. Vel enim cogitur ex ſolis naturalibus in vnum confluentibus rationibus, vel ex ciuilibus & legitimis tantùm, vel ex vtriſque ſimul iunctis & copulatis. Primi generis eſt, Tutela, quę tuendorum pupillorum gratia, qui parentibus orbi ſunt, & per ætatem ſe defendere nequeunt, qui appetitus naturalis eſt, publicè primum eſt conſtituta [b]. Item rerum permutatio, per quam vltrò & citrò cõmunicantur ea, quæ ad naturam conſeruandam & propagandam pertinent. Dominiorũ quoq; diſtinctio, quæ propter lites & diſcordias euitandas, quas communionis materia ſolet excitare, naturaliter primũ eſt inuẽta. Secũdi aũt generis eſt, Adoptio, cuius origo non tam à naturalibus neceſſitatibus, q̃ indulgẽtia quadã ciuili manauit. Patria poteſtas illa vetus, quæ imperij potiùs & authoritatis, q̃ ratiõis & naturæ principijs eſt fulta. Vſucapio & lõgi tẽporis prę-

ſcri-

t *l. in bello. § factæ. §. medio ff. de capt. & poſ. reu.*

v *l. ſtipulatio §. alteri. ff. de uerbor. obligat.*

a *l. 1. C. de ſacroſanct. Eccleſ.*

b *§. tutela Inſt. de tutel.*

ſcriptio, cuius ille propriè finis eſt, vt negligẽtes dãmo & multa, diligẽtes, præmio & honore afficiat. Tertij tandẽ, Stipulatio, quæ hactenus naturalis eſt, quatenus pactũ & conuentionem in ſe [c] continet: hactenus ciuilis, quatenus verborum proprietatibus & figuris eſt incluſa. Præterea, Literarum obligatio, quæ ab illa parte naturalis eſt, qua conſenſu & voluntate peragitur: ab illa verò ciuilis, qua certis verborum conceptionibus continetur. Item teſtamentum, quod eouſque meritò naturale dicitur, quò mentis & voluntatis teſtationem in ſe habet: eouſque contrà ciuile, quò certas obſeruationes ac ſolennitates requirit. Eorum, quæ his tribus rationibus conficiuntur, alia antecedunt ipſam rem principalem, alia verò ſequũtur, alia coniunguntur cum ea, alia deniq; illã ipſam propriè veréque continent. Antecedunt nuptias ſponſalia [d], donationes, dotes: Litem, admonitiones, citationes, editiones: Vſucapionem, iuſti tituli, poſſeſſiones, bona fides: Acceptilationem, Aquiliana ſtipulatio. Sequuntur obligationem [e], nouatio, delegatio, conſtitutum: Matrimonium, diuortium, repudium, repetitio dotis: Stipulationem, conteſtationes, chyrographa, epiſtolæ. Coniungitur cum contractu pupilli [f], authoritas tutoris: Cum filijfamilias matrimonio, conſenſus patris, cuius in poteſtate manet. Cum alienatione dotalis prædij, voluntas mulieris, à qua profectum, & doti datum eſt prædium. Quæ ipſius rei naturam & qualitatẽ continent, nunc ad ſubſtantiã eius pertinẽt, nunc ad adminiculantia, nunc ad externa, nunc ad nomen, nunc ad effectum. Subſtantiam ſtipulationis inducit Imperator, cùm iubet eam per interrogationem & reſpõſionem [g] celebrari. Acceptilationis, cũ præcipit interrogari hoc modo: Quod ego tibi promiſi, habéſne acceptum? Et reſponderi hoc modo, Habeo. Nuptiarum, cũ dicit, Nuptias non concubitum facere, ſed conſenſum. Adminiculantium [h] quædam, tam arctè copulateq́ue cohærent cum ipſa ſubſtantia, vt ſine ijs nec eſſe nec omnino ſubſiſtere poſſint: quædam verò ſunt huiuſmodi, vt

ſine

c l. ff. de pact.

d l. i. ff. de ſponſ.

e ſub. tit. quib. mod. toll. oblig.

f Inſt. de auth. tut.

g §. 1. de uerb. oblig.

h l. pacta. ff. de cõtrah. empt. & uend.

ſine vllo vitio demi & ſeparari poſſint. In emptione ac vẽditione: etſi eius ſubſtãtia exſiſtit è pretio, tamẽ ſine re quę veneat, nec emptio, nec vẽditio poteſt intelligi: quia res eſt ex ijs adminiculantibus, quę inſeparabilia[i] ſunt. Cęterùm, ſi conueniat ne cautio dupli pręſtetur, nihil eſt impedimẽto cõtràctui[k]. In cõtrahendis & cõſeruandis matrimonijs, nihil pertinet ad rem, dotata ne mulier in manũ viri cõueniat, necne: ſed ſi alter coniugũ ſit frigidus, probatũ eſt, non ſolùm impediri contrahendũ, verùm etiã diſſolui contractũ matrimoniũ[l]. Externa ſunt, quę ad ritus, ſolẽnitates, cęremonias tam diuinarũ, q̃ humanarum rerum pertinent. Et ſunt eorum pleraq; talia, vt ſine ijs res quidem conſiſtãt, ſed non aptè, commodè, concinnè conſiſtãt. Nam quis eſt qui ignorat, licèt per ſe teneat, clandeſtinum matrimoniũ, multo tamen id eſſe honeſtius, quod propalã & apertè ſecundũ pręſcripta eccleſiæ ſit copulatum[m]? Idem accidit & in teſtamentis condendis, in votis & pollicitationibus faciendis, in iudicijs & actionibus exercendis. Planè nonnullę ſunt ſolennitates, quę non ſolùm ad ornatũ & elegantiam ſunt quęſitæ, verùm etiam ad ſubſtantiam & propriam rei naturam adinuentę[n]: ſed illę non poſſunt à ſubſtantia ſeparari, & ſunt propriè ad formam cuiq; rei dandã, comparatę. Nomina rerum variè ſe habent, vt latiùs dicetur in inferioribus: nam haud parũ intereſt, receptitiámne[o] actionem an conſtitutoriam: donationem ante nuptias, an propter nuptias: rei vxorię actionem, an ex ſtipulatu: furtum, an[p] amotionem: coniugium, an contubernium dicas. Quantùm ad effectum attinet, ſæpe fit, vt manẽte re, vis eius & effectus immutetur, vt in patria & dominica poteſtate, de cuius effectu multùm hodie detractum eſt[q]. Item per contrariũ, vt permanẽte vi & effectu, res ipſa in aliam quandam formam & ſpeciem transformetur, vt in tractu vſucapionis transformatę[r]: in effectu receptitię actionis, quę transfuſa nũc eſt & translata: in conſtitoriã. Deniq;, vt vtriq;, tam rei, quàm illius

effectui

i *l. nec emptio. ff de contrah. empt.*

k *d. l. pactis.*

l *extra de frig. & mal.*

m *uid. extr. de cland. deſpon.*

n *exempla habes in ſtipulat. & teſtament.*

o *uid. l. 2. C. de conſt. pec.*

p *tot. tit. ff. rerũ amot.*

q *§. pen. Inſt. de his que ſui uel al. iur. l. in ſuis ff. de lib. & poſth.*

r *uid. C. de uſu. trãsformat.*

effectui,noui aliquid inijciatur: nam nouiſsimo iure legatorum,non modò ſpecies & figura mutata eſt, verùm etiam virtus & effectus [s]. Cùm autem legiſlator ad huiuſmodi aliquid conficiendum & introducendum accedit,vna cautio eſt, vt diligenter in finem iuris & principia inſpiciat,& ex ijs,quod rebus ſuis commodũ & idoneũ viderit,decerpat. Illud, antequã aliò proficiſcamur, minimè negligendum eſt : eſſe quędam in iure, quæ vocantur imaginaria , qualia ſunt,quæ in emancipationibus, teſtamentis,& alijs intercedunt.Sed ea cùm partim ad fictionẽ,partim ad ea quę ius fabricat,referantur: non eſt operępretium,vt ſpecialem habeant tractatum.

[s] *§.ſed olim Inſt de legat.*

DE IVRIS CONIECTVRA ET AN ALIQVID SIT.

NVNC videndum, quomodo in coniecturis & interpretationibus, in quibus præcipuè quæritur,an aliquid ſit,oporteat verſari.Nam ſubinde obſcuritas voluntatis,tũ contrahentiũ, tum teſtantiũ facit , vt animus ambiguitate diſtrahatur,vt cum nummis legatis [a] oritur quæſtio , de quibus nam teſtator cogitarit: ſubinde facti,cùm de eius qualitate ambigitur. Sed ſiue fuerit quęſtio voluntatis,ſiue facti,vtrobique prodita eſt duplex ratio, qua veritas probabiliter indagari & erui poſsit. Vna eſt,quę inartificialis dicitur,veluti cùm ex pręiudicijs,rumoribus,tormentis,tabulis,iureiurando,teſtibus ,diſcimus , quid quis aut fecerit,aut dixerit. Altera,quę artificialis vocatur,quęq́; via quadã & ratione,ſe quaſi inſinuat in animos hominum, & ſolerter indagat, quid factũ ſit , quid non ſit. Huius prior pars eſt,(nam de inartificialibus nihil opus eſt tractare)interpretatio,de qua priùs explicabimꝰ. Poſterior,pręſumptio,de qua ſecũdo loco dicemꝰ. Interpretationẽ ſiue coniecturam, tam factorũ, quàm cogitationum

[a] *l.nummis.ff.de leg.3.*

num, partim facimus ex rebus ipſis, partim ex verbis. Ex rebus, veluti cùm ex taciturnitate cōſenſum colligimus[b]: ex vultus & coloris mutatione, facinoris conſcientiam. Sed ſunt rerum quædam dirġctæ, puta cùm ex nutu[c], præſentia, ſcriptione, ſubſcriptione, ſubſignatione, ſilentio, mentem ac voluntatem cuiuſq; colligimus: Quędá obliquæ, vt cùm ex [d] antegreſſis quibuſdá, vel ſubſequutis ſignis, vel etiam connexis, facta pariter ac cogitata dijudicamus: Quędam denique mediæ, quæ ex re ſubiecta, & eius circunſtantijs emergunt. Nam ſi ſcriptum eſt fideiuſſiſſe aliquem, omnia præſumuntur ſolenniter[e] acta: ſi quis concedat iuriſdictionem[f], intelligitur etiam ea cōcedere, ſine quibus iuriſdictio, exerceri non poteſt: ſi quis legat inſciens rem alienam perſonæ coniunctæ, putatur etiam ſi ſciſſet alienam, legaturus[g] fuiſſe: ſi legatum eſt vinum in genere, ad exquirēndum, quale vinum voluerit legato cedere teſtator, inſpicimus in locum, tempus, perſonam [h], conſuetudinem, cum alijs eiuſmodi. Ex verbis ſumitur interpretatio, veluti cum dicimus, ſupellectili legata, de illis ſenſiſſe teſtatorem, quæ ſupellectilis nomine veniunt [i]. Sed hic tum verba intuemur, tum mentem, tum verba ſimul & mentem. Verborum ſignificatio, alia eſt propria, quę communi loquentium vſu eſt frequentata: alia impropria, quæ vel noua eſt, vel vetus, vel tranſlatitia: alia lata, vt cum omnes res[k] & poſſeſſiones, pecunię appellatione ſignificamus: alia ſtricta, vt cum actionē eam definimus, quę in perſonam[l] infertur. Mentem & ſententiam loquentis, demonſtrat materia ſubiecta, cum ſuis antecedentibus, conſequentibus, cōiunctis, relatiuis: vt cùm dandi verbum in emptione ac venditione, pro pręſtatione[m] accipimus. Item ex perſonis, locis, temporibus, negotijs, vt cùm is, qui demonſtrandi intellectus gratia ſtipulatur, intelligitur non velle obligationem cōtrahere[n]. Item ex ipſorum verborum poſitu, flexu, cōnectione, tranſpoſitione, diſtinctione cū nonnullis alijs[o]. Tam verborum, quàm mentis eſt, totum ipſius orationis quaſi

b *l. qui tacet. ff. de reg. Iur.*

c *l. obligamur. ff de act. l. Caius ff. de. pingn. act.*

d *l. titia. §. i. ff. de uerb. oblig.*

e *l. ſciendum. ff. de uerb. oblig.*

f *l. 2. ff. de. Iuriſd. om. Iud.*

g *§. non ſolum. Inſt. de leg.*

h *uide not. in l. cum certum. ff. de uin. tritic. & ol. leg.*

i *l. labeo. ff. de ſuppell. leg.*

k *l. 2. § ult. ff ſi cert. pet.*

l *l. actio. ff. de act.*

m *l. datio. l. ex empto. ff. de act. emp.*

n *l. obligationum ſubſtātia iūcta. l. non ſolum. ff. de act. uide. §. plane. Inſt de milit. teſt.*

quaſi corpus. Nam quemadmodum in homine neceſſarium eſt, vt membrorum quædam conuenientia ſit & cōſpiratio inter ſeſe: ita etiã orationis partes omnes, communi quodam vinculo cōtineri, & ad idem reſpicere debent: fitq; ſæpenumerò, vt quod per ſe ſolum inſpectum, obſcurum eſt, & intricatum: id, ſi cum alijs partibus orationis, teſtamenti, legis, componatur, clarum euadat & facile. Et eſt inciuile, vt inquit [p] Celſus, niſi tota lege perſpecta, vna aliqua eius particula propoſita, iudicare vel reſpondere velle. Iam autem ad faciendam coniecturam ex verbis, caput & ſumma eſt, vt in hæc tria ſimul, verba ſcilicet, ſentẽtiam, & totam orationem inſpicias. Nam ſi conueniunt, id eſt, ſi neque ſententia refragatur, neque contextus orationis, quo minus proprietas verborum obſeruetur: regulariter probandum eſt, id velle eum qui loquitur, quod propria verborum ſignificatio [q] demonſtrat. Cæterum, ſi vel ſententia diuerſum ſuadet, vel ſermonis continuitas, propiùs eſt, vt rerum gratia à propria verbi ſignificatione recedamus: & ſumptis [r], vel impropriis, vel latis, vel ſtrictis ſignificationibus, verba cum rebus conciliemus. Sic enim cum dicitur in lege, mutuum conſtare in pecunia, facile videmus, non eſſe ſententiam legiſlatoris, vt propriè capiatur verbum pecuniæ, pro numis, propter naturam contractus: nec etiam vt latè, pro omni poſſeſſione, propter eandem rationem. Sic in emptione, cùm dicitur, vẽditorem ad dandum teneri, res ſubiecta facit, vt verbum dandi, non pro translatione dominij, ſed pro præſtatione accipiatur. Planè ſi tanta eſt vel verborum, & ſententiarum, vel partium orationis inter ſe pugna, vt neque per diuerſas ſignificationes vocabulorum, neque per vllas circunſtantias rerum, conciliatio fieri poſſit: magìs probatum eſt, vt totum cadat. Nam in ambiguo ſermone, non vtrumque dicimus, ſed id duntaxat quod volumus: itaque qui aliud dicit quàm vult, neq; id dicit quod vox ſignificat, quia non vult, neq; id quod vult, quia id non loquitur [s]. Scio

M deinde-

o exemplo poteſt eſſe tractatus de legatis & legationibus.

p l. Inciuile. ff. de ll.

q l. Labeo. ff. de ſupell. leg.

r l. ſi ſeruus legatus. §. qui quinque. ff. de leg. 1.

s l. 3. ff. de reb. dub.

de interpretatione verborum multa paſſim in vnũ congeri, ſed niſi me fallit opinio, hæc noſtra paucula, cuicuimodi tandem illa ſint, facile ſufficiunt ei, qui ex arte facturus ſit interpretationem. Nihil enim aliud opus eſt, quàm vt imprimis diligēter explicemus, quæ ſit propria verbi functio: deinde, quæ veriſimiliter ſententia, & an cum ijs reliqua omnia, quæ toto teſtamento, iure, lege dicuntur, conueniant: nam ſi nulla eſt eorum diſſenſio, prompta eſt interpretatio ac facilis. Si prima facie nonnihil diſcrepent, tam diu inquirendum eſt, vel in rei circunſtantias, vel verborum ſignificationes, donec aptè inter ſe quadrent ac conueniant. Quòd enim alibi dicit Iureconſultus, pupillum naturaliter [t] obligari, non eſt ſimpliciter verum: tum quoniam id recta ratio non patitur, tum quia ſunt multæ paſſim leges, quibus contrà [v] reſpondetur. Reſtat igitur, rem ita temperandam eſſe, vt alia atque alia obligatio naturalis eſſe dicatur, & hęc quidem huic, illa verò, illi legi accommodetur. Huc vſque ergo de iuris cōiectura ſiue interpretatione. Prę́ſumptio definitur in hunc modum: Præſumptio eſt probabilis ſuſpicio, iuris vel iudicis, qua creditur id alicui adeſſe vel abeſſe, quod naturaliter vel vtplurimùm adeſſe vel abeſſe ſolet. Verbum SVSPICIO, loco generis eſt, ſignificans præſumptionem ex eorum eſſe numero, quæ coniectura magìs quàm certa ſcientia conſtant. Et quod adijcitur: PROBABILIS, ſignificat, nec neceſſarijs eam, nec temerè collectis, ſed medijs quibuſdam niti argumentis, ijſq; publicè lege lata, vel iuriſdictione, probatis ac receptis. Nam quod poſt deinde ſequitur: QVA CREDIMVS ALICVI, vel perſonæ ſcilicet vel rei ADESSE VEL ABESSE, duplex eius officiũ oſtēdit. Vnũ, vt cùm dicimus: Cui iuriſdictio data eſt, ea quoq; conceſſa eſſe videntur, ſine quibus iuriſdictio explicari non poteſt. Alterum, vt cum in generali conceſſione non credimus venire ea, quę quis ſpecialiter nō eſſet conceſſurus [a]. Et quod vltimo loco ponitur, QVOD NATVRALITER VEL VTPLV-

[t] *l. 1. ff. de nouat.*

[v] *l. pupillum. ff. de act.*

[a] *l. obligatione. ff. de pignoribus.*

VTPLVRIMVM ADESSE VEL ABESSE SOLET, principium ac originem præſumptionis continet, quaſi hominis ſit, non modò ea, quæ ſenſu percipiuntur, attendere: verum etiã, quid quamq; rem ſequatur, quid antecedat, videre: & ex ijs, quæ pręſentia ſunt, præterita pariter, & futura colligere. Quia enim ſuæ poſteritati quiſq; potiùs fauere ſolet, quàm extraneis: cur non in omnium bonorum donatione facta ab eo, qui liberos non habet, præſumimus ſub illa conditione donari, vt ſi liberi naſcantur, reuocetur donatio [b]? Quia ſtipulationes nõ aliter fieri poſſunt, quàm per interrogationem & reſponſionem: cur, ſi ſcriptum eſt ſpopondiſſe aliquem, non pręſumemus omnia ſolenniter acta? Quia nemo facilè amittit rem ſuam à ſe ſine cauſa: cur, ſi quis non hæres ea teneat, quæ alium conſtat poſſediſſe, non pręſumimus, tam diu in bonis prioris poſſeſſoris manere, donec alius iuſtum titulum, & cauſam ſuę poſſeſſionis [c] attulerit? Certè magno Reipublicę bono conſtituuntur huiuſmodi præſumptiones. Nec poteſt fieri, vt ſine præſumptionibus, vlla certa iura, aut vllæ certæ leges deſcribantur. Species verò earum ſunt duæ. Vna, quæ legitimis probationibus regulariter refutari poteſt, quam cõmunem licebit appellare: Nam ſi quis chirographo ſcripto, confeſſus eſt mutuam pecuniam, hactenus ſtatur ſcripturæ, ſi non contrà probetur [d]. Altera, quæ reprobari non poteſt, quæ & ſpecialis rectè fortaſſe dicetur: vt ſi quis ſeruũ ſuum hęredem inſtituerit, adeò videtur & libertatẽ ſimul illi reliquiſſe, ne, quod abſurdum eſt, teſtando inteſtatus decedere voluiſſe videri poſſit, vt ſi quis contradicere velit, non audiatur [e]. Niſi ſi fortè tam ſint claræ & manifeſtæ atteſtationes, vt nulla ijs ratione reſiſti aut contradici poſſit. Nam in huiuſmodi ſpecie, ne veritas rerũ occultetur, & plus valeat quod ſimulatur [f], quàm quod agitur: receptius eſt, probationes magìs, quàm pręſumptiones etiam vehemẽtiſſimas, ſequi. Regularũ verò, quibus omnis pręſumptio dirigitur, prior eſt, vt id quod naturaliter, vel

b *l. ſi unquam. C. de reuocand. do.*

c *l. cum de poſſeſſione C. de proba t.*

d *l. generaliter. C. de nõ nu. pec.*

e *§. 2. Inſtit. quib. ex cauſ. ma. non lic.*

f *C. plus valere quod agitur quã quod &c.*

vtplurimum, vel adeſt vel abeſt, ſemper præſumamus vel adeſſe vel abeſſe. Sic enim parentes ſemper præſumuntur liberos ſuos amare: coniuncti gratiores eſſe, quàm extranei, vel alieni: communis conuictus amorem parere: propria quemque negotia, quàm [h] aliena magis curare. Poſterior, vt id quod vel contra naturam eſt, vel contra communem vitæ curſum, neque adeſſe, neque abeſſe intelligatur. Nam ſic nemo intelligitur ſalutis ſuæ immemor. nemo ſuum iactare [i]: nemo ſanæ mentis, in ſolennibus & arduis ludere. Etſi autem multæ ſpeciales leges poſſunt adduci, quibus præſumptionum ratio contineatur: tamen nihil eſt in omnibus ſpecialibus regulis, quod non ad iſtas duas generales reuocari poſſit. Illud, antequàm aliò proficiſcamur, explicandum, quo tandem modo fiat interpretatio, ab ijs quæ expreſſa ſunt, ad ea, quæ neque dicta, neque cogitata ſunt. Nam cùm neque leges, neque Senatuſconſulta ita ſcribi poſſint, vt omnes caſus, qui quandoque inciderint, comprehendantur: neceſſarium eſt, vt quæ deſunt, interpretatione ſuppleantur [k]. Fit autem hæc interpretatio tribus modis. Vnò, cùm ex generalibus regulis, de certa aliqua ſpecie propoſita iudicamus. Altero, cùm ex vna aliqua ſpecie, vel pluribus, generales quaſdam regulas elicimus. Tertio, cùm regulam cum regula, vel ſpeciem cum ſpecie componimus. Primi modi exemplum eſt huiuſmodi. Pupillus ſine tutoris authoritate mutuum accepit, & locupletior factus eſt: pubes effectus ſoluit, quæritur an repetat? reſpõdetur, non repetere: ratio generalis eſt: Nam hoc natura æquum eſt, neminem cum alterius detrimento locupletari [l]. Atq; hæc quidem interpretatio, princeps eſt omnium interpretationum, vtpote quæ proficiſcatur à primis naturæ datis, & principijs generalibus, & progrediatur ad ea, quę inferiora ſunt, & ad ſpeciem directa. Secundi exemplum eſt huiuſmodi. Video vno loco mulierem à poſtulando prohiberi: alio, à cura tutelâue arceri: item alio, ne pro quoquam interueniat, vetari, & ſic porrò de ma-

h l. præſens. C. de ſer. & aq.

i l. eum de indebito. ff. d probat.

k l. neque leges. ff. de legib.

l l. nam hoc naturæ. ff. de condict. indeb.

de magiſtratu, de iudicijs, de muneribus. Ex illis pluribus in vnum coniectis, facio regulam: mulierem nullum officium rectè gerere[m] poſſe. Adhæc, video apud Imperatorem tractari, non fuiſſe à primordio naturę manumiſſionem, quia ſeruitus eſſet incognita: elicio ex eo quod vulgò traditur: priuationem præſupponere habitum. Atque hoc genere interpretationis indigemus in his rebus, quę naturaliter inſitæ non ſunt, ſed ex diuturna obſeruatione tractationeque deprehenduntur. Eſtque regula nihil aliud, quàm plurium rerum ac ſpecierum, in vnam quaſi ſummam coniectio[n]. Tertij modi exemplum eſt huiuſmodi. Patronus fit tutor impuberis ſerui manumiſſi, inde colligo, & patrem oportere filij impuberis emancipati tutorem fieri. Datur curator furioſo, ex eo concludo: debere & ei dari curatorem, cui ſuorum bonorum adminiſtratio eſt interdicta: ratio verò eſt, quia eadem eſt natura manumiſſionis & emancipationis: parum intereſt, furioſus quis ſit, an bona ſua dilapidando, furioſum rerum ſuarum faciat exitum[o]. Atque hæc interpretatio[p] communis eſt, & in vſu frequens: verſatur enim circa duorum pluriúmue inter ſeſe collationem. Et ſi quidem ea, vel ſimilia reperiat, vel paria, vel eadem: definit eodem etiam iure teneri, propter regulam: vbi eadem eſt ratio, ibi & idem ius eſſe[q] debet. Si verò per contrarium, vel diuerſa, vel diſſimilia, vel repugnãtia inueniat: definit diſſimilium, diſſimilia, cõtrariorum, cõtraria eſſe obſeruãda iura: eſtq; frequens, & vſitatiſſimum argumentum, quod à contrario ſenſu aut ſpecie ducitur[r]. Sed adhibenda eſt diligens cautio, ne erremus: nam in ſimilibus & omnibus, quæ inter ſe componũtur, facilimus eſt vtplurimùm lapſus, & non eſt eadem ratio eorum omnium, quæ vel ſimilitudine quadam, vel diſſimilitudine componuntur. Quæ enim eadem ſunt, aut ſunt eadem re, id eſt vel genere vel ſpecie, vt legatum & fideicommiſſum: aut effectu, vt actio directa & vtilis: aut cauſa, vt pupillus, furioſus: aut ſimilitudine quadam,

m *l. 2. ff. de reg. Iur.*

n *l. 1. ff. de reg. Iur.*

o *l. 1. ff. de cur. rat. fur.*

p *l. non poſſunt, ff. de ll.*

q *l. illud ff. ad l. aquil.*

r *l. qui teſtamẽto §. eũ qui ff. de teſtament.*

dam, vt commodatum, precarium: refertque multùm in omni iure, vtrùm hoc an illo modo res inter ſe conueniant: & eſt aliud per [s] cõſequentiam facere: aliud propter ſimilitudinem [t]: aliud ad exemplum. Quę diſſimilia ſunt, vel ſunt diuerſa, vel diſparia, vel oppoſita, vel repugnantia, vel alijs atq; alijs modis differentia. Debetq; diligenter circunſpicere, tum iudex, tum conſultus, vt horum omnium rationem habeat, & pro cauſarum inter ipſas diuerſitate, diuerſas quoq; iuris collationes faciat.

s §.1. Inſt. de legit. pat. tutel.
t §.1. Inſt. de legit. parent. tutel.

DE IVRIS DEFINITIONE, ET QVID QVIDQVE SIT.

IAM in ſubſtantijs rerum & proprijs cuiuſque naturis tradendis, tria ſunt potiſſimùm propoſita. Primum, vt res definiatur: deinde, vt in ſpecies ſuas & partes tribuatur: proſtremo, vt ſuo proprio certoq; nomine deſignetur. Definitio eſt oratio, quæ id quod dicitur, explicat, quid ſit. vt cùm dicimus: Libertas [a] eſt naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, niſi quod vi aut iure prohibetur. Seruitus, eſt cõſtitutio iuriſgentium, qua quis domino alieno, contra naturam ſubijcitur. Sed hîc non oportet ignorare, vniuſcuiuſque rei quædam interna eſſe, quæ ſcilicet ſubſtantiam illius, vel conſtituunt, vt differentia, proprium, totum, & partes: vel attingunt, vt actus, adiacentia, ſubiecta. quædam externa, quæ vel cognata ſunt, vt cauſę & effectus: vel applicita, vt locus, tempus: vel accidentia, vt ſimilia, paria: vel repugnantia, vt oppoſita, cõtraria. Nam in homine quòd ratione præditus eſt, quodq; ad ridẽdum aptus, & certa forma figuraq; circunſcriptus, item quòd ſermonis & orationis facultatem, & diuinarum, humanarumq; rerum cognitionem poſſidet, propriè debet ad internam eius naturam referri: quòd verò communem ſocietatem: & Rempublicam colere, quòd non in terris,

a §.2. Inſt. de Iur. perſ.

ſed in

ſed in cœlo propriam ſuam patriam ac ſedem habere, q; cum Dijs immortalibus cognatione iunctus eſſe, quòd deniq; ab immani ac ſolitaria vita naturaliter abhorrere dicitur: exteriora quædam, & quę ab eo ſeparata ſunt, reſpicit. Atque pro horum quoq; differentia factum eſt, vt varia ſint definitionum & deſcriptionum genera. Nam illa demum plena, & omnibus ſuis numeris abſoluta eſt definitio, quæ omnia illa ſimul complectitur, vel ſi id longum fortè videatur, ſaltèm veram ipſam & propriam rei ſubſtantiam exprimit. Reliquæ omnes, cùm imperfectę ſint, & minùs plenæ, deſcriptiones potiùs, quàm definitiones vulgò appellantur. Ea quæ à propria rei nota ſumitur, hoc fermè fit modo. Dolus, eſt machinatio fraudoloſa, cùm aliud agitur, aliud ſimulatur. Stipulatio, eſt verborū conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturúmue ſe id, quod interrogat' eſt, reſpōdet. Vſucapio, eſt adiectio dominij, per [b] continuationem poſſeſſionis, temporis lege definiti. Quæ à proprio, hoc modo: mutuum eſt, in quo res ita datur, vt de meo tuum fiat. Quę à toto & partibus, ita: Ius ſcriptum eſt, quod conſtat, Lege, Plebiſcito, Senatuſconſulto, Principum placitis, Prætorum edictis, Reſponſis prudentum. Quæ ab ijs quę circa rei ſubſtantiam ſunt, iſthac forma. Iuriſprudentia eſt, quę verſatur circa diuinas & humanas res, priuatas & publicas. Bonorum poſſeſſio, eſt ius perſequendi retinēdiq; patrimonij, ſiue rei, quæ cuiuſque cùm is moritur, fuit. Quæ à cognatis, hoc modo: Ius naturale eſt, quod natura omnia animalia docuit: Senatuſconſultum, quod Senatus conſtituit. Depoſitum, quod cuſtodiendum alicui datum eſt. Quę ab applicitis, ita: Littus eſt, quò maximus fluctus hybernus excurrit. Vſucapio, triennalis poſſeſſio. Quę ab accidentibus, ſic: Subſtitutio eſt ſecunda inſtitutio. Precarium eſt commodatum, pro arbitratu concedentis reuocabile. Quę à repugnantibus deniq;, hoc modo: Argentum factum eſt, quod neque in maſſa, neque in lamina, neque in ſignata, neque in ſuppellectili, neque in

b l. 3. ff. de Vſucap.

mundo, neque in ornamentis eſt. Mutuum eſt, cum non eadem ſpecies redditur, quemadmodum in commodato & depoſito: ſed idem genus. Iam verò illud ſciendum eſt, definitionum in iure, alias eſſe ſolennes, alias ſimplices, alias medias. Solennes ſunt, quæ tum rei naturam & ſubſtantiam explicant, tum vſum eius & effectum, tum denique ciuilem authoritatem, qua publicè probatæ, & in vrbem quaſi receptæ ſunt. Sic cùm dicitur: tutela [c] eſt vis ac poteſtas in capite libero: explicatur eius natura: cùm ſubijcitur: ad tuendum eum qui per ætatem ſe defendere nequit, declaratur vſus & vtilitas: cùm tandem additur: iure ciuili data ac permiſſa: ſignificatur approbatio ciuilis. Totidem partes ſunt in definitione obligationis, quæ eſt Iuris vinculum, quo quis neceſſitate adſtringitur, alicuius rei ſoluendæ, ſecundum noſtræ ciuitatis iura. Contingit verò nonnunquam, vt non apertè, ſed abſconditè, omnes illæ partes ponantur. Simplices definitiones ſunt, quæ nudam tantum rei naturam exponunt: veluti: Ingenuus eſt, qui ſtatim vt natus eſt, liber eſt: Libertini ſunt, qui ex iuſta ſeruitute manumiſſi ſunt. Manumiſſio eſt, datio libertatis. Mediæ denique, quæ ex vtraque ſimul iunctæ ſunt ac compoſitæ, vt, teſtamentum eſt voluntatis noſtræ iuſta ſententia, de eo quod quis poſt mortem fieri velit. Nuptiæ ſunt, maris & fœminę coniunctio, conſortium omnis vitę, diuini & humani iuris communicatio. Actio nihil aliud eſt, quàm ius perſequendi in iudicio, quod ſibi debetur. Hęc ergo de definitione. Diuiſio nihil eſt aliud, quàm vnius in plura deductio: vt cum adoptionem aliam dicimus iuſſu principis fieri, aliam permiſſu magiſtratus. Libertinorum alios eſſe dedititios, alios Latinos, alios ciues Romanos. Fit autem diuiſio tribus ferme modis. Vno, cùm genus in ſpecies tribuitur: Nam quòd tutela diuiditur, in teſtamentariam, legitimam, & datiuam: Stipulatio in Iudicialem, Prætoriam, Communem, & Conuentionalem: Teſtamentum, in ſcri-

c §. tutela, Inſt. de tutel.

ptum

ptum & nuncupatiuum:non pertinet aliò quàm ad illum modum, cui diuiſionis nomen peculiariter eſt collatum. Altero,cũ totum in partes diſſecatur,quę partitio dicitur. Nam dominij partes ſunt, proprietas, vſusfructus, ſuperficies:Stipulationis,interrogatio,reſponſio:Legis, procemium,conſtitutio, ſanctio. Tertio, quum id quod vnum eſt,diſtinguitur in gradus . Sic enim, capitis diminutio alia eſt maxima, alia media, alia minima: Sic ſeruorum, alij ſunt primi actus, alij infimi,alij medij. Sic munerum publicorum, alia ſunt cum dignitate, alia ſine dignitate, alia media. Loci diuiſionum planè ſunt ijdem cum locis definitionum . Nam quemadmodum earum, alię ducuntur ab internis, alię ab externis locis:ita etiam diuiſionum, quędam petuntur ab ijs,quę in ſubſtantia rei hęrent, aut circa eam verſantur , quædam ab ijs, quę cognata ſunt,& applicita. Sanè cùm nonnunquam vſu veniat,vt vna facta diuiſione,alterum membrũ,in alia iterum duo inſignia membra abeat : ſępe fit , vt breuitatis gratia , ex duabus diuiſionibus,vna fiat. Ita enim accipiendum eſt , quod Iureconſultus[d] Vlpianus dicit : Con « uentionum tres ſunt ſpecies: aut enim ex publica cauſa « fiunt: aut ex priuata.Priuata,aut legitima, aut iuriſgen- « tium. Nec eſt quòd imperitiæ Conſulti hoc adſcribas, « quemadmodum nonnulli faciunt : quoniam idem & apud Ciceronem, M.Varronem,Platonem,Ariſtotelem, ac alios idoneos authores licet inuenire . De nominibus multum quæritur apud veteres , ex arbitrió ne noſtro pendeant , quod Ariſtoteles cenſuit : an verò ex cuiuſque rei natura,quod Plato. Et certè Iuſtinianus exiſtimauit[e] decere, vt nomina ſint conuenientia rebus, quod & verum eſt. Nam naturaliter in condendis nominibus ad hoc propenſi ſumus , vt rei naturam quàm proximè ; quoad eius fieri poteſt, exprimamus. Sic enim teſtamentum dicitur , quaſi teſtatio[f] mentis: Poſſeſſio, quaſi pedum[g] poſitio : Tutor, quaſi tuitor, cum alijs ſimilibus, Et ſi quæras, Cur igitur

d *l. conuentionũ. ff. de pact.*

e *§. penul. Inſt. de teſtam.*

f *l.1. ff. de acqui. poß.*

aliæ atq; alię gẽtes,eaſdem res diuerſis nominibus notẽt ac deſignent? reſpondebo,id partim ex eo fieri,quòd ab integritate priſtina , ac vero germanoque iudicio ſit receſſum : partim ex eo,quòd in vna & eadem re,alij hoc, alij illud intueantur, ſecundum quod,nomen ei affingãt. Idem fundus,& vectigalis dicitur,ab eo quod pẽditur: & emphiteuticarius , à cauſa propter quam in perpetuum elocatur.Eadem res, & pignus dicitur,à pugno, quo traditur: & hypotheca,reſpectu principalis debiti,cuius loco ponitur.Planè, quemadmodũ definitiões & diuiſioẽs ducuntur,vel ab interioribus locis,vel exterioribus : ita etiam nomina induntur,vel eorum intuitu,quæ propiora ſunt cuiuſque naturæ,vel eorum quæ abſunt longiuſculè.Obligatio inuenit nomen ſuũ à vinculo,in quo ſubſtantiam habet[h]. Mutuum verò,ab eo,quòd de meo tuũ fiat:quod quidẽ, non illi ſolum cõuenit , verum alijs etiã contractibus,ex quibus dominium transfertur . Atq; ex his quoq; perfacilè eſt ęſtimare,quod tamen multos multum torquet,qualia tandem,& cuius ponderis argumenta duci poſſint à notatione nominis.Nam ſi propè accedit nomen ad ſubſtantiam,planum eſt,multum momenti & ponderis habere: Si contrà recedit longiùs, parum. Verum de definitione,diuiſione,& nomine rei,deque locis,per quos indagantur,hactenus.

h *l. obligationũ ſubſtantia. ff. de act.*

DE IVRIS DECISIONIBVS, QVALE QVID SIT

CVM autem quærimus,quale quid ſit,nihil aliud videtur venire in quæſtionem, quàm,bonúmne ſit,an malum, an neutrum id, de quo agitur: pręter illa tria, nihil video,quod circa rerum qualitates à iureconſulto tractari poſſit. Sed quoniam horum ratio & ſupputatio initur, nunc ſimpliciter & per ſe, nunc verò comparatè: operęptetiũ mihi facturus vide-

rus videor, ſi breuiter & ſtrictim prius expoſuero, quæ bona, quę mala, quæ neutra ſint per ſe, & quomodo legiſlator in ijs verſari debeat: deinde quomodo inter ſeſe, & cum alijs componantur. Bona dicimus, nonnunquam ea, quæ ipſa rebus humanis conferunt, & vtilitatem ex ſeſe pariunt: nonnũquam verò tantum illa, que malis depellendis & auertendis noxijs, ſuum nobis miniſterium & officium exhibent. Quæ ipſa per ſe proſunt, aut vtilia ſunt, aut honeſta, aut ex vtriſque coniuncta, pulchra. Vtilia vocamus ea, quæ ad vitæ conſeruandæ degendæque rationem, & ad opes, copias, ac facultates pertinent. Nã quod pupillus ſibi poteſt ſtipulari, quòd acceptum petere, quòd donatum acquirere, quòd poſſeſſiones ſuas augere, non diminuere: id omne, propter vtilitatem, vel ipſo iureconſulto authore [a], comparatum eſt: cuius etiam gratia conſtitutum, ne ad Barbaros aurum deportetur: vt certus artificum & medicorum numerus in ciuitate habeatur: vt ab ijs, qui ſuis rebus ſupereſſe non poſſunt, procuratores dentur: vt alia denique atque alia, quorum euidẽs ſit vtilitas, in Rempublicam infundantur. Horum, primò quędam ſunt neceſſaria, quędam verò commoda. Neceſſaria dicuntur, ſine quibus res, vel omnino ſalua eſſe non poteſt, vel admodum difficulter. Nam quod argentarij, numularij, trapezitę, & ſi quę ſunt alia genera fœneratorum, tollerantur in ciuitate [b], quòd concubinatus non aufertur, quod in ſumma rerum indigentia, omnia in cõmune rediguntur [c]: cui tandẽ alij oportet imputare quàm neceſſitati? cui ne Deus quidem reſiſtere poſſe, vulgo creditur. Commoda ſunt, quæ rem augent, & meliorem ſua præſentia faciunt. Nam quòd dotis cauſa ſemper [d] & vbique præcipua eſt, ideo receptum eſt, quia Reipublicę intereſt, dotes mulieribus conſeruari: cùm dotatas eſſe fœminas, ad ſobolem procreandum, replendamque liberis ciuitatem, maximè ſit neceſſariũ. Quòd numus primum publicè percuſſus eſt, ideo eſt introductũ, quia cum nõ ſemper nec facilè concurrebat, vt cùm tu haberes, quod ego deſide-

a *l. 1. in fi. ff. de act. & obl.*

b *l. quod priuilegium. ff. depoſit*

c *l. 2. ff. ad l. Rhod. de iact.*

d *l. 1. ff. ſolut. mat.*

deſiderarem, inuicem haberem, quod tu accipere velles, electa materia eſt, cuius publica ac perpetua æſtimatio, difficultatibus permutationum, æqualitate quantitatis ſubueniret, eaque materia forma publica percuſſa, vſum dominiumque non tam ex ſubſtantia præbet, quàm ex quantitate, nec vltra merx vtrumque eſt, ſed alterum pretium vocatur. Sunt etiam vtiliũ alia externa, vt nobilitas, amicitię, facultates, liberi, clientelę, honores, quarum ſubinde habetur ratio in tutelis, & honoribus deferẽdis, inque ineundis vectigalibus, in alienationibus iudicij mutandi cauſa factis, in ſatiſdationibus[e]. Alia corporis, vt ætas, robur, forma, valetudo, quæ quidem ſpectantur in tutorum & curatorum excuſationibus, in ſeruorum emptionibus & vẽditionibus, in ſacerdotibus, in vacationibus munerum[f]. Alia denique animi, vt artes, ſcientię, doctrinæ, mores, virtutes, eloquentia, dexteritas, quę & ipſa quotidie veniunt in conſiderationem [g], vt cùm de teſtium fide [h] quęritur, de legendis magiſtratibus, de artificibus, & alijs conſimilibus. Quod autem pręterea, quędam publicè vtilia ſunt, quędam priuatim, quedã ſimpliciter, quędam comparate, quędam directè, quędam per conſequentiam: nihil attinet hoc loci prolixiùs diſputare. Honeſta ſunt, quæ ad bene beateque viuendum pertinent, idq; tam populariter, & ciuiliter, q̃ diuiniore quadam & præcellentiore ratione. Quòd Senator eam vxorem habere nõ poteſt, quę libertinę [i] conditionis eſt, aut artem ludicram exercuit: quòd nuptię propalam & publicè contrahi debent: quod ſponſam patris ducere diſſuadetur: quòd nemo teſtamento ſuo cauere poteſt, vt cineres in mare ſpargantur: propter ſolam publicam & popularem quandam honeſtatem tuendam, eſt quęſitum. Quòd vigilantibus[k] & non dormientibus iura ſubueniunt: quòd is qui in acie mortuus eſt, per gloriam viuere creditur: quòd pœnę ſontibus, & bene merentibus præmia proponuntur: quòd ea quę dolo malo, vel metu adminiſtrantur, certis ſuppliciorum & tormentorum generibus adhibitis, vindi-

e l. 2. ff. qui ſatiſd. cog.

f l. ſemper ff. de uacat. mun.

g l. Iter artifices ff. de ſolut.

h l. 3. ff. de teſtib.

i l. lege Iul. ff. de ritu nupt.

k l. pupill. in ſi. ff. de his qui in frau. cred.

vindicantur,à nullo alio proficiſcitur, quàm ciuilis honeſtatis ratione. Quòd religionem & pietatẽ colere: quòd non ſolum manus & oculos, verumetiam cogitationes domitas habere iubemur: quòd extra ordinem ius reddimus ijs, qui liberales & ingenuas artes [l] exercent: quòd diuinos honores adhibemus ad eos, qui vel rerum geſtarum gloria, vel vitę morumq́ue ſanctimonia, vel diuinarum & humanarum rerum ſcientia, cæteros antecedunt: quam quęſo aliam habet cauſam & originẽ? quàm excellentis cuiuſdam, & eximiæ naturæ rationem? Sed eſt honeſtum, aliud in ratione poſitum & intellectu: aliud in moribus. In intellectu eſt, ſcientia, prudentia, ſapientia, ſolertia, calliditas, de quibus etiam aliàs meminimus. In moribus verò, fortitudo, temperantia, iuſtitia, cum quibus cõiũcta ſunt, magnitudo animi, liberalitas, magnificẽtia, obediẽtia pudor, verecundia, cum nõnullis alijs. Et ꝙ tot ac tanta ſunt priuilegia[m] militum, quòd in deſertores, emanſores, transfugas grauiſſimè animaduertitur: à præceptis proculdubio fortitudinis manauit. Quemadmodum & illud: quòd adulteria, ſtupra, luxus, pœnis legum coërcentur: quodq́ue vitę ſobrietas & modeſtia laudatur, à temperantia: quòd fures, raptores, prædones, falſarij, vltimis ſupplicijs afficiuntur: quodq́ue certi modi contrahendi, commutãdi & negotiandi præſcribuntur: à iuſtitia. Pulchrum eſt quod ad decus rerum ac ornamentum pertinet proficiſcens nonnunquã ex vtili, nonnunquam ex honeſto, nonnunquam ex vtroque ſimul. Ex vtili naſcitur id, quod ornatum quidẽ ſuum habet, ſed cum eo cautiones ſuas & oportunitates. Ex honeſto, quod ſimulachra quędam & adumbrationes virtutum continet, licèt decôris magis & ſolennitatis ſit, quàm virtutis. Ex vtroq; ſimul emergit, quod vtile pariter eſt, & honeſtum. Primi generis exempla ſunt, in condendis teſtamentis, quę vno contextu, ſeptem præciſè teſtibus adhibitis, & ad hoc rogatis, celebrantur. Nam etſi ſolennitatis & cæremonię cauſa præcipuè interueniunt: tamen poſſunt ad confir-

l l.1. ff. ſi menſ. falſ. mod. dix.

m tot. tit. ff. de re milit.

confirmationem etiam & ſecuritaté,aliquo modo comparata videri: & ſunt eiuſdem exempli, omnes actus publici,qui neque diem, neque conditionem recipere poſſunt : itē actiones ordinarię,quę ſuis formulis,& verborū proprietatibus,includi ſolent. Poſterioris generis exempla ſunt: quòd mulier poſtulare nō poteſt, ꝗ per vicos diſcurrere,& inſanorum more deridenda loqui, turpe ducitur &[n] leue: quòd ſacerdotibus,nec venari,nec militariter veſtiri, nec ludicras artes tractare conceditur,cuius etiā generis ſunt omnia illa, quæ dicis cauſa,vel à magiſtratibus,vel à pōtificibus,nonnunꝗ fieri conſueuerūt.Ad tertium genus pertinet: ꝗ nuptias certis cæremonijs celebrari:quòd iudicem, pro tribunali ſententiā ferentem, ſedere,non ſtare[o]:ꝗ leges certis ritibus ſanciri oporteat: quo pertinent etiā omnes illę cæremonię,quę ſub exteriorum rerū inuolucris,myſteria quædam cōdita tenent, & abſcondita. Quæ ob id in bonis numerátur,quòd malum arceant & depellant , vel conſeruant nos à noxijs , vel pręmuniūt,vel repellūt ea.Cōſeruare dicūtur illa,quę bene conſtitutę fundatęque rei, vtì firmior ſit & munitior,proſpiciūt. Sic enim ſtipulationes ſunt repertę, vt ea, quę aliàs legitimè firmeq; debentur,arctiori quodā & firmiori vinculo contrahantur, ſic chirographorū, pactorum, fideiuſſorū obligationes ſunt introductæ : ſic furem pluribus alligamus actionibus:ſic ei, cui res aliqua legata eſt,tres dam' actiones,quo ſcilicet vltima volūtas,promptiùs & faciliùs ad exitū perducatur[p]. Præmuniunt illa, quę impēdentibus malis,vtì ne noceant,vel ſaltē minùs officiant,obijciuntur. Ad illum enim vſum ſunt repertæ ſubſtitutiones,fideicommiſſa,inuentaria,conteſtationes, cum ſimilibus.Donatio etiā cauſa mortis ideo fieri conſueuit,ꝗ quis magìs ſe vult habere,quàm eum,cui donat: magiſque eum cui donat,ꝗ̄ hæredem[q] ſuum. Repellēdi & amouendi mali naturā habent,quę malū,quod iam adeſt, quodq; pręſens eſt,auferunt. Nā quòd actiones & iudicia ſunt conſtituta:ꝗ nocturnum furem occidere[r]:quòd vim vire-

n l ob quæ vitia. ff. de ædilit. edict..

o l.2. C. de ſententiis ex breuic. recit.

p l.ult.C.de ſacr. eccleſ.

q §. l. Inſt. de don.

r l.ſed etſi. ff ad. l.aquil.

vi repellere licet: quis tandem neſcit à nullo alio profectum eſſe, quàm à naturali depellendi, arcendique mali cupiditate? Hactenus de bonis. De malis verò nihil eſt opus, vt pluribus verbis & fuſiùs agamus. Nam quòd rerum alia ſunt inutilia, alia inhoneſta, alia turpia: Item quòd nonnulla vitio rationis contrahuntur, nonnulla morum. Prætereà, quòd quædam aduerſus Deum committuntur, quædam aduerſus communem hominum ſocietatem. Ad hæc, quòd alia, vel ſola perpetrantur attentatione, vt conſtuprationes [s] virginum: alia factis ipſis, vt furta, rapinæ: alia verbis, vt iniuriæ. Porrò, quòd nonnulla dicuntur attrocia, vt parricidia, crimina læſæ maieſtatis: nonnulla communia, vt homicidia, plagia, peculatus: item, quòd alia cogitata & præmeditata inferuntur, alia repentino quodam motu & calore [t]: denique, quòd ſubinde verſutia, ſubinde vi, ſubinde negligentia, ſubinde conſilio admittuntur: quòd, inquam, hæc omnia ſic ſe habent: partim ex ijs luculenter percipi poteſt, quæ de bonorum differentijs & naturis explicuimus: nam contrariarum eadem eſt, vt vulgò dici ſolet, ſcientia: partim verò ex ijs, quæ de iuſtorum & iniuſtorum diſtinctionibus, latiùs à nobis in ſuperioribus, & vberiùs ſunt expoſita. Illud fortè non eſt alienum admonere, reperiri quædam, quæ mala quidem rectè proprieque dici non poſſunt, ſed quæ damnum tamen adferant, tanquam non bona. Sic enim communitatem hominum deſerere, & ad ſolitariam vmbratilémque vitam confugere, tam eſt in vitio, quàm violentas manus adferre. Sic intempeſtiuam [v] miſericordiam exercere, tam cadit in reprehenſionem, quàm crudelitas. Sic multa ſunt & propè innumerabilia in Republica, quæ non tam ex eo quòd mala ſunt, quàm quòd non bona, peſtem adferunt. Eorum, quæ nec bona ſunt nec mala, ſed neutra, multæ ſunt & variæ qualitates. Sed illæ fluunt, vel ex rebus ipſis, vel imponuntur ab hominibus. Ex rebus ipſis effluunt, quæ ab earum natura

s *l. unic. C. de rap. virg.*

t *l. quidquid calore. ff. de reg. iur.*

v *l. ſi hominem. ff. depoſ.*

natura emergunt. Nam quòd digito cœlum attingere impoſſibile [a] eſt: quòd rerum fungibilium, vt vini & olei, non eſt vſus, ſalua manente [b] ſubſtantia: quòd Stichum aut Pamphilum promittere, alternatiuũ [c] eſt: quòd in rebus & negotijs, alia diuidua, alia indiuidua: alia continua, alia interrupta: alia plura, alia vnum quid: alia perpetua, alia temporaria: alia corporea, alia incorporea: alia conditionalia, alia pura: alia ſimplicia, alia mixta: alia principalia, alia acceſſoria: alia obſcura, alia plana: alia denique alijs qualitatibus ac formis diſtincta: non proficiſcitur aliunde, quàm ex diuerſis naturæ doribus, quibus ad vnguem legiſlator inſeruire debet. Ab hominibus imponuntur illæ qualitates, quæ vel moribus introducuntur, vel legibus. Nam quòd ſtipulationis ea eſt natura, vt certis & conceptis verbis fieri debeat: quòd teſtamentorum tot ſunt, & tam anxiæ obſeruationes: quòd vſucapio ſuis legibus adſtringitur: quòd actiones ſuis formulis & proprietatibus ac figuris alligantur: ſolis hominum & legiſlatorum voluntatibus, iuſtis quidem illis, & à natura tractis, ſed voluntatibus tamen & iudicijs, eſt imputandum. Et quidem, cum illa quæ bona ſunt & ſalutaria, imperentur, contra quę mala ſunt & peſtifera, vetentur: hęc tamen neutra, nec in hanc, nec in illam rationem cadunt. Hoc tantũ eſt, quod in ijs agitur, vt quomodo ſecundum alias atque alias qualitates affecta ſint, quaſi cum authoritate exponatur. Ita genus dicimus non [d] interire: In alternatiuis ſufficere [e] alterum adimpleri: debitorem ſpeciei, interitu eius [f] liberari: Impoſſibilium nullam eſſe obligationem: In ſtipulationibus, in quibus dies non ponitur, pręſenti die [g] deberi. Nihil enim in huiuſmodi apparet, nec vetiti nec iuſſi: ſed ſola eſt & nuda, cum authoritate coniuncta, expoſitio. In bonis verò ac malis, longè aliter ſe habet. Quædam enim tam arctè pręcipiuntur, vt omiſſa, pœnis omnibus & ſupplicijs vindicētur: Quędam ſic imperantur, vt nulla quidem in eos, qui ſecùs fecerint, aperta pœna, ſed tacita tamen in honeſtorum hominum conſci-

[a] *l. Impoſſibilis. ff. de uer. oblig.*
[b] *§. conſtituitur. Inſt de uſufruct*
[c] *l. 1. §. ſi ſtichũ, ff. de uerb. obligat.*
[d] *l. incendium. C. ſi cert. pet.*
[e] *c. in alternatiuis, de reg. iur. in 6.*
[f] *c. impoſſibilium de reg. iur. in 6.*
[g] *l. eum qui §. ult ff. de uerb. oblig.*

conſcientijs, ſtatuatur: quædam nec iubentur quidem, ſed cohortationibus, tam publicè, quàm priuatim factis, ſuadentur [h]: quædam denique liberæ cuiuſque voluntati & iudicio relinquūtur. Atque hæc non eſt difficile æſtimare, ex bonorum & vtilium differentijs, quemadmodum contrà, quæ prohibenda ſunt, ex malorum & inutilium gradibus. Nam illorum, quædam maximis propoſitis multis & pœnis prohibentur: quædam fieri quidem vetantur, ſed tamen facta tenent, nec vindicantur [i]: quędam, vt ne fiant, diſſuadentur [k]: quædam, etſi non optima ſint, tamen propter vitioſos hominum mores, proprio cuiuſque ſtudio [l] permittuntur. In omnibus autem, ſiue ea bona ſint, ſiue mala, ſiue neutra, id potiſſimum eſt ſpectandum, quod tum recta iuſtaque ratio demonſtrat, tum communis vſus & tractatio, quæ magiſtra eſt actionum humanarum, expoſtulat. Quoniam verò dictum eſt de qualitatibus ſimpliciter & per ſe inſpectis: videndum, quomodo inter ſe componi & comparari debeant. Et quidem, ſubinde fit, vt ipſorum inter ſe generum ſit contentio: vt cum tractatur, vtilitatémne potiùs, an honeſtatem, naturámue ſequi oporteat: ſubinde verò, vt illorum, quæ ſub vno eodemque genere continentur: veluti cum ex duobus aut pluribus vtilibus, quæritur, vtrū vtiliùs: ex duobus honeſtis, vtrum honeſtiùs: ex duobus naturalibus: vtrum magis ſecundum naturam. Prioris collationis exemplum eſt huiuſmodi. Si vino vendito, certus ad menſurā faciendam dies præſtitutus ſit, & per emptorem fiat, quo minùs ad diem menſura peragatur: an permittendum ſit venditori, vinum ſine fraude effundere [m]? Ab vna parte vrget damnum venditoris ex mora, & eſt regula: Non debere alteri per alterum, iniquam conditionem inferri [n]. Ab altera verſatur honeſtas, quia ſcilicet inhumanum videtur, tam euidenti emptorem damno multare. Poſterioris generis exemplum eſt huiuſmodi: vtile eſt Reipublicæ, vnumquemque rei ſuæ moderatorem eſſe ac arbitrum [o]: vtile quoque, ne quis re ſua

N male

h l. ult. ff. de rit. nupt.

i l. ult. ff. de diuort. & rep.

k §. mariti. Inſt. de nupt.

l l. quod priuilegium, ff. de poſ.

m l. 1. ff. de pericl. & commo. rei uend.

n l. non debet ff. de reg. Iur.

o l. in re C. mandat.

p §. ult. Inſt. de his qui ſui uel alien. iur.

malè vtatur [p]. Iam dominus parat ſine cauſa ſeruum ſuum occidere, dubitatur, vtrùm ne huic potiùs an illi regulæ, ſit acquieſcendum. Ad electionem in generibus faciendam, certum eſt, primas partes, honeſtati: ſecundas, naturæ: tertias, vtilitati: quartas, pulchro cedere. Si in eum quis fortè deductus ſit locum, vt vel religio prodenda ſit, vel capitis periculum ſubeundum, nemo eſt qui ambigit, quin religionum ſanctitas potiùs cōſeruari debeat quàm vita. Si vita pariter & pecunia ſic in dubium veniāt, vt vnius amiſſione facta, altera ſalua eſſe poſſit: quis nō videt, malle quempiam omnibus fortunis ſuis exui, quàm vita ſpoliari? Sic etiam ſi in mari, aut eorum ſit iactura facienda, quæ ad ornatum & delectationem ſunt quæſita: aut eorum, quæ ad vitam ſuſtinendam conſeruandamque ſunt neceſſaria: nullus non intelligit, illa potiùs, quàm iſta eijci oportere. Poteſt planè fieri nonnunquam, vt vel natura honeſtatem, vel vtilitas honeſtatem pariter & naturam, vel pulchrum omnia tria ſimul ad ſe rapiat. Quid enim ſi agatur de re ſummè neceſſaria, & popularis alicuius honeſti ratio amittenda: quid? nónne ſatius eſt, eo loci, vtilitati potiùs inſeruire, quàm [q] honeſtati? inſolentiùs per vicos diſcurſare, inhoneſtum: ſi hominis tuendi & conſeruandi cauſa, id facias, an erit qui id probro ducet? Omnes homines ſecundum naturam ſunt liberi [r]: improbandáne igitur ſeruitus, quę maximo totius humani generis bono eſt conſtituta? Vnuſquiſque rerum ſuarum liber eſt adminiſtrator & dominus: éſtne igitur damnāda illa lex, quæ propter publicum ornatum, néue ruinis [s] deformetur ciuitas, prohibet, vt ne quis ædificia ſua ſponte non reſtituturus diruat? nullo modo. Sequitur enim pulchrum honeſtas, & vtilitas nonnunquam, & natura, licèt alioqui regulariter, tanta ſunt pondera & momenta honeſtatis, vt omnia ex altera parte collocata, ne minimi quidem momenti inſtar habeāt. Iam quantum attinet ad electionem ex ijs, quæ ſub eodem genere contenta, diſſidere inter ſe & contendere videntur:

q uide exempl. in l. bona fides. ff. depoſit.

r §. 2. Inſt de libert.

s uide l. 1. ff. de tign. iniunct.

dentur: vna cautio eſt, vt ex pluribus honeſtis, illud quod magis diuturnum eſt, ac ſua ſponte conſtans, reliquis anteponatur. Nam cùm omnis boni & honeſti caput Deus ſit, conſentaneum eſt, vt in deliberãdo vincat illud, quod ei maximè ſit cognatum & affine, quodque proximè ad naturam accedit diuinam [t]. Poſt deinde verò ſequũtur res humanæ, primò quidem, publicæ: ſecundò, priuatæ, ex quibus ſummum ſibi locum vendicant parentes, quibus poſtea ſuccedunt amici, ciues, ſocij, & ſic deinceps. Si vtilium inter ſe conflictus eſt, illud maximè ſumendum & probandum eſt, quod cauſam habet maximè [v] neceſſariam. Nam fons omnium eorum, quæ requirimus, quibuſque vtimur in vita, eſt neceſſitas naturæ, ad cuius expletionem pergunt & diriguntur omnia. Cùm de rebus naturalibus eſt diſceptatio, quanto quid ad ſubſtantiam eius quo de agitur, accedit propiùs, tanto magis ſecundum naturã eſſe dicitur. Non enim tam ex ijs, quæ foris apparent, metienda res eſt, quàm ex ijs, quæ in abditiſſimis & intimis cuiuſq; receſſibus ſunt collocata. Sed in hoc argumento diligenter eſt circunſpiciendum, vt ea, quę facti ſunt natura, diſtinguantur ab ijs, quæ ſunt iuris: nam ea res tantas habet oportunitates, vt nihil credam toto iure ciuili exſtare, quod maiorem vſum & vtilitatem de ſe præbeat. Eorum, quæ voluptatis & ornatus gratia parantur, non ea maximè probanda ſunt, quę ſenſus feriunt, & eos iucunditate aliqua perfundunt: ſed quę animum pręcipuè paſcunt, & ipſam mentem voluptate ſimul & vtilitate deliniunt. Atque ex his regulis pendent, quæ vulgò in iure dicuntur: Semper in obſcuris, quod minimum eſt, ſequendum eſſe: Quoties dubia eſt interpretatio libertatis, ſecundum libertatem eſſe reſpondendum: Semper in dubijs benigniora præferenda: In ambiguis pro dotibus reſpondere melius eſſe: In omnibus quidem, maximè tamen in iure, eſſe ſpectandam æquitatem: Fauorabiliores eſſe reos, quàm actores: Proniores nos eſſe ad abſoluendum, quàm ad condemnan-

t l. ſunt perſonæ in ſi. ff. de relig. & ſumpt. fu.

v uide exẽpl. l. 2. ff. ad l. Rhod. de iact. l. ſi quis ff. de lib. ag.

dum: In obſcuris inſpici ſolere, quod veriſimilius eſt, aut quod plerumque fieri ſolet.

DE CIRCVNSTANTIIS.

DEMONSTRATIS ijs, quæ ad fictiones, coniecturas, definitiones, & deciſiones iuris pertinent: reliquum eſt, vt de circunſtantijs nonnihil ſecundū propoſitum ordinem diſſeramus. Eſt autem earum tanta vis ac poteſtas, vt ſubindè totam rei qualitatem immutent, ſubindè, intendant vel remittant. Immutant autem, cum de bono malum faciunt, vel contrà, de malo bonum. Vt hominem occidere, ſimpliciter nefas eſt [a]: tyrannum, latronem, hoſtem necare, fas [b]. Liberalitatem exercere pulchrum: Dare verò cùm non oportet, vbi non oportet, cui non oportet, turpe [c]. Intendunt verò vel remittunt, cùm id quod bonum malúmue eſt, vel maius vel minus faciunt. Depoſitum abnegare, malum: peius verò, ſi ex incendij, ruinæ, naufragij cauſa, depoſitum abnegetur [d]. Legata relinquere pium: magìs piū, ſi ſacroſanctis eccleſijs, & religioſis locis relinquātur. Sunt [e] autem circūſtantiæ, numero ſeptem, Cauſa, Perſona, Locus, Tempus, Qualitas, Quantitas, Euentus. Cauſa, vt in verberibus, quæ impunita ſunt, à magiſtro illata vel parente, quoniam emendationis, non iniuriæ gratia videntur adhiberi: puniuntur, cúm quis per iram ab extraneo pulſatus eſt. Sed ſunt quædam cauſæ, quę impellendi tantùm habent naturam, vt ira, odium, volūtas caſtigandi: quędam, quę inſtrumēti loco ſunt, vt gladius, fuſtis, telum, lapis: quædam, ad quas tanquam ad finem reſpicitur, vt lucrum, libido, affectus. Et in his eſt regula: Malo fine propoſito, reliqua omnia, cęteraque etiam laudata, infici. Bono fine propoſito, non confeſtim omnia fieri bona, quę ad illum finem tendunt: nam non eſt faciendū malū vt eueniat bonū. Perſona ſpectatur & eius

a l.1. ff. de ſicar.
b l. minime ff. de relig. & ſumpt. fun.
c l.1. ff. de cur. fur.
d l.1. §. merito. ff. depoſ.
e l. aut facta. ff. de pœn.

qui

qui fecit,& eius qui paſſus eſt. Aliter enim puniuntur ex ijſdem facinoribus, ſerui, quàm liberi: & aliter qui aliquid in dominum parentemúe auſus eſt,quàm qui in extraneum: in magiſtratum, quàm in priuatum. In huius rei conſideratione, ętatis quoque & ſexus ratio habetur. Locus facit, vt idem,vel furtum,vel ſacrilegium ſit: & capite luendum, vel minore ſupplicio: Nam alius priuatus eſt, alius publicus, alius ſacer, alius prophanus, alius huic, alius illi rei deſtinatus. Tempus diſcernit emanſorem, à fugitiuo: & effractorem vel furem diurnum, à nocturno. Nam ſecundum quantitatem,aliud eſt longum,aliud breue, aliud ſemel factum, aliud ſępius repetitum. Secundum qualitatem, aliud nocturnum, aliud diurnum, aliud feſtum, aliud profeſtum. Qualitas eſt,cùm factum vel atrocius vel leuius eſt:vt furta manifeſta, à non manifeſtis diſcerni ſolent: rixę,à graſſaturis: expilationes,à furtis:à violentia,petulantia. Quãtitas diſcernit furem, ab abigeis: nam qui vnum ſuẽ ſurripuerit, vt fur coërcebitur:qui gregem, vt abigeus. Prætereà de minimis[f] ſæpe etiam profitetur ſe non curare Prætor, cum alioqui maioribus diligentem curam adhibeat: idq; ſiue in contractibus, ſiue in delictis,ſiue in iudicijs loquamur. Euentus ſpectatur,vt à clementiſſimo quoque facta: quanquam non minus lex, eum qui occidendi hominis cauſa cum telo fuerit, quàm eum qui occiderit, puniat. Si filius patrem in ius vocauerit, vel iniquum quis ius aduerſus alium impetrauerit, non aliter multatur pœna quinquaginta ſolidorum, quàm ſi res euentum habeat[g]. Contingit autem ſubindè, vt eadem ſcelera in quibuſdam prouincijs grauiùs plectantur: vt in Africa, meſſium incenſores: in Miſia, vitium: in Ægypto, aggerum perfoſſores: Vbi metalla ſunt, adulteratores monetæ. Nonnunquam euenit, vt aliquorum maleficiorum ſupplicia exacerbentur, quoties nimirum multis perſonis graſſantibus, exemplo opus eſt. Reſtant aſyſtata ſiue perplexa, cum quibus coniũcta ſunt, quæ dicuntur

i ndiſſo-

f l. ſcio. ff. de in integ. reſtitut.

g l. 1. ff. quod quiſque iur.

indifferentia, quæque reconditiorem iuris rationem habent & abditam.

DE ASYSTATIS INDIFFERENTIBVS, ET IIS QVÆ ABDITAM HABENT IVRIS RATIONEM.

ASYSTATA ſiue inſolubilia ſunt, in quibus quicquid cõſtituitur verũ eſſe, ſtatim reperitur falſum[a]. Et ſunt eorũ imprimis, alia deficiẽtia, alia ęquiualẽtia, alia mutila, alia apora ſiue ambigua. Deficientia ſunt, in quibus aliquid deeſt, veluti ſi quis ſcribat in teſtamẽto, Titius filius, omittẽs verba, hęres eſto[b]. Æquiualentia, in quibus ęqua[c] cauſa duorum eſt, vt fit in pari turpitudine, & in duobus agentibus, Vtì poſſidetis. Mutila, in quibus ab altera tantum parte cauſa conſtat aut cognoſcitur, veluti cum abeſt vel latitat aduerſarius[d]. Apora, in quibus nullus inuenitur exitus, veluti ſi tibi dem fundum Tuſculanum, niſi eum Caio dedero, & Caio rurſum, niſi eum tibi dedero[e]. Sunt pręterea Aſyſtatorum ſpecies hę, Antiſtrephuſa, Achromos, Adynatos, Aprepes, Anæſchyntos, Apythanos, Alogos, In circulum rediens, Præpoſtera. Antiſtrephuſa eſt, cum actionem ſuam conuertunt litigantes, & neuter vtitur ſua ſententia, ſed aduerſarij ſui: vt cum ſocius de ſocij dolo conqueritur, & contrà[f]. Achromos, quando color facti non inuenitur, vt ſi quis pannum credat filiofamilias incertis nominibus, vt indè pecuniam conficiat: non enim minùs officit ei Macedonianum, quàm ſi pecuniam dediſſet, propter[g] colorem quæſitum. Adynatos, cum id proponitur, quod ſit contra rerum naturę fidem, à qua quidem ſpecie non longè abeſt. Apythanos, cum id tractatur, quod minus ſit veriſimile. Aprepes, vt cum ſuam quis allegat turpitudinem[h] Anæſchyntos, vt cum res aliqua legibus eſt improbata, cuiuſmodi

a l. qui quadringenta. ff. ad l. falcid.

b l. 1. ff. de hered. inſt.

c l. cum enim. ff. de ſtip. ſer.

d l. ſi duo. §. Idem Iul. ff de iureiur.

e l. ſi Titius. ff. de uerb. obl.

f l. ſi duo. ff. de dol. mal.

g l. ſed Iul. §. mutui. ff. ad Vel.

h l. mercalem. C. de condict. ob. turp. cau.

modi eſt aleæ luſus[i], & res meretricia, in iudicium deducitur. Alogos, vt cùm eo iure, quod quis in alium ſtatuit, vel impetrauit, vti non vult[k]. In circulum rediens, veluti cum quęritur inter fiſcum, mulierem, & primum creditorem, quis in pignore pręferri debeat. Præpoſtera, vt ſi quis ita dicat: Si nauis[l] ex Aſia venerit, hodie dare ſpondes? Ad hæc & ſimilia aſyſtata diſſoluenda, prima via eſt, vt pro nullis habeãtur, quaſi nihil penitus ſit actũ, veluti cum hippocẽtaurum quis dari ſibi ſtipulatus eſt[m]: Altera, vt in ſuo ſtatu & loco relinquantur: veluti cum iudex cedit tribunali: cum pronunciat, non liquere: cum poſt centum annos, ſic enim ab Areopagitis ſemel factum legimus, litigatores reuerti iubet. Tertia, vt reiectis inutilibus, vtilia reſeruentur. Sic enim obſeruatur, in conditionibus impoſſibilibus, iniectis legatis aut inſtitutionibus hæredum, cum pro non ſcriptis habentur[n]. Alia, vt ex motu & affectione iudicis negotiũ definiatur: nam quod factum eſt, cùm in obſcuro ſit, ex affectione cuiuſque, capit interpretationem[o]. Alia, vt media via eligatur. Nam & Iuſtinianus ipſe, in manumiſſionibus à minoribus faciendis, decimumſeptimum annũ, tanq̃ mediũ, inter decimũquartũ ac viceſimũ, elegit[p]. Alia, vt vel diſſimulatiõe, vel alio quouis[q] modo finis & exitus reperiatur, quod quidẽ nõ tam poteſt locutione exprimi, q̃ intellectu pro re nata perſpici. Alia denique, vt ſorte res dirimatur[r]: nam & eius exſtant, non pauca, in toto paſſim iure Ciuili exempla. Sed hucuſque de aſyſtatis & perplexis. Iam autem ſunt alia quædam, quæ non intricata quidem ſunt & inſolubilia: ſed indifferẽtia, vtpote, quæ natura ſui, nec in hanc nec in illam iuris partem ſunt propenſa, ſed media: ita vt nihil omnino interſit, hoc ne an illo modo conſtituantur. Quid enim, ſi naturam conſulas, refert? vtrùm ſeptem, an quinque, an decem teſtes in teſtamentis adhibeas? Vtrùm duos, an tres annos in vſucapionibus pręſcribas? Vtrùm in quęſtione de non numerata pecunia, quinq; potiùs annos, quàm quatuor, eligas? Certè in his

casibus

i *l. 1. ff. de alea luſ.*

k *ff. quod quiſque iur.*

l *§. item ſi quis. Inſt. de inutilib ſtip.*

m *§. 1. Inſt. de inutilib ſtip.*

n *§. Impoßibilis. Inſt. de hæred. inſt.*

o *l. capienda. ff. de reg. iur.*

p *§. ult. Inſt. quib ex cauſ. ma non lic. l. neſennius in fi. ff. de neg. geſt.*

q *l. exigendi. C. de procurat.*

r *l. ult. in princip C. communia de leg. & fideicommiß.*

caſibus omnibus nihil aliud opus eſt ſpectare, quàm nudam & meram principis ſiue legumlatoris voluntatem & affectionem [r]. Is enim in his rebus ſolus dominatur, vt inquit Ariſtoteles, & imperat. Quanquam eam ipſam poteſtatem, non infrequenter ijs concedere ſolet, qui rebus iudicandis [s] præſident: cum in ijs quæ explicari poſſunt, religionem ſuam: quæ non poſſunt, affectionem, iubet interponere. Quod quidem etiam atque etiam nota. Nam non omnia legibus comprehendi & includi poſſunt: ſed in quibuſdam, mores ſerere oportet: in quibuſdam ad boni alicuius viri, id eſt, iudicis arbitrium, rem reijcere. Præter aſyſtata & indifferentia, ſunt nonnulla alia, quę occulta potiùs & abſcondita, quàm vel intricata vel neutra dici poſſunt. Nam quòd ſolennitatum in teſtamentis & emancipationibus, nullam admodum cauſam & rationem tenemus: quid? an hoc ad id quod ἀσύςατον vel ἀδιάφορον appellatur, referemus magis? an ad id, quod abſtruſum & incognitum dicitur? Planè non eſt dubium, quin nonnulla ſint in iure, tum pontificali tum ciuili, quę obſcuras quaſdam intelligentias habeant, & ex ipſis vel naturæ, vel morum, vel antiquitatis latebris, erui debeant. Sed ſunt, ea duûm omnino generum. Quædam ſunt, quę nullo penitus humano ingenio, vel omnino indagari, vel etiam ſi indagata ſint, explicari, & in vulgus prodi, poſſunt. Atque in his nihil reſtat aliud, quàm vt Dei oraculum conſulatur, & ad eum ſolum, tanquàm ad verum & perfectum legumlatorem, recurratur. Et ſic in omni memoria, tum à Iudęis & Chriſtianis, tum à Græcis, Romanis, & Barbaris, ſępe factum legimus. Quædam ſunt, quę ab hominibus cognoſci quidem & perſpici poſſunt, ſed non alijs, quàm diuinis, vel ſecretioribus quibuſdam, & à communi ſenſu remotioribus doctrinis, eruditis. Horum ratio tractatioq; tribus conſtat in vniuerſum rebus. Vna eſt, vt abditę rerum naturæ cognoſcantur. Altera, vt quid mores tacitè ſtabilire poſſit, & conſeruare, intelligatur.

Tertia,

[r] d.l. rapiendæ.

[s] l.3.ff.de teſtib. l.continue.§.2. ff.de uerb.oblig.

Tertia, vt cuiuſque gentis myſteria quædam & ſecreta, quæ vel fuerunt, vel ſunt, vel futura ſunt, perſpiciantur. His enim tribus probè cognitis & comprehenſis, nihil eſt facilius, quàm aut de abditis legum cauſis iudicare, aut ea primùm lege lata introducere, quæ nõ aperta quadam & manifeſta, quemadmodum nuptiæ, teſtamenta, contractus, ſed latenti & obſcura ratione, quemadmodum ſacrificia, conſecrationes, & diuinationum iura, conſtant. Eſt enim ſic à ſummo rerum omnium opifice Deo procuratum, vt rerum omnium duplex ſit affectio: vna, naturalis & ex his quatuor primis corporibus deſumpta, proficiens ad res & vſus naturales: altera, diuina & à ſempiternis illis ignibus profecta, cuius vis ad ea tantùm, quæ diuina ſunt, porrigitur: idque ita, ſiue de rebus loquamur, ſiue de moribus, ſiue de externis myſterijs antiquitatis & ſecretis. Cur adhibemus ad ſacrificia (loquor autem de ſacrificijs veteris legis) tum vina, tum aquæ oleíue adſperſiones, tum ſuffitus & odores? an, quia vinum non modò corpus, vt eſt apud Platonem, calfacit, quod eſt naturale: verùm etiam animum inflammat, & ad diuinarum rerum contemplationem erigit & accendit, quod diuinum? Cur interueniunt in ſacrificijs hymni, ſtatus, motus, flexus? an, quia mira quædam & latens vis ineſt, ad componendum ac regendum animum & mores, in Muſicorum cantibus? quibus mutatis, putat Plato, mutari ciuitatum ſtatus? Cur denique nauem, anſerem, cicadam, circunferimus in pompis & ſacrificijs? an, quia conſeruanda eſt memoria antiquitatis alicuius & rei geſtę? quemadmodum apud Romanos & Athenienſes fieri ſolet, & Iudæos, apud quos plurima conſtat adumbrata fuiſſe, non modò pręteritarum rerum & prȩſentium, verum etiam futuri Chriſti, quem à multis ſeculis promiſſum expectabant? Ergo ex his tribus, naturis rerum ſcilicet, moribus hominum, & ſecretioribus gentis bene cognitis & perſpectis, pendet omnium ſecretiorũ rerum tam humanarũ vt emancipa

tionū,adoptionum,& ſimiliū,quàm diuinarum vt ſacrificiorum conſecrationumq́; definitio, nō aliter atq; communium,ex naturalibus, diuinis, & externis, de quibus ſuprà diximus,principijs. Planè quædam ſunt,vt author eſt Plato, in Republica, quæ non tam aperto vel Dei vel hominū iudicio conſtituuntur, q̄ vel fortuitu,vel tacito quodā aſtrorū & naturæ curſu . Nam ꝙ iſta gens ad illa, iſta contrà ad illa , propenſa eſt naturaliter & procliuis, quod tam eſt manifeſtum , vt exemplorum lumine non egeat : cui tandem oportet alij imputare , quàm naturæ loci & aſtris ? ex quibus in genere rectè poſſumus dicere, magnam ingeniorum & morum partem dependere? Et ſi illi naturales motus animorum,per longam deinde cōſuetudinem confirmentur,& in leges abeant:non eſt dubium,quin illæ leges, nō tam hominum placitis & ſcitis, quàm ex latentibus naturæ ductibns, & ſyderum traiectionibus,introductæ dici debeant. Sed de aſyſtatis , indifferentibus,& ijs quæ obſcurâ cauſam habent,iā ſatìs.

DE DIRECTIONE LEGVM AD VLTIMVM FINEM.

VNVM adhuc reſtare videtur,quod in gubernanda regendaque legibus ciuitate, non modò nō exiguum, ſed reuerà ſummum & maximum dignitatis locū obtinet , cuiuſque tanta vis eſt & authoritas, vt eius ſolius intuitu & reſpectu,leges omnes,formam ſuam & modum accipiant,vtq; perpetua quadam & conſtanti ratione , iuſticia,per res diuinas & humanas transfundatur. Hoc autem in nullo alio conſiſtit,quàm in finis vltimi,& rerum agendarum in Re publica,termini,cognitione. Finis enim, cùm primùm omnium ſit in mente ac ratione legumlatoris , tantam vim habet & poteſtatem,vt omnia paſſim ad ſe rapiat,& cuncta, quæ in ciuitate ſanciuntur,ad ſe referri,& ſibi parêre compellat. Quæ hactenus ſunt expoſita de ratione,

qua

quæ fingere debeat legumlator, quæ, de quæſtione an ſit, quid ſit, quale ſit, reſpondere, quæ in circunſtantijs & aſyſtatis bene rectéque verſari: magna quidem ſunt, & haud ſcio an maxima: ſed ſunt tamen huiuſmodi, vt per ſe conſiderari non poſſint, ſed ad ſuum finem, tanquam ad ſcopum, reſpicere ac collineare debeant. Finis verò, vt iam cœpi dicere, eius eſt naturæ, vt nullo alio reſpiciens, in ſe tantùm acquieſcat, & in omnibus porrò alijs, quæ tota exſtant Republica, dominatum & imperium teneat: ita vt in eum ſolum omnia, tanquam ex diuerſis itineribus cõuenire, & muſica quadam ratione conſpirare oporteat. Planè ſi quid reperitur in legibus, quod cum vltimo fine non ſit aptum & congruẽs, id tanquam alienum & ſpurium, ſiue potiùs ſuppoſititium, repudiari & penitus exſtirpari debet. Tantundem obtinet etiam ſi ad propoſitum finem pergat quidem, ſed non iuſto legitimóque modo ac ratione. Quid enim ſi per ſcelus & flagitium, ſtabilire velis populum & Rempublicam? Quid ſi per nefas rem quærere, quam in munitionem tuæ ciuitatis, & amplificationem colloces? Oportet igitur in omnibus, tum ad expetendarum rerum finem contendere, tum iuſto legitimóque modo ac ratione. Nam ſi quis eſt fortè legum vel lator, vel interpres, qui nullum omnino ſibi ſcopum præfixerit, ad quem cogitationum ſuarum curſum dirigat, non magis ſibi in condendis ſcribendiſque legibus conſtare, ac Reipublicæ prodeſſe poteſt, quàm in rectione gubernationéque nauis, ille, qui in medio ſemper mari iactatus, nullum ſibi vnquam finem & portum, ad quem cõtendat, & in quem ſe recipiat, proponit. Si quis verò eſt, qui finem quidem & terminum apud animum ſuum meditatum habeat, ſed nullis artibus & diſciplinis ſit paratus, quibus ea, quæ ad eam rem neceſſaria ſunt, conficiat & fingat, quibuſque in obſcuris artificioſè conijcere, in rebus ipſis, quænam ſint & quales, diiudicare, & earum obſcuras intelligentias enudare ſciat: non magìs aptè leges & iuſſa populorũ condere poteſt, quàm ſi nauis

clauum regat ille, qui nomen quidem portus teneat, ſed nec vſum dirigendæ obliquandæq; nauis habeat, nec vllam viam & rationem cognoſcat, qua ad illum portum poſſit perueniri. Sed eſt diligenter etiam atque etiam adlaborandum, vt verus rerum finis & terminus inueniatur. Nam in hac quidem re, quantum verſetur periculi, vel maximæ paſſim ciuitates & florentiſſimæ, demonſtrant, quæ ob hoc ſolum corruerunt, quòd aliud in condēdis legibus ſignum, quàm oporteat, ſibi habuerint præſtitutum. Quantis olim viribus Lacedæmoniorum con ſtiterit Reſpublica, nemo eſt qui ignorat: cæterum, quòd nunc à multis retrò ſeculis deleta, & penitus exſtincta ſit, non accidit ex alia prorſus cauſa, quàm quòd in belli magìs & armorum gloria, quàm in vera perfectaque virtute, ſalutis ſuæ ſummam collocarit: quodque bellicas potiùs artes & diſciplinas, quàm tranquillitatis & quietis, colere maluerit. Quid dicam de Corinthiorum, Carthaginenſium, & Romanorum Rebuſpublicis? quæ ad ſummum vſque gradum adauctæ, ſuis tandem viribus, propter ſummi boni ignorationem, ceciderunt? Summa igitur ope adnitendum eſt, vt non ſolùm finis aliquis generalis proponatur, & quemadmodum eò perueniri poſſit, demonſtretur: verùm etiam, vt ipſe verus omnium finis, ad quem cuncta toto orbe confluunt, reperiatur: & repertus, primo ſtatim legum veſtibulo & ingreſſu, proponatur. Atque hoc quidem eſt, quod noſtri legumlatores, vel à Iuſtitia, in libris ſuis principium faciunt [a], quæ quidem nihil eſt aliud, quàm modus quidam & menſura rerum omnium, vel ab ipſo totius vniuerſi fabricatore Deo [b], qui & conditor eſt, & cuſtos iuris vniuerſi ac legum, quique ſummum nobis & extremum in rebus bonum exhibet, & in quo ſolo, tanquam vero & perfecto bono, acquieſcere poſſimus. Nam quòd nonnulla ſunt bona, quæ humana dicuntur, cuiuſmodi ſunt, ſanitas, forma, vires, diuitiæ: nonnulla quæ diuina, cuiuſmodi Prudentia, Temperantia, Iuſtitia particularis,

a uid. ff. & Inſt. de Iuſt. & Iur. l. quod ſi Epheſi. ff. de eo quod cert. lo. l. bona fides. ff. depoſ.

b uid. Cod. & extra de ſumma trinit. & fid. cathol.

cularis, Fortitudo : nihil eſt ſi per ſe ſolum adſpiciatur. Nam ſic ad humana aſſequenda debet adniti legumlator, vt indè tranſitum faciat ad diuina. Sic iterum ad diuina, vt ex ijs, ad ipſum Deum, & perfectam iuſtitiam, ac mentem, ipſumque bonum, quaſi per gradus adſcendat : & ab ijs quæ corporis ſunt incipiens, & indè ad animum perueniens, in eo tandem, quod ipſius mentis eſt, deſinat, & conſiſtat. Atque hoc eſt, quod tradit Plato, in primo de legibus, his ferè verbis. ὦ ξένε ἐχρῆν εἰπεῖν, οἱ κρητῶν νόμοι οὐκ εἰσὶ μάτην διαφερόντως, ἐν πᾶσιν εὐδόκιμοι τοῖς ἕλλησιν. ἔχουσι γὰρ ὀρθῶς τοὺς αὐτοῖς χρωμένους εὐδαίμονας ἀποτελοῦντες. ἅπαντα γὰρ τὰ ἀγαθὰ πορίζουσι. διπλᾶ ἀγαθά ἐστι, τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα. ἤρτηται δ' ἐκ τῶν θείων θάτερα. καὶ ἐὰν μὲν δέχηταί τις τὰ μείζονα πόλις, κτᾶται καὶ τὰ ἐλάττονα. εἰ δὲ μή, στέρεται ἀμφοῖν. ἔστι δὲ τὰ μὲν ἐλάττονα, ὧν ἡγεῖται μὲν ὑγίεια. κάλλος δὲ, δεύτερον. τὸ δὲ τρίτον, ἰσχὺς εἴς τε δρόμον καὶ εἰς τὰς ἄλλας πάσας κινήσεις τῷ σώματι. τέταρτον δὲ δὴ πλοῦτος, οὐ τυφλός, ἀλλ' ὀξὺ βλέπων, ἄν περ ἅμ' ἕπηται φρονήσει. ὃ δὴ πρῶτον αὖ τῶν θείων ἡγεμονοῦν ἐστιν ἀγαθῶν, ἡ φρόνησις. δεύτερον δὲ μετὰ νοῦ, σώφρων ψυχῆς ἕξις. ἐκ δὲ τούτων μετ' ἀνδρείας κραθέντων τρίτον ἂν εἴη δικαιοσύνη, τέταρτον δὲ ἀνδρεία. ταῦτα δὲ πάντα ἐκείνων ἔμπροσθεν τέτακται φύσει. καὶ δὴ καὶ τῷ νομοθέτῃ τακτέον οὕτω. Sed iam illud non oportet ignorare, duplicem eſſe ſummi primique boni inſpectionem. Vnam quidem, ſimplicem, puram, ſynceram, & ab omni aliarum rerum admiſtione ſeiunctam : qualis adſpectus ſolis & ſyderum, claro ſerenoque cœlo eſſe ſolet. Alteram verò, nec puram, nec apertam, ſed qui-

buſdam quaſi fumis & nubeculis adſperſam. Fitque ſæpenumerò, vt quę vnius intuitu conſtituuntur, cum ijs, quæ alterius reſpectu fiunt, pugnare ac diſſidere videantur, licèt reapſe tamen nullo modo diſcrepent, quemadmodum ex Moſaicis & Euangelicis legibus licet intelligere. Et ſanè quòd tanta videtur Iuris Pontificalis & Ciuilis hodie differentia, ex nullo penitus alio proficiſcitur, quàm ex diuerſa ſummi boni conſideratione. Nam quòd aliter circa Vſuras [c], Iuſiurandum [d], Concubinatum, Tempus luctus, Diuortiũ, Matrimonium, Teſtes in teſtamento [e], legibus pontificijs ſtatuitur, aliter ciuilibus: propter ſolam ſacrarum literarũ authoritatem eſt receptum: quòd de nudis [f] pactis, ſtipulationibus alteri factis, ſeruorum [g] coniugijs, liberis ſpurijs exibendis cum ſimilibus, aliud Iure Canonico ſtatuitur, aliud Romano: ex eo ſolo accidit, quòd naturã ſimpliciter intuẽtur Pontificales: corruptam & deprauatam, ciuiles Principes & Legumlatores. Atq; ex his duobus diligenter conſideratis & perpenſis, nihil eſt facilius, quàm omnes omnium differentiarum cauſas, inter ius pontificium ac ciuile, colligere. Sed iam mihi ſatìs videor dixiſſe, quantùm quidem inſtituta breuitas patitur, primùm, quo pacto in ijs quæ referuntur ad finem, verſari debeat legum conditor, cuiuſmodi ſunt, fictiones, coniecturæ, definitiones, deciſiones, circunſtantiæ, aſyſtata: deindè, quomodo ad ipſum finem: & id quod in rebus eſt extremum, debeat reſpicere, cuiuſmodi ſunt ea, quæ modo ſunt expoſita. Nam his duobus bene perceptis & cognitis, nihil puto deſiderari, quò minùs quis, de iuſtitia per res diffuſa, ſi modò vſus accedat & exercitatio, rectè ac aptè poſſit diiudicare.

[c] c.1 & toto tit. extr. de uſur.

[d] c. etſi Chriſtus. extr. de iureiu.

[e] c. cũ eſſes ext. de teſt.

[f] c.1 & 3. extra de pact.

[g] extra de coniug. ſer.

IOACHIMI

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

DE IVRIS ARTE,

LIBER TERTIVS.

SVPEREST, vt ad eam partem inſtituti operis accedamus, quæ legum & principiorum authoritatem, quodam quaſi ſepimento, vallat & circundat. Nam ſi verum dicere volumus, nihil eſt omnino, quod præſtare nobis poſſit in Republica vel iuris & iuſticię cognitio, de qua primò, vel ipſarum etiam legum & conſtitutionum præſcriptio, de qua ſecundò diximus, ſi non & præmiorum quædam exhortationes, ac iudiciorum terriculamenta præponantur, quibus tum allici & inuitari homines ad recte facta, tum à malo deterreri, & in officio retineri poſſint [a]. Enimuerò rectè placuit maioribus noſtris, eas legum partes, quibus pœnæ conſtituuntur aduerſus eos, qui contra leges delinquunt, vocari ſanctiones: videlicet: quia nō ſolùm ſanctione aliqua ſunt ſubnixæ vel munitę: verùm etiam, quia debent præ alijs duabus partibus, ipſius quoque nominis & tituli prærogatiua, gaudere. Planè ſic eſt in rebus à natura comparatum, vt quædam ſint, quæ non tam certis & deſcriptis legibus, quàm procemijs legum, hoc eſt, prima iuuentutis inſtitutione, concionibus ad populum, & ſcriptis Philoſophorum, debeant comprehendi: cuiuſmodi ſunt, quæ de Deo, de virtutibus, de charitate patriæ, de magnificentia, de liberalitate, deque alijs ſimilibus, quotidie in vulgus edūtur. Quædā vero ſunt eiuſmodi, quæ niſi

a *l. 1. ff. de Iuſt. & Iu.*

moribus aut legibus definiantur, incertum & ambiguum relinquunt populum: cuius generis ſunt Dominiorum, Contractuum, Teſtamẽtorum, Tutelarum, & aliarum rerum iura, quę non in natura quidem, ſed in caſu & neceſſitate ſunt collocata. Quædam deniq; illius naturæ, quæ nõ tam procemijs aut legibus debeant, vt inquit Cicero, vetari, quàm iudicijs: qualia ſunt furta, rapinæ, adulteria, homicidia, plagia, & alia infinita, quæ ſua ſponte, ac ipſo iure naturali ſunt prohibita: ita, vt in ijs nihil aliud reſtet legiſlatori cogitandum, quàm quibus pœnis ac ſupplicijs affici ac emendari debeant. Exoriunturq; hinc illę quæſtiones, quę dicuntur iudiciales [b], cùm aliæ, vel boni & æqui, vel iuris quæſtiones nominentur. De hac igitur vltima legumlationis parte, quæ tanquam vinculum eſt duarum ſupraſcriptarum, nunc eſt exponendum: idque nimirum vt intelligatur, quomodo id quòd æquum bonum eſt, & legibus iuſſum ac vetitum, ad exitum ſuum & effectum perduci poſſit. Huius duplex eſt in totum ratio: Vna, vt actiones quædam & formulæ prodantur aduerſum eos, qui vel fidem pactorum deſerunt: vel vltimis morientium iudicijs non ſatisfáciunt: vel poſſeſſiones aliorum interuertunt: vel furtis, raptionibus, homicidijs & alijs denique modis graſſantur in Republica. Altera, vt via quædam & ordo ex ipſa natura conficiatur, ſecundum quem in iure conſiſti, & in omnibus actionibus ac iudicijs procedi ac litigari poſſit. Atque his duobus bene firmeque conſtitutis, nihil eſt facilius, quàm dignitatem legum & authoritatem conſeruare. Nam quòd in fine legum ſic ferme ſubijcitur. Et ex hoc contractu competit actio, quæ certi condictio vocatur: Si quis huic meę conſtitutioni fraudẽ fecerit, ſciat me hoc aduerſum ſe ſeueriùs exſecuturũ. Itẽ qđ de adulteris, iniurijs, criminibus læſę maieſtatis, & alijs edicitur: priorem partem, quæ in actionibus dandis & pœnis deſcribendis verſatur, ſignificat. Quod verò toto ſparſim iure Ciuili tractatur, De iuriſdictione, De in ius vocando, De litis conte-

b l. Lucius. ff. mandat.

conteſtatione, De probationibus, De re iudicata, De appellationibus: ſecundam partem, quæ litigandi vias tradit, amplectitur. Prius autem eſt, vt dicendum ſit de varijs & diuerſis actionibus: pòſt deinde verò de curſu & ordine Iudiciorum. Et actiones quidem, quantum [c] complector animo, vel ſunt ciuiles, vel criminales, vel communes. Ciuiles ſunt, in quibus pecuniariter in rem vel perſonam agitur: quęque per iuriſdictionem potiſſimùm expediuntur. Criminales, quibus aut exiſtimationis, aut corporis & capitis aliqua pœna poſtulatur, quæque per merum imperium explicantur. Communes deniq;, quibus aut de perſonarum ſtatu & tuitione, aut de tranquilla pacificaque poſſeſſione quæritur, & per mixtum imperium tractantur. Et ſanè quemadmodum in ciuilibus hoc agitur, vt dominiorum, rerum creditarum, dotium, tutelarum, teſtamentorũ, & obligationum iura, ſarcta tecta conſeruentur. Itẽ in criminalibus, vt boni defendantur, & in facinoroſos homines animaduertatur: ita in mixtis hoc ſpectatur, vt poſſeſſiones ratę firmęque maneant, & perſonis tum tuitoribus datis, tum adoptionibus & emancipationibus, manumiſſionibuſque permiſſis, proſpiciatur. Quæ res, cùm nec ad hanc, nec ad illam ſpeciem referri poſſit, rectè dicta eſt à veteribus mixti imperij: quippe quòd nec ſola pronuntiatione ſententiæ finiatur, quemadmodum lis & cauſa ciuilis, licèt in ea ſubindè fiat executio, quæ vſui quodammodo ſumitur ab imperio: nec in ſola coërcitione conſiſtat, quemadmodum criminale iudicium, quod tamen à Ciuili nõnunquã mutuatur iuriſdictionem: ſed media quadam ratione contineatur, cuiuſmodi eſt manumiſſio, emancipatio, miſſio in poſſeſſionem, cum ſimilibus: quæ non tã legum ſcriptarum ſiue mutarum, quàm loquentium, vt loquitur Cicero, id eſt, magiſtratuum authoritate expediuntur. Atque id adeò eſt, quod Plautus, aut ad populum negotium eſſe dicit, in capitalibus, quæ ſunt meri imperij: aut in iure, in prætorijs, ad decreta interponenda, quę mixti:

[c] *l. cognitionum ff. de uar. & extraord. cog.*

mixti: aut ad iudicem in ciuilibus, quę iuriſdictionis. Nam merum imperium nihil eſt aliud, quàm habere gladij poteſtatem, ad animaduertendum in facinoroſos homines, quod etiam poteſtas appellatur [d]. Mixtum [e], poteſtas quædam, ex mero imperio & iuriſdictione, temperata, qualis quæ in danda bonorum poſſeſſione conſiſtit. Iuriſdictio [f] denique, iudicandi & iudicis dandi licentia, cui & modica coërcitio, ſine qua explicari non poteſt, eſt coniuncta. Scio ſanè, quanta varietate doctorum & diſſenſione, iſta ſemper fuerint diſputata: ſed hiſce noſtris pauculis bene intellectis, & ad rectę rationis & antiquitatis normam reuocatis: nihil puto reliquum futurum, quod quemquam merito torquere & ancipitem ambiguumque retinere debeat. Sed videamus, quomodo ſingula de tribus iſtis ſeſe habeant, & quo tandem pacto iterum in ſuas ſpecies diſtinguantur.

d *d.l. imperium. ff. de iuriſd. omn. Iud.*
e *l. imperium. cū ſeq. d. tit.*
l. 1. & 2. d. l. imperium. d. tit. l. ult. ff. de off. eius cui manc. eſt. Iur.

DE CIVILIBVS ACTIONIBVS, QVÆ PER IVRISDICTIONEM EXPEDIVNTVR, QVOMODO DIVIDANTVR SECVNDVM GRADVS.

CIVILIA iudicia tum gradu differunt inter ſe ac ordine, tum ſecundum ſpecierum ac naturarum diuerſitates, tum verò ſecundum res ſubiectas, de quibus ſingulis exponendum eſt. Quantum ad gradus attinet, qui tres ſunt, Primus eſt earum rerum, quas naturali tantummodo vinculo debitas, naturali quoque ſolùm modo ac ratione perſequimur: Sic enim vtiles & voluptuarias impenſas abradimus [a]: Sic ex nudo pacto exceptionem acquirimus [b]: Sic vſuras nō ſtipulatione, ſed ſimpliciter promiſſas, per retentionem pignoris ſeruamus [c]: Sic omne denique debitū naturale [d], per compenſationē, nouationē, aut cōſtitutum, interpoſitum exigimus. Alter gradus eſt eorum, quæ

a *l. pro voluptuariis. ff. de impenſ. in reb. dotalib. fact.*
b *l. iuriſgentiū. § ſed cum nulla. ff. de pact.*
c *l. per retentionē. C. de uſur.*
d *l. quęcunque. ff. de cōpenſat.*

quæ plenè perfectèque ſecundum cuiuſque ciuitatis iura debentur, & quę ob id legitimis & ſolénibus actionibus in iure peti poſſunt: veluti ex empto vendito, locato conducto, mandato, depoſito, pignore, cum ſimilibus. Sed in his contingit nonnunquam, vt non aperto iure niti poſſis, ſed officium iudicis implorare debeas. Nam ſi petenda [e] reſtitutio integri: ſi exigenda cautio: non futurum per aduerſariũ, quò minùs tignum in parietem immiſſum habere liceat [f]: ſi exigendæ vſuræ in bonæfidei contractibus [g]: neceſſarium eſt, vt ad officium & benignitatem iudicis decurratur. Nam in illis, quę directò debentur, legitimas actiones, quæ ex bono ſolùm & æquo, officium ſuum Iudex impartiri ſolet. Quanquàm generaliter & ea dicuntur ex illius officio dependere, quæ ex certis & deſcriptis actionibus oriuntur [h]. Vltimus gradus pertinet ad ea, in quibus etiam ſine iudice quis ſe licitè vindicat [i], & ſua propria authoritate rem ſuã vel ſibi debitã cõſequitur. Ita debitorem noſtrum arripimus, qui in fuga eſt vel fugã meditatur: ita furem nocturnum, qui cum telo ambulat, occidimus [k]: ita poſſeſſiones noſtras ab alijs, abſentibus nobis, occupatas, primo impetu, ſine fraude inuadimus [l]: ita filiæ adulterum, in ipſo facinore deprehenſum, licitè interficimus: ita poſtremò vim omnem nobis illatam, vi contraria repellimus. Nam quia periculum eſt in mora, & iuſti doloris magnus vbique fauor & excuſatio: rectè comparatum eſt, vt quædam proprijs auſpicijs, ſine iudice, & per vim, adminiſtrare liceat: cùm tamen in alijs regulariter nefas ſit, id, quod nobis debetur, non per iudicem repoſcere [m]. Planè boni legiſlatoris eſt, tres huiuſmodi perſequendorum debitorum ordines & gradus, propter negotiorum varias & cauſarum figuras inſtituere: ſed prudentis iudicis & prætoris officium eſt, vt quæ res, quibus ordinibus accommodari debeant, ſolerter ac diligenter dijudicet.

e *l. quod ſi mino. §. ult. ff. de minor.*

f *l. ſi priuſquam. ff. de op. no. nunc.*

g *l. quæro. ff. locat.*

h *tot. tit. Inſt. de off. Iud.*

i *Cod. quando cui ſe lic. ſin. Iud. uind.*

k *l. itaque. ff. ad l. aquil.*

l *l. clam. § qui ad nundinas ff. de acquir. poſſeſſ.*

m *l. extat. ff. quod met. cauſ.*

DE DIF-

DE DIFFERENTIIS ACTIONVM CIVILIVM, SECVNDVM SPECIES.

SPECIES verò actionũ,quas legiſlator ſibi cõparatas habere debet, variæ ſunt & multæ, ſuntque ſuis nominibus apud Romanos notatæ,apud quos ciuiles,prætoriæ,bonæ fidei,ſtricti iuris,cõdictitiæ,vindiciarũ,arbitrariæ,temporales,famoſæ,contrarię,& aliæ conſimiles actiones,repeiuntur: de quibus ordine, tum ſecundum antiquitatis, tum verò ſecundum ipſius rationis veritatem explicabimus,vnà demõnſtrantes,quomodo bonus legumlator,in conſtituendis,inueniendis ac diſtinguẽdis actionibus verſari debeat. Primùm igitur ita debet ſeſe collocare, vt quaſdam actiones ſcriptis comprehendat,& formulis ſuis circunſcribat,nominibuſq; deſignet,quo videlicet certi aliquid ſit in Republica,quod & cunctus populus,& is qui iuriſdictioni præeſt,ſequatur. Sed ſi eſt,vt per experientes homines,qui magiſtratus & iudicia ſuſtinent, intelligatur,aliquas actione deſiderari,eas reliquis adijci,& in numerum per eos quoque reponi, iubebit. Nã quemadmodum his moribus, omnia manu ſolùm & imperio Principis, ſine ſcriptis legibus adminiſtrari,periculoſum eſt: ita in illis tantùm, quæ mutis tabulis continentur, acquieſcere,abſurdum. Et hoc illud eſt,quod iure Ciuili[a] duo ſtatuuntur actionum ſiue cognitionum ſumma genera. Vnum Ciuile,quod à Legibus, Senatuſcõſultis, Plebiſcitis, & alijs partibus iuris Ciuilis proficiſcatur: Alterum prętorium,quod à prętoris iuriſdictione capiat originem. Hoc ergo primum,quod in actionibus obſeruare debet legum conditor. Secundum eſt,vt regulariter quidem in actionibus ſecundũ ea iudicetur, quæ lingua nuncupata ſunt, & quę nominatim & expreſſe, negotijs inſerta manu teneri poſſunt:ſed ſubindè tamen ad ea reſpiciatur,quę foris adueniant, & ex ęquo bono rebus applicentur.

a §.ſed iſtæ.Inſt. de act.

centur. Nam ne facilis & pronus ſit error in iudicijs, néue iudex benignitatem prætendens, odijs fortè ſuis & affectionibus indulgeat: regulariter probatum eſt, id ſequẽdum eſſe, quod apertè conuentum, & pactionibus ſtipulationibuſque teſtatum reperitur. Verùm quia nonnulla ſunt negotia, quæ vel natura ſui, vel propter inſignem fauorem, vel ob frequentem & neceſſarium vſum, tam ſunt laxa & libera, vt in certam definitamque rationem cadere aut non poſſint, aut certè non debeant: vtique docet vſus, neceſſarium eſſe, vt quędam quoque iudicia proponantur, quæ benignitatem quandam, & ex bona fide æſtimationem in ſe cõtineant. Et hinc quidem eſt, quòd actionum [b], aliæ ſint ſtricti Iuris, alię bonę fidei. Quis enim in negotijs geſtis, tutelis, in familijs herciſcundis, & communibus rebus diuidundis, in petitionibus hęreditatum, quæ per ſe natura ſui, largæ ſunt & vniuerſales, certam aliquam & reſtrictam rationem præſcribat? Quis in mandatis, depoſitis, pignoribus, negotijs, tutelis, commodatis, in quibus fidem amicorum, vel imploramus, vel ſequimur, id tantum velit ſtrictè apprehendere, quod actum & conuentum eſt? Non eſt profectò id amici alicuius, ſed duri & rigidi hominis. Quis tandem in emptionibus, locationibus, permutationibus, rebus æſtimatis non admittat ea, quę extrinſecus ex bona fide accedunt, de quibus neque dictum, neque cogitatum eſt, æſtimare? cùm contractus illi ad hoc ſint comparati, vt cõſociationem humanam quotidie cõſeruent, & propter frequentiam non patiantur, vt ſingulis eiuſmodi actibus, vel teſtium præſentia, vel ſcripturæ ſolennitas intercedat.

Ergo his tribus concurrentibus, vel certè non pugnantibus natura rei, fauore, ac frequentia: rectè traditum eſt à veteribus, non ſtricto quidem, vt regulariter fit, iudicio, ſed ex bona fide contendendum eſſe. Cæterùm, ſi frequens quidem ſit negotium, & non odioſum, ſed tamen arctæ ſtrictæque naturę, cuiuſmodi eſt mutuum, quod numero, pondere, menſura conſtat: ſtipulatio,

quæ

b §. actionum autẽ Inſt. de act.

quę certa verborum conceptione: propius eſt, vt ſtrictum quoque maneat iudicium, quod quidem diligenter eſt notandum. Nam quòd multa de his rebus, ſurſum & deorſum, vltro & citro diſputant, nihil ad rem pertinet. In naturis enim rerum indagandis, non oportet ab ijs, quę ex accidēti forte, ſed proprie, ſuaque ſponte, ijs adſunt, rationem accerſere. Verùm hoc ſecundum. Iam tertium, quod in actionibus procurare debet legumlator, eſt, vt in quibuſdam cauſis, priùs quàm ad condemnationem ipſam ſecundum legem procedatur, permittatur iudici, ex æquo & bono, ſecundum cuiuſque rei, de qua agitur, naturam arbitrari, quemadmodum actori ſatisfieri oporteat: & niſi is, cùm quo agitur, arbitrio iudicis actori ſatisfaciat, veluti rē reſtituat, vel exhibeat, vel ſoluat, vel ex noxali cauſa ſeruū dedat, vt tunc demum ad ipſam ſententiam, ſecundū leges veniatur [c]. Sed cur ita? inquies, quid id opus eſt? Certè in nonnullis caſibus, quoniam in ſpeciem videtur iniqua petitio, & contrà, iuſta ęquaq; defenſio: nimis durum eſt, nulla prę cedente amicabili monitione, ſtatim ad ipſam condemnationem procedere, & eum in magnā moleſtiam, ſumptum, & infamiam conijcere, qui ſi vel ſemel à bono aliquo viro, id eſt, iudice fuiſſet admonitus, ne vnū quidem fortaſſe verbum ampliùs cum aduerſario ſuo commutaſſet. Qui Publiciana in rem actione impetitur, nonne ipſius iuris Ciuilis authoritate munitus & tectus eſt? Qui Seruiana vel Hypothecaria: nonne nullum ſe vnquam pactum inijſſe, & ne nuda quidē conuentione rem obſtrinxiſſe, rectè poteſt prima frōte allegare? Quid ille? aduerſus quem ad exhibendum agitur, an non rectè dicit aduerſario? quid tibi rei meę inſpectio eſt? Aduerſus quem noxali, quid mihi cum ijs, quę ſeruus meus deliquit? Aduerſus quē alio loco agitur, quàm quo dari promiſſum eſt, quid me hîc interpellas? Epheſi dare ſpoſpondi, Epheſi pete? Si ergo probabilis eſt eiuſmodi defenſio, quam reus conuentus prętendit: nonne per contrarium ęquū eſt & rationi conſen

c §. preterea. Inſt. de act.

conſentaneum, vt niſi pręmonitus à iudice, non condē[c]tur? Sed quid hoc eſt: inquies, q̃ ei, qui de eo conuenitur, quod vi metúſue cauſa, aut dolo malo factū eſt, iſte quoque fauor accommodatur? is enim nihil habere videtur, quod fraudi culpęq́; ſuę prętexat. Ecce rem. Illud certum eſt, ipſo iure tutum eſſe eum, qui vel dolo, vel metu quid expreſſit ab aliquo, nec vllas antiquitus exſtitiſſe formulas, quibus vrgeri, vt eſt apud Ciceronē, & conueniri poſſit. Quoniam igitur non fauore debitoris, ſed propter ipſius iuris grauitatem, indignum videtur, illi cōfeſtim pœnam irrogare, qui ipſius antiqui ciuilis iuris patrocinio ſit ſuffultus: rectè comparatum eſt, vt priùs à iudice admoneatur, & deindè ſi monitioni non pareat, propter contumaciam de vi & dolo conuictus, plena perfectaque ſententia puniatur. Illud quartò etiam atque etiam debet curare legumlator, vt in nonnullis negotijs, non ſtatim permittat iudex in ius duci, trahi, vel rapi eum, cum quo actio eſt: ſed iubeat diem ei dici, & denunciari, qua actor reo debitum condicat, id eſt, amicabilem debiti petitionem proponat, antequam ad competentes actiones deſcendatur[d]. Et eſt quidem ęquiſſimum, hoc obſeruāri in ijs omnibus, in quibus debiti & crediti ratio, vel quaſi verſatur: cuiuſmodi eſt mutuum, ſtipulatum, & expenſolatum, vt inquit Cicero. Nam cùm in ijs, vel ſolis tabulis prolatis, res poſſit expediri, confeſtimq́; iudicari, & communiter vertatur tum odiū creditoris, tum pudor & verecundia debitoris: quę nō temerè publico iudicio proſtitui ac lędi debet: cùmq; vt plurimū hoc tātum agatur, vt aliquę inducię ſolutionis impetrētur: cōueniens & æquitati conſentaneum eſt, vt nō apertis forēſibus ſtatim propalam actionibus, ſed denunciationibus priùs, & condictionibus debitor pulſetur. Quæ quidem res maiorem olim & vberiorem habebat vſum, cùm ab ipſis petitoribus in ius rei ducerentur, quod in condictionibus non licebat, quàm hoc tempore habeat. Quanquam & hodie in ijs hoc cuſtodiri debeat, vt nec manifeſtè pleno foro

nec

d *l. debitores. C. de pig.*

nec citatione expoſita, ſed ſecretè ac ſeorſim monitione facta, condictiones proponantur. Cui & hoc accedit quòd in omni codictione ceſſat ignominia [e], quamuis ex famoſa cauſa pendeat, quod in communibus actionibus longè ſecùs eſt. Quintum munus legiſlatoris in actionibus eſt, vt certas quaſdam vias & rationes inueniat, quibus ſuum quiſque repetere, & in libertatē aſſerere queat. Nam cùm magna cōmunis tranquillitatis & ſalutis pars dependeat ex rerum & dominiorum diſtinctione: diligēter etiam atq; etiam prouidēdum eſt, vt ne vlla in ijs perturbatio & confuſio exſiſtat. Et ideo ſi rem aliquam poſſideat quis, quam Titius ſuam eſſe affirmat: poſſeſſor autem, dominum eius ſe eſſe dicat: rectè comparatum eſt apud Romanos, vt in rem actio Titio detur, quæ vindicatio nominatur [f]. Et apud veteres quidem Romanos, vt

» author eſt Gellius, ſic exercebatur vindicatio. De qua re
» (inquit) diſceptabatur in iure pręſenti, ſiue ager, ſiue quid
» aliud eſt, cum aduerſario ſimul manu prenderet, in ea re,
» omnibus verbis vindicare, id eſt vindicia, correptio ma-
» nus, in re atque in loco præſenti apud Prætorem, ex duo-
» decim tabulis fiebat, in quibus ita ſcriptum eſt: Si qui in
» iure manum conferunt. Sed poſtquam Prętores propa-
» gatis Italię finibus, datis iuriſdictionibus, negotijs occu-
» pati, paciſci vinditiarum dicendarum cauſa longinquas
» res grauabantur: inſtitutum eſt contra duodecim tabu-
» las, tacito conſenſu, vt litigantes, non ex iure apud Prę-
» torem manum conſererent, ſed ex iure, manu conſertum
» vocarent, id eſt, alter alterum, ex iure, ad conſerendam
» manum, in rem, de qua ageretur, vocaret. Atque profe-
» cti ſimul in agrum, de quo litigabatur, terrę aliquid, ex
» eo, vtì vnam glebam, in ius in vrbem ad pretorem defer-
» rent, & in ea gleba, tanquàm in toto agro, vindicarent.

Hactenus Gellius. Pertinent verò eòdem, & illę veteris iuris leges. SVPERSTITIBVS PRÆSENTIBVS, VINDCIÆ SVMVNTOR AB IIS, INTER QVOS CONTROVERSIA EST; VINDICIÆ SECVNDVM

e l. ceſſat. ff. de act. & oblig.

f §. omnium Inſt. de act.

DVM LIBERTATEM DANTOR. Scribit eadem de re Aſconius Pedianus in hęc verba. Lis vindiciarum eſt, ,, cùm litigatur de ea re apud prætorem, cuius incertũ eſt, ,, quis debeat eſſe poſſeſſor: & ideo, qui eã tenet, ſatiſdat ꝑ ,, pręde, litis vindiciarum, aduerſario ſuo, quo illi ſatisfaci- ,, at, nihil ſe deteriùs in poſſeſſione facturum, de qua iur- ,, gium eſſet. Rurſus ſponſione ipſe prouocatur ab aduer- ,, ſario, certæ pecunię, aut æſtimationis, quam amittat, ni ,, ſua ſit hęreditas, de qua contendit. Hæc ille. Sextò debet ,, ad curam ſuam reuocare legum conditor, vt nonnullas actiones diuturnitate tẽporis euaneſcere [g], & certis annorum curriculis interire patiatur. Nam iniuriæ illatæ memoria, vtì obliuione quàm citiſſimè obruatur potiùs, quàm diu conſeruetur, procurandum eſt. Quaſdam ſeptimò querelas cum ipſis perſonis intercidere [h] iubebit, prohibens, ne aut hæredibus, aut in hęredes permittantur. Prætereà octauò, nec ſemper, nec in omnibus negotijs, in ſolidum reum conuentum damnari ſinet, ſed in nonnullis, in tãtum, quantum facere poteſt [i]. Quid enim ſi cum patre patronóue actio eſt? ſi quis ex liberalitate ſua cõueniatur? ſi de dote agat mulier? nónne æquum eſt, vt hactenus eum condemnatum faciat, quatenus facultates eius ferre poſſint? Quis enim patiatur, vel patrem à filio: vel maritum ab vxore, bonis ſuis vniuerſis & fortunis exui? Iam nonò & infamiam nõnunquam victum ſequi iubebit Iudex, & aduerſario dabit facultatem in litem iurandi contra eum. Nã ſi dolus eius arguatur, an ne merito ſuo adſpergitur ignominia? & intãtum, quãtũ ex affectiõe pars diuerſa petit, cõdẽnatur [k]? Prętereà cũ ſubindè fiat, vt ab vna tantũ parte cõtrahatur obligatio, vt in mutuo: ſubindè ab vtraq; parte, vel ęq; principaliter, & re & nomine, vt in ſocietate: vel ęque prĩcipaliter re tãtum, nõ nomine, vt in empto vẽdito, locato cõducto: ſubindè deniq; ab vna parte prĩcipaliter, ab altera ex accidẽti, & pòſt facto, vt in cõmodato, depoſito, mãdato, pignore: meminiſſe denique decimò debet legiſlator, vt in primis

g tot. tit. de perp. et tẽp. act.

h l. ex contractibus ff. de act.

i §. item Inſt. de act.

k l. in actionibus ff. de in lit. iur.

vnam tantum ab vna parte det actionem, vt in mutuo: in ſecundis, duas directas, vt in ſocietate, empto vendito: in tertijs, vnam directam, alteram contrariam, vt in commodato pignore. Sed de decem diuerſis actionum ſpeciebus, iam ſatis. Nam quod actionum, aliæ ſunt præiudiciales, vt per quas quæritur, aliquis liber ſit, an ſeruus: aliæ pręparatorię, vt ad exhibendum: aliæ duplices, vt familiæ herciſcundæ, communi diuidundo, finium regundorum: aliæ denique non noſtro, ſed alieno nomine ſuſceptæ, vt exercitoria, inſtitoria: non tam ſpecie differentes actiones facit, q̃ qualitate quadam. Plane ſupereſt quędã quaſi p gradus diſtinctio actionũ, quę nullo modo ſilentio tranſigenda eſt. Nam actionum alię ſunt directæ, aliæ vtiles, aliæ præſcriptis verbis in factum, aliæ ſubſidiariæ. Directæ ſunt, quę vel ciuiles, vel prętoriæ, certum ſuum nomen habent, ſuaſq́; certas formulas, quibus cõcipiuntur, & à quibus q cadit, tota cauſa cadit. Vtiles ſunt, quæ nomen quidem idem retinent, cum aliqua directa & item effectum eũdem, ſed nullis ſunt aſtrictę formularũ ſolénitatibꝰ. Præſcriptis verbis ſunt, quę neq; nomẽ habẽt, neq; formulã directarũ, neq; effectũ quoq;, ſed tantũ ſimilitudinem quandam. Nam quẽadmodum vtilis tũ competit, cum negotium cadit quidem in ſpeciem, exempli gratia, negotiorũ geſtorũ: ſed tamẽ nõ omnino cõuenit cũ illa obligatiõe, quæ iure ciuili pręſcripta eſt: ita tũ locus fit pręſcriptis verbis actioni, cũ res manifeſtè excedit fines, verbi gratia, empti vendıti, ſed tñ aliquã habet eius aſſimulationẽ: quo caſu actio pręſcriptis verbis in factum vocatur, quia res non per certas conceptiones, ſed planis verbis, quẽadmodum facta eſt, proponitur, habito tamẽ ſemper reſpectu ad eam actionem vel ciuilem, vel prætoriam, cũ qua ſimilitudine quadã coniungitur. Subſidiarię actiones ſunt, veluti de dolo, quę tum proponũtur, cum neque nomen res habet, neque formulam, neque ſimilitudinem etiam negotij alicuius ciuilis. Et ideo cõuentio facio, vt des, cum nõ gerat ſpeciem vllius ciuilis contra-

ctus:

ctus: merito parit actionem de dolo, cùm in alijs cōuentionibus. do vt des, do vt facias, facio vt facias, quæ aliquam habent ſimilitudinem ordinariarum actionum, aliter obſeruetur. Nunc verò videamus quomodo diuidantur actiones, ſecundum res ſubiectas.

DE DIVISIONE ACTIONVM CIVILIVM SECVNDVM RES SVBIECTAS.

EST autem ſumma earum diuiſio, in rei perſecutorias [a], & perſecutorias pœnæ. Nam vel hoc agitur, queădmodum quiſque ſuum, aut ſibi debitum, conſequatur: vel quēmadmodum iniuriā, ſibi aut Reipublicæ ſine facinore factam, vindicare poſſit. Et illæ quidem, quæ rei perſecutoriȩ ſunt: aliàs intenduntur in rem: aliàs verò in perſonam [b]. In rem, vt cùm id quod noſtrum eſt, à poſſeſſore vendicamus: Idq́ue nonnunquam vniuerſaliter, puta cùm corpus aliquod iuris, cuiuſmodi eſt hæreditas, perſequimur: nōnunquam generaliter, veluti cùm tutelæ, negotiorum geſtorum, agimus: nonnunquam denique ſpecialiter, vt cùm vnam aliquam rem ſingularem petimus. Et eſt quidem ea res, aut corporalis, quæ nunc pleno proprietatis iure vindicatur: nunc minùs pleno, vt cùm ager vectigalis, vel emphiteuticarius petitur: aut incorporalis, quæ nonnunquam in confeſſoriȩ, nonnunquam in negatoriȩ actionis rationem incidit: idq́ue ſiue ſit perſonȩ ſeruitus, vt vſuſfructus, vſus, habitatio: ſiue prædij, tum vrbani, vt proſpectus luminum, ſtillicidij, altiùs non tollendi: tum ruſtici, vt arenȩ fodiendȩ, calcis coquēdȩ, pecoris ad aquam appulſus. In perſonam actiones ſunt, vel rerum creditarum, vel perſonarum, vel ſucceſſionum, vel liberalitatum, quantum ad præſens ius attinet, vel obligationum. Rerum creditarum ſunt, pleraque ad contractus varios pertinentia iura: nam vt libro decimo quæſtionum Celſus

a §. ſequenti. de act.

b l. actionum. ff. de act. & oblig.

 ait

ait: credendi generalis appellatio eſt,& cuicunque rei aſſentiamur,alienam fidem ſecuti, mox recepturi quid ex hoc contractu, credere dicimur. Fit verò,id vel re,vel conſenſu. Re, veluti in mutuo vel quaſi, commodato, pignore,depoſito.Conſenſu,vt in emptione venditione, locatione,conductione,ſocietate,mandato. Et cohærēt cum his illæ actiones, quę de conſtituta pecunia competunt, de eo quòd certo loco dari vel fieri promiſſum eſt, Item,quæ alieno nomine competunt, vt exercitoria, inſtitoria,de peculio,quod iuſſu,de in rem verſo. Denique quæ acceſſoriæ ſunt,vt Hypothecaria, Redhibitoria,De euictionibus,De vſuris,De mora,cum ſimilibus. Perſonarum ſunt, matrimonium & tutela. In matrimonijs quæritur, de ſponſalibus, nuptijs, dotibus, donationibus inter virum & vxorem, diuortijs, & repudijs, impenſis in rebus dotalibus factis,de rebus amotis,de agnoſcendis, alendis, & exhibendis liberis, de ventre inſpiciendo. In tutelis, de adminiſtratione tutorum vel curatorum,de ſuſpectis tutoribus vel curatoribus, de confirmando tutore vel curatore, de authoritate & conſenſu tutorum vel curatorum. Vbi pupillus educari vel morari debeat: De tutelis & rationibus diſtrahendis: De magiſtratibus conueniendis: De rebus eorum, qui ſub tutela vel cura ſunt. Succeſſio, aliàs defertur ex vltima teſtantis voluntate: aliàs, ab inteſtato. Vltimarum voluntatum ſpecies ſunt, teſtamentum ſolenne, nuncupatiuum,militare, codicilli,fideicommiſſa, deferunturque ex ijs, partim vniuerſitates,tam ſimpliciter & directè, q̃ per ſubſtitutionem: partim res ſingulares,per legata & fideicommiſſa. Et exoriuntur indè quæſtiones: de iniuſto, rupto, & irrito facto teſtamento: de conditionibus inſtitutionum: de lege falcidia: de trebelliano Senatuſconſulto, quando dies legati vel fideicommiſſi cedat, cum nonnullis alijs. Ab inteſtato ſolet locus fieri: primùm deſcendentibus,deindè adſcendentibus,tertiò collateralibus, vltra fratres; fitque ſæpe,vt de gradibus cognatio-

gnationis diſſenſio ſuboriatur. Liberalitatum quædam conferuntur inter viuos, quædã cauſa mortis. Earũ, quæ inter viuos conferuntur, ſpecies, vt inquit Iurecõſultus[c], ſunt complures. Dat aliquis ea mente, vt ſtatim velit accipientis fieri, nec vllo caſu ad ſe reuerti, & propter nullam aliam cauſam facit, quàm vt liberalitatem & munificentiam exerceat: hęc propriè donatio appellatur. Dat aliquis, vt tunc demũ accipientis fiat, cùm aliquid ſecutum fuerit: hęc non propriè donatio appellatur, ſed totũ hoc, donatio ſub conditione eſt. Item cùm ipſe ea mente dat, vt ſtatim quidem fiat accipientis: ſi tamen aliquid factum fuerit, aut non fuerit, id velit ad ſe reuerti: hęc non propriè dicitur donatio, ſed totum hoc donatio dicitur, quæ ſub conditione reſoluitur. Mortis cauſa donatio eſt, cùm quis habere ſe mauult, q̃ eũ cui donat: magiſq; eum cui donat quàm hęredẽ ſuum[d]. Iulianus libro decimoſeptimo digeſtorũ, tres eſſe ſpecies mortis cauſa donationum, ait. Vnam, cùm quis nullo præſentis periculi metu conterritus, ſed ſola cogitatione mortalitatis, donat. Aliam, cùm quis imminẽte periculo commotus, ita donat, vt ſtatim fiat accipiẽtis. Tertiam, ſi quis periculo mortis, non ſic det, vt ſtatim fiat accipientis: ſed tunc demũ, cùm mors fuerit inſecuta. Obligationum nonnullę ſunt ex nudo meroq; contractu, nonnullæ ex maleficio: Ex mero contractu ſunt, quæ verbis contrahuntur, aut literis, veluti ex Stipulatione, fideiuſſione, Cautione, iudicatum ſolui, Rem pupilli ſaluam fore, Rem ratam haberi, Nouatione, Delegatione, Acceptilatione, Literis, Epiſtolis, Chirographis, & alijs quæ ſunt eiuſdem generis. Ex maleficio, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria, quę omnia vnius modi ſunt: nã hę obligationes tãtùm ex re conſiſtũt, id eſt, ex ipſo maleficio, cùm alioquin ex cõtractu obligationes, nõ tantùm re conſiſtãt, ſed etiã verbis & cõſenſu. Hactenus de actionibus rei perſecutorijs. Quæ pœnæ perſecutoriæ ſunt, vel ſunt in ſimplum cõceptæ, vel in duplum, vel in triplũ, vel in quadruplum.

In ſim-

c *l.1.ff.de donat*

d *l.1.& 2.ff.de mort.cauſ.donat.*

In ſimplum agitur, cùm ad id tantùm quod abeſt dirigitur actio, ſed noua aliqua intentione, quæ pœnæ loco ſit: veluti cùm condictio inſtituitur contra furem: nam cùm alioqui nemo rem ſuam cōdicere poſſit: odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum eſt, vt extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendę nomine, fures, etiã hac actione, teneantur, SI APPAREAT EOS DARE OPORTERE, quanuis ſit aduerſus eos etiam

[e] *§. ſic itaque Inſt de act.* hæc in rem actio, per quam quis rem ſuam eſſe petit [e]. In duplum [f] agitur, veluti furti nec manifeſti, dãni iniurię ex

[f] *§. in duplum. Inſt. de act.* l. Aquilia, depoſiti, ex quibuſdã cauſis. Item ſerui corrupti. Et ex legato, quod venerabilibus locis relictum eſt.

[g] *§. tripli. Inſt. de act.* Tripli [g] tunc agitur, cùm quis maiorem vera æſtimatione quantitatem, in libello conuentionis inſerit, vt ex illa cauſa viatores, ampliorem ſummam ſportularum nomine exigant.

[h] *§. quadrupli. Inſt. de act.* Quadrupli [h] tandem, veluti furti manifeſti: item de eo quod metus cauſa factum eſt: deque ea pecunia, quæ in hoc data eſt, vt is cui datur, calumniæ cauſa negotium alicui faciat, vel non faciat. Verùm in nonnullis cauſis duplum illud, vel quadruplum, meram purámque pœnã continet, quæ res facit, vt ſola res ſine pœna peti poſſit, & vt ex pluribus obligatis, alter alterius ſolutione liberetur, vt in furto: in nonnullis, rem ſimul & pœnam, quod quidem cum odioſius ſit, efficit, vt ne res repetatur ſine pœna, nec alter per alterius ſolutionem li-

[i] *l. item tutela. §. 1 ff. ad l. aqu.* beretur, vt in actione vi bonorum raptorum [i]. Item in nonnullis, omnimodo eſt pœnalis actio, vt in furto & iniuria: In nonnullis ita demum, ſi reus inficietur, vt in lege Aquilia. Nam ea in confitẽtem eſt ſimpli, in inficiantẽ verò dupli. Deniq; in nõnullis, priuata cauſa vertitur, vt in iniurijs, furtis damnis: in nonnullis popularis, vt in albo prætoris corrupto, in ſepulchro violato. Nam in huiuſmodi vindicandis, verſatur communis & publici iu-

[k] *l. 1. & tot. tit. ff. de pop. act.* ris defenſio [k]. Et ratio quidem, cur nulla pœna vltra quadruplũ, in omnibus ferè Rebuſpu. extendatur, eſt: quoniã cùm duæ tantùm perſonæ, & itẽ res & factum, quæ ſimul

qua-

quatuor in delictis ſtatuunt, ve niant in reputationem, & noxæ pœna debeat eſſe par: æquum eſt, vt vltra illa quatuor, nullæ Ciuiles pœnæ, quæ quidem meræ pœnę ſint, porrigantur. Nam quòd in nonnullis, nō niſi per inficiationem pœna debetur: in nonnullis cum rę, in nonnullis etiam ſine re, fiat pœnæ ſupputatio: pro varijs rerū cauſis & figuris eſt comparatū. Et quod delictorū alia ſint alijs capitaliora, & maiore odio digna: tam eſt manifeſtum, vt ſuis id facilè ſenſibus, vnuſquiſque apprehendere poſſit.

DE IVDICIIS CRIMINALIBVS, QVÆ MERO IMPERIO EXPEDIVNTVR.

SEQVITVR de criminalibus & capitalibus iudicijs, quibus ad Rempublicā fundandā, & ac ſtabilédā ad communē ſocietatis humanæ concordiam retinendā, nihil poteſt eſſe magìs ſalutare. Horum tanta eſt in ciuitate dignitas & authoritas: vt non ad priuatum ſingulorum commodū, ſed ad totius ciuitatis publicam ſalutem ac defenſionem, comparata eſſe credantur[a]. Atque ea re factum eſt, vt neque fœminæ, neque impuberes, neque ſerui, ad accuſandum [b] admittantur: quaſi ſcilicet eorum tandummodo ſit hęc negotia tractare, qui publicarum functionum & munerum ſunt participes. Contrahuntur autem delicta, vel ex cauſa priuata, vel ex cauſa publica. Ex priuata cauſa ſunt, furtum, rapina, iniuria, interpellatio matrimoniorū, illicitorum collegiorū coactio, ſtellionat⁹, vexatio annonę, ſcopeliſm⁹, ſacculariorū & circulatorū ars, violatio ſepulchrorum, concuſſio, abigeatus præuaricatio, receptatio, expilatio, terminorum amotio. Nam in his magìs leditur priuata ſingulorum, quàm publica omnium vtilitas. Nec ad rē pertinet quòd quorūdam etiam in ſuperioribus mentionem fecerimus: quoniam ſępe accidit, vti dem crimen & ciuiliter pariter &

a § 1. de publ. iud.

b l qui accuſare. ff. de accuſat.

ter & criminaliter vindicetur. Quæ ex publica cauſa oriuntur, vel violant caput & fundamentum totius vitæ ciuilis, religionem: vel ipſum publicum ſtatum & politicum: vel rerum militarium diſciplinam & ordinem. Primi generis ſunt, Hæreſis, Simonia, Sciſma, Apoſtaſia, Sacrilegium, Fœneratio, Sortilegium, Goitia, Magia. Poſterioris, Crimen læſæ maieſtatis, Adulterium, Homicidium, Veneficium, Vis publica & priuata, Crimen falſi, Crimen repetundarum, Crimen peculatus & De reſiduis, Crimen ambitus, Plagij, Annonæ vexatæ, cum innumeris alijs. Tertij tandem, hoſtibus ſe dedere, arma abijcere vel alienare, emanſorem eſſe, deſertorem, tranſfugam, ſeditioſum, proditorem, dicto non audientem, ſtationis deſertorem, falſarium ordinis ſui vel ſignorum, furem rerum militarium, cum alijs eiuſdē modi. Atque hæc ideo dicuntur publica, quoniam virus eorum & venenum, pertinet ad totum Reipublicæ corpus & inficit ea præcipuè membra, quæ principem in ciuitate locum obtinent: ita vt niſi remedia legitima & iuſta in tempore adhibeantur, periculum ſit, ne totius Reipublicæ ruinam & interitum moliantur. Eſt autem eorum ſanatio poſita, non in actionibus quidem & formulis, ſed in exquiſitis quibuſdam pœnarum & ſuppliciorum generibus: debetque diligenter operam dare legum conditor, vt ſingulis facinoribus & delictis ſingulas caſtigationes & pœnas adhibeat: eſtque in eo tota iuſtitiæ laus & virtus collocata, vt ſuum cuique pro meritis attribuatur. Quanquam tamen non negarim, præmia quoque ſubindè populo proponenda eſſe, quibus duri ac præfracti homines, à ſceleribus ſuis & vitijs, ad meliorem frugem & vitæ ſobrietatem inuitentur [c]: permiſſa quoque nonnunquàm, vel remittendi vel abolendi criminis poteſtate, vt pro graſſantium tum multitudine, tum paucitate, nunc relaxentur, nunc intendantur crimina. Nam quòd triumphi ouationes, coronę nauales, murales, vallares, caſtrenſes, ciuicæ, benemerentibus publicè decernuntur: quid

c *l. ut virtutum. C. de ſtat. & imag.*

quid tandem aliud ſibi vult, quàm vt honeſtum virtuti præmium,& quoddam ad rectè facta inuitamentum conſtituatur? Quoniam igitur, vt dictum eſt, criminum, alia ſunt ſacra, alia ciuilia, alia militaria: æquum eſt, vt totidem quoque, ſuppliciorum potiſſimum genera ſtatuãtur. Et Pontificiæ quidẽ pœnę ſunt, purgatio canonica, priuatio beneficij, carcer cũ inedia, excõmunicatio, ſiue redactio ad peregrinitatem, degradatio, ſiue ad ciuilem pœnam traditio. Ciuiles, aut ſunt patrimonij, aut ſtatus, aut corporis [d]. Patrimonij ſunt, indictio multarum, & prohibitio certę alicuius negotiationis aut artis, ex qua viuere ſolet is, qui damnatur. Status & conditionis, veluti cùm honores quis & dignitates amittit, cùmque infamia notatur,& in calcarium vel ſulfurarium opus ad tempus mittitur. Item cum in exilium proficiſci, & ſolum vertere iubetur, interdictione facta, vel vnius loci, vel omnium excepto vno, vel lata fuga: denique cum libertas amittitur,& ſeruus pœnæ quis efficitur, aut deportatur, aut aqua illi & igni interdicitur. Corporis pœnę ſunt, veluti cum fuſtium aliquis admonitione, vel flagellorum vinculorúmue verberatione, vel membrorum mutilatione, ac impoſitione ſtigmatum caſtigatur. Item cum vita, vel gladio, vel ignibus, vel cruce, vel inedia, vel alio denique modo adimitur. Denique quod omnium grauiſſimum eſt, cùm adempta vita, & bonis fiſco addictis, memoria inſuper hominis & poſteritas in perpetuum damnatur [e]. Militares pœnæ ſunt, ignominioſa miſſio, gradus deiectio, militię mutatio, multa pecuniaria, caſtigatio per vitem, purgatio militaris, cum ſimilibus [f].

Atque in his omnibus ſic debet prudens Legiſlator ac iudex verſari, vt neq; ſeueritatis, neque clementiæ laudem affectet, ſed perpenſo iudicio, prout quæque res expoſtulat, ſententiam dicat.

d l. ſi quis forte. §. ult. ff. de pœn. l. exilium l. relegatorum. ff. de interdict. releg.

e l quiſquis. C. ad. l. Iul. maieſt

f l. 2. & 3. ff. de re milit.

DE IVDICIIS PERTINENTIBVS AD MIXTVM IMPERIVM.

EORVM quę neque ſola iuriſdictione, neque mero imperio, ſed ex vtroque mixto explicantur, triplex eſt imprimis ratio: Quędam enim voluntariæ, ſpontaneæque ſunt iuriſdictionis[a], quædam cōtentioſæ, quędam mediæ. Ac ſpontaneę quidem ſunt ea, quę ſine vlla neceſſitate ſuſcipiuntur, cuiuſmodi eſt emancipatio, manumiſſio, adoptio, cum quibuſdam alijs non diſſimilibus. Nam cùm donatio quantum ad ius antiquum, non tam ciuilis iuris, quàm prætorij ſit[b]: puto & eam ad hunc locum non immeritò referri poſſe: eaque propter, vt latiùs dicetur idoneo loco, inter prætoria, in Pandectis, donationis tractatū collocari. Contentioſę iuriſdictionis ſunt, quę redduntur etiam in inuitum, veluti cùm De noui operis nunciatione: De damno infecto: De miſſione in bona: De poſſeſſione vel retinenda, vel adipiſcenda vel recuperanda: Deque exceptionibus & ſtipulationibus prætorijs interponendis, diſceptatur. Nam in his omnibus id agitur, quemadmodum cuique ſuum ius, contra aduerſarium reddi ac conſeruari debeat. Mediam quandam naturam & conditionem obtinent, tutoris datio, bonorum poſſeſſio, & reſtitutio integri, Nam ſubindè fit, vt ſine cuiuſquam reluctatione impetrentur: ſubindè, vt non niſi contradictorio iudicio queant expediri. Sed eſt harum omnium & alia quędam eaq; quadripartita diuiſio: nā nonnulla ſunt authore Cicerone, quæ ad iuris dicendi officiū pertinent: Nōnulla, quæ ad ſartorum tectorum exigendorum munus: Nonnulla, quæ ad neutrum: Nonnulla, quæ ad vtrunq;. Primi generis eſt bonorū poſſeſſio, quæ exſtātibus tabulis, vel ſecundū, vel contra tabulas datur. Nō exſtantibus: vel liberis, vel legitimis, vel decem perſonis, vel cognatis, vel ijs qui ſunt ex familia, vel patrono, patronęúe, vel viro & vxori, vel

a l. 2. ff. de off. procons.

b l. Interdictum. ff. de precar.

vel cognatis manumiſſoris confertur. Et Cicero quidẽ in tertia Verrina, proponẽs de ijs dicturũ ſe, quę ad iuris dicendi rationẽ, in Prętore pertinẽt, nihil aliud attingit, q̃ quòd eſt de bonorũ poſſeſſionibus. Alterius generis ſunt, noui operis nunciatio, cautio de dãno infecto, & de aqua pluuia arcẽda: quibus accedunt & ea, quæ ad publicanorum & vectigalium iura pertinẽt, & eorum, quæ in commiſſum cadunt. Nam quemadmodum in alijs priuatæ, ita in illis publicę rei proſpicitur. Eſtque id prætorium maximè, vt decumarum, exactionũ, vectigalium, & aliarum ſimilium rerum, cura & ratio habeatur. Tertij generis ſunt Adoptio, Emancipatio, Manumiſſio, Donatio, cum quibus aliquo modo coniungi poſſunt, Tutoris datio, & In integrum reſtitutio. Nam quod quærelas ſeruorum[c] contra dominos ſubindè audit, ne proſtituantur, aut inediam patiantur, aut infami iniuria affiitiantur, quòd curat, ne patroni à libertis contemnantur, néue carnes iniuſto pretio in foro præbeantur, & vt quies popularium in ſpectaculis & pompis conſeruetur: non eſt dubium, quin ad hoc caput referri debeat. Vltimi generis ſunt, miſſiones in bona, interdicta, exceptiones & ſtipulationes, quæ dicuntur prætoriæ: nam in his partim ius dicitur, partim, vt ſua quiſque ſarcta tecta habeat, præcauetur. Sed ſunt[d] tres ferè cauſæ, ex quibus in poſſeſſionem mitti ſolet: Rei ſeruandæ cauſa: Item legatorum ſeruandorum gratia: Et ventris nomine. Rei ſeruandæ cauſa, vt cùm in bona eius, qui iudicio ſiſtendi cauſa fideiuſſores dederit, ſi neque poteſtatem ſui faciat, neque defendatur, iri iubetur: quo caſu Prætor, non poſſeſſionem, ſed cuſtodiam rerum & obſeruationem concedit, in primo ædicto[e]: ſed ſi id longo tempore duret, etiam poſſidere, & per longam poſſeſſionem capere, cauſa cognita permittit. Legatorum[f] ſeruandorum gratia, vt cùm is, cui legatorum vel fideicommiſſorum nomine non cauetur, mittitur in poſſeſſionem: non quidem vt pro domino eſſe incipiat, ſed vt ſimul cum hærede cuſtodiat, vt

c *l. 1. ff. de off. praef. urb.*

d *l. 1. ff. ex quib. cauſ. in poſſ. eat.*

e *l. 3. §. ult. ff. de acquir. uel amit. poſſ.*

f *l. is cui. ff. ut leg. uel fideicõm. miſſ. nom.*

ſaltèm tædio perpetuæ cuſtodiæ, extorqueat hæredi cautionem. Ventris nomine [g], vt cùm pregnans mulier, nomine eius qui in vtero eſt, & inter ſuos hæredes futurus erit, poſſeſſionem arripit. Planè damni infecti nomine, ſi non caueatur, non vniuerſorum nomine fit miſſio, ſed rei tantùm, de qua damnum timetur [h]. Interdicta, ſunt formæ quędam atque conceptiones verborum, quibus Prętor aut iubet aliquid fieri, aut prohibet: maximè, cùm de poſſeſſione aut quaſi poſſeſſione inter aliquos contenditur. Et ſunt eorum verò, alia prohibitoria, alia reſtitutoria, alia exhibitoria. Itē quædam adipiſcēdæ poſſeſſionis, quædā retinendæ, quędā recuperandæ. Adhęc nonnulla ſimplicia, nonnulla duplicia: Præterà, ſubindè in præſens tempus relata, ſubindè in præteritum. Item, aliàs annalia, aliàs verò perpetua. Deniq;, nonnunquam hominum cauſa comparata, nonnunquam religionis & rerum diuinarum. Nam cùm agitur, vt ne quid in loco ſacro fiat, vel quod factum eſt, reſtituatur: item de mortuo inferendo, vel ſepulchro, ædificando: totum negotium diuini iuris eſt. Quæ hominum verò cauſa competunt, vel ſunt ad publicam vtilitatem pertinentia, vel ſui iuris tuendi cauſa, vel officij, vel rei familiaris. Publicę autem vtilitatis cauſa cōpetit interdictum, vt via publica vti liceat, & flumine publico, & ne quid fiat in via publica. Iuris ſui tuendi cauſa, de liberis exhibendis, item de liberto exhibendo. Officij cauſa, de homine libero exhibendo. Reliqua verò interdicta, rei familiaris cauſa dantur, vt Quorum bonorum, Quorum legatorum, De vi & vi armata, vtì poſſidetis: De ſuperficiebus: De itinere actuque priuato: De aqua quotidiana & æſtiua: De riuis: De fonte: De cloacis. Exceptio [i] dicta eſt, quaſi quædam excluſio, quæ interponi actioni cuiuſque rei ſolet, ad excludendum id, quod in intentionem condemnationémue deductum eſt. Et ſunt [k] exceptiones: aut perpetuæ & peremptoriæ: aut temporales & dilatoriæ. Perpetuæ atque peremptoriæ ſunt, quæ ſemper locum habent

g *l. 1. ff. de uent. in poſſeſs. mit.*

h *l. 1. ff. quib. ex cauſ. in poſſeſſ. eat.*

i *l. 1. ff de except*

k *l. exceptiones. ff. de excep.*

bent, nec euitari poſſunt, qualis eſt, doli mali, rei iudicatæ,& ſi quid contra leges ſenatúſue conſulta factū eſſe dicitur, item pacti cōuenti perpetui, id eſt, ne omnino pecunia petatur. Temporales atque dilatoriæ ſunt, quę non ſemper locum habent, ſed quæ euitari poſſunt, qualis eſt pacti conuenti temporalis, id eſt, ne fortè intra quinquēnium agatur. Procuratoriæ quoque exceptiones, dilatoriæ ſunt, quę non ſemper locum habent, ſed interdū euitari poſſunt. Ideo verò cum prętorijs numerantur exceptiones, quoniam comparatę ſunt, defendendorum reorum gratia in iudicio: ſępe enim accidit, vt licèt ipſa perſecutio, qua actor expetitur, iuſta ſit: tamen iniqua ſit aduerſus eum, cum quo agitur: quibus caſibus datur à Prætore exceptio, ad impugnandam actionem. Prętorię ſtipulationes ſiue obligationes, inſtar actionum obtinent[1]. Et ſunt earum tres ſpecies, iudiciales, cautionales, communes. Iudiciales eas dicimus, quæ propter iudicium interponūtur, vt ratum fiat, iudicatum ſolui, & ex operis noui nunciatione. Cautionales autem ſunt, quæ inſtar actionis habent, &, vt fiat nouatio, intercedunt, vt de legato ſtipulatio, & de tutela, & ratā rem haberi, & damni infecti. Communes ſunt ſtipulationes, quæ fiunt iudicio ſiſtendi cauſa. Prætereà, ſtipulationum iſtarum, quædam ſunt, quæ ſatiſdationem exigunt: quædam, quæ nudam promiſſionem. Adhæc, Prętorię ſtipulationes, aut rei reſtitutionem continent, aut incertam quantitatem. Reſtitutionem rei, ſicut ſtipulatio ex operis noui nunciatione, qua cauetur, vt opus reſtituatur: ideoque ſiue actor, ſiue reus deceſſerit, pluribus hæredibus relictis, vno vincente vel victo, totum reſtitui debebit. Quamdiu enim aliquid ſupereſt, tamdiu non poteſt videri opus reſtitutum. Incertam quantitatē continet ſtipulatio, iudicatum ſolui, & rem ratam dominum habiturum, & damni infecti, & his ſimiles. Verùm de ciuilibus actionibus, criminalibus, & prætorijs, quæ ordinarię dicuntur: partim, quia certis formulis & figuris concipiuntur in iudicio:

[1] *l. actiones. ff. de act. & oblig.*

partim, quia ordinariè, vel in iure, vel coram Prętore, vel ad populum tractantur: hęc nunc dicta ſufficiant.

DE VARIIS ET EXTRAORDINARIIS ACTIONIBVS.

IAM autem ſunt nonnullæ actiones, quę natura ſui liberę ſunt, & in formularum rationem & anxietatem nõ cadunt, quęque extraordinarię vocantur. Idque ſiue loquaris de rebus ciuilibus & prætorijs: ſiue de criminalibus: ſiue de priuatis: ſiue de publicis: ſiue de domeſticis: ſiue militaribus: ſiue communibus: ſiue fiſcalibus. Quoniam enim tanta eſt naturę in pariendis, profundendiſque rebus varietas & vbertas, tanta humani ingenij exilitas & anguſtia, vt omnia ſuis generibus deſcribi & comprehendi non poſſint: neceſſarium eſt, vt communis aliquis, &, vt agrimenſorum modo loquar, extracluſus locus relinquatur, in quo ea, quæ ad certum genus referri non poſſunt, reponãtur. Sic enim obligationes omnes, vel ex contractu, vel ex delicto, vel ex varijs cauſarum figuris naſci dicimus. Sic in actionibus in perſonam, vel ad dãdum, vel ad faciendum, vel alijs quibuſdam modis agimus: Sic res noſtras, vel teſtamento, vel codicillis, vel alia aliqua vltima voluntate relinquimus. Sic agrorum, in quibus augurium agitur, alius Romanus, alius gabinus, alius peregrinus, alius hoſticus, alius incertus, dicitur. Sed non eſt omnium eorum, quæ extraordinaria ſunt, vna & eadem ratio. Quædam enim quò ad formam agendi tantùm extraordinaria ſunt, non verò toto iudicio, id eſt, non vt nec ciuilia dicantur, nec prætoria, nec criminalia: quædam agendi forma pariter, & toto iudicio: quædam ancipiti quodam, & inter vtrumque genus ambiguo modo. Primi ordinis ſunt omnes actiones vtiles, quę nomen [a] quidem directarum actionum & effectum obtinent, ſed ab earum formu-

a l. actio. ff. de neg. geſt.

formulis in proponendo, quæ olim certæ ac deſcriptæ eſſe ſolent, nonnihil recedunt. Quemadmodum & illæ, quæ contrariæ dicuntur, quæ competunt quoties negotium non ab initio habet vltrò citrò obligationem, ſed ex poſtfacto [b]. Item honorariæ, quę à Prætore, & eo qui rebus iudicandis præſidet, introducuntur, & officio iudicis magìs, quàm cogente neceſſitate, adminiſtrari dicuntur [c]. Denique illæ quoque, quę nullum certum nomen contractus, ſed συνάλλαγμα tantùm in ſe continent. Quorum nomine, vel de dolo, ſi dolus argui poſſit: vel præſcriptis verbis in factum: ſubindè ciuili, ſi res negotij ciuilis habet ſpeciem: ſubindè prętoria, ſi prętorij, ſine vlla obſeruatione formularum, agitur. Nam cùm deficiunt vulgaria atque vſitata actionum nomina: præſcriptis verbis agendum eſt: in quam neceſſe eſt confugere, quoties contractus exiſtunt, quorum appellationes nullo iure ciuili proditę ſunt: natura enim rerum inductum eſt, vt plura ſint negotia quàm vocabula [d]. Sic etiam in criminibus, quoties deficiunt ordinaria nomina, & item certa extraordinaria, confugitur ad crimen ſtellionatus [e]. Secundi ordinis ſunt, quorum nomine nec actio competit, nec iudicium: ſed auxilio quodam & beneficio, propter æquitatem, adiuuantur. Ita dicimus, de aduocatorum, profeſſorum, obſtetricum, medicorum, agrimenſorum ſalarijs, extra ordinem cognoſci: quia ſcilicet nobilior eſt eorum opera, quàm vt eius ratione, actio aliqua mercenaria tribui debeat [f]. Ex quo fit, vt Philoſophis ne extra ordinem quidem ius dici debeat, non quia non religioſa res eſt Philoſophia: ſed quia hoc primum profiteri Philoſophos oportet, mercenariam ſe operam ſpernere. Cui porrò conſequens eſt, nec iuris quidem profeſſoribus ius eſſe dicendum. Eſt enim quidem res ſanctiſſima ciuilis ſapientia: ſed quæ pretio numatio non ſit æſtimanda, nec dehoneſtanda, dum in iudicio honor petitur, qui ingreſſu ſacramenti offerri debuit: Quędam enim honeſtè accipiuntur, quæ inhoneſtè tamē petuntur:

b *l. in commodat. § ſicut ff. comemod.*

c *l. cum filius fa. ff. ſi cert. pet.*

d *l. 1. 2. 3. l. naturalis. l. ſolent. ff. de præſ. uerb*

e *l. ult. ff. de crim. ſtel.*

f *l. 1. ff. de uar. & extr. cog. l. 1. ff ſi menſ. falſ. mod.*

Planè nonnulla ſunt, quę viliora ſunt & exiguiora, quàm vt in iudicio tractari & diſceptari debeant. Nã quod proxenetica, & hermeneutica, inter extra ordinaria [g] reponũtur, nulla alia cauſa, quàm quia abiectiora ſunt, eſt comparatum. Nam de minimis, vix eſt, vt vllam curam ſuſcipere velit Prætor [h]. Tertij ordinis ſunt, quę nec ſolennibus iudicijs, nec omnino extra ordinem tractãtur. Nam cùm ſummatim & de plano, de alendo & exhibẽdo partu cognoſcitur: nec ordinarium plenè, nec extraordinarium iudicium dicitur inſtitui, ſed ſummarium [i]. Nunc ſequitur, vt, quoniam de actionibus dictum & explicatum eſt, de ipſo porrò iudiciario proceſſu explicetur.

[g] tit. de proxenet

[h] l. ſcio. ff. de in integ. reſt.

[i] l. ſi quis. ff. de lib. exhib.

DE PROCESSV IVDICIORVM, ET PRIMO DE PERSONIS PERTINENTIBVS AD IVDICIVM.

TRIA ſunt in vniuerſum, quorum in iure ac iudicio rationem habere oportet. Primæ partes ſunt perſonarum, quæ in iudicio verſantur & conſiſtunt. Poſteriores, rerum iudicialium, quæ ad tractandam & peragendam litem requiruntur. Vltimæ denique, ipſius curſus & progreſſus, cuius certa quædam eſt & naturalis ſeries. Prius eſt, vt de perſonis trãſigamus, quarum, præter præcipuas & principales, ſunt nonnullæ quoq; adminiculantes, de quibus poſt præcipuas dicemus. Quantum ad priores attinet, quoniam omne iudicium conſtituitur inter duos, litis & controuerſiæ per tertium aliquem dirimendæ cauſa: tres ſunt in totum perſonæ principales, ita vt nec plures per rerum naturam, nec pauciores eſſe poſſint. Ab vna parte ſunt actor & reus, qui litigant inter ſe, & contendunt. Ab altera, iudex, qui arbiter eſt & diſceptator litis. Sed non omnibus, qui volunt, agendi & accuſandi poteſtas conceditur. Ciuiliter agendi facultatem adimit ætas, vt ſi pu-

ſi pupillus fortè vel impubes, vel qui adhuc in infantium numero eſt, agere velit. Mores, vt ſi prodigus, infamis, hæreticus, periurus, apoſtata, diem alicui dicant. Iudicium animi, vt ſi amens quis, furioſus, demens, ſimplex veniat in ius. Status, veluti ſi ſeruus, filiusfamilias, ſtatuliber, libertus, excommunicatus, monachus agat. Accuſare prohibentur [a]: nonnulli propter ſexum vel ætatem, vt mulier vel pupillus: alij propter magiſtratum poteſtatémue, in qua agentes, ſine fraude in ius vocare non poſſunt: alij propter delictum proprium, vt infames: alij propter turpem quæſtũ, vt qui duo iudicia aduerſus duos reos ſubſcripta habent, numóſue ob accuſandum vel non accuſandum acceperũt: alij propter conditionem ſuam, vt filij contra parentes, & liberti contra patronos: alij propter ſuſpicionem calumniæ, vt illi qui falſum teſtimonium ſubornati dixerunt: nonnulli propter paupertatem, vt ſunt, qui minùs quàm quinquaginta aureos habent. Hi tamen omnes, ſi ſuam iniuriam exequantur, mortémue propinquorum defendãt, ab accuſatione non excluduntur. Planè licet cuilibet de populo libera ſit poteſtas accuſandi: tamen communis vtilitatis gratia comparatum eſt, vt ſit publicus aliquis accuſator capitalium criminum, cui hoc ex neceſſitate incumbat [b]. Et ſolet olim certum genus eſſe accuſatorum, qui quadruplatores & item ſectores appellarentur, quibus ſubſcriptores, & ſtipulatores, & actores aderant. Et erant quidẽ quadruplatores, delatores criminũ publicorũ, in qua re, quartã partẽ de proſcriptorũ bonis quos detulerãt, cõſequebantur: vel vt alij malunt, accuſatores eorum reorum, qui conuicti, quadrupli damnari ſoleant, vt aleæ, aut pecuniæ grauioribus vſuris fœneratæ. Sectores verò accuſatores erant, qui ex damnatione accuſati, dimidium bonorum exſpectabant, aut certam aliquam partem. Et ſolet eſſe moris, authore Aſconio Pediano, vt accuſator obſignaret domum, & clauſa omnia eius, quem accuſaturus erat haberet, ne qua furtorum indicia, aut in vaſis, aut in ſignis

[a] *l. qui accuſare. ff. de accuſat.*

[b] *l. Lucius. §. idẽ reſpondit. ff. ad municip.*

gnis, aut in literis conſtituta, ab eo remouerentur. Et ſi fortè contingeret, vt plures ad accuſandum parati accederent: contendebatur inter eos, quis ex omnibus, cęteris anteferri & pręponi deberet: quod quidem genus contẽtionis, diuinatio vocabatur. Rei nomen, à re de qua diſceptatio eſt deducitur, idq́ue ſiue criminaliter, ſiue ciuiliter agatur. Sed qui criminis alicuius rei ſunt, in ſordibus & reatu, promiſſis capillis, agere dicuntur. Et eſt reum fieri, nihil aliud, quàm apud Prętorem legibus interrogari. Cùm enim in ius ventum eſſet, inquit Pedianus, dicebat accuſator apud Prętorem reo: Aio te Siculos ſpoliaſſe: ſi tacuiſſet, lis ei ęſtimabatur, vt victo: ſi negaſſet, petebatur à magiſtratu dies inquirendorum eius criminum, & inſtituebatur accuſatio. Et contrà, eximi è reis dicebantur illi, quibus, non pręſente ad diem accuſatore, gratia fieret. Sed nō ſolet omnium reorum, vna & eadem eſſe cōditio. Nonnulli enim è vinculis cauſam dicere coguntur, quorum ſcilicet fides ſuſpectior, aut cauſa grauior eſt: nonnulli vadimonio obſtringūtur, qui videlicet, pręadijs pręadibúſue datis, dimittūtur ea lege, vt in diē certum, aut quandocunq; iudici viſum fuerit, ad iudiciū ſiſtātur. Nōnulli denique ſuæ promiſſioni relinquūtur, vel ita in iudiciū vocantur, vt voluntario exilio pœnā & condemnationem euitare poſſint. Etſi autē regulariter nemo ſit, quin inter reos recipi & accuſari poſſit: tamen reperiuntur nonnulli, quibus nec ſemper, nec ab omnibus, dica rectè ſcribi poteſt: nonnulli quibus penitus à nullo. Nec à quouis, nec ſemper reus fieri poteſt, miles, eccleſiaſticus, profeſſor, magiſtrat⁹, epiſcopus, legatus, pupillus, vidua, morbo ſontico laborans, orphanus, infans, furioſus, Reſpublica quę eſt ſine capite, ſeruus, monachus. Accuſare penitus non [c] licet hos, legatū imperatoris, id eſt, præſidem prouinciæ, ex ſententia Lentuli dicta, Sylla & Tyrone conſulibus: itē legatum prouincialem, eius dūtaxat criminis, quod antè cōmiſerit q̄ in legationem veniret: item magiſtratū populi Romani, eumúe qui Reipublicæ cauſa

[c] *l. hos accuſare. ff. de accuſat.*

cauſa abfuerit,dũ non retractandi leges, cauſa abeſt.Hoc beneficio inter reos recepti vti poſſunt, ſi abolitione interueniente,repeti ſe non debere,contendant.Omnibus autẽ legibus ſerui rei fiunt,excepta lege Iulia de vi priuata,quia ea lege dãnati,partis tertię bonorum publicatione puniũtur,quę pœna in ſeruũ non cadit. Idemq; dicendum eſt in cæteris legibus,quibus pecuniaria pœna irrogatur,vel etiam capitis,quæ ſeruorum pœnis non conuenit, ſicuti relegatio : ſed durior eis pœna extra ordinem imminebit. Iudex, ſecundum Marcum Varronem, appellatus eſt,quaſi qui ius inter duos dicat, & certis quibuſdã verbis,quid legibus conueniẽs ſit, quid nõ ſit, pronunciet. Et quidem, is ex eo, iuris quoque diſceptator nominatur.Nam antiqui iudices,vt verbis vtar Iuſtiniani [d], non aliter iudicialem calculum poterant accipere, niſi priùs ſacramẽtum pręſtitiſſent, omnimodo ſeſe cum veritate & legum obſeruatione, iudicium eſſe diſpoſituros. Et hodie iurant ſe facturos, ſecundũ quod eis viſum fuerit iuſtius & melius,exceptis defenſoribus ciuitatum, qui iurant omnia ſecundũ leges & iura ſe facturos.Planè, apud equeſtrẽmne ordinẽ, an ſenatorium, res iudicialis eſſet, magnas ſæpenumero contentiones ciuiles,Romæ excitauit. Iam indè ab vrbe condita, in iudicijs dominabantur patres,apud eos cauſę agebantur, & ij ſoli aderant in conſilio conſulibus prætoribuſq; . Reliquis autem ordinibus, nulla ad iudicandum facultas dabatur. Procedentibus deinde temporibus, extitit Sempronius Gracchus,qui primus infenſus ſenatui,equeſtrẽ ordinem ab eo diſiungere meditatus, legem de iudicijs ad equites transferendis, tulit. Cuius legis ſenſus erat, vt trecentis Senatoribus ſexcenti equites admiſcerentur.Cæterũ anno decimo quinto,poſt Gracchi mortem,Senatũ in poſſeſſionem iudiciorũ reſtituere, conatus eſt Quintus Seruilius Cæpio, qui hoc agebat, vt paribus auſpicijs in iudicijs,ſenatores & equites verſarẽtur. Quæ quidem lex, nunc Glaucia, nunc Plotia, nunc Cornelia, Aurelia, & Pompe-

d *l.rem non nouã cũ Auth.ſeq.C. de Iud.*

Pompeia lege, variè iactata, tandem ſub Iulio dictatore obtinuit: ita vt iudiciorum omnium poteſtas quidem eſſet apud prætorem, ſed iudices tamen, vel perpetui, vel ſingularium cauſarum, tum ex ſenatu, tum ex ordine equeſtri, legerentur. Sed non omnibus licet eſſe iudices[e]. Quidam enim prohibentur lege: quidam moribus: quidam natura. Natura, vt ſurdus, mutus, & perpetuò furioſus, & impubes, quia iudicio carent: Lege, qui ſenatu motus eſt: Moribus, fœminæ, & ſerui, non quia non habeant iudicium: ſed quia receptum eſt, vt ciuilibus officijs non fungantur. Differunt autem iudices, varijs & multis inter ſe modis. Eorum, alij ſunt qui arbitri dicuntur: alij, qui proprio ſpecialiq; nomine, iudices. Arbitri ſunt, quibus amicabili quadam ratione, res inter partes definienda ac diſceptanda mandatur. Nam bonorum virorum eſt (vt inquit Plato) ciues priùs & amicos ac familiares experiri, quàm ad ſolennes & legitimas actiones perueniatur. Vndè pulchrè Seneca in tertio de beneficijs: „Hoc intereſſe dicitur inter iudicem & arbitrum, quòd ille formula includatur, & ad certos, quos non excedat, terminos reuocetur: huius verò, libera ſit & nullis adſtricta vinculis religio: ita vt detrahere aliquid poſſit & addere, & ſententiam ſuam, non prout lex & iuſtitia ſuadet, ſed prout humanitas & miſericordia impellit, regere. Sed ſunt arbitrorum duo genera[f]. Vnum, vt ad boni viri arbitratum redigi debeat, etiamſi nominatim ſit perſona comprehenſa, cuius arbitratu fiat: veluti cùm lege locationis comprehenſum eſt, vt opus arbitrio locatoris fiat. Alterum, vt ſiue æquum ſit, ſiue iniquum, parêre debeamus: quod obſeruatur, cùm ex compromiſſo ad arbitrum itum eſt. Verùm id fit duobus rurſum modis: alij enim arbitri dantur à iudice, quibus hac committitur, & demandatur negotij, vt rem, ſi fieri poſſit componant: vti fit in ijs ferè actionibus, quæ arbitrariæ dicuntur, item in hercíſcundis familijs, communi diuidundo, & aqua pluuia arcenda cum ſimilibus[g], in quibus de incerta, vt inquit

e *l. cum prætor. ff. de Iud.*

f *l. ſocietatem. § arbitrorum. ff. pro ſoc.*

g *l. in iudicio. ff. famil. hercíſc.*

inquit Cicero, pecunia agitur: Alij aſſumuntur ab ipſis litigatoribus,& ijs ad quos res ea pertinet. Quod quidem vel fit ſimpliciter, nulla iniecta pœna compromiſſo: vel certa pœna propoſita ei, qui placitis non ſteterit: vel interueniente ſtipulatione: vel denique iuriſiurãdi religione. Prima ſpecie, ſiquidem ſententiæ latę vel ſubſcripſerint: vel taciturnitate, aſſenſum ei ſuum accommodauerint litigantes: tam actio naſcitur ab actoris parte, quàm exceptio à parte rei. Aliàs autem, ſi neutrum factum eſt, neque actionis, neq; exceptionis vllum ius exorietur[h]. Secundo caſu, neque prouocatio datur[i], neque rei iudicatæ actio: ſed ſolius pœnæ metu fit, vt arbitrio eius ſtetur, qui receptus eſt[k]. Tertiò, licèt pœna non fuerit adiecta compromiſſo, ſi tamen ſimpliciter ſententiæ ſtare quis promiſerit, incerti aduerſus eum actio competit[l]. Quartò denique, etſi prohibitum eſt hodie cum iuriſiurandi ſolennitate arbitrum conſtituere: tamen ſolet eſſe receptum, vt omnimodo conſeruaretur. Quantum ad ipſum arbitrium attinet, quanuis neminem prætor cogit arbitrium recipere (quoniam hæc res libera & ſoluta eſt, & extra neceſſitatem iuriſdictionis poſita) attamen vbi ſemel quis in ſe receperit arbitrium, ad curam & ſolicitudinem ſuam, hanc rem pertinere prętor putat[m]: nõ tantùm quòd ſtudeat lites finiri, verum etiam quoniam non debeant decipi, qui eum quaſi virum bonum, diſceptatorem inter ſe elegerunt. Ipſorum iudicum, duæ ſunt in vniuerſum deſcriptiones: Quarum prior eſt, ſecundum res ſubiectas: poſterior ſecundum qualitatum diuerſitates. Quantum ad res attinet, alij ſunt quibus generaliter iuris dicundi officium incumbit: alij, quibus ſpecialiter circa rem certam. Primi generis ſunt, princeps ipſe, prętor tam peregrinus, q̃ vrbicus, Pręſes prouincię, pręfectus prætorio, procõſul, cũ ſimilibus: quibus tum animaduertendi in facinoroſos homines, tum decreta interponendi, iudicandique poteſtas eſt conceſſa. Eorum, qui ſecundi ſunt ordinis, nonnulli ſunt, quibus merum imperium vel vni-

h *l. cum antea. C. de recept. arbit*

i *l. 1. C. de recept. arbit.*

k *l. diē proferre. §. ult. ff. de arb.*

l *l. ne in arbit. cũ Auct ſeq. C. de recept. arb.*

m *l. 3. §. tametſi. ff. de arbit.*

vel vniuerſe, vel particulatim committitur, cuiuſmodi eſt prçfectus vrbi [n], qui non ſolùm ea crimina, quç domi, verùm etiã, quç foris perpetrantur, vindicat. Prçfectus [o] vigilum, qui de incendiarijs, effractoribus, furibus, raptoribus, & receptatoribus cognoſcit. Quæſitor, cui criminum inquirendorum negotium dari ſolet. Latrunculator [p], qui de graſſationibus & latrocinijs cognoſcit. Nonnulli verò, quibus iuriſdictio, vel in totum, vel ex parte permittitur. Cuius generis eſt prætor, qui à præeundo, in concipiendis prætorijs ſtipulationibus, manumiſſionibus, adoptionibus, iudicijs, nomen traxiſſe dicitur. Iudex fideicommiſſorum, cuius nulla alia de re, quàm de fideicommiſſis notio eſt [q]. Rationalis ſiue quæſtor Cæſaris, qui rerum ad principem pertinentium curam ſolum gerit [r]: quibus addi poteſt, quòd curialibus, cohortalibus, & ſimilibus, ſui ſint poſiti & conſtituti iudices. Nonnulli denique quibus ea, quç mixti ſunt imperij, committũtur: nam q̧ conſules [s] manumittere volentibus conſiliũ prçbent, q̧ epiſcopi panis & aliarũ rerũ venalium curam gerant, quòd Ædiles, vti ne vitioſa morboſaue vlla res vêneat, procurant, nullam aliam Reipublicæ partem, quàm quæ mixti imperij ſit, attingit. Vt interim illud prætercam, quòd quædam tantæ habentur dignationis, vt non ab alio, quàm ipſo principe, dijudicari poſſint [t]: quædam contrà, tam vilia, vt ad pedarios iudices, & eos, qui recuperatores diſceptatoreſúe dicuntur, reijciantur [v]. Iam autem pro diuerſis iudicum qualitatibus, varię ſunt eorum differentię. Primùm, alij ſunt, à quibus tanquam à minoribus ad maiores, prouocatio eſt: quales ſunt omnes inferiores, quorum vltimi ſunt qui pedanei dicuntur: alij, à quibus nulla cadit appellatio, cuiuſmodi ſunt præfecti prætorio: credidit enim [a] princeps, eos, qui ob ſingularem induſtriam, explorata eorum fide & grauitate, ad huius officij magnitudinem adhiberentur, non aliter iudicaturos eſſe pro ſapientia ac luce dignitatis ſuæ, quàm ipſe foret iudicatu-

ruſ.

[n] *l.1.ff.de of.præf urb.*

[o] *l.nam ſalutem. ff. de off.præf. uig.*

[p] *l.ſolemus. §.1. ff.de Iud.*

[q] *l.quæſitum.§. cum u.r. ff. de legat.3.*

[r] *l.i.& tot.tit.ff de off. procurat.cæſ & rat.*

[s] *l.1.ff.de off.cõſul.l.1. ff. de ædil.ed. l munerum. ff. de mun.& hon.*

[t] *l. quoties. C. ubi ſenator.*

[v] *l.2.C. de ped. Iud.*

[a] *l.unic.C.de of. præf.prætor.*

tus: atque hæc diſtinctio eſt ſecundum ordinis prærogatiuam. Secundum dignitatem, alij ſunt ſuperilluſtres ſiue maximi, vt Imperator, Conſul, Senator, Papa, Legati, Patriarchæ: alij, illuſtres ſiue magni, vt præfectus prætorio, Orientis, Italiæ, Africæ, Primates, Archiepiſcopi: alij, ſpectabiles ſiue medij, vt Magiſtri militum, Prætores, Epiſcopi: alij clariſſimi, vt Præſides prouinciarum, Archidiaconi, Archipræsbyteri: alij denique infimi, vt defenſores ciuitatum & municipiorum, præsbyteri, & eccleſiarum rectores. Pro graduum diuerſitate, nonnulli ſunt, qui ordinarij dicuntur: nonnulli, qui legati: nonnulli qui delegati: nonnulli qui dati: nonnulli denique, qui medij ſiue communes. Ordinarij ſunt, qui iure magiſtratus, iuris dicendi officium & munus [b] ſuſtinent, quales ſunt præſides, prætores, præfecti, proconſules, & alij, quorum multæ ſunt & variæ, tam ſecundum res quàm ſecundum qualitates, differentiæ. Legati ſunt, qui ordinarijs quibuſdam magiſtratibus adiunguntur, vt illis vicariam ſubindè præſtent operam: adeò quidem, vt & mandata iuriſdictione, iudices dandi habeāt poteſtatem[c]. Nam proconſules, cum non omnia poſſint per ſe obire, ſolent cuſtodiarum cognitionem mandare legatis ſuis, ſcilicet vt prææuditas cuſtodias ad ſe remittant, & vt innocentem ipſe liberet: nam ſi quid eſt quoque quod maiorem animaduerſionem exigat, remittere legatus ad proconſulem debet: vtpote cum neque animaduertendi, neque coërcendi, neque atrociter verberandi ius legatus habeat. Summi pontificis legati hodie, vel ſunt laterani (vtar enim verbo Plautino) vt cardinales: vel certorū locorum, vt nōnulli de archiepeſcopis: vel denique datiui, qui, alicuius negotij obeundi gratia, in prouinciam mittuntur. Delegati iudices ſunt, qui mandatam iuriſdictionem obtinent[d]: idque ſiue à principe, ſiue ab alio quouis ordinario iudice, fuerit demādata: more enim maiorum comparatum eſt, vt is iuriſdictionē mandare poſſit, qui eam ſuo iure, non alieno beneficio, poſſidet[e].

b *l. more maiorū ff. de iuriſd. omni. iud.*

c *l. legatus. l ſola lent. ff. de off. proconſul. & leg.*

d *l. i. tot. tit. ff. de off. eius cui mādat. eſt iuriſd.*

Quan-

e l. more maiorũ.ff.de iuriſd. om. Iud.

Quanuis tamen ſint & ſubdelegati, quibus ſcilicet à delegatis cauſę diſceptatio cõmittitur. Dati ſunt, qui ad vnam aliquã cauſam, vel definiẽdam, vel cognoſcendam, à prætore conſtituuntur: qui ſubindè cognitores, ſubinde ſimplici nomine iudices, ſubindè recuperatores, ſubindè diſceptatores, ſubindè etiã pedanei (quanquam eorum nomen ad alios quoque pertinet, vt ſuprà dictum eſt) nominantur. Et ad eos pręcipuè pertinet, quod dicitur, iuriſdictionem eſſe iudicis dandi licentiam [f]: ſoletque prætor alijs occupatus, non tam ipſe quotidie iudicare, niſi res maioris fortè eſſet momenti ac pretij, quàm iudices inter litigatores dare ac conſtituere. Et poſſunt quidem, vt inquit [g] Paulus, iudicem dare, quibus lege, vel conſtitutione, vel Senatuſconſulto conceditur. Lege, ſicut proconſul: is quoque cui mandata eſt iuriſdictio, iudicem dare poteſt, vt ſunt legati proconſulum: item hi quibus id conceſſum eſt, propter vim imperij, ſicuti pręfectus vrbi cæterique Romæ magiſtratus. Non autem omnes iudices dari poſſunt ab his, qui iudices dandi ius habent. Quidam enim lege impediuntur, ne iudices ſint, quidam moribus, quidam natura. Natura, vt ſurdus, mutus, & perpetuò furioſus, & impubes, quia iudicio carent. Lege, qui ſenatu motus eſt. Moribus, fœminę & ſerui, nõ quia non habeant iudicium: ſed quia receptum eſt, vt ciuilibus officijs non fungantur. Medij [h] ſiue communes iudices ſunt, quibus ſpecialiter lege, vel ſenatuſconſulto, vel conſtitutione principũ aliquid demandatur. Illi enim cùm nec ordinarij, nec legati, nec recuperatores, reuerã dici poſſunt: rectè medij ſiue communes, ſiue denique generali nomine extraordinarij appellantur. Illud valdè quęſitum ſcio, quænam res mandari poſſint, quę non: & quibus magiſtratibus mandandi competat licentia, quibus non. Et primùm quidem verum eſt, imperium [i] merum, mandata iuriſdictione, non tranſire: videlicet quoniam nunquam obuenit iure magiſtratus: ſed vel lege, vel ſenatuſconſulto, vel per principem. Imperium mixtum, vt ſcili-

f l.x.ff.de iuriſd. omn. Iud.

g l. cum prætor. ff.de Iud.

h l.i.in princ.ff. de off. eius cui mand.eſt iuriſd

i d.l.i.in fi.

vt ſcilicet bonorum poſſeſſio detur, vt damni infecti nomine caueatur, vt in poſſeſſionem mittatur legatorũ ſeruandorum nomine, vt de ſuſpectis tutoribus cognoſcatur, mandari poteſt [k]. Vt autem mandata iuriſdictione à præſide, conſilium exerceat is cui mandatur: vt à prætore mandata iuriſdictione, ea quæſtio transferatur, qua, vtrùm cauſa, propter quam tutores vel curatores prædia pupilli vel adoleſcẽtis alienare volunt, idonea ſit, nécne, coguoſcitur, mandari [l] non poteſt. Nam quemadmodum ea, quæ in mixto imperio, iuriſdictioni ſunt confinia, rectè tranſeunt: ita ea, quę cum mero imperio ſunt cognata, tranſire non poſſunt. Planè iuriſdictio [m], quæ iure magiſtratus competit, ſine controuerſia mãdari poteſt. Et ideo imperium, quod iuriſdictioni cohæret, id eſt, modica coërcitio, ſine qua iuriſdictio explicari non poteſt, ſimul etiam tranſire [n] ſolet. Quantum ad magiſtratus attinet, illis demum permiſſum eſt mandare iuriſdictionem, qui eam ſuo iure, id eſt, ſui magiſtratus beneficio obtinent [o]. Cæterùm qui mandatam iuriſdictionem habent, vt delegati: vel datam, vt recuperatores: vel extraordinariam, vt medij illi de quibus dictum eſt, non poſſunt: quia ſcilicet proprium nihil habent, ſed eius, qui conceſſit, iuriſdictione vtuntur. Si omnes iudicum differentias & qualitates in vnum quaſi conſpectum poſitas, videre quis cupiat, eſt in manibus pulcherrimum Domitij [p] Vlpiani, ex libro quinto oppoſitorum reſponſum: eius enim verba, hæc ſunt: Qui neque iuriſdictioni præeſt: neque à principe poteſtate aliqua præditus: neque ab eo, qui ius dãdorum iudicum habet, datus eſt: nec ex compromiſſo ſumptus: vel ex aliqua lege confirmatus eſt, iudex eſſe non potuit. Sed de tribus principalibus iudiciorum perſonis, Actore, Reo, ac Iudice, hactenus. Perſonę adminiculantes (nam de ijs ſecundo loco dicere propoſuimus) vel ſunt iudicis, vel litigatorum, vel ipſius fori & iudicij. Ad iudicem inſtruendum pertinet, Aſſeſſor, Auditor, Iureconſultus. Officium [q] aſſeſſoris ferè conſtat,

k *l. cognitio. ff. de of. eius cui mand. eſt Iur.*

l *l. mandata, illo tit.*

m *d. l. more. maiorum.*

n *l. i. in fi. l. ult. ff. de off. eius cui mandat. eſt iuriſd.*

o *d. l. more ma.*

p *l. pen. ff de iud*

q *l. i. ff. de of. aſſ.*

in cognitionibus,poſtulationibus,libellis,edictis, decretis, epiſtolis. Auditoris, in cauſę cognitione accipienda, & ad iudicem referenda. Iureconſulti, in iure ſuggerẽdo: quod quidem ius, nonnunquam ab ipſo principe petitur, quoties de re ardua, eaque valde intricata, naſcitur quęſtio. Litigatoribus, præter ſubſcriptores, Adſtipulatores, Actores & alios de quibus ſupra eſt expoſitũ, adſunt Procuratores, qui Pragmatici ac vindices apud veteres vocari ſolebant, (nam procuratorum ad negotia alia eſt cauſa.) Item Aduocati, quos Leguleios vocabat antiquitas: nam alioqnin amici propriè ſolent appellari aduocati: Denique Poſtulatores ſiue patroni, qui Oratores apud veteres dicebantur. Et hoc eſt quod ait Aſconius Pedianus, his ferè verbis: Qui defendit alterum in iudicio: aut patronus dicitur, ſi orator eſt: aut aduocatus, ſi aut ius ſuggerit, aut præſentiam ſuam commodat amico: aut procurator, ſi negotium ſuſcipit: aut cognitor, ſi præſentis cauſam nouit, & ſic tuetur, vt ſuam. Præter iſtas perſonas litigatorum, ſunt prætereà procuratores ad negotia, œconomi, tutores, curatores, orphanotrophi, vicedomini, actores vniuerſitatis, vicecomites, qui omnes ad hoc tenentur ratione muneris & officij: Item defenſores, cognitores, coniunctæ perſonæ, excuſatores, teſtes, qui ſolam affectionem prȩſtant, vel ei qui agit, vel cum quo agitur. Procurator ad negotia eſt, qui ipſius rei & negotij, non verò litis & proceſſus, in iure curam gerit. OEconomus, cui eccleſiaſtica res mandatur. Tutor, qui pupillum ſuſcepit tuendum, vel ex vltima voluntate, vel ex lege, vel iuſſu magiſtratus. Curator, qui adoleſcentis res & negotia adminiſtrat. Orphanotrophus, qui orphanorum & pupillorũ exhibitionem ſuſcepit. Vicedominus, qui rebus epiſcopalibus præeſt. Actor vniuerſitatis ſiue ſyndicus, qui vel ad vnam cauſam, vel in perpetuum præpoſitus eſt communibus negotijs alicuius collegij, corporis, vel vniuerſitatis[r]. Vicecomes, cui dominus executionẽ iuriſdictionis ſuæ cõmittit. Defenſor, qui abſq; vllo

[r] *uid. ff. quod cuiuſq; uniu. nom.*

vllo mandato, ſe vltrò ſua ſponte ad defenſionē alicuius offert. Cognitor, qui vel vt amicus, vel vt cognitionē habens negotij, adſiſtit illi qui litigat. Solent enim veteres magno amicorũ numero ſtipati, cauſam dicere, cuius exſtat memorabile exēplum apud Cæſarē, in primo cōmentario. Coniuncta perſona eſt, quę propter ſanguinis propinquitatē, alieno nomine vel agit, vel defendit. Excuſator, qui venit vt proponat cauſas abſentiæ alicuius, qui nec ipſe per ſe, nec per alium comparere poteſt. Teſtes denique, qui antiquis ſuperſtites vocabãtur, eò q rebus, quę in iudicium deducerentur, ſupereſſent. Perſonæ ad ipſum forum & iudicium pertinentes ſunt, tabelliones, executores, viatores, ſerui publici, apparitores, lictores, cōmentarienſes. Tabellio eſt, qui publicum munus habet conficiendorum inſtrumentorũ, ad fidem faciendã. Executor, per quem lis ad effectũ perducitur, & executioni demandatur. Viator, qui ſenatum in vnum conuocat, tracto nomine ab eo, quòd ſenatores olim Romani ruri agentes, à viatoribus in vrbem accerſerentur. Seruus publicus, qui ipſi iudicio adſtat paratus, ſi fortè quid opus eſt[s]. Apparitor, per quem præparatoria iudiciorum, vt in iure compareatur, expediuntur. Lictor, qui criminalibus iudicijs adeſt. Commentarienſis, qui carceri eſt præpoſitus. Quoniam verò ſatìs dictum eſt de perſonis iudicialibus, videamus porrò paucis ac ſummatim de rebus.

s *vid. l. 1. ff. Rē-publ. ſal.*

DE REBVS PERTINENTIBVS AD IVDICIVM, TVM HODIE TVM SECVNDVM VETERES.

RES omnes vel ſunt ordinariæ, vel voluntariæ. In ordinarijs, tam à iudicis, quàm à litigantium parte, ſunt loca, tempora, ſportulæ, dilationes, citationes, cautiones, iuramenta, editiones, impetrationes, poſtulationes, probationes, exceptiones, recuſationes, poſitiones, interlocutiones,

appellationes. In voluntarijs, ſunt pacta, tranſactiones, cum quibus cohærent, quę ſępe incurrunt, calumniæ: reſtitutiones in integrum: ceſſiones: alienationes mutandi iudicij cauſa. Sed tractemus breuiter de ſingulis. Loci differentia facit, vt alia dicantur ordinaria, alia extraordinaria. Ordinaria expediuntur pro tribunali, vel alijs locis, vbi prætor, ſalua maieſtate imperij ſui, ſaluoq; more maiorum, ius dicere poteſt [a]. Extraordinaria, cognoſcuntur obiter & de plano, ſine vlla figura & ſtrepitu [b] iudicij. Nam quę non ſunt contentioſæ iuriſdictionis, ſed voluntariæ, qualis eſt manumiſſio: quouis loco, imo etiam in tranſitu, veluti cùm prętor aut præſes in balneum vel theatrum procedit, rectè exercentur. Temporum ratio efficit, vt dies vtiles, ab inutilibus & feriatis diſtinguantur. Nam meſſium vindemiarumque tempore, exempli gratia, aduerſarium ad iudicium venire, nemo cogere poteſt: quia ſcilicet occupati homines circa rem ruſticam, in forum venire compellendi non ſunt. Sportulæ, ſunt pecuniæ, quę pro iudicio, viatoribus numerantur: ſic dictę à ſportulis, quibus recipi ſolent: quemadmodum fiſcus, ærarium principis, à fiſcellis. Dilationes, ſunt inducię ſiue prorogationes temporis, ad dandum aliquid vel faciendum conceſſę, vel à lege, vel à iudice, vel à parte aduerſa. A lege, veluti dilatio triginta dierum qui iuſti dicuntur, & æris confeſſis dari ſolent. A iudice, veluti cùm ſecũdum eius arbitrium, aliquid temporis, vel huic, vel illi irrogatur. A parte, veluti cùm vel in iudicio, vel extra iudicium ſic conuenitur. Citationes, ſunt vocationes in ius, cùm videlicet, vel iuris experiundi, de quo paulò poſt: vel alicuius expediẽdi cauſa, quis vocatur. Et quidem per legitimas citationes, peruenitur ad peremptorium edictum, hoc ordine [c]: vt primò quis petat, poſt abſentiam aduerſarij, edictum primum: mox alterũ per interuallum nõ minùs decem dierũ: & tertiũ, quibus propoſitis, tunc peremptorium impetret, quod indè hoc nomen ſumpſit, quòd perimeret diſceptationem, hoc eſt, vltrà

[a] *l. ult. ff. de iuſtit. & iur.*

[b] *l. nec quicquã §. de plano. ff. de of. procons. & leg.*

[c] *l. ad peremptorium cum ſeq. ff. de Iud.*

vltrà non pateretur aduerſarium tergiuerſari. Cautionis verbum generale eſt: porrigitur enim ad omnem ſecuritatem, quam quis præſtat in iudicio per ſatiſdationem, quæ nihil eſt aliud, quàm adimpletio deſiderij eius, qui nobiſcum litigat, vt eum ſecurum faciamus, vel prędijs & prędibus (vt antiquo more loquar) id eſt, pignoribus & ſponſoribus ſiue vadibus datis, vel iuramento præſtito, vel nuda promiſſione. Idque ſiue quæratur de iudicio ſiſtendo, ſiue de iudicato ſoluendo, ſiue de alijs conſimilibus pręſtationibus, tam à parte actoris & rei, quàm eorum, qui illorum nomine vel agunt vel defendunt. Nam eſt & quoddam genus actionis, quod ex ſponſo dicitur: quod quidem fiebat, interpoſita ſtipulatione certæ pecunię, quam perderet is, qui ſponſione coram iudice vinceretur. Cuius quidem iudicij & Homerus ipſe meminit: ex quo conſtat, antiquiſſimum eſſe, & apud veteres Græcos nō minùs, quàm Romanos vſurpatum. Iuſiurandum nihil eſt aliud, quàm affirmatio religioſa, introductum litium expediendarum cauſa: & eſt vel voluntarium, vel iudiciale, vel neceſſarium. Voluntarium, quod pars parti extra iudicium defert. Iudiciale, quod pars parti in iudicio. Neceſſarium, quod iudex parti propter legitimę probationis penuriam imponit. Et quidem initio litis ſolet iuramentum pręſtari, quod calumnię dicitur: quo iuratur à partibus, ſe non vexandi aduerſarij, ſed ipſius veritatis defendendæ cauſa, in iudicio experiri. Atque eſt quidem vetuſtiſſimum quoddam actionis genus, quo iuſto ſacramento, inter ſe contendere partes dicebantur. Nam is qui petebat, inquit „
Varro, & qui inficiebatur de alijs rebus, vtrique quingen- „
tos ęris, ad pontem deponebant: de alijs item rebus, cer- „
tum alium legitimum numerum aſſum. Qui iudicio vi- „
cerat, ſuum ſacramentum à ſacro, id eſt, ponte auferebat, „
victi, ad ærarium redibant. Edere, eſt copiam eius, quod „
exhibendum eſt, facere: vt cùm ante ingreſſum litis, rationes aduerſario noſtro, vel alia inſtrumenta edimus, vt videli-

videlicet apud ſe deliberare poſſit, vtrum cedere velit, an contendere. Et fiunt fermè editiones, ſine die & conſule, ne quid fortè, ijs editis, fraudis excogitetur. Nam quòd rationes cum die & conſule edi debent, indè contingit, quòd accepta & data non aliter poſſunt apparere, niſi dies & conſul fuerit editus. Impetrationes actionum [d] fiebant olim à collegio pontificum, penes quos poteſtas erat, vel concedendę vel abnuendę actionis: ne videlicet quis ad litigandum temere proſiliret. Et quoties quidem poteſtatem experiundi concedebant, pręſcribebant ſimul & formulas quaſdam, quibus actio contineretur, & ſecundum quas iudicium agitaretur: quę quidem ratio litigandi propter captiones [e], hodie ſublata eſt. Planè quod aliarum quarundam rerum, quę in iudicio occurrere poſſunt, fiunt impetrationes: & hodie frequentatur, & obtinet in ijs, quòd dicitur: Quod quiſque iuris in alium ſtatuerit, vel obtinuerit, ipſe eodem iure vtatur. Quod quidem edictum, ſummam habet ęquitatem, cum nemo meritò poſſit aſpernari, idem ius ſibi dici, quod ipſe alijs dixit, vel dici effecit. Poſtulare, eſt deſiderium ſuum, vel amici ſui, in iure, apud eum qui iuriſdictioni pręeſt, exponere, vel alterius deſiderio contradicere. Et ſunt tres ordines eorum, qui poſtulare non poſſunt. Quidam in totum prohibētur: quidam pro ſe permittuntur, ſed non pro alijs: quidam pro ſe & pro certis duntaxat perſonis, non pro omnibus, de quibus non eſt opus hîc latiùs exponere. Probatio nihil eſt aliud, quàm rei dubię per argumenta demonſtratio, incumbens ſemper ei, qui ait, non qui negat. Diuiditur verò, in plenam ſiue perfectam, & minùs plenam, ſiue imperfectam. Plena fit, per teſtes fide dignos, ad minùs duos. Item per eius, cū quo agitur cōfeſſionē, quę ipſius rei iudicatę inſtar obtinet. Itē per legitima inſtrumēta, tum publica, tū priuata. Nam in exercendis litibus, eadē vis eſt inſtrumentorū & teſtiū. Pręterea, per ipſius rei euidentiā, cùm videlicet vulgò notū & manifeſtarium eſt id, quo de quęritur. Adhęc, per præſumptionem, famam, iuſiurandum, antiqua ſigna, ſigilla cō-

d l. 2. ff. de orig. Iur.

e l. unic. C. de formul. & impet. ſubl.

la, communem opinionem, tormenta, ſubtiles interrogationes,& alijs quibuſdam modis, quæ accuratè quidem deſcribi non poſſunt, ſed religioni plerumque & prudentiæ iudicis committuntur. Imperfecta probatio, plerunque ſolet ex atteſtatione vnius, & collocatione literarum, exque fuga rei conuenti, & ſignis aliquot oriri. Exceptio dicta eſt, quaſi quædã excluſio, quæ interponi ſolet actioni cuiuſq; rei, ad excludẽdum id, quod in intentionem condemnationemque deductum eſt. Sed eſt earum, alia dilatoria, alia declinatoria, alia peremptoria. Dilatoria, quæ contra perſonam actoris, vel procuratoris eius, proponitur. Declinatoria, per quam iudex repudiatur. Peremptoria, quæ rem ipſam & intentionem omnem perimit. Poſitio, qua nunc vtimur, eſt breuis quædam verborum formula, mentem proponentis continens, ad veritatem eliciendam, & eum qui ponit, ab onere probandi liberandum, propoſita. Nam quę ſua ſponte cõfitetur reus, ea nihil eſt opus, vt vel teſtibus amplius, vel inſtrumentis adſtruantur. Interlocutio, eſt rei alicuius incidẽtis, antequã ad ipſam cauſam perueniatur, definitio. Et differt quidẽ hactenus à decreto, vt interlocutio magis ad iuriſdictionẽ, decretũ verò ad imperiũ referatur [f]. Appellatio, eſt à minori iudice ad ſuperiorẽ prouocatio, excogitata, ad errorem iudicantium corrigendum, & ad veritatem & rem bene iudicatam confirmandam. Pactum, eſt duorum pluriúmue in idem placitum & conſenſus, dictum à pactione, vnde & pacis nomen appellatum eſt. Tranſactio, eſt quaſi de re dubia, & lite incerta, neque finita, aliquo dato & retento, conuentio. Nã qui paciſcitur non petere, donationis cauſa, rem certam & indubitatam liberalitate remittit. Tranſactio, non eſt natura ſui liberalis. Reſtitutio integri, eſt omiſſæ cauſæ, reſciſſo eo per quod læſi ſimus, in antiquũ ſtatum redintegratio ac repoſitio. Et irrogatur quidem ijs qui in captionẽ inciderunt, vel metu, vel calliditate, vel ætate, vel abſentia, vel per ſtatus mutationem, vel denique per iuſtum errorem. Ceſ-

f *uid. l. decreta. ff. de re. iud.*

ſio eſt

ſio eſt, cùm quis actiones ſibi competentes mandat alij: quę quidem res, ſecundum Anaſtaſij conſtitutionem [g] ſua ſponte ſuſpecta eſt, & improbata. In omni autem ceſſione, directa actio manet apud cedentem, licèt vtilis ad eum, in quem fit ceſſio, transferatur. Alienatio iudicij mutandi cauſa, tunc fieri dicitur, cùm quis alienãdo rem, alium nobis aduerſarium, ſuo loco, data opera, & in fraudem noſtram, ſubſtituit. Nam tanti nobis in factum actione tenentur, quanti noſtra interſit, alium nos aduerſarium non habuiſſe. Itaque ſi alterius prouincię hominem, aut potentiorem nobis aduerſarium oppoſuerit, tenebitur, quoniã potentioribus pares eſſe nõ poſſumus.

[g] *l. ab Anaſtaſio. C. mandat.*

DE PROCESSV IVDICII CIVILIS.

NVNC reliquum eſt, vt de ipſo proceſſu iudiciali, paucula quędam referamus: ſolet enim apud veteres Romanos, non certus aliquis & deſcriptus, ſed incertus & liber eius eſſe curſus: idque cùm prætores, non ex perpetuis edictis, ſed ex annalibus, & pro cuiuſque voluntate ac iudicio conſtitutis, in iure verſarentur. Sed cùm ea res non boni plerunque exẽpli videretur, exſtitit Cornelius, vt inquit Aſconius, qui etſi nõ apertè repugnantibus, multis tamen inuitis, legem ferret, vt prætores ex perpetuis ſuis edictis ius dicerent: quę res, gratiam ambitioſis prætoribus, qui variè ius dicere ſolebant, ſuſtulit. Solet autem alia atque alia eſſe ratio ciuilium cauſarum, alia criminalium, alia prætoriarum & extraordinariarum, de quibus ſingulis expedidẽum eſt. Ciuilis iudicij, duę ſunt in totum partes: litis conteſtatio[a], quantum ad litigantes: & ſententia, quantum ad ipſum iudicẽ, pertinet. Quę prętereà ſunt in iudicijs alia, vel ſunt præparatoria ſiue priora, vel poſteriora, vel media, de quibus etiam videbimus, ſi de principibus duabus partibus priùs explicuerimus. Litis ergo conte-

[a] *l. amplius ff. rẽ rat. hab. iuncta l. iudex. ff. de re iud.*

conteſtatio, quomodo his noſtris temporibus fieri debeat, ſatis diſertè relatum eſt, ex Iuſtiniano [b], his fermè verbis. Offeratur ei, qui vocatur ad iudicium, libellus, & exindè præbitis ſportulis, data fideiuſſione, viginti dierum gaudeat inducijs, quibus deliberet, cedátne, an contendat: atque iudicíne alium adſociari petat, an recuſet eum: niſi ſit is, quem ipſe, alio recuſato, iam petierit. Deniq; , præſens interrogetur, an hoc tempus litis tranſierit, quod non mox ex ipſius reſponſione, ſed etiam libelli ſubſcriptione manifeſtatur, quam in initio facere debet. Litis ergo conteſtatio contra hoc priuilegium habita, pro nihilo ducenda eſt. Planè apud antiquos, triplex fermè reperitur ratio, qua in litem veteres conſentire, ac communi conſenſu deſcendere ſolebant. Subindè enim ſponſione facta, ſubindè ſacramento depoſito, ſubindè nuda teſtatione habita, iudicem ſibi vel diſceptatorem eligebant. In ſponſionibus & ſacramentis, fiebant pignorum & pecuniarum depoſitiones, quæ partim victori, partim ipſi iudici & ærario applicarentur.

b *Auth. offeratur C. de lit. conteſt.*

De his ſcribit ad hunc modum Homerus, in ſcuto Achillis.

Λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι ἔνθα δὲ νεῖκος
ὠρώρει. δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἵνεκα ποινῆς
ἀνδρὸς ἀποφθιμένου. ὁ μὲν εὔχετο πάντ' ἀποδοῦναι.
Δήμῳ πιφαύσκων. ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἑλέσθαι
Ἄμφω δ' ἱέσθην ἐπὶ ἵστορι πεῖραρ ἑλέσθαι
Λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπυον ἀμφὶς ἀρωγοὶ
κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον. οἱ δὲ γέροντες.
Εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων,
τοῖσιν ἔπειτ' ἤϊσσον ἀμοιβηδὶς δ' ἐδίκαζον.

κεῖτο δ᾽ ἄρ᾽ ἐν μέσσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα.
τῷ δόμεν ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἴπῃ.

Quæ per teſtationem fiebat, nullis intercedētibus pecunijs, ſed teſtibus tantùm ad hoc conuocatis & rogatis, conſtituebatur, vndè conteſtationis nomen ab initio collatum fuiſſe certum eſt. Et quidem quantum ad noſtrorum temporum vſum attinet, non eſt in obſcuro, noſtram hodie cōteſtationem, ex illis apud antiquos tribus modis & rationibus coaluiſſe. Nam in ſacramēti locum, ſucceſſit iuramentum, quod calumniæ vocamus. In ſponſionis, ipſa nominatim conuentio, quæ contractus inſtar obtinet[c]. In depoſitionis denique hoc, quòd victus victori condemnatur in expenſas. Feſtus Pompeius conteſtari dicit eſſe, cum vterq; reus dicit, teſtes eſtote. Et conteſtari litem, cùm duo aut plures aduerſarij, ordinato iudicio dicunt, teſtes eſtote. In ſententijs proferēdis, veterum mos erat, vt miſſis iudicibus in conſilium ad ſententiam dicendam, quando ſcilicet allegatis argumētis omnibus, orator dixiſſet, dixi: vt inquam vnuſquiſq; iudicum, ceratam tabellam, cera legitima haberet, & ſiquidem maiores eſſent cauſæ, vniuerſi iudices, in ciſtam tabulas, eáſque inſculptas literas habentes, vel abſolutionis, vel condemnationis, vel ampliationis ſimul conijcerent: ſi verò leuiores eſſent cauſæ, vt ſinguli ſuam ſententiam de tabula pronuntiarent. Nam ſi abſoluendus eſſet reus, moris erat, vt ſtatim abſolueretur: ſi damnandus, ſtatim dānaretur. Si cauſa non eſſet idonea ad damnationem, abſolui tamen non poſſet, vt ampliùs nuntiaretur.
» Et eſt quidem abſoluere (quēadmodum refert Aſconius) quod per qualitatem licitum eſſe monſtratur: cui ſimile eſt, expedire, quod definitione ſoluatur: & trāſigere, quod quidem eſt, quod aut confiteri non timeat, aut negationē concludat. Condemnare, eſt pœnam pro delicto imponere. Nā diuidere ſententiā, eſt, cum aliquis in dicenda ſententia, duas pluréſue partes cōplectitur, etſi non omnes eæ exhibētur,

c l.3.§.idē ſcribit.ff.de pecul

tur,poſtulat vt diuidãtur,id eſt de ſingulis referatur. Ampliare,eſt ſententiã differre,aut quia res nondum ſatìs liquet,aut quia corã ſiſtendi teſtes ſunt,& cum illis cõmittendi,aut quia de crimine ipſo vel de pœnę modo,deliberaretur. Et nõ abeſt lõgè ab ampliatione,cõperẽdinatio, niſi ꝙ ampliatio ſit in incertam: cõperendinatio,in certã aliquã diem,iudicij prorogatio. Quoniã tamẽ ea res ſatìs obſcura eſt & inuoluta,ſubijciã de ampliationis & cõperendinationis differẽtia,verba ipſius Aſconij Pediani,quę quia pręter id quod propoſitũ eſt,inſuper alia quædã,nõ abhorrentia ab hoc propoſito,cõtinent: nõ eſt alienũ,vt à nobis hoc loco recitẽtur. Ante legem Glauciã de cõperendinatione,(inquit) aut ſtatim ſentẽtia dicebatur,ſi abſoluẽdus eſſet reus,aut ampliùs pronũciabatur,ſi videretur eſſe dãnandus,cũ dixiſſent iudices nõ liquet,hoc eſt, obſcura cauſa eſt. Itaq; ea pars,interpoſita dilatione,dicebat,in cuius peroratione videbatur obſcuritas. Comperendinatio verò, vtriuſq; partis recitatio eſt. Alij ſic adnotant : Comperendinatio,eſt ſecunda actio. Item comperendinatio,eſt ab vtriſq; litigatoribus inuicem ſibi denunciatio,in perendinum diem. Namq; cùm in rem aliquam agerent litigatores & pœna ſe ſacramẽti peterent, poſcebant iudicem , qui dabatur poſt trigeſimum diem: quo dato,deindè inter ſe in perendinum diem,ne ad iudicium venirent , denũciabant , quò cùm eſſet ventum, antequam cauſa ageretur, quaſi per indicem rem exponebant,quod ipſum dicebatur cauſæ coniectio,quaſi cauſæ ſuæ in breue coactio. Alij ſic : inter comperendinationem & ampliationem hoc intereſt, quòd comperendinatio ex vna tantũ re dabatur,cùm cauſam iudex non intelligeret. Et omnino ſi videbatur iudicibus bona cauſa,abſoluebãt reũ : ſi mala,non ſtatim dãnabant,ſed hac excuſatione parcebãt: nam cùm condemnandi nota eſſet C:litera abſoluendi A:ampliandi ſignum N L dabant quo ſignificabãt, nõ liquere: vndè ampliatio naſcebatur. Hæc ergo veterũ in ferendis ſententijs ratio. Quid autem

hodie obſeruandũ ſit,ſatis eleganter ac breuiter explicat Imperator[d] in hęc verba. Hac lege perpetua credimus ordinandũ,vt iudices, quos cognoſcẽdi & pronuntiãdi neceſſitas tenet,nõ ſubitas,ſed deliberatione habita poſt negotiũ,ſententias ponderatas, ſibi antè forment & emendatas, ſtatim in libellum ſecuta fidelitate conferant:ſcriptaſq; ex libello partibus legant. Sed nec ſit eis poſthac copia corrigendi,vel mutãdi,exceptis tam viris eminentiſſimis præfectis prætorio, q̃ alijs illuſtrem adminiſtrationem gerentibus, cæteriſq; illuſtribus iudicibus, quibus licentia conceditur etiam per officium ſuum, & eos qui miniſterium ſuum ijs accommodant,ſentẽtias definitiuas recitare. Sed hæc de duabus præcipuis partibus iudiciorum,litis conteſtatione ſcilicet,& ſententia. Iam ea quę vocauim⁹ priora,ſiue τὰ πρῶτα:in citatione, ſiue in vocatione in ius,potiſſimum cõſiſtunt. Eius hodie ratio ſimplex eſt & plana, vt quæ vel per ipſum iudicem, vel per alteram partem litigãtium,vel per viatorẽ aliquem, tum literis ſcriptis,tum viua voce expediatur. Sed ſi eſt, vt primo edicto citatus non veniat, comparatum eſt, vt alio ſecundo,quod monitorium dicitur,euocetur, quod quidem iterum ſi ſpernat, ſubijcitur tertium, quod peremptorium nominant, in quo [e]cõminatur is qui edictum edit,etiam abſente diuerſa parte, cogniturum ſe ac pronunciaturum. Apud veteres duplex eſt via prodita, qua in ius à litigatoribus veniri ſolet. Subindè conueniebat inter partes de die,quo vel ad prætorẽ, aut iudicium, in actionibus in perſonam,& comperẽdinationibus: vel in rem præſentẽ,in vindicationibus veniretur. Exſtatq; ad eam rẽ lex duodecim tabularũ: SI STATVS DIES SIT CVM HOSTE, VENITO. Subindè verò,& quidem vtplurimùm, deducebat aduerſarium ſuum in ius actor ipſe, ſed id fiebat duobus fermè modis. Si enim vilis eſſet & humilis ac ſordidę condĩtionis ille,cũ quo res eſſet,rapiebatur obtorto collo,ſi ſe ſpõte duci nõ pateretur,idq; nulla facta anteſtatione. Sic enim reſpõdet apud

d *l. 2. C. de ſententent. ex breuic. recit.*

e *l. in peremptorio. ff. de iud.*

Plautũ

Plautum in Perſa, Saturio paraſitus Dorpalo Ienoni: Tuáne ego cauſa carnifex, cuiquam mortali libero, aures atteram, qui hîc commercaris ciues homines liberos? quaſi verò eos, qui inteſtabiles ſunt, non oporteat anteſtari, id eſt, vocatis teſtibus, & auricula tacta, hoc memoria tenere iuſſis, in ius ducere. Si verò cum alio aliquo res eſſet, qui nec improbus nec inteſtabilis haberetur, is ſi reluctaretur, manu prehenſus ducebatur: ſin minùs, ſequi actorem ſuum ad forum iubebatur, facta tamen priùs anteſtatione, ſi eam fortè reus peteret. Nam ſi anteſtatus reus non eſſet, & manũ ei actor inieciſſet inuito, iniuriæ reus conſtitui poterat. Et ideo priuſquam eum abduceret, rogabat eum actor, ecquid anteſtari vellet, (ſic enim verbũ LICET apud Plautũ & Horatiũ interpretamur) & ſiquidem reſponderet, velle ſe, anteſtatione facta, ducebatur, vel ſequi cogebatur. Si verò nihil opus eſſe diceret, ſponte ſua in ius ambulabat. Si denique penitus recuſaret, etiam inuitus rapiebatur, niſi fortè vel prædem locupletem ſiue vadem ac ſponſorem daret [f], vel legibus ſolutus priuilegióue munitus eſſet. Nam apud Caium libro 1. ad edictum prætoris vrbani, exſtat etiámnum hodie titulus: DE [g] IIS QVI NEQVE SEQVANTVR, NEQVE DVCANTVR. Et hoc quidem priuilegio vti videtur miles ille apud Plautum in Curculione, qui in ius vocatus & an anteſtari velit interrogatus, reſpondet nolle ſe, nec in ius ambulare, nec anteſtationem vllam admittere. Sic igitur fit præparatio iudicij, antequam ad litis conteſtationem perueniatur. Cui prçtereà accedit editio inſtrumentorum, impetratio formularum, exhibitio actionis, qua quis experiri velit, cum nonnullis alijs. Lite conteſtata priuſquàm iudex pronuntiet: partim hoc agunt litigatores, quemadmodum ſuum quiſq; ius diſceptatori, adductis prudentum conſultis & decretis, comprobet: partim, vt ea quæ in facto verſantur, tum legitimorum inſtrumẽtorum, tum verò teſtium fide ac conſtantia, conuincat. Nam in his eleuandis ſuble-

f *tot. tit. ff. in ius uocat. ut caut. uel ſat. aut caut. d.*

g *l. ſolutum ff. de uerb. ſig.*

 uan-

uandiſque, magna pars eorum, quæ media ſunt, ac inter litis conteſtationem ac ſententiam interiecta, ponitur. Et ſolent olim, vt inquit Aſconius, iurati teſtes produci, „ & non ſolùm ne falſa dicerent, verùm etiam, ne, quę vera „ eſſent, tacerẽt, adigi. Præterea dum diceret accuſans ora- „ tor, & pariter poſtea dum reſponderet defendens, teſtes „ à prætore qui prius examinati erãt, ſuo iterum loco, ſin- „ guli à prætore interrogabantur: qui palam & alta voce, „ vt à cunctis exaudirentur, ſuum aperiebant cõfirmabánt- „ que teſtimonium, quod quidem paulò ſecus hodie obſer- „ uatur. Cæterùm, quòd olim antequam ſentẽtia ferretur, laudatores pariter & ſupplicatores pro reis audirentur, non minùs hodierno die, quàm tum temporis, frequentatur. Poſt ſententiam latam, niſi fortè prouocatio interueniat, quæ quidem omnia integra ſeruat & illęſa, ſequitur executio rei iudicatæ aduerſus eum, qui ius dicenti non obtemperat. Is, ſi factum debet, pignoribus captis coërcetur, quemadmodum tutores & curatores [h], qui non cauent: mulieres, quæ partu edito, in iudicium de agnoſcendis liberis vocatæ, non compârent. Si verò certam & definitam aliquam rem & ſpeciem reus debeat, ſiquidem rem habeat manu militari, officio iudicis ab eo poſſeſſio trãsfertur [i], & fructuum duntaxat omniſque cauſę nomine condemnatio fit. Si verò non poteſt reſtituere, & dolo fecit quò minùs poſſit: in quantum aduerſarius, in litem, ſine vlla taxatione, in infinitum iurauerit, dãnandus eſt. Si verò nec poteſt reſtituere, nec dolo fecit quò minùs poſſit, non pluris quàm res eſt, id eſt, quanti aduerſarij interfuit, condemnandus eſt. Si id quod in obligatione verſatur, genus eſt, primum poſſidentur & diſtrahuntur pignora: deindè ijs non ſufficientibus, peruenitur ad ipſius perſonæ addictionem. Ac in venditione quidem (vt inquit [k] Vlpianus) pignorum captorum facienda, primò quidem res mobiles & animalia capi pignori iubentur, mox diſtrahi: quarum pretium ſi ſuffecerit, bene eſt: ſi non ſuffecerit, etiam ſoli pignora capi iubentur & diſtrahi:

h §. pen. Inſt. de ſatiſd. tut.

i l. qui reſtituere ff. de rei uend.

k l. a Diuo. §. in uendit. ff. de re iud.

ſtrahi: quòd ſi nulla mouentia ſint,à pignoribus ſoli initium faciunt. Sic denique inter iudices interloquì ſolét, ſi mouentia non ſint,vt ſoli quoque capiantur: nam à pignoribus ſoli, initium faciendum non eſt:quòd ſi nec ea, quæ ſoli ſint, ſufficiant, vel nulla ſint pignora ſoli, tunc peruenietur etiam ad iura. Exſequuntur itaque rem iudicatam præſides iſto modo. Si pignora quæ capta ſunt, emptorem non inueniant, reſcriptum eſt ab Imperatore noſtro,& Diuo patre eius,vt addicantur ipſi,cui quiſquis condemnatus eſt: Et addicuntur vtique ea quantitate, quæ debetur. Nam ſi creditor maluerit pignora in creditum poſſidere,hiſque eſſe cõtentus:reſcriptum eſt, non poſſe eum, quod ampliùs ſibi debetur, petere: quia velut pacto tranſegiſſe de cætero videtur, qui contentus fuit pignora poſſidere:nec poſſe eum in quantitatem certam pignora tenere,& ſuperfluum petere: Imò ſic quoque iudices exſequentur iudicatum,vt nomina iure pignoris capiant,ſi nihil aliud ſit,quod capi poſſit, hæc Vlpianus.
In addicendis perſonis debitorum,huiuſmodi apud veteres prodita lex eſt. "Æris confeſſi, rebuſque iure iudicatis, "triginta dies iuſti ſunto,poſt deindè manus iniectio eſto. "In ius ducito,ni iudicatum facit,aut qui pſeudo eo in iure "vim dicit,ſecum ducito, vincito, aut neruo, aut compe- "dibus quindecim pondo,ne minore, aut ſi volet, maiore "vincito: ſi volet, ſuo viuito: ni ſuo viuit, qui eum vin- "ctum habebit,libras farris in dies dato: ſi volet, plus da- "to. Tertijs nundinis, partes ſecanto: ſi plus minúſue ſe- "cuerint, ſine fraude eſto." Sed hæc quidem lex,quoniam durior & inhumanior eſt viſa,mitigata eſt nonnihil à poſterioribus legumlatoribus: nam æris alieni cauſa hodie nemo poteſt in [1] ſeruitutem rapi,licèt in neruum conijci debitor, & donec ſatiſfaciat, retineri lege poſſit.

[1] *l. ob æs C. de act. & oblig.*

DE PROCESSV CRIMINALIVM IVDICIORVM.

DE capitalibus olim cauſis, non ſolet niſi centuriatis comitijs quæri: quibus liberum erat, cuiuis de populo, dicam ei ſcribere, quem accuſare vellet, modò pœnam talionis ſuſtinere paratus eſſet, ſi ſuccumberet. Is verò qui accerſitur alicuius criminis, nonnunquam è vinculis cauſam dicere, nonnunquam verò, pro rei quæ imponitur & perſonæ qualitate, vel prædibus datis, ſuæ promiſſioni commiſſus, reſpondere compellitur. Nam reum fieri, eſt apud prætorem legibus interrogari: cumq; in ius ventum eſſet, dicebat accuſator apud prætorem, reo: Aio te Siculos ſpoliaſſe: ſi tacuiſſet, lis ei æſtimabatur, vt victo: ſi negaſſet, petebat accuſator à magiſtratu dies inquirendorum eius criminum, & inſtituebatur accuſatio: eratque moris, vt accuſator obſignaret domum, & clauſa omnia eius, quem accuſaturus erat, haberet, ne furtorũ indicia, aut in vaſis, aut in ſignis, aut literis conſtituta, ab eo remouerentur, Ciceronemq; dicit Aſconius, accuſatione à prætore ad ſe delata, tempus inquiſitionis Siciliam, dies 110. ſumpſiſſe, colligendis literis à populis, & denunciandis teſtimonijs. Ipſius verò accuſationis, formula quædam eſt huiuſmodi [a]. Apud illum prætorem vel proconſulem Lucius Titius profeſſus eſt, ſe Meuiã lege Iulia adulterij ream deferre, ꝙ dicat eam cum Caio Seio, in ciuitate illa, domo illius, menſe illo, Conſulibus illis, adulterium commiſiſſe. Vt autem tota veterum ratio, in huiuſmodi iudicijs peragendis, planè ac dilucidè intelligatur, ſubijciam duo loca ex Aſconio Pædiano, quæ totam nobis
» rem oſtendere ac declarare poſſint. Perlata deinde le-
» ge (inquit) Pompeij, in qua id quoque ſcriptum erat, vt
» Quæſitor, ſuffragio populi, ex ijs qui conſules fuerant,
» crearetur, ſtatim comitia habuit, creatuſque erat L.

[a] *l. libellorum ff accuſat.*

Do-

Domitius Ænobarbus Quæſitor. Aliorum quoque iudicium, qui de ea re iudicarent Pompeius tales propoſuit, vt nunquam neque clariores viros, neque ſanctiores propoſitos eſſe conſtaret, poſt quod ſtatim noua lege Milo poſtulatus, à duobus Appijs Clodijs adoleſcentibus ijſdem, à quibus antea familia eius fuerat poſtulata. Itémque de ambitu ab ijſdem Appijs, & prætereà de vi à Q. Petulcio, & L. Cornificio, de ſodalitijs, à P. Fuluio Nerato. Poſtulatus autem erat, & de ſodalitijs, & de ambitu ea ſpe, quod primum iudicium de vi futurum apparebat, quò eum damnatum iri confidebant, nec poſtea reſponſurum. Diuinatio de ambitu accuſatorum facta eſt, Quęſitore A. Torquato, atq; ambo Quæſitores Torquatus & Domitius pridie Nonis Apr. reum adeſſe iuſſerunt, quo die Milo ad Domitij tribunal venit, ad Torquati amicos miſit, ibi poſtulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius cauſam de ambitu diceret, quàm de vi iudicium eſſet perfectum. apud Domitium autē Quęſitorem maior Appiꝰ poſtulauit à Milone, ſeruos exhiberi numero quatuor & quinquaginta: & cùm ille negaret eos qui nominabantur, in ſua poteſtate eſſe, Domitius ex ſententia iudicum pronuntiauit, vt ex ſeruorum eorum numero accuſator, quod vellet, ederet. Citati deinde teſtes, ſecundum legem, quæ vt ſuprà diximus iubebat, vt priuſquam cauſa ageretur, teſtes per triduum audirentur, dicta eorum iudices conſignarent, quarta die adeſſe omnes in diem poſterum iuberentur, ac coram accuſatore ac reo, pilæ, in quibus nomina iudicum inſcripta eſſent, æquarentur: dein rurſus poſtera die, ſortitio iudicum fieret, vnius & ſeptuaginta, qui numerus cùm ſorte obtigiſſet, ipſi protinus ſeſſum irent, tum ad dicendum accuſator duas horas, reus tres haberet, reuſque eodem die illo iudicaretur. Priùs autem quàm ſententiæ ferrentur, quinos ex ſingulis ordinibus accuſator, totidem reus reijceret: ita vt numerus iudicum relinqueretur, qui ſentētias ferrent, quinquaginta & vnus. Hæc Aſconius vno loco. Alio

ſic ait.

caput obnubito, infelici arbori reſte ſuſpendito, verberato, vel intra pomerium, vel extra pomerium.. Hac lege duûmuiri creati, qui ſe abſoluere non rebantur, ea lege, ne innoxium quidem poſſe: cùm condemnaſſent, tum alter ex his: Publi Horati tibi perduellionem iudico inquit. Lictor colliga manus. Acceſſerat lictor, inijciebatque laqueum: tum Horatius authore Tullo, clemente legis interprete, prouoco inquit. Ita de prouocatione certatum ad populum eſt, moti homines ſunt in eo iudicio, maximè Publio Horatio patre proclamante, ſe filiam iure cæſam iudicare: ni ita eſſet, ſe proprio iure in filium animaduerſurum fuiſſe. Qua cauſa factum eſt, vt abſolutus ſit à populo, magìs admiratione virtutis, quàm iure cauſæ.

DE PROCESSV PRÆTORIORVM ET EXTRAORDINARIORVM IVDICIORVM.

PRÆTORIORVM iudiciorum ratio, non eſt vnius vbique modi: aliud enim in adoptionibus, & manumiſſionibus, quę variè, tam ſecundum ordinem, quàm extrà fiunt: aliud in bonorum poſſeſſionibus, miſſionibus in bona, & ſtipulationibus, quę prætorię dicũtur, obſeruatur. Nam quòd interdicta ferè ſoleant per actiones è ſponſo, de quibus ſupra eſt tractatum, expediri, notius eſt ex Fab. Quintiliano, quàm vt hîc prolixioribus tractari debeat, ſufficitque ad locum eum probè intelligẽdum, oratio Ciceronis pro Cecinna, cum tertia in Verrem actione, cũque alijs nonnullis orationibus, in quibus tũ ſarctorũ tectorũ, tũ etiam interdictorũ tractatio pulchrè explicatur. Nã quid dicam de bonorũ poſſeſſionibus, quę cauſa rei ſeruandæ impetrãtur? quarũ omnis via & ratio, in latiorib⁹ Digeſtorum ſiue Pandectarum libris fuſiùs eſt expoſita. Illud tantum breui-

breuiter admonēdum eſt, prȩter ordinaria, tam ciuilium & criminalium, quàm prȩtoriarū rerum iudicia, eſſe quȩdum alia, quæ extraordinaria, & item quæ ſummaria vocantur. Nam in quibuſdam caſibus, contingit, vt propter rerum & perſonarum qualitatem, celeritatem res expoſtulet, & ſine magnis reorum ſumptibus debeat expediri. Sic dicimus, leuia, coràm audire & diſcutere de plano, proconſulem oportere. Item de plano expediri, vt obſequium parentibus & patronis, liberiſque patronorū exhibeatur [a]. Formam verò horum ſummariorum iudiciorum, deſcribit ſummus Pontifex [b] his ferè verbis: Sȩpe contingit, quòd cauſas committimus, & in earum aliquibus, ſimpliciter & de plano, ac ſine ſtrepitu ac figura iudicij, procedi mandamus. De quorum ſignificatione verborum à multis contenditur, & qualiter procedi debeat, dubitatur: nos autem dubitationem huiuſmodi, quantum nobis poſſibile eſt decidere cupientes, hac in perpetuum valitura conſtitutione ſancimus, vt iudex, cui taliter cauſam committimus, neceſſariò libellum non exigat: litis conteſtationem nō poſtulet: in tempore etiam feriarum, ob neceſſitates hominum indultarum à iure, procedere valeat: amputet dilationum materiam: litem, quantum poterit, faciat breuiorem, exceptiones, appellationes dilatorias, & fruſtratorias repellendo: partium, aduocatorum, & procuratorum contentiones, ac iurgia, teſtiūque ſuperfluam multitudinem refrenando. Non ſic tamen iudex litem abbreuiet, quin probationes neceſſariæ, & defenſiones legitimȩ admittantur: citationem verò ac prȩſtationem iuramenti de calumnia vel malitia, ſiue de veritate dicenda, ne veritas occultetur, per commiſſionem huiuſmodi intelligimus non excludi. Verùm quia iuxta petitionis formam, pronuntiatio ſequi debet, pro parte agentis & etiam rei, ſi quid petere voluerit, eſt in ipſo litis exordio, petitio faciēda, ſiue ſcriptis, ſiue verbo actis, tamen continuò (vt ſuper quibus poſitiones ac articuli formari debeant, poſſit haberi plenior certitudo, & vt fiat defi-

a *l. nec quicquā §. de plano. ff. de of. procōſu.*

b *clem. ſæpe de uerb. ſignif.*

at definitio clarior)inſerendo,& quia poſitiones ad faciliorem expeditionem litium propter partium cōfeſſiones,& articulos,ad clariorem probationem vſus longæuus in cauſis admiſit:nos vſum huiuſmodi obſeruari volentes,ſtatuimus,vt Iudex ſic deputatus à nobis (niſi aliud de partiū voluntate procedat)ad dandū ſimul vtriſque terminum dare poſſit, & ad exhibendum omnia acta & munimenta, quibus partes vti volunt, in cauſa poſt dationem articulorum, diem certam, quandocunque ſibi videbitur, valeat aſſignare:eo ſaluo, quòd vbi remiſſionem fieri contingeret,pro teſtibus producendis, poſſunt etiam inſtrumenta produci,aſſignatione huiuſmodi non obſtāte.Interrogabit etiam partes ſiue ad earū inſtātiam, ſiue ex officio,quādocunque hoc æquitas ſuadebit:ſententiā verò definitiuā,citatis ad id,licet nō perēptoriè, partib⁹ in ſcriptis,& prout magis ſibi placuerit,ſtans vel ſedens proferat,etiā ſi ei videbitur,cōcluſione nō facta,prout ex petitione & ꝓbatione & alijs actitatis, in cauſa fuerit faciendum. Hactenus ſummus Pontifex. Iam autem exemplum huius rei proditum eſt pulcherrimum,à Marcello iureconſulto, qui ſub titulo,De ijs quæ in teſtamento delentur, ſcribit in hac verba: Sententia Imperatoris Antonini Auguſti,Pudente & Pollione conſulibus.Cùm Valerius Nepos, mutata volūtate, inciderit teſtamētum ſuum, & hæredum nomina induxerit: hæreditas eius ſecundum diui patris mei conſtitutionem ad eos, qui ſcripti fuerunt,pertinere non videtur: & aduocatus fiſci dixit.Vos habetis iudices veſtros.Viuius Zeno dixit: Rogo domine Imperator, audias me patienter: de legatis quid ſtatues?Antoninus Cæſar dixit:Videtur tibi voluiſſe teſtamentum valere,qui nomina hæredum induxerit? Cornelius Priſcianus aduocatus Leonis dixit: Nomina hæredum tantùm induxit. Calpurnius Longinus aduocatus Fiſci dixit: Non poteſt vllum teſtamentum valere, quod hæredem non habet. Priſcianus dixit: Manumiſit quoſdē,& legata dedit.Antoninus Cęſar,remotis omnibus,

bus cum deliberaſſet, & admitti rurſus eoſdem iuſſiſſet: dixit. Cauſa pręſens admittere videtur humaniorem interpretationem: vt ea duntaxat exiſtimemus, Nepotem irrita eſſe voluiſſe, quæ induxit, Hucuſque Marcellus. Quoniam autem de ipſa iuris condendarumque legum arte, hactenus breuiter eſt expoſitum: non abs re fortaſſis erit, ſi tum de vſu eius ac vtilitate nonnihil attulerimus, tum de inſtitutione conformatioņeque illius, qui ad iurisprudentiæ ſtudium ſit acceſſurus: nam in omnibus quidem diſciplinis ſic eſt comparatum, vt & natura conſtent, & arte ac exercitio. In legibus hoc vſu venit, vt earum vis ac virtus, non minus in his qui eas ſuſtineant, quàm in illis ipſis, quæ tabulis inſcriptæ ſunt, legibus, cernantur.

DE VSV HVIVS ARTIS.

AC quantum quidem ad vſum huius artis attinet, is, meo quidẽ iudicio, in hiſce potiſſimum tribus ſpectatur: in condendis legibus: in interpretãdis: & in diſponendis. In condendo quidem, quoniam omnis lex, vt ſupra commemorauimus, partim proœmium habet, partim conſtitutionem, partim ſanctionem: primum illud ſciendum eſt, proœmia legum pleraque omnia, non aliunde, quàm ex prima totius artis parte, repeti ſolere. Nam quod in Pandectis, ſubinde ab æquitate fit legis commendatio, ſubinde ab vtilitate ac frequenti vſu, ſubinde denique à ratione naturali: enimuero omne id vel à fine iuris iuſtitia, vel ab aliqua principiorum ſpecie deſumitur ac delibatur. Tantundem videre eſt & in illa Metelli Numidici grauis ac diſerti viri oratione, quam in cenſura dixit ad populum, de ducendis vxoribus, in qua, principijs naturalibus altius repetitis, demonſtrat, quoniã ita natura tradidit, vt nec cum mulieribus ſatis commode, nec ſine

illis

illis vllo modo viui poſſit: ſaluti perpetuę potius, quàm breui voluptati conſulendum eſſe. Idem & apud M. Portium Catonem, in oratione pro lege Oppia, & apud Ciceronem, de lege Agraria, & alijs infinitis ferme locis, animaduertimus. Et quidem, licet in ſcribendis & memorię commendandis legibus, non ſemper, nec vbiq; hiſce proëmijs vtamur: attamen quoties maioris alicuius tractatus exordium ſumendum eſt, perſępè fit, vt proēmiũ, ſine vitio prętermitti nõ poſſit. Adhęc in roganda ſuadendáque lege, ac dicũda in ſenatu ſẽtẽtia: nihil eſt quod maiorem laudem ac vſum, oportunitatemq; habeat, quàm poſſe ſẽtẽtiæ ſuæ rationẽ, à primis illis naturæ fontibus repetere: quanq̃ tamen non ignorẽ propter omnium membrorum huius artis inter ſe cõnexionem, ſubinde fieri, vt ipſa legum proëmia, non tam à prima parte, quàm vel à ſecunda, vel à tertia ducantur. Conſtitutionum ſedes, in parte ferè ſecunda collocatur, & propoſita quidem aliqua quæſtione, primum hoc exquiritur, cuius ea potiſſimum loci ſit & ordinis, hoc eſt, vtrum ne ad fictionem potius an ad quęſtionem, an ſit, quid ſit, aut quale ſit, referri debeat, vtrúmue abſolute magis, an ſecundum circunſtãtias expẽdi: quo inuẽto, hoc poſt deinde ſequitur, vt ſecũdum loci ſui naturam & rationẽ ſupputetur, & quòd amplius eſt, propter ſummam poſteriorum ex prioribus aptitutinem, ad prima principia iuris, & finem vſque reuocetur. Hinc ſi de maris ac fœminæ coniunctione in Republica conſtituenda quæratur, primum ſatis intelligimus, eam quæſtionem, neque fictionis eſſe, neque coniecturæ, neq; definitionis, item neque circunſtantiarum, neque aſyſtatorum, neque eorum omnium, quę abditam quandam habeant iuris rationem, ſed ad eum proprie locum referri, in quo de qualitate agitur: vtrum ſcilicet bonum ſit in Republica, matrimonium habere, nec ne. Atque in ea re explicanda, mox illud occurrit, nihil hãc rem admodũ pertinere, ad eam huius loci partem, quę de honeſtate diſputat, & ad eam, quæ de pulchro, multo minus, ex quibus

ſtatim

ſtatim conſequitur, totam quęſtionem vtilitatis ac neceſſitatis eſſe, videlicet, vtrũ neceſſitati potius propagandæ ſobolis, an caſtitati cœlebatuiq́ue ſit ſeruiẽdum in repub l. in cuius quidẽ quæſtionis enudatione, iam ipſa res loquitur, tum principia iuris, & maxime quidem naturalia, conſuli oportere, tum verò finem ipſum iuſtitiam, quæ pro rei ſubiectę natura, ſubinde perfectam & expletam virtutem requirit, ſubinde mediocritate quadã officiorum eſt contenta. Sanctiones legum, ad partem huius artis tertiam referũtur, quę quidem, non tã per regulas, q̃ exemplo (ſic enim hoc viſum eſt cõmodius) docet, quomodo id qđ vel natura, vel lege iuſſum ac vetitũ eſt, ad effectũ ſuum perduci poſſit, idq́ue ſiue ordinem ipſum ſpectes, quo procedatur in iudicio, ſiue actiões legis & pœnas, quibus maleficia vindicantur. Sed quemadmodum de conſtitutionibus ſupra dictum eſt, eas principiorum vſu & cognitione indigere: ita etiam hoc loco vſu venit, vt ſine ſecunda parte ac prima, ſanctiones, commodè fieri non poſſint. Et quidem quantum ad iuſtitiam, ſiue finem iuris attinet, vtiq; certũ eſt, in pœnis nihil magis curandũ ac reſpiciendum eſſe, quàm vt ſecundum veram iuſtámque proportionem, pœna noxæ par conſtituatur. Atque hæc quidem de vſu huius artis, in condendis legibus. Interpretatio legum, quemadmodũ fieri debeat, partim ſuis locis eſt expoſitum, partim ex ipſa vniuerſa iuris arte depromi poteſt. Nam cum eius tres ſint omnino partes, Hiſtorica, Etymologica, & Analogica. Hiſtorica, nulla alia re magis continetur, quàm ſi oſtendas, cuius tandem iuris ſit ea lex, quę proponitur, põtificalis an ciuilis, publici an priuati, militaris an quæſtorij, de quibus idoneo loco tractatũ eſt. Ad Etymologicã pertinet, cauſas legũ & rationes conſectari, quę quidem tum finis ſunt, & principiorum iuris, tum aliarum etiam duarum partium, ex illis dependentium: nam quemadmodum in reliquis omnibus artibus, ita etiam hîc cõtingit, vt vna pars ſine alia non ſatis percipi & cognoſci poſſit. Analogicę partis eſt,

anti-

antinomias conciliare, quod quidem quẽadmodum rectę fiat, ſatis eſt in ſuperioribus à nobis traditum. Diſpoſitio legum, vel ſecundum ordinem ipſius artis conſtituitur, vel ſecundum res ſubiectas, vel ſecũdum actiones, vel permiſtè. Secundum ordinem ipſius artis, compoſitus eſt liber Inſtitutionũ ciuilium, qui primo loco tractat, de iuſticia & iure. ſecundo, de perſonis & rebus, ac earum legibus. tertio, de actionibus & iudicijs. Ad rerum ipſarum ordinem, magna pars Codicis Iuſtinianęi eſt conformata: nam in eo, ſeparatim agitur, de rebus diuinis, publicis, priuatis, militaribus & quæſtorijs. Ad actionum capita, præcipue redacta eſt, maior pars Pandectarum, ſiue Digeſtorum iuris ciuilis. quàquàm tamen, non male dici poſſit, librum illum, tanquàm perfectum & plenum, generum omnium participem eſſe, quemadmodum opportuno loco demonſtrabitur.

DE IIS QVI LEGES SVSTINENT ET EORVM DIVISIONE.

NVNC illud ſequitur, vt videamus, quẽadmodum illi porrò, qui iura ſuſtinẽt, & eorum doctrinæ ac rationes, cũ hac quoque iuris arte ac facultate, congruant. Nam ſi, quemadmodum eſt apud Philonem, non vno in loco, ad moderandam gubernandamque Rempublicam, non ſolùm ſcriptis, aut in more poſitis legibus, quæ præceptis cogant & prohibeant: vẽrùm etiam viuis & ſpirantibus, id eſt principibus & magiſtratibus, qui exemplo regant ciuitatem, indigemus: non abs re, vt opinor, facturi ſumus, ſi poſt demonſtratum vſum huius artis in legibus ſcriptis: ſimul etiam operam demus, vt & non ſcriptas ſeu loquentes leges, ad eandem quoque regulam accommodemus, & quibus doctrinis artibuſque parati & expoliti, tum perfecti iureconſulti, tum principes, magiſtratus eſſe

pes & magiſtratus eſſe debeant,edoceamus. Certè nemo eſt, qui non intelligat, ſi modo memoriam temporum replicare velit, mores principum,pro regula quadam & lege ſemper habitos eſſe,& qualeſcunque ſummi ciuitatis viri fuerint,talem cunctam quoq; ciuitatẽ fuiſſe,& quæcunq; mutatio vitę,victus,& morũ in principibus extiterit, eandem in populo ferè ſequutam. Item pluſquam manifeſtũ eſt,per eos qui iuriſdictioni præſunt,effectum rei accipi,& parũ eſſe in ciuitate ius reperiri,niſi ſint qui iura reddere poſſint: nec conſtare etiam poſſe ipſa iura, niſi ſint aliqui iuriſperiti, per quos quotidie in melius producãtur. Ergo,quemadmodũ in mutis legibus faciẽdũ cẽſuimus, ſic etiã periclitemur in loquentibus,ecquid ad huius artis rationẽ, traduci & accõmodari poſſint? Tria diximus verſari in Republica,quibus vniuerſa iuris & legum condendarum ars cõtineatur: Ipſius per ſe boni & æqui cognitionem: diuinarum humanarumq; rerum, & iuſti ac iniuſti,per eas diſtributi,ſcientiam: fori deniq; ac iudiciorum vſum & exercitationem. Ad hæc tria,tria quoq; adhiberi hominum diuerſa genera certum eſt. Alij enim ſunt,qui ſapientia,calliditateq; præſtantes & ſolertia,tum conſulti & ſapientes,tum verò iuriſperiti nominantur. Alij verò,qui dominatu & authoritate potentes, partim principes, partim magiſtratus appellantur. Alij denique,qui vitæ ſobrietate,ac morum actuumq; omnium cõſtantia inſignes,aliàs Pontifices & ſacerdotes,aliàs Prætores & iudices dicuntur. Ab his tribus hominum generibus,non ſolùm omnium iuris partium,verùm etiam totius ciuitatis ac Reipublicæ rectio ſuſtinetur. Hi ſunt qui apud Romanos, σόφοι, magiſtratus, & pontifices: apud Iudæos, Prophetæ, Reges, & ſacerdotes, apud nos hodie,Doctores,Principes & iudices appellantur. Nam quod Poëtę de Minoë Cretenſium rege fabulantur, quòd videlicet nouem annis à Ioue inſtitutus, leges tulerit,& Radamanthum cauſis diſceptandis iudicandiſque præfecerit; quid tandem aliud ſignificat, q̃ leges omnes

non

non ſcriptas,quas viuentes appellauimus,in ijs qui ſapientia,authoritate ac iuſticia præcellunt,conſiſtere? Et certè initio cuiuſq; ciuitatis , nō ſunt olim apud maiores noſtros,leges conſtitutæ:ſed iuſticiæ fruendæ gratia,prudentes ac bene morati Reges electi, qui prohiberent iniuria tenuiores , contra eos qui maiores opes haberent, & à quibus premerentur,quique ęquitate conſtituenda,ſummos cum infimis,& infimos cum ſummis, nō deſcriptis quidem legibus,ſed manu ſua regia,vt inquit Pomponius,retinerent. Tum verò demū ad ipſam legum ſcriptionem deuentum eſt,poſtquàm poſteriores principes,à patrijs virtutibus deficere,& pro libidine ſua magis , quàm pro æquitate,rem gerere cœperunt . De his ergo tribus hominum generibus,prudentibus ſcilicet , legumlatoribus,& iudicibus,ſic tractabimus,vt primùm aperiamus, & quomodo corrigi poſſint oſtendamus, vitia, quæ non ſolùm concipere ipſi ſolent, verùm etiam in totam porrò Rempublicam & ciuitatem infundere. Deinde autem demonſtrabimus,quod cuiuſque eorum ſit officium,tum in vita communi ac moribus,tum in fundanda regendáque legibus ciuitate : vnà pertractantes,quibúſnam tandem artibus doctriniſq; perfectos ac tinctos oporteat eſſe eos,qui ad exactam diuinarum ac humanarum rerum cognitionem , & totius adeò Reipublicæ moderationem, ſint peruenturi.

DE VITIIS QVÆ AB IIS QVI LEGES SVSTINENT, VITARI DEBENT.

PRIMVM autem & maximum vitium,quod omnes vbiq; Reſpublicas peruertit,in eo conſiſtit,quòd eos ad rerum publicarum,& legum tractationē adiungimus,qui vel à natura non ſatìs ad eam rem formati,vel morum & conſuetudinum prauitate corrupti, & quaſi contorti ſunt.Quis non

intelligit,ciuitates omnes à nullis penitus alijs,quàm qui plenam perfectamque ipſius iuſti cognitionem habeant, contineri? Quis non videt, ad ipſam ſpeciem ideamque iuſticiæ, non alium pertingere,ac ingenij ſui acie peruadere poſſe, niſi cui aurum Deus,primo ſtatim ortu,vt inquit Plato,infuderit? & diuinam quandam ingenij celeritatem & lucem circundederit? Si ergo ad eos rerum ſumma deferatur,quibus vel æs tantum,vel ferrum à natura datum eſt, quique tum propter ingenij tarditatem ad ea nunquam oculos attollunt,quę ſola mente ac ſcientia præhendi, ſed in ſenſum tantùm oculorum cadentia, probabilitate quadam animũ pulſare, poſſunt: tum verò propter naturalem auri & argenti indigentiam,non tam ad ſalutem popularium ſuorũ, quàm opum & honorum amplificationem reſpiciunt:ſi inquam ad eos Reſpublica & legis adminiſtratio deuoluatur,cui dubium eſſe poteſt, quin eam,partim ipſius ſummi boni ignoratiõe,partim pecuniarum & honorum cupiditate, confeſtim concuſſuri,& ſtirpitus euerſuri ſint? Qualia putas eos opinionũ monſtra, quales peregrinitates in Rempublicam infundere,qui in vmbras tantùm ac imagines intueri,& nunquam,niſi conniuentibus & caligantibus oculis,in ipſum veritatis ſolem,inſpicere poſſunt? Quãtas eos ciuitatum & populorum ſtrages edere , qui cuncta non virtute , vt oportet,& honeſtate , ſed diuitiarum tantùm abundantia, & honorum ambitione metiuntur, quique leges ſacroſanctas,quarum publicè profeſſionem ſuſtinent , non à virtute,iuſticia,honeſtate, prudentia, quemadmodum decet: ſed à munuſculis quæ percipiunt, & ſordibus, & deteſtandis pecuniæ membris,in publica exedra iuuenibus laudare,non verentur? Hoc ergo primum & maximum vitium eſt in Republica,quod ad myſteriorum boni & æqui tractationem,admittuntur ij,qui neque ingenij qualitate ad ipſum vnquam bonum intelligendum, nec voluntate ad id quod iuſtum eſt, faciendum, peruenire queunt. Iam autem ſecundò , quòd etiam illi quos

natura

natura habiles finxit & idoneos, partim doctorum negligentia, partim praua inſtitutione corrumpuntur, & quo minùs ad maturam frugem aſſurgere poſſint, impediuntur: non in minorem reprehenſionem, imo, ſi verum dicere volumus, multis partibus maiorem, incurrere debet. An eſt, quòd ab inerti & ſanguenti ingenio, reipubl. magnopere metuamus? An eſt, quòd ab ijs magnas procellas ac tempeſtates rerumpubl. expectemus, qui neque ſolertes natura ſunt, neque dociles? nullo modo. Quos natura callidos, verſutos, ſagaces, acutos, effecit: quos multiplices, prouidos, memores, plenos rationis & conſilij finxit: ad eos, ſi non recta, vt oportet, & legitima diſciplina adhibeatur, ſi doctorum vel ſocordia ſylueſcant, vel peruerſitate, à virtute, ad auri & honorũ cupiditatẽ, detroqueãtur: illi demum ſunt, inquam, illi ſunt, à quibus omnia ciuitatum naufragia exiſtunt, quique ſui commodi cauſa, cunctas nationes & populos commouere, leges omnes tam publicas, quàm priuatas perrumpere, & diuina pariter & humana miſcere, non extimeſcunt. Quid quæſo poteſt excogitari indignius, quàm præclara illa ingenia, quę ad rerum diuinarum perceptionem Deus erexit, & ad ipſius cœli, quaſi cognationis domicilijque priſtini conſpectum excitauit, cum beluis & brutis animantibus, ad paſtum abijci, & non vtilitatibus & commodis publicis, ſed ſuis tantummodo ambitionibus inſeruire ac honoribus, edoceri? Quid tandem in Republica perniciofius, quàm illos, quibus tum inſtituendæ, tum gubernandæ ciuitatis cura commiſſa eſt, non ad ipſius iuſti & virtutis, diſcipulos ſuos & liberos, ſed ad pecuniarum & honorum deteſtanda ſtudia traducere? Ergo hoc ſecundum eſt in ciuitate vitium, quod quidem quouis hoſte ac tyranno, multò ſæuiùs ac atrociùs graſſatur. Sed emanat ab iſto ſecundo tertium, quod certè non minùs capitale eſt, ac pernitioſum. Ex ijs, quæ in ſuperioribus ſunt tradita, ſatis intelligitur, neminem ad legum tractationem rectè accedere, & ad ſummam illam,

quam

quam quærimus, perfectionem peruenire poſſe, niſi qui priùs multis, & ijs magnis artibus, ſit imbutus. Sine plena perfectaque vniuerſæ philoſophiæ cognitione, neque de diuinis, neque de naturalibus principijs, neq; de perfecta, neque de imperfecta Republica, poteſt iudicari. Sine antiquitatis cognitione, & rerum geſtarum memoria, neque de externis principijs, neque de particularibus, neque de his, neque de illis hominum moribus & negotijs, poteſt tractari. Sine linguarum denique, ac omnium, quę ad humanitatem pertinent artium, cognitione, neque legi, neque intelligi, neque tradi, neque ad vſum deduci leges noſtræ quibus vtimur, quæque ſumma elegantia conſcriptæ, ac politiſſima arte perfectæ ſunt, vllo modo poſſunt. Qui iam ſunt (quæſo) omnium eorum, qui ſe ad diuina iuris ſtudia applicare cogitantes, priùs ad eas, quas commemorauimus diſciplinas, adiungunt? Qui ſunt, qui eas vel primis ſaltèm labris attingere ac delibare conantur? Profectò metuentes, ne per philoſophiam, ab opum & ambitionum ſtudijs retrahantur, non paucis quidem philoſophantur, vt ille, ſed nihil penitus. Multorũ populorũ mores, leges, & iura diſcere volẽtes, cũ id tempus requirere videãt & diligentiã, nihil prorſus attingunt eiuſmodi, videlicet, ne cum prima ſtatim ætate ad Rempublicam accedere in animo habeant (quod peſſimi certè exempli eſt) quicquam inferatur obſtaculi, quod liberum eorum curſum, & ſecundam nauigationem impediat. Quoniam denique cuncta illa, quæ apud interpretes iuris reperiuntur, ex quibus magìs quam ex legibus ius dicitur, non eleganter, ornatè, propriè, pure, & illuminatè: ſed potiùs cõtrà, horridè, incultè, confuſè, perturbatè, impropriè, & vt ſemel dicam, indoctè tractata, & denſiſſimis ab omni parte barbarię tenebris obſita vident: facilè adducuntur, vt ſui compendij gratia, eas artes contemnant & negligant, ex quibus nullum lucrum ſperare poſſunt. Pro philoſophia cauillatricem quandam, non artem, ſed peritiam addiſcunt,

diſcunt, vt quod loquantur, habeant. Pro politicis diſciplinis, adulationem, qua hominum ſtudia ſe complecti & tenere poſſe arbitrantur. Pro puriore ac politiore doctrina, nihil aliud, quàm obſcuram quandam ac fœdam barbariem ſequuntur. Atque his quidem rebus fit, vt nec diuinas res commodè tractare ſciant, vtpote quorum oculi ad eas, quemadmodum verſpertilionum ad ſolem, caligant ac obſcurantur: nec humanas, vt qui eas nunquã propius inſpicere didicerint, nec deniq; ipſum quod profitentur ius ciuile, vt qui ijs artibus ac facultatibus infecti ac tincti non ſint, ſine quibus ius ciuile, nec intelligi, nec explicari poteſt. Verũ omne id quod in eorũ ſcientia verſatur, nihil eſt profectò aliud, q̃ vel ſophiſmatũ pro veris rationibus, vel inanium pro legibus authoritatum, ex ſe inuicem infinitè dependentium, connexio quædam & colligatio. Sed hæc quidem tria vitia ſunt eorum, quæ ipſum iuris ſtudium antecedunt. Iam ex hiſce tribus vitijs, emergunt tria alia, quæ ipſam ſtudiorũ rationẽ penitus peruertũt. Vnũ eſt, quod ipſum vniuerſum legũ quaſi corpus, nunq̃ cognoſcunt pleriq; oẽs, ſed circa particulas tantũ quaſdã verſantes, & neſcio quã diſputandi facultatẽ, ſibi parãtes, in medium ſtatim prorumpunt. Quid, an non hac ratione neceſſum eſt, vt multa legibus propalàm expreſſa reperiantur, quæ ijs nec audita ſunt, nec cognita? An non manifeſtũ eſt, nunq̃ eos poſſe, totã aliquã, & perfectã formã ac ſpeciẽ legũlationis, animo cõcipere? Pulchrè me hercule ſtatuit Philo Iudæus, ita demũ ad magiſtratũ & iuris dicũdi officiũ admitti debere aliquẽ, ſi prius leges, non modo vniuerſas perlegerit, verum in compendium etiam & breuiarium aliquod contraxerit. Et certe in hiſce noſtris ciuilibus & Romanis legibus, nihil eſt facilius, quàm totius libri Pandectarum ſiue Digeſtorum primum ordinem, quemadmodum idoneo loco periclitati ſumus, comprehendere, & deinde ipſas vniuſcuiuſque tituli leges, ad certa quędam capita, idque nulla penitus facta mutatione (in quo multi grauiter

uiter peccant) reuocare. Alterum vitium eſt, quod in enudandis explicandiſque ſingulis legibus, plerumque ſine arte ac methodo proceditur. Si verba ſpectes, nihil interpretibus noſtris, nec nudius, nec ſpinoſius, nec confragoſius, excogitari poteſt. Si viam ac rationem docendi, præter ſcopas diſſolutas nihil reperies. Si denique rem ipſam quam tractandam ſuſcipiunt, hoc pleriſque omnibus ſolene eſt, nihil ſuo loco dicere, omnia tractare, prȩter propoſitum. Tertium vitium eſt, quod propter antiquitatis & primȩ iuriſprudentiæ, hoc eſt, philoſophiȩ ignorationem, in mille peregrinitates interpretationum & abſurditates deducuntur. Nā quid opus eſt, nunc ea in medium proferre, quȩ vel ab ijs qui leuiter eas literas deguſtarunt, à quibus docti appellantur, animaduerti poſſunt? totus ordo iudiciorū, omnes ſpecies actionū, plurima genera cōtractuum & commerciorū, infinita denique in nuptijs, tutelis, vſucapionibus, teſtamentis, & alijs conſimilibus, demonſtrant, non ſolúm ipſas leges malè à Barbaris accipi ac enarrari, ſed vniuerſam adeò rempublicam, ad eorum interpretationem ita mutatam & transformatam eſſe, vt veteris illius Romanæ reipublicȩ, vix vlla ampliùs apud nos veſtigia ſuperſint. Qua quidem re fit, vt tum in ſumma rerum omnium obſcuritate, quȩ, ſi veterem haberemus rempublicam, nulla eſſet, verſemur: tum verò, vt Romanæ leges, nō tam reipſa nobis proſint & directò, quàm argumentatione tantùm & ſententia, per obliquum. Tractatus imperij & iuriſdictionis, quantas apud omnes interpretes turbas vbique det, nemo eſt qui ignorat. Id verò nulla alia cauſa contingere, quàm ob mutatam officiorum & iudiciorum rationem, vel illud ſolum argumento eſſe poteſt, quòd inter veteres iureconſultos, ne vnum quidem ea de re ferme verbum commutetur. Et quòd ea quæ de iudice dato, de mixto imperio, de ſarctis tectis, de interdictis, legibus paſſim noſtris adſperguntur, nullum nobis directum vſum prȩbere poſſunt, vel ex eo ſolo licet intelligere, quòd ordo

ille magiſtratuum, ad quem illa referuntur, totus interciderit. Atque ita conſequenter indè conficitur, non ad aliud proficere nobis in ijs, leges Romanas, idq́; primùm vitio barbarorum interpretum, quàm vt ex ijs argumēta quædam duci, & ſimilia tantùm componi poſſint. Verùm hæc de illis tribus vitijs, quæ totam rationem ſtudiorum & ſcholarum inficiunt. Superſunt totidem, & in ipſo quoq; foro, ac gubernatione ciuitatis vitia. Nam pręter hoc, quòd magno totius Reipublicæ detrimento, nō experientes homines, ſed rudes: nō docti, ſed indocti: non graues, ſed leues: nō ſenes, ſed pueri, frequenter accedunt ad Rempubl. quid? an hoc primùm tolerandū eſt, q, ineruditi alicuius barbari interpretis aſſertioni, plus momenti & ponderis in iudicijs, quàm vel manifeſtę legum authoritati, vel rationum cum legibus coniunctarum grauitati, nonnunquam tribuitur? Quid ſit legum ſacroſanctam voluntatum prodere ac perrumpere, non ſatìs ſcio, ſi hoc non eſt. Idem puto iudicandum, & de illo altero, quòd tanta interpretantium multitudo, contra manifeſtam Iuſtiniani voluntatem, toleratur, quodq́ue illorum opiniones & ſententiæ, non rationum & legum pondere, ſed ſolo numero æſtimantur. Cui & hoc accedit tertium, quod ipſarum legum ciuilium cuſtodiam, & publicis literis conſignatam memoriam publicam, nullam habemus. Nā ita fit, vt cùm non à nomophylacibus, quemadmodum apud Gręcos, ſed à librarijs tantùm, leges petere poſſimus: nūquam ſatìs de ipſa lege conuenire queat, & non tam certis & deſcriptis legibus degere, quàm pragmaticorum, & leguleiorum hominum commentis viuere, dici debeamus. Sed de ijs vitijs, que tum incœpta eorum qui leges ſuſtinent, tum verò ſtudia & iudicia perturbāt, iam ſatìs, vt puto, dictum eſt. Nam q, ex ijs omnia porrò ſcelera, ſicæ, venena, falſa teſtamēta naſcūtur, quòd inde furta, peculatus, expilationes ſociorum & ciuium, opum nimiarum potentiæ non ferendæ, poſtremò etiam in liberis ciuitatibus regnandi cupiditates, & legum con

tortiones exiſtunt, quibus nihil nec tetrius nec fœdius excogitari poteſt: quid eſt opus, pluribus hoc loci cõmemorare? Ipſa enim quotidie res & vſus docet, etiam eos qui mediocres ſunt, & non omnino hiſce vitijs infecti, à vera perfectaque Reipublicæ rectione, longiſſimè abeſſe, nec poſſe populos reuera ſanare, ſed tanquam imperitos medicos, in ſuis imperfectis moribus, tanquam ægrotantium quibuſdam lectulis, vt inquit Plato, languentes conſeruare. Nam ſi quis eſt ferè de decẽ milibus, qui ſummo Dei munere, (nam humanis ſtudijs id fieri non poteſt) purus & ſyncerus euaſerit, & ex hiſce vitiorum, tanquam tempeſtatibus quibuſdam & naufragijs elapſus, ad perfectam boni & æqui cognitionẽ peruenerit: ſi quis inquam talis reperiatur: is vel confeſtim, cùm nullam nefariam cum alijs ſocietatem vult inire, non aliter atq; homo, qui in feras incidit, dilaniatur & perit: vel nullum ſtudio ſapientiaq; ſua, dignum reportat fructum, ob id, quòd pura ſynceraque philoſophiæ præcepta, in communes haſce Reſpublicas incidentia, non aliter atq; peregrina ſemina, in alienum ſolum iniecta, degenerant, & amiſſa propria virtute, in aliam quandam ſpeciem formamq; tranſmutantur. Atque hæc videns ille, nihil putat eſſe ſatius, quàm ab harum rerum inferiorum tractatione, ſe abducere, & ad vmbratilem ac tranquillã vitam perfugere, atq; alios porrò omnes, vtì idem imitentur, etiam atque etiam admonere. Quaſi ſcilicet, cùm ea, quæ perfecta expletaque ſunt, obtineri in populo non poſſint, ſatìs ſit, tanquam in procella, dum turbine cœlum ac ventis, & pulueribus agitatur, intra parietes domi tuto ſe continere, & dum alij nunc his nunc illis ſcelerum fluctibus obruuntur, & ſurſum ac deorſum iactantur, ita ſe collocare, vt intrò ſe recipiat, & purus ac integer permanens, in ſumma mentis tranquillitate, ſedataque conſtantia degat, & decurſis vitæ ſuę ſpatijs, cum bona tandem ſpe, hilaris ac pius decedat.

DE OFFICIO EORVM QVI LEGES SVSTINENT, ET DE ARTIBVS QVIBVS INSTRVCTI ESSE DEBENT.

NVNC ſequitur vt videndum ſit,de officio tum Iureconſulti & legumlatoris, tum verò iudicis: & quibus diſciplinis ac artibus formati,expolitiq́; eſſe debeant. Perfectum Iureconſultum vocamus non eum,qui vel pragmaticus,vel leguleius, vel preco aliquis actionum , vel cautor formularum, vel auceps ſyllabarum ſit, vel in huius aut illius ciuitatis regioníſue moribus & legibus verſatus : ſed qui omnium diuinarum & humanarum rerum notitiam,& iuſti & iniuſti per eas diſtributi,ſcientiam poſſidet:idq́ue ſiue apud hos,ſiue apud illos populos degat,ſiue de rebus diuinis & humanis exterioribus, ſiue etiam de interioribus tractetur. Officium verò eius ac munus,longè ſanè ac latè porrigitur,& per omnes omnino Reipublicæ partes ac mēbra diſpargitur. Diuiſam conſtat eſſe totam ciuitatis informationem, tum in eam partem , quæ in doctrina inſtitutioneque , quemadmodum author eſt cum Platone Xenophon, verſatur, tum in eam, quæ regendæ gubernandæque ciuitati præſidet , quæ quidem vel ad principes pertinet,vel ad ſubditos , vel ad medios , inter principes & populares, magiſtratus, ſiue iudices. Ad has omnes partes , ſic vocatur Iureconſultus , ſiue ſapiens, vt nulla ſit omnino pars, quæ illius beneficio,vacare vel carere poſſit . Primùm in inſtitutione ſic debet verſari, vt ea quæ proœmia legum à Platone vocari diximus , qualia ſunt,quæ ad temperantiam, fortitudinem,prudentiam , iuſticiam, & omnem denique virtutem pertinent, non ijs tantùm qui ad Rempublicam acceſſuri ſint, ſed toti ſæpe populo proponat . In ijs, quibus hodie viuimus, legibus tradendis, ſic progredietur , vt primo loco libros Inſtitutionum tradat, qui præexercitamentorum

loco ſunt. Secundo, Digeſtorum ſiue Pandectarum, qui vniuerſam, & omnibus ſuis numeris abſolutam legum traditionem continent. Tertio, Iuſtinianæi codicis & nouellarum, qui multa ſupplent, corrigunt, & emendant, de prioribus. Sed hîc ſunt obſeruandi, quatuor ipſius lectionis quaſi gradus. Prima lectione ſatis ſit, voluntatem & ſententiam legiſlatoris in pleriſque aſſequi: quod quidem ita poterit obtineri, ſi tum verba diligenter explicentur, tum verò à generalibus ad ſpecialia pedetentim fiat profectio, & principiò quidem omnium titulorum, tum connexio, tum explicatio, in vnum quaſi conſpectum proponatur: pòſt deinde verò, eorum quæ ſub titulis traduntur, partim ſecundum quæ ſuprà memorauimus, diuiſio, partim enarratio quædam, facilis & expedita, exhibeatur. Secunda lectione, paulò altiùs eſt aſſurgendum, & non ſolùm in id quod vult legumlator, ſed cur ita velit, & quam cauſam ac rationem in ſingulis habeat, inquirendum. Ad quam quidem rem, mirificè conducit, ſubindè legum ipſarum inter ſe collatio, ſubindè præceptionum philoſophicarum, & ipſius antiquitatis cognitio. Eſtque non tantùm in nonnullis quærēdum, cur hoc vel illo modo ſit aliquid conſtitutum, ſed etiam quæ dubitandi & ambigendi ratio eſſe poſſit. Tertia lectio, ad legum prima ſpecie diſcrepantium conciliationem nititur, quæ quidem conciliatio, nō ſolum hoc efficit, vt ipſa iuris quaſi harmonia intelligatur, verùm etiam, vt quid quaque lege dicatur, & quā rationem habeat, plenè tandem ac perfectè, ſine vlla hæſitatione cognoſcatur. Sed eſt ad illam rem neceſſaria, ſumma in diſtinguendis ſeparandiſque ſpeciebus ſubtilitas, quæ plerumque quidem ex verbis ipſis, quæ diligenter intuenda ſunt, nonnunquam verò ex poſitu legū & ipſis titulis, ſub quibus leges continentur, capi debet: adferuntque ei rei multum lucis, partim diſputationes ſcholaſticæ, partim interpretationes noſtrorum prudentum, quas quidem hactenus puto recipiendas, vt ne ipſius veritatis indagationi quid-

quam

quam adferant præiudicij. Quarta denique lectio, ad ipſum fori vſum, & ipſum puluerem ac ſolem ſe præparat. Intellectis enim probè legibus, è re fuerit, vt ſua ſponte quis exſpaciari, & ſuo marte pedem proferre, incipiat. Nam cùm notiſſimum ſit non ita leges ſcribi poſſe, vt omnes caſus, qui quandoque incidere queant, comprehendantur: huius quartæ lectionis munus eſt, eas ſpecies, quę inter manus quotidie verſantur, cum ijs, quæ legibus propalam expreſſæ ſunt, componere: & quomodo ab ijs quæ ſcripta ſunt, ad ea quę ſcripta non ſunt, argumenta duci poſſint, indagare. Atque in hac quidem re, ſic poterit progredi, vt aliàs quoddam ſibi iuriſprudentiæ breuiarium faciat, quemadmodum Philo præcipit, aliàs verò, locos quoſdam communes, in quos cuncta negotia conijcere poſſit, conſcribat. Nam hac ratione conſequetur, vt & ea quæ legibus deſcripta ſunt, & ea, quæ in res quotidianas incurrere ſolent, ad manum habeat.
Verùm hæc hactenus de illo iuriſperiti officio, quod ad erudiendam informandamque ciuitatem pertinet. Nunc autem, quid principi ac populo iudicibuſque pręſtare debeat, non eſt in obſcuro. Si enim legibus munienda fundandaque eſt ciuitas, quid? an alium adhibebimus principi ciuitatis, quàm qui ſciat, vt inquit ille, Publica priuatis ſecernere, ſacra prophanis, Concubitu prohibere vago, dare iura maritis, Oppida moliri, leges incidere ligno? Si leges conditæ, vel in ordinem includendæ, vel corrigendæ, vel amputandæ, vel explicandæ, vel aliquo denique modo interprętandę ſunt, nónne illum adſciſcet ſibi princeps, qui iuris nodos, & legum ænigmata callet? Quantum autem populo exhibeat conſultus, vel ſola, vt inquit Cicero, Quinti Mutij ianua, teſtis eſſe poteſt, quę etiam in infirmiſſima eius valetudine, affectaque iam tum ætate, maxima quotidie frequentia ciuium, & ſummorum hominum ſplendore, celebrari ſolebat. Sed eſt diligenter ab ijs, qui ſe conſultoribus præbent, cauendum, ne ad gratiam eius, qui conſultationem proponit,
 reſpō-

reſpondeant, néue eum quem adiuuare debent, decipiant, & in ſumptum inanem conijciant. Quod quidem multò religioſiùs cuſtodiendum eſt, in ijs reſponſis, quibus ad ea, de quibus iudex ambigit, reſpondetur: quæ quidem reſponſa, quoniam ipſius rei iudicatæ inſtar obtinent, non debent ſolis interpretum opinionibus & ſententijs, ſed vel ipſis apertè legibus, vel manifeſtiſſimis ſecundum leges rationibus, eſſe ſubnixa. Nunc transſeamus ad ipſius legumlatoris officia. Nam eius primum, & haud ſcio an maximum, munus eſt, vt omnibus, qui in ciuitate ſunt, ſpecimen ſit, vt inquit Cicero. Nam quemadmodum cupiditatibus principum & vitijs, infici ſolet tota ciuitas: ſic contrà, emendari & corrigi, continentia. Et certè, in ijs, quos Philo leges non ſcriptas vocat, hominibus, in quibus eſt Abraham, Iacob, Ioſeph, cum nonnullis alijs, hoc licet paſſim in ſacris literis obſeruare, quòd ad eorum vitam & rationem, omnes pôſt deindè poſterorum mores, tanquam ad certam legem & regulam, exiguntur. Atq; id adeò eſt, quod nos ex Diuo Paulo ferè dicimus: Omnem Chriſti actionem, noſtram eſſe inſtitutionem. Alterum legumlatoris officium eſt, vt in conſcribendis legibus & moribus ferendis, prudenter ac prouidè verſetur. Nam quemadmodum pictores tabulam, priùs quàm pingant, abluunt, expurgant, abradunt, ita & oportet eum, qui leges populo laturus ſit, ante omnia præcidere, auerruncare, & ſtirpitus euellere id, quod prauum in eo eſt & vitioſum.

Videturque non alio conſilio populum ſuum Moſes, iuſſu Domini ab omnibus gentibus ſegregaſſe, ac in vaſtas ſolitudines abduxiſſe; quàm vt eam integram, puram, ſynceram, & ab omnibus aliorum hominum vitijs alienam, haberet, priuſquam ad leges ferendas, & Rempublicam conformandam accederet. Quantum autem ad ipſas leges attinet, ſic ſtatuet, vt ſe, non pro ipſo legum authore, ſed authoris Dei interprete ac inſtrumento, habeat: cogitans, cor regis in manu Domini

eſſe:

eſſe : & Moſen, non ipſum per ſe, ſed dictante Domino, leges ſuas conſcripſiſſe. Nam hoc illud ipſum eſt, quod vult Homerus, cùm ſceptrum Agamemnonis, non ab hominibus, ſed à Dijs immortalibus fabricatum, & ab ipſo Ioue, per multas manus ei traditum, fabulatur. Iam verò legum ordinem ſic diſponet, vt primò certa quædam, & ea pauca capita conſtituat, ex quibus omnes porrò leges inferiores, tanquam ex ſuis fontibus emergant, & effluant, & ad quæ, tanquam ad ſua capita, certo quodam ductu ac ſerie, reduci ac reuocari poſſint. Sic enim in iure Romano, quod duodecim tantùm tabulis initio contineri ſolet, factum eſſe, nemo dubitat. Sic Moſaicas leges vniuerſas ad prima decem præcepta reuocari poſſe, & Philo ſcriptum reliquit, & omnes intelligimus. Sic denique cunctam legem & prophetas, duobus Chriſti præceptis comprehendi, ipſe Chriſtus author eſt. Nunc autem poſt leges conditas, ſi videat aliquid deſiderari, prudens legiſlator, id pro rerum & temporum ratione ac neceſſitate, tum ſupplebit, tum corriget, tum mutabit: ſciens propter rerum humanarũ inſtabilitatẽ, fieri nõ poſſe, vt omnes ſemper leges inferiores, firmę ac fixę maneant: ſed opus eſſe, vt is, qui artem regendæ gubernãdęúe nauis habet in Republica, & leges tenet, mutatis perſonis, locis, & temporibus, quaſi ventis & tempeſtatibus, & deficientibus ſcriptis legibus ad artem ſuam confugiat, & ſcriptas priùs leges, quatenus in ijs deſiderari aliquid videtur, in melius producat. Atque ita quidem decedens, nõ ſolùm leges publicè latas populo relinquet, ſed ipſam artem etiam condendarum legum, quibuſdam quaſi per manus tradet, vt videlicet per eos, tum ea quę redũdant, detrahi: tum verò quę deſunt, adijci: tum denique quæ collapſa ſunt, quemadmodum in picturis, reformari, & in integrum reſtitui poſſint. Sequitur officium iudicis, quod quidẽ partim in eius perſona ſpectatur, partim in cuſtodia legum, partim in cauſarum tractatione. Si de moribus.

bus eorum quęras, qui rebus iudicandis præſident, regula Philonis Iudæi eſt, vt ab omni animorum perturbatione, quæ à ratione ſit auerſa, & ab omni genere vitioſitatis, quo vulgus implicari & infici ſolet, ſint liberi: vtque non ſerendis litibus & producendis, ſed am putãdis potiùs & per arbitros componendis, operam na uent, non ſolum abnuentes ea munera, quæ pro rebus malè iudicandis, verum etiam quæ pro bene iuſteque definiendis, offeruntur. Si de ſtudijs eorum & diſciplinis, præcepit ex Moſe idem Philo, vt primo magiſtratus ſui anno, breuiarium ſibi vniuerſæ legis cõficiant, & propria ſua manu deſcribant, idque eo potiſſimum conſilio, vt omnia ſemper legis capita, añ oculos cõſtituant, & in ijs probè percipiendis & iudicijs accommodandis, omnes ſuas cogitationes curasq; ponant. Porrò autem, quantum ad ipſas leges attinet, illud etiam atque etiam ad cu ram ſuam reuocare debet legum cuſtos, ſiue iudex: vt eas ſarctas tectas, & integras conſeruet, nihil eorum permittens, vel mala conſuetudine deleri, vel obliuione obrui, vel negligentia intercidere, vel malitia corrumpi, vel alio denique atque alio modo peruerti. Nam quòd Talus per omnes vbique pagos proficiſci ſolet, & leges æneis tabulis inſculptas circumferre, luſtrans, ecquid alicubi mutatum, vel corruptum, vel minùs obſeruatum in legibus eſſet, manifeſtè argumẽto eſt, id vnicè iudici curę eſſe debere, vt ne quid à lege detrahatur, neue quid ſecùs, quàm illa velit, perpetretur. Nam quòd ex bono & æquo ſubindè quid ſtatuere conceditur, longè alia res eſt, nec debet hoc ſibi iudex, niſi exſtrema vrgente neceſſitate, aſſumere. Circa cauſarum tractationem, duplex prodita eſt regula. Vna eſt, vt nulla perſonarũ ratio habeatur, nec pro paupere, nec pro diuite, nec pro nobili, nec pro ignobili, nec pro amico, nec pro inimico, nec pro coniũcto, nec pro alieno: ſed pro ipſius cauſæ tãtùm & negotij iuſta ratione, ac merito iudicetur. Altera, vt ſi qua ſit grandior cauſa, ea per ipſum iudicem expediatur: ſi qua

vero

verò leuior, vt ad inferiores & pedaneos iudices reijciatur. Et vocantur quidē grauiores cauſæ, nō illę quidem, quæ de magna aliqua pecuniarum quantitate inferuntur, vel quę ad potentiores, honoratioreſque, aut locupletiores pertinent: ſed quæ viduas, pupillos, aduenas, & alios miſeros & oppreſſos attingunt, quique hominum auxilio deſtituti, ad ſolum iudicem, tanquam ad ipſum Deum, confugiunt. Sed hæc quidem breuiter ſufficiat perſtrinxiſſe, de muneribus ac officijs eorum, qui pro legibus non ſcriptis habentur, quique vel prudentis in Republica, vel legumlatoris, vel iudicis locum obtinent. Iam autem quantum ad artes & diſciplinas attinet, quibus perfecti & inſtructi eſſe debent: tria ſunt omnino doctrinarum genera, quæ in perfecto, vel Iureconſulto, vel principe, ac iudice requiruntur. Vnum quidem genus eſt humanū: alterum diuinum: vltimum ex vtroque genere mixtum. In humanis primum eſt, vt quis ſe ipſe, quemadmodum Apollo præcepit Pythius, cognoſcat, & nec in fortunæ, nec corporis bona, ſed ea tantum, quæ ipſius animi ſunt, intuens, ſemper diuinum ſe aliquid habere ſentiat, & ingenium in ſe ſuum, ſicut ſimulachrum aliquod, ad omne genus virtutum, publicarum pariter ac priuatarum, fabricatum ac dedicatum exiſtimet. Secundum verò, vt vniuerſa rerum natura, & omnia ea, quę occulta, & ab ipſa natura inuoluta ſunt, percipiantur. Nam qui ſic eſt informatus, vt iam cœlum, terras, maria, rerumque omnium naturam perſpexerit, eaque, vnde generata, quo reditura, quando, quomodo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum æternumq; ſit, viderit: is demum aptus & idoneus eſt, qui de varijs rerum naturis, quæ in communi vita euenire ſolent, exiſtimet: quēadmodum is, qui ſe tentatum & exploratum habet, de ijs quæ politica ſunt, & ad mores pertinentia, diiudicare poteſt. Tertium denique eſt, vt omni liberali ac eleganti doctrina, & omni parte ſermonis humanitatiſque ſit expolitus. Nam qui de vectigalibus, commeatu, bello, pace, ac

alijs ſimilibus dicturus eſt, vel in ſenatu, vel cum populo deliberaturus: eũ partim antiquitatis & rerũ geſtarũ cognitione, inſtructũ eſſe oportet, partim orationem habere cõpoſitam & ornatã, & artificio quodã & expolitione diſtinctam. Sed hæc de humanis artibus. In diuinis autem vnum illud ſpectatur, vt à corporis obſequijs indulgentiaque quis decedens, & voluptatẽ omnẽ ſicut labem aliquam decoris opprimens, omnemque mortis doloriſque timorem fugiens, verum Dei cultum, & puram religionem ſuſcipiat, & in ipſum ſummum bonum, quod perfectũ & expletũ, & ab omni parte beatũ ſit, intueatur. Nam quemadmodum per artes humanas, ea diſcimus, quę fragilia ſunt, & in caſu poſita, quęque in ſenſum oculorum cadentia, nihil aliud nobis, q̃ opinionem adferunt: ita per artes diuinas, & per ſummi boni contemplationem, ad ea cognoſcenda deducimur, quę ſtabilia perpetua, ęterna, & ſine vllo tẽporis principatu & occaſu ſunt, quęq; in mentem tantũ & rationem cadentia, veram nobis & abſolutã ſcientiã pariunt. Nam quod ſolis fulgor & radij præſtãt oculis, ita vt cernẽdi proſpiciẽdique facultatẽ acquirãt: hoc ſummi, quod dico, boni lux & ſplẽdor, tribuit mẽti ac animo: ita vt ab eo, veri falſique dijudicãdi, & quę bona ſunt deligendi, quę contraria reijciendi, facultatem accipiat. Profectò, quemadmodum ea, quæ in communi hominum vſu & tractatione verſantur, & item ipſi homines, cum cæteris animantibus, à pictoribus exprimuntur, & omnibus ſuis, tum coloribus & figuris, tum verò membris, articulis, & lineamentis depinguntur, ita tamem vt multum inter res ipſas & pictas ſit diſcriminis: ſic etiam hæc omnia, quæ artibus humanis continentur, collata cum ijs quæ diuinis, vmbrarum tantùm & imaginum inſtar obtinent, ita vt in ijs, ipſę verę perfectæ, & omnibus ſuis numeris abſolutæ res ſint, apud nos verò, inania tantùm ſimulachra, & vmbrę vagentur, quæ ad eorum, quæ in intellectu coſiſtunt, imitationem, ſunt effectę. Iam autẽ tertiũ genus artium, quod

quod tum diuinę naturę, tum humanæ particeps eſt, & vtriuſque quaſi vinculum, propriè naturam attingit humanam. Nam homo, partim mortale corpus circunferens & caducum, quod quidem illi cum beluis & brutis animantibus eſt commune: partim verò ratione vtens ac intelligentia, quod eum Dijs immortalibus, parem & æqualem efficit: illá ſorté ac conditioné nactus eſt, vt pręclara quadá ratione, diuina cum humanis, & contrà, humana cum diuinis, coniungere ſciat & cõnectere. Et certè, quoniam animus noſter, partim ex ſubſtátia cõpactus & cõglutinatus eſt, partim ex altero & eodé, idque ſecundum varias & diuerſas proportiones: non eſt vllo modo dubiũ, quin ad diuinorũ & humanorũ connexioné faciendam, data ſit nobis Dialectica, quę adminiſtris vtens mathematicis proportionibus, hoc ſolũ ſibi habet propoſitum, vt in quaq; rei inueniat, quæ cuiuſq; rei ſit ſubſtátia, quid cũ alijs habeat cõmune, quid tandem ſibi proprium, & ab omnibus ſegregatum. Si ergo talis aliquis reperiatur, qui primum omnibus inferioribus & humanis artibus, quæ quidem ad Rempublicam regendam faciunt, ſit inſtructus & paratus: deinde qui diuinas & ęternas res omnes, cognitas ac perceptas habeat: tertiò denique, qui ijs diſciplinis ſit imbutus, quæ ad diuinarum ac humanarũ rerum colligationem ſunt conceſſæ: is eſt, qui pro vero ac perfecto iurecõſulto, legumlatore, ac iudice, probari poteſt: cuique vni, votis & ſuffragijs omnium, tota ciuitas & Reſpublica committi debeat. Nam is ille eſt, qui à rebus ſenſum commouentibus, ad mores & officia, & à moribus & officijs, ad ſcientias & doctrinas, & à ſcientijs & doctrinis, tandem ad ipſum ſummum rerum omnium fabricatorem & architectũ Deum adſcendere, & rurſum per totidem gradus, luce ac ſplendore rerum diuinarum, ad caliginem & tenebras rerum humanarum illæſus deſcendere ſciat. Et ſanè ſi talis aliquis nanciſcatur Rempublicam, is primò quidem omnium, quem-

quemadmodum boni pictores facere ſolent, expurgat ſuis ſordibus, ac eluit ciuitatem, tanquam tabulam. Poſt deinde verò, ſubindè ad Deum ipſum, & quod reuera iuſtum, honeſtum, decens eſt, ſubindè ad homines & eorum naturam reſpiciens, atque id perſæpè vltro citroque faciens, non antè conquieſcit, quàm nunc delineando, nunc articulando, nunc colores inijciendo, nunc iterum expungendo, nunc corrigẽdo denique, hoc effecerit: vt humani mores, diuinæ reſpondeant voluntati, & tota adeò Reſpublica, nihil ſit aliud, quàm viua quædam & expreſſa, quemadmodum oportet, imago Dei.

F I N I S.

D. O. M.

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

AD PANDECTAS IVRIS CIVILIS Libri duodecim.

LIBER PRIMVS.

ABSOLVTIS ijs libris, quibus ipſam condendarum legum artē, ac rationē, ipſaq́; prima quaſi ſemina lineamentaq́; Iuris adūbrare conati ſumus: cōſequens eſſe videtur, vt poſt deinde, queādmodum polliciti ſumus, ad ipſius Iuris Ciuilis, quo vtimur, explicationē ac enarrationem veniamus. Et quidem quemadmodum in reliquis diſciplinis omnibus vſu venit, vt à generibus ad ſpecies, & à præceptionibus artis, ad exempla, quorum lumine præceptiones illuſtrari confirmariq́ue debent, proficiſcamur: ita etiam hîc è re futurum videtur, ſi poſt cognitam & perceptam communem illam, & per omnes vbique populos pertinentem Iuriſprudentiam, poſtq́ue enudatas generales illas artis regulas, quibus iuris & legum confectio continetur, nunc porrò deinceps, de iure ciuili Romanorum, quod ex illo iure vniuerſo dependens, ſecundum illius regulas, arte quadā adhibita, confectum & conſtitutum eſt, exponatur. Ac eſt ea quidem res, non exiguum nobis fructum (niſi vehemēter fallor) allatura, Primum enim, quia certū eſt, cognitionem illam fluxam ac inſtabilem eſſe, ac tanquam Dædali aliquam ſtatuam fugacem, quæ non ſit cauſarum & rationum, ex intima natura depromptarum ſciētia, quaſi vinculo ligata: vtique futurum eſt, vt ſi intellexerimus

quibus vnaquęque lex ciuilis, rationibus ac fundamentis, in natura nitatur, quáque arte ſit ex ea expreſſa: non errantem nobis aliquam & vagam, ſed perfectam iuris ciuilis ac plenam & conſtantem ſcientiam pareamus. Præterea per contrarium, quoniam ea demum ars ac ſcientia vere confirmata, in animo noſtro, ac confecta dicitur, quæ iam exemplis illuſtrata, & experientia comprobata ſit: hoc etiam nobis exhibebit hæc inſtitutio, vt quas prius præceptiões nudas ac vniuerſales didicimus, hac via reb⁹ ipſis accõmodare, ac ad ſingulas leges, ac ſpecies facti, transferre diſcamus. Poſtremò, cum is demum reuera in Iureconſultorum numero ſit reponendus, qui arte vniuerſa percepta, cognitiſque legibus ſuæ gentis, & vſu ac exercitatione capta, tantum ſibi facultatis comparauerit, vt non ad ſingulas ſpecies, alios conſulere, quod quidem infinitum eſt, cogatur, ſed ipſe ſua ſponte de iure reſpondere, ac Marte, quod dicitur, proprio, ſe conſultoribus præbere queat: non puto equidem alia ratione ac via, quàm iſthac, ad tantam præſtantiam ac excellentiam perueniri, aut certe quamproximè accedi poſſe. Quanquam tamẽ non ignorem, tantis eſſe res humanas obſitas difficultatibus, tantaſque rebus omnibus circumfuſas eſſe tenebras, vt homines etiam exercitatiſſimi, in nonnullis cauſis, ancipites trahantur, & propter diuerſa rationum hinc inde pondera, ac momenta, nunc ad has, nunc ad illas opiniones, ſe conferre compellantur. Sed accedamus ad id quod inſtat, & primo quidẽ de vniuerſis, poſt deinde verò, de ſingulis dicamus.

Libri iuris ciuilis omnes (vt hinc exordiar) triũ ſunt, omnino generum: alij ſunt, quos Iſagogicos licebit appellare, qui quod rudem quãdam, & inchoatam iuris deſcriptionem continent, Inſtitutionum nomen acceperunt: alij quos proprio nomine legales, quibus à plena perfectaq; legum cõprehenſione, Digeſtorũ ſeu Pandectarum appellatio collata eſt: alij deniq; quos Emẽdationũ, quibus, quod multa nouant ac emendant de prioribus, Nouella-

uellarum nomen eſt impoſitum. Namquantum quidem ad Codicem Iuſtinianęum attinet,is hactenus cum veteri iure cenſendus eſt, quatenus veteres principum conſtitutiones,quas ſeorſum poſitas Iuſtinianus voluit,in ſe cludit: hactenus nouellis aggregandus, quatenus deciſiones illas quinquaginta,cum nonnullis alijs nouè poſitis legibus,complectitur. Et eſt quidem hic librorum numerus, non temerè,nec fortuitu, ſed certa quadam ratione conſtitutus. Nam è maiori legum volumine, breuiarium aliquod decerpi,quod rudibus ad primam conformationem,prouectis,ad memoriam ſeruiat, ètiam Moſes lege lata præcepit. Librum aliquem emendationum haberi, partim ipſius humanæ naturæ fragilitas ſuadet. nam non omnibus omnia Deus contulit, ſed priores cogitationes, per poſteriores adiuuari,ac ad maiorē plenioremq; perfectionem, paulatim adduci voluit: partim ipſarum rerum,quas quotidie natura protrudit,varietas requirit: nam quæ poſt emergunt,nouo,inquit Iureconſultus poſt Platonem, indigent auxilio. Sed tractemus,quęnam tandem ſit inter hæc tria genera librorum, differentia, & quę Pandectarum,ſiue Digeſtorum dignitas ſit,ac pręſtantia. Ac quantum quidem ad Inſtitutiones attinet, eas hac moderatione delibauit, ac deſumpſit Imperator ex Pandectis,vt nec in quæſtionum difficultates intret, nec in forenſium rerum fluctus ſe immergat: ſed propoſitis præcipuis iuris capitibus, ſatis habeat,in nonnullis demonſtrare, quæ vocabulis iuris ciuilis ſubiecta ſit ſignificatio,quod quidem proprium eſt pręexercitamētorum: in nonnullis, paucis oſtendere, quæ ſit nuda ſimplexque legis ſententia,quod ad elementa pertinet. In quibus etiam hoc diligēter obſeruatur,vt ne vnū cū alio miſceatur, nec cuiuſq; negotij actio,cū ipſa re cōfundatur,ſed vniuerſus potius actionū tractatus,à perſonis & rebus,declinādę obſcuritatis gratia ſegregetur:quod quidē lōge diuerſum eſt in Pādectis. Nā in his,quoniā hoc agitur,vt cum ipſarum legū traditione (quod propriū eſt plenè cumulateq;

a ij perfectæ,

perfectæ artis) tum quæſtionum varij nodi extricentur, cum vſus etiam forenſis ratio implicetur: talis ordo cuſtoditur, vt is nõ ad naturalia iuris capita, perſonarũ, rerum & actionum: ſed ad vſum magis & curſum foreſem, & ipſarum actionum ſeriem, accommodetur. Et ideo primo quidem loco, tractatur de his, quę ad ingreſſum iudiciorum pertinent: ſecundo, de ipſis iudicijs ciuilibus, prætorijs, & criminalibus: tertio de prouocationibus, & alijs, quæ poſt rem iudicatam expediri ſolent. Atque hac quidem etiam re contingit, vt quæ in libris Inſtitutionum, propter naturę propinquitatẽ copulata ſunt, ea in Pandectis propter iudiciorum, ad quæ referũtur, diuerſitatem, longè longeque deiungantur. Et quidem çum de obligationibus omnibus, quæ vel ex delicto, vel ex contractu cõſiſtunt, vno eodẽq; tenore ac ordine, in Inſtitutionibus pertractetur: in Pãdectis tamẽ, eas ipſas diuulſas & quaſi diſcerptas videmus. nã ſi iudicia ſpectes, earũ nõnullæ ſunt ciuiles, de quibus ſub titulo, de rebus creditis, agitur: nõnullæ prætoriæ, de quibus ſub tractatu, de verborũ obligationibus: nonnullę criminales, de quibus vna cum priuatis delictis, & item cum iudicijs, explicatur. Et hæc quidem, ſi à nonnullis faſtidioſis, & nimis delicatis rerum ęſtimatoribus, diligentius attenderẽtur, intelligerent profectò, non tam ſibi de noua iuris methodo, quam reuera nullam tenent cõſtituenda, quàm de vetere confirmanda explicandaq;, cogitandum eſſe. Codex Iuſtinianæus, in pleriſq; quidem omnibus, deficit à ſumma illa Pandectarum & expleta, nihilq; requirente perfectione, ſed exſuperat tamẽ & antecedit in nõnullis. Nam perpetuus ille contextus rerum, & continuata ſeries, qua extrema primis, & media vtriſque admirabiliter reſpondent in Digeſtis, abeſt quidem à conſtitutionibus principum, niſi q̃ in ordine reſcriptorũ à prioribus principibus, ad poſteriores fiat progreſſio: ſed hoc tamen eſt, quod habent eximium, quod derelictam in veteri prudentia iuris publici deſcriptionem, quæ religionum ſanctitate, &

te,& magiſtratuum authoritate continetur,nobis exhibeant, quodque nonnullas Pandectarum rubricas ſingulares, veluti de minoribus,de iudicijs,de vſucapionibus, & alias ſimiles in plures tractatus ac titulos minutatim diſtribuant ac diffindant. Hiſce verò duobus exceptis, tantum porrò eſt,inter Codicem Iuſtinianæum,& Pandectas iuris diſcriminis, quantum inter id, quod acceſſionis tantum vicem ſubit, & id quod principem locum obtinens,numeros omnes perfectionis habet, diſcriminis eſſe ſolet. Ac eſt Pandectarum quidem nomen,quo & alij nonnulli ante Iuſtinianum Iureconſulti vſi ſunt,inde profectum, quòd omnia hiſce libris iura comprehendantur, ſiue ea publica ſint, ſiue priuata, ſiue pecuniaria, ſiue capitalia,ſiue ciuilia,ſiue prętoria,ſiue ordinaria,ſiue extraordinaria,quodq; nulla ſit, ab vrbe condita,ſpecies iuris ciuilis prodita, à qua non ſit aliquid, quod quidem temporibus Iuſtiniani cõueniret,decerptum, & in hoſce libros trãſlatum, idq; ſiue ſpectes vetuſtiſſimum illud ius Papyrianum,cuius ſub titulo,de verborum ſignificatione,cap.centęſimo quadrageſimoquarto,mentio habetur, ſiue ius duodecim tabularum, cum quo cohærent leges, plebiſcita,ſenatuſconſulta,placita principum, prætorum edicta,& reſpõſa prudentum,ſiue denique morem maiorem,& longam conſuetudinem. Digeſtorum appellatio tracta eſt, à perpetua illa rerum iunctione ac nexu,quo alia hoc in libro texuntur ex alijs,& in vnam aliquam ſummam, induſſolubili vinculo coaptatam,concluduntur. Et eſt quidem hæc tam rata continuatio,præcipuè ad edicti perpetui ſeriem,quam Saluius Iulianus Iureconſultus fundauit,conſtituta,ſed aliorum tamẽ etiam monumentorũ iuris acceſſione locupletata. Nam quod ab editione actionis ac inſtrumentorũ,ad ipſam deniq; appellationem, per omnia genera iudiciorum decurritur, eſt id quidem,ex illo quod dico perpetuo edicto depromptũ: ſed quod his præponitur tractatus de iuſtitia & iure,deq; duobus iuris ſubiectis perſonis ac rebus,& item de magiſtrati

giſtratibus, apud quos eſt legis actio, id omne, partim ab inſtitutionibus veterum conſultorum, partim à principum conſtitutionibus, petitum eſt (de ordine loquor) & acceptum. Quemadmodum & illud etiam, quod poſt explicata iura prouocationum, de iure porrò fiſci, ac militari, municipalique exponitur, quodque titulis ab edicto ſumptis, nonnulli alij aſperguntur, tum ab illis ipſis conſtitutionibus, tum ab antiquorum prudentum ſcriptis, eſt profectum. Et ſanè, ſi quis non indiligēter, in omnem Pandectarum, ſiue Digeſtorū rationem ac viam inquirat, inueniet ille quidem, nullum genus eſſe laudis, quo non etiam atque etiam cumulētur: ſed cùm multa illis ſint, cum cęterarum nationum legibus, ac inſtitutis, quæ quidem literis exſtant, communia, hoc tamen Pandectas iuris ciuilis, proprium & ſuum habere reperiet, quod & omnia complectatur, vt dictum eſt, & ordine, & quod non ab vnius alicuius legumlatoris ſenſu, quemadmodum in aliarum gentium legibus videre eſt, fluxerint, ſed (quod caput eſt in fundanda legibus ciuitate, quemadmodum author eſt Ariſtoteles) ex omni prope toto orbe ſapientia, ac politica doctrina, ſint conſtitutæ. Nam ſi gentium diuerſarum ac nationum leges quæras, habes Ægyptiorū, Aphrorum, Myſorū, Arabum, Rhodiorum, Athenienſium, Lacedæmoniorū, & omniū porrò Græcorum leges & exempla: ſi de prudentum hominum ſentētijs, habes ex philoſophis, Platonem, Ariſtotelem, Theophraſtum, Chryſippum: ex oratoribus, Demoſthenem & Ciceronem: ex poëtis, Homerū & Vergilium: ſi denique de latoribus legum, & eorum placitis ac inſtitutis, habes Solonem, Lycurgum, Draconem, & alios innumeros, de quib⁹ longū eſſet cōmemorare. Et profecto, ſi veri rerum æſtimatores eſſe velimus, cum aliȩ aliorum gentium leges mutilȩ fermè ſint ac mancȩ, hiſce rebus effectum eſt, vt Imperator, populuſque Romanus, vna cum totius orbis dominatu ac imperio, leges quoque plenas ac perfectas, & ad omnium vbique hominum mores & natu-

naturas accommodatas,fabricarit,& in hoſce Pandectarum ſiue Digeſtorũ diuinos libros,contulerit.Nam quod hic nonnulli exoriuntur,qui de illo conqueruntur,quod leges,cõciſa potius,& ad ſpeciem redacta,quàm cõtinua, & ad generales diſciplinas reuocata,oratione tradantur, næ illi non ſatis intelligunt, nec ipſius antiquitatis maieſtatem,in qua ſumma cum religione verſandum eſt,ac fide: nec quę ſit ſingularium ſpecierũ magis,quàm vniuerſalium doctrinarum vis & efficacia,in gubernanda regendaq; legibus ciuitate.Cui & hoc inſuper applicandum eſt, quod cum Iuſtinianũ Imperatorem accuſant,Papyrium, Appium Claudium,Sextum Ælium, Saluium Iulianum, addo etiam , Moſen & Platonem accuſant,quorum alij ſic in componeudis,& in ordinem includendis legibus à populo latis, ſunt verſati, vt ne vnum quidem verbũ de ſuo adiecerint, alij,ipſi leges ſuas ita conſcripſère, vt caſus potius ſpeciales , & inter manus quotidie verſantes, quàm generales & in intellectu poſitas regulas tradiderint. Sed de ſumma librorum omnium iuris ciuilis diuiſione, deque Pandectarum, cum reliquis, collatione, ac pręſtantia,hactenus.

DE PARTITIONE PANDECTARVM.

NVNC ſequitur,vt de diuiſione Pandectarum,ſiue partitione,ſit explicandum. Nam quòd imprimis noſtrates,ita librũ vniuerſum tribuunt, vt vni parti Veteris,alteri Noui,mediæ Infortiati(ab infarciendo fortaſſe) nomen affingant:nõ eſt animus,latius enarrare: vtpote cũ nõ ſit ea vetus, nec ab ipſis Iuſtiniani temporibus ducta diuiſio,ſed à recentioribus,pro librorũ commoda ſeparatione,excogitata. Quanquam tamen haud omnino alienum eſt, poſteriorẽ partem vocare Nouam,propter ius prætorium, quod in ea prę-

ea præcipuè continetur, quod & nouum ſępe dicitur: & priorem veterem, propter iudicia, contractus, & dotes, quæ a duodecim tabulis, & alijs magis iuris partibus, q̃ à prætoris edicto manarunt. Et q; has tres partes, alijs atq; alijs coloribus à veteribus infectos fuiſſe, memoriæ proditum eſt, non caret omni vetuſtatis exemplo. Nã in Homero quoq; ſic obſeruabatur, vt alterum illius opus, ſanguineo colore, propter cædes: alterum cæruleo, propter maritimos errores, tingeretur. Sed veniamus ad ipſum Iuſtinianum, qui quidem duas nobis præcipuas & vniuerſales diuiſiones reliquit, quarum altera eſt in ſeptẽ partes, artificialis, haud aliter atque ſi hominis corpus in caput, pectus, brachia, & crura diuidas: altera in libros quinquaginta, artis expers, veluti ſi hominem à vertice vſque ad calcem, in partes æquales diſſeces. Et ſolent quidem veteres, Homeri quoque corpus, quemadmodũ author eſt Ælianns, ita diſtinguere, vt id, vel in libros quinquaginta partirentur, vel in certos quoſdam locos, vt in iram Achillis, pugnam Agamẽnonis, nauium catalogum, Patrocli cædem, & alios conſimiles, diuiderent. Sed quantum ad ſeptem illas Pandectarum partes attinet, earum prima eſt τῶν πρώτων hoc eſt eorum, quæ ad primam informationem iuris & fori requiruntur: ſecunda iudiciorum: tertia rerum creditarum: quarta pignorum, dotium, & tutelarum: quinta vltimarum voluntatum: ſexta poſſeſſionis bonorum ac interdictorum: ſeptima obligationum, delictorum, appellationum, & eorum, quę extraordinaria vocantur.

Ratio autem huius diuiſionis & cauſa, hæc eſt, Quia enim in omnibus diſciplinis ac artibus, hoc vſu venit, vt quaſdam habeant ſuas quaſi præparationes ac procemia: recte comparatum eſt, vt de ijs primo ſtatim ingreſſu exponatur. Quia verò actionũ, in quibus ius ciuile, ad exemplum Flauiani ac Æliani iuris vertitur: aliæ ſunt Ciuiles: aliæ Prætoriæ: aliæ Criminales: rectè ac ordine facit Imperator, qui primum ciuiles actiones, quæ in iudicijs,

cijs, rebus creditis, perſonarum nuptijs, ac tutelis, & vltimis denique teſtantium iudicijs conſiſtunt, perſequitur, deinde vero bonorum poſſeſſiones, ac interdicta, quæ à prætorum iuriſdictione manarunt, & vltimo deniq; pœnas & delicta, quæ ad criminalia iudicia pertinent, & in ſeptimam partem conijciuntur. Quanquàm tamē, ſi verū dicere volumus, & ad alia nonnulla, quæ in hanc diuiſionem, non ſatis apte cadunt, reſpicere: Imperator, intra illum numerum, non tam certa ratione, quàm religione quadam, propter ſeptenarij numeri diuinitatem, quod & ipſe profitetur, conſtiterit. Nam cæteroqui, ſi ad nouenarium vſque numerum, qui & ipſe Muſis ſacer eſt, procedere voluiſſet, potuiſſet fortaſſe, nō minus luminis Pandectis addere, quēadmodum poſt docebimus, q̄ nunc addidit, ἀλλ’ οὐκ ἀτρείδῃ ἀγαμέμνονι ἥνδανε θυμῷ. Iam verò, de librorum quinquaginta diuiſione, ac ordine: non eſt quod admodum laboremus, in his enim, nihil aliud ſpectatur, quàm diſtributa quædam, & ad memoriam accommodata diſtinctio: ſed ordinarium eſt, vt quoniam de vniuerſorum Digeſtorum, in ſeptem partes, deq; partium, in libros diuiſione diximus, nunc porrò, quæ ipſorum librorum ſit partitio, pauló propius expendamus.

Huius ergo, hæc eſt ratio, vt ſingulæ Pandectarum partes, ſiue libri, in certos quoſdam titulos, tribuantur ac abeant, qui quidem inde hoc nomine funguntur, quod certis tractatibus ſint præpoſiti, & ad memoriam tuendam ac conſeruandam parati. Nam & præſidiarij milites, quemadmodum author eſt Feſtus Pompeïus, appellantur Tituli, quaſi tutuli, quod tuendæ Reipublicæ ſint præfecti. Horum titulorum, duplex eſt inſpectio, alij enim ſunt generales, alij ſpeciales. Generales ſunt, qui rubricas plures ſub ſe continent. Nam titulus, de rebus creditis, tam latè patet, vt vnam aliquam partem Pandectarum de ſeptem, comprehendat. Titulus, de peculio, triplex eſt, de peculio, de in rem verſo, quod iuſſu: ſub titulo, de reſtitutionibus in integrum, plurifariam prętor

obligationibus,cum eo,qui de prætorijs ſtipulationibus agit,ad quem potiſſimũ ibi reſpicitur, fuerit collocatus. Quoniam verò de titulis, qui ſub libris & partibus Pandectarum continentur,diximus,reliquum eſt, vt videamus,ecquid in ipſis quoq; titulis reperiatur, quod diſtinctionem aliquam, ac diuiſionem recipiat. Et eſt quidem illud imprimis extra omnem dubitationem poſitum, vnumquemq; Pandectarũ titulum, ex pluribus hinc inde conſultorum reſponſis,coagmentatum,ac cõglutinatum eſſe. Et ideo,quoties contingit,authorem immutari,toties & nouum caput exoritur, & noua ponitur inſcriptio authoris:quod equidem & tunc quoq; obtinet,cum non author quidẽ ipſe,ſed liber authoris mutatur.quanq̃ tamen,ſi idem liber maneat, non ad nouum protinus caput,ſed ad paragraphorum diſtinctionem decurratur,veluti,ſi quando cõtingat,ex eodem libro, alia atq; alia loca decerpi.in quo & illud nonnunquã cõtingit,vt vnum caput, duorum ſit authorum. Illud quæſtionis eſſe ſolet, vtrum ipſorũ inter ſe capitum nexus aliquis ſit, & copulatio,nec ne. Et eſt vetus quidem opinio,quæ & recentiorum omnium firmata eſt cõſenſu,nullam eſſe capitum inter ſe cohærentiam,ſed rudẽ indigeſtamq; molem.Cæterum mihi rẽ propius aſpicienti,ac cõſideranti preſſius, paulò aliter ſemper viſum eſt, voluiſſe videlicet Iuſtinianũ,certum aliquẽ ordinẽ & proceſſum,in digerendis diſponendisq; legibus cuſtodire. Nã cũ pmultos reperiã titulos,in qbus nemo vel leuiter erudit⁹,negare poſſit,methodũ aliquã verſari.Itẽ quia multis locis video, q̃ta diligentia,ſiue potius religione,vnã aliquã ſententiã,è pluribus conſultorũ reſpõſis,cõnectat Imperator: nõ poſſum in animũ inducere,quin ꝗ plurib⁹ in locis reapſe præſtiterit,& euidẽter:id in oĩbus eũ feciſſe credã, licet in alijs obſcurior quędã & min⁹apta,in alijs promptior ac expeditior rõ,ĩueniatur.Atq; adiuuat qdẽ &cõfirmat hãc meam ſententiã,partim ꝗ in plerisq; oĩbus Pãdectarũ tit.periclitatus ſum,poſſe fieri,vt ordinis aliqua via reperiatur:

Iam autem, quantum ad ordinem horum attinet, eius in hiſce proponendis, non idem vbique tenor obſeruatur. Aliâs enim id cuſtoditur, vt ſecundum hanc ipſam, quàm diximus, ſeriem procedatur, nimirũ, vt propoſitis verbis edicti, ſenatúſue cõſulti: poſt deinde materia interpretationis & quæſtionum, actionumq; ſubiungatur: aliâs illa via potius probatur, vt hiſce tribus inter ſe confuſis, & in vnum coniectis, in certos aliquos locos dialecticos tractatus vniuerſus includatur, quod quidem in vltimis voluntatibus, & alijs permultis, cõſtanter obſeruatur, veluti cum in tractatu de ſuſpectis tutoribus, & curatoribus quæritur, vnde ſuſpecti crimen deſcendat, apud quos quis poſtulari poſſit ſuſpectus, quis, à quo, & ex quib⁹ cauſis remoueatur, & quæ pœna ſuſpecti. Planè vtriuſq; viæ ac ordinis, duo fermè communia reperiuntur: vnum, vt proœmia quædam, & quaſi præfationes nonnunquã ipſi tractatui præponantur: alterũ, vt poſt abſolutum principalẽ tractatũ, quædã quaſi ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ ſubijciantur. Prioris generis ſunt, commẽdationes, origines, cauſæ connexionis, & ΠΡΟΘΕΩΡΙΑΙ rerum tractandarũ. Poſterioris, emẽdationes, ſuppletiones, diſtinctiones, & expoſitiones eorum, quæ dicta prius & tractata ſunt. Qua quidẽ re ſæpenumero fit, vt quæ in fine calceq; ponuntur, cum ijs, quę principio tractata ſunt, cognationem quãdam & affinitatẽ, habere videantur. Quod quidem pleriq; omnes animaduertentes, & qua id cauſa fiat, ignorantes, pleno ore clamant: nullam eſſe legum inter ipſas coniunctionem. Sed quoniã hoc in omni recta ſcribendi ratione vſu venit, vt perpetuitas orationis tuenda ſit, & ſi qua in ipſo ſermonis quaſi curſu difficilior exiſtat quæſtio, vti ea fini reſeruetur, ſic enim apud Platonẽ, Ariſtotelem, Ciceronem, Cebetem, & alios videmus: nihil profecto mirãdum eſt, ſi idem hiſce in libris Pãdectarum reperiamus. Atque hucuſque quidem de Pandectarum in partes & libros: & partium rurſus, in titulos & rubricas: & titulorum deniq;, in ſua membra legeſq; diſtinctione.

DE IVRECONSVLTIS.

ILLVD iam reſtare videtur,vt de ipſis legum capitibus,paulò latius dicamus. In quo quidem argumento, primum illud occurrit,vt de authoribus legum Iurecõſultis,diſpiciendum ſit. Et quidem licet aliarum quoque partium iuris ciuilis,crebra mentio in Pandectis habeatur,attamen ipſa compoſitio,è ſolis Iureconſultorum & prudentum monumẽtis eſt petita,qui quidem Iuriſconſulti,quemadmodum fieri aſſolet,nunc hos,nunc illos authores laudant:partim externos,cuiuſmodi eſt Solõ,Plato,Ariſtoteles,Theophraſtus,Chryſippus,Homerus,Vergilius,Demoſthenes,Cicero : partim ſuos,cuiuſmodi eſt ius Papyrianũ, lex duodecim tabularum,plebiſcita,Senatuſconſulta,principum placita,magiſtratuum edicta,reſponſa prudentum, longa conſuetudo. Sed ſunt omnium prudentum,qui ab vrbe cõdita extiterunt,quinque quaſi gradus ac ordines. Qui primi erant,non diſcere quidem volentibus,ſed conſultoribus ſe præbebant , in quibus ſunt Papyrius, Appius Claudius,Scipio,Naſica,Quintus Fabius, & alij. Profeſſionis exordium à Tito Coruncano cœpit, quẽ poſt deinde Sextus Ælius & Porcius Cato ſunt inſecuti, qui & cõmentarios ad leges duodecim tabularum,applicarunt. Poſt hos tertio loco extitit Publius Mutius,qui cum Bruto & Manilio,ius ciuile primum fundauit , quod non in commentarijs ad leges,ſed in reſponſis reddendis & quæſtionibus tractandis,conſiſtebat. Hos non magno interuallo excepit Quintus Mutius Publij filius, qui ius ciuile primus conſtituit, generatim in libros decem & octo redigẽdo,cuius auditores fuêre,Gallus Aquilius,Seruius Sulpitius,Trebatius, & alij,à quibus plurimi præclariſſimi Iureconſulti profluxêre. Poſt hos quinto loco exorti ſunt Antiſtius Labeo, & Atteius Capito , qui primũ veluti diuerſas ſectas fecerunt.Et cum ante hæc tẽpora,publicè

blicè reſpondendi ius, non à principibus daretur, ſed qui fiduciam ſtudiorũ ſuorum haberet, conſulentibus reſponderet: primus diuus Auguſtus, vt maior iuris authoritas haberetur, conſtituit, vt ex authoritate eius reſpõderent. Cuius quodammodo veſtigijs inſiſtens Iuſtinianus, non ex alijs prudentibus Pandectas ſuas, quàm qui authoritatem publicam habuiſſent, & ijs tantum ſelectis, componi voluit, & eorum nomina ſingulis capitibus, ſiue legibus, præfigi iuſſit. De horum autem conſultorum temporibus ac ſcriptis, ſi paulò exactius & diſtinctius dixerimus, q̃ ab alijs proditum ſit, non alienum, vt videmur, facturi ſumus. eo magis, quòd hæc res, in diiudicandis, diſcutiendiſque reſponſis ipſis, non minimum habeat oportunitatis. Primũ ergo inter iſtos locum obtinet, tam authoritate quàm tẽpore, Antiſtius Labeo, homo priſcæ (quemadmodum author eſt Gellius) virtutis, & omni literarum, ac philoſophiæ genere, & maximæ quidem Platonicæ, tinctus ac imbutus. Nam quod nonnulli ſunt, qui Domitij potius Labeonis, Iubentij Celſi æqualis, libros huc allatos contendunt, quàm Antiſtij, quem negant vllam de Iure reſpondendi authoritatem publicam habuiſſe: nihil me cõmouet. Nam quia floruit per Diui Auguſti tẽpora, qui primus hanc authoritatẽ fundauit in Iuriſcõſultis, in quibus familiã ducebat, & princeps habebatur Antiſtius: multum veroſimile eſt, vel authoritatẽ publicam eum habuiſſe, vel non in minori honore ac æſtimatione fuiſſe apud poſteriores, propter propinquitatem temporum, quàm ſi habuiſſet. Cui & hoc adde, quod ijdẽ illi ΠΕΙΘΑΝΩΝ & poſteriorũ libri, qui Antiſtio apud Gellium adſcribuntur, etiam hîc commemorantur, & quod nullum eorum, qui poſt Auguſti tẽpora in precio fuerint, citatũ ab eo reperimus. Poſt Labeonẽ proximè ſuccedit (loquor autem de his, qui in numero ſunt eorum, qui reſponſis ſuis & commentarijs Pandectas noſtras conſtituerunt.) Maſurius Sabinus, diſcipulus Capitonis, qui primus beneficio Tiberij Cæſaris, publicè reſpondiſſe dicitur, & Sabinia-

norum ſectam conſtituiſſe. Atque hunc ipſum ego Sabinum eſſe puto, ad quem Vlpianus, Paulus, & Pomponius ſcripſerunt, quanquam id de Fabio Sabino potius accipiunt nonnulli, qui ad Sabinum ſcribere quid ſit, non ſatis intelligunt. Nam ſcripſit ad Quintũ fratrem Cicero, ſcripſit & ad ſenatuſconſultũ Macedonianum Vlpianus: verum ille quidem lucubrationes ſuas, ad illum mittẽdo, hic verò, cõmentarios ſuos ad verba ſenatuſcõſulti applicando. Tertius in ordine eſt, nõ leuis iuris author (quemadmodum inquit Vlpianus) Proculus, qui ſub Othone florens, & Vitellio, tum Proculianorũ à Labeone manantem familiam iuris inſtituit, tum Reipublicæ quoq; gubernandæ, cũ magna gloria præfuit. Et ſolent Proculum inter cognomina veteres eum dicere, inquit Feſtus, qui natus eſſet patre peregrinante à patria procul, vel patre ſene, ac ætate procul progreſſo. Hunc ſecuti ſunt, Iubẽtius Celſus pater, & Priſcus Nerati⁹, qui per Traiani tẽpora ius ciuile ſuſtinentes, ſummo apud principẽ loco fuerunt. Nam quod ea quę in Pandectis exſtant Celſi, nõ ad hunc Iubentium, vel eius filium, ſed ad eum, qui ſub Alexandro fuit, nonnulli referunt: hinc conuincitur, quòd nullum de his, qui poſt Traiani tempora vixerunt, ab eo citatũ & laudatũ reperimus. Poſt hos exorti ſunt, tẽporib⁹ Adriani, Celſus filius, Priſcus Iauolenus, qui ad Antonini Pij tẽpora quoq; peruenit, Salui⁹ Iulian⁹, diſcipulus Iauoleni, qui edictum perpetuũ compoſuit, & Antonino Pio charus fuit. Hos exceperunt, ſub eodem Antonino Pio, VoluſiusMœtianus, quẽ & diui poſt deinde fratres in precio habuerũt, Aburni⁹ Valens, & Tertullianus, ſub quo ſenatuſcõſultũ Tertull. cõditũ eſt. Inde extitit ſub Marco Philoſopho Serbidi⁹ Scæuola, magni illius Papiniani doctor, cũ Terẽtio clemẽte, Marcello ac Marciano, q à Didio Iuliano iuſſus occidi, vix elapſus diſcrimini, poſt in cõſilio Alexandri fuit. Poſt hos ſecutus eſt nodus, vt ita dicã, omnis ciuilis ſapientię Papinianus, prętorio à Septimio Seuero prędect⁹, ab Antonino Baſſino poſt deide occiſus.

Reliquit

Reliquit auté hic diſcipulos,toto orbe celeberrimos,qui per Alexádri optimi principis tépora,in maximo precio fuêre. Quorum autem libri ad Pandectarum noſtrarum cõfectioné collati ſunt,hij ferme reperiũtur. Vlpian⁹, qui Mauricianum, Alphenum, Alphricanũ & Pomponiũ lau dat.Iulius Paulus,qui Mauricianum,Pomponium & Al phenum:Modeſtinus,qui Vlpianum:Macer,qui Paulum, Vlpianum, & Mœtianum : Calliſtratus qui Marcianum: Arcadius qui Modeſtinum.Item Alphenus,Pomponius, Caius, Aphricanus, Florentius, Maximus, Celſus , Saluius, Venuleius,Iuſtus,Triphoninus,Mœnander,Mœtia n⁹,Hermogenian⁹,Proculus,q q̃q̃ ſuos ęquales nõ citent, tñ ſub hęc tépora floruiſſe, ab Ælio Lãpridio traduntur. Nã q, de Caij Iurecõſulti ętate diſceptatur , is proculdubio,Põponio ſocius & familiaris fuit , q quidé Põponi⁹, inter amicos Alexandri numeratur,q̃q̃ eum admodũ ſenem tum temporis fuiſſe oporteat,propterea q, à Serbidio Scęuola citetur,& quod magis mirũ eſt,à Saluio Iuliano, qui ad Cõmodum vſq; perueniſſe dicitur,inter cuius & Alexandri tépora,47. anni interfluxêre. Poſt expoſitam ſucceſſionem prudentum,conſequés eſt,vt de ſcriptis eorum ac monumentis, nonnihil in mediũ proponamus,& quis cuiuſq; quaſi genius fuerit & indoles, tã in reſpondédo de iure,q̃ in diſputando,notandoq́;,(nã in his duobus, verſatos ferè fuiſſe, veteres illos iurecõſultos,ſatis manifeſtũ eſt)videamus. Librorum quæ nôbis reliquerũt,tria fermè gña reperiuntur:vnũ pragmaticũ, quod in quęſtionibus,reſpõſis,& epiſtolis cõſiſtit: Alterũ iuris ciuilis, quod vel vniuerſales Digeſtorũ ac Pandectarũ libros cõtinet,vel ſpeciales definitionũ,ambiguitatũ, adulteriorũ, fideicommiſſorum , & alios eiuſdem modi. Tertiũ deniq; ſcholaſticũ , quod vel ad interpretationes aliorum pertinet: vel Breuiaria: vel Notas . Interpretationes quidem,vt cum ad edictum, ad leges , ad Plautiũ, ad Sabinum ſcribitur : Breuiaria verò , vt videre eſt, in libris poſteriorum Labeonis epitomatis à Iauoleno,

& Py.

ritiam,etiam anxie diligens à diuis fratribus dicitur.Marcellus plus ſatis ſtudioſus fertur ęquitatis,& ob id in multorum repræhenſionem ſæpe incidit. Serbidius Scæuola multa habet intricata, & in reſponſis dandis valde cautè fere verſatur,adijciens fere hanc clauſulam:Secundum ea quæ proponuntur . nec vult reſponſum ſuum vltra ſpeciem propoſitam porrigi, reijciens eas quæſtiones, quæ facti ſunt,ad oratores,quemadmodum & de Gallo Aquilio refert Cicero.Aphricani multa ſunt obſcura:Papinianus homo acutiſſimus eſt,& ad ſuperſtitionē etiam nonnunq̃ ingenioſus fertur, verũ exceptis verborũ proprietatibus, in quibus ſatis anxiè verſatur, cætera ſic æquitatis ſtudioſus eſt, vt nemo magis. Paulus non tã æquitatem. ac rationem moralem ac politicã,quàm phyſicam intuetur,& in ea perſtans ſæpe diſſidet ab alijs,eſtq́ue in nonnullis dubitabundus. Vlpianus mediam quodammodo viã ſequitur,quemadmodũ & in pleriſq; Caius,qui diſtinctionis temperamentũ adhibet,pręfractis aliorum ſententijs.In Pomponio tantum fuit ſtudium,vt nihil præterea in vita expetendum cenſeret:Modeſtinus non contemnendæ authoritatis Iureconſultus vocatur, quemadmodum Papinianus acutiſſimus & excelſi ingenij vir & coryphæus legum , Vlpianus . Quoniam autem dictum eſt de inſcriptionibus & authoribus legum,ſupereſt vt & de ipſarum inter ſe collatione , ac vera interpretandi ratione nonnihil dicamus .

DE COLLATIONE LEGVM.

COLLATIO legum omnis,pręcipuè ponitur in duobus,quorum vnum eſt,vt ſimilia cum ſimilibus componamus: alterum,vt quæ contraria videntur & pugnantia, conciliemus. In priori genere : hoc quidem non eſt infrequens , vt eadem iuris regula ſententiaque, pluries recurrat, eò ſci-

licet,quia multę rerum ſpecies,iiſdem pœne iuris regulis contineantur:ſed vt idem plane caſus,alijs atque alijs locis repetatur,haud temerè puto inueniri:Plane ſi dicas tantam eſſe ſingularium ſpecierum in Iure noſtro multitudinem,vt multę poſſint ſine vitio,addo etiam cum aliquo Reipublicæ bono,pręcidi: alia res eſt,ſed pręter caput tertium decimum,tituli, de eo quod metus cauſa factum erit,repetitũ in cap. ſeptimo,tit. de vi priuata,vix puto exſtare vllam aliam ſpeciem, quæ bis in Pandectis repetatur. Quantum ad contrarias & diſſidentes leges attinet,earum longè diuerſa eſt ratio:nã antinomiarum tanta eſt multitudo totis fermè Pandectis,vt nulla ſit omnino Iuris pars,in qua magis exultet interpretum oratio, quàm in ijs ſubtiliter & cum ingenio conciliandis. Sed an conciliationem commodam omnes admittant, haud ſatis habeo compertum. Nam hoc inprimis in confeſſo eſt, nonnullas de noſtris legibus contrarijs,ab ijs de ſumptas eſſe Conſultis, qui ſuam diſſenſionem,non obſcure,ſed apertè tulerũt. Nam quod ſub capite viceſimoquarto,tituli, de rei vendicatione,ait Iulius Paulus: Sed & id quod in charta mea ſcribitur,aut in tabula mea pingitur, ſtatim meum fit, licet de pictura quidam contra ſenſerint,propter preciũ, ſed neceſſe eſt ei rei cedi, quod ſine illa eſſe non poteſt.quod inquam, ſic ait Paulus:quid, an nõ hoc apertè ſignificat, ipſum ex profeſſo,ab alijs diſçedere ac diſſentire voluiſſe,nec quantum ad ipſam attinet,cum illis in concordiam redigi poſſe? niſi forte dicamus,hoc in libris noſtris perpetuo eſſe reſpiciendum,vt ſi quando in contraria reſponſa,diuerſis locis inſerta,inciderimus,ea,diſtinctione quadam adhibita,pro locorum in quibus ponũtur qualitate,conciliemus:quod quidem non puto improbandum,maximè cum videamus,multa diuerſarum ſcholarum dogmata,penitus contraria, per diſtinctionis modum & temperamentum, in vnum reuocari, & ipſum etiam Ariſtotelem,plurimis in locis à Platonis doctrina manifeſtò recedentem:hoc eodem modo ad

do ad authoritatem eius & ſententiam, quaſi per diuerticulum,deduci. Sed non abs re fortaſſe fuerit, ſi quemadmodum conciliatio plerumque fieri poſſit,quibuſdam generalibus diſciplinis ac regulis,comprehendamus. Et pendet quidem omnis conciliatio, vel ex ordine ſcripturę, vel ex caſuum ac ſpecierum diſtinctio ne,vel ex ipſius iuſti ac iniuſti varia ratione ac figura.Primi modi exemplum exſtat apud Vlpianum,ſub titulo , de acquirendo rerum dominio,capite viceſimotertio , vbi vulgata exemplaria habent in hunc modum. Quod autem ex re alterius eſt,vtrum pro parte ei cui bona fide ſeruit,an verò ei debeat acquirere,ex cuius re eſt,videamus,quā quęſtionem Scęuola quoque tractat libro ſecundo quæſtionum. ait enim : Si ſeruus alienus duobus bona fide ſeruiat , & ex vnius eorum re acquirat,rationem facere, vt ei duntaxat in ſolidum acquirat , ſed & ſi adijciat eius nomen ex cuiꝰ re acquiratur, nec dubitandū eſſe ait,quin ei ſoli acquiratur. Hanc cōmunem ſcripturam,ſi ſequaris , non poterit vlla ratione euitari , vt non aduerſetur,huic reſponſo Iulianus,ſub titulo,de vſufruct. cap. 32. vbi ait in hæc verba: Nam & in duobus bonæ fidei poſſeſſoribus, hoc idē eſt apud Scæuolam agitatum,libro ſecundo quęſtionum,& ait vulgo creditū,rationemq; hoc facere,ſi ex re alterius ſtipuletur, partem ei duntaxat quæri, partem domino. Quod ſi nominatim ſit ſtipulatus, nec dubitari debere,quin adiecto nomine, ſolidū ei quęratur. Equidē hūc aduerſantiū ac pugnantium legū conflictū, haud alia ratione dirimere licet, quàm alia ſcripturæ diſtinctione conſtituta,quę quidem in Pandectis Florentinis eſt manifeſta,& ſic habet:Ait enim:ſi alienus ſeruus duobus bona fide ſeruiat, & ex vnius eorum re adquirat,rationem facere,vt ei duntaxat in ſolidum acquirat , ſed ſi adijciat eius nomen,ex cuius re acquiratur.Pertinet ad hanc formam conciliādarum inter ſe legum ,quòd nonnullorum Cōſultorum,& maxime quidem Marcelli, ſententię,non quidem vt receptæ, ſed vt exploſæ repudiatæque , non-

nunq̄

nunquàm proponuntur. Item quod perſæpe contingit, vt cum ijs quę probantur, etiam alia irrepant & influant tacitè in contextum, quę propter orationis continentiam, ſeparari non poſſunt. Quo quidem pertinet & illud, quod nõnulla obiter & reſpectu aliorũ, & quaſi in tranſcurſu aliter dicũtur, quàm cũ principaliter & ex porfeſſo traduntur. Exemplum primi generis habemus 14. cap. „ tit. de Nouationibus, cuius verba hęc ſunt: Quotiẽs quod „ purè debetur, nouandi cauſa, ſub conditione promittitur, „ non ſtatim fit nouatio, ſed tunc demum, cùm conditio „ exciterit: & ideo ſi forte Stichus fuerit in obligatione, & „ pendente conditione, deceſſerit: nec nouatio continget, „ quia non ſubeſt res eo tempore, quo conditio impletur. „ Vnde Marcellus, etſi poſt morã Stichus in conditionalem „ obligationem deductus ſit: purgari moram, nec in ſequẽ„ tem deduci obligationem putat. Sed ſi quod ſub cõditio„ ne debetur, pure quis nouandi cauſa ſtipuletur: nec nunc „ quidem ſtatim nouat, licet pura ſtipulatio aliquid egiſſe „ videatur, ſed tunc nouabit, cum exciterit conditio: ete„ nim exiſtens condicio, primam ſtipulationem commit„ tit, commiſſamque in ſecunda transfert, & ideo ſi forte „ perſona promiſſoris, pendente conditione, fuerit depor„ tata, Marcellus ſcribit, ne quidem exiſtente conditione, „ vllam contingere nouationem, quoniam nunc cum ex„ ſtitit conditio, non eſt perſona, quæ obligetur, Quæ hic ex Marcello recitantur, non poſſunt cũ 31. cap. eiuſdem tituli, conciliari, niſi dicas, Marcelli ſentẽtiam, tanquam euidentur falſam & improbatam proponi, quemadmodum & in 15. cap. tit. de vſucap. factum exiſtimo, vbi hæc „ ſunt verba: Quod ſi ſeruus eius, qui in hoſtium pote„ ſtate eſt, emerit, in pendenti, eſſe vſucapionem Iulia„ nus ait. Nam ſi dominus reuerſus fuerit, intelligi vſu„ captum. ſi ibi deceſſerit, dubitari, an per legem Corne„ liam ad ſucceſſores eius pertineat. Marcellus, poſſe ple„ nius fictionem legis accipi. quemadmodum enim Poſt-

liminio

liminio reuerſus, plus iuris habere poteſt in his, quæ ſer- ui egerunt, quàm his, quæ per ſe, vel per ſeruum poſſi- debat, cùm ad hoſtes peruenit? Nam hæreditatem in quibuſdam vicè perſonæ fungi, receptum eſt: ideoq́ue in ſucceſſoribus locum non habere vſucapionem. Ete- nim hæc illatio, penitus abſurda eſt, & minime con- gruens præcedentibus, niſi eam, tanquàm ex euidenter falſa & exploſa Marcelli ſententia, conſequi dicas, quod & capite 22. tit. de petit. hęred. obſeruandum eſt. Iam ve- rò quod ſub capite 23. tituli, de rei vendicatione, profliga- ta illa & iamdudum correcta, Pauli ſententia ponitur, vi- delicet, picturám cedere tabulę: nō alia ratione contigit, quàm quod vnà cum alijs locis Pauli, à quibus ſeparari non facile potuit, in contextum obiter irrepſerit. quem- admodum & vrbis Romę nomen, ſubinde pro qualibet ciuitate accipitur, licet regulariter habeat priuilegium. Atque hęc, de prima ratione, conciliandarum legum, Di- ſtinctio ſpecierū & caſuū, qui prima ratione, vel ſimiles, vel ijdem videntur, ſed tamen diuerſas habent iuris de- finitiones, non vno modo capi poteſt. Vnus eſt, cum ad ſingula cuiuſque reſponſi verba, diligenter attenditur. Nā vna ſępe aliqua vocula, magnam inducit ſpecierum diuer ſitatem, veluti in hoc exemplo. Si ego, inquit Vlpianus pecuniam tibi quaſi donaturus dedero, tu quaſi mu- tuum accipias: Iulianus ſcribit, donationem non eſſe. Sed an mutua ſit, videndum eſt, & puto nec mutuam eſ- ſe: magiſq́ue nummos accipientis non fieri, cùm alia opinione acceperit. Cùm hoc implacabiliter pugnat, prima facie, quod Iulianus refert. nam id ſic habet: Cùm in corpus quidem, quod traditur, conſentiamus, in cauſis verò diſſentiamus: non animaduerto, cur in- efficax ſit traditio: veluti, ſi ego credam me ex teſta- mento tibi obligatū eſſe, vt fundum tradam, tu exiſtimas ex ſtipulatu tibi eum deberi. nam etſi pecuniā numera- tam tibi tradam, donandi gratia, tu eam quaſi creditam

accipias

„ accipias, conſtat proprietatem ad te tráſire, nec impedi-
„ mento eſſe, quod circa cauſam dandi atque accipiendi,
„ diſſenſerimus. Hic nulla eſt alia verborum differentia, quàm quod vno loco mutui, altero, crediti, fiat mentio: & ideo ſi tu te putes mihi donare, ego id recipere, qđ aliquando tibi credidi, transferetur dominium, quia vtique in hoc cõuenimus, vt ſine vlla repetitione, tráſeat dominium. Sed ſi tu te donare exiſtimes, ego me tanquàm mutuum aliquando reſtituendum accipere: quia nõ conuenimus circa formam tranſlationis dominij, merito reſponſum eſt, non aquiri mihi dominium. Fit prçterea nonnunquam, vt ſeparatio ſpecierum, nõn tam ex ipſis verbis legum, quàm ex titulis & rubricis, ſub quibus collocãtur, & item ex Iureconſultorum libris, ex quibus decerptæ ſunt, accipiatur. Nã quod ædictum, de eo quod metus cauſa factim erit, nonnunquàm prætori, nonnunquam procõſuli adſcribitur: nihil mirum videbitur, ſi intelligas, eas leges, quę prætoris mentionem habẽt, ex cõmentarijs Vlpiani ad ædictum vrbicum, deſumptas eſſe, alias, quæ proconſulis, Caij eſſe, ad ędictum prouinciale. Nam proconſulum in prouincijs, tam plenam fuiſſe Iuriſdictionem, quàm omnium magiſtratuum Romæ, ſatis manifeſtum eſt. Prçterea, quod alibi dicitur vſumfructum ſine vſu legari non poſſe, perfacile conciliatur cum eo, quod alio loco refertur, ſolius fructus, non vſus, ſtipulationem rectę fieri, ſi ad diuerſitatem titulorum, qui diuerſos reſpectus inducunt, attenderis. Nam fructum quem non habere, quin & vſum habeat, ſub titulo de vſu & habitatione recte traditum eſt: ſed quod ſub eo tractatu, quo vſufructuarius quemadmodum caueat agitur, aliud dici videtur, ſic eſt accipiendum, vt ſi fructus ſit legatus, cautio de fructu ſolo exhibeatur, nulla facta mentione vſus: non vero, vt fructus ſine vſu, quod quidem fieri non poteſt, conſiſtat. Sequitur tertia regula, ac via conciliationis, nam ipſius iuris & iuſtitiæ ratio, tribus ferme modis, ſupputatur. Vel enim hoc antinomiæ ſuſpicionem inducit

ducit,qđ quæ hic obiter poſita ſunt, & craſſiore Minerua definita, alibi aliter,& exactius expenſa reperiuntur: vel illud, quod ea, quæ à poſterioribus principibus nouè conſtituta ſunt,cum ijs ipſis,quæ mutata ſunt, conciliare fruſtra conamur:vel deniq;,quod cum variæ ſint ſpecies, graduſq; iuſtitiæ,ac principiorũ iuris:non ſatis intelligimus,perfacile contingere poſſe,vt reſpectu diuerſorũ,aliud atque aliud,circa vnum & idem,ſtatuatur.Primi modi exemplorum,plenus eſt liber Inſtitutionum ciuilium. Nã quod ibi traditur, frumentũ in ijs eſſe rebus, quæ ad priſtinam naturam reduci non poſſunt: eum,qui ſtipulanti decem,quinque promittit, non videri ad interrogata reſpondere: quod quidem longe aliter in Pandectis traditum eſt,id vero non ſic exaudiendũ eſt,quaſi certi aliquid Iuris,ijs de rebus ſtatuere voluerit inInſtitut.Imperator,ſed quod illi ſatis eſſe,trem propoſitam,per exempla(quæ ius non faciunt)prima ſpecie nõ aliena,demonſtrare. Secundi generis,non pauca ſunt,in Codice Iuſtiniani. Nam per poſteriores leges, priores multas correctas eſſe,nemo ſanè mentis,inficias ire poteſt,quanquàm putem, non facile ad hoc decurrendum eſſe, ſi modo alia ratione ac via,res cõmodè poſſit expediri. Tertij modi non pauca occurrunt exẽpla,in quibus,pro cuiuſq; Iurecõſulti ingenio,& varia rei ſubiectę natura,diſcreta quoque iura reperiuntur. Nam cũ multa ſint & diuerſa iuris principia,Paulus eam fermè rationem ſequitur,vt ad naturalia potius principia,quàm ad quęuis alia,ſe conferat. Qua quidem re porrò fit, vt & in multis ab alijs diſcedat,& ſuam propriam quandam ſententiã,ac opinionem teneat. Nã quòd tabulam picturę cedere pleriq; volũt,ab externis iuris principijs,propter pręualentiam,petitum eſt. quod verò contrà nonnulli ſentiunt, id nulla alia de cauſa ſic ſtatuunt,quàm quòd ad naturalem rationem,affixi adhæreſcentes,ab ea diuelli nequeunt.Quod ex pacto nudo,nulla iure ciuili actio producitur, ab ea parte Iuſticiæ profectum eſt, quę mediocritate quadam officiorum

c conten-

contenta, non in id ſolum, quod natura ſuadet, verum in id quoq;, quod in populis commodè obtineri poteſt, intuetur: quòd autem contra, pontificij iuris authoribus ſedit, id verò nulla alia ratione conſtitutum, & inductum eſt, quàm quod ijs, ad perfectam illam, & quæ omnibus ſuis numeris expleta ſit iuſtitiã, quæ nullum promiſſum deſeri patiatur, reſpicere placuerit. Sic perſæpe fit, vt circa vnam & eandem rem, alius ſtrictum & ſummum ius vrgeat: alius id quòd æquum bonum eſt, ſequatur: alius ciuilem rationem inducat: alius in ſola ratione naturali acquieſcat: alius ad principia diuina reſpiciat: alius ad naturalia magis, vel externa, ſe conferat. Quod quidem, quoties in hiſce Pandectarum, ſiue Digeſtorum legibus occurrit, vna cautio eſt, vt quantum ad vſum forenſem attinet, id ſequamur, quod rei gerendæ, aptius & accommodatius inuenimus. Et quidẽ ſic in rebus quoq; ipſis contingit, vt quoties duę pluréſue conſiderationes, quæ viſiones Conſultis noſtris dicuntur, quarum tenue admodum diſcrimen ſit, circa vnam & eandem rem occurrunt, perſæpe fiat, vt aliud atq; aliud, circa idẽ ſtatuatur. Nam, quod alibi dicitur, prædonem eum non eſſe, qui in iure errans, poſſeſſionem alterius apprehenderit: & quòd contrà alio loco, malæfidei idem ille vocatur, vtrumq; certe verũ eſt, nã nec ita malęfidei eſt, vt odioſum illud prędonis nomen, accommodari illi debeat, nec rurſum ita bonęfidei, vt fructus lucrari, & reliqua bonafide poſſeſſorum commoda, percipere debeat. Sed de ijs quæ ad generalem Pandectarum intellectum pertinent, hæc nunc dicta ſufficiant. Reliquum autem eſt, vt poſt deinde ad ſingulorum interpretationem trãſgrediamur. Et quidẽ, cum, vti antẽ diximus, cuiuſq; iuris tractatus, tres ſint præcipuę partes, quarum vna legem ipſam cõtinet, altera legis interpretationem, tertia verò actionem legis: quæ quidem tres partes, non diſcrete ſemper in Pandectis, ſed confuſe plerúque, ſecundum ordinem locorum communium, ſub titulis contentorum, proponuntur: labor noſter præ

ſter præcipuus,& cura, in eo ponetur,vt eã ipſam,de qua dicimus,in quoq; tractatu legem,eruamus, in apertumq; proferamus,& quibus in natura ratiõibus nitatur,quaſq; in receſſu antiquitatis,cauſas,origines,& progreſſus habuerit,demonſtremus.Atque hiſce quidẽ rebus, hoc nos conſecuturos, approbante Deo, ſperamus, vt obſcuris, iſtis ac vaſtis Pandectarum voluminibus,lumen aliquod breuitatis accedat, vtq; ipſa principia fundamentaq; iuris ciuilis,vel potius ipſum purũ putum(vt ita dicam)ius ciuile,in quo ſumma dignitas,ac maieſtas verſatur,& cui reliqua omnia, tanquam acceſſionis quadam vice applicantur:ad principia ſua reuocetur,& in vnũ conſpectum, quaſi per epitomen proponatur, & quomodo reliquæ omnes quæſtiones,& actiones,ad id accommodari poſſint ac debeant,intelligatur. Cui & illud inſuper accedit(niſi fallor) eximium,quod tum iſagogen,quandam & præparationem,ac viam, ad ipſas Pandectas,hęc noſtra inſtitutio aperiat: tum verò breuiarium quoddam, ac ſummarium,ad earundum iam perceptarum conſeruationẽ,exhibeat:tum deniq; viam quandam ac modum,quo & admirabilis earum ordo cohęreat,& quo legis vniuſcuiuſq; ratio, à primis nobis inſitis naturæ datis & commendationibus(quod quidem longe omnium magnificentiſſimum eſt) arte quadam adhibita trahatur, oſtendat. Sed redeamus, ad id quod propoſitum eſt.

IOACHIMI HOPPERI

PHRISII IVRECON-SVLTI,

AD PANDECTAS IVRIS CIVILIS,

LIBER SECVNDVS.

DIVVS ergo Iuſtinianus, librum Pandectarum vniuerſum, ita compoſuit: vt in tres omnino partes tribuatur. Vnam autem principiorum, in qua, quemadmodum in reliquis diſciplinis omnibus contingit, quędam quaſi proëmia iuris, quę ΤΑ ΠΡΩ͂ΤΑ dicuntur Iuſtiniano, exhibētur. Alterum verò, ipſorum iudiciorum, in qua de omnibus his, quæ in iuriſprudētum diſputatione verſari ſolent, exponitur: idq́ue hac potiſſimum ratione ac via, vt (quòd plenæ perfectæq́; artis eſt) vna cum rebus ipſis, ordo quoque iudiciorum ac proceſſus, & actionum formulæ, implicentur. Tertiam denique, poſteriorum, in quam illa fermè conijciuntur, quæ extraordinaria ſunt, & in cuiuſque inſtitutionis finem, reijci ſolent. Et quidem, cùm omnis Iuriſprudentia, hiſce præcipuè tribus cōtineatur, bono ſcilicet ac ęquo, rebus ipſis, in quibus tanquam in materia, bonum & æquum verſatur ac hęret, & vſu deniq; forenſi: ſic quidem compoſita ſunt ΤΑ ΠΡΩ-ΤΑ, vt primo de principijs boni & æqui pertractetur, pòſt deinde verò, de materia iuri ſubiecta, & tertio denique, de principijs, & præparatorijs iudiciorum. Qui quidem ordo retroactus, in poſterioribus quoq;, diligenter cuſtoditur. in quibus, primo loco agitur, de appellationibus, quę poſt abſolutum iudicium interponi ſolent: ſecundo,

ſecũdo,de rebus fiſcalibus,militaribus,& municipalibus, quæ in ordinariam iuris rationem non cadunt:& poſtremò,de verborum ſignificationibus, & regulis iuris, quibus quaſi breuiarium quoddam vniuerſi iuris,& epitome boni & æqui, continetur. Nam quod in ſecunda parte de iudicijs,hæc tria confunduntur, & in vnum commiſcentur, nulla alia cauſa fit, q̃ quòd ita natura comparatum eſt, vt licet illa tria, ratione ac intelligentia ſeparari poſſint,tamen poſt percepta prima principia,multo melius & expediti⁹, & ad cõmunem captum,breuitatẽq́;,ac vſum accõmodatius, permiſceantur,& eodem orationis curſu ac ordine pertractentur .Qua quidem re fit,vt & in ΤΟΙΣ ΠΡΩΤΟΙΣ,non alia,quàm quę ad primam informationẽ pertineant, proponantur: & reliqua ipſius iuris difficiliora , quaſi cum rebus ipſis, & iudicijs, permiſtè commodius tractanda , differantur. Sed accedamus ad ipſam rem,& primò quidem,ad ipſius per ſe iuris, tractationem .

DE IPSO IVRE.

IVRI operam daturum , inquit Vlpianus,prius noſſe oportet , vnde iuris diſciplinę nomen deſcendat.Et eſt quidem ius,in hoc ſignificatu acceptum,à fine ſuo Iuſtitia , ſic appellatum , quæ iuſtitia eſt conſtans & perpetua voluntas (vti ſuperioribus libris latius dictum eſt) ius ſuum cuiq; tribuendi:Ipſum verò ius,vt eleganter Celſus definit, eſt ars boni & æqui , cuius merito quis nos ſacerdotes appellet. Poſitiones autẽ & articuli , circa quos hæc ars,tanquàm circa ſuas theſes (ſic enim accipit Cicero poſitiones) verſatur , duo ſunt, Publicum , & Priuatum . Publicum eſt,quod ad ſtatum vniuerſæ rei Romanæ pertinet: Priuatum,quod ad ſingulorũ vtilitatẽ.Nam qua ratione medici,vel ijs morbis curandis operam nauant , qui per

DE IVSTITIA ET IVRE.

totum

totum corpus pertinent, vel ijs, qui partem aliquam afficiunt: eadem etiam Iureconſulti, vel publicam vtilitatem procurant, vel priuatam. Sed quia homo, vel vt animal ſpectatur, vel vt homo, vel vt ciuis: priuatũ ius (quod idem & in publico probari poteſt, de quo idoneo loco) tripartito ferè collectum eſt. Conſtat enim, partim ex naturalibus præceptis, quæ natura, omnia animalia docuit, cuiuſmodi eſt maris & fœminæ coniunctio: partim ex gentium, quæ à ratione profecta, ſolis & omnibus hominibus inter ſe communia ſunt, vt eſt erga Deum religio: partim ex ciuilibus, quæ pro locorum & perſonarum differentijs, cuiuſque propria ſunt ciuitatis, & vel certis legibus continentur, tam ſcriptis, quam non ſcriptis, vel viua quaſi voce magiſtratus, qui legum cuſtos, quemadmodum author eſt Plato, vel lex viua dicitur. Verum hic nunc ſciendum eſt, quænam Iuris noſtri ciuilis origo ſit, & quæ magiſtratuum & prudentum, per quos ſuſtentatum ſemper fuit, ſucceſſio, & quæ denique partes illius. Acquantum quidem ad originem attinet, initio ciuitatis Romanæ, populus, ſine certa lege primum agere inſtituit, omniaque manu à regibus gubernabantur, non legibus, niſi curiatis, quas in vnum componens Papyrius, ius quod Papyrianum dictum eſt, primus conſtituit. Exactis regibus, & ſublatis legibus curiatis, exortum eſt ius duodecim tabularum, cui poſt deinde acceſſêre, diſputationes fori, ac interpretationes prudentum, & quæ vocantur legis actiones. Tertio aucta ciuitate, conſecuta ſunt, plebisſcita, Senatusconſulta, prætorum edicta, & placita principum, quæ pro ipſius ſtatus Reipub. ac formę mutatione (habet enim vnaquæque Reipublicæ ſpecies, ſuas quaſdam proprias legum formas, vt inquit plato) exoriebantur. De magiſtratibus, initio vrbis Romanæ, conſtat quidem regem, omnem poteſtatem habuiſſe, ſed expulſis regibus, conſtituti ſunt conſules, cenſores, dictatores, tribuni plebis, quæſtores. Et poſtea, cum conſules auocarentur bellis finitimis, neque

DE ORIGINE IVRIS, ET OMNIVM MAGISTRATVVM, & SVCCESSIONE PRVDENTVM.

que eſſet qui in ciuitate ius reddere poſſet, factum eſt vt prætores crearentur, decemuiri, cum triumuiris & nonnullis alijs, nam quemadmodum in minoribus ciuitatibus contingit, in vni alicui, plura diuerſa committantur, ita per contrarium, in maioribus vſu venit, vt eadem res, per plures perſonas, authore Ariſtotele, diſtribuatur. Iuriſprudentiam, plurimi & maximi viri profeſſi ſunt, qui quidem à paruis initijs, quemadmodum fieri aſſolet, quinque quaſi gradibus creuerunt. Nam qui ante Tiberium Coruncanum fuerũt, à Papyrio profecti, publicè profeſſi non ſunt, ſolumque conſultoribus vacare potius, quàm diſcere volentibus ſe præſtabant. Tiberius Coruncanus, primus profiteri & commentari cœpit. Publius Mutius, ius ciuile primus fundauit, quem ſecutus Quintus Mutius Pontifex Max: plene ius ciuile conſtituit, generatim in libros decem & octo redigendo. Atteïus Capito & Antiſtius Labeo, primum veluti diuerſas ſectas fecerunt, quo etiam ferme tempore Maſſurio Sabino, conceſſum eſt, à Tiberio Cæſare, vt (quod prius priuatum erat) populo publice reſponderet. Partes iuris ciuilis, quæ quidem hodie vſu frequentantur, hæ ſunt, Lex, Senatusconſulta, longa conſuetudo, & conſtitutiones principum, idque pro trium formarum Reipublicæ, Democratię ſcilicet, ariſtocratię, & monarchiæ differentia. Legem definit Papinianus his verbis. Lex eſt commune præceptum, virorum prudentum conſultum, delictorum, quæ ſponte vel ignorantia contrahuntur, coërcitio, communis Reipublicæ ſpontio. Ideo autem commune præceptum vocat, quoniam lex, omnes obſtringit æqualiter: Ideo prudentum conſultum, quia vix fit, vt vniuerſus populus, rectè deliberet, ſed ſunt rogationes ad populum, de ijs quę prudẽtibus ſalutaria viſa ſunt: Ideo coërcitionẽ delictorum, quoniam lex ciuilis & externa, non tam viros bonos efficit, quemadmodũ author eſt Auguſtinus, quàm coërcet, & in officio retinet malos; Ideo deniq; communem Reipubli-

DE LEGIBVS, SENATVSQVE CONSVLTIS, ET LONGA CÕSVETVDINE.

pub.ſponſionem,quia hoc demum vim illi & effectum tribuit, ſecundum Ariſtotelem ſi à populo recipiatur, quo quidem fit, vt & pacti nomen, ad legem ſubinde transferatur.Senatusconſultum eſt, quod ſenatus iubet atque conſtituit,nam & ſenatum,tanquàm optimatum concilium, ius facere poſſe,nõ ambigitur. Longa cõſuetudine comprobata illa dicuntur, quæ per annos plurimos obſeruata,velut tacita ciuium conuentione conſtituta,non minus quàm ea, quæ ſcripta ſunt iura,ſeruantur. Nam quia fieri nõ poteſt,vt omnia, etiã minutiſſima quæque, legibus comprehẽdantur, de quibus cauſis, ſcriptis legibus non vtimur, id cuſtodiri oportet, quod moribus, & conſuetudine introductum eſt. De conſtitutionibus principum,quod principi placuit,inquit Vlpianus,legis habet vigoré,vtpote cum lege regia, quæ de imperio Augusti lata eſt (nã eſt & alia, quę à prioribus regibus lata, Regia dicitur, cuius Marcellus ſub tit. de mortuo inferẽdo,meminit)populus ei, & in eum omne ſuum imperium ac poteſtatem cõtulerit. Atque hęc quidem de ipſo iure,nunc verò videamus,de materia iuri ſubiecta.

DE CONSTITVTIONIBVS PRINCIPVM.

DE MATERIA IVRI SVBIECTA

DE IVRE PERSONARVM.

OMNE ius quo vtimur (quẽadmodum & Vegetius de re militari tradit) vel ad perſonas pertinet,quarum cauſa ius cõſtituitur:vel ad res,quibus homines exhibentur.Nam quod & actionũm,Caius Iureconſultus meminit, non eo quidem pertinet,quaſi illarum quoque materia, tanquàm propriè iuri ſubiecta,poni debeat. nam hac ratione liceret,etiam leges ipſas, in eundem numerum reponere, quæ vtique certa quadam & iure pręſcripta regula,condi debent:ſed quia liber Inſtitutionum ciuilium, non alia facile promptiore ac expeditiore via, in ordinem includi poterat,quàm huiuſmodi quadam partitione pro-

ne propoſita. Sed eſt perſonarum duplex prodita diuiſio, quarum vna iuriſgentium eſt, altera iuris ciuilis. Iuregētium, omnes homines, aut liberi ſunt, aut ſerui, quemadmodum & natura cotingere, dicit Ariſtoteles, vt videlicet alij ad imperandum, alij ad obediendum formati à natura, in lucem edantur. Libertas eſt naturalis facultas, eius, quod cuiq; facere libet, niſi ſi quid vi aut iure prohibetur. Nam nec vis, quę facti eſt, tollere poteſt libertatem, quæ eſt iuris: ex quo quidem fit, vt à latronibus capti, ſerui non fiant: nec ius quoq;, quoniam id demum vere velle dicimur, ſecundum Proculum, quod iure volumus. Seruitus eſt conſtitutio, ſiue conſtitutione iuris gentium ad malorũ repreſſionẽ, introducta poteſtas, qua quis, nõ dico Iuriſdictioni, quæ diuinitus collata eſt, ſed dominio alieno, tanq̃ proprietati, & ei quidẽ, quę cõtra naturã eſt, nõ verò illi naturali, quę in poteſtate patris cernitur, eſt ſubiectus. Et quidem, cum ſerui tam iure gentiũ, quàm ciuili, pro nullis habeantur: eorum nulla eſt iuris differentia, ſed omnium vnum nomen, à ſeruando tractum: quemadmodum ancillarum ab anculari, quod antiqui pro miniſtrare dicebant, licet quantum ad rem familiarem attinet, paulò ſecus habeatur. Liberorum autem hominum, alij ingenui ſunt, alij libertini. Ingenui ſunt, qui ex libera matre, quæ quidem ſola, tanquam certa, ſpectatur in his rebus, naci ſunt, quanquam in dignitatibus & ſimilibus, patris potius, tanquã digniori s, quàm matris, fortunam ſequatur is, qui naſcitur. Libertini ſunt, qui ex iuſta ſeruitute, manumiſſi ſunt. Dico autem iuſta, quoniam quemadmodum vxorum, aliæ ſunt vulgares, aliæ iure Romano copulatæ: ita ſeruorum, alij tantum ſunt in bonis noſtris, alij ex iure Quiritum, iuſtam nobis ſeruiunt ſeruitutem. Sed erant olim libertinorum: tria fermè genera, videlicet pro numero ac differentia eorum, qui à Romanis bello vincerentur, qui quidem fiebant, vel ciues Romani, vt idoneo loco dictũ eſt, vel Latini, vel Dedititij, de quibus latius apud Theophilum. Verum hæc

d diuiſio

diuiſio, nunc penitus exoleuit, ſunt enim omnes ciues Romani: propter exæquatam conditionem eorum, qui ſubditi ſunt Imperio Romano, qui quidem omnes ciuitate ſunt donati. Iure ciuili, diuiduntur homines, partim in eos, qui ſui iuris ſunt, partim in eos, qui alieno iuri ſunt ſubiecti. Horum alij ſunt in poteſtate dominorum, quæ quidem poteſtas eſt iuris gentium, nam apud omnes peræq; gentes, animaduertere poſſumus, dominis in ſeruos, vitæ, neciſq; poteſtatem fuiſſe, & quodcunque per ſeruū acquiritur, id domino tanquam per inſtrumentum, acquiri: alij in poteſtate ſacriſq; parentum, quod ius proprium ciuium Romanorum eſt, quemadmodum ius legionariæ militię, togę ferendę, gentilitatis, adoptionis, & aliorum omnium, quæ ad eandem ſimilitudinem rediguntur, quæ quidem, licet apud alias quoq; gentes, aliquo modo reperiantur (quis enim neſcit, apud Gręcos, ius vitæ ac necis, in liberos quoq; fuiſſe) tamen ideo propria dicuntur ciuium Romanorū, quoniam haud alijs, de ſubditis Romanorum, conceduntur, quam qui ciuitate donati ſint, idq́ue non alia de cauſa, quàm quod quibuſdam, non cōmunibus omnium gentiū, ſed proprijs Romanorum conſtent ceremonijs ac ſolennitatibus. Conſtituitur autem hæc ſacroſancta poteſtas, vel per iuſtas nuptias, de quibus idoneo loco tractabitur: vel per adoptionem, quæ quidem tū ad ſolatium eorum, qui liberos non haberent, primum fuit conſtituta: tum iis etiam, qui ſine ſui nominis & familiæ hæredibus, alioqui deceſſuri eſſent, apud nonnullos Græcos, quemadmodum author eſt Plato, per legem impoſita. Hæc rurſum fit duobus modis, aut Imperio magiſtratus, prætoris, vel præſidis: aut populi, vel principis authoritate. Imperio magiſtratus adoptantur, qui à parēte, in cuius poteſtate ſunt: tertia mancipatione, quēadmodum refert Gellius, in iure cedūtur, atq; ab eo qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio eſt, vendicantur. Authoritate principis, vel populi

DE HIS QVI SVI VEL ALIENI IVRIS SVNT.

populi adoptantur ij, qui ſui iuris ſunt, & in alienam poteſtatem ſe tradunt, quę ſpecies adoptionis, dicitur arrogatio. Nā ſi apud principē fiat, & is qui adoptat rogatur, an velit eum, quē adoptaturus ſit, iuſtum ſibi filium eſſe, & is qui adoptatur rogatur, an id fieri patiatur. Si vero apud populū, rogatur vniuerſus populus, ſecūdum hanc formulam: Velitis, iubeatis, vti Lucius Valerius, Lucio Titio, tam iure, legeq; filius, ſibi fiat, q̄ ſi ex eo patre, matreq; familias eius, natus eſſet, vtq; ei vitę neciſq; poteſtas fiat, vti pariendo filio eſt, hoc ita vt dixi, ita vos Quirites rogo.

DE ADOPTIONIBVS ET EMANCIPATIONIBVS, ET ALIIS MODIS, QVIBVS POTESTAS SOLVITVR.

Soluitur aūt oīs patria poteſtas, vel adoptione, vel emācipatione, vel alijs quibuſdā modis. Adoptione, veluti, ſi qs filiū ſuū, alij dās adoptandū, eū, de poteſtate ſua dimittat, qđ quidē olim ſemper fieri ſolet, authore Cicerone. Emācipatiōe, veluti ſi quis, quinq; teſtib⁹, pro numero tribuū Populi Romani, præſentib⁹, & itē libripēde præſente, qui tanq̄ publica perſona, omnibus olim emptiōibus interuenire ſolet, cū nōdum ſignato, ſed appēſoære, populus Roman⁹ vteretur, vēderet filiū ſuū, fiduciario alicui emptori, vno nūmo, hac ſpe ac fiducia, vt is, nō pro ſeruo eū retineret, ſed cōfeſtim vindicta manumitteret, qua quidē ſolénitate, ter repetita, cōtingebat plena ſolutio, patrię poteſtatis. Et cauſa quidē, cur hac circuitione potius, q̄ ſimplici manumiſſione vterētur, hæc erat, qđ nihil iure Quiritū alienatū cēſeretur, niſi qđ vel anno poſſeſſum eſſet, vel ceſſum in iure, vel legittimè mācipatū. Ter vero repetēdę ſolénitatis ratio erat, imitatio ipſius veritatis: nā filius reuera vēditus, & ab emptore manumiſſus, nō aliter plenā adipiſcebatur libertatē, quā ſi ter vēditus, & manumiſſus eſſet. author Dionyſius.

DE DIVISIONE RERVM ET QVALITATE.

Nūc ſequitur vt de rerū diuiſiōe, & qualitate diſpiciēdum ſit. Et ſumma quidē rerū diuiſio, in duos articulos diducitur, idq; pro ipſius vniuerſi partitione, nam alię ſunt diuini iuris, aliæ humani. Diuini iuris ſunt, veluti res ſacræ, religioſæ, & ſanctæ, quæ & nullius in bonis ſunt. Humanæ, quæ alicuius plerunq; creduntur eſſe in bonis. Alia diuiſio rerum, in corporales &

incorporales deducitur. Nã quæcunq; hoc mundo conti nẽtur,ea,vel manibus tractari, & in ſenſum oculorũ cade re poſſunt, vel ſola mentis & animi cogitatione prehen dũtur. Corporales hæ ſunt,quę tãgi poſſunt,veluti fundus,homo,veſtis,aurum,argentum,& deniq; alię res innumerabiles. Incorporales ſunt,quæ tangi non poſſunt, qualia ſunt ea,quæ in iure cõſiſtunt,ſicut hæreditas,vſusfructus,obligatiões quoquo modo cõtractę. Tertia diuiſio,ſecũdũ illum rerũ ordinẽ,qui à latiſſimè pãtẽtibus,ad indiuidua proficiſcitur,eſt cõſtituta. Nã quędam naturali iure ſunt omniũ,quædam vniuerſitatis,quędã ſingulorũ, quædã nullius. Naturali iure omniũ cõmunia ſunt,illa: aër, qui omnes ambit:aqua profluens, qui ſuo perpetuo curſu,ſe omnibus cõmunicat:mare,quod omnem circuit terrã,& eam in ſe cludit. Vniuerſitatis ſunt,veluti,quę in ciuitatibus ſunt theatra, & ſtadia, & ſi qua ſunt alia communia ciuitatũ. Nam publica,vel eadẽ ſunt,cum rebus vniuerſitatis,vel cum cõmunibus, vel media,veluti gẽtis alicuius & nationis. Singulorũ ſunt,quæ varijs ex cauſis vniuſcuiuſque dominio applicãtur. Nam quia viuitur cum imperfectis,inter quos materiã tum diſcordiæ,tum inertię,prębet rerum cõmunio:recte ac prouidenter introducta eſt bonorum proprietas ac diſtinctio. quæ quidem & hoc etiam efficit, vt inexplebilem illam animi noſtri cupiditatem, nonnihil mitiget ac ſedet. Nullius res ſunt,ſacrę,religioſę & ſanctę, quę nimirũ ad ſuperos, inferos & medioximos, quos antiquitas colere ſolebat, adhibẽtur. Sacræ res ſunt,quæ vti Plato præcipit,publicè conſecratæ ſunt,non priuatè. Forma vero,qua conſecratio fiebat,hęc erat:vt vel à cõſule,vel Imperatore,accenſo foculo,fieret,cum tibicine, verbis ſolennibus, præeunte vero pontifice Maximo,præfante carmen,capite velato, & cõcione aduocata,ac iuſſu populi. Religioſum locũ,vnuſquiſq; ſua voluntate facit,dum mortuũ infert,in locũ ſuum, & eſt religioſum propriè,ſecũdum Maſſuriũ Sabinũ,apud Gellium, quod propter ſanctitatẽ aliquã, remotum

tum ac ſepoſitum à nobis eſt,ducto verbo,à relinquendo.

Sanctum eſt,quod ab iniuria hominum,munitum atq; defenſum eſt,ſumpto nomine, à ſagminibus legatorum, proficiſcentium ad fœdus faciendum, bellúmue indicendum,vel à ſanciendo,id eſt,confirmando. Atque hinc quidem factum eſt,cur ſacroſanctum dictum ſit, quod iureiurãdo interpoſito,ſit inſtitutum, vt ſi quis violauerit, morte pœnas pendat:item cur ſacratę leges dicantur,quibus ſancitum eſt,vt ſi quis aduerſum eas fecerit,ſacer alicui deorum ſit, cum familia pecuniaque. denique cur muri etiam & portę, ſanctorum nomine veniãt, vtputa, cum non niſi per portas vrbem ingredi ac egredi liceat. Planè inter ſacrum & ſacrarium,hoc intereſt,quod ſacer locus eſt conſecratus,ſacrarium,locus in quo ſacra reponuntur, quod etiam in ædificio priuato eſſe poteſt:& ſolent,qui eum locum liberare religione volunt,ſacra inde euocare, cuius quidem euocationis,cum oppugnatione ciuitas cingitur,carmen eſt huiuſmodi: Si deus,ſi dea es, cui populus ciuitasque Carthaginienſis,eſt in tutela, teq; maxime ille,qui vrbis huius populique tutelam ſuſcepiſti,precor venerorq;,veniamq; à vobis peto,vt res,populum,ciuitatéque,Carthaginiẽſeſque, deſeratis,loca,templa,ſacra,vrbemque eorum relinquatis, abſque his abeatis,eique populo,ciuitatique,metum, formidinem,obliuionem inijciatis,proditique Romam ad me meoſq; veniatis,veſtraq; vobis,loca ,templa, ſacra vrbs acceptior, probatiorq; ſit, mihi quoq;, populoq; Romano, militibuſq; meis propoſiti ſitis,vt ſciamus, intelligamuſq;. Si ita feceritis,voueo vobis templa,ludoſq; futurum. Sed de perſonis & rebus,hactenus breuiter dixiſſe ſufficiat:nam ſi quá erunt alia,quæ eodem pertinebunt, ea vna cũ ipſis actionibus & iudicijs percipere, non erit alienum. Nunc vero tranſeamus ad ΤΑ ΠΡΩΤΑ iudiciorum.

DE PRÆPARATORIIS IVDICIORVM ET PRIMO DE MAGISTRATIBVS.

PRÆPARATORIA iudiciorũ, partim conſiſtunt, in ipſorum iudicũ ac magiſtratuũ, quorũ imperium & iuriſdictio eſt, deſcriptiõe: partim in ingreſſu & exordio litis inſtituendę: partim in his quę incidere ſolent, & incurrere in litem. Ac quantum quidem ad magiſtratus attinet, quorum nomen hinc ductum eſt, quod maiorem Reipublicæ curam ſuſtineāt, nihil vtiq; dubium eſt, quin eorũ deſcriptione, omnia Reipubl. moderatio, contineatur, & ſine prudẽtia eorũ, ac diligentia, ciuitas eſſe non poſſit. Nã vt magiſtratibus leges, ita populo præſunt magiſtratus. vereq; dici poteſt, magiſtratũ legem eſſe loquentẽ, legem autẽ, mutum magiſtratũ. Sunt autẽ Romani magiſtratus omnes, duũ præcipuè generũ, vel enim ſunt magiſtratus vrbici, qui ipſius Romanæ Reipu. rectionẽ domi ſuſtinent: vel ſunt prouinciales, qui prouincias gubernant. His vtriſq; accedũt alij, qui vel mandatã iuriſdictionẽ obtinẽt, vel aſſeſſorũ officio funguntur, de quibus poſt dicemus. Vrbici magiſtratus, quorũ quidẽ in iudicio vſus eſt, hi ſunt, ſenatores, cõſules, prçfecti prætorio, prçfecti vrbis, quçſtores, prætores, præfecti vigilum. DE SENATORIBVS. Senatores, à Romulo primũ cẽtum electi, ſic dicti ſunt, ab ætate, a qua & patres appellabantur, & patroni multitudinis. Eorũ poſteri, patricij vocabantur. Sed hæc quidem ratio, ſecundum Iuſtiniani tẽpora, paulo aliter ſe habet. Nã patriciatus dignitas, non familiæ nunc eſt, & ſucceſſionis ſenatoriæ, ſed ſummi apud principem loci & ordinis. Item eorum qui munus aliquod in Republica tuentur, quatuor fermè ſunt gradus. Superilluſtrium, illuſtrium, ſpectabilium, & clariſſimorum, quibus nonnulli adijciunt, perfectiſſimos. Ergo ſenatores hodie deſcribuntur, in hunc modum. Senatores ſunt, qui à patricijs, & conſulibus, vſque ad omnes viros il-

ros illuſtres,deſcẽdunt,quaſi dicas,ſenatores ſunt,omnes ſuperilluſtres,& illuſtres,quia hi ſoli, in ſenatu ſentẽtiam dicere poſſunt. Conſules dicti ſunt à conſulendo,id eſt, prouidẽdo,nam pulſis regibus,cõſulare imperiũ factũ eſt, cũ omni regia poteſtate,& inſignibus. Hęc poteſtas, ſub Auguſtis multũ fuit imminuta,& ad ſola fermè inſignia, ſpõtaneamq; iuriſdictionẽ,redacta. Atq; hoc quidẽ eſt,qđ ait Vlpianus,officiũ conſulis eſſe,conſiliũ cogere,ac prębere,manumittere volẽtibus. Præfecti prætorio,ad vicẽ magiſtri equitũ,antiquitus inſtituti ſunt,nã cum apud veteres,dictatoribus ad tẽpus ſumma poteſtas crederetur,& magiſtros equitũ ſibi eligerẽt,qui adſociati, participales curæ ad militiæ gratia, ſummã poſt eos poteſtatẽ gererẽt: regimẽtis Reipu.ad imperatores trãſlatis,ad ſimilitudinẽ magiſtrorũ equitũ,pręfecti prætorio,à principibus electi ſunt.dataq; pleniore licẽtia,ad diſciplinæ publicæ emẽdationem, in tantũ meruit augeri pręfectorũ authoritas,vt appellari à præfectis prætorio nõ poſſit.Nomen autẽ à caſtrẽſi vocabulo profluxit. Nã prætor,omnis magiſtratus appellabatur,cui pareret exercit⁹: & prætoriũ,locus,quo prętor degeret. Præfectũ vrbi, qui vrbanis negotijs præeſſet,primus Romulus cõſtituiſſe dicitur. Etenim poſterioribus tẽporibus,nõ aliter,q̃ ſi reliqui magiſtratus ꝑficiſcerẽtur,vnus relinquebatur,qui ius diceret,& præfectus vrbi vocaretur.Per tpa Imperatorũ,cœpit ordinaria forma magiſtratus eſſe, præfectura vrbis, quę oĩa omnino crimina ſibi vẽdicabat,nõ ea tantũ,quę intra vrbẽ admitterẽtur,verũ ea quoq;,quæ extra vrbẽ,intra centeſimũ miliarium in Italia. Origo quęſtoribus creãdis,antiquiſſima eſt,& penè ante omnes magiſtratus.Nã Gracchus Iunius, etiã ipſum Romulũ & Numã Pompiliũ,binos quęſtores habuiſſe, quos ipſi non ſua voce, ſed populi ſuffragio crearẽt,refert. Nomẽ illis collatũ eſt,à quęrẽdo,nam & in maleficia inquirũt, & pecunias cõquirunt. Nõnulli eorũ,ſolis libris principalibus in Senatu legendis, vacant, qui candidati principis appellantur,& pro-

DE OFFICIO CONSVLIS.

DE OFFICIO PRÆFECTI PRÆTORIO.

DE OFFICIO PRÆFECTI VRBI.

DE OFFICIO QVÆSTORIS.

uincias non ſortiuntur, quemadmodum alij. Olim inquit Pedianus, prima adminiſtratio erat, Quęſtorem fieri. Hodie obtinuit, indifferenter quæſtores creari, tā patricios quàm plebeios, ingreſſus enim eſt & quaſi primordiū gerendorum honorū, ſententiæq; in ſenatu dicendæ.

DE OFFICIO PRÆTORVM.

Pætorium nomen, quod à præeūdo tractum eſt, etiam conſules olim, authore Liuio, cōpręhendere ſolebat, poſt deinde, cùm conſules bellis finitimis auocarentur, neque eſſet, qui in ciuitate ius reddere poſſet, factū eſt, vt prętor crearetur, primum vrbanus, deinde peregrinus, mox nōnulli alij, quorum authoritas in edicendo, decernendo, iudicando, iudiceq; dando, conſiſteret.

DE OFFICIO PRÆFECTI VIGILVM.

Pręfectos vigilum, primus Diuus Auguſtus conſtituit, nam pluribus vno die incendijs exortis, ſeptē cohortes, oportunis locis conſtituit, vt binas regiones vrbis, vnaquæq; cohors tueretur, præpoſitis eis tribunis, & ſuper omnes, ſpectabili viro, qui præfectus vigilum appellatur. Atque hæc quidem de magiſtratibus vrbicis. Prouinciales magiſtratus, pro ipſarum prouinciarū formula, diſtinguuntur. Quia enim ex ordinatione Diui Auguſti, prouinciarum: aliæ populo cedunt, aut Senatui: aliæ ipſi principi: quantum ad eas attinet, quæ populi ſunt vel Senatus, ijs præficiuntur, prætores, conſules, proconſules, & legati, à quibus ipſæ prouinciæ, vel prætoriæ, vel conſulares dicuntur. Quantum ad illas alteras, eas ſolet princeps, vel præſidibus, vel legatis Cæſaris, vel præfectis auguſtalibus, vel iuridicis, vel alijs ſimilibus committere, quę inde præſidales prouincię appellantur. Igitur magiſtratus prouinciales, quorum Iuſtinianus hic meminit, hi ſunt, procōſules, & legati, præfecti auguſtales, præſides, procuratores Cęſaris & rationales, iuridici.

DE OFFICIO PROCŌSVLIS ET LEGATI.

Proconſules eodem modo dicti ſunt, quo protutores, nam Poſthumio Albo & Sexto Fuſio Coſſ. bello infeliciter contra Equos geſto, proconſul creatus eſt Titus Quintius, qui prim⁹ in eo magiſtratu fuit: eum ſex lictores præcedebant, cætera omnia habebat, vti conſules, & indę ſtatutum eſt, vt qui conſules

vno

vno anno fuiſſent, ſequenti proconſules eſſent. Deinde proconſules, ad pronincias mittebãtur, qui pleniſſimam iuriſdictionem haberent, vt omnium partes, qui Romę, vel quaſi magiſtratus, vel extra ordinem ius dicerent, ſuſtineant, & maius imperium, in ea prouincia, poſt principem habeant. Legati proconſulum ſunt, qui eorum adminiſtrationi præſtant auxilium, ſic tamen, vt nihil proprium habeant, niſi à proconſule eis mandata fuefuerit Iuriſdictio. Et propterea, ſi quid erit, quod maiorẽ animaduerſionem exiget, remittere legatus ad proconſulem debet, neq; enim vel animaduertẽdi vel coercendi, vel atrociter verberãdi ius habet, licet iudices & tutores dare, mandata iuriſdictione poſſit. Præfectus auguſtalis, ab Auguſto, per quem rebus præficeretur, nomẽ accepit. Et erat quidem ſic potiſſimum dictus is, qui Ægyptum teneret. quoniam Auguſtus, Ægyptum, à reliquis prouincijs ſeponens (quemadmodum author eſt Cornelius Tacitus) præcipuam quandam eius prouinciæ curam habebat, prohibens, ne quis illuſtris, niſi conceſſu principis, ingrederetur Ægyptum, ob eam cauſam, quod quicunque eam prouinciam occupaſſet, facilè poſſet, fame premere Italiam. Nomen præſidis generale eſt, eo quod & proconſules, & legati Cæſaris, & correctores, & omnes prouincias regentes, qui maius habent imperium in pouincia, omnibus poſt principem, prę́ſides appellantur. Procurator Cæſaris eſt, qui fiſci procurationẽ habet. Nã cum in pecunijs principis (eſt enim ærariũ populi) vel fiſcum publicũ ſpectemus, vel patrimoniũ eius priuatũ: q rebus fiſcalibus præeſt, procurator Cęſaris, qui patrimonialibus, rationalis rei priuatæ, nominatur. Iuridicum eũ dicimus, qui poſt rectorem prouinciæ, locum ab eo ſecũdum obtinet, & iudicia prouinciæ, in ſua poteſtate habet. Nunc ſequitur, vt dicendum ſit, de his, qui mandatam Iuriſdictionem habent, & item de ijs, qui aſſeſſores appellantur. nam ſæpenumero fit, vt ipſi magiſtratus, commodè rebus ſupereſſe non poſſint. Qui mandatam

DE OFFICIO PRÆFECTI AVGVSTALIS

DE OFFICIO PRÆSIDIS.

DE OFFICIO PROCVRATORIS CÆSARIS, VEL RATIONALIS.

DE OFFICIO IVRIDICI.

DE OFFICIO EIVS, CVI MANDATA EST IVRISDICTIO.

datam Iuriſdictionem ſuſcepit, proprium nihil habet, ſed eius qui mandauit iuriſdictione vtitur. Verius eſt tamen, more maiorum, iuriſdictionem quidem, quæ iure magiſtratus competit transferri, ſed merum imperium, quod cum ſolius populi ſit, lege datur, non transferri. Nam quæcunque ſpecialiter, lege, vel ſenatuſconſulto, vel conſtitutione principum tribuuntur, mandata iuriſdictione, non tranferuntur. Et ideo quod ad mixtum imperium attinet, mandata Iuriſdictione, à præſide, conſilium non poteſt quidem exercere is, cui mandatur, propterea quod ea res non longe abeſt ab imperio: bonorum autem poſſeſſionem dare poteſt, quia ſapit Iuriſdictionem. Plane imperium quod Iuriſdictioni cohęret, mandata Iuriſdictione, tanquàm cum ſua vniuerſitate tranſit, quia Iuriſdictio, ſine modica coërcitione, nulla eſt.

DE OFFICIO ADSESSORVM.

Officium aſſeſſorum, quorũ iuris ſtudioſi partibus ſuis fungũtur, in his ferè cauſis conſtat: in cognitionibus cauſarum capiendis: poſtulationibus litigatorum audiendis: libellis ſupplicibus accipiendis: edictis, vel perpetuis, vel temporalibus ad Iuriſdictionem pertinentibus, proponẽdis: decretis inter litigantes & interlocutionibus dandis: epiſtolis principis, quibus de iure reſcribitur, excipiendis. Et poſſunt quidem aſſeſſores eſſe, non ſolum ingenui homines, verum etiam libertini. Ordinarium eſt, vt de ingreſſu Iudiciorum dicamus.

DE INGRESSV IN IVDICIVM.

PRIMVS ingreſſus in Iudicium, qui litis conteſtationem antecedit, tribus omnino gradibus, pro numero perſonarum quæ in iure verſantur, vt ſunt iudex, reus, & actor, continetur. quorum vnus eſt, vt is, qui iuriſdictioni præeſt, adeatur: alter, vt iuſſu aut permiſſu Iudicis, aduerſarius in ius vocetur: tertius, vt is qui agere velit, edi-

editionem faciat eorum, quibus intentionem ſuam fundet, vt proinde ſciat reus, vtrum cedere an contendere, ac litem conteſtari, vltra debeat. De eo autem, qui Iuriſdictioni præeſt, is vel merum imperium habet, vel mixtum, vel Iuriſdictionem, ſpeciali nomine ſic dictam. Merum imperium eſt (vti alijs libris latius expoſitū eſt) habere gladij poteſtatem, ad animaduertendum facinoroſos homines, quod etiam poteſtas appellatur. Mixtum, quod ex imperio ſimul & iuriſdictione temperatum, in danda bonorum poſſeſſione præcipuè conſiſtit. Iuriſdictio, eſt priuata iudicandi, iudiciſue ſuper ijs dandi licentia. Leges autem quę circa iuriſdictionem ex edicto prętoris praditę extant, tres fermè ſunt: quarum prima pertinet, ad ea, quę publicè proponuntur, à prætore, perpetuæ Iuriſdictionis cauſa. nam is vel priuata proponebat olim, veluti ſi quem abſentem in ius vocaret: vel publica, veluti, ſi quid quod in fori vſu perpetuo verſari vellet, mādaret. Nam cum prius prętores, ſingulis annis, noui aliquid excogitarēt, circa Iuriſdictionem, lege Cornelia cautū fuit, vt ex edictis ſuis ꝑpetuis, ius dicerent. Secūda pertinet ad eos, qui tēpore magiſtrat' ſui, ius iniquū in aliquē ſtatuūt. Nā cū tāta eſſet olim prętorū authoritas, vt & iuris condēdi poteſtatē haberent, idq́; tum in omnes, tum in ꝑſonas litigatorum: valde prouidendum erat, vt ſi quid in aliquem iniquè ſtatuiſſent tempore magiſtratus, priuati facti, idem paterentur. Tertia de his eſt, qui ius dicenti non obtemperant, quod quidem non tunc cenſetur fieri, cum vocationi non paretur, ſed cum ipſi executioni, quæ quidem vltima eſt in iuriſdictione, non obtemperatur. ſed recitemus ipſas leges.

DE IVRISDICTIONE

Verba Vlpiani hæc ſunt. Si quis id quod Iuriſdictionis „ perpetuæ cauſa, non quod (prout res incidit) in albo, „ vel in charta, vel in alia materia propoſitum erit, dolo „ malo corruperit, datur in eum, quingētorum aureorum „ iudicium, quod populare eſt. Prætor ait: Qui magiſtra- „ tum poteſtatémue habebit, ſiquid in aliquem noui Iuris „ ſtatue- „

QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERV̄ STATVERIT, VT IPSE EODEM IVRE VTATVR.

„ ſtatuerit,ipſe quandoque aduerſario poſtulante,eodem iu
„ re vti debet. Si quis apud eum, qui magiſtratum,pote-
„ ſtatémue habebit,aliquid noui iuris obtinuerit, quan-
„ doq; poſtea aduerſario eius poſtulante, eodem iure ad-
„ uerſus eum decernetur: ſcilicet,vt quod ipſe quis in alte-
„ rius perſona ęquum eſſe credidiſſet,id in ipſius quoq; per-
„ ſona,valere patiatur. Vlpianus ait:Si quis ius dicenti nō obtēperauerit,pœnali iudicio,quāti ea res eſt,tenetur:Nā omnibus magiſtratibus (exceptis duumuiris,qui quoniam municipales ſunt,nihil habent imperij,ſecundū Paulum) ſecundum ius poteſtatis ſuæ, conceſſum eſt,iuriſdictionem ſuam defendere, pœnali iudicio. Is autem videtur ius dicenti non obtemperaſſe,qui quod extremum eſt in iuriſdictione,nō fecit. In ius vocare eſt,iuris experiundi cauſa vocare:qđ quidē duobus modis fiebat:aliâs per denuntiationem, veluti ſi quis aduerſatio ſuo,ſuper mutuo, ſtipulatione,aut expenſolato, diem diceret: aliâs per raptionem in ius,vt cùm quis aduerſarium ſuū, atteſtatione facta,vel duceret,vel ſequi iuberet,vel obtorto collo raperet:atq;id quidē,cū circa nōnullas perſonas, puta magiſtratuū,parentū,& eorum, qui vel publicis,vel alijs pijs negotijs occupātur, nimis indignum videretur: lege cautum eſt, vt ne illos,ſine fraude,in ius vocare cui liceat.Sic enim ait Vlpianus:In ius vocare non oportet,

SI QVIS IVS DICENTI NON OBTEMPERAVERIT.

DE IN IVS VOCANDO.

„ neque conſulem,neque prefectum,neque pretorem,neq;
„ proconſulem,neque cæteros magiſtratus,qui imperium
„ habent,& qui coërcere aliquem poſſunt,& iubere in carcerem duci, nec pontificem dum ſacra facit, nec eos,
„ qui propter loci religionem, inde ſe mouere nō poſſunt:
„ ſed nec eum,qui equo publico,in cauſa publica tranſuehatur,quod quidē accipere poſſumus,vel de recognitione, quā Fabius Maximus inſtituit,cū videlicet equites recēſentur:vel de his,qui in cauſa publica,diſpoſitis equis,cū diplomate principis, cuius & Plinius & Venuleius Iureconſultus meminerunt,proficiſcuntur. Præterea in ius vocari non debet, qui vxorem ducit, aut ea quę nubit,

nec

nec iudex, dum de re cognoſcit, nec dum quis apud prętorem cauſam agit, neque qui funus familiare ducit iuſtaque mortuo faciat. Vel qui cadauer proſequuntur, quod etiam videtur reſcripto diuorum fratrum comprobatum eſſe, quiq; litigādi cauſa neceſſe habet in iure, vel certo loco ſiſti, nec furioſus, nec infantes. Item prætor " ait. Parentem, patronum, patronam, liberos, parentes " patroni, patronæue, in ius ſine permiſſu meo ne quis vocet. In eum autem, qui aduerſus ea fecerit, quinquaginta aureorū, iudicium datur. Enimuero, extra has perſonas ſi quis in ius vocatus non ierit, ex cauſa, à competenti iudice, mulcta, pro iuriſdictione iudicis damnabitur. Nam & ſi quis eum vocauerit, quem ex edicto non debuit, in ius vocatus, venire debet, vt hoc ipſum ſciatur, an iuriſdictio eius ſit. nam quod alibi dicitur, extra territorium ſuum, ius dicenti, impunè non pareri: de pœna aduerſario debita exaudiendum eſt, non de ea, quæ ius dicēti debetur. Etenim edicta, quibus hi qui vocati ſunt, venire iubentur, & alij, quo minus impediant, prohibentur: hæc ſunt. In ius vocati, eant, aut ſatis vel cautum dent. Si " quis eum qui in ius vocabitur, vi eximat, vel quo magis " eximatur, dolo malo faciat, in eum in factum iudicium " dabo, quo iudicio non id continebitur, quod in veritate " eſt, ſed quanti res eſt, ab actore æſtimata, de qua contro- " uerſia eſt. cuius ſolutio, non ipſum reum liberabit, ſed in " ſolius pœnę ſolutionem cedet. Quoniam autem is qui " vocatus eſt electionem habet, vt vel cōfeſtim veniat, vel ſatis aut cautum det (eſt enim aliquid indulgēdum varijs hominum negocijs, nec ad factum pręciſe præſtandum, liber homo facile cōpellendus) videamus quatenus quiſque cautelam reddere compellatur: nam alij ſatiſdarę coguntur, alij iurato promittunt, alij ſuę promiſſioni committuntur. Satiſdare coguntur omnes, de quibus nihil propalam excipitur. Et eſt ſatiſdatio eodem modo appellata, quo ſatisfactio. Nam vt ſatisfacere dicimur ei, cuius deſiderium implemus, ita ſatisfacere dicimur aduerſario noſtro

IN IVS VOCATI VT EANT, AVT SATIS VEL CAVTVM DENT.

NE QVIS EVM QVI IN IVS VOCABITVR VI EXIMAT.

QVI SATIS DARE COGANTVR, VEL IVRATO PROMITTANT, VEL SVÆ PROMISSIONI COMMITTANTVR.

noſtro ,qui pro eo quod a nobis petijt, ita cauit, vt eum hoc nomine ſecurum faciamus, fideiuſſoribus iudicio ſiſtendi cauſa datis. Sed de his quidem fideiuſſoribus, ita cauetur edicto, vt fideiuſſor ſiſtendi iudicio cauſa datus, pro rei qualitate , locuples detur , exceptis neceſſarijs perſonis, in quibus ,quoniam genuina pietas prohibet durius verſari (nam hac ratione comparatum eſt, vt non plena actione , ſed in quantum facere poſſint, teneantur) quilibet recte dari poteſt, non quidem vt euidenter inidoneus, hoc enim nec ciuilis, nec naturalis ratio patitur, ſed tanquàm is, qui conniuentibus oculis, pro locuplete ha-
» beatur. Verba vero edicti hæc ſunt. Si quis parentem, pa-
» tronum, patronam, liberos, aut parẽtes patroni, patronę,
» liberóſue ſuos, eumue quem in poteſtate habebit, vel vx-
» orem vel nurum, in iudicium vocabit, qualiſcunque fide-
» iuſſor iudicio ſiſtẽdi cauſa accipiatur. Satiſdare non compelluntur, poſſeſſores immobilium rerum, qui quidem ſuę promiſſioni committuntur, ob id, quod quaſi pignoribus obſtricti, non facile vadimonium deſerturi videantur, non magis, quàm hi, qui vel prædibus, vel prædijs, id eſt reis aut pignoribus datis cauerint. Poſſeſſor autem accipiendus is eſt, qui in agro vel ciuitate, rem ſoli, tẽpore cautionis, vel ex aſſe, vel pro parte poſſidet. Iurato promittere ſolent hi , qui nec poſſeſſores ſunt rerum immobilium, nec fideiuſſores vllos inueniunt, qui, ſi ex conceſſa cauſa, hoc deſeruerint, non videntur peieraſſe. Equidem, ſi quis eum, de quo noxalis actio eſt, iudicio ſiſti promiſit, prætor ait, in eadem cauſa eum exhibere , in qua tunc eſt, donec iudicium accipiatur, videlicet, ne medio tempore, ius actoris ad experiendum deterius fiat. veluti ſi ei qui in foro promiſſoris cõueniri non poteſt, vendatur, vel potẽtiori detur, nam his caſibus, magis eſt, vt non videatur, in eadem cauſa ſiſti. Iã autẽ quod ad vim & effectum ſatiſdatiõis attinet, primũ, ſi per aliquem fiat, quo minus quis in iudicio ſiſtat, æquiſſimum putauit eſſe prętor, & ad vigorẽ diſciplinæ publicæ admodum pertinere, dolum

SI EX NOXALI CAVSA AGATVR QVEMADMODVM CAVEATVR.

DE EO PER QVEM FACTVM ERIT QVO MINVS QVIS IN IVDICIO SISTAT.

dolum eius coërcere, qui impedit aliquem iudicio ſiſti: quemadmodũ & de eo, qui in ius vocatum vi eximit, ſupradictũ eſt. Feciſſe aũt dolo malo, nõ tantũ is putatur, q̃ ſuis manib⁹, vel per ſuos retinuerit, vel veniẽti ad iudicium, aliquid pronũciauerit triſte, propter quod is neceſſe habuerit, ad iudiciũ non venire: verũ qui alios quoq; rogauit, vt eum detinerent vel abducerent, ne iudicio ſiſtat. Actio autem, quæ aduerſus eum competit, in factum eſt, quanti interfuit, eum ſiſti. In quo quidẽ iudicio, non tãtum verſatur, quãtum in iudicio contra eximẽtem: nam ſolent veteres vim omnẽ grauius, quã dolum, quẽ primus Gallus Aquilius vindicaſſe dicitur, coërcere: & ideo deducit tantũ actor, ſi quid amiſerit, ob eam rem, veluti ſi reus tempore dominiũ rei, interim ſibi acquirat, vel actione liberatus fuerit. Alter effectus ſatiſdationis eſt, vt, ſi quis cautionibus in iudicio ſiſtendi cauſa factis, ipſe nõ obtemperauerit, tãq; clauſula ſtipulatiõis pœnalis in caſum quoad diem non ſiſteret conceptæ, iã commiſſa, iudiciũ detur: niſi forte negotium prius tranſactum ſit, quàm ſiſti oporteret, vel municipali aliquo munere, aut valetudine, tempeſtatéue, vel alia qua iuſta cauſa impeditus, non venerit, nam his caſibus placuit, exceptionem dari, propter neceſſitatem, cui reſiſti non poteſt. Quẽadmodum & illud etiam iuſtam excuſationem meretur, ſi forte vel ferię inciderint, quas requietis à litibus cauſa, hominum generi à Dijs tributas, Plato ſcriptum reliquit, vel dilatiões legittimæ fuerint conceſſæ. De ferijs, oratione diui Marci exprimitur, ne quis meſſium, vindemiarumque tempore, aduerſarium cogat ad iudicium venire, quia occupati circa rem ruſticam, in forum compellendi non ſunt, niſi forte de eo agatur, quod tempore, vel morte interiturum eſſet: nam eadem oratione diuus Marcus in ſenatu recitata, effecit, de alijs etiam ſpeciebus, prætorem adiri diebus feriaticis, vtputa, vt tutores vel curatores dentur, vt officia admoneantur, ceſſantes excuſationes allegẽtur, alimẽta conſtituãtur, ætates probẽtur,

SI QVIS CAVTIONIBVS IN IVDICIO SISTENDI CAVSA FACTIS NON OBTEMPERAVERIT.

DE FERIIS ET DILATIONIBVS & DIVERSIS TEMPORIBVS.

ventris nomine in poſſeſſionem mittatur, vel rei ſeruandę cauſa, vel legatorum fideiue commiſſorum vel damni infecti: item de teſtamentis exhibendis: vt curator detur bonorum eius cui an hæres exſtiturus ſit, incertum eſt, aut de alendis liberis, parentibus, patronis, aut de adeūda ſuſpecta hæreditate, aut vt adſpectu atrox iniuria æſtimetur, vel fideicommiſſaria libertas præſtanda. De dilationibus iuſtrumentorum, oratione quidē Diui Marci, amplius quàm ſemel, non eſſe dandam inſtrumentorum dilationem, ex preſſum eſt: ſed vtilitatis litigantium gratia, cauſa cognita, iterum dilatio, tam ex eadem, quàm ex alia prouincia, ſecūdum moderamen locorum, impartiri ſolet, & maxime ſi aliquid inopinatum emergat. De illis dilationibus, quę ſingulis cauſis, hoc eſt ſingulis capitibus & articulis litis tribui ſolent, hoc probatum eſt, vt in pecuniarijs cauſis, omnis dilatio ſingulis cauſis plus ſemel tribui non poſſit, in capitalibus autem, reo tres dilationes, accuſatori duæ dari poſſint, idque ad ſimilitudinem eius quod Aſconius refert, in perorādo, accuſatori duas, reo tres horas tributas, apud veteres fuiſſe. Atque hæc quidem, de aditione eius, qui iuriſdictioni prçeſt, & de in ius vocando, nunc vero ſequitur, vt de edendo explicemus.

DE EDENDO.

Ait igitur Vlpianus. Qua quiſq; actione agere vo » let, eam edere debet. Nam æquiſſimum videtur, » eum qui acturus eſt, actionem edere, vt proinde ſciat » reus, vtrum cedere, an contendere vltra debeat. & ſi » contendendum putet, veniat inſtructus ad agendum, co» gnita actione, qua conueniatur. Edere eſt, etiam copi» am deſcribendi facere, vel in libello complecti & dare vel » dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat ad» uerſarium ſuum ad album, & demōſtret quod dictaturus » eſt, vel id dicendo, quo vti velit. Editiones ſine die & » conſule fieri debent, ne quid excogitetur è die & conſule, » & prçlato die fiat. Diem autem & cōſulem excepit præ» tor, quo inſtrumentum conſcriptum eſt, non in quem ſo» lutio cōcepta eſt: nam dies ſolutionis ſicuti ſumma, pars

eſt

eſt ſtipulationis, rationes tamen cum die & conſule edi «
debent,quoniam accepta & data non aliàs poſſunt appa «
rere, niſi dies, & conſul fuerit editus. Edenda ſunt o- «
mnia,quæ quis apud iudicem editurus eſt,non tamen vt «
& inſtrumenta, quibus quis vſurus non eſt,compellatur «
edere. Edere non videtur,qui totam ſtipulationem non «
edit. Eis,qui ob ætatem, vel ruſticitatem,vel ob ſexum «
lapſi, non ediderunt,vel ex alia iuſta cauſa, ſubuenietur. «
Hactenus Vlpianus: Quoniam autem pro illo dubitari poteſt,vtrum & argentarij,qui,quia publicum munus in permutandis, fœnerãdiſue pecunijs, tam ſuis,quàm alienis, apud ſe depoſitis, ſuſtinent, multis gaudent priuilegijs,rationes edere cogantur: non ſuperuacaneum futurum putauit prætor, ſi de his nominatim & ſpecialiter ediceret.Et ſanè cum ſingulorum rationes,quorum pecunias,ad menſam ſuã depoſitas habent,conficiant:æquum eſt,id quod mei cauſa confecit,meum quodammodo inſtrumentum mihi edi,idque ſiue cum ipſo argẽtario controuerſia eſt, ſiue cum alio: nam hæc principalis eorum opera eſt,vt actus ſui rationes,diligenter conficiant. Ait itaque prætor: Argentariæ menſæ exercitores ratio- «
nem,quæ ad ſe pertinet,edant adiecto die & conſule. «

Rationem autem eſſe Labeo ait, vltro citro dandi,accipiendi,credendi,obligandi,ſoluendi ſui cauſa, negotiationem. Ac cum omnis ratio conſtet, aduerſarijs, diarijs, calẽdarijs,& libro accepti & expenſi,qui quidẽ liber præcipuus eſt & principalis,partes eius ſunt,data & accepta,in his quæ per prę ſentariam pecuniam,vel mercem, exercentur: credita & obligata in ijs,in quibus alter alrius fidem ſequitur. Ea autem ratio, ad me pertinere cenſetur,quam argentarius, me mandante, vel procuratore meo, tractauit. Plane, licet argentarius edere ipſe compellatur,tamẽ contra edi ſibi petere non poteſt,nam inſtructus eſſe debet,inſtrumento ſuæ profeſſionis,& eſt abſurdum,cum ipſe in ea cauſa ſit,vt edere debeat,ipſum petere,vt edatur ei,nam & ſi is,cui editum eſt,iterum edi

poſtulet, non niſi cauſa cognita ,auditur. ſic enim habet „ edictum prætoris:Argentario,eiue,qui iterum edi poſtu- „ larit,cauſa cognita, edi iubebo. Is autem, qui in hoc edictum incidit, id præſtat, quod interfuit mea , rationes edi,cum decernerentur à prætore.

DE HIS, QVÆ TEMPORE LITIS FERE ACCIDVNT.

EXPLICATIS ijs, quæ ad ingreſſum in iudicium,pertinent: ſupereſt, vt de his,quæ tempore litis,accidere fermè ſolent,nõnihil dicamus. Hæc autẽ ſunt quatuor,pacta de non petẽdo,vel tranſactiones,poſtulationes, reſtitutiones in integrũ,& compromiſſa. DE PACTIS Pactum,à pactione dicitur, vnde etiam pacis nomen appellatum eſt, nam pacionem antiqui dicebant,quam nunc pactionem dicimus,ducto nomine, à veteri verbo pago,vel pango, quod cum in vnum cõuentionem ſignificat, pagis quoq; nomen,ſecundũ nonnullos,dediſſe videtur. Et eſt pactio, duorũ,pluriúmue in idem placitum, conſenſus. Sunt autem pactionum,ſiue potius conuentionum,quæ generales ſunt, & ad omnes contractus & tranſactiones negotiorum pertinent (vt nunc duas diuiſiones , è duabus iuris diuiſionib' ductas,breuitatis gratia,in vnam conijciamus,)tres ſpeces. Aut enim ex publica cauſa fiunt,aut ex priuata:priuata,aut legittima,aut iuriſgentium. Publica cõuentio eſt,quæ fit per pacẽ,quoties inter ſe duces belli, quædam paciſcuntur:quæ quidem pactiones,iure fœciali confirmantur, cuius magna ſemper apud Romanos habita fuit authoritas. Legittima eſt,quæ iure ciuili inducitur, & lege aliqua confirmatur, & ideo interdum ex nudo pacto actio naſcitur,vel tollitur,quoties lege,vel ſenatuſconſulto,vel alia aliqua parte iuris ciuilis,vt in donatione,quę conſenſu hodie cõſtat,videmus,adiuuatur. Iuriſgentium cõuentiones,quædam actiones pariunt, quędam exceptiones.Quę actiones pariunt,vel ob id pariunt,

quia

quia tranſeunt in proprium nomen contractus, qui ſuam habent iure ciuili præſcriptam agendi formulam, vt emptio venditio, locatio conductio, non autē permutatio, quæ à mercibus mutandis, priſcū iuriſgentium nomē, nō ſpeciale cōtractus, obtinet: non magis, q̄ adoptiōis aut cognationis nomē, ſpeciale dici poteſt, eò, quod ſpecialiter ei opponatur, arrogatio aut agnatio: vel ob id, quia negotiū in ſe aliquod habeāt & συνάλλαγμα: nam ſi dedi tibi rem, vt mihi aliam dares, naſcitur propter conuentionē, & dationē inſecutam, (ne videlicet quis decipiatur) actio in factū, quæ pręſcriptis verbis, ſine formula, proponitur. Quæ autem cōuentiones, exceptiones pariunt, nuda pacta dicūtur, ex quibus nulla ob eam rē naſcitur actio, quia neq; legittimis verbis aut literis conſtant (nā hac ratione prohibet Plato, ne de ijs cōtractibus, qui alio loco, quā in foro cōtrahuntur, actio detur) neq; certū nomen cōtract⁹ habēt, ita vt in formā aliquā ordinariam actionis, includi nō poſſint. Nec etiā viſum eſt, extraordinariā præſcriptis verbis actionē, illis accōmodare, niſi queādmodū dictū eſt, datū aliquid, vel factū ſit: ne aut facilè decipiātur ſimplices & rudes homines, aut in infinitū, multitudo iurgiorū excreſcat. Cæterū exceptiones, ideo ex ijs dātur, quia ſcilicet & iuriſgentiū ſunt exceptiones, queādmodum & ipſa pacta, & ratio ipſa ſuadet, vt retētio defenſioq;, tāq̄ naturalis, multo facilius, q̄ actio ac petitio cōcedatur. Atq; hoc quidem eſt, quod potiſſimū hic tractatur, vt ſi pactum aliquod liberatoriū, de non petendo, factū ſit, cuſtodiatur. ſic enim ait prætor: Pacta cōuenta, quę neq; dolo malo, neq; aduerſus leges, plebiſcita, ſenatuſcōſulta, edicta principū, ‹‹
neque quo fraus, cui eorum fiat, facta erunt, ſeruabo. In ‹‹
telligiturque propriè paciſci is, qui donationis cauſa, ‹‹
rem certam & indubitatam, liberaliter remittit. Qui tranſigit, quaſi de re dubia, & lite incerta neque finita tranſigit, cum videlicet, aliquo dato, vel retento ſeu promiſſo, à lite receditur, idque vel per ſolam aquilianam ſtipulationem, quę plerumq; trāſactioni ſubijci ſolet, vel pœ

DE TRANSACTIONIBVS.

nalem quoque ſtipulationem ſubiectam, quod quidẽ con ſultius eſt, quia reſciſſo forte pacto, pœna ex ſtipulatu pe ti poteſt. Planè cum homines vitæ ſequioris, quibus alimenta relicta erant, facile tranſigerent, contenti modico præſente: diuus Marcus, oratione in Senatu recitata ef fecit, ne aliter alimentorum tranſactio rata eſſet, quàm authore prætore facta.

DE POSTVLANDO.

Poſtulare, eſt deſideriũ ſuum, vel amici ſui (veluti cũ quis vel tanq̃ patronus & orator, vel tanq̃ aduocatus, qui aut ius ſuggerit, aut præſentiã ſuam amico accommodat, vel tanq̃ procurator abſentis, aut cognitor, qui cauſam nouit præſentis interuenit) in iure apud eũ qui iuriſdictioni prçeſt, exponere: vel alterius deſiderio contradicere. Ne autem ſine delectu paſſim apud prætorẽ poſtuletur, & vt dignitatis, & decoris, ratio habeatur: ea propter tres fecit ordines poſtulantiũ prætor. Quoſdã in totũ prohibuit poſtulare, quibuſdã pro ſe permiſit, quibuſdã & pro certis duntaxat perſonis, & pro ſe permiſit. In totum prohibẽtur, propter pueritiã minores annis 17. qui nõdum virilem togam ſumpſerunt. & propter caſum, ſurdi, qui in totum nõ audiunt. Pro ſe permiſit, ſed pro alijs prohibuit mulieres, propter ſexus verecũdiam, nam hac de cauſa ſolas innuptas, pro ſe verba facere, permiſit Plato. cæcos, propter caſum, muliebria paſſos, capitali crimine damnatos, & qui cũ beſtijs depugnauerunt, propter turpitudinẽ. De his qui pro ſe, & certis tantum perſonis, recte poſtulant, ait prætor, in hunc modum: „ Qui lege plebiſcito, ſenatuſcõſulto, edicto, decre„ to principũ, niſi pro certis perſonis poſtulare prohibẽtur, „ qui ex his omnibus in integrũ reſtituti nõ erunt, hi pro „ alio q̃ pro quo licebit, in iure apud me ne poſtulent, prçe„ terq̃ pro parẽte, patrono, patrona, liberis parentibuſq;, „ patroni, patronæ, liberíſue ſuis, fratre, ſorore, vxore, ſo„ cru, genero, nuru, vitrico, nouerca: priuigno, priuigna: pu„ pillo, pupilla: furioſo, furioſa: cui eorũ à parẽte aut de ma„ ioris partis tutorũ ſentẽtia, aut ab eo, cuius de ea re Iuriſ„ dictio fuit, ea tutela curatióue data erit. Nõ poſſunt autẽ

niſi

niſi pro ſe, ac pro certis perſonis poſtulare infames, de quibus, vt intelligamus quinam illi ſint, prætoris verba ſic dicunt. Infamia notatur, qui ab exercitu, ignominiæ „ cauſa ab Imperatore eóue cui de ea re ſtatuendi poteſtas „ fuerit, dimiſſus erit. Qui artis ludicræ pronunciãdiue cau „ ſa in ſcænam prodierit, qui lenocinium fecerit. Qui in iu- „ dicio publico calumniæ prębaricationiſue cauſa quid fe- „ ciſſe iudicatus erit. Qui furti, vi bonorum raptorum, in- „ iuriarum de dolo malo & fraude ſuo nomine damnatus „ pactúſue erit. Qui pro ſocio, tutelæ, mandati, depoſiti ſuo „ nomine, non contrario iudicio damnatus erit. Qui eam „ quæ in poteſtate eius eſſet, genero mortuo (cũ eum mor- „ tuum eſſe ſciret) intra id tempus, quo lugere virum mo- „ ris eſt, antequã virum elugeret, in matrimonium collo- „ cauerit: eámue ſciens, quis vxorem duxerit, non iuſſu eius „ in cuius poteſtate eſt. Et qui eum quem in poteſtate- „ haberet, eam de qua ſupra comprehenſum eſt, vxorem „ ducere paſſus fuerit. Quiue ſuo nomine, non iuſſu eius in „ cuius poteſtate eſſet, eiúſue nomine quem quámue in po- „ teſtate haberet, bina ſpõſalia, bináſue nuptias, in eodẽ tẽ- „ pore conſtitutas habuerit. Præter has perſonas ac non- „ nullas alias ſimiles, reliquis omnibus permiſſum eſt, non minus ꝓ alijs, quã pro ſe poſtulare. Sed hoc cõtingit duobus modis, vel mandatu domini, vel ſine mandato. Mãdatu domini, veluti ſi quis iuſſu illius, cauſam eius, tanquàm procurator agat, aut tanquàm defenſor tueatur, aut ſi vniuerſitas aliqua ſit, tanquàm ſyndicus agat ac defendat, Sine mandato, veluti ſi quis negotia amici ſui abſentis, iniuſſus gerat. Procuratorem, quem olim vindicem vocatum refert Boëtius, definit Vlpianus in hunc modũ. Procurator eſt, qui aliena negotia, vel plura vel vnum, mandato domini, vel coram, vel per nũcium aut epiſtolam, facto, adminiſtrat, cuius quidẽ vſus perquàm neceſſarius eſt, vt qui ſuis rebus ipſi ſupereſſe vel nolunt, vel nõ poſſunt, per alios poſſint, vel agere vel cõueniri. Edicit autem de eo prætor, his fermé verbis. Procuratorem ad „ litem

DE HIS QVI NOTANTVR INFAMIA.

DE PROCVRATORIBVS ET DE DEFENSORIBVS.

,, litem ſuſcipiendam datum, pro quo conſentiente, domi-
,, nus, iudicatum ſolui expoſuit, iudicium accipere cogam,
,, niſi forte iuſta cauſa interuenerit. Nã quantum ad ipſum
,, dominũ attinet, is ante ſuſceptam litem, procuratorem
,, mutare ac reuocare poteſt, poſt acceptum verò iudicium,
,, non niſi cauſa cognita. Præterea, cuius nomine quis a-
,, ctionem ſibi dari poſtulauerit, is eum, viri boni arbitratu
,, defendat: & ei quo nomine aget, id ratum habere eum, ad
,, quem ea res pertinet, viri boni arbitratu ſatiſdet. Nam æquum viſum eſt prætori, eum qui alicuius nomine, vt procurator experitur, eundem etiam defenſionem ſuſcipere. Et quidem ei, qui mãdatu abſentis agit, hoc incumbit, vt ratam rem dominũ habiturum ſatiſdet: qui abſentem defendit, iudicatũ ſolui, niſi ſi forte vtrumq; dominus in iudicio corã expediuerit. De ſyndicis, licet regulariter propter factiões, neq; ſocietatẽ, neq; collegiũ, neq; huiuſmodi corpus paſſim omnibus habere concedatur: quibus tamẽ permiſſum eſt corpus habere, collegij vel ſocietatis, ijs ad exemplum Reip. res cõmunes habere licet arcam communem, & actorem ac defenſorem, ſiue ecdicum ac ſyndicum, per quem tanquàm in Republica, quod cõmuniter agi fieriue oporteat, agatur, fiat. Cęterũ rũ nulli permittitur nomine ciuitatis vel curiæ experiri, niſi ei, cui lex permittit, aut lege ceſſante, ordo dedit, cum duæ partes adeſſent, aut amplius quàm duæ.

QVOD CVIVSQVE VNIVERSITATIS NOMINE VEL CÕTRA EA AGATVR.

DE NEGOTIIS GESTIS.

Quod ad negotiorum geſtores attinet, quoniam magna vtilitas abſentium verſatur, ne indefenſi, rerum poſſeſſionem, aut venditionem patiantur, vel pignoris diſtractionem, vel pœnę cõmittendę actionem, vel iniuria rem ſuã amittant: ideo ſi quis abſentis negotia geſſerit, licet ignorãtis, tamẽ quicquid vtiliter in rem eius impenderit, vel etiã ipſe ſe in rem abſentis alicui obligauerit, habet eo nomine actionẽ. ait nãque prętor. Si quis negotia alteri-
,, us, ſiue quis negotia, quæ cuius cum is moreretur fuerint
,, geſſerit, iudiciũ eo nomine dabo. Quoniã autem ſępe nu-
,, mero accidit, vt calũnię inferẽdę quis animo, ad poſtulandum

DE CALVMNIATORIBVS.

dum, tam ſuo, quàm alieno nomine, procedat: merito comparatũ eſt, vt in eum, qui vt calũniæ cauſa, negotium faceret, vel non faceret, pecuniam accepiſſe diceretur, intra annũ in quadruplũ, ad exẽplum furis, eius pecuniȩ quã accepiſſe dicetur, poſt annũ ſimpli, in factũ actio competat. Ac diuinus quidẽ author Plato, in extremo dialogo, de legibus vndecimo, modis omnibus dandam operam eſſe cenſet, ne iudicialem diſceptationẽ, quȩ quia humana omnia manſuefacit, vtiq; bonũ eſt, peruerſa eius imitatrix calũnia, corrũpat, nec in ciuitatẽ bene inſtitutã aditũ habeat. Hoc edicto, tenetur etiã is, qui depectus eſt. Depectus aũt dicitur, qui turpiter pactus eſt, de lite quam cœpit non peragẽda. In integrũ reſtitutiones, magno Reipub. bono ſunt conſtitutȩ. Nã cum in multis cauſis cõtingat, vt in fraudem quis illiciatur, nec fas ſit legem conuentionis, directa via infringere, quippe ne eluſoria reddantur iura ciuilia: recte conſtitutum ac inductum eſt, vt per reſtitutionem in integrum, quaſi per obliquũ, ei qui vel ſua facilitate lapſus, vel alieno dolo circumuentus eſt, ſubueniatur. Veluti ſi vel metu quis & vi coactus, vel quod cõtrarium eſt, dolo & machinatione inductus, promittat: ſi per ætatem, aut abſentiam, aut ſtatus mutationem, aut iuſtum errorem, in captionem incidat. Nam prioribus caſibus, etiam actio tribuitur, aduerſus eos, qui vel vi, vel dolo quid extorſerint: poſterioribus, redintegratione facta, perinde quaſi nullum negotium interceſſiſſet, damnum acceptum reſtauratur. Sed tractemus ordine de ſingulis, & primo quidem de eo, quod metus cauſa factum eſt. Nam metum accipiendum Labeo ait, non quemlibet timorem, nec vani alicuius hominis, ſed maioris malitatis, & qui merito in hominem conſtantiſſimum cadat. de hoc ſic prætor ait. „Quod metus cauſa geſtum erit, ratum non habebo.„ Aut enim imperfecta res eſt, aut perfecta. Imperfecta, veluti ſi ſtipulationem numeratio non eſt ſecuta, quo caſu exceptio competit aduerſus agentem: perfecta, veluti ſi poſt

DE IN INTEGRVM RESTITVTIONIBVS.

QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT

ſtipula-

ſtipulationem, & numeratio facta eſt, quo caſu interdum exceptio competit, & regulariter actio. Vertitur autem in hac actione, intra annum quadruplum, ſi admonitus à iudice reus, contumacem ſe præbeat, nec rem reſtituat. nam alioqui ſimplum dando, liberari poteſt, nec debet propter ius ſtipulationis quo nititur, in quadruplum, niſi per admonitionem conuictus fuerit de contumacia, condemnari: poſt vero annum in ſimplum, quia ſcilicet quadrupli pœna, cum per prætorem infligatur, merito finitur anno, quemadmodum & ipſummunus prætoris. Dolus malus, eſt omnis calliditas, fallacia, machinatio, ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum, adhibita. De hoc, ne fortaſſe dolus aliquē lucro afficiat, verba edicti talia ſunt. Quæ dolo malo facta eſſe dicentur, ſi de his rebus alia actio non erit, & iuſta cauſa eſſe videbitur, iudicium dabo. Ideo non contentus fuit prętor, dolum dicere, ſed adiecit, malum: quoniam veteres etiam bonum dolum dicebant, & pro ſolertia hoc nomen accipiebant, maxime ſi aduerſus hoſtem latronémue quis machinaretur. Ideo ita demum hanc actionem pollicetur prætor, ſi alia actio non ſit, quia cum dolus tanquàm vulpeculæ, maiore odio dignus habeatur, quam vis, quemadmodum inquit Cicero, famoſa eſt hęc actio, & ideo nō temerè debet à prætore decerni, ſi ſit ciuilis, vel honoraria, qua poſſit experiri. Ideo deniq; cauſæ cognitionem prętor inſeruit, quia nō eſt paſſim hæc actio indulgenda, veluti, ſi modica ſumma ſit, id eſt, vſque ad duos aureos, vel aduerſus parentes patronóſue, quorum famæ parcendum eſt, agatur. Cum prius impunitus fermè dolus eſſet, primus fundauit hāc actionem Gallus Aquilius, quam Cicero, euerriculum malitiarum omnium appellat. Nam comprehenditur arbitrio iudicis per admonitionē, vt ſupra diximus, reſtitutio (eſt enim eadem vtrobique ratio) & niſi fiat reſtitutio, ſequitur condemnatio, non quidē in quadruplum, quia res nō habet ſpeciem rapinę, quemadmodum in metu ſit,

DE DOLO MALO.

tu ſit,ſed q̃ti ea res eſt,quaſi ſcilicet odiũ doli,ſatis puniatur per infamiá. Ætate lapſos accipimus eos,qui minores 25.annis circũſcripti ſunt.Nam prętor naturalé ęquitaté ſecutus,tutelam minorũ ſuſcepit,vtpote cũ inter oés conſtet,fragile eſſe & infirmũ huiuſmodi ętatiũ conſiliũ, & multis captionibus ſuppoſitũ,multorũq; inſidijs expoſitum. Prætor edicit: Quod cũ minore q̃ vigintiquinq; annis natu geſtum eſſe dicetur,vti quęq; res erit animaduertá.Illa verba: VTI QVÆQVE RES ERIT: cauſæ cognitioné ſignificant. Nam ſciẽdum eſt,non paſſim minoribus ſubueniri;ſed ſi capti eſſe proponantur,& proinde, qui ſobriè rem ſuam adminiſtrans,occaſione damni, non inconſultè accidentis, ſed fato , vult reſtitui: non auditur. Et præterea,ſi forte alia quoque actio poſſit competere,citra in integrum reſtitutionem,non admittitur, hoc enim quoque in cauſæ cognitione verſatur . Item non ſemper ea,quæ cum minoribus geruntur,reſcindenda ſunt,ſed ad bonum & æquum redigẽda,ne magno incommodo huius ætatis homines afficiãtur,nemine cum his contrahente , & quodammodo commercio eis interdicetur. Itaque niſi aut manifeſta circunſcriptio ſit, aut tam negligenter in ea cauſa verſati ſint, prætor ſe interponere non debet, ſed quoties ſe interponit,reſtitutio ita facienda eſt,vt vnuſquiſque in integrum ius ſuum recipiat:pendetq; huius edicti executio,nõ ex propria aliqua actione,vel cautiõe,ſed ex mera prętoris cognitiõe, quę meri eſt officij.Per ſtatus mutationem alterius, damnũ patiuntur illi,quorum aduerſarij, cum quibus cõtraxerunt,in alienam poteſtatem ſe tradunt,quo caſu, ipſo iure , extinguitur aduerſum eos vtilitas actionis , cum bona eorum , cum capite ambulent . Sed ne tamen ex ea re damnum cuiquam fortaſſis aliquod accedat , ait prætor : Qui quæue , poſteaquàm quid cum his actum cõtractúmue ſit, capite deminuti deminutę eſſe dicẽtur, in eos eáſue , perinde quaſi id factum non ſit , iudicium dabo . Cum autem tres ſint capitis deminutiones,pro

DE MINORIBVS VIGINTIQVINQVE ANNIS.

DE CAPITE MINVTIS.

numero eorum, quæ tum iure gentium, tum ciuili, tum familiari, competunt, cuiuſmodi ſunt libertas, ciuitas, & familia: hoc edictū pertinet, ad eas capitis deminutiones, quę ſalua ciuitate contingunt. Cęterum, ſiue amiſſione ciuitatis, ſiue libertatis, cōtingat capitis deminutio: ceſſabit edictum, neque poſſunt hi penitus conueniri: dabitur plane actio in eos, ad quos bona eorum peruenerunt. Nomen capitis deminutionis inde profectum eſt, quod quemadmodum illa res deminui, non perire, Caio Iureconſulto dicitur, quæ in alienā venit poteſtatē: ita etiam is, caput aliquod, ſtatus ſui, nō perdere dici debeat, ſed eo minui, qui in alterius poteſtatem, & iura concedit. Fit autem horū trium capitum mentio, apud Terentium, in Eunucho, ſub perſona Chremetis, aſſerentis ſororē ſuam in libertatē: Principio dico eam eſſe liberam, ciuē Atticam, meam ſororē. Qui per abſentiam ſuam vel alterius læſi ſunt, vti ijs ſuccuratur, inquit Vlpianus, nemo non iuſtiſſimum eſſe confitebitur, ne videlicet aut officium ijs ſit damnoſum, aut alteri per alterum, iniqua conditio offeratur, & ideo lęſum ius per id tempus quo quis Reip. operam dabat, vel aduerſo caſu laborabat, corrigitur, nec non & aduerſus eos, qui vel abſentes Reipublicæ cauſa fuerint, vel apud hoſtes detenti, ſuccurritur, ne vel obſit, vel proſit, quod euenit. verba autem edicti talia ſunt.

EX QVIBVS CAVSIS MAIORES XXV. ANNIS IN INTEGRV̄ RESTITVANTVR.

„ Si cuius quid de bonis, cum is metu, aut ſine dolo „ malo Reipublicæ cauſa abeſſet, ſiue vinculis, ſeruitu- „ te, hoſtiumque poteſtate eſſet: ſiue cuius actionis eorum „ cui dies exiſſe dicetur: item ſi quis quid vſu ſuum fe- „ ciſſet, aut quod non vtendo amiſit cōſecutus, actionéue, „ qua ſolutus ob id quod dies eius exierit, cum abſens non „ defenderetur, ſiue vinculis eſſet, ſecúmue agendi pote- „ ſtatem non faceret, aut cum eum inuitum in ius vocare „ non liceret, neque defenderetur, cúmue de ea re magiſtra „ tus appellatus eſſet, ſiue cui pro magiſtratu, ſiue dolo ipſi- „ us actio exempta eſſe dicetur, earum rerum actionem in- „ tra annum, quo primum de ea re experiundi poteſtas erit:

erit. item ſi qua alia mihi iuſta cauſa eſſe videbitur, in «integrum reſtituam, quod eius per leges, plebiſcita, ſena «tuſcōſulta, edicta, decreta principum licebit. Iam autem «quantum ad eam læſionem pertinet, quæ iuſto errore contingit, omnibus modis magiſtratus id agit, ne cuius deterior cauſa fiat, ex alieno facto. Et cū intelligeret prætor, iudiciorum exitum, interdum duriorem nobis conſtitui, oppoſito nobis alio aduerſario: in eam quoq; rem proſpexit: vt ſi quis alienādo rem, alium nobis aduerſarium ſuo loco ſubſtituerit, idq; data opera in fraudem noſtram fecerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti noſtra interſit, alium aduerſarium nos nō habuiſſe, itaque ſi alterius prouinciæ hominem, aut potentiorem nobis oppoſuerit aduerſarium, tenebitur. Dicimurq; iſto modo, per iuſtum errorem, hoc eſt, per deceptionem aduerſarij, quæ nobis, iuſtam querelam pariat, lædi, nam ſic accipitur apud Virgiliū ERROR, dū dicit: Aut aliquis latet error, equo ne credite Teucri. Et profecto cum ad eam rem potiſſimum conſtitutus ſit princeps, vt humiliores à potentiorum vi defendat, & ne quam iniuriam ab ijs patiātur, lege lata, vti inquit Cicero, prohibeat: recte prouiſum, ac cautū eſt, vt ne ratione potētatus, in aliquē alienare cui liceat. Reſtat vt de arbitris dicēdū ſit, quorū magnus & perneceſſarius eſt vſus in Repu. Nam diuinus authorPlato, primū illud monet periclitandū, vtrum lis aut cōtrouerſia, interpoſitis vicinis arbitris, componi poſſit, nec ne, priuſquam ad iudicium eatur. Et eſt quidem compromiſſum, ad ſimilitudinem iudiciorum redactum, ſed cum ex eo non poſſit exceptio rei iudicatæ naſci, ne priuata publicis exequentur, placuit plenū compromiſſum, non aliter fieri, quàm cum pœnæ adiectione, ne eluſoria fiat arbitri ſententia, ſed vt metu pœnæ ei pareatur. Quantum ad ipſos arbitros attinet: Tametſi neminem prætor cogit arbitrium recipere, (quoniam hæc res libera & ſoluta eſſe debet, & extra neceſſitatem iuriſdictionis poſita) attamen vbi ſemel quis receperit, in ſe arbitrium,

DE ALIENATIONE IVDICII MVTANDI CAVSA FACTA.

DE RECEPTIS, QVI ARBITRIV̄ RECEPERVNT, VT SENTENTIAM DICANT.

delictis tractat pertinere,huc autem,illa propriè ſpectare, quæ neque tractatum inter perſonas litigatorũ aliquem, qui quidem actionem producat,ante ſe habeant,nec cõtineant ſcelus aliquod,ac maleficium, quod criminale iudicium adferat,neq; deniq; factum vllum,quod prętorianum remedium inducat. Sunt autẽ horum iudiciorũ, alia in rem,alia in perſonam,alia mixta. In rem ſunt,per quæ rẽ noſtrã,quæ ab alio poſſidetur, petimus,& ſemper aduerſus eum ſunt,qui rem poſſidet. In perſonã,quibus aduerſus eum agimus,qui nobis ſine conuentione aut ſcelere obligatus ſit, ad dandum,vel faciendũ,& quę ſemper aduerſus eundẽ locũ habẽt.Mixta,quæ vel cũ in rem ſint, præſtationes tamẽ habent perſonales, vel quæ cũ in perſonam inferũtur,tamẽ aliquid cõtinent,quod in rem ſit. Sed cũ eorum quæ in rem ſunt, quędã ſint vniuerſitatis, quędam ſingularũ rerũ:prius explicabimus,de his,quę ad vniuerſitatũ petitionẽ pertinẽt, poſt deinde vero,ad ſingularũ rerũ vindicationẽ trãſgrediẽtes, qd in ijs iudicijs, quę vel in perſonã,vel mixta ſunt,obtineat,ſecũdũ propoſitũ ordinẽ oſtendemus. Cæterũ priuſq̃ eo perueniamus,nõ erit alienũ,ſi de ipſis in genere iudicijs,deq; ordine procedẽdi,& vbi quis agere vel cõueniri debeat,nõnihil præpoſuerimus.Nã qui neq; iuriſdictioni præeſt,neq; à principe poteſtate aliqua prędituseſt,neq; ab eo qui ius dandorũ iudicũ habet, datus eſt,nec ex cõpromiſſo ſumptus, vel ex aliqua lege cõfirmatꝰ eſt,iudex eſſe nõ poteſt. Iudicẽ aũt dare poſſunt,quibꝰ hoc lege,vel cõſtitutiõe,vel ſenatuſconſulto cõceditur.Lege,ſicut procõſul. Is quoq; cui mãdata eſt iuriſdictio judicẽ dare poteſt,vt ſunt legati procõſulum. Itẽ hi quibus id more cõceſſum eſt, propter vim imperij, ſicut præfectus vrbi, cæteriq; Romæ magiſtratus.Non autem omnes iudices dari poſſunt,ab his qui iudicis dandi ius habent. Quidam enim lege impediũtur ne iudices ſint, quidam moribus,quidam natura. Natura,vt ſurdus,mutꝰ,& perpetuo furioſus,& impubes, quia iudicio carẽt.Lege impeditur,qui ſenatu motus eſt.

DE IVDICIIS,ET VBI QVISQVE AGERE, VEL CONVENIRI DEBEAT

Moribus, fœminæ & ſerui, non quia non habeant iudicium, ſed quia receptum eſt, vt ciuilibus officijs non fungantur. Qui poſſunt eſſe iudices, nihil intereſt, in poteſtate, an ſui iuris ſint. Nam in priuatis negotijs, pater filium, vel filius patrem iudicem datum, habere poteſt, propterea quod is ſententiam à prętore præſcriptam ſequi debeat, ſed vt is, qui iuriſdictioni ipſe præeſt, cuiuſmodi eſt prætor, vel ſibi ius dicat, vel ſuis, nulla ratione, ſecũdum Vlpianũ, ſub titulo de iuriſdictione c. 10. permittitur. Ordo quo aduerſus eum, qui abſens eſt, proceditur,
„ ſecundũ Vlpianũ hic eſt. Vt primo, quis petat poſt abſen
„ tiã aduerſarij edictum primũ, mox alterum, per interual
„ lum nõ minus decẽ dierum, & tertiũ, quibus propoſitis,
„ tunc peremptoriũ impetret, quod inde hoc nomen ſum-
„ pſit, quod peremeret diſceptationem, hoc eſt, vltra non
„ pateretur aduerſarium tergiuerſari. In peremptorio
„ autem comminatur is, qui edictum edit: etiam abſente di
„ uerſa parte, cogniturum ſe, & pronunciaturum. Non-
„ nunquam autem hoc edictum poſt tot numero edicta,
„ quæ præceſſerunt, datur: nonnunquam poſt vnum vel
„ alterum: nõnunquam ſtatim, quod appellatur, vnum pro
„ omnibus. Hoc autem æſtimare oportet eum, qui ius di-
„ xit, & pro conditione cauſæ, vel perſonæ, vel temporis
„ ita ordinem edictorum vel compendium moderari. Et
„ poſt edictum peremptorium impetratum, cum dies eius
„ ſuperuenerit, tunc abſens citari debet, & ſiue reſponderit,
„ ſiue non reſponderit, agetur cauſa, & pronunciabitur, nõ
„ vtique ſecundum præſentem, ſed interdum vel abſens, ſi
„ bonam cauſam habuit, vincet. Quod ſi is, qui edictum
„ peremptorium impetrauit, abſit die cognitionis, is verò
„ aduerſus quem impetratum eſt, adſit, tum circumducen-
„ dum erit edictum peremptorium, neque cauſa cogno-
„ ſcetur, neque ſecundum præſentem pronunciabitur.
Forũ autem, quo conueniri poſſit, ſortitur quis, varijs de cauſis. Primo ratione domicilij, quæ quidem cauſa præcipua eſt, & potiſſimum ſpectanda. Deinde contra-

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

AD PANDECTAS IVRIS CIVILIS,

Liber tertivs.

POST expoſita principia iuris,rerúmque iuri ſubiectarũ,ac iudiciorum, quę ΤΑ ΠΡΩΤΑ Iuſtinianus appellauit, ordo poſtulat,vt ad ipſa deinceps iudicia, ſub quibus & res omnes,& iura omnia continentur,tranſeamus.Horum autē ratio tractatioq́; , tribus in totum membris,ac partibus continetur. Nam iudiciorum alia ſunt,quæ vocantur ciuilia,alia prætoria,alia criminalia, Et quidem cum hoc naturaliter eueniat, vt vel de iure diſceptetur, ac rebus ipſis, vel de facto ac poſſeſſione, vel de maleficijs:recte ac conſequenter naturæ factũ eſt,quod iudiciorum,alia conſtituta ſunt ciuilia,de quibus in iure diſceptatur, & lege agitur:alia prætoria , quæ viua quaſi voce magiſtratus expediuntur: alia criminalia, quæ exquiſitis pœnarum generibus adminiſtrantur. Nam cum his apprimè congruit, quod Romæ, vel in iure actio eſt, vel ad prætorem, vel ad populum: item quod iuriſdictio omnis, tum in ſimplicem iuriſdictionem tribuitur, tum in mixtum imperiũ,tum merum imperium.adhęc,quod alia priuatā cauſam habēt,vt ciuilia:alia publicam,vt criminalia:alia mixtam,vt prętoria:poſtremo, quod quædam legibus, & legis actionibus (vt author eſt Cicero) vindicantur , & cauſæ ſuæ reſtituuntur : quædam ipſius magiſtratus,tanquam viuentis legis , manu ac iuſſione

furioſus eſſet, vel demens, nullum eſſet teſtamentum. Licet autem de inofficioſo diſputare intra quinquennium, ab adita hæreditate, non ſolum liberis, verum ętiam fratribus, ſi turpes perſonæ fuerint inſtitutę. Item parentibus, nam etſi parentibus non debeatur filiorum hæreditas, propter votum parentum, & naturalem erga filios charitatem, turbato tamen ordine mortalitatis, non minus parẽtibus quàm liberis pie relinqui debet. Enimuero cognati, ſi ſunt vltra fratrẽ, melius facęrent, ſi te ſumptibus inanibus non vexarẽt, cùm obtinere ſpem nõ habeant, ne ſcilicet in infinitũ extendatur numerus inſtituendorũ, & libertas vltimarũ voluntatũ impediatur. Effectus autẽ huius querelæ, ſiue accuſationis eſt, vt expugnato teſtamento, res ad inteſtati cauſam redeat, adeò quidem, vt nec legata, nec fideicommiſſa, ipſo iure debeantur, & reſciſſo ſimpliciter teſtamẽto, etiam is pręteritus, vel exhęredatus, ad ſucceſſionẽ ab inteſtato vocetur, qui nõ egerit. Quanq̃ tamen hic fieri aſſolet, vt in vna atque eadẽ cauſa, diuerſę ſententię proferãtur: quid ení ſi fratre agente hæredes ſcripti diuerſi iuris fuerunt? quod ſi fuerit, pro parte teſtatus, & pro parte inteſtatus deceſſiſſe ex poſtfacto, quod non eſt abſurdũ, videbitur. Excludit autem querelã, quarta debitæ portionis, quoniam vt habeãt parẽtes, quo liberos ſuos, etiã circa minora obſequia inofficio retineãt, rectè hoc illis permiſſum eſt, vt ſi quartam liberis relinquãt, de reliquo, quomodocũque voluerint, ſtatuere poſſint. Iudiciũ petitionis hæreditatis, centũuirale eſt, ſecundũ Iuſtinianũ, & Plinium in epiſtolis, cui pretor pręſidet, poniturq́; apud Aſconiũ inter rei vẽdicationes. Ac hæreditas quidẽ ad nos pertinet, aut vetere iure, aut nouo. Vetere, ex lege duodecim tabularum, vel ex teſtamento, quod iure factum eſt, vel ab inteſtato, quod ſui hæredes defuncto ſumus, vel agnati, vel quod manumiſimus defunctum, quódue parens noſter manumiſit. Nouo iure, veluti ſi ex ſenatuconſultis, aut ex conſtitutionibus, ad hæreditatem vocemur.

DE PETITIONE HEREDITATIS.

Quo

Quo quidem facto, ſi alius quàm verus hęres poſſeſſor ſit hæreditatis, regulariter definitur eum teneri, ſed itademum, ſi vel pro hærede, vel pro poſſeſſore poſſideat, nam cęteroqui contra eum, qui aliquo ſpeciali titulo, veluti emptionis, donationis, legati, dotis munitus eſt, ideo ceſſat hæc actio, quoniam, cum petitio hæreditatis, actio ſit generalis, vtique conſentaneum eſt, vt generi per ſpeciem derogetur. Pro hærede poſſidet, qui putat ſe hæredem eſſe, pro poſſeſſore vero, prędo, qui interrogatus cur poſſideat, reſpõſurus ſit, quia poſſideo, nec vllam cauſam poſſeſſionis poſſit dicere. Iam quo ad ea quæ veniunt in hoc iudicium, placuit vniuerſas res hæreditarias, in hoc iudicium venire, ſiue iura, ſiue corpora ſint, & non tantum ipſas res, verum etiam fructus earum. Nam cum in ſingularum rerum, quæ augeri non poſſunt, iudicijs, fructus extra ipſas res computentur, in vniuerſalibus, ſecus acceptum eſt, vt nimirum fructus ipſam hęreditatem, tanquàm eam, quę augmentum & deminutionem natura ſui accipere poſſit, augeant. Planè cum multa reperiantur tractata, de diſtractis rebus hæreditarijs, de dolo præterito, & de fructibus, data eſt de ijs, certa quædam Senatuſconſulto forma, cuius verba
„ hæc ſunt. Pridie idus Martias, Iulius Balbus, & Publius
„ Iuuentius Celſus, Titus Aufidius, œnus Seuerianus con
„ ſules, verba fecerunt, de his, quæ Imperator Cæſa. Tra-
„ iani Parthici filius, diui Neruæ nepos, Hadrianus Augu-
„ ſtus, imperator, maximuſque princeps, propoſuit quinto
„ Nonas Martias quæ proximæ fuerunt, libello comple-
„ xus eſſet, quid fieri placeat, de qua re ita cenſuerunt.
„ Cum antequàm partes caducę, ex bonis ruſtici, fiſco pe-
„ terentur, hi qui ſe hæredes eſſe exiſtimant, hæreditatem
„ diſtraxerunt: placere, redactæ ex pretio rerum vendita-
„ rum pecuniæ vſuras non eſſe exigendas. Idemque in
„ ſimilibus cauſis ſeruandum eſſe. Item placere à quibus
„ hæreditas petita fuiſſet, ſi aduerſus eos iudicatum eſſet,
„ precia quę ad eos rerum ex hæreditate venditarum peruenif-

ctus,nam ſi quis tutelam vel curam,vel negotium,vel argentariū,vel quid aliud,vnde obligatio oritur,certo loco adminiſtrauit: & ſi ibi domicilium non habuerit, ibi ſe debebit defendere. Tertio ſucceſſionis, nam hæres abſens, ibi defendendus eſt, vbi defunctus debuit, & conueniendus, ſi ibi inueniatur. Quarto conſenſus, nam ſi ſe ſubijciant aliqui, iuriſdictioni,& conſentiant, inter conſentientes,cuiuſuis iudicis, qui tribunali præeſt, vel aliam iuriſdictionem habet, eſt iuriſdictio. Legatis autem,in eo quod ante legationem contraxerunt,reuocandi domum ſuam ius datur, niſi fortè vel ipſi agant, vel perfecta legatione ſubſiſtant, tunc enim conueniendos eos diuus Pius reſcripſit. Plane ſi legationis tempore,vel delinquat,vel contrahat legatus,non iniquè cogetur eius nomine iudicium accipere. Nam aliter poteſtas dabitur legatis, ſub hac ſpecie, res alienas domum auferendi. Enimuero ſi hæreditatem adeat,non licebit ne legatarijs quidem,aduerſus eum, tempore legationis agere, videlicet quia genus illud contractus,pro modo eſt neceſſariꝫ quodammodo obligationis, cuius Modeſtinus ſub titul. de actio. c. 51. meminit. Si quis autem in legatione conſtituerit, quod ante legationem debuerit, non cogitur ibi iudicium pati, vbi conſtituerit, ne legatio impediatur, niſi fortè id Romæ fecit, tunc enim negotium,quaſi Romæ contractum eſſet, inquit Iulianus de conſti.pecun.c.5. habetur. Nunc vero redeat,vnde deflexa eſt oratio.

DE PETI-

ueniſſent, & ſi eæ ante petitam hæreditatem deperiſ- »
ſent, deminutæue fuiſſent, reſtituere debere. Item eos »
qui bona inuaſiſſent, cum ſcirent ad ſe non pertinere, e- »
tiamſi ante litem conteſtatam fecerint, quo minus poſſi- »
derent, perinde condemnandos, quaſi poſſiderent. eos »
autem qui iuſtas cauſas habuiſſent, quare bona ad ſe per- »
tinere exiſtimaſſent, vſque eò duntaxat, quo locupletio- »
res ex ea re facti eſſent. Petitam autem fiſco hæredita- »
tem ex eo tempore exiſtimandum eſſe, quo primum ſci- »
erit quiſque eam à ſe peti, id eſt, cum primum aut denun- »
ciatum eſſet ei, aut literis vel edicto euocatus eſſet, cẽſue »
runt. »

SI PARS HEREDITATIS PETATVR.

Iam verò per petitionem hæreditatis, non ſolum contendere poſſumus hæreditatem vniuerſam ad nos pertinere, verum etiam partem aliquam hæreditatis. Nam idem ius eſſe debet in parte, quo ad partem, quod eſt in toto, quoad totum. & ideo metiendo ius ex perſona petitoris, non verò ex eo quod poſſeſſor occupauit, rectè traditur, ſi ex aſſe quis hæres ſit, totam hæreditatem eum vendicaturum, licet reus vnam rem poſſideat, ſi ex parte, partẽ, licet reus, totã poſſideat hæreditatẽ. Nã nõ oportet ex eo quod patitur, verũ ex eo quod agit, tanq̃ nobiliori ac pręſtãtiori, cuiuſque rei naturam, (quemadmodũ eſt apud Phiſicos) ęſtimare. Interdum autem prætor incertę partis hæreditatis petitionem indulget, idoneis cauſis interuenientibus. vt puta, ſi eſt defuncti fratris filius, ſunt & vxores defunctorũ fratrum prægnãtes, quam partem fratris filius hęreditatis vindicet, incertũ eſt, quia quot edantur fratrũ defuncti filij, incertũ eſt. Igitur datur incertæ partis petitio, ſed quæ tamẽ, vt ait Paul. c. 3. per iudicẽ fiat certa.

DE POSSESSORIA HÆREDITATIS PETITIONE.

DE FIDEICOMMISSARIA HÆREDITATIS PETITIONE.

Atq; hæc quidem de ijs hæredibus, qui iure legitimo, ſiue ciuili ſuccedunt, quibus propriè competunt, iſtæ de quibus diximus petitiones hæreditatis. Iam autem cum ſint & alij nonnulli ſucceſſores, qui vel iure honoris ſuccedũt, vt qui bonorum poſſeſſionẽ p prętorẽ adipiſcũtur, vel per ſenatuſcõſulta, vt quibus ex fideicommiſſo reſtituta eſt hæreditas, quibus

bus vtiles tantum,non directę,tribuuntur actiones:rectè quæſitum eſt , ecquid & iſtis accommodari poſſint hæc remedia. Et eſt probatum,tãtundem conſequi bonorum poſſeſſorem vel fideicommiſſarium, per poſſeſſoriam vel fideicommiſſariam hęreditatis petitioné,quantum ſuperioribus ciuilibus, actionibus hæres conſequi poteſt. Nam quamuis in re ipſa , ſit quędam ſubtilis inter legitti mos & alios ſucceſſores differentia(eſt enim in alijs plus facti,in alijs plus iuris)quantum tamen ad vtilitatem cõmunem & vſum attinet,nihil eſt admodum,in quo vnus ab alio diſcrepare videatur.

DE PETITIONE SIVE VINDICATIONE RERVM SINGVLARVM CORPORALIVM.

POST actiones quæ de vniuerſitate propoſitę ſunt,ſequitur actio ſingularum rerum petitionis , quæ quidem vel ad res corporales pertinet,ſiue eæ mobiles ſint & ſe mouentes, ſiue ſolo contineantur, & rei vendicatio nuncupatur: vel ad res incorporales ſiue ſeruitutes.quæ aut perſonarum ſunt, aut rerum, vt in poſterioribus dicetur. Rei vendicatio-

DE REI VINDICATIONE.

nis nomen,quod aſſertionem in libertatem ſignificat, à Vindicio ſeruo tractum eſſe,author eſt Liuius, qui quod coniurationem iuuentutis de reducendo Tarquinio detexiſſet, primus in libera ciuitate, libertatẽ eſt aſſecutus. Alij tamen à vindicando dictum malunt,à quo & vindicum nomen promanauit , qui vel ipſi aſſertores ſunt libertatis,vel cauſam eius, qui de libertate cõtendit,adiuuant. Et quidẽ quẽadmodum in actionibus in perſonam, quędã quaſi prehenſio perſonæ,per raptionẽ in ius repręſentari ſolet,quæ quidẽ prehẽſio in æris confeſſos,tã latè patebat, vt per manus iniectionem , primum in ius, deinde domum duci, & vinciri, & tandem in partes ſecari poſ

ri poſſent:ita etiam in actionibus in rem,quædam ,quaſi manuum cōſertio,ſuper poſſeſſione rei adumbratur. vtpote cum vindicare nihil ſit aliud veteribus, quàm vindicias ipſas, hoc eſt,rem de qua diſceptatio eſt(vt interpretatur Feſtus Pompeius) in iure præſentē,cum aduerſario ſimul prēdere,ac in ea re, vindiciam correptionem manus, omnibus verbis ſolennibus, apud prætorem facere, quod eſt, ex iure manum conſerere. Sed fuêre ſucceſſu temporum,niſi me fallit obſeruatio, tres diuerſæ ac diſcrepantes formę vindicationis.Prima erat quam Lex 12. tabul:præſcripſerat; qua quidē quemadmodū author eſt Gellius,cauebatur,vt nō niſi de re in iure pręſenti,ſiue ager,ſiue aliud quid eſſet,diſceptaretur.Quę quidē diſceptatio procedebat in eum, quem ſupra diximus modum,videlicet,vt is qui vindicaret,rē ſimul cum aduerſario prehenderet,& in ea re,certis verbis,vindiciam correptionem manus,per quam ſuam eſſe aſſereret,in re atque in loco pręſenti,apud prætorem faceret. Et in hac quidem diſceptatione ſolenni,vindiciæ,hoc eſt rerum de quibus quęrebatur detentiones,dabantur regulariter ſecundum antiquum poſſeſſorem, nimirum,vt pendente lite, ſuo loco res maneret,præſtita tamen cautione,nihil ſe deterius in poſſeſſione facturum,de qua iurgium eſſet. Quoties verò lis eſſet ſuper cauſa liberali, lege 12. tabu. cautum erat, vt ſiue quis in ſeruitutem peteretur, ſiue in libertatem: fauore libertatis, vindiciæ darentur ſecundum libertatem, hoc eſt,vt ſi quis de poſſeſſione libertatis,in ſeruitutem peteretur, nihil pendente lite moueretur de poſſeſſione: ſi contrà è ſeruitute in libertatem, ab aliquo vindicaretur, interea dum lis penderet, fauore libertatis, pro libero haberetur. Secunda forma vindicationis, per prætores, tacito populi conſenſu, cōſtituebatur. nam poſtquàm prætores (ſic enim legendum apud Gellium putamus) propagatis Italiæ finibus, datis Iuriſdictionibus, negotijs occupati, proficiſci, vindiciarum dicendarum cauſa, longinquas res grauabantur,inſtitu-

ſtitutum eſt, contra duodecim tabulas, tacito ſenſu, vt litigantes, non ex iure, apud prætorem manum conſererent, ſed ex iure manu conſertum vocarent, id eſt, alter alterum, ex iure ad conſerendam manum in rem dequa ageretur vocaret, atque profecti ſimul in agrum de quo litigabatur, tunc aliquid ex eo, vti vnam glebam in ius, in vrbem, ad prætorem deferrent, & in ea gleba, tãquàm in toto agro vindicarẽt. Et quoties proficiſcerentur, ad huiuſmodi glebam aliquam, hoc eſt, ad ipſas vindicias ſumendas, id ſuperſtitibus, hoc eſt, teſtibus pręſentibus fiebat. Tertiam rationem vindicationis (nam cœptum eſt poſterioribus temporibus paulatim recedi, à ſuperſtitioſis illis & ſolẽnibus formulis antiquitatis) deſcribit Aſconius Pedianus, his verbis. „ Lis vindiciarum eſt cum litigatur de ea re apud prætorem, cuius incertum eſt, quis „ debeat eſſe poſſeſſor, & ideo qui eam tenet, ſatiſdat pro „ pręde litis vindiciarũ, aduerſario ſuo, quo illi ſatis faciat, „ nihil ſe deterius in poſſeſſione facturum, de qua iurgium „ eſſet. Rurſus ſponſione ipſe prouocatur, ab aduerſario, „ certæ pecuniæ, aut æſtimationis, quam amittat, ni ſua „ ſit hæreditas, de qua contendit. Hæc verba Pediani, demonſtrant, rei vendicationem, tunc temporis, talem quodammodo formam habuiſſe, qualem deſcribit Imp. ca. 1. de ſatiſdat. Inſtit. lib. 4. Iam autem quæ hodie in vſu vendicatio eſt, duum eſt generum, vna ciuilis, altera prętoriana. Iuris ciuilis eſt, qua is qui aut iure ciuili, aut gentium dominium alicuius rei habens, & poſſeſſionem eius amiſit, agit aduerſus eum, qui eam rem poſſidet, vt dominus pronũcietur, & officio iudicis aduerſarius, ſi aliquo modo reſtituendi eius facultatem habeat, ad reſtituendum compellatur. Dico autem qua is agit qui dominiũ habet, vel iure ciuili, vel iure gentium, quia cum rei vendicatio non ſit ex eorũ numero, quę propria ſunt ciuium Romanorum, cuiuſmodi eſt mancipatio, ſed eorum quæ peregrinis omnibus, etiam ijs quibus commercium datum non eſt, competunt, cuiuſmodi ſunt traditio,

DE REI VINDICATIONE.

tio, vſucapio, in iure ceſſio: merito nihil refert, vtrum dominium quis habeat rei vendicandæ, iure communi & gentium, an verò iure Quiritum. & ideo nõ ſolum eum ſeruum rectè vindicamus, qui ex iure Quiritum dominij noſtri eſt, verum etiam eum, qui tantum eſt, in bonis noſtris. Planè liberum hominem, qui in poteſtate noſtra degit, nõ rectè vindicamus, niſi EX IVRE ROMANO: quoniam nulli alij populi, intelliguntur tã plenũ habere dominium, quod quidem vindicationem pariat, in liberos ſuos, quàm ciues Romani, ſed poſſeſſionem tãtum, & ideo, vel ad interdicta, vel præiudicia, vel ad cognitionem prætoriam, in quibus omnibus poſſeſſiõis quæſtio vertitur, remittuntur. Quod autem dico hanc actionem, etiam aduerſus eos eſſe, qui aliquo modo reſtituendę rei habeant facultatem: hanc nimirum habet cauſam, quoniam ſi is qui agit, probauerit ſe dominum, vtique neceſſe habebit ille reſtituere, qui non obijciet aliquam exeptionem. Ideo autem non hoc pronunciari aio, reſtituendam rem eſſe, ſed tantum dominum eſſe eum, qui agit: quoniam hæc actio, non in perſonam, quæ vtique obligata non eſt, ſed in rem, concipitur. Ideo denique officio iudicis contineri, vt fiat reſtitutio, quia cum iudicis, tanquam boni viri, ſit, non hoc ſolum ſpectare, quid ego petere poſſim, nec ne, ſed quid conueniat aduerſarium mihi præſtare, conſentaneum eſt, vt poſtquam cognouerit me dominum eſſe, iubeat arbitrio ſuo (eſt enim hæc actio arbitraria) rem reſtitui, ne alter cum alterius iactura locupletetur. Et ſanè, qui reſtituere iuſſus, iudici non paret, contendens, nõ poſſe reſtituere, ſiquidem habet rem, manu militari, officio iudicis, ab eo poſſeſſio transfertur, & fructuum duntaxat, omniſque cauſæ nomine, condemnatio fit. Si vero non poteſt reſtituere, ſiquidem dolo fecerit, quo minus poſſit, in quantum aduerſarius, in litem, ſine vlla taxatione in infinitum iurauerit, damnandus eſt, ſi verò nec poteſt reſtituere, nec dolo fecit, quo minus poſſit, non pluris, quàm quanti res

eſt, id eſt, quanti aduerſarij interfuit, condemnandus eſt.

Hæc ſententia generalis eſt ad omnia, & ſiue interdicta, ſiue actiones in rem, ſiue in perſonam ſint, in quibus ex arbitratu iudicis, quid reſtituitur, locum habet. Prætoria in rem actio, à Publicio pretore, primum conſtituta eſt, à quo & publicianum iudicium appellatur. Nam ſi bonæfidei emptori legatarióue, aut alij iuſtam cauſam habenti, res à non domino tradita fuerit, & is antequam vſucapionem expleuerit, poſſeſſione forte ceciderit, ſolutius æquitatem ſequendo, vtilius viſum eſt, quanuis ipſo iure, cum dominus non ſit, vindicationem non habeat, tamen propter bonam fidem, & priorem titulum, & cœptam vſucapionem, actionē aliquam in rem, illi accommodare. Quam quidem hoc colore proponit, (licet enim æquitatis tuendæ gratia, quemadmodum author eſt Plato fingere, cuius etiam exemplum exſtat, in querela inofficioſi) quaſi eam rem vſuceperit, quam nondum vſu ›› ſuam fecit. Verba autem ipſa Prætoris hæc ſunt: Si ›› quis id quod traditur, ex iuſta cauſa, non à domino, & ›› nōdum vſucaptum, petet, iudicium dabo. Enimuero reiuendicatio, licet proprie ijs competat, qui verum habent dominium: propter tamē vtilitatem, placuit, in rem actionem, aduerſus quemuis poſſeſſorem, etiam ijs competere, qui in perpetuum, vel ad non modicum tempus, fundum vectigalem conduxerunt, à municipibus. Nam quemadmodum in actionibus hoc tribuitur, vt vtilis actionis & directę vis eadem ſit & poteſtas: ita etiam in dominijs rerum, hoc probatum eſt, vt quo modo is cuius pleno dominio res eſt, vēdicationem habet, eodem etiam is, cuius per emphyteuſim eſt, habeat: propter ſcilicet vtile dominiū, quod in vectigali, hoc eſt, emphyteuticario fundo, repreſentatur, quemadmodum ipſe contractus emphyteuticarius, non longe abeſt, ab emptione & venditione. Sed cum agri ciuitatum, vel ita colendi dantur, vt priuatos agros noſtros colendos dare ſolemus, vel hac lege, vt quàmdiu vectigal pro ijs pēdatur, tamdiu neq; ipſis

DE PVBLICIANA IN REM ACTIONE.

SI AGER VECTIGALIS ID EST EMPHYTEVTICARIVS PETATVR.

ipſis qui conduxerint,neque ijs qui in locum eorum ſuc ceſſerint,auferri eos liceat,hęc impoſitio vectigalis,varijs de cauſis contingit. Vel enim fit,vt agrum ſterilem,perpetuo colendum certis penſionibus locemus,quod genus contractus, proprio nomine ἐμφυτεύσις vocatur: vel vt ſimpliciter nobis hęredique noſtro,fundum,certo in annos canone, conducamus, qui contractus perpetuarius dicitur,vel denique vt fundum noſtrum,creditori noſtro cui eum pro certo annuo reditu,pignori opponere volumus(quemadmodum eſt apud Plinium)mancipemus,& eundē ab illo, impoſito vectigali,recipiamus, quod quidem ius ſic acquiſitum, ἐμβατευτικὸν nominatur, propterea quod ius ſit creditori, ſi non ſatiſfiat,in bona debitoris ſibi pignorata, quaſi propria authoritate ingrediendi. Atque hæc quidem, de ſpeciali rerum ſingularum corporalium,vindicatione.

DE PETITIONE RERVM SINGVLARVM INCORPORALIVM ET PERSONALIVM

RES incorporales,quæ quidem ad ſpecialem vindicationem pertinent, ſeruitutes appellantur, ducto nomine ab eo, quod quemadmodum ille fundus, qui nulli eſt obnoxius, & optimus maximus dicitur, liber vocatur, ita etiam pro ſeruo habeatur ille, qui alterius quàm proprietatis domini,iura legesq; ſentiat.Sed ſunt ſeruitutū, alię perſonarum,aliæ rerum. Perſonarum ſunt,quę ſolis perſonis debentur,nec ſine his conſiſtunt,vt vſusfructus, vſus, habitatio,nam harū ſeruitutum ea eſt natura,vt ſine perſona vtentis, fruētis,habitātiſue ne intelligātur quidem, vti author eſt Iulius Paulus de ſtip. ſer. c. 26.Suntq; proculdubio nō alia de re,primū omniū à proprietate ſeparatæ,q̄ amici alicuius,qui hęres nō eſſet,gratificādi cauſa.

Rerum ſeruitutes ſunt, quæ & prædiales dicuntur, ob id quòd ſine prædio quod ſeruiat, & item quod dominetur, regulariter non coſiſtunt, vt iter, actus, via, ius altius tollendi, proſpectus luminum, cum ſimilibus. Et quidem, cum id iure ciuili, pro nullo cenſeatur, quod nullam de ſe præbeat vtilitatem, quod bonum tibi eſt, verbi gratia, ius altius tollendi habere, ſi nullum prædium quod altius tollere poſſis, in proximo poſſideas. Suntque meo quidem iudicio, hæ ſeruitutes, neceſſitate ſic exigente, (nam ſuperiores ſpontaneæ ſunt) primum quæſitæ, videlicet, vt ne vſus rerum intercidat. nam perſępe fit, vt ad meum fundum, niſi per prædium alienum, commode accedere non poſſim, vtque niſi immittam tignum in parietem tuum, vix mihi liceat commode in area mea ædificare. Planè ſi nonnunquam has ipſas ſeruitutes, perſonarum fieri contendas, veluti cum hoc nominatim exprimitur, nihil admodum refragabor: nam in pecoris paſcẽdi ſeruitute, ſi teſtator, inquit, Paulus de ſeruitut. ruſti. præd. ca. 4. perſonam demonſtrauit cui ſeruitutem pręſtari voluit, emptori vel hæredi eius, non eadem præſtabitur ſeruitus. Sed redeamus ad id quod propoſitum eſt, & prius quidem explicemus de ijs ſeruitutibus, quę perſonarum ſunt. Poſt deinde veró, de his quæ rerum.

Vt autem quę ſeruitutum perſonalium natura ſit, propius & exactius intelligamus, ſcire oportet, cuiuſque rei corporalis, tum ſuperficiem eſſe, tum ſubſtantiam, tum denique vim & virtutem. Ad ſuperficiem propriè pertinet, poſſeſſio, de qua ſuo loco dicetur: ad ſubſtantiam, dominium: ad vim & virtutem, perceptio commoditatum ac vtilitatum, quæ ab vnaquaque re efflorescunt,

Atque hæc quidem tria, licet in pleno perfectoque dominio confundantur, (qua quidem cauſa fit, vt vſusfructus dominij pars nonnunquam dicatur) tamen nihil prohibet, quo minus vſu & neceſſitate ſic exigente, ſeparentur, haud aliter atque de lacte Galenus tradit, quod cum vnum ſit, in multa tamen genera humorum

morum ſegregari poteſt. Sed quantum ad perceptionem vtilitatum attinet, quę ab vnaquaque re, ad hominum commoditatem proueniunt, eius quoque non vna habetur ratio. Nam aut eſt talis, quæ magis pendeat ex ipſius rei fœcunditate, quàm ab hominis induſtria, aut contra talis, quæ in ſolertia hominis magis cernatur, quàm in ipſius rei vbertate. Primi generis eſt vſusfructus, qui conſiſtit in ijs percipiendis, quæ terræ & animalium fœtu ac opera profunduntur. Secundi vſus, qui in eo præcipuè ſpectatur, quod homo rē alioqui per ſe ſterilem, vt veſtem, librum, calceum, ad vſus ſuos adiungit. Et eſt quidem vſusfructus nomen, ab vtendo fruendoque raptum: nam frui nihil aliud eſt veteribus, q̄ veſci, ſumpto vocalo à frumine, ſumma parte gulæ, à quo & fructus dicti ſunt. Definitur autem in hunc modum. Vſusfructus, eſt ius alienis rebus vtendi fruendi, ſalua rerum ſubſtantia. Ius autem ideo vocatur, quia incorporale eſt, & conſtituitur, vel iure legati, vt cum hęres iubetur dare alicui vſumfructum, hoc eſt inducere in fundum legatarium, & eum pati, vti, frui: vel ſine teſtamento, pactionibus & ſtipulationibus: vel iudicio familiæ herciſcundæ aut communi diuidūdo, ſi iudex alij proprietatem adiudicauerit, alij vſumfructū. Ideo autem alienarum rerum proprie dicitur vſusfructus, quoniam (quod vulgo dicitur) res ſua nomini ſeruit, quod quidem hactenus eſt probandum, ſi vſumfructum pro ſpecie à proprietate ſeparata accipias, aliter ſi pro parte dominij. Res accipe omnis generis, nam conſtituitur vſusfructus, non tantum in fundo & ædibus, verum & in ſeruis, iumentis, pratis, veſtimentis, vniuerſitatibus cæteriſque rebus, idque tum in ſolidum, tum pro parte tam diuiſa, quàm indiuiſa. Nam cum aliæ ſeruitutes mera iura ſint, & ob hoc indiuiduę: vſusfructus illud proprium eſt, propter rerū circa quas verſatur, & à quibus nonnihil contagij contrahit, perceptionem, vt ſit diuiduus, quod quidem in vſu nō peręq; obſeruatur, propterea quod in facto magis hominis, quàm in rebus ſpecte-

DE VSVFRVCTV & QVEMADMODVM QVIS VTATVR, FRVATVR.

ſpectetur. Vtendi fruendi ſignificatio, ex cuiuſque rei qualitate tribuitur. Nam aut rei ſoli, aut mobilis, vſuſfructus conſtituitur. Rei ſoli, vtputa ędium vſufructu legato, quicunque rei redditus eſt, ad vſufructuarium pertinet, & quæcunque obuentiones ſunt, ex ædificijs, ex areis, & cæteris quęcunque ædium ſunt, etiamſi vſusfructus ædiũ ſit legatus, quicquid in fundo naſceretur, quicquid inde percipi poteſt, ipſius fructus eſt. Et ideo ſi lapidicinas, cretifodinas arenas, vel metalla habeat, in fructu erunt. Tantundẽ ſtatuitur & de arboribus cęduis, ſarmentis, gremijs, & alijs ſimilibus, quáquá arbores frugiferę, quibus excißis, ſubſtãtia fundi ſalua non remanet, in fructu non computentur, quemadmodum nec venationes, niſi ſi fructus fundi ex ijs potiſſimum conſiſtat. Rerum mobilium vſusfructus eſt, veluti numiſmatum, quæ pro gemmis ſunt, & ſtatuarum ad voluptatẽ: ouiũ ad lac, lanam, fœtum, cum ſimilibus: hominum præcipuè ad operas. nam vtrum partus ancillæ in fructu ſit nec ne, multum fuit quidem apud veteres, vt author eſt Cicero, quęſitum, quorum alij, cæterarum animantium exemplum, ſequebantur, alij præſtantiam hominis, cuius gratia reliqui fructus omnes comparati ſunt, intuebantur: ſed obtinuit, quemadmodum refert Vlpianus, partum ancillæ in fructu nõ eſſe. Quæ quidẽ ſententia, nec infauorabilis eſt, nec etiam extra rationem poſita: nam excepta cauſa dominij, in his quæ naturalia ſunt, cuiuſmodi eſt partus, homo ſeruus, pro libero habetur: ex quo fit, vt is qui ſeruum occidit, non minus pœnæ legis Corneliæ ſubiugetur, quàm ſi liberum hominem occidiſſet. Nec turbat vero, quod homo in inſtrumento hominis eſſe cẽſetur, quoniam hoc ad ciuilem rationẽ magis pertinet, ꝙ naturalem, & cum ſint duo in familia, herus & hæredium, ſeruus non tam eſt inſtrumentũ heri (nam inſtrumentum debet genere differre, ab eo cuius eſt inſtrumẽtum) quam ipſius hæredij fundíue. Quod additur in definitione, vſumfructũ eſſe ius vtendi fruendi, ſalua rerũ

ſubſtan

ſubſtantia, ſic exaudiendum eſt, vt ſublata re, tollatur & vſusfructus. Item vt fructuarius, boni viri arbitrio fruatur,& ea rei fructuariæ onera agnoſcat,quæ ad quotidianam eius conſeruationem pertineant. Quoniam autem de vſufructu in genere dictum eſt, videamus quoque, de nonnullis circa vſumfructum in ſpecie. Et habet quidem nō indignū tractatū, primū ius accreſcendi vſusfructus,& quādo dies vſusfructus legati cedat,deinde quibus modis vſusfructus amittatur, & quis ſit vſusfructus earū rerū quę vſu conſumūtur, poſtremo quomodo vſus fructus petatur, vel ad alium pertinere negetur, & quid obtineat in operis ſeruorum. Quantū ad ius accreſcendi attinet:legatum vſusfructus,relinquitur, vel deiunctim, vel coniunctim. Deiunctim,veluti ſi ſeparatim,vnicuiq;, partis rei vſusfructus ſit relictus, vt Titio vſumfructum fundi Tuſculani, pro ſemiſſe do lego, Seio fundi Tuſculani vſumfructum pro ſemiſſe do lego. Cōiunctim,tripli ci modo ſit legatum,aut enim re per ſe coniunctio con tingit,aut verbis,aut re & verbis, vt cum & nominū & rei complexus,aliquos iungit. Re,vt Titio fundi Tuſculani vſumfructum do lego: Seio eiuſdem fundi Tuſculani vſumfructum do lego,ambo enim vocantur ad totius rei vſumfructum. Verbis,vt Titio & Seio fundi Tuſcu lani vſumfructū æquis partib⁹ do lego,re enim ſeparati, verbis coniunguntur. Re & verbis ſimul, vt Titio & Seio fundi Tuſculani vſumfructū do lego. Pręter hos nōnulli,neq; re,neq; verbis coniunguntur,ſed perſona,veluti, ſi cōmuni ſeruo,vſusfructus ſit relictus,& vtriq; per eū domino acquiſitus. Iam autē de iure accreſcendi inter iſtos, primum inter deiunctos nulla conſiſtit accre tio,cuius ratio cum eam ſuis quiſq; ſenſibus prehendere poſſit, non eſt latius à nobis exponenda. Inter eos qui ſola re coniuncti ſunt, non tam ius accreſcendi obtinet, quàm non decreſcendi, nam cum ſecundum formam ipſius legati,tota res ſingulis legata cenſeatur:partes inter eos concurſu fiunt, & non currente vno, totum

DE VSVFRVCTV ACCRESCENDO.

totum legatum, remanet apud alterum. Inter ſolis verbis coniuctos, propriè competit ius accreſcendi, vt ſi alter repudiet legatum, non ad proprietatem redeat vſuſfructus, ſed ad verbis coniunctum, ne ſcilicet inanis ſit ea quę ſaltē verbis, eſt à teſtatore facta, duorum copulatio. Inter re ac verbis coniunctos, tam iure non decreſcendi quàm accreſcendi, conſtat deficientis partis accretio. Inter duos eiuſdem ſerui dominos, magis eſt, non decreſcendi ius obtinere, quàm accreſcendi, nam cū ſeruus communis duorum ſeruorum perſonam, vt inquit Iulianus. cap. 1. de ſtip. ſeru. ſuſtineat: vtique conſequens eſt, quicquid ſeruo legatur, id pro ſolido ſingulis dominis, qui ratione dominij, quod eſt indiuiduum, ſinguli in ſolidum domini cenſentur acquiri, ſed concurſu partes fieri, & non currente vno, totum legatum, apud alterum remanere, haud aliter atque ſi ſeruus communis aliquid ſtipuletur, nā ſi id alteri ex dominis, acquiri non poteſt, ſolidum alteri acquiritur. Enimuero in toto iure vſuſfructus accreſcēdi, hoc ſpecialiter acceptum eſt, vt licet ſemel fuerit conſtitutus, in vnius perſona, tamen poſtea amiſſus, nihilominus ius accreſcendi admittat, qđ quidem in proprietate nullo modo recipitur. Et ratio quidem differentiæ eſt, quoniā proprietate ſemel vindicata, expirauit ius omnis teſtamenti, haud aliter atque hæreditate ſemel adita, vis omnis vulgaris ſubſtitutionis euanuit: ſed quantum ad vſumfructum attinet, is quoniam ex facto conſiſtit, non ſemel quidem conſtitui, ſed quotidie, de integro, tam legari, quàm conſtitui intelligitur. quod quidem etiam atq; etiam eſt notandum.

QVANDO DIES VSVS FRVCTVS LEGATI CEDAT.

De ceſſione diei vſuſfructus legati, quanquàm vſuſfructus (inquit Vlpianus) ex fruendo conſiſtat, id eſt facto aliquo eius qui fruitur vt vtitur, quod quidem factum efficit, vt non ſemel, ſed quotidie, per patientiam conſtitui videatur: tamen quia legatum vſuſfructus, propter ius quod in eo verſatur, vnum eſt, conſentaneum eſt, vt ſemel eius dies cedat, non ſæpius. Sed licet aliorum legatorum

gatorum dies à morte teſtatoris cedat,in vſufructu tamẽ legato,receptum eſt,vt non prius cedat,quàm hæreditas adeatur. Et ratio quidem eſt, quia vſuſfructus non ante cenſetur, in rerum natura eſſe,q̃ exiſtat aliquis, qui eam cõſtituat,& præterea cũ ad hæredẽ nõ trãsferatur,ſuperuacaneum eſt, ſi ante quis diem eius cedere dixerit. Atq; hinc quidem eſt, quod Sceuola ait: Si ex die vſusfructus legetur (hoc enim fieri poteſt,propter contagium, quod à re contrahit,vt ſupra diximus)agentem ante diem vſuſ fructus,nihil facere,cum neque ceſſerit,neq; venerit dies, quanuis aliàs, qui ante diem agit,non nihil quidem, ſed male agit, vtpote cum in-ſtipulatione, in diem, ſtatim exiſtat obligatio, licet nondum agi poſſit. Plane ſi cui in menſes,vel in dies, vel in annos ſingulos legetur vſuſfructus,per ſingulas pẽſiones vſuſfructus cedit, ſunt enim tot legata propter factum, quod ijs verſatur, ex natura donationis,quot ſunt penſiones, licet in ſtipulationibus, quæ iuris ſunt,contra habeatur. Amittitur autem vſuſ fructus. varijs de cauſis. Primo capitis deminutione vſufructuarij, qui quo ad priorem ſtatum, pro mortuo reputatur. Secundo, morte, nam ne ſemper abſcedente vſufructu, proprietas inutilis maneat, placuit perſonalem vſumfructum conſtituere. Et ideo, ſi vſufructuarius, meſſem fecerit,& deceſſerit, ſtipulam quidem, quæ in meſſe iacet, hæredis eius eſſe Labeo propter perceptionẽ ait: ſpicam autẽ,quæ terra teneatur,vel oleam, quæ non excuſſa ſit, ſed per ſe deciderit, domini fundi eſſe, vt quam conſtat perceptam non eſſe, q̃q̃ in bonęfidei poſſeſſore,in quo non tam actus perceptionis, quàm an deſierit pars fundi eſſe fructus ſpectatur, quantum ad deciduam oleam,ſecus probetur. Si vſusfructus ciuitati legetur,& aratrum in eam inducatur,ciuitas quaſi morte eſſe deſinit, vt paſſa eſt Carthago. Tertio perit vſuſfructus, interitu ipſius rei, vel mutatione,quę ſine prioris formæ abſceſſu,non contingit.Et ideo ſi domus corruat, ne areæ quidem vſusfructus debebitur. Nec etiam

QVIBVS MODIS VSVSFRVCTVS VEL VSVS AMITTITVR.

h ſi de-

ſi demolitis ædibus, teſtator alias nouas reſtituerit, tametſi ſecus ſit, ſi per partes reficiantur. Quarto conſolidatione, veluti ſi vel vſufructuarius proprietatem acquirat, vel contrà, ſi à fructuario, vſusfructus cedatur in iure, (eſt enim hic proprius modus transferendarum rerum incorporaliũ, quę tradi non poſſunt,) aut ei qui proprietatem habeat, aut etiam alij: nam eo caſu, quia nec is acquirit vſumfructum, cui ceditur, propterea quod à perſona non poſſit auelli, nec is retinet, qui cedit, quia vt habere deſinas, ſufficit te dimittere, etiamſi non transferas: certè neceſſitate quadam cogente accidit, vt ad proprietatem recurrat. Quinto, non vtendo, per modum & tempus, nam ſi per decem aut viginti annos, toto vſufructu, non vtaris: conſtat eum amittere te. Item ſi cum vſumfructum habeas, vtaris tãtum, refert ſciens id facias, an ignorans: ſi ſciens, nihil nocet, reliquum enim ſingulis annis donare videris: ſi ignorans, fructum amittis, & ad eum tantum modum, quo vſus es, vti perges. Quanquam autem hiſce modis amittatur vſuſfructus, meminiſſe tamen oportet, id ita fieri, niſi fuerit repetitus, nam eo caſu redintegratur, veluti, ſi quis dicat: vſumfructum, quoties capite minutus erit, do, lego. Et repeti quidem poteſt vſusfructus, amiſſus qualicunque ratione, dummodo non morte: niſi forte hæredibus fructuarij fuerit legatus.

DE VSVFRVCTV EARVM RERVM, QVÆ VSV CONSVMVNTVR VEL MINVVNTVR.

Quantum ad vſumfructum earum rerum attinet, quæ in conſumptione, vel abuſu ſunt, vt vinum, oleum, pecunia numerata, is quoniam ab ipſa rei ſubſtantia ſeparari nõ poteſt, natura nullus eſt, quaadmodum & Cicero eleganter tractat in Topicis. Cæterũ propter vtilitatem Senatus ſic cenſuit, vt & illarũ vſusfructus, ſi modo rectè caueatur ijs, à quibus legatus erit, conſtitui poſſit. Quo quidem Senatuſcõſulto, non id effectum eſt, vt pecuniæ vſusfructus proprius ſit, (nec enim naturalis ratio, authoritate ſenatus commutari potuit) ſed vt remedio introducto cęperit, quaſi vſuſfructus haberi. Ac in ſtipulatione quidẽ de reddendo vſufructu

fructu pecuniæ, duo ſoli caſus interponuntur, mortis, & capitis deminutionis, quando pecuniæ vſus aliter amitti non poteſt, quàm his caſibus, nec eſt in hac ſpecie, inter vſum & vſumfructum pecuniæ, vlla differentia.

SI VSVSFRVCTVS PETETVR VEL AD ALIVM PERTINERE NEGETVR

Actiones, quæ de vſufructu competunt, duæ ſunt, vna confeſſoria, negatoria altera. Confeſſoria eſt, qua is, cui vſusfructus, vel totius, vel partis, conſtitutus eſt, non autem dominus proprietatis, nam nemini res ſua ſeruit, in rem agit, ius ſibi eſſe, vti, frui. Competit verò, non ſolum aduerſus dominum, verum etiam aduerſus quemuis poſſeſſorem. Nam ſi fundo fructuario ſeruitus debeatur, fructuarius non ſeruitutem, ſed vſumfructum vendicabit, ac per hoc vicinus, ſi non patiatur eum, ire, agere, tenebitur ei, quaſi non patiatur vti, frui. Effectus autem huius actionis eſt, vt & fructus veniant, & fructario, qui vicit, omnis cauſa reſtituatur. Et ideo ſi ſerui fuerit vſusfructus legatus, quicquid ex re fructuarij, vel ex operis ſuis conſecutus eſt poſſeſſor, debebit reſtituere. Præterea, quia vſusfructus, adminiculis eget, ſine quibus vti, frui, quis non poteſt, ideo ſi fundi vſusfructus legetur, neceſſe eſt, vt ſequatur eum aditus. Negatoria actio eſt, quæ competit domino proprietatis, aduerſus fructuarium, per quam negat, inuito ſe, ius eſſe, vtendi fruendi fructuario, vel ſibi ius eſſe, prohibendi. Et ſicut fructuario in rem confeſſoria agenti fructus præſtandi ſunt, ita & proprietatis domino, ſi negatoria actione vtatur, pari modo fructus præſtari debent. Sed hoc in omnibus ita demum obtinet, ſi non ſit poſſeſſor qui agat: nam quia hæ actiones etiam poſſeſſori competunt, quod ſi poſſident, nihil fructuum nomine, quos vel perceperunt ipſi, vel intelliguntur percepiſſe conſequentur.

DE OPERIS SERVORVM.

De operis ſeruorum, quanuis ijs legatis, vſum datum intelligimus, vtpote, cum fructus hominis in operis cōſiſtant, & retro in fructu hominis, operæ ſint: hoc tamē eſt in ijs ſpeciale, vt capitis deminutione nō amittantur. Ratio autē differen-

h ij tiæ eſt,

tiæ eſt, quoniam operæ, cum in actu conſiſtant, non ſunt in rerum natura, niſi cum præſtantur, & eſt regula, quemadmodum inquit Paulus de vſufruct. leg. cap. 26. quod non eſt, nec capitis deminutione, nec morte, addo etiam, nec non vtendo, perire poſſe. Cui & hoc applica, quod operæ, vt quę nunquam ſeparari poſſunt ab edente, intelliguntur, aliqua ſocietate, cum ipſo dominio con iungi, tam reſpectu præſtantis, quàm eius, cui præſtantur, nam Vlpianus cap. 9. de oper. libert. tradit, proprietatem operarum, & in edentis, & in eius cui eduntur perſona, conſtare. Quod quidem cum ita ſit, conſequens eſt, primum, quemadmodum ipſum dominium, natura ſua perpetuum eſt, nec extinguitur cum perſona primi domini: ita etiam & operas, quamdiu is, qui eas, edit, ſupereſt, perpetuas eſſe, nec cum perſona eius cui præſtantur, euaneſcere. Præterea, licet vſusfructus, & pignus, per ſuperuenientem vſucapionem, extinguātur, vt quæ nulla cognatione, authore Papiniano de vſucap. cap. 44. dominium contingant, tamen operas vtique, tanquam partem aliquam dominij, per vſucapionem, qua quis totum dominium ſuum facit, extingui. Atque hæc quidem hactenus, de vſufructu: nunc ſequitur, vt de

DE VSV ET HABITATIONE

vſu nonnihil dicamus. Et quidem, ſi ipſius verbi ductum ſequare (nam quæ à Grammaticis vulgo traduntur, nihil habent admodum probabile) fructus propriè, is eſt, quemadmodum diximus, qui ab vnaquaque re profluit & effloreſcit: vſus verò per quem quis opera ſua, rem aliquam, commoditatibus ſuis apponit. Atq; hinc quidem fit, vt frui quidem pro parte poſſimus, relatione facta videlicet ad res, quæ diuiſionem recipiunt: vti, pro parte non poſſimus, propter factum hominis, quod in vſu verſatur, & diuidi, per rerum naturam non poteſt.

Sed cum nonnullæ res ſint, in quibus proprie fructum habemus, vſum autem καταχρηστικῶς, quæ quidem res fructui dicuntur, cuiuſmodi eſt fundus, cuius fructus cōſiſtit in ibi natis: vſus, ſi proprie loquamur, in deambulatione

tione ſolum ac morandi facultate: nonnullę, in quibus propriè vſum habemus: per abuſionem verò, fructum, cuiuſmodi eſt veſtis, cuius vſus eſt naturalis: fructus verò ex locatione, præter naturam: nonnullæ deniq;, in quibus vtrumque permiſtè verſatur, ac æqualiter, cuiuſmodi eſt pecunia, & omne id, quod in abuſu conſiſtit: cum hæc inquam ita ſint, iure comparatum eſt, vt regulariter quidem, (nā ex occaſione aliter accidere ſubinde poteſt,) ſub fructu, contineatur vſus, qui quaſi de adminiculis eſt ipſius fructus, ita vt ſine eo exerceri non poſſit, ſed non contra vſus nomine, comprehendatur fructus, quoniam nihil impedit, quo minus aliqua re vtamur, cuius tamen fructum nullum percipiamus. Niſi fortè de ijs rebus dicamus, quæ vſu tolluntur, vel minuuntur: nam & in alijs nonnullis cauſis receptum eſt, vt vſu legato, vſusfructus quoq; legatus videatur, videlicet, ſi nihil habiturus quis ſit, ex legato, niſi etiam vti frui liceat, vt contingit in vſu ſyluæ relicto vel dimiſſo. Atque huic quidem rei conſequenter quoque factum eſt, vt & nonnullarum rerum vſus, ne cæteroqui ad minimum res redigatur, vltra ſuos fines naturales, iure conſtituto porrigatur, quod quidem quomodo ſe habeat, intelligemus, ſi paucis diſtinxerimus, quid cuiuſque rei mobilis, vel ſe mouētis: & item eius, quæ ſoli ſit, vſu comprehendatur. Ac ſi armenti boum vſus relinquatur, tātummodo vſum habebit fructuarius, inquit Vlpianus, & ad arandum, & ad cætera, ad quę boues apti ſunt, in quibus quidem proprie conſiſtit vſus: ſed ſi pecoris ouilis vſus legetur, iam quia proprius vſus eſt quodammodo inanis, aliquid quaſi mutuo ſumitur à fructu, vt & modico lacte vti poſſit fructuarius. In hominis vſu relicto, ſolæ operæ præſtantur, quæ diuerſorum reſpectu, tum ſolius vſus ſunt, maxime in officialibus ac miniſterialibus, tum etiam fructus, vt in artificialibus. Fundi vſus, natura ſui, perexiguus eſt, & ideo nonnihil additur illi, de fructu, veluti cum hoc fructuario permittitur, vt pomis, oleribus, floribus, lignis, ac fœno ad

vitam tolerandam, vtatur. Domus vſu dato, perinde is quodámodo habetur, ac ſi habitatio eſſet relicta, & ideo inhabitare quidem licet, cum familia, quod vere vti eſt, non alteri locare. Eſt enim inter habitationem & vſum, iſta differentia, vt vſus, & non vtendo, & per capitis minutionem, pereat, tanquàm ea quæ penitus ſit, à proprietate ſeparata: contra habitatio, nec non vtendo, nec capitis deminutiõe intereat, tanquã ea, quæ affinitate aliqua, cum dominio teneatur. Ex quo quidem, & illud ſequitur, vt nec morte extinguatur habitatio, licet tamen, quia perſonalis eſt, & in facto conſiſtit, ad hæredem non tranſeat, quod quidem & in operis, de quibus ſuprà expoſitum eſt, non male dici poteſt. Illud hic tractari ſolet, quomodo vſufructuarius cauere debeat. Si ergo cuius rei vſusfructus legatus ſit, æquiſſimũ prætori viſum eſt, de vtroque legatarium cauere: & vſurum ſe boni viri arbitratu: & cum vſusfructus ad eum pertinere deſinet, reſtiturum quod inde extabit. Verum de ſeruitutibus perſonalibus, hæc dixiſſe, ſufficiat.

VSVSFRVCTVARIVS QVEMADMODVM CAVEAT.

DE PETITIONE SINGVLARVM RERVM, INCORPORALIVM, ET PRÆDIALIVM.

RERVM ſiue prædiorum ſeruitutes, pro vitæ ruſticæ ac vrbanæ differentia, diuiduntur, vel enim ſunt vrbanorum prædiorum, vel ruſticorum, de quibus quidem ordine ac ſeparatim, quæ cuiuſque natura ſit, & quomodo petantur, ac amittantur exponemus, ſi prius, quæ omnium prædialium ſeruitutum, in genere, ratio ſit, paucis tractauerimus. Ac in primis, quod rerum ſiue prædiorum dicuntur, hinc eſt, quoniam ſine prædio, quod ſeruiat, ac patiatur, & item alio vicino, cui vtiliter ſeruiatur, eſſe non poſſunt. Dico ſine prædio quod patiatur, quoniam ſerui-

DE SERVITVTIBVS.

ſeruitutum prædiorum, quæ nihil agunt per ſe, non ea natura eſt, vt aliquid faciat quis, veluti, vt viridaria tollat, vt amœniorem proſpectum præſtet, aut in hoc, vt in ſuo pingat, ſed vt aliquid patiatur, quod etiã pro traditione eſt, aut non faciat aliquid. Dico ſine prædio cui ſeruiat, quoniam quoties, nec hominum, nec prædiorum ſeruitutes ſunt, quia nihil vicinorum intereſt, non valent, veluti, ne per fundum tuum eas, aut ne ibi conſiſtas. Dico vtiliter, quia vt pomum decerpere liceat, & vt ſpaciari, & vt cœnare in alieno poſſimus, ſeruit' imponi nõ poteſt, ne circa res voluptuarias, ius occupetur. quãquam, ſi res per ſe vtilis eſſe poſſit, vt aquam ducere, recte cõſtituatur, ab eo, cui tũ tẽporis non expediat, vt cũ multa quotidie habeamus, quę nobis vtilia non ſunt. Dico ita demum conſtitui ſeruitutem, ſi prædium aliquod ſit vicinum, quia ſi ſolum publicum intercedat, hoc immittendi, protegendi, proijciendi, item fluminum, & ſtillicidiorum ſeruitutem impedit, quia cœlum quod ſupra id ſolum publicum intercedit, liberũ eſſe debet, item aquæductus quoq;, quia vt per viam publicam aquã ducere ſine incõmodo publico liceat, à Principe peti ſolet. Non verò itineris, hauſtus, aut altius tollendi, niſi fortè, vel ſacer, aut religioſus locus intercedat, vel medius mõs, qui mutuum cõſpectum auferat, nam per ſacrum locum, ne itineris quidẽ ſeruitus deberi poteſt: interiectus inter duo prædia mons, facit, vt alterum alteri, nec proſpectus, nec altius tollendi ſeruitutem præſtare queat. Iam autem natura ſeruitutum prædialium, hæc eſt, vt etiam ſi corporibus accedant, incorporales tamẽ ſint, ex quo quidem tria ſequuntur. Primo, vt tanquam natura ſui perpetua, ipſo iure, nec ex tempore, neq; ad tempus, quemadmodum nec obligationes, conſtituantur. Item neque ſub conditione, neque ad certam conditionẽ, verbi gratia, quamdiu volam: quoniam ipſa conſtitutio, prçter ius incorporale, quod habet, partim præſens factum, quod non contingit in obligatione, quę de in futurum dando,

faciendóue,ſemper concipitur, in ſe continet: partim caracterem imprimit: quæ quidem duo, faciunt, vt nulla poſſit conditione ſuſpendi, non magis, quàm ſi manumittẽdo, dicas: te ſi nauis ex Aſia venerit manumittere, quod eſt abſurdum, & ſibi contrariũ, cum conditio non ſuſpendat ipſum actum, nec exiſtens efficiat, quo minus actus prius perfectus cenſeatur. Planè tamen ſi hæc adijciatur, conſtitutioni ſeruitutis, per pacti vel doli exceptionem occurretur, ſeruitutem, contra placitũ vindicanti. Nam & modum ſeruitutibus adijci poſſe conſtat, veluti quo genere vehiculi agetur, vel non agetur: item vt alternis annis, vel diebus, aqua ducatur, cum ſimilibus. Secundũ quod ex ſupradicta natura ſeruitutis ſequitur, eſt, vt quia ſeruitus incorporalis eſt, pro parte, neque conſtitui, neq; adimi poſſit. Item, vt nec pro parte dominij, ſi forte ſim alicuius fundi, pro parte indiuiſa dominus, (nam ſecus eſt in diuiſa) mihi acquiratur. Denique, vt nec ipſe fundus, qui ſeruit, pro vna magis parte, quàm pro altera ſeruituti ſit obnoxius. Nam ſi cui ſimpliciter vſu, via, per fundum cuiuſpiam concedatur, vel relinquatur, in infinito, videlicet, per quemlibet eius partem ire, agere licebit, ſed ciuili tamen modo. Tertium eſt, vt quia incorporales ſunt ſeruitutes, vſui quoque non capiantur, quaſi quæ non cadant, in certam continuamq; poſſeſſionem, idque ſiue continuam cauſam habeant, ſiue non, licet nonnulli contrà exiſtiment. Sed tamen vt longa quaſi poſſeſſione, exemplo rerum immobilium, quaſi prę́ſcribantur, propter vtilitatem receptum eſt, & ideo, ſi quis diuturno vſu, ius aquæ ducendę nactus ſit, non eſt ei neceſſe, docere de iure, quo aqua conſtituta eſt, veluti ex legato, vel alio modo (nam ipſa longi temporis poſſeſſio, inducit quandam tituli prę́ſumptionem) ſed vtilem habet actionem, vt oſtendat, per annos forte tot, ſe non vi, non clam, non precario poſſediſſe. Atq; hæc quidẽ de natura ſeruitutum prę́dialium generaliter dixiſſe ſufficiat. Nunc autem videamus de ſingulis. Nam

ſerui-

ſeruitutum prędialium, alię ſunt ruſticę, alię vrbanę, idq́; pro duobus vitę hominum generibus: quorum alterum ruſticum eſt, quod cum ipſa hominnm vita, Deus, vt author eſt Varro, prodidit: alterũ vrbanũ, quod vel mercatus vel iudiciorũ, vel belli cauſa (qđ quidẽ ipſius oppidi nomẽ præ ſe fert) ars humana conſtituit. Ac diſtinguimus quidem inter vrbana ac ruſtica, hoc modo, vt quæ ad res vrbicas pertinent, vrbana dicantur: quæ ad rura colenda, ruſtica. & id non tam habita ratione loci, quo ædificatur, q̃ ipſius materiæ, hoc eſt, cauſæ, cuius gratia ędificatur: ſic enim accipit materiam Papinianus Iureconſultus, de leg. 2. ca. 79. dum dicit, materiam communionis, lites excitare. Ad res autem vrbicas pertinent, quæ mercatus, cauponationiſue cauſa, etiam in vicis habentur, vt meritoria ac ſtabula, pro diuerſorijs accepta, non pro ſeptis iumentorum, quo ſignificatu, ruſtica ſunt, ſecundum Neratium. Item quæ in villis, vel munitioni, vel voluptati tantum deſeruiunt (eſt enim eius ſtudium, non ruri, ſed in aſtu natũ) vt prętoria: nam Columella tres partes villę ſtatuit: fructuariam, in qua fructus reponuntur: ruſticam, in qua colonus degit: ac vrbanam, quę ad amœnitatem tantum comparatur, cuiuſmodi eſt prætorium, cum quo acceſſionis vice, computatur etiam hortus, qui in ædificio eſt. Ad res ruſticas pertinent omnia ea, quæ etiam in vrbibus, vel naturaliter fructum proferunt, vt ſi plurium horti in reditu ſint, vinearij fortè, aut olitorij, vel quæ fructuum condendorum cauſa habentur, ſiue ædificia ſint, vt horrea, ac ſtabula, ſiue non ſint. Nam licet, tum ſecundum ea quæ communiter accidũt, tum verò ſecundum vltimos ipſius rei fines, ſubtiliter conſideratos, ruſticorum prædiorum ſeruitutes, illæ propriè ſint, ſecundum Paulum, quæ in ſolo hærent: vrbanorum, quę in ſuperficie conſiſtunt: tamen ſi totam rem plenius conſideremus, quę ex omnibus quę in re continguntur, impletur, vtique fatendum erit, etiam ea, ruſticorum prædiorum eſſe, quæ percipiendorum

fructuum

fructuum gratia, ipſi ſolo accedunt, quamuis ædificia ſint ac ſuperficies: & per contrarium, etiam illa vrbanorum prædiorum eſſe, quæ ipſis ſuperficiebus accedunt, quanuis ſint horti, vt dictum eſt. Et proinde, cùm vnaquæque ſeruitus nomen ſuum accipiat, à prædio dominante, ſi qua erit ſeruitus, quæ debeatur prædio, verbi gratia, ruſtico, ſiquidē ea talis eſt, quæ natura ſui ſit ruſtica, vt iter, actus, via, dicemus eam ſimpliciter eſſe ruſticam: ſi verò talis, quæ ſecundum communiter accidētia, iuriſq; ſubtilitatem, non ruſtica ſit, ſed vrbana, vt ius altius tollendi, ac officiendi luminibus, dicemus eam, per ſe quidem conſideratam eſſe vrbanam, ſed hoc caſu tamen ruſticā, ſiue (vt ſignificantius loquar) ruſtici prædij eſſe, propterea, quòd ei debeatur ac ſeruiat. Atque hoc eſt, quod dicit Neratius, Ruſticorum prædiorum ſeruitutes ſunt, licere altius tollere, & officere prætorio vicini: vel cloacam habere licere per vicini domum, vel prætorium, vel proiectum habere licere. Quæ ergo ſecundum communem vſum, habentur ſeruitutes vrbanorum prædiorum hæ ſunt, ius altius tollendi, vel contrà: ius officiendi luminibus, vel contrà: ius auertendi ſtillicidium, vel non auertendi: ius immittendi tigna in parietem alienum, vel onus imponendi: ius protegendi proijciendiue, cæteraque iſtis ſimilia. quæ quidem hoc habent præ perſonalibus ſeruitutibus eximium, vt cùm ipſi fundo debeantur, ſublato ædificio, nihilominus debeantur, ſi reponatur ædificium. Ius altius tollendi, quanquam vnicuique naturaliter competat in ſuo ſolo: habet tamen vſum in hoc caſu: vt ſi agam, ius vicino non eſſe altius tollere, nec res ab eo defendatur, partes iudicis nō alias futuras, Caſſius apud Aphricanum de op. no. nunc. cap. 15. ait, quàm vt eum cum quo agit, cauere iubeat, non pⅼ'us ſe ædificaturum, q̄ vltro egerit, ius ſibi eſſe, inuito aduerſario, altius tollere. Ius altius non tollendi eſt, veluti ſi contra naturalem libertatem, vicino meo impoſitum ſit, non extollere ſuas ædes altius, quanquam

DE SERVITVTIBVS PRÆDIORVM VRBANORVM

qui

qni patiuntur huiuſmodi ſeruitutem, viridaria ſuper eã altitudinem habere poſſunt. Circa ius luminum, triplex eſt inſpectio, nam alia ſeruitus eſt, ne proſpectui officiatur: alia ne luminibus obſtruatur: tertia luminum. Qui ſeruitutem habet, ne proſpectui offendatur, hoc habet, ne quid ei officiatur ad gratiorem proſpectum, & liberum, etiam ex inferioribus locis. Cùm autem ſeruitus imponitur, ne luminibus officiatur, hoc maximè adepti videmur, ne ius ſit vicino, inuitis nobis, hoc eſt, non conſentientibus, minuere lumina noſtrorum ædificiorum, quo minus cœlum videatur: nam ad inferiorem locum, non pertinet hæc ſeruitus. Luminum ſeruitute conſtituta, id acquiſitum videtur, vt vicinus lumina noſtra excipiat, veluti cùm feneſtra in ſuum parietem immiſſa, lumen nobis prębet. Inter ius ſtillicidij auertendi, & fluminis, hoc intereſt, quod ſtillicidium de eo dicatur, quod guttatim caſitat: flumen de eo, quod perpetuo rigore per tubos aut canales fluit. De tigno iniuncto, ſeruitus eſt, vt cũ licet mihi meum tignum, in alienum parietem immittere, cui reſpondet alia ſeruitus, quæ eſt oneris ferendi, veluti ſi tu columnam habere debeas, quæ onus mearum ædium ferat. Ius proijciendi eſt, poſſe ſupra aream alienam mœniana vel pergulas habere. Protegendi, licere tectum ſuæ domus, ſupra aream alterius vſque porrigere. Seruitutes ruſticorum prędiorum, pręcipuę hæ ſunt. Iter, actus, via, aquæductus. Iter ab itu nomen inuenit, authore Varrone, & eſt ius eundi, ambulandi homini, idque ſiue ſella, ſiue lectica, ſiue equo vehatur, non etiam iumentum agẽdi, diciturque ſemita, quaſi ſemi iter. Actus eſt ius agendi, trahendi, vel iumentum, vel vehiculum, itaque qui iter habet, actum nõ habet, qui actum habet, & iter habet etiam ſine iumento: quia cui quod plus eſt licet, non debet quod minus eſt, non licere. Via dicta eſt à vehendo, quaſi veha, differens ab actu, & itinere, duobus modis. Primũ quia cum iter ſit ius ambulandi præciſe hominis.

DE SERVITVTIBVS PRÆDIORVM RVSTICORVM.

Actus

Actus,ius agendi præciſe vel iumentum vel vehiculum. Via ſimpliciter &generaliter eſt ius eundi, & agendi, & ambulandi, nulla facta commemoratione, nec hominis, nec iumenti,nec vehiculi,qua quidem cauſa fit,vt& iter & actum in ſe contineat, & inſuper multo latius pateat, quippe cumviam habenti, aut lapidem trahere liceat,aut etiam haſtam rectam ferre,contra actum habenti,neutrum eorum ſit conceſſum. Secunda eſt,quia cum itineris & actus latitudo,ex ijs,quæ vel conuentionibus, vel arbitrio demoſtrata ſunt, pendeat, in via aliud iuris eſt. Nam ſi dicta latitudo non eſt,legitima debetur,quæ eſt, vt in porrectum octo pedes habeat, in anfractũ, id eſt vbi flexum eſt, ſedecim. Ac ſolet quidem conſummari via,vel vſque ad ciuitatem, vel vſque ad viam publicam vel vſque ad proprium,vel aliud eiuſdem domini prædium,vel vſq; ad flumẽ in quo põtonibus traijcitur, non aliud,quod aut vado tranſiri poteſt, aut pontem habet. Aquęductus,eſt ius aquæ ducendę per fundum alienum, quod quidem fieri ſolebat,certis modulis,vel per digitos, qui continent ſextamdecimam partem pedis,vel per vncias, quæ duodecimam. Quæ autem ducitur aqua, vel publica eſt,vel priuata.Publicam definit Caſſius,quæ perennis,& viua ſit:Priuatam,quæ vel ex imbribus concipitur, vel ex lacu abundat,quam caducã vocari Frontinus ait. Publicæ,ducendę, vel hauriendę,ſeruitus conſtitui non poterat olim, niſi ex capite,vel ex fonte, au thore Paulo, cap. 9. propterea,quòd egreſſa fontes, qui priuati erant, confeſtim ad vſum publicum pertinet, nec cui priuato ex ea ducere liceat, niſi cui ius ducendi ex caſtellis datum ſit: ſed illud ius hodie mutatum eſt. Nã cũ ex reſcripto diui Antonini & Seueri, permiſſum ſit vnicuiq;,vt eſt apud Iuſtum Papyrium,cap.7. aquam de flumine publico,pro modo poſſeſſionum, ad irrigandos agros deriuare: conſequenter receptum eſt, vt qui longius abſunt à ripa,ſeruitutem ducendę aquę, ex flumine publico, per fundum eius, qui propter ipſum flumen

men habitat rectè ſibi conſtituant. Quod ad priuatam aquam attinet, nihil differt à cæteris locis priuatis, flumen priuatum. Præter iſtas quatuor ruſticorum prædiorum ſeruitutes, computantur & hæ, aquæ hauſtus, pecoris ad aquam appulſus, ius paſcendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendę, lapidis eximendi, figulinas habendi, aquę quærendæ ac ducendæ, nauigandi denique ad fundum meum, ſi lacus perpetuus in fundo tuo eſt. Quoniã dictum eſt de ruſticis & vrbanis ſeruitutibus ſeparatim, perueniamus nunc ad ea, quæ ſunt inter illas communia. Primũ ergo hoc illis eſt cõmune, vt vtraque ſeruitus dicatur prędiorum, quibus à pręſtando nomen eſt, quẽadmodum fundo à fundendis fructibus. Deinde, vt neutra, publicis aut religioſis locis, recte imponatur. Adhęc, vt alijs quàm nobis ipſis, eas quęrere non poſſimus. Item, vt in venditione antequàm traditio perfecta ſit, rectè à venditore imponantur, videlicet ſi hoc agatur, vt alteri alicui prędio venditoris, quod nondum alij emptori tradi cæptum ſit, (nam alioqui ſecus eſſet) acquiratur. Et quidem in venditione, ſi quis dixerit, ædes ſeruas fore, poteſt eas, vel ſibi ſeruas facere, vel vicino, ante traditionem cedere ſeruitutẽ: ſi verò dixerit generaliter ſeruas eſſe, nihil proficit ipſi venditori talis receptio, nam quoties venditor aliquid nomine ſeruitutis ſibi recipere vult, nominatim recipi oportet. Præterea & hoc vtrique ſeruituti commune eſt, vt ſi per aditionem hæreditatis confuſæ ſint, vendita hæreditate, in priſtinum ſtatum reſtituãtur, vtpote quia id agitur, vt quaſi tu hæres videaris extitiſſe. Porro, vt in vtraque non ſolum ipſa ſeruitus veniat, verum etiam id ſine quo ſeruitus conſtare non poteſt. Inſuper vt alienatione ipſorum prediorum facta, ſeruitutes quoque ſequantur. Itidem vt vtrunq; genus, non minus per vltima teſtantium iudicia, quàm inter viuos, recte conſtitui poſſit. Poſtremo vt ſi plures ſint eiuſdem rei domini, vnus eorum ſeruitutẽ, nec acquirere, nec imponere poſſit, cum effectu, niſi poſt deinde, alij ſequantur

COMMVNIA PRÆDIORVM TAM VRBANORVM QVAM RVSTICORVM.

tur,quo caſu,cum poſtremus cedit,non retro acquiri ſeruitus videtur(nihil enim actum eſt, reuera, circa rem, licet perſona ſit obſtricta) ſed perinde habetur, atque ſi cùm poſtremus cedat, omnes cedant,quaſi ſcilicet tunc demum incipiat eſſe verum, dominos fundi, acquiſiſſe, vel impoſuiſſe ſeruitutem.Iam autem actiones,quæ harum ſeruitutum nomine ad exemplum earum, quæ in vſufructu obtinere ſolẽt, competunt,ſunt confeſſoria & negatoria. Confeſſoria contribuitur ei, qui ſeruitutem ſibi competere contendit: Negatoria ei, qui negat fundum ſuum illi cum quo agit ſeruũ eſſe. Et accõmodatur quidem directa,domino fundi,cui impoſita eſt vel vendita ſeruitus: vtilis verò ei, qui diuturno vſu & longa quaſi poſſeſſione ius aliquod nactus eſt. Exercetur autem negatoria aduerſus eos, qui cùm habeant ſeruitutem, ire, agere, immiſſum habere volunt. Confeſſoria contra illos infertur, qui cùm debeãt ſeruitutẽ, vel quęſtionem eius faciunt,vel ea ſine quibus ſeruitus eſſe non poteſt,fieri non patiuntur,ſiue ij domini ſint fundi ſeruientis, ſiue non ſint.vel etiam qui modum ſeruitutis ſibi debitę tranſgrediuntur, vel qui cum certam ſeruitutem debeant,ſub prætextu eorum, quæ habere poſſunt, etiam ad illa progrediuntur,quæ non poſſunt.Nam cum in domo Caij Seij locus quidam ędibus Annij ita ſeruiret, vt in eo poſitum habere ius Seio non eſſet, ne forte proſpectui, qui etiam in inferioribus eſt, officeretur, & Seius in eo ſyluam ſeuiſſet (quod quidem donec nondum ad eam altitudinem excreuerit, vt proſpectui noceat, eſt permiſſum) in qua labra, id eſt, lapidea vaſa, in quibus ſcaturiens aqua reciperetur, & quæ proſpectui officerent poſita haberet: Annio conſilium omnes Iuriſperiti dederunt, vt cum eo ageret, ius ei non eſſe, vt in eo loco, poſitum haberet inuito ſe. Euentus autem harum actionum eſt, vt victori officio iudicis tum res præſtetur, tum cautio: nàm ſi egi tibi ius non eſſe, tigna in parietem meum immiſſa habere, iudicis offi-

SI SERVITVS VINDICETVR, VEL AD ALIVM PERTINERE NEGETVR.

officio continetur, vt immiſſa tollantur, & de futuro quoque opere caueatur. Prĉterea ſi quis contendat, ſibi deberi ſeruitutem, cauſa cognita, debebit Prætor, bona aduerſarij poſſideri iubere, & non ante diſcedi, quàm actori fuerit ſeruitus conſtituta, niſi forte actor ſit iam in poſſeſſione: nam eo caſu, non debet per ſententiam ſeruitus conſtitui, ſed quæ eſt, declarari. Nec venit in has actiones ſolum ipſa res, verum etiam fructus, hoc eſt quanti mea intereſt, non prohiberi ſeruitutem, aut non vti ſeruitute aduerſarium. Quod quidem ita demum obtinet, ſi res in ſeruitutis nomen cadat: nam ſi prohiberer in meo ignem facere, aut ſedere, aut lauare, aut ſimile quippiam, non eſt vtile hoc genus actionum.

QVEMADMODVM SERVITVLES AMITTVNTVR.

Amittuntur autem hæ ſeruitutes varijs modis. Primo confuſione, veluti ſi idem vtriuſque prædij tam dominantis, quàm ſeruientis, dominus eſſe cœperit: nam nulli res ſua ſeruitutem debere poteſt, niſi forte per acceſſionem id contingat, puta, ſi cum ſeruitus mihi per plures fundos deberetur, medium fundum acquiſiui; hoc enim caſu, quia indiuidua ęſt ſeruitus, verius eſt, manere ſeruitutem. Secundo amittitur ſeruitus tacito conſenſu, nam ſi ſtillicidij immittendi ius habeam in aream tuam, & permiſero ius tibi in ea area ædificandi, ſtillicidij immittendi ius amitto. Et ſimiliter ſi per fundum tuum via mihi debeatur, & permiſero tibi, per eum locum, per quem mihi via debetur aliquid facere, amitto ius viæ. Tertio, ſi hæres cum legatus eſſet fundus ſub conditione impoſuit ei ſeruitutes, extinguentur, ſi legati conditio exiſtat. Quarto perit ſeruitus non vtendo, vt ſi quis (ſecundũ quod hodie definitum eſt) decem vel viginti annis non fuerit vſus, iure ſibi debito, propter negligentiam eo cadat: ſed hoc recipit diſtinctionem. Nam in ſeruitutibus ruſticorum prædiorum, generaliter probatum eſt, vt certo tempore non vtendo pereant, ſimplici quidem, decem vel viginti annorum, ſi continua ſit ſeruitus, vt ſi perpetuo aquam quis ducat: duplici

verò

verò,ſi deiuncta ſit,vt ſi quis alternis annis vel menſibus aquam habeat:in vrbanis ſeruitutibus ſimul hæc duo requiruntur,vt & is cui debeatur ſeruitus, non vtatur, veluti tignum immiſſum nõ habeat,& is qui debet,aliquid noui contra ſeruitutem fecerit, veluti ſi foramen vnde exemptum eſt tignum,obtũrauerit.Sed cur hæc tam varie? An quia ruſticis ſeruitutibus non vtens, negligens cenſetur,is qui vrbanis non vtitur,non item?Et ſanè cum altius ſublatum, tignum immiſſum, mœnianum proiectum non habere, multis de cauſis regulariter contingat merito receptum eſt, vt nulla illi negligentia ob hoc ſolum, niſi ſi forte contra noui aliquid fecerit aduerſarius, imputetur. Verum cum non ire, agere,aquámue ducere regulariter non alia fere cauſa,quàm vel mera negligentia, vel alia commoditate reperta contingat, cui dubium eſt,quin ſtatuto tẽpore non vtens, vel in vitio ſit negligentiæ,vel tacite ſeruitutem debitam remittat.Ac dicitur quidem proprie is non vti,qui iam conſtituta ſeruitute,vel omnino ſuo iure non vtitur,nec per ſe,nec per alium,vel non ſuo iure vti ſe credit.Dico autem iam conſtituta ſeruitute, quoniam ſi promiſſa quidem vel legata ſit ſeruitus,vt ait Pomponius.cap.19.ſed nondum conſtituta,non interit non vſu, ea quę non eſt.Addo ſuo vitio, quia ſi cũ ius habens immittendi vicinus ſtatuto tempore ædificatum non habuerit,ideóque nec tu immittere potueris,non ideo magis ſeruitutem amittes. Aio aũt nec per ſe nec per alium,quia per colonum vſumfructuarium & malæfidei etiam poſſeſſorem retinetur ſeruitus. Imo fortiùs, & ſi aqua per eum, ſua ſponte fluxit,ius aquę ducẽdę manet .Porrò inq̃, ſi nõ ſuo iure vti ſe credit, nã ſi quis pro via publica,vel pro ſeruitute alterius vſus ſit,nec interdictũ,nec actio vtilis competit. Non exſtinguũtur autẽ hæ ſeruitutes, nec morte, nec capitis deminutione perſonarum,quia ſunt prædiorum.Item,iter ſepulchro debitum,non vtendo nunquam amittitur, propter perpetuum ius ſepulchri, cui adhęret.Pręterea actu

vti

vti cenſetur, qui tantum it, nam oſtendit ſe non negligere. Denique ſi ego & pupillus negligamus ſeruitutem, quia ſeruitus eſt indiuidua, propter pupillum, ego quoque retineo.

DE IVDICIIS PERSONALIBVS.

EXpoſitis ijs iudicijs, quę in rem ſunt, ordinarium eſt, vt de his quę in perſonam inferuntur, explicandum ſit. Hæc autem tūc competere diximus, cum inter eum qui agit, & eum qui conuenitur, nullum nec negotium contractum eſt, nec maleficium commiſſum. Nam vel de illo ago aduerſum te, quod tua mihi quadrupes nocuit vel quod tuus ſeruus, tuáue familia, ſine tua voluntate, de domo tua mihi damnum dederit, vel quod tu rebus meis damni ſine ſcelere (nam alioqui criminale iudicium eſſet) intuleris. Atque hæc quidem ideo proprio nomine dicuntur iudicia ciuilia, quoniam cum legibus ac plebiſcitis comprehenſa ſint, nec vllum in ſe contractum ac maleficium habeant: merito nec ad ea referri poſſunt, in quibus negotium aliquod contrahi ac geri dicitur, nec ad ea quoque, quæ prætoria nominantur, nec denique ad criminalia, ſiue publica iudicia. Sed tractemus ordine de ſingulis, & primo quidem de quadrupede.

SI QVADRVPES PAVPERIĒ FECISSE DICATVR.

Nam ſi quadrupes pauperiem feciſſe dicatur, actio ex lege 12. Tabularum deſcēdit, quæ lex voluit, aut dari viuum id quod nocuit, hoc eſt, id animal quod noxiam commiſit, hoc enim eſt noxæ dedere, aut æſtimationem noxiæ offerri. Et quidem, cum nec eum cui nocitum eſt, æquum ſit in damno morari, nec dominum quadrupedis, ſine culpa ſua, damno pecuniario affici: recte ſic tēperata res eſt, (etiam Platone in vndecimo de legibus authore, poſt Moſen & Solonem,) vt optio domino detur, vel tradendæ quadrupedis quæ nocuit, vel reſarciendi damni quod

datum eſt. Ideo auté dicitur in lege, SI PAVPERIEM QVADRVPES FECISSE DICATVR, quoniã pauperies eſt dãnum ſine iniuria faciẽtis datum, nec dici poteſt animal iniuriã feciſſe, quod ſenſu caret. Habet autem proprie locũ toties hęc actio, quoties cõtra naturã feritate cõmotũ animal, pauperiẽ dederit. nã alioqui, ſi id culpa aliqua domini ducẽtis accidat, ſufficit actio legis Aquilię, aut in factũ. Itẽ in beſtijs propter naturalem feritatẽ hæc actio locum nõ habet, & ideo ſi vrſus fugit & ſic nocuit, non poteſt quondam dominus conueniri, quia deſijt dominus eſſe, vbi fera euaſit. De cane, ſolet nominatim exſtare lex Peſulania, cuius Iulius Paulus in receptis ſentẽtijs meminit.

AD LEGEM AQVILIAM. Iam autem de damno rebus meis iniuria dato, ſupereſt lex Aquilia, quæ omnibus legibus, quę ante ſe de dãno iniuria locutæ ſunt, derogauit, ſiue lex 12. Tab. ſiue aliã quæcũq; fuerit, quæ lex Aquilia plebiſcitum eſt, cũ eam Aquilius tribunus plebis à plebe rogauerit. „Capite auté huius legis primo cauetur, qui ſeruũ ſeruámue, „alienum alienãue, quadrupedem vel pecudem, iniuria oc„ciderit, quãti id in eo anno plurimi fuerit, tantũ æs dare „domino damnas eſto: & infra deinde cauetur, vt aduerſus inficiantem in duplum actio ſit. Quadrupedes quæ pecudum numero ſunt, & gregatim habẽtur, hæ ſunt: Oues, capræ, boues, equi, muli, aſini, ſues. canes & beſtiæ, in eo numero non ſunt, veluti vrſi, leones, pantheræ: elefanti autem & cameli, quaſi mixti ſunt, nam & iumentorum operam præſtant, & natura eorum fera, & ideo primo capite contineri eos oportet. Iniuria occiſum eſſe merito adijcitur, non enim ſufficit occiſum, ſed oportet iniuria id eſſe factum. Itaque ſi ſeruum tuum latronem inſidiantem mihi, vel furem nocte deprehenſum occidero, ſecurus ero: nam aduerſus periculum naturalis ratio, permittit defendere. Tantũdem eſt, ſi quis in colluctatione vel in pancratio, vel pugiles, dum inter ſe exercentur, alius aliũ in publico certamine occiderit, ceſſat enim Aquilia: quia gloriæ cauſa, & virtutis (vt tractat pulchrè Plato) nõ iniuriæ

iuriȩ gratia, videtur damnũ datum. Occiſum autẽ accipere debemus, ſiue gladio, ſiue etiã fuſte, vel alio telo, vel manibus, ſi forte ſtrangulauit eum, vel calce petijt, vel capite, vel qualiter qualiter. Iniuriam autem hic accipere nos oportet, nõ quemadmodum circa iniuriarũ actionẽ, contumeliam quandam, ſed quod non iure factũ eſt: hoc eſt contra ius: id eſt, ſi culpa quis occiderit, & ideo interdum vtraq; actio concurrit, & legis Aquiliæ, & iniuriarum: ſed duȩ erunt æſtimationes, alia damni, alia contumeliȩ. Igitur iniuriam hic accipiemus, damnũ culpa datum, etiam ab eo qui nocere voluit. Quod dicitur, hoc iudicium ad id dari, quanti is homo, eo anno plurimi fuiſſet: pœnam illatæ iniuriȩ continet, cuius quidem pœnæ vis hæc eſt, vt vicem quodãmodo rei iudicatæ obtineat, ex quo fit, vt nec pacto decidi poſſit, nam poſt rem iudicatam, non eſt locus tranſactioni: & aduerſus inficiantem ſit dupli, propter odium mendacij in re iam definita. Huius legis ſecundum quidem capitulũ in deſuetudinem abijt. Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia. " Cęterarum rerum, præter hominẽ & pecudem occiſos, ſiquis " alteri dãnum faxit, quod vſerit, fregerit, ruperit iniuria: " quãti ea res erit in diebus xxx. proximis, tantũ æs do- " mino donare damnas eſto. Ideo autẽ poſtq̃ dictum eſt, " de occiſo, vel homine, vel pecude, ſeparatim tractatur, de alijs aliarum rerũ damnis: quoniã minus eſt rũpere, ſiue corrũpere, q̃ occidere, minus rei alicui, vel inanimatæ, vel animatæ quidẽ, ſed cuius null⁹ vſus ſit ad vitam, quam homini, vel pecudi nocere, ac ideo pœna nõ in annũ, ſed in mẽſem tantũ retroſpicit. In dãnis, quæ lege Aquilia nõ tenẽtur, in factũ datur actio. De his qui de domo tua deiecerint, vel effuderint, prętoris verba ſic dicũt: Vñ in eum " locũ, quo volgo iter fiet, vel in quo cõſiſtetur, deiectũ, vel " effuſum quid erit: quantũ ex ea re, damnũ datum, factũue " erit, in eum, qui ibi habitauerit, in duplũ iudicium dabo, " ſi eo ictu homo liber periſſe dicetur: quinquaginta au- " reorum iudicium dabo: ſi viuet, nocitumq́ue ei eſſe dice- " tur:

DE HIS QVI EFFVDERINT VEL DEIECERINT.

« tur: quantum ob eam rem æquum iudici videbitur, eum
« eum quo agetur, condemnari, tanti iudicium dabo,
« ſi ſeruus inſciente domino feciſſe dicetur, in iudicio
« adijciam, aut noxam dedere. Exemplum huius edicti, quod quidem ſumma cum vtilitate factum eſt, videlicet, vt ſine metu & periculo, per itinera commeari poſſit, exſtat apud Gellium lib. 4. cap. 14. cuius verba ſubieci. Cum librum IX. Attei Capitonis coniectaneorum, legeremus, qui inſcriptus eſt, de iudicijs publicis, decretum tribunorum viſum eſt grauitatis antiquæ plenum, propterea id meminimus: Idque ob eam cauſam, & in hanc ſeutentiam ſcriptum eſt: A. Hoſtilius Mancinus ædilis curulis fuit. Is Manuliæ meretrici diem ad populum dixit, quod de ambulacro eius, noctu lapide ictus eſſet: vulnuſq́; ex eo lapide oſtentabat. Manulia ad trib. pleb: prouocauit. Apud eos dixit, comeſatorem Mancinum ad ædes ſuas veniſſe. Eum ſibi recipere non voluiſſe, in æde ſua. Sed cum vi irrumperet, lapidibus depulſum. Tribuni decreuerunt, ædilem ex eo loco iure deiectum, quo eum venire cum coronario non decuiſſet, propterea, ne cum populo ædilis ageret, interceſſe-
« runt. Hactenus Gellius. Item Prætor ait: Ne quis in
« ſuggruenda protectóue, vel ſupra eum locum, quo volgo
« iter fiet, ſiue quo conſiſtetur, id poſitum habeat, cu-
« ius caſus nocere cui poſſit. Qui aduerſus ea fecerit, in
« eum ſolidorum decem in factum iudicium dabo, ſi ſer-
« uus inſciente dño feciſſe dicetur, aut noxæ dedi iubebo.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

Quantum ad eas actiones pertinet, quæ non ex contractu, ſed ex noxa atque maleficio ſeruorum, contra nos competunt, quæque noxales appellantur: harum vis atque poteſtas hæc eſt, vt ſi damnati fuerimus, liceat nobis deditiõe ipſius corporis quod deliquerit, euitare litis eſtimationem. Meminit autẽ harum actionum, etiã Plato poſt Moſem in 11. de legibus: & habent rationẽ, quia non debet ex maleficio ſerui, in plus teneri dominus, quam vt noxæ eum dedat, ſed ſi ſeruus ſciente domino occidat, in ſolidum

ſolidum dominum obligat, ipſe enim dominus videtur occidiſſe. Item non aliàs datur hæc actio, niſi apud me ſit ſeruus: nam noxa caput ſequitur. Et ideo ſi is (inquit « prætor) in cuius poteſtate eſſe dicetur, negauerit ſe in ſua « poteſtate ſeruum habere, vtrum actor volet, vel deierare « iubebo, in poteſtate ſua non eſſe, neque ſe dolo malo fe- « ciſſe, quo minus eſſet: vel iudicium dabo ſine noxæ dedi- « tione, per quod vincet, ſi probauerit, eũ in poteſtate eſſe, « vel dolo eius factum, quo minus eſſet: qui autem nõ probauerit in poteſtate aduerſarij eſſe ſeruum, rem amittit. Is qui in aliena poteſtate eſt, ſi noxam cõmiſiſſe dicatur, ſi non defendatur, ducitur: & ſi pręſens eſt dominus, tradere eum, & de dolo malo promittere debet. Nomen autem huius actionis noxalis, collatum eſt, à noxia: Nam noxia, inquit Feſtus, apud antiquos damnum ſignificabat, ſed à poëtis ponitur pro culpa. Item ponitur pro peccati pœna, cum lex iubet noxæ dedere pro peccato. Quoniam verò dictum eſt, de iudicijs in rem, & in perſonam, ſequitur vt de ijs quę mixtam cauſam habent, nunc dicamus.

DE IVDICIIS MIXTIS

MIXTORVM iudiciorum, alia redundant à rebus ad iudicium, ac pręſtationes perſonales: alia contra, à facto aliquo perſonæ, ad rem, ſiue ipſum iudicium. Quæ prioris generis ſunt, trium cauſarum naſcuntur ex aliqua: vel enim agitur ad rerum diſtinctionem, vel ad diuiſionem, vel ad exhibitionem. De rebus diſtinguendis, quęritur in iudicio finium regundorum, quod quidem diſcordiæ vitandæ cauſa conſtitutum, (nam huius rei gratia Termini templũ condidit Numa Pompilius) longe lateq; patet, quippe non ſolum terminos agris poſitos, verum etiam gentium & regnorum diſcretionẽ, territoriorũque diuiſionem, apprehendens.

FINIVM REGVNDORVM.

dens. Monet autem Marcus Varro, in primo de re ruſtica, vti fines ſuos quis, vel ſeptis, vel arborum notis diligenter tueatur, ne familię rixentur cum vicinis, ac limites ex litibus iudicē quęrant, vtpote cum per contrarium limites ad hoc figantur, vt ne qua litium inter attiguos cauſa exiſtat. Limes (inquit ille) erat poſitus, litem vt diſcerneret agri. Nomen autem eſt huic iudicio poſitum, à regendis id eſt dirigendis, & quaſi ad certam regulam, ac certis regionibus, diſterminandis agris ac eorum finibus. Nam cum duę ſunt materiæ controuerſiarum, finis & locus: hoc iudicium pertinet ad fines. Conſtituuntur autem fines, tribus modis, authore Frontino. Vno cum ab initio id agitur, vt ager certis regionibus, limitibus poſitis, diuidatur, & ſua cuique pars aſſignetur, qui ager limitatus vocatur. Altero cum certus modus iugerum ex illo agro, illo loco, aſſignatur: quo caſu non à limitibus ſumitur exordium, ſed à menſura, à qua ipſe ager menſura comprehenſus nominatur, licet poſt deinde accedant, ſubinde limites. Tertio cum nec modi, nec limitū ratio vlla habetur, ſed tantum arcendorum hoſtiū, vt videlicet quouſq; hoſtes ſubmouentur, eo vſq; limites extendantur. Diciturque ager ille ab arcendo, arcifinius, ſiue occupatorius ab occupando, in quo nullum ius ſubſeciuorum interuenit. Nam ſubſeciua ſunt, quæ poſt peractam menſuram, expletis centurijs, ſuperſunt, vel in toto vel in parte aliqua. De quorum genere ſunt ea quoque, quæ extracluſa dicuntur, quæ videlicet nulli à principe aſſigāta ſunt, & item quę inſoluta, quę aut in ſepoſitis & ſterilibus locis ſunt, aut paludibus, vbi nulla potuit exerceri cultura, quia dū nō eſſet, qđ excoli poſſet, nullis neceſſe fuit, limitū regulis obligari, propterea & ſoluta loca, vocata ſunt. Diuiduntur aūt inter ſe fines his ſignis tā naturalibus q̄ artificialibus: fluminibus, riuis, foſſis, mōtibus, arboribus, aquarū diuergijs, itineribus, iugis, quæ ex eo nomine accipiuntur, quòd continuatione ipſa iungantur, item petris, terminis, ſeptis ædifi-

ędificijs,vepribꝰ,normalibus,marginibus,rigoribus proximarũ poſſeſſionum, titulis,inſcriptionibus,fanis,ſepulchris, ſupercilijs, cum qualitas proximi agri, ipſa per ſe ſtringit,vnã poſſeſſionẽ,ab altera. Nam limes proprie eſt, quodcumq; in agro opera manuũ factũ eſt ad obſeruationem finiũ.Rigor naturalẽ cuiuſque rectitudinẽ ſignificat. Et is quidẽ ager,qui à ſeptentrione in longitudinẽ in meridianum decurrit per cardines,ſtrigatus dicitur: qui verò ab occidente, in orientẽ aſſurgit ac attollitur,per decumanos,ſcamnatus,idque ſiue flexuoſis & rationalibus, ſiue rectis,ſiue circumferentibus, ſiue mixtis lineis conſtent.Et cum in reliquis ferme controuerſijs, ad prætorẽ ac iudicem eatur: in hoc genere receptum eſt, vt bonus aliquis vir, tanquam arbiter,qui diſterminandorum agrorum peritiam habeat,potius eligatur,nam etiã ſi ad ipſum iudicem recta via iretur,is nihilominus neceſſe haberet,talem aliquem ſibi adiũgere, quemadmodum & in familia herciſcunda ac cõmuni diuidundo cõtingit, atq; hoc eſt,q̃ dicit apud Terentiũ Chremes, Symo & Crito vicini noſtri,hic ambigunt de finibus,me cepêre arbitrũ. Hoc iudiciũ locum habet in cõfinio prædiorũ ruſticorũ, in vrbanorũ diſplicuit:neq; enim cõfinia hęc ſunt,ſed magis vicina dicuntur, & communibus parietibus plerunq; diſterminãtur.Finis eius eſt,vt ſi vel irruptione fluminis, vel deiectione, vel exaratione, vel quo alio modo, fines confuſi fuerint:termini, per menſorem declarentur: quod ſi fieri non poteſt, permiſſum eſt iudici,adiudicatione controuerſiam dirimere. Et ſi forte amouendæ veteris obſcuritatis gratia,per aliam regionem fines dirigere iudex velit:poteſt hoc facere, per adiudicationem,& condemnationem,quo caſu opus eſt,vt ex alterutrius prædio,alij adiudicandum ſit, quo nomine is, cui adiudicatur,inuicem pro eo quod ei adiudicatur, certa pecunia condemnandus eſt. Sed & loci vnius controuerſia in partes ſcindi adiudicationibus poteſt, pro vt cuiuſque dominium, in eo loco iudex compererit.

Opor-

Oportet autem in his finalibus quæſtionibus, vetera monumenta ſequi, modo ſi non varietate ſucceſſionum, & arbitrio poſſeſſorũ, fines, additis vel detractis agris, poſtea permutati probentur. Præterea illud etiam hic obſeruandum, quod ad exemplum eius legis ſcriptum eſt, quam Athenis Solonem dicitur tuliſſe, cuius verba recitat Caius cap. 13. Adhæc de fine, lex Manilia quinq; aut ſex pedum latitudinem præſcribit, quoniam hanc latitudinem, inquit Vrbicus, vel iter ad culturas accedens occupat, vel circumactus aratri, quod vſucapi non poteſt. Iter etiam, non quo ad culturas peruenitur capitur vſu, ſed id quod in vſu biennio fuit. Atque hæc quidem de diſtinguendis & diſterminandis finibus. Quæ autem ad diuiſionem rerum pertinent iudicia, ea vel ſunt vniuerſitatis alicuius, vel rerum ſingularum. Vniuerſitatis ſiue hæreditatis, eſt iudicium familiæ herciſcundæ, rerũ ſingularum, communi diuidundo. Nomen iudicij familiæ

FAMILIÆ ERCISCVNDÆ.

herciſcundæ, ab antiquo verbo herciſco, id eſt, diuido, nam ἑρκίζειν interſepire eſt, confertur: & familiæ verbum, ad res diductum, nihil aliud, quàm vniuerſas res hæreditarias ſignificat. Proficiſcitur autem hęc actio, ex lege duodecim tabul. Nam cohæredibus volentibus à cõmunione diſcedere, vel prouocante vno ad diuiſionem: neceſſarium videbatur, aliquam actionem conſtitui, qua inter hęredes, res hęreditarię diſtribuerẽtur: quę quidem actio, nihilominus ei quoque ipſo iure competit, qui ſuã partem non poſſidet, ſed ſi is qui poſſidet, neget eum ſibi cohęredem eſſe, poteſt eum excludere, per hanc exceptionem, SI NON IN EA RE DE QVA AGITVR PRÆIVDICIVM HÆREDITAS FIAT. quo caſu tranſitur ad petitionẽ hæreditatis, in qua ad officium iudicis, nihil amplius pertinet, quàm vt partẽ hæreditatis, pro indiuiſo reſtitui iubeat, cùm in familię herciſcundę iudicio, hoc agatur, vt à cõmunione hęreditatis diſcedatur: qua quidem cauſa fit, vt cùm ſit vniuerſalis, nõ amplius quàm ſemel, niſi cauſa cognita, proponi poſſit.

Diuidi

Diuiditur autem per hoc iudicium, hæreditas, ſiue ex teſtamẽto, ſiue ab inteſtato, ſiue ex lege duodecim tabularum, ſiue ex alia lege deferatur hæreditas, vel ex Senatuſconſulto, vel ex conſtitutione, vel per bonorum poſſeſſionẽ. Nec diſtinguitur, vtrum res mobiles ſint, an ſoli, noſtri patrimonij, an vectigales vel ſuperficiariæ, propriæ, an quarum vſumfructum vel oppignorationem habemus: nam venit in hoc iudicium & illud, quod vnus forte hæredum percepit vel impendit, vel culpa perire paſſus: eſtq; generalis regula, familiæ herciſcundæ iudicium duobus conſtare, rebus videlicet atque præſtationibus, quæ ſunt perſonales actiones. Non veniunt autem in hoc iudicium, mala medicamenta, & libri improbatæ lectionis. Item nec ea, quæ indiuidua ſunt, aut religioſa, nec quæ pater filio emancipato ſtudiorum cauſa peregre agenti ſubminiſtrauit, vel teſtamento prælegauit, cũ quibus ſunt & illa, quæ vnus cohæredũ pro emptore vel donato poſſidet, nam non poteſt vniuerſalis actio, dictari aduerſus eum, qui titulum ſpecialem habet. Non veniunt etiam ea, quæ in nominibus ſunt, nam illa ipſo iure, lege 12. tabularum, quatenus in quantitate conſiſtunt, pro portionibus hæreditarijs, ſunt diuiſa. Tabulæ teſtamenti & cautiones, rationeſque, vel ad ædem deponuntur, vel apud illum manent, qui ex maiori parte hæres eſt, qui quidem cæteris eas deſcriptas & recognitas facere debet, interpoſita cautione, vt cum res exegerit, ipſæ authenticæ exhibeantur. Si autem omnes iiſdem ex partibus hæredes ſint, nec inter eos conueniat, ſortiri eos oportet, aut ex conſenſu vel ſuffragio eligendus eſt amicus, apud quem deponantur, vel in ædem ſacram deponi debent. Officium eius qui huic actioni aditur, eſt, vt nihil indiuiſum relinquat, & de euictione caueri iubeat, inque omnium perſona, condemnationes & abſolutiones faciat, et ſi difficilis ſit diuiſio, vni rem, alteri pecuniam addicat. Plane ſi pater inter filios bona diuiſit, & onera æris

alieni pro modo poſſeſſionum, diſtribuit, non ſimplicem donationem, ſed potius ſupremi iudicij diuiſionem videri, Papinianus ait. Per communi diuidundo iudicium corporalium rerum ſingularum, fit diuiſio, quarum rerum dominium communiter habemus: non etiam hæreditatis, aut incorporalium, religioſarúmue rerum. Venit autem in hoc iudicium nihil vltra diuiſionem rerum ipſarum, quæ communes ſunt, & ſi quid in his damni datum factúmue eſt, ſiue quid eo nomine aut abeſt alicui ſociorum, aut ad eum peruenit ex re cōmuni. Officium iudicis in eo conſiſtit, vt ipſas res diuidat, aut ſi commode diuiſionem non recipiant, adiudicationes earum faciat, in quo quidem, quod omnibus vtiliſſimum eſt, vel quod malunt litigatores, exequi conuenit. Nam in hoc iudicium, omnes res veniunt: niſi ſi quid fuerit ex communi conſenſu exceptum nominatim ne veniat. Ideo autem neceſſarium fuit hoc iudiciū, quod pro ſocio actio magis ad perſonales inuicē præſtationes pertinet, quàm ad communium rerum diuiſionem. Atque hæc quidem de diſtinctione rerum ac diuiſione, à quibus tria exiſtunt iudicia, finium regundorum, familiæ herciſcundę, cōmuni diuidundo. In quibus tribus iudicijs, quæri quidem ſolet, quis actor intelligatur, quia par cauſa omniū videtur: ſed magis placuit, eum videri actorem, qui ad iudicium prouocaſſet: eſtq́; iudiciū cōmuni diuidundo, bonæ fidei, & ideo ſi vna res indiuiſa relicta ſit, valebit nihilominus & cæterarum rerum diuiſio: & poterit iterum communi diuidundo agi, de ea quæ indiuiſa remanſit. Ad exhibendum actionis finis propriè is eſt, vt res qua de agitur, ſecreta habeatur: nam exhibere eſt, in publicū producere, & materię ipſius videndę tangendę, apprehendendę, ac petendę, copiam facere. Tunc autem decurritur ad hanc actionē, cùm ea res, quam ego abs te petiturus ſum, vel cuius mea intereſt exhibitionem fieri, ſic à te poſſidetur, vt propter mixtionem eius, cum reliquis rebus tuis, nō rectè petatur, vel exhibeatur, niſi prius fuerit ſegregata.

COMMVNI DIVIDVNDO.

AD EXHIBENDVM.

Et ideo, ſi in rem acturus ſim, quę cum rebus tuis ſit confuſa: veluti ſi gemma mea incluſa ſit tuo auro, ſi rotā meā tuo vehiculo aptaueris, ſi armario, vel naui tabulā meam vel anſam ſchypho iniunxeris, vel emblemata phiolę, vel purpuram veſtimento intexueris, vel brachiū ſtatuę per applumbaturā, nō per ferruminationē, coadunaueris, his caſibus inquā, quoniam recta via nō conſiſtit vendicatio, vtilis eſt actio ad exhibendum, videlicet, vt re per hāc actionē ſeparata, poſt deinde rei vendicatio proponatur. Nam etſi ſerui optio mihi relicta ſit, vel ſi noxali iudicio experiri velim, pari ratione ad exhibendum agere poſſum. Quid enim ſi dominus quidem paratus ſit defendere, actor verò deſignare non poſſit, niſi ex præſentibus, quia aut ſeruum non recognoſcit, aut nomen non tenet: nònne æquum eſt ei familiam exhiberi, vt noxium ſeruum agnoſcat? Intereſt enim illius hoc ita fieri, & ad exhibendum agere poſſunt omnes, quorum re vera, vt inquit Paulus cap. 19. intereſt, idque aduerſus quemuis poſſeſſorem, ſiue is ciuiliter poſſideat, ſiue naturaliter incumbat poſſeſſioni, ſiue deniq; dolo deſierit poſſidere. Eſt autem exhibere, quantum ad hanc actionem attinet, in eadem cauſa præſtare in qua fuit, cùm iudiciū acciperetur, vt quis copiam rei habens, poſſit exequi actione, quod deſtinauit, in nullo cauſa quam intendit læſa. Planè ſi quis extra hæredem tabulas teſtamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad teſtamentum pertinens exhiberi velit: dicendum eſt per hanc actionem agendum non eſſe, cùm ſufficiunt ſibi interdicta in hanc rem competentia: & ita Pomponius. Transeamus nunc ad ea iudicia mixta, quæ non à contractu, vel delicto quidem, ſed à facto tamē aliquo perſonæ magis, quàm à rebus oriuntur: quę quidem vel in rebus exiſtunt humanis, tam iudicialibus, vt ſi quis ex interrogatione ſua, in iure facta, conueniatur, aut ad eundem cum alijs iudicē intrare cōpellatur: q̄ priuatis, vt ſi alienum quis ſeruum corrumpat, aut fugitiuum celet, aut aleatores recipiat, aut menſor falſum

DE INTERROGATIONIBVS IN IVRE FACIENDIS ET INTERROGATORIIS ACTIONIBVS.

modum dicat, vel in rebus religioſis, & ad funera ſepulchraque pertinentibus. Quantum ad interrogationes, quæ in iure fiunt, earum diuerſa olim ratio habebatur, quàm hodie. Etenim ante iudicium vllum acceptum, moris erat, aduerſarium interrogationibus quibuſdam propoſitis premere, & ex ijs, quæ forte reſpondiſſet, ipſam actionem, quam interrogatoriam vocabant fundare: ſed poſterioribus temporibus, poſtquàm iniquũ viſum eſt, cogi quẽ ante iudiciũ, de ſuo iure aliquid reſpondere, actoremq́; non ipſum paratũ venire, ſed à confeſſione aduerſarij auſpicari: paulatim effectum eſt, vt interrogatoriæ illæ actiones, minus frequentari cœperint, & in deſuetudinem abierint. Et ideo interrogationes quæ hodie fiunt, non pariunt quidem actionem, ſed ſi quę fuerint ab aduerſa parte, apud iudices expreſſæ, eæ tantummodo ad probationes litigatoribus ſufficiunt. Eſt autem interrogatio in iure toties neceſſaria, quoties dubitat actor, qua ex parte, is cum quo agere velit, hęres ſit, ne dum hoc ignorat, interdum plus petendo, aliquid damni ſentiat. Tantundem receptum eſt & de ijs qui interrogantur, an ſeruus qui noxam nocuit, quadrupes quę pauperiem fecit, ædes ex quibus damnũ timetur, ipſorum ſit: item an fundum quem quis petere velit poſſideat, cuiúſue ætatis ſint, nam & hi omnes reſpondere coguntur. Et generaliter vbicunque iudicem æquitas mouerit, ęquè oportere fieri interrogationem, dubium non eſt. Iam autem interrogatione facta, qui interrogatus reſpõdit, ſi modo id quod in confeſſionem venit, ius & natura recipere poteſt, ſic tenetur, quaſi ex contractu obligatus, pro quo pulſabatur, dum ab aduerſario interrogaretur. Et ideo etiam qui ſeruum alienum reſponderit ſuum eſſe, ſi noxali iudicio conuentus ſit, dominum liberat: aliter atque ſi confeſſus ſit, occidiſſe ſeruum, quem alius occidit, vel ſi quis reſponderit, ſe hæredẽ. Nam his duob' caſibus, nõ liberatur qui fecit, ne impunitum ſit delictum eius qui fecerit, propter eum qui re-

qui reſponderit : nec qui hæres eſt, nam qui confeſſus eſt, non tam ex perſona alterius, quemadmodum fit in iudicio noxali, quàm ex ſuo quaſi contractu obligatur. Si cum eſſet quis ex ſemiſſe hæres, dixerit ſe ex quadrante, mendacij hanc pœnam fert, quod in ſolidum conuenitur, niſi forte vel iuſtus error interuenerit, vel pœnitentia. Qui tacuit apud prætorem, vel omnino ad interrogatum non reſpondit, vel obſcure: in ea cauſa eſt, vt inſtituta actione, in ſolidum conueniatur, quaſi negauerit ſe hæredem eſſe, nam qui omnino non reſponderit, contumax eſt, & prętorem contēnere videtur. De quibus rebus ad eundē iudicem, à pluribus, qui diuerſis territorijs ſubiecti ſunt, eatur: ſic ait Pōponius: Si inter plures familię herciſcūdę agetur, & inter eoſdē cōmuni diuidūdo, aut finium regūdorum: eundem iudicem ſumendum. Præterea quo facilius coire cohæredes, vel ſocij poſſunt, in eundem locum omnium præſentia fieri poteſt. Papinianus. Cum ex pluribus tutoribus vnus, quòd cæteri non ſint idonei, conuenitur, poſtulante eo, omnes ad eundem iudicem mittuntur, & hoc reſcriptis principum continetur. De ſeruo corrupto, ait Prætor: Qui ſeruum ſeruam, alienum alienam recepiſſe, perſuaſiſſeue quid ei dicetur, dolo malo, quo eum eam deteriorem faceret, in eum, quanti ea res erit, in duplum iudicium dabo. De fugitiuis. Qui fugitiuum, inquit Vlpianus, celauit, fur eſt. Senatus cenſuit, ne fugitiui admittantur in ſaltus, neque protegantur à villicis, vel procuratoribus poſſeſſorum : & multam ſtatuit. His autem, qui intra viginti dies fugitiuos, vel dominis reddidiſſent, vel apud magiſtratus exhibuiſſent: veniam in anteactum dedit. Sed & deinceps eodem Senatuſconſulto impunitas datur ei, qui intra præſtituta tempora, quàm reperit fugitiuos in agro ſuo, domino, vel magiſtratibus tradidit. Hoc etiam Senatuſconſultum, aditum etiam dedit militi, vel pagano, ad inueſtigandum fugitiuum, in prædia, vel ſenatorum, vel paganorum.

DE QVIBVS REBVS AD EVNDEM IVDICEM EATVR.

DE SERVO CORRVPTO.

DE FVGITIVIS.

" Cui rei etiam lex Flauia proſpexit & Senatuſconſultum
" Modeſto conſule factum, vt fugitiuos inquirere volenti-
" bus, literæ ad magiſtratus dentur : multa etiam centum
" ſolidorum in magiſtratus ſtatuta, ſi literis acceptis, inqui-
" rentes non adiuuent. Sed & in eum, qui quæri apud ſe
" prohibuit, eadem pœna ſtatuta eſt. Eſt & generalis epi
" ſtola diuorum, Marci & Cōmodi, qua declaratur, & prę-
" ſides, & magiſtratus, & milites ſtationarios, dominos
" adiuuare debere, in inquirendis fugitiuis: & vt inuentos
" reddāt: & vt ij, apud quos deliteſcant, puniantur, ſi crimi
" ne contingantur. Aleam tanquam prodigalitatis maxi

DE ALEATORIBVS.

mum inſtrumentum, legibus ſemper vetitā fuiſſe, etiam Horatius Flaccus prodidit, adeo quidem, vt aleæ conuicti, quadrupli damnari ſoleant, ſecundum Aſconium Pedianum. Et quidem quoniam valde prouidendum eſt, ne re ſua quis male vtatur, néue quis ad profuſionem pecuniarum adiutor, & author cui ſit: recte ſubtrahit auxilium ſuum Prætor ijs, qui aleatores ad ſe recipi-
" unt. Ait itaque Prętor. Si quis eum, apud quē alea luſum
" eſſe dicetur, verberauerit, damnúmue ei dederit: ſiue quid
" eo tempore, dolo eius ſubtractum erit: iudicium non da-
" bo. In eum, qui aleæ ludendæ cauſa vim iutulerit, vti
" quæque res erit, animaduertam. Præterea ſenatuſcon-
" ſultum ſimpliciter vetuit in pecuniam ludere, præterquā
" ſi quis certet haſta, vel pilo iaciēdo, vel currēdo, ſaliēdo,
" luctādo, pugnādo: quod virtutis cauſa fiat, in quib⁹ rebus
" ex lege Titia, & Publia, & Cornelia etiā ſponſionē facere
" licet: ſed ex alijs, vbi pro virtute certamen non fit, non
" licet. Quod in conuiuio veſcendi cauſa ponitur, in eam

SI MENSOR FALSVM MODVM DIXERIT.

" rem familia ludere permittitur. Aduerſus menſorem a-
" grorum, Prætor in factum actionē propoſuit: à quo falli
" nos nō oportet. Nam intereſt noſtra ne fallamur in mo
" di renunciatione, ſi fortè, vel de finibus contentio ſit, vel
" emptor ſcire velit, vel venditor, cuiuſmodi ager veneat.
" Ideo autem hanc actionem propoſuit, quia non credide-
" runt veteres, inter tales perſonas locationem & condu-

ctionem

ctionem eſſe, ſed magis operam benificij loco præberi: & id quod datur ei, ad remunerandum dari, & inde honorarium appellari. Hoc iudicium inquit Vlpianus latius prætor porrexit. Nam & ſi cuius alterius rei menſuram falſam renunciauiſſe dicetur, hæc actio competit. Proinde ſi in ædificij menſura feſellit, vel in fruměti, vel in vini, ſiue de itineris latitudine, ſiue de ſeruitute immittendi, proijciendique quæratur, ſiue aream, vel tignum, vel lapidem metiendo mentitus fuerit, vel cuius alterius rei, tenebitur. Et ſi menſor machinarius feſellerit: hęc actio dabitur. Nec non illud quoq; Pomponius dicit: etiam in eum qui menſor non fuit, feſellit tamen in modo competere hanc actionem. hoc exemplo etiam aduerſus architectum, & redemptorem actio dari debet, qui feſellit, & aduerſus tabularium, qui in computatione feſellit. Sciendum autem eſt, menſorum officium, non in nuda ſolum opera, verum etiam in iudicando veteribus conſtitiſſe, & ideo Iulius Frontinus, & eius interpres Aggenius Vrbicus, accuratè diſtinguunt, quibus locis ordinario iure (nam vocant ordinarium ius, omne id, quod non pertinet ad menſorem) res finiri debeat, quibus locis menſurarum ratione. Deſcribit autē officium menſoris in iudicando Aggenius Vrbicus, his verbis. In iudicando autem Menſor bonus vir & iuſtus agere debet: nulla ambitione aut ſordibus moueri: ſeruare opinionem & arte & moribus: omnis illi artificij veritas cuſtodiēda eſt, excluſis illis ſimilitudinibus, quæ falſæ pro veris ſubijciuntur: quidam enim per imperitiam, quidam per impudentiam peccant. Totum autem iudicandi officium, hominem bonum, iuſtum, ſobrium, caſtum, modeſtum, & artificem egregium exigit. Hoc autem poſſeſſores æquo animo ferre non poſſunt. Nam cum his veritas expoſita fuerit, aduerſus ſynceritatem artis facere cogunt. Multa ſunt enim in poſſeſſione, quæ generaliter pro veris offerantur, multa quæ ſpecialiter, quædam quæ argumentaliter, quædam coniecturaliter etiam mentiri

DE RELIGIOSIS ET SVMPTIBVS FVNERVM & VT FVNVS DVCERE LICEAT.

artifices coguntur. Hactenus Vrbicus. De religioſis & ſumptibus funerum, quorum curam non ſolum pontifex, verum etiam princeps apud veteres ſuſtinebat, pri-
„ mum ſic ait Prætor. Si homo mortuus, oſſáue homi-
„ nis mortui, in locum purum alterius, aut in id ſepulchrũ,
„ in quo ius non fuerit, illata eſſe dicentur, qui hoc fecerit,
„ in factum actiõe tenetur, & pœnę pecuniarię ſubijcietur. Purus autem locus dicitur, qui neque ſacer, neq; ſanctus, neque religioſus, ſed ab omnibus huiuſmodi nominibus vacare videtur. Sepulchrum eſt, vbi corpus oſſaue hominis condita ſunt. Celſus autem ait: Non totus qui ſepulturæ deſtinatus eſt locus, religioſus fit, ſed quatenus corpus humatum eſt. Monumentum eſt, quod memoriæ ſeruandæ gratia exiſtat, ductum à monendo, ſecundum Varronem, quanquam nonnunquam pro eo, ſecundum Macrum accipiatur, quòd monumenti, id eſt, cauſa muniendi eius loci factum ſit, in quo corpus impoſitum ſit. Familiaria ſepulchra dicuntur, quæ quis ſibi familiæque conſtituit. Hæreditaria autẽ, quæ quis ſibi hæredibuſque ſuis cõſtituit, vel quæ paterfamilias iure hæreditario acquiſijt. Senatuſcõſulto cauetur, ne vſus ſepulchorũ permutationibus polluatur, id eſt, ne ſepulchrum aliæ conuerſationis vſum accipiat. Item Prætor ait: Qui fu-
„ neris cauſa ſumptus factus erit: eius reciperandi nomine,
„ in eum, ad quem ea res pertinet iudicium dabo. Funeris
„ ſumptus accipitur, quicqd corporis cauſa, veluti vnguẽtorum, erogatũ eſt, & preciũ loci in quo defunctus humatus eſt: & ſi qua vectigalia ſunt, vel ſarcophagi, & vectura, & quicqd corporis cauſa, anteq̃ ſepeliatur, cõſumptũ eſt. Arbitrantur aũt ſumptus funeris, pro facultatibus vel dignitate defuncti. Iam autẽ ne corpora aut oſſa mortuorũ detinerentur, aut vexarentur, néue prohiberentur, quo minus via publica transferentur, aut quo minus ſepelirentur, præſidis prouinciæ officiũ eſt. Adhæc diui fratres edicto admonuerunt, ne iuſtę ſepulturæ traditum, id eſt terra conditũ corpus inquietetur: videtur aũt in terra cõ-

ditũ,

ditũ,& ſi in arca conditũ hoc animo ſit, vt nõ alibi trãſferatur,ſed arculam ipſam ſi res exigat,in locum commodiorem,licere transferre,non eſt denegandũ. Item Prætor ait.Quo quáue illi mortuum inferre inuito te,ius eſt: quo minus illi eo eáue mortuum inferre, & ibi ſepilire liceat, vim fieri veto. Iterũ Prætor ait. Quo illi ius eſt, inuito te mortuum inferre,quo minus illi in eò loco,ſepulchrum ſine dolo malo ædificare liceat,vim fieri veto. Ædificare videtur prohibere,& qui prohibet eã materiã cõuehi, quę ædificio neceſſaria ſit: proinde etſi operi neceſſarios prohibuit quis venire, interdictum locũ habet.

DE MORTVO INFERENDO ET SEPVLCHRO ÆDIFICANDO.

De hiſce iuribus ſepulchrorum, multa fuit mentio in legibus Solonis,& duodecim tabularum,à quibus hęc accepta ſunt.Meminit earũ legum,Marcus Cicero, in extremo libro ſecundo de legibus. Plato in duodecimo de legibus, vetat ex agro culto, eóue qui coli poſſit, vllam partem ſumi ſepulchro: ſed quæ natura agri tantummodo efficere poſſit, vt mortuorum corpora ſine detrimento viuorum recipiat,ea potiſſimum vt compleatur. quę autem terra fruges ferre, & vt mater cibos ſuppeditare poſſit,eam ne quis nobis minuat neue viuus, neue mortuus. Extrui autem vetat ſepulchrum altius,quàm quod quinque diebus,homines v.abſoluerint: nec è lapide excitari plus,nec imponi,quàm quod capiat laudem mortui inciſam,ne plus quatuor herois verſibus, quos longos appellat Ennius. Atque hucuſque quidẽ de iudiciis.

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

AD PANDECTAS IVRIS CIVILIS,

Liber qvartvs.

DICTVRI deinceps, de rebus creditis & commercijs, è re eſt, priuſquàm ad ſingula perueniamus, pauca de ſignificatione ipſius tituli referre. Quoniam igitur multa ad contractus varios pertinétia iura, ſub hoc titulo Prætor inſeruit: ideo rerum creditarum titulum pręmiſit. Omnes enim contractus, quos alienam fidem ſecuti iuſtituimus, complectitur. Nam (vt libro primo quęſtionum Celſus ait) credendi generalis appellatio eſt: ideo ſub hoc titulo prętor & de commodato, & de pignore edixit. Nam cuicunque rei aſſentiamur alienam fidem ſecuti, mox recepturi quid ex hoc cõtractu, credere dicimur. Rei quoq; verbũ, vt genetale, Prætor elegit. Quia verò in rerum creditarũ actionibus, nonnullæ ſunt, quę Principales dicuntur, nõnullę, quę acceſſionis vicem obtinent, cuiuſmodi ſunt pignora, redhibitiones, euictiones, vſuræ, cum quibuſdã alijs, quę ad eandem ſimilitudinem rediguntur: prius eſt vt de Principalibus explicemus, poſt deinde de Acceſſorijs. Et Principalium autem omnium, quę quidem in ordinariam iuris formam cadunt: nam de extraordinarijs poſt dicemus, quædam re contrahuntur, quędam verò conſenſu. Re contrahi dicuntur illa negotia, hoc in loco, quę vel interuentu rei conſtituuntur, veluti cùm id agitur, vt eadem res in genere, aut in ſpecie reſtituatur, vt mu-

vt mutuũ,commodatũ,pignus,depoſitum,vel quę intercedente negociatione perſonæ alicuius, quę nos obſtringat,inducuntur:vt exercitoria actio, inſtitoria,de peculio,cum ſimilibus. Conſenſu conſiſtunt illæ obligationes,quę neque verborum ac literarum figuris aſtringuntur, quę quoniam actum potius iudicialem, q̃ negociationem, qua de hîc agimus, continent, in alium locum reijciuntur: neque interuentum aliquem, aut interceſſionem rei, ac perſonæ requirunt, quæ quidem re contrahi dicuntur: ſed nuda meraque contrahentium voluntate cõſtituuntur,vt emptio,vẽditio,locatio,cõductio,ſocietas,mandatũ.Et quidem,cùm omnis mercatus & negociationis,variæ ſint partes ac formæ, nullum puto planè genus eius exſtare, cuius non mentio aliqua, ſub hoc titulo habeatur.Quia enim omnis mercat⁹, vel terra exercetur,vel mari,vel per nos,vel per alios, vel rebus permutandis,vel fœnerandis.De maritima negociatione habes,ſub tit.de exercitoria actione, ad legem Rodiã de iactu,de nautico fœnore: de ijs per quos exercemus negociationem, ſub titulo de inſtitoria actione, mandati, pro ſocio:de mutuo ac fœnore,ſub titulo de rebus creditis,ſi certum petatur, de vſuris, cum alijs eiuſdem modi. Tractãdum autem eſt,priuſquam ad contractus quæ conſenſu conſtant,perueniamus,de his negotijs,quę re fiunt, in quibus quidem, vel genus vertitur,veluti cum de eo agitur,quod numero, pondere, menſuràue cõtinetur,vel ſpecies, vt cum de eadem re reſtituenda actio proponitur, vel vtrumque, tam genus quàm ſpecies, veluti cum indifferenter, tam corpus, quàm quantitas ſiue pecunia, in iudiciũ deducitur.

DE NEGO-

non cauimus, vt æque bonum nobis reddatur, non licet debitori deteriorem rem, quæ ex eodem genere ſit, reddere, veluti vinum nouum, pro veteri. Nam in contrahendo quod agitur, pro cauto habendum eſt. Id autem agi intelligitur, vt eiuſdem generis, & eadem bonitate ſoluatur, quod datum ſit. Iam verò quod eadem etiam quantitas præſtanda venit, hinc profectum eſt, quoniam in omnibus contractibus ac commercijs, illud etiam atq; etiam diligenter ad eorum æternitatem cuſtodiendum eſt, vt ęqualitas conſeruetur, quod equidem haud alia ratione fieri poteſt, quàm ſi id quod nullam per ſe ſpeciem habet, vel ad numerũ, vel ad pondus, vel ad mẽſuram reuocetur, & ſecundum eundem modum vltro citroque præſtetur: atque hoc eſt quod dicit Paulus: Mutui datio, conſiſtit in ijs rebus, quæ pondere, numero, menſuráue conſiſtunt, quoniam cum mutuum illarum tantummodo rerum ſit, quarum dominium transferri debeat, earum datione ſiue dominij tranſlatione, recte poſſumus in creditum ire: quia manẽte eodem genere, recipiunt in genere ſuo functionem, hoc eſt, ęqualẽ hinc inde vnius in locum alterius pręſtationem, idque non tam formæ ſuæ ſiue ſpeciei ratione, quã aliquã ſubinde habẽt, vt pecunia publica forma percuſſa, quàm ipſius ab vtraque parte ſolutionis ſiue dationis, quę ſit per pondus, numerum & menſuram. Atque ideo in cęteris rebus, propterea earum datione in creditum ire non poſſumus, quia cum in ijs non ſolum genus ipſum ac bonitatem, quantitatémque ſpectemus, verum etiam figuram ipſam ac ſpeciem: quę quidem ſpecies tam varia eſt ac multiformis, vt ſi ad eam reſpicias, nunquàm dici poſſit hæc res eadem eſſe cum illa: duorũ alterũ contingeret, vel vt aliud pro alio inuito creditore ſolueretur, quod quidem neque ciuilis, neq; naturalis ratio patitur, vel vt rixantibus ijs, qui cõtraxiſſent, de rei ſoluendę cum ea quę data eſſet ęqualitate, nullus negotij exitus inueniretur, quòd quidem longe ſecus eſt, in rebus fungibilibus, in quibus negle-

ᵭa forma, nihil aliud venit in reputationem quàm genus, bonitas & quantitas, in quibus facile poteſt æqualitas, ſine vlla querela exiſtere. Actio autem quæ pro repetendo mutuo tribui ſolet, vocatur certi condictio, eſtque inter reliquas actiones, & eas quæ condictionum nomen habent, nonnulla iure differentia. In communibus actionibus hoc obſeruatur, vt per competentes actionum formulas, coram tribunali in ijs procedatur, & aduerſarius ſi veterem rationem ſpectes, recta via, in ius, vel vocetur, vel ducatur, vel rapiatur, & ſi famoſa ſit actio, pudor eius perſtringatur. In condictionibus aliter placuit, nam in ijs, neq; pleno foro pro tribunali, ſed amicabili quadã quaſi collatione ſeorſum diſceptatur, & aduerſarius non propalam in ius ambulare compellitur, ſed denunciatione facta, (nam condicere priſca lingua denunciare eſt,) dies illi dicitur, & quamuis ex famoſis cauſis pendeant, ceſſat tamen in ijs ignominia. Cauſa vero cur in mutuis pecunijs, & ijs quæ in cauſam mutui cadunt, per condictiones potius certetur, quàm per legitimas & ſolennes actiones, hæc eſt. Primo quoniam in ijs fere fit, vt ex facili vel chirographis rationibúsue prolatis, vel dato iureiurando, expediri poſſint, ad quàm quidem rem, nihil opus eſt, magna formularum ac aliarum rerum obſeruatione. Deinde, quoniam non eſt indulgendum moroſis & delicatis creditoribus, ac argentarijs (nam ab his ſolet olim peti mutuum) vt vel bonis confeſtim aliquem euertant, vel putationẽ eius ac nomen ſuggillent: quæ quidem cauſæ, cum in nullis alijs negotijs, quàm in mutuis pecunijs, vel ipſo Cicerone authore obtineant, merito comparatum eſt, vt in ijs hoc ſit ſingulare, vt non ſolennibus confeſtim actionibus, ſed potius condictionibus, de ijs agatur. Sed ſunt condictionum plura diuerſa genera. Nam aliæ ſunt, quæ vocantur ſpeciales, aliæ generales. Inter ſpeciales, primum locum obtinent, quæ de mutuo, ſtipulatóue ac expen-

DE REBVS CREDITIS SI CERTV̄ PETATVR ET DE CONDICTIONE

expenſolato proponuntur, quæ & certi condictiones vocantur: poſteriorem aliæ, quæ tam incerti ſunt, quàm certi, quæque regulariter hiſce de rebus competunt, quæ in ſpeciem quaſi mutui incidunt, veluti cum id abs te repeto, quod ob cauſam honeſtam tibi dedi, quam non exhibuiſti, vel quod turpiter à me, aut tanquàm debitum, cum non eſſet, aut ſine cauſa accepiſti, quódue furto mihi ſurripuiſti. Generalium, alia eſt, quæ ex lege dicitur, alia quæ triticiaria: ſed eſt ordine tractandum de ſingulis. Certi condictionis nomen, inde acceptum eſt, quoniam ex ea proprie cauſa competit, ex qua certum petitur: eſtque certum nihil aliud, quàm cuius ſpecies vel quantitas, quæ in obligatione verſatur, aut nomine ſuo, aut ea demonſtratione, quæ nominis vice fungitur, qualis quantaque ſit oſtenditur. Et quanquam quidem ad eas proprie obligationes ac res accommodetur, quæ in mutuo conſiſtunt, & numero, pondere, menſuráue continentur: propter tamen vtilitatem acceptum eſt, vt ex omni cauſa, & omni obligatione, ex qua quouis modo certum petitur, ſiue ex certo contractu, qui nomen habet, ſiue ex incerto qui non habet, petatur, competere poſſit, videlicet quia vtique conſentiendum eſt ei, qui humanius cum debitore ſuo agēdo, condictionibus eum pul ſare mauult, quàm ſolennibus actionibus. Sed, quemadmodum author eſt Iulius Paulus in ſententijs, placuit in hoc genere condictionum, vt cum de refuſione pecuniæ agitur: eius rei ambiguitas, ſacramentorum interpoſitione finiatur, eſtque hinc illud apud Gellium facetum ex Laberio, Iuſiurandum, emplaſtrum eſſe æris alieni. Nec mouet verò, quod nonnullis locis ſacrarum literarum, penitus prohibitum videtur iuſiurandum, à quo non longe abeſt ſententia illa Platonis, qua definitur, propter hominum aduerſum deum impietatem, nequaquàm permittendum eſſe, vt qua ex re lucrum quis ſperet, in ea iuſiurandum illi deferatur:

non

non turbat hoc inquam: quoniam quantum ad ſacras literas attinet, eas ſic accipiẽdas eſſe cenſuit Auguſtinus, & poſt eum alij, vt non de ſacramento publice in iudicio dato intelligantur, ſed de priuato, quod propria voluntate ſuperſtitionéue ſuſcipitur. Nam quemadmodum in cauſis priuatis, & vita communi, deierare, partim periculoſum eſt, & ad periurium procliue, partim nihil aliud, quàm ſacroſanctum Dei nomen, rebus friuolis & inanibus admiſcere: ita per contrarium, vt in ijs iudicijs, in quibus nulla ope humana veritas exquiri ac erui poteſt, ad Deum optimum maximum, tanquam ad ſummum ac ſupremum iudicem, prouocatio ſit, non ſolum ad expediendas lites maximam habet oportunitatem, verum ad conſeruandam etiam & ſtabiliendam in Republica religionem. Atque hac quidem etiam cauſa ſit, vt nec in periurium inquiratur, quaſi ſcilicet vtile ſit Reipublicæ, teſte Cicerone, Deum ipſum vindicem contemptę religionis conſtituere, nec de facili ſuſpicari, quemquam eſſe tam deploratum, qui tam nefandum & impium ſcelus, in ſe admittere velit. Niſi fortaſſe de eo dicas, qui iam manifeſtus ſit, talis eſſe, vt vel omnino Deum eſſe neget, vel nulla eum rerum humanarum cura tangi exiſtimet: huic enim ego homini tanquam penitus efferato ac immani, nullum iuſiurandum deferendum cum Platone cenſeo: quemadmodum, nonnunquàm per contrarium contingit, vt propter ſummã ac ſpectatã fidẽ, iuſiurãdum (ſic enim de Xenocrate legimus) alicui publicè remittatur. Concipi autem ſolebat olim iuſiurandum verbis ſolennibus, idque duobus ferme modis. Vno cum quis teſtem Deũ inuocaret, quale eſt illud apud Virgilium: Eſto nũc ſol teſtis, & hæc mihi terra precãti, Et pater omnipotens, & tu Saturnia Iuno. Item illud. Audiat hęc genitor, qui fœdera fulmine ſancit. Tango aras, medioſque ignes, & numina teſtor. Altero cum quis capiti ſuo, filiorúmue ſuorum male precaretur, ſi contra quam eſſet conuentum, feciſſet, Nam lapidem ſilicem tenebant iu-

raturi

raturi per Iouem, hæc verba dicentes: ſi ſciens fefellero, ita me Dieſpiter, ſalua vrbe arceque, bonis eijciat, vt ego hunc lapidem. Nã qui per ſalutẽ ſuam iurat, inquit Vlpia. vel per fortunã principis, q pro numine coli cœpt⁹ eſt ſub Tiberio, licet per Deũ iurare videatur, attamen ſi nõ ita ſpecialiter iusiurandũ ei delatum eſt, iuraſſe non videtur. Ac dicebãtur quidẽ prꝑiuratiões facere hij, qui ante alios cõceptis verbis iurarent, poſt quos in eadẽ verba iurantes, tãtummodo dicebant: idem in me. Diuiditur autem omne ſacramentum, in voluntarium, & neceſſarium, ſiue iudiciale. Voluntarium eſt duplex, vnum quod ex conuentione extra iudicium defertur, quod referri non poteſt, vt inquit Paulus. cap. 17. Alterum quod in iudicio à litigatore, litigatori datur, in quo regula eſt, manifeſtę turpitudinis eſſe, nolle nec iurare, nec iusiurandum referre: eſtque hoc vtrique commune, vt ſpeciem quandam pactionis tranſactioniſue, ac ſolutionis, vt eſt apud Caium, contineant. Neceſſarium ſiue iudiciale, duplex quoq; eſt, alterum quod litem finit, alterum quod in litem vocatur. Quod litem finit ac terminat, proprie illud eſt, quod neceſſarium vel iudiciale dicitur, habens maiorem authoritatem, propter religionem, quam res iudicata. Nam in bonæfidei contractibus, nec non in alijs cæteris cauſis, inopia probationum, per iudicem, iureiurando, cauſa cognita, res decidi oportet, & ſi delato vel relato iureiurando, iuratum ſit, vel gratia facta, hoc eſt, cum paratus eſſet aduerſarius, remiſſum ſacramentum, ad ſimilitudinem iudicati, in factum actio competit. Ait namque prętor. Eum a quo iusiurandum petitur, ſoluere aut iurare " cogam, & ſi conditione delata, non propria ſponte, " nam ita nulla religio eſt, iurauerit, eius rei de qua iusiu- " randum delatum fuerit, neque in ipſum, neque in eum ad " quem ea res pertinet, actionem dabo. Iusiurandum in li- " tem eſt, quod ex delatiõe præſtat is, cui res ab aduerſario non exhibetur, vel reſtituitur, in quo permittitur ei, de æſtimatione ipſius rei, ac eius quod intereſt, in infini-

DE IVRE IVRANDO SIVE VOLVNTARIO SIVE NECESSARIO, SIVE IVDICIALI.

DE IN LITẼ IVRANDO.

nitum ex affectione iurare, excepto eo, quod iudex, vel antè, vel pòſt, modum iuriiurando per taxationē ſtatuere poſſit, vt intra certam quantitatem iuretur, ne accepta occaſione, in immenſum iuretur. Habet autem proprie locum hoc iusiurandum, cum dolus aut contumacia, non reſtituentis, vel non exhibētis, punitur. Nam ſi culpa tantum interueniat, quod intereſt agentis, ſolum æſtimatur. Præterea non ſolet hoc iuramentum deferri, in ijs quæ ſtricti iudicij ſunt, in quibus id tantummodo ſequimur, quod lingua nuncupatum eſt, ſed in bonæfidei ſolum iudicijs, in quibus tantum poteſt officium iudicis, quantū in ſtipulationibus, eius rei nominatim facta interrogatio, & itē in arbitrarijs, cuiuſmodi eſt actio in rē, & ad exhibendum, in quibus ſi non paretur arbitrio iudicis, permiſſum eſt ei, ex bono & æquo, ſecundum cuiuſq; rei de qua actum eſt naturā, æſtimare, quemadmodum actori ſatisfieri oporteat. Eſtque harum arbitrariarum inſigne exemplum, apud Valerium Maximum, lib. 8. cap. 2. cuius verba, quoniam demonſtrant priſcam illā formam exercendæ actionis arbitrariæ, ſubiunxi. Multo
„ animoſi⁹ inquit, & vt militari ſpiritu dignū erat, ſe in cō-
„ ſimili genere iudicij C. Marius geſſit. nam cum Caius Ti-
„ cini⁹ Minturnenſis Fāniam vxorem, quam impudicam
„ de induſtria duxerat, eo crimine repudiatam, dote ſpoli-
„ are conaretur, ſumptus inter eos iudex, in conſpectu ha-
„ bita quæſtione, ſeductum Ticinium monuit, vt incepto
„ deſiſteret, ac mulieri dotem redderet. Quod cum ſępius
„ fruſtra feciſſet, coactus ab eo ſententiam pronunciare,
„ mulierem impudicitiæ ſeſtertio nummo, Ticinium ſum
„ ma totius dotis damnauit, præfatus ideo ſe hunc iudi-
„ cādi modum ſecutum, quod liqueret ſibi Ticinium patri-
„ monio Fāniæ inſidias ſtruentem, impudicæ coniugium
„ expetiſſe. Atque huc vſque quidē, de certi condictione, quæ propter mutuas pecunias præcipuè comparata eſt, licet ad alias quoque actiones, vti diximus, nonnunquā porrigatur. Quantum ad eas condictiones attinet, quæ ab

ab ijs negotijs oriuntur, in quibus quaſi mutuum verſatur: Omne quod datur, inquit Paulus, aut ob rem datur, aut ob cauſam. Ob rem, aut honeſtam, aut turpem. Si ob rem honeſtam, inquit Vlpianus, data ſit pecunia, veluti, vt filius emancipetur, vel ſeruus manumitteretur, vel vt à lite diſcedatur, ita repeti condictione poteſt, ſi res ob quam data eſt, ſecuta non eſt. Si ob rem turpem aliquid detur, aut eſt dantis turpitudo, non accipientis, aut accipientis duntaxat, non etiam dantis, aut vtriuſque. Quod ſi turpis cauſa accipientis fuerit, etiamſi res ſecuta ſit, repeti poteſt: vt puta dedi tibi, ne ſacrilegium facias, ne furtum, ne hominem occidas, condici enim poteſt, quod dedi. Vbi autem & dantis & accipientis turpitudo verſatur, non poſſe repeti dicimus, veluti ſi pecunia detur, vt male aut bene iudicetur. Nam vterque tam dans, quàm accipiens, vt tractat pulchre Philo, poſt Moſem & Platonem, crimine contingitur, quemadmodum etſi ob ſtuprum aliquid datum ſit, vel fur ne proderetur dederit. Quoties autem ſolius dantis turpitudo verſatur, verius eſt, repeti non poſſe, & ideo quod meretrici datur in ea cauſa eſt, vt repeti non poſſit. Nec eſt vero dicendum in hac ſpecie, vtriuſque verſari turpidinem: quoniam illa turpiter quidem facit, quod ſit meretrix, ſed non turpiter accipit, cum ſit meretrix. Quod ob cauſam datum, condictionem parit, aut ob cauſam debiti cum ſit indebitum datur, aut ob aliam aliquam iniuſtam cauſam, vel præteritam, vel futuram. De indebito ſoluto, regula hæc eſt: Quod indebitum per errorem ſoluitur, aut ipſum, aut tantundem, repetitur, per indebiti condictionem. Aliquis dixerit, cur non potius per rei vindicationem? An quia tranſlatum eſt dominium, propter voluntatem tradentis & accipientis, hoc agentium, vt tranſeat? Et eſt ſanè veriſſimum hanc condictionem, ex bono & æquo conceptam eſſe, quia quod alterius apud alterum ſine cauſa deprehenditur, reuocari conſueuit, contingitque in hac ſpecie, vt extra id quod

DE CONDICTIONE CAVSA DATA CAVSA NON SECVTA.

DE CONDICTIONE OB TVRPEM CAVSAM.

DE CONDICTIONE INDEBITI

agitur,tacita obligatio quaſi mutui naſcatur. Sed videamus, quid nam in propoſito indebitum dicatur. Nam ſunt nonnulli, qui licet iure ciuili non teneantur, iure tamen naturali ſunt obſtricti. Et ideo ſi id quod dominus ſeruo debuit, manumiſſo ſoluerit, repetere non poterit, quia naturale agnouit debitum, & ceſſat æquitas repetitionis. Tantundem eſt in debitore in diem, nam adeo debitor eſt,vt ante diem ſolutum, repetere nō poſſit, quãquam illud debitum, quod ſub conditione, quæ an impleatur incertum ſit, debetur, pendente conditione ſolutum,recte repetatur. Præterea ſi quis pœnam, id eſt, vſuras indebitas, vel operas patrono ſuo ſoluerit, item ſi mulier in ea opinione ſit, vt credat ſe pro dote obligatam,& dotem det:vel ſi is, qui male abſolutus eſt, aut qui retentionem tantum habet, ſatisfecerit: placuit his caſibus, ceſſare repetitionem. Nam ſublata falſa opinione, relinquitur,vel cauſa naturalis debiti,vel pietatis,quæ quidem efficit,vt in pari æquitate,ſecundum poſſeſſorem pronuncietur. Porrò in his etiam,quæ per inficiationem in lite creſcunt, hoc eſt receptum, vt ſi quis ea per errorem indebita ſoluat,condictione deficiatur, videlicet,quia quaſi ex iudicato depenſa videntur, & eſt verum,eum qui falſo condemnatus ſoluit,propter authoritatem rei iudicatæ,nullam habere repetitionem. Idem placuit & in filiofamilias, qui contra Macedonianum mutuam pecuniam accepit,& paterfamilias factus ſoluit. Nam licet indebitum etiam illud accipiatur,quod per aliquam exceptionem perpetuam non debetur: tamen quoties non in fauorem excipientis, ſed in odium eius cui debetur, exceptio datur, perperam ſolutum,non repetitur. Adhæc repetitio nulla eſt ab eo qui ſuũ recepit, nec ab eo, qui ſibi ab hæreditate debitũ, à bonæfidei poſſeſſore,qui in multis vice domini fungitur,accepit: quãq́ aliter probatũ ſit,in eo qui cũ exiſtimaret ſe poſſidere hęreditatẽ cum nō poſſideret,ſoluerit: hic enim quia verũ hæredem non liberauit, id quod dedit, repetere poterit,

Nam

Nam extra cauſam bonæfidei poſſeſſoris, quamuis debitum ſibi quis recipiat, tamen ſi is qui dat, non debitum dat, repetitio competit. Et in ſumma, vt generaliter de repetitione tractemus, ſciendum eſt, dari aut ob tranſactionem, aut ob cauſam, aut propter conditionem, aut ob rem, aut indebitum, in quibus omnibus quæritur de repetitione. Et quidem quod tranſactionis nomine datur, licet res nulla media fuerit, non repetitur, nam ſi lis fuerit, hoc ipſum quod à lite diſcedatur, cauſa videtur eſſe. Id quoque quod ob cauſam datur, puta quod negotia mea adiuta ab eo putaui, licet non ſit factum, quia donare volui, repeti non poteſt. Quod propter conditionem legati implendam dedi, ſi non ſit mihi legatum, poſſum repetere. Quod ob rem datur, ex æquo bono habet repetitionem, veluti ſi dem tibi, vt aliquid facias, nec feceris. Indebitum ſolutum repetitur cum fructibus & partu, deducta impenſa: nam ex ijs omnibus, inquit Papinianus, quæ iure non valuerunt, vel non habuerunt effectum, ſecuta per errorem ſolutione, condictioni locus eſt. Atque hæc de indebiti condictione. Condictioni ſine cauſa tunc locus eſt, cum vel ab initio, ſine cauſa promiſſum eſt, vel cum fuit cauſa promittendi, quæ finita eſt, vel ſecuta non eſt, nam nihil refert, vtrum ne ab initio ſine cauſa quid datum ſit, an cauſa propter quam quid datum ſit, ſecuta non ſit, vel ad non cauſam redijt.

DE CONDICTIONE SINE CAVSA:

DE CONDICTIONE FVRTIVA.

Computatur autem cum ijs, qui quaſi ex mutuo condictione tenentur, etiam is, qui furtum commiſit, quàm diu dominus rei furtiuæ poſſeſſionem non apprehenderit, & ideo condictione quoque tenetur. Quod quidem ita comparatum eſt, non tam ſecundum ſtrictas iuris regulas, quæ non patiuntur, vt rem ſuam quis per actionem perſonalem petat, quàm odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur. Competit autem hęc condictio, ipſi domino, vel hęredi eius, idq́; donec do-

nec do-

nec domini facto, dominium rei ab eo recedat, & ideo ſi eam rem alienauerit, condicere non poterit. Tenetur verò ea, tum fur ipſe, tum hæres eius. Nec pręſtatur ſolum ipſa res, verum etiam fructus, & vſuræ. Nam qui primo inuito domino rem contrectauit, ſemper in reſtituenda ea, quam nec debuit auferre, moram facere videtur.

DE CONDICTIÕE EX LEGE.

Nunc videamus de condictionibus generalibus, quæ vel ex lege ſunt, vel triticiariæ. Ex lege condicitur, quoties obligatio, lege noua introducta eſt, nec cautum eſt, quo genere actionis experiamur, nam eius exemplum habemus, in donatione, quæ hodie crediti formam accepit.

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

Condictio triticiaria, ſi ortum eius ſpectes, nomen habet à tritico, quo verbo veteres, vt eſt apud Marcellum de verb. obligat. c. 94. ſignificabant, omnes fruges. Et ideo quemadmodum certi condictio, de illo proprie mutuo competebat, quod in pecunia numerata conſiſteret, ita triticiaria, de reliquis generaliter omnibus, quę numero, pondere, ac menſura conſtabant, in mutuum deductis, tribuebatur. Quanquàm progreſſu temporis effectum eſt, vt licet pecuniæ verbum, à pecudibus diductum, ad reliquas omnes res fungibiles porrigi cœperit, propterea quod omnia pecunia ęſtimantur: tamen tritici vocabulum, intra ſuos ſemper limites perſtiterit, nec vnquàm ad pecuniam numeratam pertinuerit. Cui quidem rei conſequenter factum eſt, vt quantum ad mutuum attinet longe latius pateat certi condictio, vt quæ omnes res fungibiles cõplectatur, quàm triticiaria, vt quæ de pecunia numerata non detur. Sed iam porrò, quoniam illud etiã propter benignitatem placuit, vt condictio certi & triticiaria, non ſolum in mutuo, verum etiam in omnibus alijs contractibus proponi poſſint, ſi ita ſederit actori, & malit condictionibus, quod humanius eſt, quam ſolennibus actionibus experiri: hoc tamen habet nunc amplius triticiaria, quam condictio certi, quod in condictionem certi, nullum aliud debitum veniat, quàm quod certum ſit: contra in triticiariam, non minus illa deducantur,

quæ

quæ incerta ſint, quàm quæ certa, extra pecuniam numeratam. Et hoc eſt quod dicit Vlpianus his verbis. Qui certam pecuniam numeratam petit, illa actione vtitur. SI CERTVM PETATVR. Qui autem alias res, per triticiariam condictionem petet. Et generaliter dicendum eſt, eas res per hanc actionem peti, ſi quæ ſint præter pecuniam numeratam, ſiue in pondere, ſiue in menſura conſtent, ſiue mobiles ſint, ſiue ſoli. Quare fundum quoque per hanc actionem petimus, etſi vectigalis ſit: ſiue ius ſtipulatus quis ſit: veluti vſumfructum, vel ſeruitutem vtrorumque prædiorum. Quoniam autem in debito generis, ſæpenumero accidit, vt vel in certum locum ſolutio conferatur, vel pecunia debita conſtituatur: non erit fortaſſis alienum, ſi de vtroque nonnihil explicuerim⁹, priuſq̃ ad illud genus credẽdarum rerũ, quod circa ſpecies verſatur, tranſeamus. Si quis igitur certo loco dare promiſerit, is quidem nullo alio, quàm in quo promiſit ſoluere, inuito creditore, poteſt, ſed an alio loco agendi facultas contra eum competat, dubitatum eſt, & prima quidem ſpecie, nõ competere videbatur. Sed quoniã iniquum erat, ſi promiſſor ad eum locum, in quem daturũ ſe promiſiſſet, nũquàm accederet, quod vel data opera faceret, vel quia alijs locis neceſſario diſtringeretur, nõ poſſe ſtipulatorem ad ſuum peruenire: ideo viſum eſt vtilem actionem arbitrariam, in eam rem cõparare, qua videlicet etiã alio loco petat actor, q̃ in quo promiſſum ſit, dummodo id fiat, cum illius loci, in quo dari promiſſum eſt, commemoratione. Officio autem iudicis, qui ex hac actione cognoſcet incumbit, non quantitati contract⁹ præciſe inſeruire, ſed vel excedere, vel diminuere quantitatem. Nam ſi interſit rei, Epheſi potius ſoluere, quàm eo loco quo conuenitur, ratio eius habebitur. Et vice verſa, ſi actoris interſit Epheſi, hoc eſt, eo loci in quem concepta eſt ſolutio, potius accipere quàm alibi, veniet in reputationem, quanti eius interſit, quod culpa debitoris alibi petere cogitur. Continet enim hæc arbitaria

DE EO QVOD CERTO LOCO DARI OPORTET.

actio

actio vtriuſque vtilitatem,tam actoris quàm rei. Et ſi rei intereſt, minoris fiet pecuniæ condemnatio, quàm intentatum eſt, ſi actoris,maioris. Planè interdum iudex abſoluere reum debet,cautione ab eo exacta,de pecunia ibi ſoluenda,vbi promiſſa eſt: quid enim ſi ibi vel oblata pecunia actori dicatur, vel depoſita,vel ex facili ſoluenda, nonne debebit interdum abſoluere? In bonæfidei iudicijs,etiam ſi in contrahendo conuenit, vt certo loco quid præſtetur, ex empto velvendito, vel depoſiti actio competit, non arbitraria.

DE PECVNIA CONSTITVTA.

Conſtitutæ pecuniæ verbum; à conſtituendo profectum eſt. Eſt autem conſtituere,de ſiſtendo certo tempore, ac certo loco, cum aliquo conuenire. Terentius: Nam conſtitui cum quodam hoſpite,me eſſe illum conuenturam. Hinc conſtituere pecuniam eſt,ſine ſolennitate conuenire,de ad diem danda vel ſoluenda pecunia debita, quod quidem conſtitutum,parit actionem conſtitutoriam. Dico autem ſine ſolennitate conuenire,quoniam ad conſtitutum celebrandum,neq; verborum,neque literarum proprietatem exigimus, & ideo conſtituere & abſentes & pręſentes poſſumus, ſicut paciſci,& per nuncium,& per noſmetipſos, & quibuſcũq; verbis,& per epiſtolam poſſumus. Ideoq; ſi Titius talem epiſtolã emittat: Scripſi ſecundum mandatum Seij,ſi quod debitum tibi approbatum erit,me tibi cauturum & ſoluturum: ſine controuerſia tenebitur Titius de conſtituta pecunia: quemadmodum & ſi huiuſmodi literas faciat:Decem quæ Luciùs Titius ex arca tua (nam ſolent veteres mutuas pecunias, vel de domo arcáue dare,vel de menſa argentarij,apud quem lucri gratia pecuniã depoſuiſſent) mutuo acceperat,ſalua ratione vſurarum,penes me habes. Addo ad diem danda vel repræſentanda pecunia, quoniam ſi ſine die penitus conſtituas,dici poteſt,inquit Paulus,te nõ teneri,propterea quod cõſtitutũ natura ſui certum tẽpus,vt diximus,exigit:quanquàm tamen, ſi hoc actum ſit,vt repreſentetur pecunia,confeſtim agi poſſit:quo caſu modicum tempus ſtatuen-

ſtatuendum eſt non minus decem dierum, vt exactio celebretur. Pecuniæ verbum, aliter in hoc argumento veteres acceperunt, aliter Iuſtinianus. Veteres eam tantum pecuniam rectè conſtitui putabant, quæ numero, pondere, ac menſura contineretur, circa reliquas res, quandam tribuebant obligationem receptitiam, qua quis debiti præſtationem, in ſe reciperet, quæ ſolennibus verbis erat compoſita. Iuſtinianus, ſublata receptitia actione, longius extendit vtilitatem conſtitutoriæ, ita vt eas etiam res, quæ functionem in genere ſuo non recipiunt, apprehendat. Debitam pecuniam, in rem exigimus, & ideo nihil refert, vtrum is qui conſtituit debeat, an alius. Præterea debitum ex quacunque cauſa conſtitui poteſt, id eſt, ex quocunque contractu, ſiue certi, ſiue incerti. Item ſiue natura debeatur tantum, ſiue iure honorario, nõ autem iure ciuili: nam ſi quis conſtituerit, quod iure ciuili debeat, iure prætorio non debeat, id eſt, per exceptionem, cõſtituendo non tenetur, quia debita iuribus non eſt pecunia, quæ conſtituta eſt, nec habet in ſe naturalem illam æquitatem, qua ſola nititur actio conſtitutoria. Cũ enim regulariter ex nudo pacto, nulla oriatur actio: ex conſtituto tamen, ideo placuit naſci, quoniam & validam habet actionem ante ſe, cui incũbat, & pertinet ad cõmunem ac frequentẽ vſum mercatus, & eſt graue fidem fallere. Verba autem prætoris ſic dicunt. Qui pecuniam eámque cùm conſtituebatur debitam, conſtituerit, ſi appareat eum qui conſtituit, neq; ſoluere, neque feciſſe, neque per actorem ſtetit, quo minus fieret, quod conſtitutum eſt, iudiciũ dabo. Nunc verò tranſeamus ad illas formas cõtractuum, in quibus ſpecies verſatur.

m DE NE-

DE NEGOTIIS QVÆ RE CONTRAHVNTVR, IN QVIBVS SPECIES VERSATVR.

IN actionibus quæ re fiunt, & in quibus ſpecies vertitur, hęc eſt propriè intentio, vt eadē omnino res quæ præſtita eſt, reddatur, adeo quidem, vt ſi deterior facta ſit, propriè reddita non dicatur. Sunt aūt hæ actiones, numero duæ, cōmodati vna, pigneratitia alia. Nam quod ad depoſitum pertinet, ſæpe fit, vt pecunia ſic deponatur, non vt omnimodo eadem corpora nummorum, ſed tantundem pecuniæ reſtituatur, quæ obligatio pro modo non ſpeciei eſt, ſed generis, non obtinens vllum locum, ſecundum proprios eorum fines ac terminos, (licet fortaſſis ex occaſione aliter accidere poſſit) in commodato ac pignore.

COMMODATI VEL CŌTRA.

Commodare nihil aliud eſt, quàm vtendum dare, non differens à mutuo, propoſito contrahentium, nam vtrobique hoc agitur tacito intellectu, vt vſus rei concedatur, ſed materia ſubiecta. Inter commodatum autem & vtendum datum, Labeo quidem ait: tantum intereſſe, quantum inter genus & ſpeciem: commodari enim rem mobilem, non etiam ſoli: ſed vt apparet, propriè commodata res dicitur, & quæ ſoli eſt, idque & Caſſius exiſtimat. Iulianus amplius etiam habitationem commodari poſſe ait. Non poteſt autem commodari id, quòd vſu conſumitur, niſi fortè ad pompam, vel oſtentationem, quis accipiat. Nam ſæpe etiam ad hoc commodantur pecuniæ, vt dicis gratia, numerationis loco intercedant, veluti ſi cum tu mihi debeas decem, hoc inter nos agatur, inquit alibi Iureconſultus, vt tu mihi decem ſolutionis adumbrandæ gratia numeres, ego confeſtim tibi reddam. Nam nihil prohibet, hoc caſu, ad eam rem, tibi pecuniam commodari, quemadmodum & in

in adoptione,emancipatione ac teſtamento per æs & libram , & omnibus imaginarijs venditionibus fieri poteſt , in quibus nũmus vnus , non vt detur , ſed vt certa quædam imitatio veræ venditionis exprimatur , interuenit. Et dicitur quidem hic nummus,ideo dicis gratia intercedere , quoniam eius interuentu , nihil aliud agitur , quàm vt ſolennitati iudiciali (eſt enim Græcis iudicium δικὴ.) ſatisfiat , haud aliter atque ſi dicas ὁσίας ἕνεκα , hoc eſt, ceremoniæ cauſa . Quanquam & illud etiam tentari poteſt , dicis cauſa , id fieri videri , quod ad hoc tantum fit , vt dici poſſit , aliquid eſſe factum . Atque huic quidem rei conuenit , quod apud Arnobium, non dicis cauſa , vt hic & apud Varronem, Ciceronem , & Plinium , ſed dici gratia legitur. Cui & hoc adde , quod non ea ſolum, dici cauſa fieri dicuntur, quæ ad ſolennitatem interueniunt , verum etiam , quæ ſimulate ad colorem quærendum , alicui rei prætexuntur, veluti cum agris militibus aſſignatis,modicum honoris gratia , poſſeſſoribus datur. Natura commodati hæc eſt,vt rei commodatæ , & poſſeſſionem & proprietatem retineamus,nec vllo modo,commodando rem eius faciamus,cui commodatur. Præterea commodare poſſumus,non ſolum eam rem,quæ noſtra ſit,verũ etiam alienam,quàm poſſidemus, tametſi ſcientes alienam poſſideamus,ita vt ſi vel prædo commodauerit,habeat commodati actionẽ.Et ratio quidẽ eſt,quoniã nimis indignũ eſt,quæſtionem dominij,moueri mihi ab eo,qui cauſam à me habeat,niſi fortè verum dominum nouerit,& ei rem velit reſtituere,quod quidem alius eſt inſpectionis.Quantum ad actionem huius contractus pertinet,ſic ait Prætor: Quod quis commodaſſe dicetur , de eo iudicium dabo . Hoc iudicium duplex eſt , vnum directum quod " quidem ei qui commodauit accommodatur , alterum " contrarium , quod ei qui cõmodatum rogauit tribuitur. Directum eo pertinet,vt res cõmodata reſtituatur, aut in

locum non apparentis rei, id quod intereſt, præſtetur. Item vt re ſalua damnum culpa commodatarij circa rem datum exhibeatur, & ſi aliter quàm cōuenit, commodatarius re vſus ſit, eius quoque ratio habeatur. Nam refert Valerius, quendam aliquando furti damnatū fuiſſe, quod equo, cuius vſus illi vſque Ariceam commodatus fuerat, vlteriore eius municipij cliuo vectus eſſet. Planè ſi commodauero tibi equum, vt eo vtereris, vſque ad certum locum: ſi nulla culpa tua interueniente, in ipſo itinere deterior equus factus ſit, non teneberis cōmodati: nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter cōmodaui, qui eum laborem ſuſtinere non potuit. Preterea quantū ad interitum rei commodatæ attinet, ea vel dolo commodatarij perit, vel fortuitu, vel culpa, ac negligētia. De dolo ſemper tenetur commodatarius, nam in commodato, nec hæc quidem pactio, ne dolus præſtetur, rata eſt. De caſu, regulariter nō obligatur, niſi aliqua culpa interueniat: nam in incendio, qui cum poſſet res commodatas ſaluas facere, ſuas prætulit, tenetur. Item ſi tibi equum commodauero, vt ad villam duceres, tuque ad bellum duxeris, periculi eum tui feciſti. Culpa, alia eſt lata, alia leuis, alia leuiſſima. Culpa lata, cum prope dolum ſit, iiſdem continetur iuris regulis, quibus ipſe dolus. Leuiſſima, non longe abeſt à fortuito caſu, & ideo de ea non videtur teneri commodatarius, niſi forte vel ſuſpicionem quandam negligentiæ ſecum trahat, vt in furto, vel res ęſtimata data ſit. Leuis computatur duobus modis, nam cum patrumfamilias, in re familiari procuranda, nōnulli culpam vitent, nonnulli laudem mereantur: in quibuſdam contractibus, hoc probatum eſt, vt ſola culpa prętetur, veluti ſi quid fiat, quod infra modum ſit eorum, qui mediocritatem in domo gubernanda tuentur, in quibuſdam, vt etiam diligentia exigatur, videlicet, vt ſi quid minus præſtetùr, quàm laudatum patremfamilias deceat, impunitum non relinquatur, eſtq́ue nihil dubium,

bium quin ad laudati probatique patrisfamilias diligentiam, commodatarius, cuius bono negotium cõtrahitur, (nam aliâs ſecus eſſet) obſtringatur, niſi forte aliud ſit conuentum. Contrarium commodati iudicium tunc competit, cum iuſtæ cauſæ interueniunt, ex quibus cũ eo qui cõmodauit, agi debet, veluti de impẽſis in valetudinẽ ſerui factis, quæue poſt fugã requirendi reducendique eius cauſa factæ eſſent. Nam cibariorum impenſæ, naturali ſcilicet ratione, ad eum pertinent, qui vtendum accepiſſet. Sed & id, quod de impenſis in valetudine, aut fuga diximus, ad maiores impenſas pertinere debet, modica enim impendia, verius eſt, vt (ſicuti cibariorum) ad eundem pertineant. Item qui ſciens vaſa vitioſa commodauit, ſi infuſum ibi vinũ, vel oleum, corruptum, effuſũmue eſt, condemnandus eo nomine eſt. Et quidem ſicut volũtatis & officij magis, quàm neceſſitatis eſt, commodare: ita modum commodati, finemque præſcribere, eius eſt, qui beneficium tribuit, cum autem id fecit, id eſt poſtquam commodauit, tunc finem præſcribere, & retro agere, atque intempeſtiue rei commodatę vſum auferre, non officium tantum impedit, ſed ſuſcepta eſt obligatio, inter dantem accipientemque, quæ contrarium iudicium inducit, quippe adiuuari nos, non decipi beneficio oportet. Pigneratitia actio duplex quoque eſt, directa & contraria. Directa eſt, qua is qui rem pignori oppoſuit, ſoluta pecunia, agit aduerſus creditorẽ, vt rem reſtituat, damnũmue circa eam datum reſarciat. Dico ſoluta pecunia, quoniam omnis pecunia exſoluta eſſe debet, aut eo nomine ſatisfactum eſſe, vt naſcatur pigneratitia actio. Satisfactũ autẽ accipimus, quemadmodũ voluit creditor, licet nõ ſit ſolutum: ſiue enim alijs pignoribus ſibi caueri voluit, vt ab hoc recedat, ſiue fideiuſſoribus, ſiue reo dato, ſiue precio aliquo, vel nuda conuentione, naſcitur pigneratitia actio. Et generaliter dicendum erit, quoties recedere voluit creditor à pignore, videri ei ſatisfactum: ſi is vt ipſe voluit, ſibi cauit, licet in hoc de-

DE PIGNERATITIA ACTIONE VEL CONTRA.

ceptus ſit. Planè ſolutam autem pecuniam accipiendum eſt, non ſolum ſi ipſi cui obligata res eſt, ſed & ſi alij ſit ſoluta, voluntate eius, vel ei cui hæres extitit, vel procuratori eius, vel ſeruo pecunijs exigendis præpoſito. Solutum autem non videtur, ſi lis conteſtata cum debitore ſit, de ipſo debito: vel ſi ipſe fideiuſſor conuentus ſit. Nouata autem debiti obligatio, pignus perimit: niſi conuenerit, vt pignus repetatur. Præterea qui reprobos nummos ſoluit creditori, neque pigneratitia agere, neque liberari poteſt, quia reprobata pecunia, non liberat ſoluentem, reprobis videlicet nummis reddendis. Quod dixi, vt rem reſtituat, huc videlicet pertinet, quia ſoluta pecunia, creditor poſſeſſionem pignoris, quę corporalis apud eum fuerat, reſtituere debet: nec quicquam amplius præſtare cogitur. Itaque ſi medio tempore pignus creditor pignori dederit, domino ſoluente pecuniam quam debuit, ſecundi pignoris, neque perſecutio dabitur, neque retentio relinquetur. Quod tandem addidi, vel damnum reſarciat, eam vim habet, vt ſi vitio creditoris res vel deteriorata ſit, vel perierit, id prę-ſtetur. Nam venit in hanc actionem, inquit Vlpianus, non ſolum dolus, vt in depoſito, in quo hoc tantum ſpectatur, vt quis ad ſuum modum ſit diligens, verum dolus & culpa, vt in commodato, in quo aliena etiam induſtria exquiritur. Atque ideo quemadmodum in commodato diligens eſſe debet is, qui rogauit, non ad ſuum ſolum modum, verum ad laudati etiam alicuius, & quod magis eſt, diligentiſſimi ac rari patrifamilias exemplum: ita etiam is, qui pignus accepit, non ea ſolum ratione verſari debet, in pignore, qua in ſuis negotijs verſatur, verum & aliorum diligentiam imitari debet, non quidem exquiſite diligentiſſimorum, vt in commodato quod ſolius accipientis gratia cõſtituitur, ſed eorum, qui inter probatos & laudatos patresfamilias numerantur, atque hoc eſt quod dicit Vlpianus, venit & cuſtodia, vis maior non venit. Contraria pigneratitia actio eſt, quæ compe-

competit ipſi creditori, nam ſi neceſſarias impenſas inquit Pomponius fecerim in ſeruū aut in fundum, quem pignoris cauſa acceperam: non tantum retentionem, ſed etiam contrariá pigneratitiam actionem habebo. Item ſi rem alienam mihi pignori debitor dederit, aut malitioſe in pignore verſatus ſit, dicendum eſt, locum habere contrarium iudicium. Nam cum debitore qui alienam rem pignori dedit, poteſt creditor, contraria pigneratitia agere, etſi ſoluendo debitor ſit. Adhæc ſi poſt diſtractum pignus debitor, qui precario rogauit, vel conduxit pignoris poſſeſſionem, non reſtituat, contrario iudicio tenetur. Si ſeruos pigneratos artificijs inſtruxit creditor, ſi quidem iam imbutos, vel voluntate debitoris, erit contraria actio, ſi verò nihil horum interceſſerit: ſi quidem artificijs neceſſarijs, erit actio contraria: non tamen ſic vt cogatur ſeruis carere, pro quantitate ſumptuum debitor. Sicut enim negligere creditorem dolus & culpa quam præſtat non patitur: ita nec talem efficere rem pigneratam, vt grauis ſit debitori ad recuperandum: puta ſaltum grandem pignori datum, ab homine, qui vix luere poteſt, nedum excolere: tu acceptum pignori excoluiſti ſic, vt magni precij faceres: alioquin non eſt æquum, aut quærere me alios creditores, aut cogi diſtrahere, quod velim receptum, aut penuria coactum derelinquere me tibi. Igitur hæc à iudice erunt diſpicienda, vt neque delicatus debitor audiatur, neque oneroſus creditor. Nomen pignoris inquit Caius, à pugno deductū eſt, quia res quæ pignori dantur, manu tradūtur, diciturque proprie pignus, quod ad creditorem tranſit, hypotheca, cum non tranſit poſſeſſio ad creditorem, ſed hoc ſolum agitur, vt res pro obligatione perſonæ, oneri ſupponatur. Ac eſt hoc genus rerum contrahendarum, primum omnium ad hoc inuentum, vt ſecurus ſit creditor, quoniam plus cautionis in rem eſt, quàm in perſonam, vocaturq; hinc pignus ipſum, fiducia, quaſi ſcilicet haud ſecus atque fiduciarius aliquis emptor, inter debitorem

 & cre-

& creditorem interueniat. Et non tantum ob pecuniam, ſed & ob aliam cauſam, pignus dari poteſt, veluti ſi quis pignus alicui dederit, vt pro ſe fideiubeat. Contrahitur autem pignus, non ſolum traditione, ſed etiam nuda cōuentione, etſi traditum nō eſt. Prçterea ſi ex quacunq; cauſa, magiſtratus in poſſeſſionem aliquem miſerit, pignus c[illegible]ſtituitur, quemadmodum & teſtamento recte conſtitui viſum eſt, quamquā vbi iuſſu magiſtratus conſtituitur, non aliâs conſtituitur, niſi ventum fuerit in poſſeſſionem. Opponimus autem recte pignori, non tantum res noſtras, verum etiam alienas, modo voluntate domini id fiat, vel is ratum habeat quod actū ſit. Adhæc ſi rē alienā pignori dediſti, deinde dn̄s rei eius eſſe cœpiſti, datur vtilis actio pigneratitia creditori, pro eius perſecutione: nā tu contra propriū tuū factum venire nō debes. Sed nō idē eſt dicēdum, ſi ego Titio, qui rē meā obligauerat, ſine mea voluntate, hçres extitero, hoc enim modo, pignoris perſecutio, non eſt cōcedenda creditori, nā cum ea res, quo ad ipſum dominum, nullo modo ſpeciem habeat pignoris, ex qua quidem ſpecie, ſolet plerumq; naſci ea actio quæ vtilis vocatur: vtiq; non ſufficit, ad com petendam, per ſe ſua ſponte vtilem pigneratitiam actionem, eundem eſſe dominum, qui etiam pecuniam debet, ſed eſt neceſſarium, vt idem ille, qui pignus conſtituit, poſtea dominus rei fiat. Quāq̄ tamē, ſi Modeſtino credimus, ſub tit. de pignoribus, c. 22. nō omnino alienū eſt, quod iuri deeſt, per iudicis officium ſuppleri. Et ideo cum çquū ſit hæredem approbare factum deceſſoris, ad iudicē pertinet, ex officio ſuo, vtilē actionem pigneratitiā, dare creditori, licet ea iure, ſecundū Paulū, non procedat. nā aliam quidem vtilem actionē dicimus, iure naſci, cū videlicet negotiū nō omnino quidē proportiōe eſt directæ actionis, ſed ſpeciem quandam eius habet, aliam officio iudicis dari, cū propter æquitatem quādam extra poſitam, vtilis actio alicui religione iudicis accommodatur. De his igitur creditis in quibus ſpecies verſatur, hactenus.

DE NE-

DE NEGOTIIS QVÆ RE CONTRAHVNTVR, IN QVIBVS VEL GENVS, VEL SPECIES DEBETVR.

SVPEREST, vt de iijs negotijs explicandum ſit, in quibus permiſtè, tam genus verſatur, quàm ſpecies, nam ea vel negotiatione aliqua media, interuentu certarum perſonarum, conſtituuntur, vel re, vt in compenſatione ac depoſito. Sed quæ prioris generis ſunt, ea vel peculio tens nos obſtringunt, vel in ſolidum, puta cum aut ex eo in obligationem incidimus, quod tum is, quem negotiationi maritimæ præfecimus, quem magiſtrum nauis vocamus, contraxit: tum is, quem officinæ, tabernæue noſtrę præpoſuimus, qui inſtitor appellatur: aut ex eo, quod vel ſeruus noſter, vel filius, qui in poteſtate noſtra commoratur, geſſiſſe dicitur. De quibus quidem omnibus, primo loco ac ordine dicemus, priuſquàm ad illas obligationes, quæ de peculio ſunt, & item quæ ad compenſationem ac depoſitum pertinent, perueniamus, initio ſumpto, ab ea negotiatione, quæ nautica nominatur. Dicitur autem nauis, à nauo ſecundum Feſtũ Pompeiũ, quod eſt propero, à quo gnaui & ignaui nomen habent. Diuiditur verò ſecundum Iureconſultos, tribus modis. Primo in marinam, fluuialem, & quę in ſtagno nauiget. Secundo in eam, quæ proprio nomine nauis dicatur, & eam, quę vel lintrium, pontonũ, ratium aut ſchediarũ numero veniat. Tertio in illas, quas onerarias appellamus, quas & gerarias Plautus vocat, & illas quæ ἐπιϐάτηγοι dicuntur, quæ ſolis vectoribus tranſportandis, parantur. Partes eius ſpectamus, vel per ſe, vel ſecundũ negotiationũ. Priore modo, principalẽ partẽ, carinã putam*, cui reliqua omnia tanquàm fundamento, cedunt. Poſteriore, anchoram: nam qui magiſter nauis eſt, ei dicimus totius

nauis

nauis anchoram mandatam eſſe. Perſonæ quæ in naui verſantur, & quarũ in iure ratio habeatur, hæ ſunt. Exercitor, Magiſter, Nautæ, vectores. Exercitor eſt, ad quem obuentiones, & reditus omnes perueniunt, ſiue is dominus nauis ſit, ſiue à domino, nauem per aduerſionem cõduxit; vel ad tempus, vel in perpetuum: nec magni refert qui exercet, maſculus ſit, an mulier, ſui iuris, an alieni. Magiſtrum nauis accipimus eũ, cui totius nauis anchora cu ráue mandata eſt, qui & nauta ſubinde nominatur, nec intereſt, vtrum liber, an ſeruus ſit, exercitoris, an alieni, minoris ætatis, an maioris, ſibi imputaturo, qui præpoſuit. Imponuntur autem magiſtri, vel locandis nauibus, vel ad merces, vel vectoribus conducendis, armamentiſue emendis. Præterea magiſter eſt, non ſolum quem exercitor præpoſuit, ſed etiam quem magiſter: nam qui ſcit aliquem magiſterio fungi, & patitur, ipſe eum impoſuiſſe videtur. Nautæ generali nomine ſunt omnes, qui nauis nauigandæ cauſa, in naui ſunt, quamquàm in edictis prętorum, vel exercitor ipſe, vel magiſter, nauta ſubinde, aut nauicularius, aut nauclerus, nauarchũſue vocetur. Sunt autẽ nautę hij, remiges, gubernatores, celeuſtę, proretæ, helciarij, nauphilaces, dietarij, ſiue potius directarij, qui omnes vno nomine meſonautæ apud Vlpianum appellantur. Vectores ſunt qui ad hoc in naui ſunt, vt vel ſoli, vel cum ſuis mercibus vehantur ac tranſportentur. His generaliter prę miſſis, videamus paucis de legibus, ad rem nauticam pertinentibus, nam vel quæritur, de eo, quod cum nautis contractum eſt, vel de iactu in tempeſtate.

DE EXERCITORIA ACTIONE.

De contractu cũ magiſtro nauis habito, ac edicto ea de re facto, ſic habet Vlpianus. vtilitatem huius edicti patere nemo eſt qui ignoret. Nã cum interdũ ignari, cuius ſint conditionis, vel quales, cum magiſtris propter nauigandi neceſſitatem contrahamus, ęquũ fuit eum qui magiſtrum naui impoſuit teneri, vt tenetur qui inſtitorem tabernę vel negotio prępoſuit, cum ſit maior neceſſitas contrahendi cum magiſtro, quàm cum inſtitore, quippe

res

res patitur, vt de cōditione inſtitoris diſpiciat & ſic contrahat, in nauis magiſtro non ita, nam interdum locus vel tempus non patitur plenius deliberandi conſilium. Etenim ſi cum quolibet nautarum ſit contractum, non datur actio in exercitorem: quamqnàm ex delicto cuiuſuis eorum, qui nauis nauigandæ cauſa in naue ſint, detur actio in exercitorem. Alia enim eſt cōtrahendi cauſa, alia delinquendi: ſiquidem qui magiſtrum prępονit,contrahi cum eo permittit: qui nautas habet, non contrahi cū eis pmittit,ſed culpa & dolo carere eos, curare debet. Pręterea nō ex omni cauſa prętor dat in exercitorē actionē,ſed eius rei nomine,cuius ibi prępoſitus fuerit,id eſt, in eā rē,cui prępoſitus fuit,vt puta ſi ad onus vehendū locatū ſit, aut aliquas res emerit vtiles nauigāti:vel ſi quid reficiendę nauis cauſa contractū, vel impenſum eſt,vel ſi quid nautæ operarū nomine peterent. Igitur prępoſitio certā legem dat contrahentibus.Quare ſi eum præpoſuit naui,ad hoc ſolum vt vecturas exigat,non vt locet,quod forte ipſe locauerat,non tenebitur exercitor, ſi magiſter locauerit: vel ſi ad locandum tantum,non ad exigendū, idem erit dicendum: aut ſi ad hoc vt vectoribus locet, nō vt mercibus nauem præſtet, vel contra,modū egreſſus,non obligabit exercitorē.Sed & ſi vt certis mercibus eā locet præpoſitꝰ eſt,puta legumini,canabi: & ille marmoribus vel alij materiæ locauerit, dicendum erit exercitorem non teneri.Quædam enim naues onerariæ,quędam(vt ipſi dicunt) ἐπιβάτηγοι ſunt. Et pleroſque mandare cōſtat,ne vectores recipiāt:& ſic vt certa regione,& certo mari negotientur:vt ecce ſunt naues quę Brunduſium, vel à Capua, vel à Dyrachio vectores traijcūt,ad onera inhabiles. Item quædam capaces ad flumina, ad mare nō ſufficientes. Si plures nauem exercēt,cum quolibet eorum in ſolidum agi poteſt, ne in plures aduerſarios diſtringatur,qui cum vno contraxerit,niſi forte plures per ſe nauem exerceāt, nam hij pro portionibus exercitionis cōueniūtur. De iactū è naui,qui propter vim tem- DE LEGE RHODIA DE IACTV

peſtatis,nauis leuádæ cauſa fieri ſolet,vtimur lege Rhodia de iactu, qua cauetur, vt ſi leuandæ nauis gratia iactus mercium factus ſit, omnium contributione ſarciatur, quod pro omnibus datum eſt, nam hoc vtique æquiſſimum eſt, commune detrimentum fieri eorum, qui propter amiſſas res aliorum, conſecuti ſunt, vt merces ſuas ſaluas haberent. Et quidem cum in eadem naue varia mercium genera complures mercatores coëgiſſent, prætereaque multi vectores ſerui liberique in ea nauigarent, tempeſtate graui orta,neceſſario iactura facta erat: quæſita deinde ſunt hæc:an omnes iacturam præſtare oporteat? & ſi quidem tales merces impoſuiſſent, quibus nauis non oneraretur,veluti gemmas, margaritas: & quæ portio pręſtanda eſt, & an etiam pro liberis capitibus dari oporteat?& qua actione ea res expediri poſſit? Placuit, omnes,quorum quid interfuiſſet iacturam fieri,conferre oportere:quia id tributum ob ſeruatas res deberent, itaque dominum etiam nauis pro portione obligatum eſſe. Iacturæ ſummam,pro rerũ precio diſtribui oportere.Corporum liberorum,ęſtimationem nullam fieri poſſe. Ex conducto dominos rerum amiſſarum cum nauta,id eſt cum magiſtro acturos. Inde agitatum eſt,inquit Vlp. an etiã veſtimentorũ cuiuſq;,& annulorum æſtimationem fieri opoteat? Et omnium viſum eſt, niſi ſi qua conſumendi cauſa impoſita forent: quo in numero eſſent cibaria, eo magis, quod ſi quando ea deficerent in nauigatione, quod quiſque haberet, in commune conferret.Enimuero ſi res quæ iactæ ſunt apparuerint,exoneratur collatio, nam qui leuandæ nauis gratia res aliquas proijciunt: non hanc mentem habent, vt eas pro derelicto habeant: quippe, ſi inuenirint eas, ablaturi:& ſi ſuſpicati fuerint in quem locum iactæ ſunt, requiſituri: vt perinde ſit, ac ſi quis onere preſſus in viam rem abiecerit,mox cum alijs reuerſurus, vt eandem auferret. Præterea ſi conſeruatis mercibus deterior facta ſit nauis, aut ſi quid exarmauerit, nulla facienda eſt

collatio:quia diſſimilis earum rerum cauſa ſit,quæ nauis gratia parentur, & earum pro quibus mercedem aliquis acceperit. Nam & ſi faber incudem, aut malleum fregerit, non imputaretur ei qui locauerit opus. Sed ſi voluntate vectorũ, vel propter aliquem metũ id detrimentum factum ſit: hoc ipſum ſarciri oportet. Nam cum aut arbor, aut aliud nauis inſtrumentum, remouendi communis periculi cauſa deiectum eſt, contributio debetur. Quæ terra exercetur mercatura, ea vel per ipſos negotiatores exercetur, vel per inſtitores, vultque Plato huic rei adhiberi nõ generoſos & pręſtãtes in Republi. homines ac ciues, ſed viles & peregrinos, in quibus non multum eſt iacturæ, ſi fortaſſe contingat eos labe aliqua corrumpi vel aſpergi: non quidem quod vir ille mercaturam tãquam per ſe turpem, damnandam & eijciendam è Republica ſentiat, ſed quod nullam putet eſſe artem, quæ facilius animos noſtros a virtute detorqueat, & ad omne genus fraudis ac luxus inuitet ac impellat, quàm mercatura, maxime ſi venalitiaria ſit, & circa res minutatim diſtrahendas vertatur. Eſt autem appellatus inſtitor ex eo, quod negotio gerendo inſtet, nec multum facit, tabernæ ſit præpoſitus, an cuilibet alij negotiationi: cum interdum etiam ad homines honeſtos afferant merces, & ibi vendant. Nec mutant cauſam actionis, locus vendẽdi, emendíue: cum vtroque modo verum ſit, inſtitorem emiſſe, aut vendidiſſe. Cuicunque igitur negotio prępoſitus ſit, inſtitor rectè appellabitur. Nam & Seruius libro primo ad Brutum ait, ſi quidẽ cum inſulario geſtũ ſit, vel cum eo quem quis ædificio prępoſuit, vel frumento emẽdo, inſolidũ eũ teneri. Adhæc parui refert, quis ſit inſtitor, maſculus an fœmina, liber an ſeruus, proprius an alienus, item quis, quęue præpoſuit. Nam etſi mulier prępoſuit, competit inſtitoria actio: exemplo exercitoriæ actionis. Etſi mulier ſit præpoſita, tenebitur etiam ipſa. Sed etſi filiafamilias ſit, vel ancilla præpoſita, competit inſtitoria actio. Pupillus autem inſtitor, obligat eum, qui

DE INSTITORIA ACTIONE.

eum.

eum præpoſuit, inſtitoria actione: quoniam ſibi imputare debet, qui eum præpoſuit. Nam & plerique pueros puellaſque tabernis pręponunt. Et generaliter inſtitor is eſt, qui tabernæ, locóue, ad emendum, vendendúmue præponitur, quique ſine loco ad eundem actum præponitur. Circa id autem quod per inſtitorem contractum eſt, æquum prætori viſum eſt, ſicut commoda ſentimus ex actu inſtitorum, ita etiam obligari nos, ex contractibus ipſorum & conueniri, ſed hoc ita, vt conditio præpoſitionis obſeruetur: nam ſi certa lege, vel interuentu cuiuſdam perſonæ, vel ſub pignore, voluit cum eo contrahi, vel ad certam rem, æquiſſimum erit id ſeruari, in quod prępoſitus eſt. Nam & ſi denunciauit cui dominus, ne cum eo contraheret, nõ debet inſtitoria teneri. Iam autẽ ſi ſeruus per ſe negotietur, non in patrimonio quidẽ aut merce domini, vel maritima, vel terreſtri, ſed in peculiari, refert ignorãte domino id fiat, an ſciente. Si ignorante, nihil amplius competit aduerſum eũ, q̃ actio de peculio, in qua receptũ eſt, ſecundũ quod paulò poſt probabimus, vt dominus, deducto eo, quod ſibi debetur, id quod ſupereſt de peculio, creditoribus cedat: ſi ſciente, datur illa actio, quæ à cõtribuendo, tributoria nominatur. In hac illud receptum eſt, vt non ſolidum debitũ, quod ſibi à ſeruo debetur, prius deducat dominus, ſed vt velut extraneus creditor, cum reliquis creditoribus, in tributum vocetur, videlicet, ne ſcienter ac prudenter permittens ſeruum in peculiari merce negotiari, ac cum multis cõtrahere, reliquos in fraudem illiciat, dum ſuum debitum integrum ſeruare cupit. Fit autem tributio pro rata eius quod cuique debetur, & ideo, ſi vnus creditor veniat, deſyderãs tribui, integram portionem conſequitur: ſed quoniã fieri poteſt, vt alius quoq;, vel alij exiſtant peculiaris mercis creditores, cauere debet creditor iſte, pro rata ſe refuſurum, ſi fortè alij emerſerint creditores: non enim hæc actio, ſicut de peculio, occupantis meliorem conditionem facit, ſed ęqualem conditionem, (nam

DE TRIBVTORIA ACTIONE.

hoc

hoc profiteri videtur, qui primus agit) quādocunq; agentium. Præterea illud quoq; cauere debet, ſi quòd aliud domini debitū emerſerit, refuſurū ſe ei pro rata: finge enim cōditiōale debitū imminere, vel in occulto eſſe, hoc quoque admittēdū eſt, nā iniuriā dominus pati nō debet, licet in tributū vocatur. Et ſi dominus ipſe tribuere nolit, nec illam moleſtiam ſuſcipere, plerumque arbitrum in hanc rē dat Prętor, cuius interuentu tribuantur merces peculiares. Plane licet mercis appellatio anguſtior ſit, vt neq; ad ſeruos, fullones, vel ſarcinatores, vel textores, vel venalitiarios pertineat: tamē ad omnes negotiationes porrigitur hoc edictū. Item ſcientiā in domino hic accipimus, nō voluntatem, ſed patientiam, non enim velle debet dominus, ſed non nolle: & ideo ſi ſcit, & non proteſtatur, & nō contradicit, tenebitur actione tributoria. Si non ſeruus ſed filiusfamilias, qui patrię poteſtati ſubditus eſt, contrahat, poſtquàm exiuit de patria poteſtate, manet nihilominus obligatus: nā tam ex contractibus, quàm ex delictis, in filiumfamilias competit actio: ſed ſi contingat eum vel viuo patre emancipari, vel poſt mortem patris, aut exhęredatum reperiri, aut abſtentum ab hæreditate paterna, æquum viſum eſt non in ſolidū eum conueniri, de ea obligatione, cuius vtilitas, alienis, hoc eſt paternis ratiōibus applicata eſt, ſed in quantum facere poteſt: nimirum vt hoc temperamento, & creditori ſua actio conſeruetur aduerſus eum, cum quo contraxit, & ab eo qui nullo ex eo contractu lucro affectus eſt, nimiū damnum auertatur. Verba verò Pretoris hæc ſunt: In eū qui emācipatus aut «
exhędetatus erit, quiſue abſtinuit ſe hęreditate eius, cuius «
in poteſtate cū moritur fuerit, eius rei nomine, quæ cum «
eo contracta erit, cū is in poteſtate eſſet, ſiue ſua volun- «
tate, ſiue iuſſu eius, in cuius poteſtate erat cōtraxerit, ſiue «
in peculium ipſius, ſiue in patrimonium eius, cuius in po «
teſtate fuerit, ea res redacta fuerit, actionem cauſa cogni- «
ta dabo, in quod facere poteſt. Sed & ſi citra emancipa- «
tionem ſui iuris factus ſit, vel in adoptionem datus, deinde

QVOD CVM EO QVI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIVM GESTVM ESSE DICETVR.

» de pater naturalis deceſſerit,item ſi quis ex minima par-
» te ſi hæres inſtitutus,æquiſſimum eſt,cauſa cognita,etiã
» in hoc dari actionẽ,in id quod facere poteſt. Enimue-
ro,ſi quis mutuam pecuniam numeratam det filiofami-
lias,non eſt locus huic edicto: nam ei,ne poſt mortẽ qui-
dem patris,vlla actio petitioque datur, propter Senatuſ-
conſultum Macedonianum,quod præter communem ra-
tionem reliquorum ſenatuſconſultorum,quibus ab ipſis
authoribus nomina imponi ſolent,nomen ſuum accepit
ab eo fœneratore,qui illi cauſam dedit. Verba autẽ eius
» ſic habẽt:Cum inter cæteras ſceleris cauſas Macedo,quas
» illi natura adminiſtrabat,etiam æs alienũ adhibuiſſet, &
» ſæpe materiam peccandi,malis moribus præſtaret: quod
» pecuniam,ne quid amplius diceretur, incertis nomini-
» bus crederet:placere,ne cui qui filiofamilias mutuam pe-
» cuniam dediſſet,etiam poſt mortem parentis eius, cuius
» in poteſtate fuiſſet, actio petitioque daretur, vt ſciret qui
» peſſimo exemplo fœneraret, nullius poſſe filijfamilias
» bonum nomen,expectata patris morte,fieri. Ac eſt qui-
dẽ incertis nominibus credere,,cum ſolũ nomẽ debitoris
calendario,vel libro rationũ inſeritur,ipſa verò cauſa de-
biti,vel vſus, ad quẽ mutuũ datur, quẽadmodum author
eſt Demoſthenes,non exprimitur. Enimuerò is ſolus of-
fendit ſenatuſconſultum,qui mutuam pecuniam filiofa-
milias dedit,nõ qui aliàs cõtraxit,puta,quia vendidit,lo
cauit,vel aliomodo contraxit:nam pecuniæ datio,per-
nicioſa parentibus eorũ viſa eſt,non alius aliquis cõtra-
ctus,niſi ſi forte fraus adhibeatur ſenatuſconſulto, colore
quæſito: nam ſi frumentũ,vel oleum,vel quid ſimile de-
tur,vt his diſtractis pecunia vtatur,ſubueniendum eſt fi-
liofamilias. Poſt expoſitas actiones,qbus quis in ſolidũ
ex cõtractu alterius,quẽ in poteſtate habet,cõuenitur,or
dinariũ eſt,vt ad eas perueniamus,quibus de peculio agi
tur:nã omnia proconſul agit,inquit Caius, vt qui cõtra-
xerit cum eo,qui in aliena poteſtate ſit,etiãſi deficiant ſu
periores actiones, nihilominus tamẽ in quantũ ex bono

&

AD SENATVS COSVLTVM MACEDONIANV.

& æquo res patitur,ſuum conſequatur.Eſt igitur hoc ædictum triplex:Aut enim de peculio,aut de in rem verſo, aut quod iuſſu hinc oritur actio. Peculium dictũ eſt,inquit Vlpianus,quaſi puſilla pecunia,ducto nomine à pecore, ſecundum Marcum Terentium Varronem, à quo & pecunia appellata eſt,quæ eſt nobilium:(nam pecunia ſacrificium fieri dicebatur,cum fruges,fructuſq; offerebantur,quia ex his rebus conſtat,quam nunc pecuniam dicimus,inquit Feſtus)& peculium,quod eſt ſeruorum & filiorumfamilias, qui ad inſtar ſeruorum in multis iuris articulis obtinent.Atque hinc quidem pecuniam illam, quę pręſidij cauſa,bellis ingruẽtibus,reponeretur,peculiũ veteres ruſtici vocare ſolebant,dictitantes pecuniam ſine peculio fragilem eſſe.Eſtq; ferè hinc nata origo peculij, quod ſerui de dimenſo ſuo,qđ erat quaternorũ modiorũ frumenti in menſem,pauxillatim aliquid conparcentes voluntate domini reponerent.nam peculium,inquit Florentinus,& ex eo conſiſtit, quod parſimonia ſua quiſque parauerit,vel officio meruerit,à quolibet ſibi donari,idq; velut proprium patrimoniũ ſeruum ſuũ habere quis voluerit.Definitur autẽ ſecundum Tuberonẽ in hunc modũ: peculiũ eſt, quod ſeruus domini permiſſu ſeparatim à rationibus dominicis habet, deducto inde, ſiquid domino debetur. Domini permiſſum accipe cum effectu, nã non id cuius ſeruus ſeorſum à domino rationẽ habuerit peculiũ eſt,ſed quod dominus ipſe ſeparauerit,ſuã ſubſtantiam,à ſerui ratione diſcernens,idq; nõ nuda voluntate, ſed traditione vel quaſi.Ideo autẽ deducto eo, ꝙ domino debetur peculiũ cõputatur, quia præueniſſe dominus & cũ ſeruo egiſſe creditur.Poſſunt autẽ in peculio eſſe oẽs res & mobiles & ſoli.Natura eius eſt,vt naſcatur,creſcat, decreſcat &moriatur,& ideo elegãter Papyrius Frõto dicebat peculiũ ſimile eſſe homini. Naſcitur autẽ ſi id acqſiuit ſeruus, quod dominus neceſſe nõ habet ei præſtare: creſcit cum auctum fuerit:decreſcit cum ſerui vicarij moriuntur, res intercidunt:moritur cum ademptum ſit.

DE PECVLIO.

Iam autem de actione, quæ pro peculio competit, ſic ait Prætor: Quod cum eo, qui in alterius poteſtate eſſet, ne- » gotium geſtum erit, de eo, contra dominum, duntaxat » de peculio, & ſi quid dolo malo domini captus, frau- » datuſque actor eſt: quo minus peculij ſit, iudicium dabo.

QVANDO DE PECVLIO ACTIO ANNALIS EST.

Hæc actio, quamdiu ſeruus vel filius in poteſtate eſt, perpetua eſt, poſt mortem aũt eius, vel poſtquam emancipatus manumiſſus alienatúſue fuerit, tẽporalis eſſe incipit hoc eſt annalis, ſiue anni vtilis. Nã cum morte vel alienatione extinguitur peculium, ſufficit vſq; ad annum pro- „ duci obligationẽ. Verba aũt Prętoris, ſic dicũt: Poſt mor- „ tem eius, qui in alterius poteſtate fuerit, poſteáue quam „ is emãcipatus, manumiſſus, alienatúſue fuerit, duntaxat „ de peculio, & ſi quid dolo malo eius, in cuius poteſtate „ eſt, factum erit, quo minus peculij eſſet, in anno, quo pri- „ mũ de ea re experiũdi poteſtas erit, iudiciũ dabo.

DE IN REM VERSO.

Atq; hęc quidem ſi ſerui aut filijfamiliarũ habeant peculiũ. Si nihil habeãt in peculio, in ſolidum tamen tenentur, qui eos habẽt in poteſtate, ſi in rem eorum, quod acceptum eſt, conuerſum ſit, quaſi cum ipſis potius contractum videatur. Nec videtur fruſtra de in rem actio promiſſa, quaſi ſufficeret de peculio: rectiſſime enim Labeo dicit, fieri poſſe, vt & in rẽ verſum ſit, & ceſſet de peculio actio: quid enim ſi dominus peculium ademit, ſine dolo malo: quid ſi morte ſerui extinctum eſt peculium, & annus vtilis præterijt? de in rem verſo namque actio, perpetua eſt, & locum habet, ſiue ademit, ſine dolo malo, ſiue actio de peculio anno finita eſt. In rem autẽ verſum videtur, ſiue idipſum, quod ſeruus accepit, in rem domini cõuertit, veluti ſi triticum acceperit, & idipſum in familiam domini, cibariorum nomine conſumpſerit, aut ſi pecuniam à creditore acceptam, dominico creditori ſoluit. Et regulariter dicimus, toties de in rem verſo eſſe actionem, quibus caſibus procurator mãdati, vel qui negotia geſſit negotiorum geſtorum haberet actionem, quotieſque aliquid cõſumpſit ſeruus, vt aut meliorem rem dominus ha

buerit, aut nō deteriorem, ſi modo nō id factum ſit, quod ipſe dominus, facturus non fuiſſet, nam non debet ex eo onerari dominus. Illud quoq; in rem domini verſum Labeo ait: quod mutuatus ſeruus, domino emit volenti, ad luxurię materiam, vnguenta forte, vel ſi quid ad delitias, vel ſi quid ad turpes ſumptus ſubminiſtrauit, neque enim ſpectamus, an bono domini acceſſerit, quod cōſumptum eſt, ſed an in negotium domini. Nam vt cognoſcamus vtrum quid in rem domini verſum ſit, nec ne, duo ſunt propoſiti fines ac termini, vtilitas videlicet domini, quā nec ipſe aſpernaretur, & voluntas, cum eo volente ſeruus æs alienū contrahit. A qua quidem ſpecie, non longe abeſt id, quod iuſſu domini, cum ſeruo eius geritur, niſi quod in actione de in rem verſo, mandatum ipſi ſeruo factum, ſpectemus: in quod iuſſu, iuſſum factum ei, qui cum ſeruo contrahit. Ait itaq; Vlpianus in hunc modum: Merito ex iuſſu domini vel patris, in ſolidum aduerſus eum iudicium datur, nam quodammodo cum eo contrahitur, qui iubet. Iuſſum autem accipiendum eſt, ſiue teſtato quis, ſiue per epiſtolam, ſiue verbis, aut per nuncium, ſiue ſpecialiter in vno contractu iuſſerit, ſiue generaliter: & ideo ſi ſic conteſtatus ſit, quod voles, cum Sticho ſeruo meo, negotium gerere, periculo meo: videtur ad omnia iuſſiſſe, niſi certa lex aliud prohibeat. Quoniam autē iſta obligatio, nō omnino aliena eſt, à fideiuſſione vel ſaltem cognatione aliqua cum ea coniungitur, vix eſt, vt ex ea mulier conueniri poſſit. Nam ſenatuſconſulto Velleiano pleniſſime comprehenſum eſt, ne pro vllo fœminę intercedant, cum primo temporibus diui Auguſti, mox deinde Claudij, edictis eorum erat interdictū, ne fœminę pro viris ſuis, à quibus facile delinimentis & maritalibus illecebris, ad hoc pellicerentur, intercederent. Verba ſenatuſconſulti hæc ſunt: Quod Marcus Syllanus & Velleius tutor conſules, verba fecerūt, de obligationibus fœminarum, quæ pro alijs reæſierent, quid de ea re fieri oportet, de ea re ita cōſuluerūt. Quod ad fideiuſſiōes & mutui

QVOD IVSSV.

AD SENATVSCŌSVLTVM VELLEIANVM.

„ datiões pro alijs quibus interceſſerint fœminę pertinet,
„ tametſi ante videtur,ita ius dictum eſſe, ne eo nomine ab
„ his petitio,néue in eas actio detur, cùm eas virilibus offi
„ cijs fungi,& eius generis obligationibus obſtringi non
„ ſit æquũ:arbitrari ſenatum rectè atq; ordine facturos, ad
„ quos de ea re in iure aditum erit,ſi dederint operá,vt in
„ ea re ſenatus voluntas ſeruetur. Ratio autem huius ſenatuſconſulti eſt duplex: Vna ne contra ſexus ſui verecundiam fœminę ciuilibus ac virilibus officijs ſe immiſceãt: nam id legibus Romanorum indignum viſum eſt, ſuntq; ea de cauſa nonnulli Cæſares in hiſtoria notati, quod contra morem maiorũ, fœminas in ſenatum induxiſſent. Et quod fideiuſſiones ac interceſſiones, pro publicis olim negotijs habitæ ſemper ſunt: hinc nimirum cõſtat, quod & iudiciales ſint, & non niſi ſtipulatione intercedente cõtrahantur. Altera cauſa eſt, ne propter imbecillitatem ſexus muliebris, qui multis huiuſmodi caſibus ſuppoſitus, atq; ſubiectus eſt; vt inquit etiam alibi Plato, in graue aliquod damnũ ac ruinam patrimonij ſui trahantur mulieres, quia iuxta vetus Prouerbium: Spondę noxa preſto eſt. Et ideo ſicut moribus ciuilia officia adempta ſunt fœminis, & pleraq; ipſo iure non valent, ita multo magis adimẽdum eis fuit id officium, in quo non ſola opera, nudumq; miniſteriũ earum verſaretur, ſed etiam periculum rei familiaris. Ceſſat autem hoc ſenatuſconſultum, ſi callide ſint verſatę mulieres, nam vt habet egregium Seueri & Antonini reſcriptum ἐξαπατούσαις τῶν γυναικῶν οὐ βοηθεῖ τῆς βουλῆς δόγμα. Præterea, ſi eum defendat mulier, qui damnatus regreſſum ad eam habeat, veluti cum venditorem hæreditatis ſibi venditę vel fideiuſſorem ſuum defendit, intercedere non videtur, quemadmodum nec eo caſu quo pecuniam pro debitore donandi animo numerat. Nam ſenatus obligatæ mulieri ſuccurrere voluit, non donanti, vtpote quia facilius ſe obliget mulier, quam alicui donet. Planè quæ in fraudem ſenatuſconſulti excogitata probari poſſunt, rata inquit

Paulus

Paulus haberi nō oportet. Expoſitis ijs tam generum, quàm ſpecierum contractibus, quæ perſonarum interceſſione tāquam re fiunt, ſupereſt, vt de ijs paucis tractemus, in quibus ipſa res interueniens, vel generis, vel ſpeciei, obligationem inducit. Hij autē naſcūtur, vel ipſo iure, cū vltro citroq; debitū exoritur, ex quo quidem contingit compenſatio, in qua regulariter genus verſatur, ſubinde autē ſpecies, vt cùm negligentiā, cū negligentia, dolum cum dolo compenſamus: vel facto contrahentiū, vt cum aliqua res deponitur, in quo fere quidē ſpecies, ſed nōnunquā tñ genus debetur, vt cū pecunia ita deponitur, vt tantundem pecuniæ reddatur. Compenſationem definit Modeſtinus hoc modo: Compenſatio eſt, debiti & crediti inuicem inter ſe contributio, nam vnuſquiſque creditorem ſuum eundemque debitorem petentem ſubmouet, ſi paratus eſt compenſare, eſtque ideo compenſatio neceſſaria, quia intereſt potius noſtra non ſoluere, quàm ſolutum repetere, ne videlicet fruſtrà per plura fiat, quod fieri poteſt per pauciora. Veniunt autem in compenſationem etiam ea, quæ vel ex maleficio debentur, vel ex ſtipulatu, & id nulla facta diſtinctione inter fiſcū & priuatum. Debitum in diem, & quod ob negotium copiarum expeditionis tempore mandatum eſt, quódue alternatim vel alij debetur, non compenſatur. Quod autem naturaliter debetur, recte venit in compenſationem, quanquam quod per exceptionem perimi poteſt, nō veniat: & ratio quidem differentiæ eſt, quia cum naturalis ſit compenſatio, vtique debent in eam deduci & ea, quæ naturali ratione debentur, licet nulla ciuilis actio, pro ijs competat: contra quæ iure naturali nō ſunt debita, cuiuſmodi ſunt, quæ per exceptionem tolluntur, merito excluduntur ab ea, licet iure legittimo actio pro his tribuatur. Effectus autē cōpenſationis nō exiguus eſt eo caſu, cum alter alteri pecuniā ſine vſuris, alter vſurariam debet, nam conſtitutum eſt, à diuo Seuero, concurrentis apud vtrumq; quantitatis, vſuras non eſſe pręſtandas.

DE COMPESATIONIBVS.

DEPOSITI VEL CONTRA.

Depoſitum eſt, inquit Vlpianus, quod cuſtodiendum alicui datum eſt, dictum ex eo, quòd ponitur: præpoſitio enim de, auget poſitum, vt oſtendat totum fidei eius commiſſum, quod ad cuſtodiam rei pertinet. Nam cum in omnibus negotijs, ſecundum Plutarchum hoc agatur, vt vel res acquiratur alienetúrue, vel vſus eius & vtilitas præſtetur, vel cuſtodia curáue committatur: ſic per rerum naturam euenit, vt vniuſcuiuſque generis, tam re q̃ conſenſu conſtitutus, contractus aliquis, reperiatur. Et in acquirendo quidẽ ac abalienãdo, cõſiſtunt, emptio, ac mutui datio, in vſu ac vtilitate concedenda, locatio & commodatum, in cuſtodiendo curandóue, mandatum & depoſitum. Sed exiſtunt perſępe caſus, in quibus haud facile diſcernas, vtrum ne res depoſiti an mandati legem habeat, nam cum emptio & mutui datio, hac nota pręcipue diſtinguantur, vt emptionem & venditionem vltro citroq; obligatoriam dicamus, mutuũ ab vna ſolum parte obligationem habere: item cõmodatum, & locatum hoc diſcrimine, vt in locato merces interueniat, commodatũ gratuitum ſit: inter depoſitum & mãdatum vix eſt, vt tam euidentem ac apertam, tamq́ue propriam differentiam inuenias. Nam quod vnum re contrahitur alterum conſenſu, næ hoc commune eſt in omnibus de quibus ſupra diximus cõtractibus. Niſi fortaſſis illud pro generali diſciplina tradideris, in mãdato proprie hoc cõueniri, vt aliquid agatur, licet cuſtodia per cõſequentiam accedat, contra in depoſito hoc ſpectari, vt res cuſtodiatur, licet procuratio quædam per ſequelam adijciatur. Refert Ælianus, libro de varia hiſtoria, legem apud Ægyptios fuiſſe, vt ne cui deponere vel depoſitum ſuſcipere liceret, ſed mihi probatur hæc forma Reipublicæ, in qua depoſitum quidem ipſum permittitur, propter varias hominum neceſſitates, ſed ne qua fraus cui fiat, diligens cautio adhibetur, eſtq́; idem & in Repu. Moſaica receptum, niſi dicas Ælianum, de illo forte depoſito loqui, quod ad menſas argentariorum, fœnerandæ pecuniæ gratia, fieri

ſolet,

ſolet, quod quidem à fœneratione, meo iudicio, non differt. Actiones quæ in hoc argumento competunt, ſunt duæ, vna directa, alia contraria. De directa ſic ait prætor: " Quod neque tumultus, neque incendij, neq; ruinæ, neq; " naufragij cauſa, depoſitum ſit, in ſimplum, earum autem " rerum, quæ ſupra comprehẽſæ ſunt, in ipſum, in duplum, " in hęredem eius, quod dolo malo eius factũ eſſe dicetur, " qui mortuus ſit, in ſimplum, quod ipſius, in duplum iudi " cium dabo. Competit autem hæc actio, pro re depoſita repetenda, aut ſi quid dolo depoſitarij factum ſit, circa ipſam rem, nã de culpa, quia nulla vertitur vtilitas eius, qui ſuſcepit depoſitum, merito placuit eum non teneri, niſi fortaſſis vel dolus ſemel pręceſſerit, vel culpa talis interueniat, quæ in doli crimen incidat. Nam de priore ſpecie, ſic ait Vlpianus: Si rem depoſitã vendidiſti, eãq; poſtea redemiſti in cauſam depoſiti, etiãſi ſine dolo malo, poſtea perierit, teneris depoſiti, q; ſemel dolũ feciſti cum venderes. de poſteriore ſic dicit Celſus: quod Nerua dicit latiorem culpam dolum eſſe, Proculo diſplicebat mihi veriſſimum videtur. Nam & ſi quis non ad eum modum, quem hominũ natura deſiderat, diligens eſt, niſi tamen ad ſuum modum curam in depoſito præſtet, fraude non caret, nec enim ſalua fide, minorem hisquam ſuis rebus diligentiam præſtabit. Tribuitur hæc actio, non ſolum domino qui depoſuit, verum etiam prædoni & furi, nam intereſt inquit Marcellus eorum, eo quod teneãtur. quamquàm tamẽ, ſi dominum nouerit depoſitarius, magis eſt, vt inquit Cicero, ac poſt etiã Triphonin', vt ei recte ſine fraude reſtituere illi liceat, videlicet inſpecta non partis alicuius, ſed totius rei quæ ex omnibus perſonis quę in negotio geſto continguntur, impletur, æquitate. Tenetur autẽ hac actione, tum is apud quem depoſitum eſt, tum hæres eius ex dolo defuncti, nam licet in maleficijs dolus deceſſoris, non afficiat ſucceſſorẽ: tamẽ ſecus acceptum eſt in his negotijs, quæ ex contractu conſiſtunt, & rei perſecutionem continent. Tenetur etiam

hac

hac actione ſequeſter, qui ab eo, quod vtraq; pars fidem ei⁹ſequatur, nomẽ,vt inquit Gellius,inuenit. Nã proprie in ſequeſtro eſt depoſitũ, quod in cõtrouerſiã deductũ, à pluribus inſolidum(quod ſecus habet in ſimplici depoſito)certa conditione cuſtodiendum,reddendumq́; traditur,poſſeſſione in eũ qui accepit(quod & itẽ aliter probatũ eſt in depoſito) tranſlato,ne videlicet interea temporis,alicuius litigantiũ poſſeſſio procedat. Ac ſolent quidem veteres,nõ harum ſolum rerum ſequeſtres habere, verum etiam iudiciorum & ſuffragiorum,quoties videlicet ſordes interueniẽrt,vel pro ſentẽtia ferenda,vel pro ſuffragio : nã ij quidẽ per quos huiuſmodi pactiões inducebãtur,interpretes ſecũdũ Aſconiũ dicebãtur:apud quos verò pecunia, quę ſuffragatori daretur,ſi cõuentis ſtaret, deponeretur,ſequeſtres. Quod in eos qui incẽdij,ruinæ, naufragij cauſa depoſitũ acceperunt,in duplũ ſi abnegent depoſitum,iudiciũ datur: hęc inq̃ ſeparatio cauſarum iuſtam rationem habet,quippe quia cũ quis fidẽ elegit,nec depoſitum redditur,contentus eſſe debet ſimplo:cum verò exigente neceſſitate deponit, creſcit perfidiæ crimen & publica vtilitate coercẽdum eſt,vindicandæ Reipublicæ gratia : eſt enim inciuile, in cauſis huiuſmodi, fidem frangere. Contrarium depoſiti iudicium eſt,quod ei datur,apud quem depoſitum eſſe dicetur,in quo quidem iudicio non de fide rupta agitur, ſed de indemnitate eius, qui depoſitũ ſuſcepit,& in id aliquid impẽdit.

DE CONTRACTIBVS QVI CONSENSV FIVNT.

TRANSEAMVS nunc ad eas obligationes, quæ conſenſu contrahuntur: nam hæ quidem quoniam ad mercatum & negotiationē ciuilem ac quotidianam pertinent, meritò non debent vllis verborum ac literarum figuris ac ſolennibus, ne qua forte mora rebus inijciatur illigari. Nec eſt verò illud etiā neceſſariū, vt res aliqua in ijs interueniat, quoniā nō agitur de eadē re, vel in genere, vel in ſpecie reſtituēda. Et ſi quæras, cur permutatio, quæ & ipſa negotiationē quotidianā cōtinet, cū ijs non numeretur? reſpōdebimus eā meri iuris gentiū, & nullo modo ciuilem eſſe, ac propterea rationē nō admittere, vt aliqua inde ciuilis actio exoriatur. Qui autē hoc modo conſtituuntur cōtractus, hij ſunt, mandatū, ſocietas, emptio venditio, locatio cōductio: quorū quidē duo priores, perſonas magis reſpiciunt q̄ res: poſteriores verò, res q̄ perſonas. Forma contrahendi mādati eſt, vt nō ſolum inter præſentes, verum per nunciū quoq;, vel per epiſtolā mandatū ſuſcipi poſſit. Itē ſiue volo, ſiue rogo, ſiue mādo, ſiue alio quocūq; verbo ſcripſerit, mandati actio eſt. Sed ſi qs talē epiſtolā emiſerit amico ſuo, rogo te, vt cōmendatū habeas Sextilium Creſcētem amicū meū, nō obligabitur mādati, quia commēdandi magis hominis, q̄ mādandi cauſſa, ſcripta eſt. Et ideo ſi quis etiā non animo procuratoris interueniat, ſed affectionē amicalem promiſerit in cōmonendis procuratoribus & actoribus, & in regendis cōſilio, mādati nō tenebitur, & ſi quid dolo fecerit, nō mandati, ſed magis de dolo obligabitur. Natura autē mandati hęc eſt, vt niſi gratuitū nullum ſit: nam originē ex officio atq; amicitia trahit, cōtrarium autē officio merces, ac interueniēte pecunia, res ad locationem & conductionem potius reſpicit. Etenim ſi remunerādi gratia honor vel ſalariū interueniat,

MANDATI VEL CONTRA.

niat,nihil eſt impedimẽto mandato, nam nõ omne precium, quẽadmodum inquit alibi Vlpianus in mercedis ratione incidit. Contrahitur inter nos mandatũ, inquit Caius,ſiue mea tantum gratia tibi mandem,ſiue tua,ſiue aliena,ſiue mea & aliena,ſiue mea & tua,ſiue tua & aliena. Mea tantũ gratia interuenit mandatum, veluti ſi tibi mãdem,vt negotia mea geras,vel vt fundum mihi emas, vel vt pro me fideiubeas. Aliena tantũ,veluti ſi tibi mãdem,vt Titij negotia gereres,vel vt fundũ ei emeres, vel vt pro eo fideiubeas. Mea & aliena,veluti ſi tibi mãdem, vt mea & Titij negotia gereres,vel vt mihi & Titio fundũ emeres,vel vt pro me & Titio fideiubeas. Tua & mea, veluti ſi tibi mandẽ,vt ſub vſuris crederes ei,qui in rem meam mutuaretur. Tua & aliena,veluti ſi tibi mandem, vt Titio ſub vſuris crederes:q, ſi,vt ſine vſuris crederes,aliena tantũ gratia interuenit mandatum. Tua autẽ gratia interuenit mandatum , veluti ſi tibi mandem , vt pecunias poti'in emptiones prędiorũ colloces,q̃ fœnores,vel ex diuerſo, vt fœnores potius, q̃ in prædiorũ emptionẽ colloces,cuius generis mandatũ magis cõſilium,q̃ mandatũ eſt,& ob id non eſt obligatorium,quia nemo ex cõſilio obligatur,etiamſi nõ expediat ei cui dabitur,quia liberum eſt,cuiq; apud ſe explorare,an expediat ſibi cõſilium,niſi ſi forte vel tertij mentio in eo conſilio habeatur, cuius ego gratia mandare tunc videor,vel ſi tu non eſſes facturus,niſi ego mandaſſem:nã ſiquidẽ de his propolàm cõſtet,verius eſt naſci mãdati actionẽ. Verba autẽ Vlpiani ſunt hæc: Si tibi mãdauero quod mea nõ intererat,veluti vt pro Seio interuenias,vel vt Titio credas:erit mihi tecum mãdati actio,vt Celſus libro ſeptimo digeſtorum ſcribit,& ego tibi ſum obligatus. Planè ſi tibi mãdauero, qđ tua intererat,nulla erit mandati actio,niſi mea quoq; interfuit,aut ſi non eſſes facturus, niſi ego mãdaſſem,etſi mea nõ interfuerit, tamen erit mandati actio. Hactenus Vlpianus: Qui ſuſcepit mandatũ,ſi poteſt id explere,deſerere promiſſum officium nõ debet, alioqui quãti mãdatoris

toris interſit,damnabitur:Si verò intelligat explere ſe id officium nō poſſe,idipſum cū primū poterit, debet mādatori denūciare,vt is ſi velit,alterius opera vtatur.Quod ſi cùm poſſit denūciare ceſſauerit,quāti mādatoris interſit tenebitur:ſed ſi aliqua ex cauſa non poterit renūciare, ſecurus erit.Iam autē in ipſa negotij executione diligenter fines mandati cuſtodiendi ſunt: nā qui exceſſit,aliud quidē facere videtur,& ſi ſuſceptū non impleuerit, tenetur.Itaq; ſi mādauero tibi, vt domū mihi Seianā centum emeres,tuq; Titianā emeris longe maioris precij,non videris impleſſe mandatū.Itē ſi mādaui tibi,vt fundū meū centū vēderes,tuq; cum nonaginta vēdideris & petā fundum,non obſtabit mihi exceptio,niſi & reliquū mihi qđ deeſt mādato meo pręſtes,& indemnē me per omnia cōſerues.Præterea in cauſa mādati etiā illud vertitur,vt interdum nec melior cauſa mandātis fieri poſſit, interdum melior, deterior verò nunq̄.Melior fieri nō poteſt in negotijs mandatis & ſuſceptis:nā re ſemel ſtatuta deliberataq; ab eo,cuius id negotiū potiſſimū ſit, nequaq̄ putauerunt veteres contra dictū eius eſſe faciēdum,etiāſi repentinus aliquis caſus rē commódius agi poſſe polliceatur.Exēpla eius ſeueriſſima cōſtituta ſunt,nō ſolū in Poſthumianis & Manlianis imperijs,verū etiā per P. Craſſum Mutianū hoīem Iurecōſultiſſimū.Is enim inquit Gellius,lib.1. c.13. cum in conſulatu obtineret Aſiā prouinciā,&circūſidere oppugnareq; Leucas oppidū pararet,opuſq; eſſet firma,ac procera trabe,qua arietē faceret,quo muros eius oppidi quateret,ſcripſit ad magiſtrū ἀρχιτέκτονα molis Athenienſiū ſociorū,amicorūq; populi Romani,vt ex malis duob⁹ quos apud eos vidiſſet,vter maior eſſet,eum mittendū curaret.Tum magiſter ἀρχιτέκτωρ cōperto quáob rem malum deſideraret, nō vti iuſſus erat maiorē,ſed quē eſſe magis idoneū aptiorēq; faciendo arieti,facilioreq; portatu exiſtimabat,minorem miſit. Craſſus eum vocari iuſſit, & cū interrogaſſet,cur nō quē iuſſerat miſiſſet,cauſis rationibuſq; quas dictabat

ſpretis,veſtiméta detrahi imperauit,virgiſq; multũ cecidit,corrũpi atq; diſſolui officiũ omne imperãtis rat⁹ ſi qs ad id qđ facere iuſſus eſt,nõ obſequio debito,ſed conſilio nõ cõſiderato reſpõdeat.Melior auté cauſa mãdantis fieri poteſt,ſi cũ tibi mãdaſſem,vt Stichũ decẽ emeres,tũ eum minoris emeris,vel tãtidẽ,vt tamẽ aliud quicq̃ ſeruo accederet,vtroq; enĩ caſu, aut nõ vltra preciũ,aut ĩtra preciũ feciſti.Adeo autẽ deterior cauſa mãdãtis fieri nũq̃ poteſt, vt ſi mãdaui tibi,vt rẽ aliquã mihi emeres,ac p̃ciũ ſtatui, tuq; pluris emeris,quidã negauerint mãdati te habere actionẽ,etiãſi parat⁹ eſſes,id qđ excedit remittere,nãq; iniquũ eſt,nõ eſſe mihi cũ illo actionẽ,ſi nolit:illi verò ſi velit,mecum eſſe: ſed Proculus rectè eum exiſtimat,vſq; ad p̃ciũ ſtatutũ acturũ,q̃ ſentẽtia ſanè benignior eſt. Finitur aũt mãdatũ,primũ morte,tã mãdatoris,q̃ mãdatarij,ſi ea re adhuc integra fortaſſe cõtingat:deĩde renũciatione tẽpeſtiuẽ facta:nã & ſi valetudinis aduerſæ vel capitaliũ inimicitiarũ cauſa,vel ob ĩmanes rei actiões,vel ob aliã iuſtã cauſam excuſationes alleget,mãdatarius audiendus eſt. Actiones quę hic cõpetunt,vel directæ ſunt,vel cõtrarię. Directa eſt,quæ cõpetit mãdãti,quę quidẽ tũc locũ habet cũ cœperit intereſſe eius q mãdauit,cęterũ ſi nihil intereſt,ceſſat mãdati actio,& eaten⁹ cõpetit,quatenus intereſt. Contrario iudicio experiũtur, qui mandatũ ſuſceperũt:nã impẽdia mãdati exequẽdi gratia facta,ſi bona fide facta ſunt,reſtitui omnino debẽt,nec ad rẽ pertinet, q̃ is qui mãdaſſet, potuiſſet, ſi ipſe negotiũ gereret minus impendere.

PRO SOCIO

Societatis coitionẽ primi mercatores,tũ maioris lucri,tũ verò cõmodioris negotiationis gratia, dũ pluriũ facultates& operę in vnũ cõferuntur,inſtituerũt. Et quidem licet admodum prouidendum eſt, ne monopolium à quoq̃ ſine permiſſu Principis fiat:tamen ad augendam ac locupletandam negotiationem,valde oportunũ eſt,inueniri ſocietates, per quas ſummaria mercatura exerceatur:vtpote,quia nũquam fieri poteſt, vt quo loco minutiaria, quam vocant, negotiatio tantum ſit: ibi per

ibi per mercaturam reſpublica ditetur. Sed hic ſcire oportet inter ſocietatem & communionem eſſe differētiam. Nam ſocietas eſt, quæ præcipuè ſpectatur in perſonis, habens quodammodo ius fraternitatis, licet per cōſequentias porrigatur ad res, quæ quidem ſine vlla diuiſione, vt inquit Aſconius, conſiderantur. Communio eſt, quæ ex re ipſa ſine tractatu perſonarum accidit, vt ſi vna res duobus legetur: nam hoc caſu, qui rem communem habent, non ſocij vocantur, ſed participes ſecundum Pedianum, quo quidem ſignificatu accipi poteſt illud Terētij in Heautontumerumeno: Niſi vbi ille huc ſaluos redierit meus particeps: nam pater filium ſuum participem nominat, quaſi qui etiam patre ſuperſtite eius ſit cohærus, ex quo & hæredis nomen manauit, vt tractat alibi Iuſtinianus. Coire autem poſſumus ſocietatem, & re & verbis & per nuntium. Item tam vniuerſorum bonorum, quàm negotiationis alicuius vel vectigalis, vel etiam rei vnius ſocietas contrahi poteſt. Poteſt & ſimpliciter iniri, quo caſu videtur eſſe coita, vniuerſorum quę ex quęſtu veniunt, hoc eſt, ſi quod lucrū ex emptione, venditione, locatione, cōductione, deſcēdit. Nec refert ad tēpus ea cōtracta ſit an in perpetuum, id eſt dum viuunt: vtrūque enim peræque permiſſum eſt. Sed hæc demum ita permittēda eſſe, Pomponius ait, ſi honeſtæ & licitæ rei ſocietas coita ſit: nam ſi maleficij ſocietas coita ſit, ne vocabula legittima rebus illegittimis accōmodentur, conſtat nullam eſſe ſocietatem. Generaliter enim traditur, tam apud philoſophos, quàm Iureconſultos: rerum inhoneſtarum nullam eſſe ſocietatem. Poſtquam autem conſtituta eſt ſocietas, ſi quidem eſt omnium bonorum, omnes res quæ coëuntium ſunt, continuo communicantur: quia licet ſpecialiter traditio non interueniat, tamen tacite creditur interuenire, licet hoc ſecus ſit in nominibus quæ perſonis inhęrent, quarum tantum actiones inuicem pręſtantur: ſitque hoc caſu, vt & hęreditas & legatum, & quod donatum eſt, aut quacumq; ratione acquiſitum, communioni

acquiratur. Si alicuius rei certę cōllata eſt ſocietas lucrū
& damnū q̄d ex ea re emergit, eſt cōmune, ſed pro quis
partibus dubitatur. Et ait Vlpian. Si nō fuerint partes ſo-
cietatis adiectæ, æquas eſſe cōſtat, quod intelligo, licet ea
quę cōferuntur inęqualia ſint propter ius fraternitatis,
vt idoneo loco tractauim⁹. Si veró placuerit, vt quis duas
partes vel tres habeat, alius vnā, an valeat? Et placet vale-
re, ſi modo aliquid pluscōtulerit ſocietati, vel pecunię, vel
operę, vel cuiuſcunq; alterius rei cauſa. Ita coiri ſocietatē
poſſe, vt nullā partē dāni alter ſentiat, lucrū vero cōmune
ſit, Caſſius putat, quod ita demum valebit, vt & Sabinus
ſcribit, ſi tanti ſit opera, quāti damnum eſt: plerūq; enim
tanta eſt induſtria ſocij, vt plus ſocietati conferat, q̄ pecu-
nia, id eſt, ſi ſolus nauiget, ſolus peregrinetur, pericula
ſubeat ſolus. Ariſto refert Caſſium reſpondiſſe, ſocietatē
talem coiri non poſſe, vt alter lucrum tantum, alter da-
mnum ſentiret, & hanc ſocietatem Leoninam (ex Æſo-
pi Apologo fortaſſis, quemadmodum & illi qui cōturba
uerunt, vel foro ceſſerunt, veſpertiliones alibi in iure ex
Æſopo dicuntur) ſolitū appellare. Et nos cōſentimus ta-
lem ſocietatē nullā eſſe, vt alter lucrū ſentiret, alter verò
nullum lucrū, alter damnum ſentiret. Iniquiſſimū enim
genus ſocietatis eſt, ex qua quis damnum, nō etiā lucrū
expectet. Hacten⁹ Vlpianus. Soluitur aūt ſocietas, inquit
idem Vlpia. ex perſonis, ex rebus, ex volūtate, ex actio-
ne: ideoq; ſiue hoēs, ſiue res, ſiue voluntas, ſiue actio inte-
rierit, diſtrahi videtur ſocietas. Intereunt aūt homines
maxima, aut media capitis deminutione, aut morte. Nā
adeo morte ſocij, inq̄t Pomp. diſſociamur, vt nec ab ini-
tio paciſci poſſim⁹ (eligitur enī induſtria perſonę cōtrahi-
turq; ſola volūtate ſocietas, vt mox dicem⁹) vt hęres eius
ſuccedat ſocietati, q̄q̄ ī ſocietate vectigaliū ſec⁹ eſt acceptū
propter authoritatē & vtilitatē publicā, quo magis condu
ctores vectigaliū reperiātur, ſi modo pars defuncti ad p-
ſonā hęredis eius aſſcripta ſit. Res intereunt, cū aut nullę
relinquātur, aut conditionē mutauerint: neq; enim eius

rei,

rei quę iá nulla ſit, quiſq̃ ſocius eſt, neq; eius quę cõſecrata publicataue eſt. Itẽ ſi alicuius rei ſocietas coita ſit, & finis negotio ſit impoſitus, finitur ſocietas. Itẽ bonis à creditoribus venditis vnius ſocij, diſtrahi ſocietatẽ, Labeo ait. Voluntate diſtrahitur ſocietas, cũ vel tacito intellectu hoc agitur, vt diſcedatur: nã ſi ſeparatim ſocij agere cœperint, & vnuſquiſq; eorũ ſibi negotietur: ſine dubio, ius ſocietatis ſoluitur: vel cũ renunciatur ſocietati: nã adeo quidem renunciatione ſoluitur ſocietas, vt ſi cõuentũ ſit, ne intra certũ tẽpus diſcedatur à ſocietate, nihilominus tñ ſi contra fiat, diſtracta videatur, licet is qui intẽpeſtiuè renũciauerit, de eo quod intereſt, teneatur. Et ratio quidẽ eſt, qa nõ vti cõmodatum primo voluntatis & officij eſt, mox neceſſitatis fit, ita etiam ſocietas vnq̃ ad neceſſitatẽ deducitur: ſed ea eſt illius natura, vt ſola perpetua volũtate cõſiſtat, quẽadmodũ voce canentis muſica, qua mutata, ſiue iure, ſiue iniuria id fiat, ſemper vtiq; verũ eſt, ceſſare volũtatẽ ſocietatis. Et ideo, quẽadmodũ inter iuſtã & iniuſtã poſſeſſionẽ, quaten⁹ poſſeſſio eſt, nihil intereſt: ita etiá ad diſtrahẽdã ſocietatẽ, nihil refert, iurene an iniuria ſocietati renũcies, licet de eo quod intereſt, cõtrà. Actione diſtrahitur ſocietas, cũ aut ſtipulatione, aut iudicio mutata ſit cauſa ſocietatis. Proculus enim ait, hoc ipſo ꝗ iudiciũ ideo dictatũ eſt, vt ſocietas diſtrahatur, renunciatum eſſe ſocietati, ſiue totorũ bonorũ, ſiue vnius rei ſocietas coita ſit. Iam aũt actionis pro ſocio, quæ quidẽ regulariter, non niſi finita demum ſocietate intentatur, finis proprie is eſt: vt ſi quid ſit, quod ab vno aliquo ſolo occupetur, id in cõmune redigatur, in quo quide iudicio, non in ſolidũ, ſed quantũ facere poteſt ſocius, vel quod dolo malo fecit quo minus poſſit, fit condẽnatio: hoc enim ſummã habet rationẽ, cũ ſocietas ius quodãmodo fraternitatis in ſe habeat. Venit aũt in hoc iudiciũ nõ modo dolus, verũ etiã culpa, id eſt, deſidia aut negligẽtia. Sed culpa nõ ad exactiſſimã diligentiã redigẽda eſt, ſufficit enim talẽ diligẽtiam cõmunibus reb⁹ adhibere, qualẽ ſuis reb⁹ adhibere ſolet, qa q parũ diligentẽ ſibi ſociũ acquirit, de ſe queri debet.

Nunc tractemus de emptione ac venditione, quæ quidē præcipuam partem mercaturæ obtinet, cuius vſus tū peruetuſtus eſt, vt à Libero patre profectus, tum verò vt tractat non vno loco Plato, admodum neceſſarius in Republica. Dicitur autem emptio ab emendo quod ſumere veteribus ſignificabat, vt inquit Feſtus, vēditio à venū dando, quemadmodum author Apuleius, cuius origo a priuatiua particulá ve deducta videtur, quáquàm veteres emptionum vēditionumq́ue appellationibus promiſcue, vt inquit Caius, aliquando vſi ſunt. Ac ſolet quidem emptionis ac venditionis ſignificatio tam late olim patere, vt omnem alienationis ſpeciem amplecteretur, & nō ſolum commercijs, quibus à mercede, quæ in ijs interuenit nomen eſt, accommodaretur, verum etiam vltimis voluntatibus, veluti cùm quis per aſſem & libram hæres fieret, & publicis actibus, tam in manumittendis, q̄ arrogandis liberis. nam emancipati, inquit Feſtus, duobus modis intelliguntur, aut ij qui ex patris iure exierunt, aut ij qui aliorum fiunt dominij, quorum vtrúque fit mancipatione. Origo emendi vendendíque, inquit Paulus, à permutationibus cœpit. Olim enim non ita erat numus, neque aliud merx, aliud precium vocabatur, ſed vnuſquiſque ſecundum neceſſitatem temporum ac rerum vtilibus inutilia permutabat, quoniam plerumque euenit, vt quod alteri ſupereſt, alteri deſit. Sed quia non ſemper, nec facile concurrebat, vt cùm tu haberes quod ego deſiderarem, inuicem haberem, quod tu accipere velles, electa materia eſt, cuius publica ac perpetua æſtimatio difficultatibus permutationum æqualitate quátitatis ſubueniret, eaq́; materia, forma publica percuſſa, vſum dominiumq́ue, non tam ex ſubſtantia præbet, quàm ex quantitate, nec vltra merx vtrumque, ſed alterū preciū, quod nonnulli à procando, quod poſcere eſt, ſecúdum Feſtum, deductū volunt, vocetur. Sed an ſine nūmis venditio dici hodie quoque poſſit, dubitatur: veluti ſi ego togam dedi, vt tunicam acciperem: Sabinus

DE CŌTRAHENDA EMPTIONE & DE PACTIS INTER EMPTOREM & VENDITOREM COMPOSITIS, & QVÆ RES VENIRE NON POSSVNT.

&

& Caſſius eſſe emptionem & venditionem putant: Nerua & Proculus, permutationem non emptionem hoc eſſe aiunt. Sabinus, Homero teſte vtitur, qui exercitū Gręcorum, ære, ferro, hominibusq; vinum emere refert, illis verſib᷑ νῆες δ' ἐκ λήμνοιο παρέστεσαν οἶνον ἄγουσαι ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες ἀχαιοί ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ ἄλλοι δὲ ῥινοῖς ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσι. ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι. Sed hi verſus permutationem ſignificare vidētur, nō emptionē, ſicut illi: ἔνθ' αὖτε γλαύκῳ κρονίδης φρένας ἐξέλετο ζεύς, ὃς πρὸς τυδείδην διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν χρύσεα, χαλκείων ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων. Magis autem pro hac ſententia illud diceretur, quod aliàs idē poëta dicit: τήν ποτε λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν. πρωθήβην ἔτ' ἐοῦσαν ἐεικοσάβοια δ' ἔδωκεν. Sed verior eſt Neruæ & Proculi ſententia. Nam vt aliud eſt vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor: ſic aliud eſt precium, aliud merx, quod in permutatione diſcerni non poteſt, vter emptor, vter venditor ſit. Ad perficiendam autem emptionem & venditionem, requiruntur hæc tria. Primum vt de certo, vel quaſi certo precio, quod ſcilicet formam & ſubſtantiam huius contractus continet, conueniat: nam regula generalis eſt: Sine precio venditionem nullam eſſe. quam quidem regulam ſic accipe, vt non precij numeratio, ſed conuentio perficiat ſine ſcriptis habitam emptionem. Secundum, vt conſenſus adſit. nam in venditionibus & emptionibus cōſenſum debere intercedere, palam eſt, inquit Vlpianus. Cæterùm ſiue in ipſa emptione diſſentiant, ſiue in precio, ſiue in aliquo alio, emptio imperfecta eſt. Planè pacta conuenta, quæ poſtea facta detrahunt, aliquid emptioni, contineri cōtractu vidētur, inquit Papinianus, quæ verò adijciunt, credimus nō ineſſe. Quod locum habet in ijs, quæ admini-

adminicula ſunt emptionis, Veluti ne cautio duplę prę-ſtetur, aut cum fideiuſſore cautio duplę preſtetur, quo quidem caſu, agente emptore, nõ valet pactũ. Idem vires habebit, iure exceptionis, agente venditore. An idem dici poſſit aucto poſtea vel diminuto precio nõ īmerito quęſitũ eſt, quoniā emptionis ſubſtātia conſiſtit ex precio: Paulus notat, ſi omnibus integris manētibus de augēdo vel deminuendo precio, rurſus cõuenit, receſſum à priore cõtractu, & noua emptio interceſſiſſe videtur. Tertiū eſt, vt res aliqua ſubſit quæ veneat; nā nec emptio, nec vēditio ſine rę quę veneat poteſt intelligi, inquit Pomp. Et proinde, ſi ea quoq; res in cõtractū ſciēter deducatur, quę nõ ſit in cõmercio, cuiuſmodi eſt liber homo, locus ſacer, vel religioſus, res propria, vel quę in vſu publico, nõ pecunia habeatur, verius eſt emptionē nõ cõſtare: q̄q tñ promouēdæ negotiationis gratia, & liberi hoīs, & loci ſacri & religioſi, qui haberi non poteſt, emptio intelligitur, ſi ab ignorāte ematur, quia difficile dinoſci poteſt liber homo à ſeruo. Eniuero perfecta emptiõe ac vēditiõe, qđ vēdidi, ac tradidi nõ aliter lege 12. Tabularū fit accipiētis, q̄ ſi aut precium nobis ſolutū ſit, aut eo nomine ſatisfactū, vel etiā fidem habuerimus emptori, ſine vlla ſatisfactione. Sed hęc de emptione ac vēditione generaliter dixiſſe ſufficiat: quæ aūt ſpecialiter circa eā tractantur, hæc fermè ſunt: de in diem addictione, de lege commiſſoria, de hæreditate vel actione vendita, de reſcindēda vēditione, de periculo & cõmodo rei venditæ, de ſeruis exportādis, de actionibus empti & vēditi, de quib⁹ ſingulis eſt dicendū.

DE IN DIE ADDICTIONE.

In diem addictio ita fit, inquit Paulus: ille fundus cētum eſto tibi emptus, niſi ſi quis intra Calend. Ianuarias proximas meliorē conditionē fecerit, quo res à dño abeat. Melior aūt conditio adferri videtur, ſi precio ſit addītū. Sed & ſi nihil precio addatur, ſolutio tñ offeratur, facilior, vel maturior, vel loco magis propitio, æq; melior cõditio allata videtur, vt quicquid ad vtilitatē vēditoris pertineat, pro meliore conditione habeatur: quo quidē

fit vt

fit vt & meliorē conditionē abijcere poſſit venditor, &
ſequi primā, inuito emptore, niſi cōtra actū ſit. Verbū aūt
Addictionis, primo ortu forenſe eſt: nam omnis prætoris
authoritas, vertitur in his tribus verbis: Do ſcilicet iudi-
cem, Dico ius, & Addico rem petitā, cùm ſententia man-
datur executioni. Sic etiā in ceſſione, quę in iure fit, dici-
tur verſari Cedēs, Vindicās, & Addicens: nā addicere in-
quit Feſtus dānare eſt. Hinc autē facta eſt trāſlatio ad au-
ctiones publicas, in quibus vincēti in licitatione res addi
citur, id eſt, auferēda datur: haud aliter atq; debitores cre-
ditoribus addicti, domū iure veteri ducūtur. Inde trāſiuit
hoc verbū ad priuatas emptiōes ac venditiones. Nā quo-
ties hac lege res vēditur, vt intra certū diē adijci aliquid
ab alio poſſit (eſt enim addicere vēdentis, adijcere licitan
tis) & recedi ab emptionē: addictio in diē fieri dicitur,
quod quidē nō hoc ſignificat, quaſi præſens quidē ſit em-
ptio, ſed addictio differatur in diē, ſi nemo plus offerat, vt
nonnulli autumant: ſed vt & emptio ſit præſens & addi-
ctio, quę quidē, ſi intra diem melior cōditio offeratur, re-
ſolui poſſit. Plautus, Age ſis roga emptū, niſi quis melio-
rē afferet, Quæ mihi atq; amicis cōditio placeat magis.
Quaſi fundum vendam, meis addicam legibus. Plane ad-
iectio ſiue melioris cōditionis oblatio, duobꝰ modis expe
ctari poteſt: nā re in diē addicta, poteſt offerri melior cō-
ditio vel priuatim, vel in auctione, quoties res ſic vēdita
auctioni exponitur, quāquam ſubinde fieri poſſit, vt non
tā pura ꝗ cōditionalis emptio cenſeatur. Vlpianus: Quo-
ties fundus in diem addicitur, vtrū pura emptio eſt, ſed
ſub cōditione reſoluitur, an verò conditionalis ſit magis
emptio quæſtiōis eſt. Et mihi videtur veriꝰ intereſſe quid
actū ſit. Nā ſiquidē hoc actū eſt, vt meliore allata cōditiōe
ab emptiōe diſcedatur, erit pura emptio, quę ſub cōditiōe
reſoluitur. Sin aūt hoc actū eſt, vt perficiatur emptio, niſi
melior cōditio offeratur, erit emptio cōditiōalis. Cōmiſ- DE LEGE COMMISSORIA.
ſoria lex hęc eſt, vt ſi preciū rei vēditę ad diē nō ſoluatur
res iempta ſit, quo caſu magis eſt, vt ſub cōditiōe reſolui
emptio

emptio, quá ſub cõditione cõtrahi videatur. Soletq́; hoc caſu etiá aliud cõuenire: vt ſi venditor eundẽ fundum vẽderet, q̃to minoris vẽdiderit, id à priore emptore exigat. Ratio autẽ cur hæc lex commiſſoria dicatur eſt, quia ſi ei non pareatur, tantum eſt commiſſum, ſiue peccatum, vt diſſoluat id quod geſtum eſt. Sic enim & hæreditas committi dicitur & pignus & pœna, quę quidem & hac ſpecie locum habet: nam ſi quid arræ nomine datum eſt, id precio non ſoluto cadit in cõmiſſum, & manet apud vẽditorem. Alio ſignificatu committi dicitur id quod iam in vnum coit & initium accipit. nam hac ratione dicimus ſtipulatiõem cõmitti, Vergilius: Et tuba commiſſos medio canit aggere ludos. In hæreditatis & actionis venditiõe, quæ & ipſę in bonis noſtris eſſe dicuntur, quia tamen incorporales ſunt, multa reperiuntur ſingularia. Primum ſi hęreditas venierit eius qui viuit aut nullus ſit: nihil eſt actum, quia in rerum natura non ſit quod venierit. Ad hæc venditor hæreditatis, ſatisdare de euictione non debet, cum id inter ementem & vendentem agatur, vt neque amplius, neq; minus iuris emptor habeat, quàm apud hæredem futurum eſſet. ſed vt ſit aliqua hæreditas pręſtare debet: nec tamen alea emitur, vt in venatione, ſed res, quę ſi non eſt, non contrahitur emptio. niſi ſi quis fortaſſe ipſum incertum rei emat: veluti ſi qua ſit hæreditas eſto mihi empta. Pręterea cum in venditione rei ſingularis, hoc iuris ſit, vt ſi res vendita nondum tradita interea temporis alij accepto preciò vendatur ac tradatur, & ante morá intereat, precium apud venditoré maneat, quaſi nõ tã ex re quàm propter negotiationem acceptum ſit: in hæreditate vendita longé aliter probatũ eſt: nam ſi hęreditate vendita, poſtea ante traditionem rem aliquam ex ea vendam, licet ea ante morá intereat, nihilominus teneor emptori ad precium acceptũ. Ratio verò eſt, quia cum hæreditas venit, tacite hoc agi videtur, vt ſi quid tanq̃ hęres feci, id præſtem emptori quaſi illius negotium agam. Si nomen ſit diſtractum, Celſus libro

DE HÆREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.

libro decimo digeſtorum ſcribit,locupletem eſſe debitorem nō debere præſtare:debitorem autem eum eſſe,prę-ſtare debere,niſi aliud conuenit,& quidem ſine exceptione quoque,niſi contrarium actum ſit. Enimuero non ea ſolum nomina vēdere poſſumus quę pura ſunt, verum etiam quæ ſub conditione vel in diem ſunt cōcepta.Sed hoc caſu multum intereſt,an ſub conditione aliqua obligatio veneat,an cum ipſa obligatio ſub conditione contracta ſit, purè veneat. Priore enim caſu, deficiente conditione, nullam eſſe venditionem, poſteriore verò ſtatim venditionem conſiſtere. Reſcinditur emptio ac venditio re integra, iiſdem modis, quibus contrahitur, hoc eſt, per contrarium conſenſum. Et ideo ſi quam rem à te emi, eandem rurſus à te pluris minorisve emero, diſceſſimus à priore emptione. Poteſt enim dum res integra eſt,conuentione noſtra,infecta fieri emptio, atque ita conſiſtit poſterior emptio,quaſi nulla præceſſerit. Sed non poterimus eadem ratione vti poſt precium ſolutum, emptione repetita,cùm poſt preciū ſolutū infectam emptionem facere non poſſimus. De periculo & cōmodo rei venditæ,duplex eſt inſpectio:nam aut quærimus de periculo, aut de cuſtodia. De periculo regula hæc eſt. Perfecta emptionē, quoniam venditor incipit eſſe debitor ſpeciei,cuius interitu liberari debet, periculum ad emptorem reſpicit. Et ſi id quod venierit appareat,quid,quale,& quantum ſit,& preciū,& purè venit, perfecta ęſt emptio.Quod ſi ſub conditione res venierit, ſiquidem defecerit conditio, nulla eſt emptio, ſi extiterit,emptoris periculum eſt,propter emptionē retrotractam ad tempus conuentionis: niſi fortaſſe tota res perierit,quo caſu perimitur emptio ac venditio. Si poſt cōtractā emptionē,vel de re nō ſatis cōſtet,vel de qualitate rei,vel de q̄titate,magis eſt nondū plenā videri emptionem cōſtitutā,ac periculum venditoris manere. Et ideo ſi lectos fieri iuſſerim, vel materiam in genere emerim non antè pertinebit ad me periculum, quàm traditio mihi

DE RESCINDENDA VĒDITIONE, ET QVANDO LICEAT AB EMPTIONE DISCEDERE.

DE PERICVLO ET COMMODO REI VENDITÆ.

mihi facta ſit, hoc eſt, priuſquã lectos pro me factos iã approbauerim, vel ex multa materia certas trabes ſignauerim. Item ſi ex doliario vino pars venierit, anteq́ deguſtetur, ac admetiatur, licet dolium ſignatum ſit, quòd hoc caſu eò fieri videtur, ne ſubmittatur, periculum agnoſcere debet venditor, quia quod deguſtatum, aut admenſum non eſt, prope quaſi nondum venijt. Quanquam inter deguſtationem & admenſionem nonnulla eſt differentia: nam guſtus ad hoc proficit, vt improbare liceat, inquit Paulus cap. 34. tit. de cont. empt. menſura verò non eo proficit, vt aut plus, aut minus veneat, ſed vt appareat quantum ematur. Quæ quidem res huc pertinet, vt ante deguſtationem nihil penitus cenſeatur actum, ante menſuram verò tantum, vt ſi culpa venditoris res perierit, in id quod intereſt teneatur emptori: nam ſi verum eſt, ante deguſtationem, vel quamuis aliam approbationem, re culpa venditoris perempta, ideo non teneri venditorem, quia iniquum eſſet, non permitti venditori, pro ſua voluntate in ea re verſari, quam inuitus emptor accipere non cogeretur: vtique per contrarium ęquum eſt, vt ſi cogatur rem accipere emptor, quod contingit, ſi nihil aliud ſuperſit, quàm vt menſura pagatur, ſimul etiam teneatur de dolo & culpà venditor, in id quod intereſt emptoris. Sed tamen ſi hoc caſu vel fatale aliquod damnum accidat, vel vis maior, verius eſt neque emptorem teneri ad precium, vt qui ſub ea conditione emerit, vt in ſingulas puta metretas, quæ admenſæ eſſent pecuniam daret, neque venditorem ad id quod interſit emptoris, vt quem æquum non ſit, ſine ſua culpa teneri ad æſtimationem rei venditæ. Planè ſi vina ſimpliciter quę in dolijs erant, venierint, vel omne vinum in auerſione, ita vt deguſtatio ac menſura, vel tacitè, vel diſertis verbis fuerit excluſa, propius eſt, quemadmodum in cæteris rebus, ita etiam hic periculum mucoris, acoris, & ſi fortè fugere incipiat, vel effundarur, ſtatim eſſe emptoris, quia ſcilicet imputare ſibi debet, quòd ſic contraxerit

rit. Dicitur autem Auerſione,meo quidem iudicio, emi illud,quod ſummatim vtvt eſt,emitur, auerſo videlicet omni periculo à venditore: nam hac ratione nauem per auerſionem conducere intelligitur is,qui non pro numero amphorarum impoſitarum, ſed ſimpliciter mercedem conſtituit, quo quidem caſu, quantum imponat, nihil intereſt,cùm perę que ſemper teneatur. Tantundem eſt vt tractat Vlpianus de exercit.act.c.1. & in illa conductione,qua quis nauem,non vt ea vehatur, ſed vt ipſe eam exerceat,conducit per auerſionem, in qua ſpecie,tũ mercedem dare promittit,tum nauem etiam ſaluam fore,ſi quid ei acciderit. Ruſtici noſtri armẽta vel pecudes ſic locatas,quia interire domino non poſſunt,ferreas vocare cõſueuerunt. Nec refert verò,vt puto,auerſionis ne an aduerſionis vocabulo vtare,quoniã auerti periculum dicitur ab eo, qui eximitur oneri:aduerti autem ad eum qui ſubijcitur,eſtque huc referenda illa actio, quæ oneris auerſi vel aduerſi ſub titulo de locato & conducto,c.34. nominatur. Licet autem de periculo regulariter vẽditor non teneatur, tamẽ cuſtodiã, non dubie, ante traditionem præſtare debet. Et cùm cuſtodia, vel ad eius modum, qui eam exhibet conſideretur vt in depoſito, vel ad alterius alicuius diligentis patrisfamilias,vt in commodato: talem præſtare debet venditor,qualem præſtat is qui rogauit commodatum. Quod quidem ſic intellige,non quaſi ad exactiſſimam diligentiam teneatur, ſed quia vtriuſque gratia conſtitutus eſt contractus,vt,quẽadmodum dicit Paulus cap.3. exactiorem præſtet, quam in ſuis rebus adhiberet. Si ſeruus ita fuerit diſtractus,ne aliquo loci moretur vel exportetur,cuſtoditur lex propter ſecuritatem domini ne periculum ſubeat. Si quis hac lege venijt, vt intra certum tempus manumittatur, ſi non ſit manumiſſus,liber fit, ſi tamen is qui vendidit in eadem voluntate perſeueret. Si venditor ab emptore cauerit ne ſerua manumitteretur, neue proſtituatur,ratio facit, vt quantum ad priorem partem,iure non teneat ſti-

DE SERVIS EXPORTĀDIS, VEL SI ITA MANCIPIVM VENIERIT, VT MANVMITTATVR, VEL CONTRA.

DE ACTIONIBVS EMPTI & VENDITI.

at ſtipulatio, quantum ad poſteriorem, vt valeat. Actiones empti ac venditi, non aliter proponi rectè poſſunt, niſi is qui agere velit, ſuum offerat: nam ſic ait Vlpianus, Offerri precium venditori ab emptore debet, cùm ex empto agitur: & ideo ſi partem precij offerat, nondum ex empto actio eſt: venditor enim quaſi pignori retinere poteſt eam rem quam vendidit. Quæ autem naturaliter inſunt, huius iudicij poteſtate, hæc ſunt. In primis, vt ipſam rem venditor præſtet, id eſt, tradat: quæ res, ſiquidem dominus fuit venditor, facit & emptorem dominum: ſi non fuit, tamen euictionis nomine venditorem obligat, ſi modo precium eſt numeratum, aut eo nomine ſatisfactum. Emptor autem nummos venditoris facere cogitur. Sed cur tam variè? Certè precium, quia genus eſt, omnino transferri debet: merces autem, quia in ſpecie conſiſtit, non debet præciſe transferri, ad hoc, vt ſatisfiat contractui, ne quod contra bonam fidem eſt (nam aliud eſt in ſtipulationibus) ad id quod propter difficultatem propè impoſſibile eſt (quid enim difficilius probatione dominij?) obſtringatur vẽditor. Et ſanè hac ipſa quoq; cauſa fiebat apud veteres, cur in emptione ac venditione, emptor quidẽ nummos per ſtipulationem promitteret: venditor verò, non tã de dominio, quàm de præſtatione rei ac integritate, rogaretur. Sed vt hæc res, & tota adeò natura huius contractus, planius intelligatur, ſubiungam ea, quę apud Marcũ Varronem, libro ſecũdo, de re ruſtica, de emptione pecudum exſtant. In emptionibus, inquit, iure vtimur eo, quod lex præſcripſit: in ea enim alij plura, alij pauciora excipiunt, & vtuntur antiqua ferè formula. cùm emptor dixit: Tanti ſunt mihi emptæ? & ille reſpondit: Sunt, & expromiſit nummos, emptor ſtipulatur priſca formula ſic: Illaſce oues, qua de re agitur, ſanas rectè eſſe, vti pecus ouillum, quod rectè ſanum eſt, extra luſcam, ſurdam, minam, id eſt, vẽtre glabro, neq; de pecore morboſo eſſe, habereq; rectè licere, hæc ſic rectè fieri ſpõdes?

nec cum id factum eſt, tamen grex dominum non mutauit, niſi ſit æs adnumeratum. Nec non emptor poteſt ex empto vendito illum damnare, ſi non tradat, quanuis non ſoluerit nummos, vt ille emptorem ſimili iudicio, ſi non reddidit precium. Hactenus Marcus Varro Illud ſupereſt, vt de locatione ac conductione nõnihil dicamus, quæ quidem cùm nihil aliud ſit, quàm quaſi emptio quædam vſus rei, proxima eſt, inquit Caius, emptioni & venditioni, eiſdemque iuris regulis conſiſtit. Nam vt emptio & venditio contrahitur, ſi de precio conuenerit: ſic & locatio & conductio contrahi intelligitur, ſi de mercede conuenerit. Nomen autem huius contractus, illis pactis nuptialibus, quæ apud veteres in vſu eſſe ſolebant, reſpondet. Nam quemadmodum is, qui filiam quam in poteſtate haberet, accepta certa pecunia, vſurpandam alicui concedebat, elocare eam dicebatur, propterea quod in alium locũ, ac ſedem tranſiret, & item quemadmodum is, qui pecuniam numeraſſet, & in domum ſuam eam duceret, conducere: ita etiam in ijs negotijs contrahendis, in quibus dominio manente, vſus rei certo precio conceditur, (nam non ſolet locatio dominium mutare) qui rem auferri patitur, locare: qui aufert, coducere dicitur. Sed quemadmodum emptionũ & vẽditionũ appellationibus promiſcue veteres vſi ſunt: ita etiam in locatione ac cõductione cõtigit. Et quidem in operis locandis & conducendis ſic eſt receptum, vt is qui pecuniam promittit, locator: qui opus perficiendum ſuſcepit, conductor appelletur. Initur autem omnis locatio & conductio, vel partibus, vel numis, vel pecunia. Partibus, vt ſi quis vel tertiam vel alteram, vel aliam aliquotam partem fructuum domino promittat, qui partiarius vocatur. Numis, qui certam pecuniam numeratam, in ſingulos annos promittit. Ad pecuniam, qui certum numerum frumenti, aut olei pollicetur. Et quidem locatione ac conductione facta, locator obligatus eſt ad rem tradendã eiuſmodi, vt ea poſ- LOCATI CÕ DVCTI.

P

ea poſſit conductor vti,ſecundum legem conuentionis. Nam ſi re,quam conduxit, frui ei non liceat, fortè quia poſſeſſio ei aut totius agri, aut partis,non præſtatur,aut villa non reficitur,vel ſtabulum,vel vbi greges eius ſtare oporteat ,vel ſi quid in lege conductionis conuenit, ſi hoc non præſtatur: ex conducto agetur. Item ſi quis dolia vitioſa ignarus locauerit, deinde vinum effluxerit, tenebitur in id quod intereſt, nec ignorantia eius erit excuſata, & ita Caſſius ſcribit, aliter atque ſi ſaltum paſcuum locaſti,in quo herba mala naſcebatur:hic enim ſi pecora vel demortua ſint,vel etiam deteriora facta,quod intereſt præſtabitur, ſi ſciſti, ſi ignoraſti,penſionem non petes,& ita Seruio,Labeoni, & Sabino placet. Quod coductor locatori præſtare debet, conſiſtit in duobus. Vnum eſt vt penſionẽ recte ſoluat:alterum vt rem quam cõduxit, cuſtodiat & exerceat, quemadmodum oportet. Caius:Conductor omnia ſecundum legem conuentionis facere debet, & ante omnia curare debet,vt opera ruſtica ſuo quodq; tempore faciat,ne intempeſtiua cultura deteriorem fundum faciat.Præterea villarum curã agere debet,vt eas incorruptas habeat. Etenim vis maior,quam græci θεȣ̃ βίαν appellant, non debet conductori damno eſſe,ſi plus q̃ tolerabile eſt,læſi fuerint fructus, alioqui modicum damnũ æquo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Singulare autem hoc eſt, in locatione ac cõductione, vt mutato domino fundi,locatio,etiam in plures annos concepta,euaneſcat:videlicet ne locatio,quę nullo modo tangit dominiũ,deteriorem aliqua parte faciat cauſam domini. Et ideo ſi is qui fundum colendum in plures annos locauerat,deceſſerit,& eum fundum legauerit, verius eſt,non poſſe cogi colonum,vt eum fundum colat, quia nihil hęredis inter eſt. Et vice verſa,ſi colonus velit colere,& ab eo cui legatus eſt fundus prohibeatur,cum hærede erit actio tantum de eo quod intereſt,non cum legatario,vel emptore aliquo,niſi forte in lege venditionis hoc ſit conuentum,

vt ſtetur

vt ſtetur colono. Atq; hęc quidem hactenus expoſita ſint de ijs contractibus, qui in certum nomẽ cadere dicuntur, quiq; ſuis actionum formulis ac figuris conſtantes, in ordinariam iudiciorum formam incidunt: nunc autẽ porrò ſequitur, vt de ijs, qui neque nomen certum, neq; certas formulas obtinent, exponamus.

DE CONTRACTIBVS EXTRAORDINARIIS.

DE his ait Papinianus in hunc modum: Nonnunquam euenit, vt ceſſantibus iudicijs proditis, & vulgaribus actionibus, cùm proprium nomen inuenire non poſſumus, facile deſcendamus ad eas, quę in factum appellantur. Sed ne res exemplis egeat, paucis agam. Domino mercium in magiſtrum nauis, ſi ſit incertum, vtrum nauem conduxerit, an merces vehendas locauerit, ciuilem actionem in factum eſſe dandam, Labeo ſcripſit. Item ſi quis precij explorandi gratia rem tradat, neq; depoſitum, neq; commodatum erit, ſed non exhibita fide in factum, ciuilis ſubijcitur actio. Nam cum deficiunt vulgaria atq; vſitata actionũ nomina, præſcriptis verbis agendum eſt, in quam neceſſe eſt confugere, quoties contractus exiſtunt, quorum appellationes nullo iure ciuili proditæ ſunt, natura enim inductum eſt, vt plura ſint negotia q̃ vocabula. Hactenus Papinianus, Celſus, Iauolenus & Vlpianus. Vt autem exactius quid rei ſit intelligatur, ſcire oportet ſupraſcriptos cõtractus, de quibus eſt expoſitum, & alios de quibus idoneo loco tractabitur, ideo vocari ordinarios, quia eorum actiones ſecundum ordinariam iuris figuram, hoc eſt, certis & deſignatis formulis proponuntur: nam cum vel certa & indubitata nomina habeãt, vt ſocietas, mandatũ, mutuum vel iure præſcriptas ac conceptas rationes contrahendi,

vt ſtipulatio, literarum obligatio, nihil quoque mirum eſt, ſi & iudicia certa ijs ſint accommodata. Iam autem quoniam ita per rerum naturam eſt comparatum, vt plures contractus ſint, quàm vocabula: ſæpenumero contingit, vt nonnullę exiſtant contractus, qui neque nomen habeant, neque certam formam contrahendi, in quibus tamen quia nudi non ſunt, æquum eſt præſtari actionem. Hij ergo ſunt qui vocantur extraordinarii, vtpote in quibus nō ſolennes & formulis incluſæ actiones tribuuntur, ſed quæ præſcriptis verbis in factum vocantur. Quibus quidem hoc nominis inde collatum eſt, quod in ijs Prætor actionem dat ei, qui agere velit, non quidem conceptis formulis conſtantem, ſed præſcriptis verbis in factum, in qua præſcribit, & quaſi præit Prætor, quomodo id quod factum eſt, narrare ac proponere debeat. Sed cauſæ propter quas ad hoc genus actionum decurratur ſunt duæ: vna eſt, cum negotium tot formas habet, vt neſcias vtrum pro modo huius an illius ſit contractus, quo caſu decidendæ ambiguitatis gratia peruenitur ad hoc genus actionum: altera cum manifeſtum eſt, negotium eſſe eiuſmodi, vt ad ordinariorum contractuum numerum redigi non poſſit, qua ſpecie res ipſa ęxigit, vt ad hanc actionem perueniatur. Prioris generis ſunt, cùm res æſtimata data eſt, & item permutatio. Poſterioris contractus, do vt des, do vt facias, facio vt des, facio vt facias: qui quidem contractus anonymi dicuntur. De æſtimatoria actione ſic ait Vlpianus: Actio de æſtimato proponitur tollendæ dubitationis gratia: fuit enim magis dubitatum cum res æſtimata vendenda datur, vtrum ex vendito ſit actio propter æſtimationem, an ex locato quaſi rem vendendam locaſſe videar, an ex conducto quaſi operas conduxiſſem, an mandati. Melius itaque viſum eſt hanc actionem proponi. Quoties enim de nomine contractus alicuius ambigeretur, conueniret tamen actionem

DE ÆSTIMATORIA.

dari

dari: dandam æſtimatoriam præſcriptis verbis actionem. Eſt enim negotium ciuile geſtum, & quidem bona fide. Quare & omnia hic locum habent, quæ in bonæ fidei iudicijs. De rerum permutatione verba pauli hæc ſunt. Sicut aliud eſt vendere, aliud emere, alius emptor alius vẽditor: ita aliud preciũ aliud merx. At in permutatione diſcerni non poteſt, vter emptor, vter venditor ſit, multumque differunt eorum præſtationes. Emptor enim, niſi fecerit numos accipientis, tenetur ex vendito. Venditori verò ſufficit ob euictionem ſe obligare, poſſeſſionemque tradere, & purgari dolo malo. Itaque ſi euicta res non ſit, nihil debet. In permutatione verò, ſi vtrumque precium eſt, vtriuſque rem fieri oportet, ſi merx, neutrius. Sed cum debeat & res, & precium eſſe: non poteſt inueniri, quid eorum merx & quid precium ſit, nec ratio patitur, vt vna & eadem rẽs, & veneat, & precium ſit emptionis. Vnde ſi ea res, quam acceperim vel dederim, poſtea euincatur, in factum dandam eſſe actionem reſpondetur. De contractibus anonymis ſic inquit Paulus: Totius ob rem dati tractatus in his competit ſpeciebus. Aut enim do tibi vt des, aut do vt facias, aut facio vt des, aut facio vt facias, in quibus quæritur, quæ obligatio naſcatur. Et ſi quidem pecuniam dem, vt rem accipiam, emptio ac venditio eſt. Si autem do rem, vt rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emptionem eſſe: dubium non eſt, naſci ciuilem obligationem, quæ ſcilicet ad ſimilitudinem formulæ emptionis ac venditionis ſit compoſita. At cum do vt facias, ſi tale ſit factum, quod locari ſoleat, puta vt tabulas pingas, pecunia data locatio erit: ſi res ſit, non erit locatio, ſed naſcetur, vel ciuilis actio in hoc, quod mea intereſt, vel ad repetendum condictio. Nam & ſi dedi tibi ſeruum, vt ſeruum tuum manumitteres, ſi manumiſiſti, &

DE RERV PERMVTATIONE.

DE PRAESCRIPTIS VERBIS & IN FACTV ACTIONIBVS.

is quem

is quem dedi euictus eſt: ſi ſciens dedi, de dolo in me dandam actionem (propter fraudem) Iulianus ſcribit: ſi ignorans, in factum, non prętoriam, quæ quidem concipitur ad ſimilitudinen actionũ pretoriarũ, de qua vtrũ ea competat, an ciuilis, dubitatur illo caſu, quo neſcitur, ſciés ne, an ignorás fuerit, de quo c. 7. de pactis: ſed ciuilem, quæ ad ſimilitudinem ciuilis alicuius actionis redigitur. Quod ſi faciam, vt des, & poſtquàm feci, ceſſas dare, nulla erit ciuilis actio, & ideo de dolo, quæ ſubſidiaria eſt, dabitur. Ratio verò eſt, quoniam ciuilis actio, quæ prę ſcriptis verbis in factum concipitur, non ſolet aliter competere, quàm ſi negotium formã habeat ciuilis alicuius contractus, ad cuius imitationem componatur. Quoniam igitur hac in ſpecie, res, neque emptionem reſpicit, vt in do vt des: neque locationem, vt in do vt facias: neque mandatum, vt in facio vt facias: verius eſt non poſſe fieri, vt prę ſcriptis verbis actio locum habeat. Quod ſi facio vt facias, hæc ſpecies, tractatus plures recipit, nam ſi pacti ſumus, vt tu à meo debitore Carthagine exigas, ego à tuo Romæ: vel vt tu in meo, ego in tuo ſolo ædificem, & ego ædificaui, & tu ceſſas, in priore ſpecie mandatum quodammodo interueniſſe cenſetur, ſine quo exigi pecunia alieno nomine non poteſt. Sed hoc tutius erit, & in inſulis fabricandis, & in debitoribus exigendis, prę ſcriptis verbis dari actioné, quæ actio ſimilis erit mandati actioni, quemadmodum in ſuperioribus caſibus emptioni & locationi.

DE AC-

DE ACCESSIONIBVS ET APPENDICIBVS CONTRACTVVM.

ABSOLVTIS ipſis contractibus, tam ordinarijs, quàm extraordinarijs, ſupereſt vt de his quæ accedere cõtractibus fermè ſolent, nunc dicamus. Hæc autem conſiſtunt in his quinque, pignoribus ſcilicet, redhibitionibus, euictionibus, vſuris, & probationibus, quorum alia ſpectant ſecuritatem & vtilitatem creditoris, alia verò eius, qui quid emit ac comparauit. Pignorũ & hypothecarum vſus hinc manauit, quia videlicet propter dubiam hominum fidem, longè ſatius eſt, pignori incumbere quàm in perſonam agere. Qua quidem cauſa fit, vt & fiduciæ vocabulum ad pignora ſecundũ Iulium Paulum in ſententijs pertineat. Deductum autem eſt nomen pignoris, à pugno, inquit Caius, quia res quę pignori dantur, manu traduntur: vel potius, quia, vt ego autumo, hoc pręſtant, vt creditum ſuum quis tanquam certum & quaſi in manu habeat. Hypotheca, à ſupponendo vel opponendo nomen traxit, nec eſt ulla alia inter pignus & hypothecam differentia, quàm ſonus nominis, qui in vno Latin⁹ eſt, in altero Graius, niſi quod proprie pignus dicitur, quod ad creditorem tranſit: hypotheca, cùm non tranſit poſſeſſio ad creditorem. Contrahitur autem pignus vel hypotheca per pactum conuentum, cùm quis paciſcitur, vt res eius propter aliquã obligationẽ ſint hypothecæ nomine obligatę. Nec ad rem pertinet, quibus verbis fiat, ſicuti eſt & in ijs obligationibus, quæ conſenſu contrahuntur. Et ideo ſine ſcriptura ſi conuenit, vt hypotheca ſit, & probari poterit, res obligata erit de qua cõuenerit. Fiunt enim de his ſcripturæ, vt quod actum eſt, per eas facilius probari poſſit: & ſine his autem valet quod actum eſt, ſi habeat probationẽ, ſicuti & nuptiæ ſunt, licit teſtationes in ſcriptis habitæ non ſint. Enimuero quibuſdam in cauſis etiam tacitè contra-

DE PIGNORIBVS, ET HYPOTHECIS, & QVALITER EA CONTRAHANTVR, ET DE PACTIS EORVM.

IN QVIBVS CAVSIS, PIGNVS VEL HYPOTHECA TACITE CONTRAHITVR.

contrahi pignus ſolet. Nam qui pecuniam ob reſtitutionem ædificij inſtruendi mutuam dedit, illi pignus ædificij ipſo iure datum eſſe notiſſimum eſt. Præterea eo etiã iure vtimur, vt quæ in prędia vrbana inducta illata ſint pignori eſſe credantur, quaſi propter frequentiam actus, id tacite conuenerit: In ruſticis predijs, quoniam id non ſolet vſurpari, contra obſeruatur, niſi aliter conuentum ſit, vt inquit Imp. Alex. c. 5. de locat. & conduct. ſed in ijs fructus qui ibi naſcuntur, tacite intelliguntur pignori eſſe domino fundi locati, etiamſi nominatim id non cõuenerit. Sunt plane nõnullæ res, quæ pignori opponi non poſſunt, nec in quibus legittime conſiſtere poteſt creditor. Hę ſunt res litigioſę, quæ non magis oppignorari q̃ alienari poſſunt: res quorum cõmercium non eſt, quæ quia emi nõ poſſunt, iure quoque pignoris nõ recte accipiũtur: res deniq; pupilli, aut filijſfamilias, quę quidẽ ſine authoritate tutoris aut patris, non obſtringuntur, cùm ſimilibus. Iam autem quia nonnunquàm contingit, vt eadem res pluribus obligetur, non inmerito dubitatum eſt, quis ex pluribus in perſecutione pignoris pręferri debeat. Et eſt quidem generalis diſciplina tradita, potiorem in pignore eſſe eum, qui prius crediderit pecuniam, & acceperit hypothecam, quamuis cum alio antè conuenerat, vt ſi ab eo pecuniam acceperit, ſit ei res obligata, poterat enim licet antè conuenit, non accipere ab eo pecuniam. Fallit autem hæc regula, primum, ſi poſterior creditor in rem ipſam conſeruandam aliquid mutuauit: nam quia ſaluam fecit totius pignoris cauſam, merito debet reliquis pręponi. Deinde, ſi ex numis pupilli fuerit res comparata, nam propter fauorem perſonæ probatum eſt, vt pupillus reliquis creditoribus præponatur. Adhæc ſi paratus eſt poſterior creditor priori creditori ſoluere, pręfertur ei, cùm per ipſum fiat ne ei pecunia ſoluatur. Et quidẽ generaliter, licet qs ſit poſterior puta tertius creditor: ſi tamẽ cõtingat eum in locum primi ſuccedere: nihil dubium eſt, quin illius iure vti poſſit.

QVÆ RES PIGNORI VEL HYPOTHECÆ DATÆ OBLIGARI NON POSSVNT.

QVI POTIORES IN PIGNORE, VEL HYPOTHECA HABEANTVR, ET DE HIS QVI IN PRIORVM CREDITORVM LOCV̄ SVCCEDV̄T

Effectus

Effectus autem pignoris accepti hic eſt, vt liceat creditori pignus vendere, ac de pecunia ex venditione redacta ad commodum ſuum peruenire. Sed hoc ita demũ verum eſt, ſi non in contrarium actum ſit: nam ſi pactum ſit, ne liceat debitori hypothecam vendere, vel pignus: certum eſt, nullam eſſe venditionem, vt pactioni ſtetur. Præterea quantum ad tempus venditionis attinet, cum ſoluendæ pecuniæ dies pacto confertur, conueniſſe videtur, ne prius vendendi pignoris poteſtas exerceatur. Soluitur autem pingnus varijs modis. Primò, ſolutione eius quod debetur. Secundò, ſi in venditione pignoris conſenſerit creditor, vel vt debitor hanc rem permutet, vel donet, vel in dotem det. niſi fortaſſe ſalua cauſa pignoris ſui conſenſerit. Tertiò, ſi ab ea diſcedatur, aut paciſcatur creditor, ne pecuniam petat. Quartò, ſi conuenerit, vt pro hypotheca fideiuſſor detur. Quintò, ſi pignus ſit tempore finitum. Sextò, ſi res pignorata intereat, ſiue ea ſit corporalis, ſiue incorporalis. Septimò denique, ſi vel per iuſiurandum, vel per ſentẽtiam liberatus quis ſit ab obligatiõe, & alijs quibuſdã modis. Quãtum ad redhibitionem attinet, redhibitũ id propriè dicitur, inquit Feſtus, quod redditũ eſt improbatumq; , & qui dedit, rurſus coactus eſt habere id quod ante habuit, vnde & recepticius ſeruus eſt, qui ob vitium redhibetur. Vlpianus. Redhibere eſt facere, vt rurſus habeat quod habuerat, & quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio eſt appellata quaſi redditio. Meminerũt autẽ huius actionis nõ ſolũ veteres iurecõſulti noſtrates, quos Gellius in noctibus Atticis recẽſet, verum etiã legiſlatores Græci, in quibus eſt Plato, libro vndecimo de legibus. Nã pileatos ſeruos venũ ſolitos ire, quorũ nomine vẽditor nihil præſtaret, Cælius Sabinus iuriſperitus ſcriptum reliquit, cuius rei cauſam eſſe ait, quod eiuſmodi cõditionis mãcipia inſignia eſſe in vẽdũdo deberẽt, vt emptores errare, & capi nõ poſſent: neq; lex vẽdũdi operienda eſſet, ſed oculis iam perciperent, quod nam eſſet mancipiorum genus.

DE DISTRACTIONE PIGNORVM ET HYPOTHECARV.

QVIBVS MODIS PIGNVS VEL HYPOTHECA SOLVITVR.

DE ÆDILITIO ÆDICTO, & REDHIBITORIA & QVANTO MINORIS ACTIONE.

,, Verba autem Ædilium ſic dicunt: Qui mancipia ven-
,, dunt, certiores faciant emptores, quid morbi vitijue
,, cuique ſit, quis fugitiuus erróue ſit, noxáue ſolutus non
,, ſit, eademque omnia cum ea mancipia venibunt palam
,, recto pronuncianto. Quod ſi mancipium aduerſus ea ve
,, niſſet, ſiue aduerſus quod dictum permiſſúmue fuerit con
,, ueniret, fuiſſet, quod eius præſtari oportere dicetur em-
,, ptori omnibuſque ad quos ea res pertinet, iudicium da-
,, bimus, vt id mancipium redhibeatur, ſi quid autem poſt
,, venditionem, traditionemque, deterius emptoris opera,
,, familiæ procuratoriſue eius, factum erit: ſiue quid ex eo
,, poſt venditionē natū acquiſitū fuerit, ſi quid aliud in vē-
,, ditone ei acceſſerit, ſiue quid ex ea re fructus peruenerit
,, ad emptorem, vt ea omnia reſtituat: item ſi quas acceſ-
,, ſiones ipſe præſtiterit, vt recipiat. Item ſi quod manci-
,, pium capitalem fraudem admiſerit, mortis conſciſcen-
,, dæ ſibi cauſa quid fecerit, ínue harenam depugnādi cauſa
,, ad beſtias intromiſſus fuerit, ea omnia in vēditione pro-
,, nuncianto. Ex his enim cauſis iudicium dabimus: hoc
,, amplius, ſi quis aduerſus ea ſciens dolo malo vendidiſſe
,, dicetur, iudicium dabimus. Item Ædiles aiunt: Qui
,, iumenta vendunt, palam recte dicunto, quid in quoque
,, eorum morbi vitijque ſit, vti quæ optimè ornata ven-
,, dēdi cauſa fuerint: ita emptoribus tradētur, ſi quid ita fa-
,, ctū non erit, de ornamētis reſtituendis, iumētiſue orna-
,, mentorum nomine redhibendis in diebus ſexaginta,
,, morbi autem vitijue cauſa in emptis faciēdis in ſex men
,, ſibus, vel quo minoris cum venirent fuerint, in anno iu-
,, dicium dabimus. Si iumenta paria ſimul venierint, &
,, alterum in ea cauſa fuerit, vt redhiberi debeat, iudicium
,, dabimus, quo vtrumque redhibeatur. Quæ de iumen-
,, torum ſanitate diximus, de cætero quoq; pecore omnī
,, venditores faciunto. Deinde aiunt Ædiles: Ne quis
,, canem, verrem, vel minorem aprum, lupum, vrſum, pan-
,, theram, leonem, aliúdue quod noceret animal, ſiue ſoluta
,, ſint, ſiue alligata, vt cōtineri vinculis quo minus damnū

inferant,

inferant,non poſſint: qua vulgo iter fiet, ita habuiſſe ve- "
lit, vt cuiquam nocere damnumue dare poſſit. Si ad- "
uerſus ea factum erit, & homo liber ex ea re perierit,ſo- "
lidi ducenti, ſi nocitum homini libero eſſe dicetur, "
quanti bonum æquum iudici videbitur condemnetur: "
cæterarum rerum quanti damnum datum factúmue ſit, "
dupli. Super euictione rei venditæ,vel ſimpla ſolet promitti, vel dupla. Simpla eſt quæ communi nomine ſtipulatio euictionis dicitur,de qua quidem Vlpianus habet in hunc modum. Siue tota res euincatur,ſiue eius pars:habet regreſſum emptor in venditorem. Sed cum pars euincitur,ſiquidem pro indiuiſo euincatur, regreſſum habet pro quantitate euictæ partis. Quod ſi certus locus ſit euictus, non pro indiuiſo portio fundi, pro bonitate loci erit regreſſus. Quid enim ſi quod fuit in agro precioſiſſimum hoc euictum eſt: aut quod fuit in agro viliſſimum? Æſtimabitur loci qualitas,& ſic erit regreſſus. Iulianus. Venditor hominis emptori præſtare debet, quanti eius intereſt hominem venditoris fuiſſe. Quare ſiue partus ancillæ,ſiue hæreditas quam ſeruus iuſſu emptoris adierit euicta fuerit: agi ex empto poteſt, & ſicut obligatus eſt venditor, vt præſtet habere licere hominem quem vendidit: ita ea quoque quæ per eum acquiri potuerunt,præſtari debent emptori vt habeat. De ſtipulatione duplæ ſic ait Vlpianus: Emptori duplum promitti à venditore oportet, niſi aliud conuenit, non tamen vt ſatiſdetur, niſi ſpecialiter id actum proponatur, vt repromittatur. Quod autem diximus duplam promitti oportere, ſic erit accipiẽdum, vt non ex omni re id accipiamus, ſed de ijs rebus, quæ precioſiores eſſent, ſi margarita forte aut ornamẽta pretioſa,vel veſtis ſerica,vel quid aliud non contẽptibile venierit. Committi autem dicitur,inquit Pomponius,duplæ ſtipulatio, tunc cùm res reſtituta eſt petitori,vel damnatus eſt in litis æſtimationẽ,vel poſſeſſor ab emptore

DE EVICTIONIBVS & DVPLÆ STIPVLATIONE.

conuentus abſolutus eſt. Iam autem quia nonnunquam contingit, vt euictionem minetur nõ tertius aliquis,ſed ipſe venditor:iure cõparatum eſt, vt emptori & hæredi eius,exceptio quædam cõtra venditorem & eius hæredem accõmodetur,quę rei venditæ ac traditæ dicatur.

DE EXCEPTIONE REI VENDITÆ AC TRADITÆ.

Verba autẽ Vlpiani de ea exceptione hęc ſunt: Marcellus ſcribit,ſi alienũ fundum vendideris,& tuũ poſtea factum petas, te exceptione recte repellendũ .Sed & ſi dominus fundi hæres venditori exiſtat, idem erit dicendũ.Si quis rem meam mãdato meo vendiderit, vendicãti mihi rem venditã,nocebit hęc exceptio,niſi probetur me mãdaſſe, ne traderetur,anteq̃ precium ſoluatur.

DE VSVRIS & FRVCTIBVS,ET CAVSIS, & OMNIBVS ACCESSIONIBVS,ET MORA.

De vſuris & fructibus rerum debitarum,primùm illud certũ eſt, vſuram nihil aliud Latinis ſignificare, quam ipſum vſum,licet ſecundum communem loquendi formam pro vſuſprecio accipiatur. Et quidem quemadmodum fœnus proprie appellatur, naturalis terræ fœtus, quãobrem & numorum fœtus,fœnus vocatur,vt inquit Feſtus,& de ea re,leges fœnebres: ita etiam vſura dicta eſt,tanquam quæ ſit merces ipſius vſus pecuniæ, quæ haud aliter in pecunijs conducendis, vt ſæpe eſt apud Plautum ,atq; in cæterarum rerum locatione interuenit.Horatius. Omnia conductis coẽmens obſonia nummis. Sed videamus cauſam & originem ,tum ipſarũ vſurarũ,tum reliquarũ acceſſionũm.Nam creſcit res debita duobus modis,vel per ſe ſua ſponte,vel ratione perſonarũ, quæ aut obligatæ ſunt,aut crediderunt. Sua ſponte res creſcunt, veluti ſi vel fructus edãt,vel augmẽtẽtur,vt per alluuionẽ:vel meliorẽtur,veluti ſi ſeruus artibus imbuatur. Vtrũ ergo hæ acceſſiones vna cum re principali debita,præſtari debeant , nec ne, docet pleniſſimè Paulus Iurecõſultus his verbis. Videamus generaliter quando in actione,quæ eſt in perſonam, etiã fructus veniãt.Et quidẽ ſi fundus ob rẽ datus ſit,veluti dotis cauſa & renũciata ſit affinitas:fructus quoq; reſtituẽdi ſunt,vtiq; ij q̃ percepti ſunt eo tẽpore quo ſperabatur

batur affinitas. Sed & poſteriores, ſi in rem mora fuerit, ab illo, qui reddere debeat, omnimodo reſtituẽdi ſunt. Sed etſi per mulierẽ ſteterit, quo minus nuptię cõtrahantur, magis eſt vt debeat fructus recipere. Ratio autẽ hæc eſt, quòd ſi ſponſus nõ conueniebatur reſtituere fructus, licuerat ei negligere fundum. Itẽ ſi indebitũ fundũ ſolui, & repeto, fructus quoq; repetere debeo. Idemq; eſt, ſi mortis cauſa fundus fuerit donatus, & conualuerit qui donauit, atq; ita condictio naſcatur. In Fauiana quoq; actione & Pauliana per quam, quæ in fraudem creditorum alienata ſunt, reuocantur, fructus quoque reſtituuntur, nam Prætor id agit, vt perinde ſint omnia, atq; ſi nihil alienatum eſſet, quod non eſt iniquum. Nam & verbum reſtituas, quod in hanc rem Prætor dixit, plenam habet ſignificationem, vt fructus quoq; reſtituantur. Et ideo cùm reſtitui Prætor vult, veluti interdicto vnde vi, etiã fructus ſunt reſtituendi. Item ſi vi, metúſue cauſa, rem tradã, non aliter mihi reſtituere videtur, q̃ ſi fructus mihi reſtituat, nec mora mea mihi aliquid aufert. Si actionẽ habeam ad id conſequendũ, quod meum non fuit, veluti ex ſtipulatu fructus non conſequar, etiã ſi mora facta ſit. Quod ſi acceptum eſt iudicium, Sabinus & Caſſius ex æquitate, fructus quoq; poſt acceptum iudicium præſtandos putant, vt cauſa reſtituatur, quod puto rectè dici. Ex cauſa etiam emptionis fructus reſtituendi ſunt, ſed in ſocietatibus fructus communicandi ſunt. Si poſſeſſionem naturalem reuocem, proprietas mea manet. Videamus de fructibus. Et quidem in depoſito & commodato, fructus quoq; præſtandi ſunt, ſicut diximus. In interdicto quoq; quod vi aut clam, magis eſt, vt omnis cauſa & fructus reſtituantur. Ante matrimonium quoq; fructus percepti, dotis ſiunt, & cum ea reſtituũtur. Eadem ratio eſt, in fructibus prædiorũ vrbanorũ. Item ſi diuidere tecũ fundum velim, tu nolis, & colam, an fructus diuidi debeãt poſt deductionem impenſarum? & puto diuidendos. In cęteris quoq; bonæfidei iudicijs, fructus omnimodo pręſtantur.

Si dos prælegata fuerit, ante nuptias percepti fructus in cauſam legati veniunt. Hucuſque Iulius Paulus. Reſpectu perſonarum creſcit debitum, duobus iterum modis: nam vel ſpectamus id quod intereſt creditoris, pecuniam ſolutam non eſſe, vel moram debitoris, quæ proculdubio pœnam aliquam meretur. Atque ex hiſce præcipuè duobus, puto equidem conſtare omnes vſuras, quarum hic mentio habetur. Nam hæ inſiguntur partim ea cauſa, quòd intereſt creditoris pecuniam in arca potius habere, quàm apud debitorem: partim propter moram non ſoluentium, veluti ſi interpellati opportuno loco, non ſoluerint: partim denique propter naturalem rationem qua iubemur, quemadmodum inquit Heſiodus, mutuum cum fœnore reſtituere. Sed ſunt fœnoris & vſurarum duę quodammodo ſpecies, quarum aliæ ſunt fauorabiles, aliæ odioſę. Fauorabiles ſunt, quæ in bonæfidei contractibus ex mora debentur: nam cum iudicio bonęfidei diſceptatur, arbitrio iudicis, vſurarum modus ex more regionis vbi contractum eſt, conſtituitur. Odioſæ ſunt, conuentionales, in mutuis pecunijs, quæ quidem turpes habentur, vt inquit Cato, tum quia per ſe contra naturam ſunt, nam id quod mihi nõ nocet, & alteri prodeſt, gratis facere teneor, non mercede, tum verò quia hi qui eos exercent, improbi ferè homines ſunt & auari, qui tantum hoc agunt, vt ex alieno damno ſuum compendium quęrant. Cauſa verò cur tolerentur, propter neceſſitatem eſt, vt ait Papinianus, depoſiti c. 9. nam vt & is qui eget, inueniat pecuniam cõmodatam: & is qui abundat, pro periculo ſuo, & eo quod intereſt, aliquod quaſi honorarium habeat: recte modus legibus conſtitutus eſt, ad quem vſq; fœnerari pecuniam ſit conceſſum. Et quidem licet apud nonnullas gentes, quarum Ælianus meminit, & in ſacris literis, vſuræ ſint prohibitæ: tamẽ res ipſa ſemper, tam apud Aſiaticos, quàm apud Græcos, Romanos, & alios docuit, non poſſe fieri, vt magnus mercatus & negotiatio, ſine vſu menſarum argentariarum ceu

ſeruetur.

ſeruetur. Eſtque ha c de cauſa factum, cur Romani non prohibuerint quidem ab initio vſuras, ſed modum illis certum & formam dederint, vt eſt apud Tacitũ, libro quinto. At vt legittimę quidem habeãtur vſurę (nã alioqui fur dupli, fœnerator quadrupli punitur, ſecũdum veteres) tum hoc neceſſariũ eſt, vt modum non egrediantur, veluti ne quis vnciario fœnore amplius exerceat, ſecundum 12. tab. quod hodie mutatum eſt, tum verò illud, vt ſolennibus ſtipulationibus interpoſitis promittantur: nam niſi hoc ita fiat, verius eſt, non valere conſtitutionem vſurarum. Planè quibuſdam in contractibus etiam ſine ſtipulatione, vſuræ debentur, quemadmodum per ſtipulationem. Nam ſi dedero decem traiectitia, vt ſalua naui, ſortem cum certis vſuris recipiam: dicẽdum eſt, ait Paulus: poſſe me ſortem cum vſuris recipere. Vocatur autem traiectitia pecunia ea, quæ trans mare periculo creditoris vehitur, qui quidem ob id poteſt ſine ſtipulatione vſuras maritimas ſiue nauticas legittimè paciſci. quia non tam percipit eas pro vſus precio, quàm pro ſuſceptione periculi. idque ſiue ſit ἑτερόπλους cùm periculum ſuſcipitur abitus tantum: ſiue ἀμφοτερόπλους, cùm periculum ſuſcipitur abitus & reditus ſimul, nam ſolent hiſce duobus modis, veteres, nauticas, ſiue maritimas pecunias credere. Nunc videamus de probationibus contractuũ, quę quidem incumbunt ei qui dicit, non ei qui negat niſi in exceptionibus: nam in ijs verum eſt, reum partibus actoris fungi oportere, ipſumq; exceptionem velut intentionem implere: item ſi præſumptione aliqua ſubnixus ſit actor, nam ea res efficit, vt probatio contraria in reum conuentum transferatur. Extra has duas cauſas, regulariter receptum eſt, actoris eſſe iudici cauſam ſuam probare, id eſt, probam & rectam oſtendere. Fit autem id multis quidem & varijs modis, à quibus de probationibus potius, quàm de probatione titulus factus eſt: ſed ijs tamen potiſſimum duobus: vno quidem per inſtrumenta, altero verò per teſtes duos aut plures.

DE NAVTICO FOENORE

DE PROBATIONIBVS ET PRÆSVMPTIONIBVS.

DE FIDE INSTRVMENTORV̄ ET AMISSIONE EORVM.

Inſtrumentorum nomine, quanquam ea omnia accipienda ſunt, quibus cauſa inſtrui poteſt: tamen ea propriè amplectimur, quę ſcriptura conſtant & literis: de his ſic ait Paulus. Quicunque à fiſco conuenitur, non ex indice & exemplo alicuius ſcripturę, ſed ex authentico conueniendus eſt: ita, ſi contractus fides poſſit oſtendi. Cęterum calumnioſam ſcripturam vim in iudicio obtinere, non cõuenit. Cenſus & monumẽta publica potiora teſtibus eſſe Senatus cẽſuit.

DE TESTIBVS.

Teſtes ſunt, quos veteres ſuperſtites (vt author eſt Feſtus) & antiſtites vocabát, ducto videlicet nomine ab eo, quòd ſuper ea re, de qua rogabantur, ſtarent. De his multa ſunt apud Moſem, Platonem, Philonem, & alios. Nam teſtimoniorũ, inquit Arcadius, vſus frequens ac neceſſarius, & ab ijs præcipuè exigendus, quorum fides non vacillat. Adhiberi quoque teſtes poſſunt, non ſolum in criminalibus cauſis, ſed etiã in pecuniarijs litibus, ſicubi res poſtulat, & ii, quibus non interdicitur teſtimonium, nec vlla lege à dicendo teſtimonio excuſantur. Modeſtinus. In teſtibus autem fides, dignitas, mores, grauitas examinanda eſt, & ideo teſtes, qui aduerſus fidem teſtationis ſuæ vacillant, audiẽdi nõ ſunt. Calliſtratus. Teſtium fides diligenter examinanda eſt, ideoque in perſona eorum diligenter exploranda erit conditio cuiuſque, vtrum quis decurio an plebeius ſit, & an honeſtæ & inculpatæ vitæ, an verò notatus quis & reprehenſibilis, & an locuples vel egens ſit, vt lucri cauſa quid facile admittat, vel an ei inimicus ſit aduerſus quem teſtimonium fert, vel amicus ei ſit, pro quo teſtimonium dat. Nam ſi careat ſuſpitione teſtimonium, vel propter perſonam à qua fertur, quod honeſta ſit: vel propter cauſam, quòd neq; lucri, neque gratiæ, neq; inimicitię cauſa ſit, admittendus eſt. In pluribus teſtibus, quæ argumenta, ad quem modum probandæ cuique rei ſufficiant, nullo certo modo ſatis definiri poteſt. Sicut non ſemper, ita ſæpe ſine publicis monumentis, cuiuſque rei veritas deprehenditur, aliâs numerus teſtium, aliâs dignitas, & authori-

thoritas aliâs,veluti conſentiens fama,confirmat rei de qua quæritur fidem. Si teſtes omnes eiuſdem honeſtatis & exiſtimationis ſint, & negotij qualitas,aut iudicis motus cum his concurrat: ſequenda ſunt omnia teſtimonia. Si verò ex his quidam eorum aliud dixerint,licet impari numero,credendum eſt,quod naturę negotij conuenit,& quod inimicitiæ aut gratiæ ſuſpicione caret:cõfirmabitq; iudex motũ animi ſui ex argumentis & teſtimonijs quę & rei aptiora,& vero proximiora eſſe cõperit. Non enim ad multitudinem reſpici oportet, ſed ad ſyncerã teſtimoniorũ fidem,& teſtimonia,quibus potius lux veritatis aſſiſtit. Planè quibuſdam in contractibus hoc cõtingit,vt non tam teſtes & teſtimonia ſpectemus, q̃ ipſorum contrahẽtium ſcientiam & ignorãtiam:veluti ſi quis à non domino emat, ſi quis indebitum imprudẽs ſoluat, ſi impuberes qui ſine tutore nihil ſcire intelliguntur,contrahant. Et quidem cùm omnis ignorantia, vel ſit facti, veluti ſi quis neſciat deceſſiſſe eũ,cuius bonorum ei poſſeſſio defertur: vel iuris, veluti ſi ſciat quidem defunctum eſſe cognatum,neſciat aũt proximitatis nomen bonorum poſſeſſionem ſibi deferri:regula eſt, iuris quidem ignorantiam cuique nocere,niſi ſi minor quis ſit, vel fœmina,vel de dãno vitando pugnãs:facti verò ignorantiam non nocere, ſi non ei ſumma negligẽtia obijciatur. Et ratio quidem eſt,quoniã in omni parte error in iure nõ eodem loco quo facti ignorantia haberi debebit, cùm ius finitum & poſſit eſſe & debeat,facti autẽ interpretatio plerumq; etiã prudentiſſimos fallat.

DE IVRIS ET FACTI IGNORANTIA

Sed de rebus creditis, quæ tum ordinarijs in contractibus conſiſtunt,tum extraordinarijs tum verò in his quæ acceſſionis vicem obtinent, hæc breuiter dixiſſe ſufficiat.

IOACHIMI

maxime eſt idonea. Sed non erat omnium vxorum, apud priſcos Romanos, vna & eadem forma. Quædam enim matresfamiliarum dicebantur, quæ videlicet in manum conueniſſent, quædam tantummodo vxores, quæ vel per confarreationē fiebāt, vt ſuo loco latius expoſitum eſt, vel per vſurpationem. Pręterea in conciliandis, ſpondendis & contrahendis nuptijs, hęc obſeruabantur. Conuentæ cōditio, inquit Feſtus, dicebatur, cùm primus ſermo de nuptijs & earum cōditione habebatur. Sponſalia conſtituebantur, ſponſionibus, non tam inter coniuges futuros factis, quàm inter eos, qui ipſos haberēt in poteſtate: nam id licet apud Plautū non vno loco animaduertere. Cœlibari haſta caput nubentis comebatur, quæ in corpore gladiatoris ſtitiſſet, abiecti occiſíque, vt quemadmodum illa coniuncta fuerit cum corpore gladiatoris, ſic ipſa cū viro ſit, vel quia matronę Iunonis Curetis in tutela ſint, quę ita appellabatur à ferenda haſta, quę lingua Sabinorū curis dicitur, vel quod fortes viros genituras ominetur, vel quod nuptiali iure imperio viri ſubijcitur nubēs, quia haſta ſumma armorum & imperij eſt. Adhæc cingulo noua nupta pręcingebatur, quod vir in lecto ſoluebat, factum ex lana ouis, vt ſicut illa in domum ſublata coniuncta inter ſe ſit, ſic vir ſuus ſecum iunctus vinctuſq; eſſet. Hunc herculaneo nodoque vinctum, vir ſoluit ominis gratia, vt ſic ipſe fœlix ſit in ſuſcipiendis liberis, vt fuit herculanus, qui ſeptuaginta liberos habuit. Porrò Camelis virginibus ſupplicare nupturæ ſolitæ erant. Item Cinxię Iunonis nomē ſanctū habebatur in nuptijs, quod initio coniugij, ſolutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Cumeram etiam vocabant vas quoddam, quod opertum in nuptijs ferebant, in quo erant nubentis vtenſilia, quod & Camillum dicebant, eò quod ſacrorum miniſtrum κάμιλλον appellabant. Iam verò diffarreatio, genus erat ſacrificij, quod inter virum & mulierem fiebat, farreo libo adhibito. Pręterea facem in nuptijs in honorem Cereris pręferebant, aquaque ſpargębatur

batur noua nupta,ſiue vt caſta,puraque ad virum veniret, ſiue vt ignem atque aquam cum viro communicaret. Item Nonarum, Iduum, Calẽdarum'dies nuptijs alieni habebantur, quoniam ij dies decreto pontificum atri iudicati ſunt, quod quotieſcunque Romani duces, belli gerẽdi gratia, his diebus ſupplicauerunt, male Rempublicam geſſere. Adhæc patrum & matrum pueri tres adhibebantur in nuptijs, vnus qui facem præferret ex ſpina alba, quia noctu nubebant: duo qui nubentem tenebant. Denique pronubæ adhibebantur nuptijs, quæ ſemel nupſerãt, cauſa auſpicij, vt ſingulare perſeueraret matrimonium. Hæc Feſtus Pompeius. Quæ quidem ideo latius libuit hic inſerere, vt ijs quę ſequũtur lucis inde aliquid accedere poſſit. Nam quẽadmodum hodie aurei, ita olim ferrei annuli ſolent à ſpõſo ad ſponſam quemadmodum author eſt Plinius miſſitari. Quantum ad noſtrum attinet inſtitutum, nos prius de ipſis nuptijs, & de his quę antecedunt ac conſequuntur nuptias dicemus, poſt deinde verò de actionibus, quæ poſt diſſoluta matrimonia competunt & interpo nuntur tractabimus.

DE NVPTIIS.

NVPTIÆ à nubendo, quod propriè ſignificat velo vel tego, nomen acceperunt. Nam quia noua nupta, dum viro tradebatur, flammeo præ pudore caput obuoluebat: factum eſt, vt nubere accipiatur pro tradi viro. Lucanus. Non timidum nuptæ leuiter tectura pudorem, Lutea demiſſos velarunt flammea vultus. Definit autem nuptias Modeſtinus his verbis. Nuptiæ ſunt, coniunctio maris & fœminę, conſortium omnis vitæ, diuini & humani iuris communicatio. Quòd viri & fœminæ coniunctionem dicit: corporum copulationem ad prolem exuſcitandam ſignificat: quod omnis vitæ cõſortium: cunctarum fortunarũ, participationẽ: qđ diuini & huãi iuris cõicationẽ: cũ coop-

cooptionem mulieris in familiam, poteſtatem, tutelam, & dignitatẽ mariti: tum verò in priuatorum ſacrorum, quæ quiſq; familiaria ac domeſtica habere ſolebat, à quibus & Lar familiaris dicebatur, & cum ſacris hæreditas, & in ſacris patris commoratio, ſocietatem. Et quidem cum vniuerſa hominis beatitudo ac vita hiſce tribus contineatur, bonis ſcilicet corporis, fortunæ, ac animi: rectè Modeſtinus, volens oſtendere, nuptias nihil aliud eſſe, quàm arctiſſimam quandam viri & fœminæ coniunctionem, per omnes hoſce tres gradus, ordine progreditur. Sed quoniam nonnulla ſunt, quæ antecedunt nuptias, nonnulla quæ conſtituunt, nonnulla quæ conſeruant, nonnulla denique quæ diſſoluunt, è re eſt, vt de ſingulis diſpiciamus. Nam pręcedunt, ſponſalia, conſtituũt autem, tum certi ritus & cerimonię, tum verò dotes, conſeruant donationum hinc inde prohibitiones, diſtrahunt diuortia & repudia. De ſponſalibus ſic ait Florentinus. Spõnſalia ſunt mentio & repromiſſio futurarum nuptiarum. Vlpianus. Sponſalia autem dicta ſunt à ſpondendo, nam moris fuit veteribus, ſtipulari & ſpondere ſibi vxores futuras, vnde & ſponſi ſponſæque appellatio nata eſt. Plautus in Aulularia. Megadorus. Quid? nunc etiam mihi deſpondes filiam? Euclio. Illis legibus cum illa dote, quam dixi tibi. Megadorus. Sponden ergo? Euclio. Spondeo, iſtud dij bene vertant. Megadorus. Ita faxint. Enimuero hodie ſufficit nudus conſenſus ad conſtituenda ſponſalia, conſtatque & abſenti abſentem deſpõderi poſſe, & hoc quotidie fieri. Paulus. In ſponſalibus nihil intereſt, vtrum teſtatio interponatur, an alijs ſine ſcriptura ſpondeat. Vlpianus. In ſponſalibus conſtituendis parui refert, per ſe & coram, an per internuntium, vel per epiſtolam, an per aliud hoc factum eſt, & ferè plerumque conditiones, interpoſitis perſonis, expediuntur. Sponſalia ſicut nuptiæ, conſenſu contrahentium fiunt, & ideo ſicut nuptijs, ita ſponſalibus filiamfamilias conſen-

DE SPONSALIBVS.

conſentire oportet, ſed ea quæ patris voluntati non repungnat, conſentire intelligitur. Tunc autem ſolum diſſentiendi à patre licentia filiæ conceditur, ſi indignũ moribus vel turpem ſponſum pater ei eligat. nec eſt in ſponſalibus ætas contrahentium definita, vt in nuptijs. Poſt conſtituta ſponſalia, ſæpe iuſtæ ac neceſſariæ cauſæ, non ſolum annum vel biennium, ſed etiam triennium & quadriennium, & vlterius trahunt ſponſalia, veluti valetudo ſponſi ſponſęue, aut capitalia crimina, aut longiores peregrinationes, quę ex neceſſitate fiunt. Diſſoluuntur autem ſponſalia, remiſſo nuncio, non per tutores adoleſcentis vel puellæ, nec per patrem, qui filium filiámue in poteſtate non habet, ſed per ipſum ſponſum aut ſponſam. In poteſtate manente filia, pater nuncium remittere poteſt, & diſſoluere ſponſalia. Ritus nuptiarum varijs in rebus cernuntur, ſecundum Platonem & veteres leges Romuli ac duodecim tabularum: verum iure nouo Romanorum, partim ętas contrahentium ſpectatur, partim voluntas eorum quorum in poteſtate degunt contrahentes, partim deductio ipſa in domum, cuius & Comici ſubinde mentionem faciunt, partim deniq; cognatio, affinitas, & ordo eorum qui matrimonio copulantur. Quantum ad ætatem pertinet, id olim moris eſſe ſolebat, vt (quēadmodum etiam apud Platonē eſt) nō tam anni, quàm ipſa corpora inſpicerentur: ſed cum id verecundiæ ſuorum temporum non ſatis conuenire iudicarent poſteriores prudentes, ita ſtatuerunt, vt ſecundum ea quæ communiter accidunt, maſculi poſt expletũ quartumdecimum annum puberes, fœminæ poſt duodecimũ viripotentes habeantur. Minorem autem duodecim annis nuptam, tunc legittimam vxorem fore, cùm apud virum duodecim annos impleſſet. De conſenſu tam contrahentium, quàm aliorum, ſic ait Paulus: Nuptiæ conſiſtere non poſſunt, niſi conſentiant omnes, id eſt, qui coeunt, quorũq; in poteſtate ſunt: quod tamē ſic accipe, primum vt vxorem ducere cogi filiusfamilias nō poſſit, de inde

DE RITV NVPTIARVM.

inde, vt qui liberos quos in poteſtate habent iniuria prohibuerint vxorem ducere vel nubere, vel qui dotem dare noluerint: ex conſtitutione diuorum Seueri & Antonini, per proconſules prꝫſideſq́ue prouinciarum, cogantur in matrimonium collocare & dotare. De in domum deductione, Pomponius. Mulierem abſenti per literas eius vel per nuntium poſſe nubere placet, ſi in domum eius deduceretur, eam verò quæ abeſſet, ex literis vel nuncio ſuo duci à marito non poſſe, deductione enim opus eſſe in mariti, non in vxoris domum, quaſi in domicilium matrimonij. De conſanguineis, affinibus, ſenatoribus, prouinciarum rectoribus, tutoribus, & aliis ſimilibus, ac eorum nuptijs, principio ſic habet Paulus. Iure gentium inceſtum committit, qui ex gradu aſcendentium vel deſcendentium vxorem duxerit. Qui verò vel ex latere venientium eam vxorem duxerit, quam vetatur, vel affinem quam impeditur, ſiquidem palam fecerit, leuius, ſi clam hęc cōmiſerit, grauius puniatur, cuius diuerſitatis illa ratio eſt circa matrimonium quod ex latere non bene contrahitur, quòd palam delinquentes vt errantes maiori pœna excuſantur, clam committentes vt contumaces plectuntur. Iterum Paulus libro primo ad legem Iuliam & Papiam, de maritandis ordinibus. Lege Iulia ita cauetur. Quicunque ſenator eſt, quíue filius nepos pronepóſue ex filio vel ex filia natus cuius eorum eſt erit: ne quis eorum ſponſam vxorémue ſciens dolo malo habeto libertinam, aut eam quæ ipſa, cuiúſue pater matérue artem ludicram facit fecitue, néue ſenatoris filia neptíſue ex filio proneptíſue ex nepote filio nato nata, libertino, eiue qui ipſe cuiúſue pater matérue artē ludicrá facit, fecitue ſponſa nuptáue ſciēs dolo malo eſto, néue quis eorum ſciens dolo malo ſponſam vxorémue eam habeto. Idem Paulus. Si quis officium in aliqua prouincia adminiſtrat, inde oriundam, vel ibi domicilium habentem vxorē ducere non poteſt, quamuis ſponſare non prohibeatur, ita ſcilicet vt ſi poſt officium de-

poſitum noluerit mulier nuptias contrahere, liceat ei hoc facere, arris tantummodo redditis quas acceperit. Veterem autem ſponſam in prouincia quam quis adminiſtrat, vxorem ducere poteſt, & dos data non ſit caduca. Martianus: Qui in prouincia officium aliquod gerit, prohibetur etiam conſentire filio ſuo vxorem ducenti, quamuis filias ſuas collocare, & dotem conſtituere non prohibetur. Paulus: Non eſt matrimonium, ſi tutor vel curator pupillam ſuam intra viceſimumquintum annum non deſponſatam à patre, neque teſtamento deſtinatam ducat vxorem, vel eam filio ſuo iungat, quo facto, vterque infamatur, & pro dignitate pupillę extra ordinem coercetur. Et ratio quidem generalis eſt, ſecundum Modeſtinum, quia ſemper in coniunctionibus non ſolum quid liceat conſiderandum eſt, ſed & quid honeſtum ſit.

DE IVRE DOTIVM.

Dos eſt, quæ marito ab vxore datur, ducto nomine à donando ſecundum Feſtum Pompeium: eſt enim cauſa eius perpetua, & cum voto eius qui dat, ita contrahitur, vt ſemper apud maritum ſit, cenſeturq; Reipublicę intereſſe, mulieres dotes ſuas ſaluas habere propter quas nubere poſſint. Planè dotis appellatio (inquit Vlpianus) non refertur ad ea matrimonia, quæ conſiſtere non poſſunt, neq; enim dos ſine matrimonio eſſe poteſt. & vbicunque matrimonij nomen non eſt, nec dos eſt: ſed dotis cauſa data, accipere debemus ea, quę in dotem dantur. Cæterum ſi res dentur in ea quæ Græci παράφερνα dicunt, quæq; Galli Peculium appellant, quęſitum eſt, an ſtatim efficiantur mariti? Et eſt verius, ſi ſic dentur, vt eius fiant, effici mariti, & cum diſtractum fuerit matrimonium, vendicari non oportere, ſed condici, nec dotis actione peti, vt diuus Marcus Imperator, cum patre reſcripſit. Enimuerò de tota dotium cauſa, quantum ad Platonem pertinet, ſcio equidem illi vnam tantum ciuitatem & rempublicá informanti, aliter quàm noſtris latoribus circa dotes placuiſſe. Verba enim eius in quinto & ſexto de legibus ſic habent. Nemini aut dare dotes,

aut

aut accipere liceat: nam mulieribus contumelioſus faſtus minor erit, minor & viris humilis illiberaliſque ſeruitus. Qui paruerit, vnum ſanè hoc aget præclare: qui verò non paruerit, ſed aut dederit, aut acceperit, quod quinquaginta drachmas excedat, veſtimenti gratia: alius minam, alius tres ſemiminas, alius minas duas, & qui cenſum habet ſupremum, tantundem rurſus perſoluat ærario, & quicquid datum fuerit vel acceptum, Ioui atque Iunoni conſecretur. Atque hæc quidem conſentiunt cum his, quæ & Solon, vt eſt apud Plutarchum, de dotibus memoriæ prodidit. Sed noſtri legiſlatores, quoniam non vni alicui formæ Reipublicæ conſulunt, ſed vniuerſo penè mundo, qui varias Rerumpublicarum figuras comprehendit: recte ſic ſe inſtituunt, vt ad communem hominum, vt nunc eſt, naturam potius, quàm vnius populi inſtituta ſe accommodent, qua quidem cauſa fit, vt dotium cauſas non ſolum non repudiandas, verum quod amplius eſt, tanquam ad ſummam Reipublicæ pertinentes, valde probandas duxerint. Conſtituta igitur dote, vel vniuerſorum bonorum mulieris, nullis receptis, vel certæ alicuius partis, primum hoc iuris eſt, vt quamuis mulieris dos maneat, in bonis tamen mariti, pro oneribus matrimonij computetur, & fructus inde percepti, rationibus illius inferantur. Equidem quantum ad cuſtodiam pertinet, periculum quidē rerum dotalium pertinet ad mulierem, tanquam reapſe dominam: ſed dolum, culpam, & diligentiam agnoſcit maritus, vtpote cuius præcipuè cauſa dos præſtetur. Cæterum res quæ numero, pondere ac menſura conſtant, etiam periculo eius ſunt: quia in hoc dantur, vt eas maritus ad arbitrium ſuum diſtrahat, & quandoque ſoluto matrimonio, eiuſdem generis & qualitatis, alias reſtituat, vel ipſe, vel hæres eius. Et hæc quidem ita obtinent, ſi nihil dictum nec conuentum ſit, nam alioqui ſi qua pactio interceſſerit, eius lex regulariter ſeruanda

DE PACTIS DOTALIBVS.

eſt, ſi modo non honeſtas, vel rei ſubiectæ qualitas & natura repugnet. De lege Iulia de fundo dotali, ſic ait Caius libro vndecimo ad ædictum prouinciale. Lex Iulia quæ dotali prædio proſpexit, ne id marito liceat obligare aut alienare, plenius interpretanda eſt, vt etiam de ſponſo idem iuris ſit, quod de marito. Iulianus libro tertiodecimo Digeſtorum ſcribit, neque ſeruitutes fundo debitas, poſſe maritum amittere, neque ei alias imponere. Sed nec libertas ſeruitutis vrbano prædio dotali debitæ competit: ne per hoc deterior conditio dotalis prædij fiat. Paulus. Fundus dotalis ſeruo legatus, ad legem Iuliam pertinet, & eſt quaſi dotalis. Toties autem non poteſt alienari fundus, quoties mulieri actio de dote competit, aut omnimodo competitura eſt. De donationibus inter virum & vxorem prohibitis, non ſolum Romani, verum etiam Græci, in quibus ſunt Plato, & Plutarchus in Problematis ac Solone, meminerunt. dicitque Vlpianus: hoc ius, non tam lege lata, quàm moribus, (quod quidem ſignificat, naturale potius eſſe, quàm ciuile, ſecundum Pomponium, de ritu nuptiarum capite octauo) inductum eſſe. Quanquàm oratione Antonini, laxatum aliquid eſt ex iuris rigore. Verba autem Vlpiani ac Pauli de prohibita huiuſmodi donatione, hæc ſunt: Moribus apud nos receptum eſt, ne inter virum & vxorem donationes valerent. Hoc autem receptum eſt, ne mutuo amore inuicem ſpoliarentur, donationibus non temperantes, ſed profuſa erga ſe facilitate abutentes. nec eſſet eis ſtudium, liberos potius educandi. Sextus Ælius & illam cauſam adijciebat, quia ſæpe futurum eſſet, vt diſcuterentur matrimonia, ſi non daret is qui poſſet, atque ea ratione euenturum, vt venalia matrimonia eſſent. Hæc ratio & oratione Imperatoris noſtri Antonini Augusti electa eſt, nam ita ait: Maiores noſtri inter virum & vxorem, donationes prohibuerunt, amorem honeſtum ſolis animis æſtimantes, famæ etiam coniunctorum

DE FVNDO DOTALI.

DE DONATIONIBVS INTER VIRVM & VXOREM.

rum conſulentes, ne cōcordia precio conciliari videretur, néue melior in paupertatem incideret, & deterior ditior fieret. De eo autem quod remiſſum eſt ex hoc iuris rigore, iterū ſic ait idē Vlpianus. Cum hic ſtatus eſſet donationum inter virum & vxorem, quem ante retulimus, Imperator noſter Antoninus, ante exceſſum Diui Seueri patris ſui, oratione in Senatu habita, author fuit cenſendi, Fuluio Æmiliano, & Mummio Albino conſulibus, vt aliquid relaxaretur ex iuris rigore. Nam ait oratio: fas eſſe eum quidem qui donauit pœnitere: hæredem verò eripere, forſitan aduerſus voluntatem ſupremam eius qui donauit, durum & auarum eſſe. Et proinde ſi prior vita deceſſerit, qui donatum accepit, in irritum quidem deduci donationem, ſed contra, ſi is qui liberalitatem exercuit: ratam eam haberi, & tanquàm ex ſupremæ voluntatis elogio, confirmari.

DE DIVORTIIS & REPVDIIS.

Diſſoluuntur matrimonia, tribus potiſſimum modis, morte, captiuitate, ac diuortio. Morte quidem, veluti ſi alter coniugū è vita decedat, permittitur enim cōfeſtim ſuperſtiti ad aliud matrimonium tranſire, ſi modo non intra annum luctus, qui iure veteri præſcriptus eſt, mulier nubat. Captiuitate, veluti ſi hoſtium potitus ſit alter coniugū: nam ſeruitutē mortalitati cōparamus, & ideo captiui vxor, inquit alibi Tryphoninus, tametſi maxime velit, & in domo eius ſit, non tamen eſt in matrimonio. Diuortio, veluti ſi alter alteri nuncium mittat. Nam diuortium, inquit Caius; vel à diuerſitate mentium dictum eſt, vel quia in diuerſas partes eunt qui diſtrahunt matrimonium. Repudium à pudore tractum eſt ſecundum Feſtum, nam vix eſt, vt ſine aliqua pudoris ſuggillatione, tam arcta diuinaque coniunctio dirimatur. Quanquam inter diuortium ac repudium, hoc intereſſe dicat Paulus, quòd repudiari etiam futurum matrimonium poſſit, non rectè autem ſponſa diuertiſſe dicatur. Verba autē in diuortijs & repudijs comprobata, quemadmodum & apud Comicos videre licet, ſunt hæc: Res

tuas tibi habeto, item hæc: tuas res tibi agito. Item in ſponſalibus quoq; diſcutiendis, inquit Caius, placuit renunciationem interuenire oportere, in qua re hęc verba probata ſunt: Conditione tua non vtar. Siue autem ipſi præſenti renuncietur, ſiue abſenti, per eum in cuius poteſtate ſit, vel quem ipſe habeat in poteſtate, nihil intereſt. Paulus. Diuortium non eſt verum, niſi quod animo perpetuam conſtituendi diſſenſionem, fiat. Itaque quicquid calore iracundiæ vel fit vel dicitur, non prius ratum eſſe, quàm perſeuerantia apparuerit, iudicium animi fuiſſe, ideoq; per calorē miſſo repudio, ſi breui reuerſa eſt vxor, nec diuertiſſe videtur. Prętereà nullum diuortium ratum eſt, niſi ſeptem ciuibus Romanis puberibus teſtibus adhibitis, præter libertum eius qui diuortium facit. De diuortio patroni & libertæ coniugum, verba legis Iuliæ & Papiæ hæc ſunt. Diuortij faciendi poteſtas libertæ quę nupta eſt patrono, ne eſto, quàm diu patronus eam vxorem eſſe volet. Atque hæc quidem, ſecundum poſteriores leges Romanorum, quæ quidē & cū Moſaicis cōueniunt, & Platonicis, & ijs quæ duodecim tabularū vocantur. Nam quia perſępe contingit, vt vel alter coniugum ſterilis ſit, vel propter naturę diuerſitatem nō cōueniat inter eos, & ex minimis ſępe friuiſculis, maxima inter eos iurgia & odia, queadmodum inquit apud plutarchū Paulus Æmilius, exoriantur: tolerandum putauerunt veteres illi legumlatores, vt alteri ab altero diuertere liceret. Quamquam apud Romanos, tam inuidioſum nomen diuortij fuerit, vt ante quingenteſimum viceſimum tertium annum ab vrbe condita, nullum ſit viſum diuortium, ſed ad Deę Viriplacæ potius ſacellum, teſte Valerio, accederetur. Verba autem Valerij ſunt hæc: Quoties verò inter virum & vxorem aliquid iurgij interceſſerat, in ſacellum Deæ Viriplacæ, quod eſt in Palatio, veniebant, & ibi inuicem locuti quæ voluerant, contentione animorum depoſita, concordes reuertebantur. Dea nomen hoc à placandis

viris

viris aſſecuta fertur, veneranda quidem, & neſcio an pręcipuis & exquiſitis ſacrificijs colenda: vtpote quotidianæ, ac domeſticę pacis cuſtos in pari iugo charitatis, ipſa ſui appellatione, virorum maieſtati debitum, ac fœminis reddens honorem. Conuiuium etiã ſolenne maiores inſtituerũt, idq; Chariſtia appellauerunt, cui præter cognatos affines nemo interponebatur: vt ſi qua inter neceſſarias perſonas querela eſſet orta, apud ſacra mẽſæ, & inter hilaritatẽ animorũ fautoribus Concordiæ adhibitis tolleretur. Et quidem quod iure pontificali noſtro, penitus prohibitũ eſt diuortium, idq; ſecundũ pręſcriptionẽ legis Diuinæ, haud alia ratione factũ eſt, q̃ quòd hæc de qua loquimur cõiunctio maris & fœminę, natura ſua perpetua eſt & æternis diuinæ voluntatis vinculis (nam qui creauit hominẽ ab initio, marem & fœminam creauit illos) colligata, quodque diuortium poſtea cõſtitutum, non dictante natura, ſed exigente neceſſitate inductum eſt. Nec ad rem verò pertinet, quod Iuſtinianus, qui & ipſe Chriſtianã religionem profeſſus eſt, diuortium non improbauit, quemadmodum nec fœnus quoq; ſuſtulit, nec concubinatum: quæ vtique hodie ambo noſtris legibus ac moribus prohibentur: quoniam nihil impedit, quo minus veræ religionis nomen rectè tueatur ea Reſpublica, quæ licet ad conſummatam illam & expletam perfectionem non peruenerit, & propter imbecillitatem humanę naturæ in nonnullis deficiat, tamen ijs eſt imbuta pręceptis, quibus pręcipua cauſa veræ pureque religionis, quæ quidem per ſe exigua eſt, & grano ſinapis comparari ſolet, continetur. Quoniam aut dictum eſt hactenus de initiandis, contrahendis, conſeruandis, & diſſoluendis matrimonijs, conſequens eſt, vt de ijs actionibus, quæ poſt diſtractum matrimonium exoriri ſolent, diſſeramus.

DE VXO-

DE VXORIIS ACTIONIBVS POST DISSOLVTVM MATRIMONIVM COMPETENTIBVS.

MEMORIÆ traditum eſt (inquit Gellius) quingentis fere annis poſt Romam conditam, nullas rei vxorię, neque actiones, neque cautiones in vrbe Roma, aut in Latio fuiſſe, quia profectò nihil deſyderabantur, nullis etiam tunc matrimonijs diuertentibus. Seruius quoque Sulpitius in libro quem compoſuit de dotibus, tum primum cautiones rei vxoriæ neceſſarias eſſe viſas ſcripſit, cum Sp. Carbilius cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, diuortium cum vxore fecit, anno vrbis conditæ quingenteſimo viceſimo tertio, M. Attilio, P. valerio Conſulibus. Atq; is Carbilius traditur, vxorem quam dimiſit, egregie dilexiſſe, chariſſimamque morum eius gratia habuiſſe, & iuriſiurandi religionem animo atque amori præuertiſſe, quòd iurare à cenſoribus coactus erat, vxorem ſe liberorum quærendorum gratia habiturum. Hactenus Aulus Gellius in noctibus Atticis, de initijs ac incunabulis harum actionum vxoriarum. Diuiduntur autem, in duas pręcipue ſpecies, nam aliæ quidem pertinēt ad res, alię ad perſonas. Ad res pertinent, repetitio dotis, quæ mulieri proprie competit, petitio impenſarum in res dotales factarum, quæ marito datur, & actio rerum amotarum, quæ vel huic, vel illi tribuitur. Ad perſonas pertinent, actio de agnoſcendis vel alendis liberis: item de inſpiciēdo ventre cuſtodiendoque partu, & de poſſeſſione ventris nomine danda vel obtinenda. De repetitione dotis, hæc ferè quæruntur, quando fiat repetitio, per quem, à quo, quarum rerum, & quando ceſſet. Et quantum quidem ad primum pertinet, regulariter, ſoluto matrimonio, ſolui dos mulieri debet. Sed ſi pondere, numero, menſura contineatur dos, inquit Vlpianus libro

SOLVTO MATRIMONIO, QVEADMODVM DOS PETATVR.

bro Inſtitutionum, annua, bima, trima die reddetur, niſi ſi vt pręſens reddatur conuenerit. reliquæ dotes, ſtatim redduntur iure veteri: iure vero nouo ꝑſtatim, quatenus in rebus quę ſoli ſunt conſiſtũt, quantenus vero in mobilibus, intra annum. De eo autē qui ius habet repetendæ dotis, ſic habet idem Vlpianus dicto libello Inſtitutionum ſiue Epitomatōn. Dos aut profectitia dicitur, id eſt quam pater mulieris dedit, aut aduentitia, id eſt ea, quę à quouis alio data eſt. Mortua in matrimonio muliere, dos à patre profecta, ad patrem reuertitur, quintis in ſingulos liberos in infinitum relictis penes virum. Quod ſi pater non ſit, apud maritum remanet. Aduentitia aũt dos ſemper penes maritum remanet, pręterquàm ſi is qui dedit, vt ſibi redderetur, ſtipulatus fuit, quæ dos ſpecialiter receptitia dicitur. Diuortio facto, ſi quidē ſui iuris ſit mulier, ipſa habet actionem, id eſt dotis repetitionē. Quod ſi in poteſtate patris ſit, pater adiuncta filiæ perſona, actionē habet reuera, nec intereſt aduentitia ſit dos, an profectitia. Poſt diuortium, defuncta muliere, hęredi eius actio nō aliter datur, quàm ſi morā in dote mulieri reddenda maritus fecerit. De his à quibus petatur dos, iterum ait Vlpianus c. 23. in hunc mundum. Tranſgrediamur nunc ad articulum hunc, vt quæramus aduerſus quos competit de dote actio. Et aduerſus ipſum maritum competere palam eſt, ſiue ipſi dos data ſit, ſiue alij ex voluntate mariti, vel ſubiecto iure eius, vel non ſubiecto. Sed ſi filiusfamilias maritus ſit, & dos ſocero data ſit, aduerſus ſocerum agetur. Plane ſi filio data ſit, ſi quidem iuſſu ſoceri, adhuc abſolutè ſocer tenebitur. Quod ſi filio data ſit iniuſſu patris, Sabin' & Caſſius reſponderunt, nihilominus cum patre agi oportere, videri enim ad eum perueniſſe dotē, penes quem eſt peculium. Sufficit aũt ad id damnandum quod eſt in peculio, vel ſi quid in rem patris verſum eſt. Sin autē ſocero dotem dederit, cum marito non poterit experiri, niſi patri hæres extiterit. Quòd autem quæritur quarum

propriè

proprie rerum hic fiat condemnatio? ad hoc reſpondetur, omnium, etiam fructuum poſt diſſolutum matrimonium perceptorum. Sed vnum hic admonendum eſt, maritum in id quod facere poteſt tantum condemnari, licet hoc hæredi eius non præſtetur, vtpote quia tale beneficium perſonale eſt, & cum perſona extinguitur. Et quod dubitatur, vtrum ſi paciſcatur maritus, ne in id quod facere poteſt, condemnetur, ſed in ſolidum, hoc pactum ſeruandum ſit: verius eſt ſeruari non oportere. Nam contra bonos mores id pactum eſſe, melius eſt dicere, quippe cùm contra receptam reuerentiam, quæ maritis exhibenda eſt, id eſſe appareat. Enimuerò ſi dolo malo fecerit maritus, quo minus reſtituere poſſit, damnandum eum cenſet Paulus, quanti mulier in litem iurauerit, quia inuitis nobis, res noſtras alius retinere non debet. Retẽtiones ex dote fiunt, aut propter mores, aut propter liberos, aut propter impenſas, aut propter res amotas. Morum nomine, grauiorum quidem ſextæ retinentur, leuiorum octauæ. grauiores mores ſunt adulteria tantum, leuiores omnes reliqui. Mariti mores puniuntur in ea quidem dote, quæ à die reddi debet. Ita propter maiores mores, præſentem dotem reddit: propter minores, ſenum menſium die. Propter liberos retentio fit, ſi culpa mulieris aut patris, cuius in poteſtate ſit, diuortium factum ſit. Tunc enim ſingulorum liberorum nomine, ſextæ retinentur ex dote, non plures tamen quàm tres ſextæ in retentione ſunt, non in petitione. Quantum ad impenſas in res dotales factas: earum tres ſunt ſpecies, aut enim neceſſariæ dicuntur, aut vtiles, aut voluptuoſæ: Neceſſariæ ſunt, quibus non factis, dos deterior futura eſt, veluti aggeres facere, flumina auertere, ædificia vetera fulcire, iterúque reficere, arbores in locum demortuarum reponere. Vtiles, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuoſior dos effecta eſt, veluti pecora prædijs imponere, ſtercorare vineta, & oliueta facere. Voluptuoſæ

DE IMPENSIS IN RES DOTALES FACTIS.

ptuoſę, quibus neq; omiſſis deterior dos fieret, neq; factis fructuoſior effecta eſt, quod euenit in viridarijs & pictorijs ſimilibuſq; rebus. De neceſſarijs impenſis regula eſt, eas dotē minuere: quod quidē ſic eſt accipiēdum, vt Pomponius ait, non vt ipſę res corporaliter diminuantur, vtputa fundus, vel quodcunque aliud corpus (etenim abſurdum eſt diminutionem corporis fieri propter pecuniam) cæterum, hæc res faciet deſinere fundum eſſe dotalem, vel partem eius, & manebit maritus in rerum detentione, donec ei ſatisfiat. Vtilium nomine ita faciendam deductionem quidam dicunt, ſi voluntate mulieris factæ ſint: iniquum tamen eſſe compelli mulierem rem vendere: vt impenſas in eam factas ſoluat, ſi aliundè ſoluere non poteſt, quod ſummam habet æquitatis rationem. Pro voluptuarijs impenſis, niſi parata ſit mulier pati maritum tollentem, exactionem patitur. Nam ſi vult habere rem mulier, reddere ea quę impenſa ſunt, debet marito: aut ſi non vult, pati debet tollentem: ſi modo recipiant ſeparationem, cæterum ſi non recipiāt, relinquenda ſunt. Ita autem permittendum eſt marito auferre ornamētum quod poſuit, ſi profuturum eſt ei quod abſtulerit. Rerum amotarum iudicium ſingulare introductum eſt, ſiue vir vxori, ſiue vxor viro, diuortij conſilio inito, quid abſtulerit. Nam non placuit cum muliere furti agere poſſe. quibuſdam exiſtimantibus, ne furtum quidem eā facere, vt Neruę & Caſſio, quia ſocietas vitæ, quodammodo dominam eam faceret. alijs vt Sabino & Proculo, furtum quidē eam facere, ſicuti filia patri facit, ſed furti non eſſe actionem, conſtituto iure: in qua ſentētia & Iulianus eſt. Nam in honorem matrimonij, turpis actio aduerſus vxorem negatur. & datur condictio, quæ licet ex famoſa cauſa deſcendat, nō infamat tamen. Ideo autem diximus ita demum locum eſſe huic actioni, ſi diuortij conſilium initum ſit, & reuera ſecutū ſit diuortiū: quoniam ſi in matrimonio, vxor marito res ſubtraxerit, ceſſat rerum amotarum actio, & competit ipſarum

DE ACTIONE RERV AMOTARV.

DE AGNOSCENDIS & ALĒDIS LIBERIS, VEL PARENTIBVS, VEL PATRONIS, VEL LIBERTIS.

rerum condictio. Nam iure gentium condici res poſſunt ab ijs, qui non ex iuſta cauſa poſſident. Senatuſconſultum, quod de liberis poſt diuortium agnoſcendis, factum eſt, duas ſpecies complectitur, inquit Vlpianus: vnam eorum qui agnoſcunt, alteram eorũ qui falſum partum ſubijciunt. Permittitur igitur mulieri parentíue eius, in cuius poteſtate eſt, vel ei cui mandatum ab eis eſt, ſi putet prægnantem, denũciare intra dies triginta poſt diuortium connumerandos, ipſi marito vel parenti in cuius poteſtate eſt, aut ad domum denunciare, ſi nullius eorum copiam habeat, ſe prægnantem eſſe, quo caſu mariti eſt, aut mittere cuſtodes, aut ei denunciare conteſtato, quod nõ ſit ex eo prægnans, quorum ſi neutrum faciat, pœna eius eſt, vt cogatur partum agnoſcere, & ſi nõ agnouerit, extra ordinem coërcebitur. Præterea, quia Plautianum Senatuſconſultum ad eos partus pertinet, qui poſt diuortium eduntur: aliud Senatuſcõſultum, temporibus Diui Adriani factum eſt, vt etiamſi cõſtante matrimonio partus ſit editus, de agnoſcendo eo agatur. Si quis à liberis ali deſideret, vel ſi liberi, vt à parẽte exhibeãtur: iudex de ea re cognoſcet. Tantũdem eſt & inter patronos & inter libertos, ſi de alendis his agatur: nam ſolent iudices, hac quoq; de re cognoſcere.

DE VĒTRE INSPICIENDO, CVSTODIENDOQVE PARTV.

De ventre inſpiciendo, cauſa poſſeſſionis obtinendæ, (nam ſolet Prætor prægnantem mulierẽ in poſſeſſionẽ bonorũ mariti defuncti mittere) & itẽ de cuſtodiẽdo partu Prætor ſic ait: Si mulier mor-
„ tuo marito prægnãtẽ ſe eſſe dicet: his, ad quos ea res per-
„ tinebit, procuratoribúſue eorũ bis in menſe denunciatũ
„ curet, vt mittãt (ſi velint) quæ ventrẽ inſpiciãt. Mittãtur
„ autẽ mulieres liberæ, dũtaxat quinq;: Hæq; ſimul omnes
„ inſpiciãt, & ne qua earũ dũ inſpicit, inuita muliere vẽtrẽ
„ tangat. mulier in domo honeſtiſſimæ fœminæ pariat: quã
„ ego conſtituam. Mulier ante dies xxx. quam paritu-
„ ram ſe putet, denunciet ijs ad quos ea res pertinet, procu
„ ratoribúſue eorum, vt mittant ſi velint, qui ventrem cu-
„ ſtodiant. In quo cõclaui paritura erit: ibi ne plures aditus

ſine

ſint,q̃ vnus:ſi erunt,ex vtraq; parte tabulis præfigantur: "
ante oſtium eius cõclauis liberi tres,& tres liberę cũ bi- "
nis comitibus cuſtodiant.Quotieſcunque ea mulier in id "
conclaue,aliúdue quod,ſiue in balineum ibit: cuſtodes, ſi "
volent,id ante proſpiciãt,& eos,qui introierint,excuti- "
ant. Cuſtodes,qui ante conclaue poſiti erũt(ſi voluerint) "
omnes,qui conclaue aut domũ introierint,excutiãt.Mu "
lier cũ parturire incipiet,ijs,ad quos ea res pertinet,pro- "
curatoribúſue eorũ denũciet,vt mittant quibus præſen- "
tibus pariat.Mittantur mulieres liberę duntaxat quinq;: "
ita vt præter obſtetrices duas in eo conclaui ne plures mu "
lieres liberæ ſint , quàm decem , ancillæ quàm ſex . ſed "
hæ, quæ intus futurę erunt , in eo conclaui, excutiantur "
omnes,ne qua prægnans ſit. Tria lumina, nec minus ibi "
ſint,ſcilicet,quia tenebrę ad ſubijciendum aptiores ſunt. "
Quod natum erit, ijs,ad quos ea res pertinet , procura- "
toribúſue eorum (ſi inſpicere volent) oſtendatur. apud "
eum educatur, apud quem parens iuſſerit : Si autem ni- "
hil parens iuſſerit, aut is,apud quẽ voluerit educari, cu- "
ram non recipiet:apud quem educetur,cauſa cognita con "
ſtituam.Is autem,apud quem educabitur,quod natum e- "
rit,quoad trium menſium ſit,bis in menſe,ex eo tempo- "
re,quoad ſex menſium ſit , ſemel in menſe : à ſex menſi- "
bus,quoad anniculus fiat,alternis menſibus:ab anniculo, "
quoad fari poſſit,ſemel in ſex mẽſibus(vbi volet)oſtẽdat. "
Si cui ventrẽ inſpici,cuſtodiri, adeſſéue partui licitũ non "
erit:factúmue quid erit,quo minus ita ea fiãt,vti ſupra cõ "
prehẽſum eſt:ei,q͛ natũ erit,poſſeſſionẽ cauſa cognita nõ "
dabo. Siue quod natũ erit,vt ſupra cautũ eſt,inſpici non "
licuerit:quas vtiq; actiones me daturũ polliceor ijs,qui- "
bꝰ ex edicto meo bonorũ poſſeſſio data ſit:eas(ſi mihi iu- "
ſta cauſa eſſe videbitur)ei nõ dabo . Si ventris nomine "
mulier in poſſeſſionem miſſa,eadem poſſeſſio dolo malo
ad alium tranſlata eſſe,dicatur:rectiſſime Prætor edicto
proſpexit , ne dũ in fauorem partus poſſeſſionem polli-
ceatur,alijs predę occaſionem prębeat.Idcirco conſtituit

SI VENTRIS NOMINE MVLIERE IN POSSESSIONE MISSA, EADEM POSSESSIO DOLO MALO AD ALIVM TRÃSLATA ESSE DICATVR.

actionem in mulierem: quæ in alium poſſeſſionem hanc dolo malo tranſtulit, in tantum, quanti interfuerit eius qui experitur. Et qui per dolum venit in poſſeſſionem, cogitur decedere, non Prætoria quidem poteſtate, vel manu miniſtrorum, ſed per interdictum: remiſſione ad ius ordinarium facta. Si mulier ventris nomine in poſſeſſione calumniæ cauſa eſſe dicetur, competit ei, cuius interfuit in poſſeſſione miſſam eam non eſſe, vtpote cohęredi vel ſubſtituto, aduerſus eam actio. videlicet, ne calumnia impunita relinquatur, dum facilis eſt Prætor, circa bonorum poſſeſſionem mulieri, ventris nomine, dandam. Per calumniam autem in poſſeſſione fuiſſe videtur, quæ ſciens prudenſq; ſe prægnantem non eſſe, voluit in poſſeſſionem venire. Sed de legitimis nuptijs, & quæ eas conſequuntur, deque ijs actionibus, quę ex cauſa matrimoniorum ac nuptiarum exiſtunt, hactenus. Ná quantum quidem ad concubinatum attinet, eſt is, extra legis pœná: quia ſcilicet per legem nomen aſſumpſit, quemadmodum & in Moſaicis ac Solonis legibus videmus. ſed tamen non eſt huiuſmodi, vt cum legittimis coniunctionibus computari poſſit. Qua quidem cauſa factum eſt, in legibus pontificalibus, vt in totum ſit interdictus, ſicuti & Platonicis, ne videlicet illegittimis potius, quàm legittimis prolibus, ciuitas impleatur. Poteſt autem in concubinatu iure ciuili eſſe, tam liberta aliená, quá propria, & ingenua, maxime, quæ obſcuro loco nata eſt, nulla habita ætatis ratione, niſi minor duodecim annis ſit. Oportetque concubinam ex ſola animi deſtinatione æſtimari.

SI MVLIER VĘTRIS NOMINE IN POSSESSIONE CALVMNIÆ CAVSA ESSE DICATVR.

DE TV-

DE TVTELIS.

QVONIAM hactenus expoſitum eſt de nuptijs:& ijs actionibus,quę poſt diſſolutas nuptias,exoriuntur,tã circa res, quàm circa exhibitionem liberorum:ordinarium eſt,vt quomodo mortuis parentibus liberis eorum prouideri debeat,& quæ inde naſcantur actiones,exponamus. Et quidem cum permagnum in Republica regenda momentum, poſitum ſit, quemadmodum author eſt Plato,& in Cyri pedia Xenophon, in informatione inſtitutioneq; iuuentutis,cumq; is qui per ætatem ſe defendere ac regere nequit,in aliena tutela vel cura morari debeat:modis omnibus procurandum fuit, vt magiſtratus & legum cuſtodes,quaſi alteri orphanorum parentes primis non peiores, conſtituerentur. Nam ob id bulla aurea,inquit Feſtus,inſigne erat puerorum prætextatorum,quæ dependebat eis à pectore, vt ſignificaretur eam ætatem,alterius regendam conſilio, nam dicta eſt bulla à Græco ſermone βουλὴ,quod conſilium dicitur Latine. Sed ſunt duo genera hominum, quæ ijs qui parentibus orbi ſunt, adhibentur. Qui pupillis intra pubertatis annos conſtitutis dantur: & perſonis magis quàm rebus præponuntur,tutores vocantur:qui puberibus,nondum ad viceſimumquintum annum perductis,curatores. Sed eſt nobis de vtriſque permiſte dicendum. Et primo quidem,quid tutela,& quotuplex ſit,quomodòue conſtituatur,expediemus:poſt deinde verò,de adminiſtratione,authoritate, & depoſitione ac fine tutelæ: tertio denique de actionibus,quæ poſt depoſitam tutelam competunt. Tutela eſt (vt Seruius definit) vis ac poteſtas in capite libero,ad tuendum eum,qui propter ætatem ſuam,ſponte ſe defendere nequit, iure ciuili data ac permiſſa. Tutores autem ſunt qui eam vim ac poteſtatem habent,ex qua re ipſi nomen acceperunt. Itaque appellantur tutores, DE TVTELIS.

quaſi tuitores atque defenſores, ſicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur. Nec eſt verò mirandum, quod ſub vi & poteſtate potius, quàm ſub iure ponatur tutela: quoniam obtinet inſtar muneris publici, quod vtique in exercitio magis & authoritate, quàm in nuda poſſeſſione facultatis conſiſtit. Ac obtinet quidem hoc in rebus priuatis, vt qui ſeruitutem aliquam aut actionem obligationémue habeat, ius aliquod habere dicatur, quod quidem inuitis aduerſarijs, non ipſe per ſe, ſed per iudicem perſequitur: ſed in publicis functionibus ſecus acceptum eſt, videlicet, vt qui eas teneat, non ius aliquod perſequendi, ſed vim ac poteſtatem ſua Marte cogendi ac exequendi, aduerſum etiam inuitum, obtineat. Diuiditur autem omnis tutela in teſtamentariam, legittimam & datiuam: nam quòd tutorum alij quoq; honorarij ſunt, qui quaſi obſeruatores actus aliorum conſtituuntur, alij qui onus adminiſtrationis ſubeunt: id non tam ad ſpecies, quàm ad gradus tutorum pertinet. Quemadmodum nec illud quoque tanti momenti eſt, vt aliquem in diuiſione locum teneat, quod nonnulli reperiuntur tutores, quos neſcias vtrum ex teſtamento patris, an ex decreto Prætoris authoritatem accepiſſe dixeris, quorum meminit Papinianus de teſtamentaria tutela cap. 27.

DE TESTAMĒTARIA TVTELA.

Sed ad rem. Teſtamētarij tutores ſunt, quos parentes liberis ſuis, ſiue maſculini, ſiue fœminini ſexus (ſi modo in poteſtate ſint) teſtamento dant. Et dicuntur quidem hij veteribus quoque legittimi, & datiui, quemadmodum eſt apud Vlpianum. Legittimi quidem, quia confirmantur lege duodecim tabularum, his verbis: Vti legaſſit ſuper pecunia tuteláue ſuæ rei: ita ius eſto. Datiui verò, quia non per legem & magiſtratum, ſed per hominis voluntatem fiunt tutores. Teſtamento tutores dari poſſunt hij, cum quibus teſtamenti faciendi ius eſt, præter Latinum Iunianum. Nam Latinus habet quidem teſtamenti factionem, ſed tamen tutor dari non poteſt, id enim lex Iunia prohibet. Priuilegium quod huic

generi

generi tutorum irrogatur eſt: Primum vt non ſint cogendi ſatiſdare rem ſaluam fore. Deinde, vt quamdiu teſtamentaria ſperatur, legittima ceſſet. Planè quia nonnunquam contingit, vt is qui teſtamento datus tutor eſt, vel curator, non rectè ſecundum ſolẽnem legum obſeruationem datus videatur: ſępenumerò neceſſarium eſt, vt Præſidis vel Prætoris confirmatio requiratur. Nam ſi qua talis fortaſſe perſona tutorem dederit teſtamento, quæ dare non poteſt, veluti mater, aut patronus, aut extraneus quis: tunc id quod deeſt, authoritate conſulari ſuppleri debet. Et quia curator teſtamento neque à patre rectè datur, receptum eſt, vt datus ab eo qui pręeſt confirmetur. Præterea mulier liberis non rectè teſtamento tutorem dat, ſed ſi dederit, decreto Prætoris vel Proconſulis, ex inquiſitione confirmabitur. Item qui à patre tutor ſcriptus eſt, aut non iuſto teſtamento, aut non vt lege præcipiebatur, confirmandus eſt ad tutelam gerendam. Sed ſunt tres ferè ordines ac gradus confirmationis. Nam qui ex minus perfecta datione patris confirmantur, citra vllam inquiſitionem confirmantur, nec ſatiſdant, rem pupilli ſaluam fore. Qui ex matris ordinatione, non ſatiſdant quidem, ſed non niſi ex inquiſitione confirmantur. Qui ex patroni voluntate, ij & ſatiſdant, præſtita cautione, & non ante decernuntur tutores vel curatores, quàm per inquiſitionem idonei fuerint pronunciati. Et ſi quæratur, an ex inquiſitione rectè datus ſit tutor, quatuor hæc conſideranda ſunt, an is dederit, qui dare potuerit: & ille acceperit, cui fuerat dandus: & is ſit datus, cuius dandi facultas erat: & pro tribunali decretum interpoſitũ ſit. Deniq; in confirmando tutore hoc Prætor inquirere debet, an durauerit patris voluntas, quod in facili eſt, ſi proximo mortis tẽpore tutores nõ iure, vel curatores ſcripſerit pater. Nam ſi ante annos, vt ſpacio medio potuerit facultatiũ dati non iure tutoris à patre, fieri diminutio, vel morum ante celata, vel ignorata emerſit improbitas, aut inimicitiæ cũ patre

DE CONFIRMÃDO TVTORE VEL CVRATORE

exarſerunt, vel cum Fiſco aliquem contractũ damnoſum miſcuiſſent: vtilitatem pupillorũ Prætor ſequitur, non ſcripturam teſtamẽti vel codicillorum. Atq; hęc quidem de teſtamentarijs tutoribus. Inteſtato parente mortuo, locus fit legittimis tutelis. Nã legittimæ tutelæ, lege duodecim tabularũ agnatis delatę ſunt, & cũ ſanguineis, item patronis, itẽ ijs qui ad legittimam hęreditatẽ admitti poſſunt: videlicet, vt qui ſperant hæreditatem, ijdem tueantur bona, ne dilapidentur. Et quidẽ inteſtatus videtur, nõ tantũ is qui teſtamentũ nõ fecit, ſed & is qui teſtamẽto ſuis liberis tutores nõ dedit: quantũ enim ad tutelam pertinet, inteſtatus eſt. Idem dicemus, ſi tutor teſtamẽto datus, adhuc filio impubere manente deceſſerit: nã tutela eius ad agnatum reuertitur. Sunt autem agnati, qui per virilis ſexus perſonas, cognatione coniuncti ſunt: quaſi à patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, nepóſue ex eo, item patruus, patrui filius, nepóſue ex eo. Tutela legittima quæ patronis defertur ex lege duodecim tabularum, non quidem ſpecialiter vel nominatim delata eſt, ſed per conſequentias hæreditatum, quæ ex ipſa lege patronis datæ ſunt. Si quis legittimus tutor capite minutus ſit, dicendum eſt deſinere eum eſſe tutorem, & locum eſſe iudicio tutelæ, finita tutela.

DE LEGITTIMIS TVTORIBVS.

DE TVTORIBVS & CVRATORIBVS DATIS AB HIS QVI IVS DANDI HABENT, & QVI ET IN QVIBVS CAVSIS SPECIALITER DARI POSSVNT.

Deficientibus teſtamentarijs & legittimis tutoribus locus fit ijs qui datiui appellantur. Nam lex Attilia iubet mulieribus pupilliſue non habentibus tutores dari à Prętore & maiore parte Tribunorum plebis, quos tutores Attilianos appellamus. Sed quia lex Attilia Romæ tantum locum habet: lege Iulia & Titia proſpectum eſt, vt in prouincia quoq; à præſidibus earũ dentur tutores. Eſtq; ius dandi tutores datum omnibus magiſtratibus municipalibus. Et vbi abſunt ij, qui tutores dare poſſunt: Decuriones dare iubentur, dummodo maior pars conueniat. Pupillo qui tam Romæ quàm in prouincia facultates habet, rerum quæ ſunt Romæ, Prætor: prouincialium, Præſes tutorem dare poteſt. Cauſæ autem quæ locum

cum faciunt huic generi tutorum & curatorum, ſunt multæ ac variæ. Nam cum tutores appellaſſent, quidam autem non adeſſent: diuus Pius reſcripſit, dandum temporarium tutorem, qui tutela fungatur. Præterea ex lege Iulia de maritandis ordinibus, tutor datur à Prætore vrbis ei mulieri virginíue, quam ex hac ipſa lege nubere oportet: ad dotem dandam, dicēdam, promittendámue: ſi legittimum tutorem pupilla non habeat. Sed poſtea Senatus cenſuit, vt etiam in Prouincia quoque, ſimiliter à Præſidibus earum ex eadem cauſa tutores dentur: & quidem non tantum ad dotem dandam, verum etiam augendam, aut mutandam. Adhæc, ſolet etiam tutor vel curator, à Prætore vel Præſide dari, furioſo & furioſæ, & muto & ſurdo, item prodigo, & impuberi denique, ad litem contra tutorem ſuum, & ad hæreditatem adeundam. Poſſunt autem dari omnes qui non prohibentur: nam Prætor ipſe ſe tutorem dare non poteſt, nec eum qui in legatione eſt, aut qui malis moribus ſit præditus, neque enim tam ſpectanda eſt opulentia, inquit Modeſtinus, alicuius, aut dignitas, ad fidem, quàm vita, ac morum probitas ac honeſtas. Illud quæſtionis eſt, qui tutores vel curatores petere debeant, & vbi petantur. Et quidem Diuus Seuerus, Cuſpio Rufino, ſcripſit in hæc verba. Omnem me rationem adhibere ſubueniendi pupillis, cum ad curam publicam pertineat, liquére omnibus volo: & ideo mater, quæ vel non petierit tutores idoneos filijs ſuis, vel prioribus excuſatis reiectiſue, non conſeſtim aliorum nomina ediderit: ius non habeat vendicandorum ſibi bonorum inteſtatorum filiorum. Tantundem obtinet & in libertis, ſcilicet, vt niſi pupillis herilibus tutores petierint, caſtigentur. Quamquam in cæteris cognatis & familiaribus, propriæ cuiuſque voluntati & affectioni hęc res relinquatur. Curatores non ab alijs, ſed ab ipſis adoleſcentibus peti debēt. Atq; hæc quidem de definitione ac diuiſione tutorū. Nunc ſequitur vt de officio eorum, & quomodo tutela finiatur, videamus.

QVI PETANT TVTORES VEL CVRATORES, & VBI PETĀTVR.

DE OF-

DE OFFICIO TVTORVM ET CVRATORVM, ET QVOMODO TVTELA FINIATVR.

DE ADMINISTRATIONE & PERICVLO TVTORVM & CVRATORVM, & DE AGĒTIBVS VEL CŌVENIENDIS VNO VEL PLVRIBVS.

OFFICIVM tutorum & curatorum, cernitur in duobus, quorũ vnum eſt adminiſtrationis, alterũ authoritatis, præſtandæ. In adminiſtratione, primum id Prætori curæ eſt, ne tutela per plures adminiſtretur, quippe & ſi pater nõ deſtinauerit quis gerere debeat, attamen id agitur, vt per vnum adminiſtretur. Sane enim facilius vnus tutor & actiones exercet & excipit, ne per multos tutela ſpargatur: committiturq́; illi adminiſtratio, quem vel teſtator, vel maior pars tutorũ, vel Prætor elegerit. Plane ſi non conſentiãt tutores Prætori, ſed velint oẽs gerere, quia fidem nõ habent electo, nec velint ſuccedanei eſſe alieni periculi: dicendũ eſt Prætorẽ permittere eis omnibus gerere. Itẽ ſi diuidi inter ſe velint tutelã tutores, audiendi ſunt, vt diſtribuatur inter eos adminiſtratio, vel in partes, vel in regiones. Quantum ad ipſam adminiſtrationẽ pertinet, tutoris præcipuum officium eſt, ne indefenſum pupillum relinquat, & circa prouidentiã pupillorũ, dñi loco habeatur. niſi fortè cõſilio alterius, iuſſus ſit adminiſtrare, quo caſu ſiquidem ille contutor ſit, cui & adminiſtratio mãdata eſt: in irritũ deducitur omne id, quod ſine illius conſilio factum eſt: ſin minus, tutori quidẽ, tãq̃ viro bono cõueniet ſalubre conſiliũ eius admittere, ſed ea res eius officiũ non infringit. Etenim in ſubeũda adminiſtratione, primo loco obſeruandũ hoc eſt, vt inuentariũ faciat. Nã tutor, inquit Iulian. qui repertoriũ nõ fecit, quod vulgo inuentariũ appellatur, dolo malo feciſſe videtur: quoniã ante inuentariũ factũ, nihil eũ gerere oportet, niſi id quod nec modicã dilationẽ expectare poſſit. Cõfecto inuentario, confeſtĩ eas res diſtrahere debet, quę tẽpore depereunt, idq́; nõ pręcipiti quidẽ feſtinatione, ſed nõ tñ moratoria cunctatione. Et quo ad pecuniã

inde

inde redactã: ſi ea ſumma corradi queat, vt cõparari ager poſſit, depoſitioni eius ſit locus: ſed ſi tam exigua ſit tutela, vt ex nũmo confecto prędium puero cõparari nõ poſſit, depoſitio ceſſat, niſi fortè ſuſpecti tutores eſſe videantur, quo caſu etiã minores ſummas interdũ deponere oportet. Si poſt depoſitionẽ pecunię, cõparare prędia tutores neglexerint, incipient in vſuras cõueniri, in quinces quidẽ, aut trientes, aut ſi quę alię leuiores in prouincia frequentãtur, cõiter, ſed in eas quę legittimæ dicuntur, ſi eã in vſus ſuos cõuerterit, vel morã depoſitioni fecerit, vel falſo negauerit apud ſe pecuniã eſſe, vel neceſſitatẽ mutuã pecuniã ſub legittimis vſuris accipiẽdi pupillo impoſuerit. Circa debitorũ pupillariũ exactionẽ verba Pauli hęc ſunt. Si tutor cõſtitutus quos inuenerit debitores nõ cõuenerit, ac per hoc minus idonei efficiãtur, vel intra ſex primos menſes pupillares pecunias nõ collocauerit: ipſe in debitã pecuniam, & in vſuras eius pecuniæ, quã non fœnerauerit, cõuenitur. Circa pecuniarũ erogationẽ, cũ tutor, inquit, nõ rebus dũtaxat, ſed etiam moribus pupilli præponatur, inprimis mercedes præceptoribus, nõ quãtas minimas poterit, ſed pro facultate patrimonij, pro dignitate nataliũ, cõſtituet: & alimenta ſeruis libertiſq;, nõnunq̃ exteris, ſi hoc pupillo expediet, præſtabit: ſolẽnia munera, parentibus cognatiſq; mittet: ſed nõ dabit dotẽ ſorori pupilli alio patre natæ, etiamſi aliter ea nubere non poſſit: nam etſi honeſte, ex liberalitate tamen ſit, quæ ſeruanda arbitrio pupilli eſt. Aliud eſt, ſi matri forte aut ſorori pupilli tutor ea quæ ad victũ neceſſaria ſunt, præſtiterit, cum ſemetipſas ſuſtinere non poſſent, nã ratum id habendum eſt. Nec enim eadem eſt cauſa eius quod in rem impenditur, & quod muneris legatorúmue nomine erogatur. Poſt pubertatem pupilli, ſacris conſtitutionibus ordinatum eſt, vt tutor teneatur pupillum admonere, vt ſibi curatores petat, quaſi connexum hoc ſit tutelæ officio. Iam verò de tutorum & curatorum diligentia, eadem ab ijs diligentia exigenda eſt

circa

circa adminiſtrationem rerum pupillariũ, quam paterfamilias rebus ſuis,ex bona fide,prębere debet.idque etiamſi pater eos alogiſtas eſſe voluit:nam nemo ius publicũ remittere poteſt, huiuſmodi cautionibus,nec mutare formam antiquitus conſtitutam. Cæterum ſi res pupillaris incurſu latronum pereat, vel argentarius,cui tutor pecuniam dederit, cum fuiſſet celeberrimus,ſolidum reddere non poſſit, nihil eo nomine tutor pręſtare cogitur. De conueniendis vno vel pluribus tutoribus & curatoribus prima regula hæc eſt, vt ſi diuiſa tutela non eſt, omnium periculum commune ſit, in adminiſtratione tutelæ, & in ſolidum vniuerſi teneantur. Altera eſt vt ſi diuiſa tutela ſit,veluti quantitatibus, vel regionibus, vt plerumq; fieri ſolet,&alius vrbica negotia,alius peregrina adminiſtret: tunc non in aliam rem, quàm quiſq; adminiſtrandam accepit,conueniatur. Nam licet omnes tutores ſint, & tutelam gerant: tamen cum quis de ea re,quæ extra ſuam regionem erit, experiri vel ad iudicium vocari cœperit, perinde non tenetur, atque ſi ei adminiſtratio tutelæ permiſſa non eſſet.Quantum enim facit in totum denegata:tantundem valet, ſi in ea re de qua agitur, denegata ſit. Sed quemadmodum is qui non adminiſtrauit teneatur,quæſtionis eſt? Et conſtat, excuſſis prius facultatibus eius qui geſſerit,conueniri honorarium oportere: imputarique ei, cur ſi male eum conuerſari videbat,ſuſpectum non fecerit.

DE AVTHORITATE & CŌSENSV, TVTORVM & CVRATORVM.

De authoritate tutorum & curatorum:authoritatem proprie hoc loci vocamus, conſenſum, quem ſponte ſua, præſens tutor, recte accommodat, contractibus & negotijs pupilli. Dico,ſponte ſua, quoniam,ſi inuitus retentus ſit (inquit Vlpianus)per vim, non valet quod agitur. Neq; enim præſentia corporis ſufficit ad authoritatem, vt ſi ſomno, aut morbo comitiali,occupatus,tacuiſſet.Diciturque non multum intereſſe,abfuerit tutor,cum negotium contraheretur,an præſens ignorauerit,quale eſſet, quod contrahebatur. Dico, recte accommodat,quoniam

nulla

nulla differẽtia eſt, nõ interueniat authoritas tutoris,an perperam adhibeatur. Et dicimus recte interponi authoritatem,cum tutor ſe probare dicit,id quod agitur. Hoc enim eſt,inquit Paulus,authorem fieri.quod tu intellige, ſi ſtatim in ipſo negotio corã fiat:nam poſt tempus, aut per epiſtolam interpoſita eius authoritas,nihil agit.Dico deniq; cõtractibus pupilli : quoniã obligari ex omni cõtractu pupillus, ſine tutoris authoritate nõ poteſt: acquirere autem ſibi ſtipulando,& per traditionem accipiendo,etiam ſine tutoris authoritate poteſt: ſed credendo obligare ſibi non poteſt,quia ſine tutoris authoritate nihil alienare poteſt. Plane tutor honorarius,cui non eſt mandata adminiſtratio, auctorari non poteſt : quemadmodum nec ſuper illo etiam is qui adminiſtrat,recte author fit,quod cum ipſo pupillus contrahit.Prҿterea ſi tutor pupillo nolit author fieri,non debet eum Prætor cogere:primum quia iniquum eſt, ſi non expediat pupillo authoritatem eum præſtare:deinde & ſi expediat,tutelæ iudicio, pupillus hanc iacturam conſequitur. Enimuero nonnunquam contingit, vt etiam de eo pupillus conueniatur,quod non ipſe tutore authore geſſit,ſed per ſe ſolus tutor:quemadmodum etiam per contrarium,ſi tutor pecuniam eius mutuam datam,ipſe ſtipulatus fuerit, vel predia in nomen ſuum emerit, vtilis actio pupillo datur ad rem vendicandam, vel mutuam pecuniam exigendã. Et quidem ſi tutor,qui & cohæres pupillo erat, cum conueniretur fideicommiſſi nomine in ſolidum ipſe cauit, verius eſt, in adultum pupillum , pro parte dandam vtilem actionem. Nam & tutori, qui infantem defendit, ſuccurritur, vt in pupillum iudicati actio detur. Ob dolum malum vel culpam tutoris , vel actoris eius (nam poteſt decreto Prætoris, actor cõſtitui,tutore legittimè impedito) regula eſt, pupillum non poſſe condemnari, niſi forte locupletior ex illius fraude factus ſit, quo caſu, etiam tanti condemnatur, quanti aduerſarius in litem iurauerit, ſi modo rem à tutore ſeruare poſſit.

QVANDO EX FACTO TVTORIS VEL CVRATORIS, MINORES AGERE VEL CONVENIRI POSSVNT.

Atque

Atq; hæc quidē de officio tutorū & curatorū. Abſoluitur autem quis à tutela vel cura, varijs quidem de cauſis, ſed quarum duæ ſunt præcipuæ: prior eſt, ſi quis tāquàm ſuſpectus remoueatur: poſterior, ſi ob iuſtam excuſationem, illo onere liberetur.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS & CVRATORIBVS.

Suſpecti crimen ex lege duodecim tabularum deſcendit. Et datur ius remouendi ſuſpectos tutores, Romę prętoribus, in prouincijs præſidibus earum. Poſſunt autem ſuſpecti fieri, omnes tutores, ſiue teſtamentarij ſint, ſiue non ſint, ſed alterius generis. Poſtulare ſuſpectos poſſunt omnes, etiam mulieres, quæ pietatis neceſſitudine ductę, ad hoc procedunt. Cauſæ, ex quibus ſuſpecti tutores remouentur, ſunt dolus in tutela, non ante, admiſſus. item, ſi inimicus pupillo parentibúſue eius tutor factus ſit, ſi repertorium non fecerit, ſi alimenta pupillo non præſtet, ſi in lata culpa deprehendatur, cum ſimilibus. Nam generaliter, ſi qua iuſta cauſa Prætorem mouerit, cur non debeat in ea tutela verſari: reijcere eum debebit. Nec ad rem pertinet, quod fortaſſis ſatiſdederit, vel ſatiſdare paratus ſit: quoniam expedit pupillo rem ſaluam fore magis, quàm tabulas cautionis habere: quia ſatiſdatio propoſitum tutoris maleuolum non mutat, ſed diutius graſſandi in re familiari facultatē præſtat. Pœna ſuſpecti eſt, vt cum infamia remoueatur à tutela, & ſi plebeius ac humilis ſit, & atrocia facta in tutela admiſerit, vinculis publicis contineri iubeatur: & nonnūquàm ad præfectum vrbis grauiter puniēdus, remittatur. Sed qui ob ſegnitiem, vel ruſticitatē, vel inertiam, vel ſimplicitatē, vel ineptiā, remotus ſit: in hac cauſa eſt, vt integra exiſtimatione tutela vel cura abeat. Sed & ſi quis, ob fraudē non remouerit aliquē, ſed aliū ei adiunxerit: non erit famoſus, quia non eſt abire tutela iuſſus. debetque decreto cauſa remouendi ſignificari, vt appareat de exiſtimatione.

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM & TEMPORIBVS EARVM.

Quæ excuſationem à tutela pariunt, hæc ſunt: Ætas, liberorum & tutelarum numerus, profeſſio, dignitas, inimicitia, fortuna, militia, valetudo, priuilegium, & lis. Ætas, veluti ſi quis ſeptuageſimum

annum

annum exceſſerit. Numerus liberorum ac tutelarum, vt ſi quis vel Romę tres, vel in Italia quatuor, vel in Prouincia quinq; filios vel filias ſuperſtites vel in acie mortuos habeat, aut trium tutelarum curarúmue onere ſit grauatus. Profeſſio, veluti ſi quis Philoſophus, Grammaticus, Sophiſta, Rhetor aut Medic' ſit, vel Athleta ſacris certaminibus coronatus. Dignitas, vt ſi præſes aut magiſtratus quis ſit, aut legationem ſubeat, aut res principis adminiſtret. Inimicitia, vt ſi quis vel inſtrumentis ac libellis interueniētibus, vel conteſtatione facta, (ſolet enim hoc apud Romanos fieri authore Suetonio) inimicitias cum teſtatore exercuerit: fortuna, vt ruſticitas nonnunquàm & paupertas. Nam paupertas dat excuſationem, ſi quis ſe imparem oneri iniuncto poſſit probare. Militia, veluti ſi quis vel militet, vel poſt militiæ tēpus honeſte cōpletum, veteranus factus ſit. Valetudo, vt ſi quis vel furore, vel ſontico morbo, vel egritudine aliqua ſic corripiatur, vt ſuis proprijs rebus ſupereſſe nō poſſit. nā & poſt ſuſceptam tutelam, cæcus, aut mutus, aut ſurdus, aut furioſus, aut valetudinarius, deponere tutelam, poteſt: etiamſi libertus ſit teſtatoris aut pupilli. Priuilegium, vt ſi quis illius corporis vel collegij ſit, cuiuſmodi eſt piſtorum, cui nominatim excuſatio à tutela indulta eſt, itē ſi quis mēſor frumentarius ſit, vel Ilienſis. Nam Ilienſibus & propter inclytam nobilitatem ciuitatis. & propter coniunctionē originis Romanæ, pleniſſima immunitas tributa eſt. Quemadmodum & ijs Iuriſperitis, qui in conſiliū principis aſſumpti, circa latus eius agunt. Lis, vt ſi vel de hæreditate, vel de vniuerſis penè bonis, inter tutorem & pupillum, quæſtio ſuboriatur. Forma aūt proponēdæ excuſationis, eſt, non quidem, vt prouocet ab eo, quod tutor datus eſt vel curator, (nam in pauciſſimis differunt cura & tutela) ſed vt intra quinquaginta dies, à tempore ſcientiæ numerandos, vel plures, ſi fortè vltra centeſimum lapidem habitet (tunc enim in ſingulos dies vicena milia paſſuum numerantur) veniat, & cauſam excuſationis, vel

coram

coram tribunali viua voce, vel per ſcripturam in hypomnematibus, vel libello principi oblato conteſtetur. Et quidem licet excuſatio iure licita ſit & permiſſa: tamen ſi eodem teſtamento, quo quis tutor datus eſt, etiam legati honore ſit affectus, poſt excuſationem impetratam, hanc pœnam ſuſtinet, vt a legato repellatur. quaſi ſcilicet ea fuerit tacite voluntas teſtatoris, vt non, niſi tutelam ſubiret, ad legati adſcripti cõmodum perueniret.

DE ACTIONIBVS RATIONE TVTELÆ COMPETENTIBVS.

QVÆ ratione tutelæ competunt actiones, vel ſpectant perſonas pupillorum, vel rationes, vel bona eorum. Circa perſonas pupillorum, officio iudicis qui tutelę cognoſcit cõgruit, reputationes tutoris non improbas admittere: vt puta, ſi dicat ſe impendiſſe in alimenta pupilli vel diſciplinam. Modus autem, ſiquidem Prætor arbitratus eſt, is ſeruari debet, quem Prætor ſtatuit: nam ſolet Prætor frequentiſſimè adiri, vt conſtituat, vbi filij vel morentur, vel alantur. In qua re, ſolet ex perſona, & ex tempore, & ex conditione, & item ex modo patrimonij, ac ætate ſtatuere, vbi potius, & quomodo pupillus alendus ſit: videlicet, vt non vniuerſum redditum patrimonij in alimenta decernat, ſed ſemper ſic, vt aliquid ex redditu ſuperſit. Si verò Prætor non eſt aditus: pro modo facultatum pupilli, debet arbitrio iudicis æſtimari. Nec enim permittendũ eſt tutori, tantũ reputare, quantum dedit, ſi plus ęquo dederit. De rationibus res agitur cum ipſo tutore, aut curatore, vel cum protutore procuratoréue: vel cum falſo tutore aut curatore: vel cũ fideiuſſoribus, nominatoribus & hæredibus eorum, vel cum ipſis magiſtratibus. Inter pupillum & tutorem duplex eſt actio prodita: directa vna, quę pupillo competit, & contraria altera, quę tuto

VBI PVPILLVS EDVCARI VEL MORARI DEBEAT, & DE ALIMENTIS PRÆSTANDIS.

to

tori datur. Quæ pupillo competit, vel tutelæ dicitur, vel de rationibus diſtrahendis. Tutelæ eſt, per quam actus ſui rationem reddere compellitur tutor, in omnibus quę fecit, cum facere non deberet: & item in ijs quæ non fecit, idque præſtando dolum & culpam, & quantam in ſuis rebus diligentiam. Nec poteſt verò exerceri hæc actio, niſi finita demum tutela: nam abſurdum eſt, à tutore adminiſtrationis rationem negociorum pupilli expoſci, in qua adhuc perſeuerat. De rationibus diſtrahendis actio eſt, quæ aduerſum eum competit, qui in tutela gerenda, rem ex bonis pupilli abſtulit. Cuius quidem actionis euentus is eſt, vt in duplum fiat condemnatio, cùm actio tutelæ tantummodo ſit ſimpli. Vtraquè actio vtiliter exercetur per adoleſcentem contra curatorem ſuum. Quanquam cum furioſi curatore, non tutelæ, ſed negotiorum geſtorum actio eſt.

DE TVTELÆ ET RATIONIBVS DISTRAHENDIS, & VTILI CVRATIONIS CAVSA ACTIONE.

Quæ tutori tribuitur actio contraria, ideo in vſum à Prætore inducta eſt, vt facilius tutores ad adminiſtrationem accederent, ſcientes pupillum quoque ſibi obligatum fore ex ſua adminiſtratione. Quanquam enim ſine tutoris authoritate, pupilli non obligentur, nec in rem ſuam tutor obligare pupillum poſſit: attamen receptum eſt, vt tutori ſuo pupillus ſine tutoris authoritate, ciuiliter obligetur, ex adminiſtratione ſcilicet. Etenim prouocandi fuerunt tutores, vt promptius de ſuo aliquid pupillis impendant, dum ſciunt ſe recepturos id quod impenderint.

DE CONTRARIA TVTELÆ, ET VTILI ACTIONE.

Protutelæ actionem neceſſario Prætor propoſuit. Nam quia plerumq; incertum eſt, vtrum quis tutor, an verò quaſi tutor pro tutore adminiſtrauerit tutelam: idcirco in vtrumque caſum actionem ſcripſit, vt ſiue tutor ſit, ſiue non ſit, qui geſſit, actione tamen teneretur. Pro tutore autem negotia gerit, qui munere tutoris fungitur, in re impuberis, ſiue ſe putat tutorem, ſiue ſcit non eſſe, fingit tamen eſſe. Cum eo, qui pro tutore negotia geſſit, etiam ante pubertatem agi poſſe tutelæ, nulla dubitatio eſt, quia tutor nō eſt. De eo quod falſo tutore authore geſtum eſt, ideo

DE EO QVI PRO TVTORE PROVE CVRATORE NEGOTIA GESSIT.

edictum propoſitum eſt, ne contrahentes decipiantur, dum falſus tutor adhibetur. Verba autem Prætoris hæc
» ſunt: Quod eo authore, qui tutor non fuerit, geſtum e-
» rit, ſi id actor ignorauit, dabo in integrum reſtitutionem.
» In eum qui cùm tutor non eſſet, dolo malo author factus
» eſſe dicetur, iudicium dabo, vt q̃ti ea res erit, in tantam
» pecuniam condemnetur. De fideiuſſoribus, hęredibus, & nominatorib⁹ tutorum: Fideiuſſores à tutoribus nominati, ſi præſentes fuerunt, & non contradixerunt, & nomina ſua referri in acta publica paſſi ſunt, æquum eſt perinde teneri, atq; ſi iure legittimo ſtipulatio interpoſita fuiſſet. Eadem cauſa videtur affirmatorum, qui ſcilicet, cum idoneos eſſe tutores affirmauerint, fideiuſſorum vicem ſuſtinent. Hæres tutoris, quanuis is tutor non eſt, tamen ea quæ per defunctum inchoata ſunt, per hæredem ſi legittimæ ætatis & maſculus ſit, explicari debent: in quibus dolus eius admitti poteſt. Et quòd penes tutorem fuit, hæres quoq; eius reddere debet. Nominatores tutorum appellamus eos, qui nomina eorum exhibent magiſtratui, qui ad capeſſendam tutelam idonei videntur, quos tanquam affirmatores teneri, dubium nō eſt. De magiſtratibus conueniendis, & eorum hæredibus, ſi fortaſſe nec ipſi tutores, nec eorū fideiuſſores ſoluendo ſint, ſic ait Vlpianus: In ordinem ſubſidiaria actio nō dabitur, ſed in magiſtratus, qui vel omnino tutorem non dederunt, vel non idoneum, vel ſine ſatiſdatione. Cęterùm neq; Prętor, neq; quis alius cui tutoris dādi ius eſt, hac actione tenebitur. Et ideo ſi Pręſes prouincię, nominib⁹ ab alio acceptis, ad magiſtrat⁹ municipales remiſerit, vt ſe de nominibus inſtruant, & perinde inſtructus dederit, certum eſt magiſtratus teneri, quaſi dolo vel lata culpa verſati ſint. Atq; hæc de rationibus. Iam de bonis eorum qui ſub tutela vel cura ſunt: Imperatoris Seueri oratione, prohibiti ſunt tutores & curatores, prædia ruſtica vel ſuburbana diſtrahere. Quæ oratio in Senatu recitata eſt Theophilo & Clemēte conſulibus, Idibus Iunij, & ſunt

DE FIDEIVSSORIBVS & NOMINATORIBVS, & HÆREDIBVS TVTORV̄ & CVRATORVM.

DE MAGISTRATIBVS CŌVENIĒDIS, & EORVM HÆREDIBVS.

DE REBVS EORV̄, QVI SVB TVTELA VEL CVRA SVNT, NON ALIENĀDIS VEL SVPPONENDIS.

& ſunt verba eius huiuſmodi: Prętere,patres conſcri- «
pti interdicant tutoribus & curatoribus,ne prędia ruſti «
ca vel ſuburbana diſtrahant, niſi vt id fieret,parentes te- «
ſtamento vel codicillis cauerint. Quod ſi fortè æs alie- «
num tantum erit, vt ex rebus cęteris non poſſit exolui: «
tunc Prætor vrbanus vir clariſſimus adeatur,qui pro ſua «
religione æſtimet, quæ potiſſimum alienari obligaríue «
debeant,manente pupillo actione,ſi poſtea potuerit pro- «
bari obreptum eſſe Prętori. Si communis res erit,& ſo «
cius ad diuiſionem prouocet,aut ſi creditor,qui pignori «
agrũ à parente pupilli acceperit,ius exequetur,nihil no- «
uandum cenſeo. Sed de tutoribus & curatoribus impuberum & adoleſcentum, hactenus. Quoniam autẽ nonnunquam accidit,vt alijs quibuſdam perſonis,extra minores,curatores dentur: non erit alienum, ſi & de illis paucula quædam referamus, videlicet,vt ne quid omnino omittatur, quod ad curatores pertinere,videri poſſit. Qui ergo præter minores curatores accipiunt, hij ſunt: Prodigi,furioſi, hæreditates iacentes, bona debitorum,& luxurioſi. De prodigis & furioſis ſic ait Vlpianus: Lege duodecim tabularum prodigo interdicitur bonorum ſuorum adminiſtratio.Quod moribus quidem ab initio introductum eſt. Sed ſolent Prætores vel præſides,ſi talem hominem inuenerint, qui neque tempus, neque finem expenſarum habet: ſed bona ſua dilacerando & diſſipãdo profundit (nam inde dicitur prodigus, vnde & prodiguæ hoſtiæ dictę ſunt,quæ conſumuntur)curatorem ei dare exemplo furioſi, de quo lex duodecim tabularum habet: Si furioſus exiſtat,in eo pecuniaq; eíus,agnatorum gentiliumq; poteſtas eſt. Et tamdiu erunt ambo in curatione,quamdiu vel furioſus ſanitatem, vt & Plato eleganter tractat in ſuis legibus, vel ille ſanos mores receperit. Quod ſi euenerit,ipſo iure deſinunt eſſe in poteſtate curatorum. De hæreditatibus iacentibus idem Vlpianus: Cum deliberant hæredes inſtituti adire,bonis à Prętore curator datur. Quemadmo-

DE CVRATORIBVS, FVRIOSO & ALIIS EXTRA MINORES DANDIS.

dũ & bonorũ ventris nomine curator quoq; dari ſolet. De bonis obæratorum Caius: Curator ex Senatuſconſulto conſtituitur, cum clara perſona, vel Senatoris, vel vxoris eius in ea cauſa ſit, vt eius bona venire debeár, videlicet vt honeſtius ex bonis eius, quantum poteſt, creditoribus ſoluatur. De luxurioſis Paulus: Mulieri quæ luxurioſe viuit, bonis interdici poteſt.

IOACHI-

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI,

AD PANDECTAS IVRIS CIVILIS,

LIBER SEXTVS.

ABSOLVTIS ijs, quæ ad iudicia, res creditas,& dotes ac tutelas pertinent,ordinariũ eſt, vt de vltimis morientium voluntatibus exponendum ac tractandum videatur. Nam cum omnes ciuiles actiones , vel ex cauſis inter viuos contractis oriantur , quæ tum iudiciorum ſunt, tum rerũ, tum perſonarum,vt dictũ eſt,vel ex iudicijs & elogijs eorum qui ſuprema ſua ordinarunt: conſentaneum eſt, vt quoniam de prioribus expoſitum eſt, de poſterioribus quoq; perpurgetur. Sed non fuit apud omnes ſemper gentes licitum,teſtamenta condere. Nam apud Athenienſes,ante Solonem, non licebat alij per vltimã voluntatem,bona ſua relinquere , quàm cui lege inteſtati & familiæ deberentur. Primus autem Solon(cuius veſtigijs Plato aliqua ex parte inſtitit)volens amicitiam propinquitati,& gratiam neceſſitati pręferre,lege lata cauit,vt ni filij ſupereſſent,cuiuſq; voluntati relinqueretur,hæredẽ illum,quem vellet,nuncupare. Hanc legem imitati Romani,in lege duodecim ita poſuerũt. Vti quiſq; legaſſit ſuper pecunia tuteláue ſuæ rei,ita ius eſto. Quanq̃ tamen illud inficias ire non poſſumus,quin apud priſcos Romanos hęc diſtinctio bonorum fuerit,vt alia dicerentur eſſe in hæreditate ac bonis,alia in pecunia tuteláue,In hęreditate ac bonis,

quæ

quæ hæredem ſequerentur,& ab eo hæredia vocarentur. Varro. Quantũ attinet ad antiquos noſtros,ante bellum Punicum pendebãt bina iugera,quot à Romulo primum diuiſa ferebantur viritim, quæ quod hæredem ſequerentur, Hæredium appellarunt. Vnde etiam nonnullis monumẽtis inſcribi ſolet: ET HÆREDEM SEQVITVR. In pecunia tuteláue,quæ quis vel à parentibus non accepta,ſuo labore quæſiuiſſet, vel cõmunis tantum vſus gratia,in ſuppellectili haberet. A quo quidem factum eſt, vt & hodie apud nonnullos duo genera hęredũm inueniantur,quorum alij iure,vel teſtamenti,vel ſanguinis,hæredes fiunt mobilium,quæſitorum, & nominum, qui à tutela bonorum quam ſubeunt , adminiſtratores tantum dicũtur:alij,iure familiæ illas res capiũt,immobiles,quę à ſuis maioribus , iure ſucceſſionis ad defunctũ ſunt profectæ.Et quidem vt intelligatur, quàm ſollicitè apud veteres fuerit deliberatum,vtrum cuiquàm permittendum ſit, quid de bonis ſuis poſt mortem ſuam fieri velit,teſtamento ordinare , nec ne:non abs re viſum eſt , Platonis verba hic ſubiungere , quæ quia vniuerſam ferme rationem ſucceſſionis continent , in multis alijs vſui eſſe poſſunt. Dicunt igitur ferme hunc in modum. Iam igitur de pactis quę maxima homines inter ſe tractant , præterquam de orbis atque tutoribus, fere iam dictum eſt : de quibus nunc neceſſario eſt dicendum. Horum omnium initium eſt,eorum quidem qui mortui ſunt, vt libuit,teſtandi cupiditas:eorum verò qui nihil teſtati ſunt, fortuna. Ob id autem neceſſario eſt dicendum ô Clinia dixi, quoniam huius rei difficultatem cõſiderabam.Nec enim poſſibile eſt abſque ordine id relinquere. Nam multa ſinguli diuerſaque , & inter ſe ac legibus & viuentium moribus, maioribus ſuis contraria propere teſtabuntur , ſi quis ſtatuet , quodcunque teſtamentum in fine vitæ conditum fuerit , id omnino fore inuiolatum . Stulta enim & abiectaquadam moroſitate ferme omnes premuntur, quando morituros ſe iam arbitrantur. CLIN. Quomo-

Quomodo id ais hoſpes? ATHEN. Difficilis quædam res eſt ô Clinia, homo iam moriturus, hiſque verbis frequentiſſime vtitur, quæ legumlatores terrent atque fatigant. CLIN. Quomodo iſtud? ATHE. Nempe cum velit ſuorum omnium eſſe dominus, hęc ſolet, & quidem cum ira dicere: CLIN. Quænam? ATHE. Graue inquit eſt nimium ô dij, ſi mea mihi non licebit cuicunque volo relinquere: & alijs plura, alijs pauciora, provt erga me boni maliúe liquido inuẽti ſunt, tum in morbo, tũ in ſenio, tum in alijs fortunis méis ſufficienter comprobati. CLIN. An non recte hoſpes tibi loqui videntur? ATHE. Priſci legumlatores, ô Clinia, molles fuiſſe mihi videntur: & ad minimum quid humanarum rerum in ferendis legibus reſpexiſſe. CLIN. Quonam pacto? ATHE. Illis morituri hominis verbis ô optime vir commoti, legem illam ſcripſerunt, per quam licet cuiq;, vtcũnq; velit, ſimpliciter ſua diſponere. Ego autem & tu in ciuitate tua morituris, cõmodius reſpondebimus. CLIN. Quomodo? ATHE. O amici, dicemus, ac breui, proculdubio, morituri, difficile vobis eſt res veſtras, atq; etiã voſipſos, ſecundum Delphicum Epigramma, cognoſcere. Ego qui leges condo, nec vos veſtros eſſe arbitror: nec rem familiarem hanc omnem eſſe veſtram, ſed totius veſtri generis præteriti atq; futuri, multoq; magis vniuerſę ciuitatis, & genus omne & diuitias eſſe. Hæc cùm ita ſint, ſi quis aſſentatiunculis in morbo & ſenio vos aggreſſus, præter honeſtum, teſtamentum condere perſuaſerit, nunquam fieri ſpontè concedam, ſed quod ciuitati vuiuerſæ, generiq; conferat conſiderans, ita leges conſcribam, vt ſingulorum commoda, minoris q̃ cunctorũ, vt par eſt, ęſtimẽ. Vos igitur mites atq; beneuoli nobis, ite modo, quò naturæ humanæ vos neceſſitas vocat: nobis autem, reliqua veſtra curæ erunt, qui non alijs magis, q̃ alijs rebus ſtudemus, ſed omnium æque pro viribus curam gerimus. Hæc in procemio ſolamina & viuentium & morientiũ ô Clinia ſint. Lex autem ſit iſta: Qui liberos habet, & te-

ſtamen

ſtamentum conſcribat. Et ſi filiorum aliquis ſupereſt, nulla hęreditate munitus, quem ſecundum legem in coloniã ſperat profectùrum, huic liceat patri de alia pecunia, q̃tũ velit legare, paterna ſorte ſemper excepta, & omnibus quæ ad illam pertinẽt. Quod ſi plures ſint, eis pater quęcunq; vltra ſortẽ ſunt, vt velit, diſtribuat. Ac ſi alicui eorum iam domus eſt, ei pecunias non tribuat. Et ſi filiorũ filiarúmue alicui ſors aliqua in regione poſt censitũ teſtamentum aduenerit, teſtatoris ipſius hæredi relinquatur. Si autem non filios, ſed filias habet, qui teſtatur, cuius filiæ velit virum hæredem ſibi ac filium fore, conſcribet. Et ſi alicuius filius, ſiue naturalis, ſiue adoptiuus, antequã togam virilẽ aſſumat, deceſſerit, has etiam fortunas ſuas teſtator ſignificet, & velit loco illius melioribus auſpicijs filium ſibi fore, declaret. Si quis abſque liberis omnino teſtamentum condit, decimam partem fundi vltra ſortem acquiſiti, leget cuicunq; ciui voluerit. Cętera omnia futuro per adoptionem filio, benignè, ſine querela & ſecundum legem tribuat. Si qui liberi tutoribus indigent, & idem moriens teſtamento tutores quoſcunq; & quotcunque velit conſtituerit, qui tutandi officium ſuſcipere velint, ita fiat ſicut deſcripſerat. Sin verò vel inteſtatus naturę cõceſſerit, vel tutores non cõſcripſerit, qui genere proximi ſunt, duo ex parte patris, duoq; ex parte matris, atque vnus ex mortui amicis, tutelam ſuſcipiant. Quos legum cuſtodes indigentibus pupillis ſtatuere debent. Nã quindecim ipſorum cæteris ſeniores, orphanorum omnium quinquennio curam ſſe habere volumus, vt terni pro dignitate ſingulis curent, & exacto quinquennio, ſimiliter quindecim alios, atque id pro viribus nunquam deficiat. Si quis autem nihil teſtatus deceſſerit, filioſque tutela egentes reliquerit, ijſdem legibus eis prouideatur. Qui verò inopinata fortuna deceſſerit, filiaſque reliquerit, latori legum veniam concedat, ſi ad duo de tribus reſpiciens eius filias collocet: ad propinquitatem videlicet generis, ſortemq́ue ſeruandam. Tertium autem quod paterni

terni officij eſt, vt moribus ciuium diligenter conſideratis, idoneum & ſibi filium, & filiæ ſponſum deligat: id quoniam impoſſibile conſideratu eſt, prætermittat. Lex igitur pro viribus hac de re, huiuſmodi ſit. Si quis inteſtatus mortuus filias reliquerit, frater eius ex patre, aut ex matre, ſi abſq; ſorte ſit, mortui filiam, & ſortem ſuſcipiat. Quod ſi frater non exſtat, eius filius, niſi ætas obſtet, accipiat. Tertius ſororis filius, ſi nullus illorum exſtat. Quartus, patris frater. Quintus, filius eius. Sextus, ſororis paternæ filius. Et ſimiliter per fratres conſobrinoſq;, generis ſemper propinquitate ſeruata, ſi filias reliquit, ita procedatur, vt in eodem genere mares fœminis anteponantur. Conuenientiam verò ætatis ad nuptias & contra, iudex nudos omnino mares, nudas quoq; ad pubem vſq; fœminas conſpiciens, iudicet. At ſi ad fratrum vſq; auorumq; filios, cognatorũ penuria ſit, quemcunq; ciuium ſponte puella cum tutorum conſilio deliget, is ſi voluerit, eam in vxorem atque inſuper hæreditatem accipiat. Quod ſi magna in penuria illorum qui vrbem habitant, aliquem in coloniam miſſum puella hęredem facere ſui patris optauerit, is ſi ex eodem genere fuerit, hæreditatem ſecundum legem adeat: ſin verò ciuis quidem, ſed nõ ex genere ſit, ducat eam ſi voluerit, ſecundum tutorum puellæq; electionem, & hæreditatem, domum reuerſus, adeat. Si quis abſq; liberis omnino maſculis fœminiſq; ex inteſtato deceſſerit, cætera quidem ſecundum ſuperiorem legem agãtur. Mas verò & fœmina ex eodẽ genere tanquam cõſortes deſertam domũ ingrediantur, quibus ſors propriè competat. Prima ſoror: Deinde fratris filia: Sororis filia tertia: Quarta paterna ſoror: Paterni fratris filia quinta: Sexta paternę ſororis filia. Hæc cum illis, vt fas eſt, qui genere proximi ſunt, vitam agent: quemadmodum in ſuperioribus ſanximus. Hactenus Plato. Plutarchus quoque hac ipſa de re tractans, in Solone ſic ait: Illa etiam lex, qua teſtamentis proſpexit, authoritatis plurimum habuit in ciuitate.

Antea enim non licebat aliò deriuare hæreditates, verum pecuniam ſimul & domum in defuncti familia manere oportebat. Solon autem cum permiſiſſet, pro voluntate cuiuſque, ni ſupereſſent filij, hæredem conſtitui, viſus eſt, amicitiam propinquitati, & gratiam neceſſitati pręferre, pecuniaſque poſſeſſionem eſſe habentium ſtatuiſſe. Nō tamē temerè, ac nullo habito reſpectu, huiuſmodi licentiam permiſit, at ſi nō morbo ingraueſcente, aut medicamentorū vi impellente, aut vinculis & cruciatu coactus, aut coniugis ſuaſionibus ac blanditijs eſſet adductus. Hæc Plutarchus. Et quibus quidem coniunctis cum his, quæ Plato prodidit, ſatis intelligitur, nec temerè ac paſſim concedendam eſſe cōdendi teſtamenti facultatem, nec etiam per contrariū omnino denegandam. Qua quidem ratione commoti Romani legumlatores, ſic ſanxiuerunt, vt publica eam authoritate ſtabilierint: & hæredem nuncupare, nihil aliud eſſe exiſtimantes, quàm de capite aliquo ciuis Romani ſtatuere, non niſi conſenſu vniuerſi populi, vt mox dicetur latius, id fieri voluerint. Nunc verò accedamus ad id quod propoſitum eſt.

QVID TESTAMENTVM, QVOTVPLEX ET QVOMODO FIAT.

PRIMVM autem videamus, quid ſit teſtamentū, quotuplex, & quibus modis ordinari debeat. Teſtamentū ex eo appellatur, inquit Iuſtinianus, quod teſtatio mētis ſit, nō quidē quaſi mentis vocabulum ad teſtamentū pertineat, magis quàm ad veſtimentū aut calceamētū: ſed vt intelligatur, ex pluribꝰ teſtationibꝰ, quę qđ teſtibus adhibitis fieri ſoleāt, eo nomine fungūtur, hāc teſtamentariā eiuſmodi eſſe, vt nō cōtractus alicuiꝰ ſit, aut aſſignationis, nūciationiſue noui operis, aut ſimiliū, ſed ſoliꝰ mētis, hoc eſt, volūtatis vltimæ, haud aliter atq; nouationē dictā, ait Cōſultus, quaſi nouā

obliga-

obligationẽ,nõ quidẽ quod exiſtimet obligationis vocabulũ,vllo modo ineſſe nouatiõis verbo:ſed vt nimirũ declaretur,quarũ propriȩ rerũ in iure dicatur fieri nouatio. Definit aũt teſtamentũ Vlpianus,his verbis:Teſtamentũ eſt volũtatis noſtræ iuſta ſentẽtia,de eo quod qs poſt mortem ſuã fieri velit.Ideo autẽ ſentẽtiã volũtatis eſſe dicit, quoniã eorũ quȩ ratione ac intelligẽtia cõtinẽtur,nõ eſt per rerũ naturã vlla diſpoſitio, ſed eorũ tãtum in quibus voluntas dominatur.Ideo iuſtã ſententiã, quõniã cũ publici iuris ſit teſtamẽtũ:vtiq; ſecũdum prȩcepta legũ fieri debet.nã ſic iuſtas nuptias vocamus,quas ciues Romani cõtrahunt,qui ſecundũ prȩcepta legũ coeũnt.Ideo de eo quod quis poſt mortẽ ſuã fieri velit:quia de his quȩ,vt in vita teſtatoris fiant,ordinãtur,nõ poteſt propriȩ dici vltimȩ volũtatis diſpoſitio. Quãq̃ tamẽ per cõtrariũ bene poſſit ſubĩde fieri,vt de eo qđ poſt mortẽ ſuã fieri qs velit nõ teſtamẽto,ſed cõtractu aliquo diſponat: veluti ſi poſt mortẽ ſuã centũ aureos dare promittat,quo caſu nõ ſententia dicitur & volũtas,ſed cõuentio vel pollicitatio.In Enchiridio ſuo,definit idẽ Vlpian. hoc modo:Teſtamentũ eſt mentis noſtræ iuſta cõteſtatio,in id ſolẽniter factũ, vt poſt mortẽ noſtrã valeat. Genera autẽ teſtamẽtorum, ſecũdum veteres ſunt tria:Vnũ quod calatis comitijs vocabatur,& corã vniuerſo populo, qui bis in anno cõuocari ad hoc ac coire ſolebat,fieret.Nã qua ratiõe nefas eſſe putabãt de capite ciuis Romani,q. populi eſt ſtatuere ſine populo,eadẽ incõueniens eſſe iudicabãt,familiã,nomen, ſubſtãtiã,& alia quæ vitȩ hoĩs cõparãtur in aliquẽ trãsferri abſq; ſcitu & cõſenſu totius populi. Alterũ erat quod procinctũ dicitur,qđ quidem ab his fiebat,qui iã procincti eſſent,& ad bellũ exituri. Nã qui rẽ aliquã dubiã & periculoſam aggreditur, ferè tanq̃ moriturus de rebus ſuis diſponere ſolet,quemadmodum apud Homerum videre eſt, in Telemacho, proficiſcente domum à Menelao, vt procos domo pellat. Tertium eſt,quod per æs & libram appellabatur.Nam cum perſȩpe fieret,vt multi ſubitanea

morte, extra tempus comitiorum ac belli decedentes, inteſtati morerentur, valde neceſſarium videbatur, genus aliquod teſtamenti excogitare, quod omni tempore, ac ſine conuocatione populi, nuncupari poſſet. Sed cum directò non concederetur abſque populo de ſucceſſione quidquam agere, ac hæredem propalàm nuncupare: vtiq; opus erat, viam aliquam obliquam excogitare, quæ & priuatim in vſu eſſet, & tantundem, quantum publica teſtatio præſtaret. Quoniam itaq; nulla, nec frequentior, nec magis ſolennis ratio abalienationis reperiebatur, quàm quæ per mancipationē fieret, hoc eſt, per emptionem ac venditionem, quæ non numerata quidem pecunia, & forma publica percuſſa, ſed appenſa, & graui ære fieret: non inconueniens videbatur, ſi eadem ipſa mancipatio, ab alienandis quoq; familijs & hæreditatibus accommodaretur. Et ideo in hac teſtamenti factione, duæ res agebantur, familiæ mancipatio, & nuncupatio teſtamenti. Familię mancipatio, per teſtatorem libripēdem, ac emptorem familiæ, interueniēte nummo vno, ac verbis ſolennibus. Nuncupatio teſtamēti, in hunc modum. Tabulas teſtamenti teſtator tenens, ita dicebat: Hęc vt in his tabulis, ceríſue ſcripta ſunt, ita do, ita lego, ita teſtor: itaq; vos Quirites teſtimonium præbitote: Quę quidem nuncupatio, cum non ſola mancipatione conſtaret, ſed quadam etiam hæredis inſtitutione (nam legandi verbum generale erat veteribus, pro mandare) non poterat omnino ſine populi conſenſu peragi, & ideo adhibebantur quinq; ciues Romani puberes, qui cunctum populum Romanum, qui totidem tribubus diſtinguebatur, referrent. Ac erat quidem his temporibus inter ſcriptum & nuncupatiuum teſtamentum differentia. Nam ſiue calatis comitijs quis teſtaretur, ſiue in procinctu, ſiue per æs & libram, poterat vel palàm hæredem nuncupare ac deſignare: quod quidem de Horatio proditum eſt, qui cum vi morbi oppreſſus, ſcribere non poſſet, palàm nuncupabat hæredem Auguſtum: vel

tabulas

tabulas ſuas populo aut teſtibus oſtendere, quibus vltimã ſuam voluntatem contineri profiteretur. Ac is quidem, qui emptor familiæ dicitur, primis quidem temporibus pro hærede habebatur, ſed cum ea res ſępe occaſioné dediſſet captandæ mortis, poſtea in vſu eſſe cœpit, vt is non tam hęres, quàm executor ac teſtis eſſet eorum, quæ vel propalàm nuncúpata, vel quod tutius erat, tabulis conſignatis compręhenſa eſſent. Atq; hęc quidem de illis generibus teſtamentorum, quę veteribus frequentabantur. Quæ autem hodie conduntur teſtamenta, non tam anxia indigent ſolennium obſeruatione. Nam ſi quis ſine ſcriptis velit ordinare iure ciuili teſtamentum, ſeptem teſtibus adhibitis, & ſua voluntate coram eis nũcupata, ſciat hoc perfectiſſimum teſtamentum iure ciuili, firmumque conſtitutum. Si verò ſolenniter in ſcriptis teſtari velit, ſuperſunt certæ quędam, tam iure pręrorio, quàm ciuili, & cõſtitutionibus principum pręſcriptę formulæ, ſecundum quas teſtari oporteat. Et quidé in omnibus, ſi quęramus an valeat teſtamentum: imprimis animaduertere debemus, an is qui fecit teſtamentum, habuerit teſtamenti factionem: deinde ſi habuerit, requiremus, an ſecũdum regulas iuris ciuilis teſtatus ſit. Qua quidem in re, primũ hoc obſeruamus, an ſolennia cuſtodita ſint. Secundò, an illi inſtituti vel exhęredati ſint, qui ſilentio pręteriri lege prohibentur, ne videlicet his omiſſis corruat teſtamentum. Tertio deniq;, an aliquis omnino hęres inſtitutus ſit, & quo ordine, quáue conditione: nam ſine hęrede, nullum eſt omnino teſtamentũ. Factionem teſtamenti habent omnes, qui non prohibentur condere teſtamentum. Qui verò prohibentur, hi fermè ſunt: Impuberes, hoc eſt minores duodecim vel quatuordecim annis: ſurdi & muti, niſi à Principe hoc impetrauerint: obſides, quibus hoc permiſſum non eſt: hoſtium potiti, deportati, & quibus aqua & igni interdictum ſit, quorum nec illud teſtamentum valet, quod ãnte fecerint, propter publicationem bonorum: filij aut filiæ familiarum, quibus quamuis

QVI TESTAMENTA FACERE POSSVNT, & QVEMADMODVM TESTAMẼTA FIANT.

pater in cuius poteſtate degunt permittat, nihilomagis teſtari licet, hi qui ad ferrum, aut ad beſtias, aut in metallum damnantur, qui libertatem perdunt: item de ſtatu ſuo dubitantes, vel errantes, nam qui incertus eſt de ſtatu ſuo, certam legem teſtamento dicere non poteſt: denique furioſi, prodigi, ob carmen famoſum damnati, & inteſtabiles lege eſſe iuſſi: nam cum lege quis inteſtabilis iubetur eſſe, eo pertinet, ne eius teſtimonium recipiatur, & eo amplius, néue ipſi vel condenti teſtamentum, vel accipienti ex alieno teſtamẽto, dicatur teſtimoniũ. Et quidem hæc verba: TESTAMENTI FACTIONEM NON HABERE, vel contra HABERE, variè accipiuntur. Nam pleniſſimè teſtamẽti factionẽ non habere dicitur is, qui nec teſtamentũ condere poteſt, nec teſtis eſſe in teſtamento, nec ex eo capere, pleniſſimè habere, qui & cõdere poteſt & capere, & teſtis eſſe. reliqui, reſpectu diuerſorum & habere teſtamenti factionẽ dicuntur, & nõ habere. Nam mulier hactenus habet teſtamẽti factionẽ, vt & accipere poſſit ex teſtamento, & condere teſtamentũ, hactenus nõ habet, vt teſtis adhiberi vltimis iudicijs non poſſit: ſerui furioſi, prodigi, quatenus quidem acquirunt ex teſtamẽto, dicuntur habere teſtamenti factionem, ſed in condendis teſtamẽtis, & teſtimonijs ijs dicendis, ſecus acceptum eſt: Filijfamiliarum, & accipiũt rectè ex vltima voluntate, & rectè ad teſtimonium ijs præſtandum vocantur, cæterùm quantũ ad conficiendum teſtamentũ pertinet, negantur habere teſtamenti factionem. Solennia circa confectionem teſtamentorum requiſita, hęc ſunt: Primum, vt vno contextu actionis, hoc eſt, nullum alienũ à teſtamento actum intermiſcendo, quis teſtetur. Deinde vt hæres vel palam nuncupetur, vel ſcribatur. Adhęc, vt ſeptem teſtes, qui quinq; tribus populi Romani, & libripendem, ac emptorem familiæ exhibeant, nominatim ad hoc rogati, teſtamento adhibeantur. Item vt ijdem illi teſtes, tabulas teſtamenti, annulo ſuo ſignent, & proprio chirographo annotent, qui ſint, & cuius teſtamentum ſignauerint. Vltimo

timò, vt nulli alij teſtes vocentur, ꝗ cũ quibus teſtaméti factio ſit. Nam ſunt & nõnulli, cum quibus aliquo modo teſtaméti factio eſt, q tamẽ nõ rectè teſtamétis adhibẽtur, ij ſunt: ſeruus qui iure ciuili pro nullo cõputatur: mulier, quæ nulli officio publico ſupereſſe poteſt: impubes, q in eadẽ cauſa eſt: furioſus, mutus, ſurd⁹, & cui bonis interdictũ eſt, qui vel morbo animi, vel corporis, vel morũ inidonei reperiũtur, hęres inſtitutus, aut is, qui eũ in poteſtate habet, quíue in eius poteſtate eſt, vel eiuſdẽ cũ eo poteſtati ſubditus, ne videlicet quis ſibi teſtimoniũ dicat. Nã quãtũ ad improbũ & inteſtabilẽ pertinet, is quia omnino teſtaméti factionẽ nõ habet, merito nõ recipitur ad teſtimoniũ teſtaméto dicẽdũ. Iã qui ſine vitio, ſilẽtio præteriri nõ poſſunt, ad hoc vt teſtamentũ cõſtet, ſed debẽt vel inſtitui, vel nominatim ac purè exhæredari, ſunt liberi in poteſtate cõmorãtes, & primũ gradũ ſucceſſionis obtinẽtes. Nã inter cætera, inquit Caius, quæ ad ordinãda teſtamẽta neceſſariò deſiderãtur, principale ius eſt, de liberis hęredibus inſtituẽdis vel exhęredãdis, ne pręteritis illis rũpatur teſtamẽtũ. Nãq; filio, qui in poteſtate eſt pręterito, inutile eſt teſtamẽtũ. Ratio aũt, cur hoc ita receptũ eſt, hinc ſumitur, quod etiã viuẽte patre, filius tãꝗ particeps illius, vt eſt apud Terentiũ, habeatur. Verba aũt Pauli ſuper ea re hęc ſunt: In ſuis hęredib⁹ euidẽtius apparet, cõtinuationẽ dominij eò rẽ ꝑducere, vt nulla videatur hæreditas fuiſſe: quaſi olim hi dñi eſſent, q etiã viuo patre quodãmodo dñi exiſtimabãtur. Vñ etiã filiusfamilias appellatur, ſicut paterfamilias: ſola nota hac adiecta, per quã diſtinguitur genitor, ab eo, qui genitus ſit. Itaq; poſt mortẽ patris, nõ hęreditatẽ percipere vidẽtur, ſed magis liberã bonorũ adminiſtrationẽ cõſequũtur. Hac ex cauſa, licet illi nõ ſint hęredes inſtituti, dñi tamẽ ſunt: nec obſtat ꝗ, liceat eos exhęredare, quos & occidere licebat. Pręterea multi, inqt Vlpian⁹, nõ notę cauſa filios exhęredãt, nec vt eis obſint, ſed vt eis cõſulãt, vt puta impuberib⁹, eiſq; fideicõmiſſã hęreditatẽ dãt. Porrò nõ ſolũ iam nati, verũ poſthumi quoq;

DE LIBERIS & POSTHVMIS HÆREDIBVS INSTITVENDIS VEL EXHÆREDANDIS.

liberi,vel hæredes inſtitui debent, vel exhæredari, & in eo par omnium conditio eſt, quod & in filio poſthumo, vt quolibet ex cęteris liberis ſiue fœminini ſexus,ſiue maſculini,præterito,valet quidem teſtamentum, ſed poſtea agnatione poſthumi ſiue poſthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideoq; ſi mulier, ex qua poſthumus aut poſthuma ſperabatur,abortum fecerit,nihil impedimento eſt ſcriptis hæredibus ad hæreditatẽ adeundam. Sed fœminini quidẽ ſexųs perſonę vel nominatim, vel inter cæteros exhæredari ſolebant, dum tamen ſi inter cęteros exhęredarentur, aliquid eis legaretur,ne viderentur prætericæ eſſe per obliuionem. Maſculos verò poſthumos,id eſt filios,& deinceps,placuit non aliter rectè exhæredari,niſi nominatim exhæredarentur:hoc ſcilicet modo: Quicunq; mihi filius genitus fuerit, exhęres eſto. Poſthumorum autem loco ſunt & ij,qui in ſui hęredis locum ſuccedendo, quaſi agnaſcendo fiunt parentibus ſui hęredes:vt ecce, ſi quis filium, & ex eo nepotem neptémue in poteſtate habeat:quia filius gradu pręcedit, is ſolus iura ſui hęredis habet,quãuis nepos quoq; & neptis ex eo,in eadem poteſtate ſint. Sed ſi filius eius viuo eo moriatur,aut qualibet alia ratione exeat de poteſtate eius, incipit nepos neptíſue in eius locum ſuccedere: & eo modo iura ſuorum hęredum, quaſi agnatione nanciſcitur. Ne ergo eo modo rumpatur eius teſtamentum, ſicut ipſum filium,vel hęredem inſtituere,vel nominatim exhæredare debet teſtator,ne non iure faciat teſtamentum: ita & nepotem neptémue ex filio, neceſſe eſt ei, vel hæredem inſtituere,vel exhęredare, ne forte eo viuo filio mortuo ſuccedendo, in locum eius nepos neptíſue, quaſi agnatione rumpat teſtamentum, idque lege Iulia Velleia prouiſum eſt, in qua ſimilis exhæredationis modus ad ſimilitudinem poſthumorum demonſtratur. Verba autem quæ Gallus Aquilius in cõdendis formulis concepit, (nam ſic & Aquilianæ ſtipulationis conceptionem compoſuit, & in formulis condendis multum

tum verſatos fuiſſe veteres conſultos author eſt Cicero) quibus quidem verbis præcaueri poteſt, ne aut poſthumus, aut is qui in locum ſui hæredis adnaſcitur, rumpat teſtamentum: hæc ſunt. Si filius meus, „ viuo me, morietur, tunc ſi quis ex eo mihi nepos, ſiue „ quæ neptis poſt mortem meam in decem menſibus pro- „ ximis quibus filius meus moreretur, natus nata erit, hęredes ſunto. Si quis ex ſuis hæredibus ſuus hæres eſſe de- „ ſierit, liberi eius in locum ſuorum, ſui hæredes ſuccedunto. „ Plane ſi quis aduerſum iſta fecerit & eos quos vel inſtituere, vel exhæredare debuerit, ſilentio præterijſſe inuentus fuerit, inutile ſe teſtamentum conſcripſiſſe, non debet ignorare. Papinianus: Teſtamentum aut non iure factum dicitur, vbi ſolennia iuris defuerunt, aut nullius eſt momenti, cum filius qui fuit in patris poteſtate, præteritus eſt: aut rumpitur alio teſtamento, ex quo hæres exiſtere poterit, vel agnatione ſui hæredis: aut in irritũ conſtituitur, non adita hæreditate. Vlpianus: Irritum quoque fit teſtamentum, quoties ipſi teſtatori aliquid cõtingit: vtputa ſi ciuitatem amittat per ſubitam ſeruitutem ab hoſtibus (verbi gratia) captus, vel ſi maior annis viginti, vęnum ſe dari paſſus ſit, ad actum gerendum preciúmue participandum. Sed & ſi quis fuerit capite damnatus, vel ad beſtias, vel ad gladium, vel ad aliam pœnam quæ vitam adimit, teſtamentum eius irritum fiet: & non tunc cùm conſumptus eſt, ſed cum ſententiam paſſus eſt (nam pœnæ ſeruus efficitur) niſi forte miles fuit ex militari delicto damnatus, nam huic permittitur teſtari, vt diuus Hadrianus reſcripſit, & credo quod iure militari teſtabitur. Euaneſcit etiam teſtamentum, ſi vel deletum, vel inductum à teſtatore fuerit. Vlpianus: Quæ in teſtamento legi poſſunt, ea inconſultò deleta & inducta, nihilominus valent: conſultò, non valent. Id verò quod nõ iuſſu domini ſcriptum, inductum, deletúmue eſt, pro nihilo eſt. Legi autem ſic accipiendum eſt: non intelligi, ſed oculis perſpici, quæ ſcripta ſunt. Cæterum ſi extrinſecus

DE INIVSTO, RVMPTO, IRRITO FACTO TESTAMENTO.

DE HIS QVÆ IN TESTAMẼTO DELENTVR, INDVCVNTVR, VEL INSCRIBVNTVR.

ſecus intelligantur, non videbuntur legi poſſe. Sufficit autem ſi legibilia ſunt inconſultò deleta, ſiue ab ipſo, ſiue ab alio: Sed nolentibus inductum accipiendum eſt, & ſi perducta ſint. Quod igitur incautè factum eſt, pro non facto eſt, ſi legi potuerit. Et ideo ſi nouiſſime (vt ſolet) teſtamento fuerit aſſcriptum: lituras, inductiones ipſe feci: non videbitur referri ad ea, quæ inconſultò contigerunt. Proinde & ſi inconſultò ſuperſcripſerit, induxiſſe ſe, manebunt: & ſi ademerit, non erunt adempta. Sed ſi legi non poſſunt, quæ inconſultò deleta ſunt, dicendum eſt, non deberi, ſed hoc ita demum, ſi ante conſummationem teſtamenti factum eſt. Sed conſultò quidem deleta petentes exceptione repelluntur, inconſultò verò, non repelluntur, ſiue legi poſſunt, ſiue non poſſunt: quoniam & ſi totum teſtamentum non extet, conſtat valere omnia, quæ in eo ſcripta ſunt. Et ſi quidem illud conſcidit teſtator, denegabuntur actiones. Si verò alius, inuito teſtatore, non bene denegabuntur. Et cum hęreditatis portio adempta eſt, vel tota hęreditas, ſi forte ſit ſubſtitutus, ademptio iure facta videbitur, non quaſi adempta (quoniam hęreditas ſemel data, adimi facilè non poteſt) ſed quaſi nec data. Si quis codicillos in teſtamento confirmauerit, & codicillis aliquid adſcripſerit, mox deleuerit, ita vt appareat, an debeatur? Et Pomponius ſcribit codicillos deletos non valere. Atque hæc quidem de his, quos vel inſtituere oportet, vel exhæredare, ad hoc vt teſtamentum, vel non improbum dicatur, vt inquit Aſconius, tanquam contra leges: vel non inofficioſum, tanquàm contra merita: vel non inhumanum, tanquàm contra pietatem. Vltimum quod ad teſtamenta rectè ſcribenda pertinere diximus, eſt hæredis inſtitutio, nam qui teſtatur, inquit Vlpianus, ab hæredis inſtitutione plęrumque debet initium facere teſtamenti. Sed eſt omnis hæres inſtitutus, vel primo, vel ſecundo gradu inſtitutus, idem ſubſtitutus, itē vel purè,

vel

vel ſub conditione denique,vel cum cretione vel ſine, de quibus omnibus dicendum eſt. Circa inſtitutionem, quę primo loco fit,hæc fermè quæruntur. quomodo fiat: qui hæredes fieri ac inſtitui poſſint: quot ſint partes hæreditatis: quæ ſit hæredum differentia. De forma inſtitutionis hæredum, ait Vlpianus his verbis. Qui neque legaturus eſt quid, neque quemquam exhæredaturus, quinque verbis poteſt facere teſtamentum, vt dicat, Lucius Titius mihi hæres eſto. Hęc autem ſcriptura pertinet ad eum, qui non per ſcripturam teſtatur: qui poterit etiam tribus verbis teſtari: vt dicat. Lucius hæres eſto, nam & mihi & Titius, abundant. Si ex fundo fuiſſet aliquis ſolus hæres inſtitutus, valet inſtitutio, detracta fundi mentione. Sin autem ſic ſcribat. Lucius hæres: licet non adiecerit, eſto: credimus plus nuncupatum, minus ſcriptum. & ſi ita: Lucius eſto, tantundem dicimus: ergo & ſi ita. Lucius ſolummodo, Marcellus non inſubtiliter non putat hodie hoc procedere. Diuus autem Pius, cùm quidam portiones inter hæredes diſtribuiſſet ita, ille ex parte tota, ille ex tota: nec adieciſſet, hæres eſto: reſcripſit valere inſtitutionem, quod & Iulianus ſcripſit. Item diuus Pius reſcripſit: Illa vxor mea eſto: inſtitutionem valere, licet deeſſet hæres. Idem Iulianus, illum hæredem eſſe, non putauit valere: quoniam deeſſet aliquid, ſed & ipſa valebit, ſubaudito, iubeo. Hæredes inſtitui poſſunt, inquit Vlpianus, qui teſtamenti factionem cum teſtatore habent. Dedititiorum numero hæres inſtitui non poteſt, quia peregrinus eſt. Cum quo teſtamenti factio non eſt, ſiquidem mortis teſtatoris tempore, vel intra diem cretionis ciuis Romanus ſit,hæres eſſe poteſt. Quod ſi Latinus manſerit, lege Iunia,capere hæreditatem prohibetur.Idē iuris eſt in perſona cœlibis,propter legem Iuliam. Incerta perſona hæres inſtitui non poteſt

DE HÆREDIBVS INSTITVENDIS.

velut

velut hoc modo. Quiſquis primus ad funus meum venerit, hæres eſto: quoniam certum conſilium debet eſſe teſtantis. Nec municipia, nec municipes hæredes inſtitui poſſunt, quoniam incertum corpus eſt, vt neque cernere vniuerſi, neq; pro lubito de hęrede cernere poſſunt, vt hæredes fiant. Senatuſconſulto tamen conceſſum eſt, vt à libertis ſuis hæredes inſtitui poſſint. Sed fidei commiſſa hæreditas, municipibus reſtitui non poteſt: denique hoc Senatuſconſulto proſpectum eſt. Deos hæredes inſtituere nō poſſumus, præter eos quos Senatuſcōſulto, conſtitutionibus principum, inſtituere conceſſum eſt: ſicut Iouem Tarpeium, Apollinem Didymæum, ſicuti Martem in Gallia, Mineruam Melienſem, Herculem Gaditanum, Dianam Epheſiam, matrem deorum, Cybelem eam quæ Smyrnæ colitur, & Cocleſtem Salinéſem Carthaginis. Seruos hæredes inſtituere poſſumus, noſtros cum libertate, alienos ſine libertate, cōmunes cū libertate, vel ſine libertate, Eum ſeruū qui tantū in bonis noſter eſt, nec cum libertate hæredem inſtituere poſſumus, quia Latinitatem conſequitur, quod non proficit ad hęreditatem capiendam. Alienos ſeruos hæredes inſtituere poſſumus, eos tamen quorum cum dominis teſtamenti factionem habemus. Communis ſeruus cum libertate rectè quidem hęres inſtituitur, quaſi proprius, pro parte noſtra: ſine libertate autem quaſi alienus, propter ſocij partem. Proprius ſeruus cum libertate hęres inſtitutus, ſiquidem in eadem cauſa permanſerit, ex teſtamento, liber & hęres fit, id eſt neceſſarius. Quod ſi ab ipſo teſtatore viuente manumiſſus, vel alienatus ſit, ſuo arbitrio, vel iuſſu emptoris, hęreditatē adire poteſt, Sed ſi ſine libertate ſit inſtitutus, omnino non conſtat inſtitutio. Alienus ſeruus hęres inſtitutus, ſiquidem in eadem cauſa permāſerit, iuſſu domini debet hęreditatē adire, Quod ſi viuo teſtatore manumiſſus aut alienatus à domino fuerit, aut ſuo arbitrio, aut iuſſu emptoris, poterit adire hæreditatem. Hactenus Vlpianus in Enchiridio. Partes cuiuſcunque hæredita-

reditatis ſunt duodecim vncię, quę aſſis appellatione cõtinentur. Habent autem & hę partes, propria nomina ab vncia vſque ad aſſem, vtputa hæc: ſeſcunx: ſextans: quadrans: triẽs, quincunx: ſemis: ſeptunx: bes: dodrans: dextans: deunx: as. Non autem vtique ſemper duodecim vncias eſſę oportet. Nam tot vnciæ aſſem efficiunt, quot teſtator voluerit. Et ſi vnum tantum quis ex ſemiſſe (verbi gratia) hæredem ſcripſerit, totus as in ſemiſſe erit. Neque enim idem ex parte teſtatus, & ex parte inteſtatus decedere poteſt, niſi ſit miles: cuius ſola voluntas in teſtando ſpectatur. Et econtrario poteſt quis, in quantaſcunque voluerit plurimas vncias ſuam hæreditatem diuidere. De his pluſcula ſunt apud Varronem libro primo de lingua latina. Differentia hæredum eſt, vt alij ſint neceſſarij, vt ſerui hæredes inſtituti, qui velint nolint coguntur fieri hæredes, videlicet, vt ſi opus ſit, bona hęrilia, ſub nomine potius ſerui hæredis quàm domini defuncti diſtrahantur, alij ſui & neceſſarij, vt ij qui in poteſtate teſtatoris morantur, qui quidem ſui dicũtur, tanquàm proprij & quaſi iam domini: nam hæres, inquit Feſtus, apud antiquos pro domino putabatur, & ſuum dicebant antiqui, pro proprio: ſic enim apud Plautum ſenex, vxorem ſuam alloquitur: Suus vir, vxori ſuæ multam ſalutem: alij denique extranei, quales quidem ſunt omnes extra eos qui poteſtati teſtantis ſubditi ſunt. Etenim antiqui Hæream Marteam, inquit Feſtus, accepta hæreditate colebãt, quæ à nomine appellabatur hæredum, & eſſe vna ex Martis comitibus putabatur. Itẽ euerrator vocatur, qui accepta hæreditate, iure iuſta facere defuncto debet, quod ſi non fecerit, ſeu quid in ea re turbauerit, ſuo capite luit: id nomen ductum à verrendo. Nam exuerrę ſunt purgatio quędam domus, ex qua mortuus ad ſepulturam ferendus eſt, quæ ſit per euerratorem certo genere ſcoparum adhibito, ab extra verrendo dictarum. De ſecunda inſtitutione quæ in caſum deficientium primorum hæredum comparata eſt, ea vel eſt vulgaris, vel pupillaris, quæ quidem

DE VVLGARI ET PVPILLARI SVBSTITVTIONE.

quidem verbis ciuilibus concipiuntur, vel denique fidei-commiſſoria. Vulgaris eſt, quæ & ſimplex dicitur, vt cùm ei qui iã pubes eſt ſubſtituo. veluti: Si Seius hęres nõ erit, Lucius Titius hęres eſto. Atque hęc quidem expirat ſtatim adita hæreditate. Pupillaris eſt, per quam liberis in poteſtate pupillis hæredibus inſtitutis, prouidemus, tam nobis, quàm ipſis: de hærede ſi quid ijs forte contigerit humanum, ante decimum quartum annũ, quo ipſi ſibi proſpicere poſſint de hęrede. veluti: Filius meus mihi hęres eſto, ſi hæres non erit, ſiue hæres erit, & intra pubertatem deceſſerit, tunc Caius Seius hæres mihi eſto. Et hæc quidem euaneſcit pubertate impuberis, niſi forte vel per fideicommiſſum concepta ſit, vel à milite facta. Papinianus. Centurio filijs, ſi intra quintum & vigeſimum annum ætatis, ſine liberis vita deceſſerint, directo ſubſtituit. intra quatuordecim annos etiam propria bona filio ſubſtitutus iure communi capiet, poſt eam autem ętatem, ex priuilegio militum, patris duntaxat, cum fructibus inuentis in hæreditate. Ad huius pupillaris exemplum excogitata eſt alia ſubſtitutio, per quam ei qui furioſus, vel mente captus eſt, ſubſtituitur, in caſum, ſi antequàm ad ſanam mentem reuertatur decedat. Fideicommiſſaria ſiue obliqua ſubſtitutio eſt, quæ non verbis ciuilibus, ſed precarijs concipitur. veluti: rogo te hæres, vt ſi ante vigeſimum annum deceſſeris, vel quandocunque deceſſeris, hæreditatem reſtituas Lutio Titio. Atque hęc quidem ſubſtitutio, non tam proprie ſic dicitur, quàm per ſimilitudinem. Nam quemadmodum liberis pupillis per pupillarem, ita alijs per iſtam proſpicimus. Plane nonnunquàm fit, vt ſub compendio verborũ plures ſubſtitutiones comprehendantur. Nam ſi quis ita dixerit: Si filius meus quandocunque deceſſerit, Caius mihi hæres eſto: hæc verba & vulgarem continent ſubſtitutionem, & pupillarem, & fideicommiſſariam. Præterea hoc iure vtimur, inquit Modeſtinus, ex Diui Marci & Veri

con-

conſtitutione, vt cùm pater impuberi filio in alterum caſum ſubſtituiſſet, in vtrumque caſum ſubſtituiſſe intelligatur: ſiue filius hæres non exiſteret, ſiue exiſteret, & impubes deceſſerit. Quod ius ad tertiũ quoque genus ſubſtitutionis tractum eſſe videtur: nam ſi pater duos filios impuberes hæredes inſtituat, eoſque inuicem ſubſtituat, in vtrumque caſum reciprocam ſubſtitutionem factam videri, Diuus Pius conſtituit. Sed ſi alter pubes, alter impubes, hoc communi verbo, eoſque inuicem ſubſtituo, ſibi fuerint ſubſtituti, in vulgarem tantummodo caſum factam videri ſubſtitutionem Seuerus & Antoninus conſtituit: incongruens enim videbatur, vt in altero duplex eſſet ſubſtitutio, in altero ſola vulgaris. Hoc itaque caſu ſingulis ſeparatim pater ſubſtituere debebit, vt ſi pubes hæres nòn exſtiterit, impubes ei ſubſtituatur: ſi autem impubes hæres exſtiterit, & intra pubertatẽ deceſſerit, pubes frater in portionẽ cohæredis ſubſtituatur; quo caſu in vtrumq; euẽtum ſubſtitutus videtur: nec ſi vulgari modo impuberi quoq; ſubſtituat, voluntatis quæſtionem relinquat, vtrũ de vna vulgari tantummodo ſubſtitutione in vtriuſque ſenſiſſe intelligatur, ita enim in altero vtraque ſubſtitutio intelligitur, ſi voluntas parentis non refragetur, vel certè euitandæ quæſtionis gratia, ſpecialiter in vtrumque caſum impuberi ſubſtituat fratrem, ſiue hæres non erit, ſiue erit, & intra pubertatis annos deceſſerit. Enimuero poteſt quis in teſtamento plures gradus hęredum facere. puta: ſi ille hæres non erit, hæres eſto, & deinceps plures, vt nouiſſimo loco in ſubſidium, vel ſeruum neceſſarium hæredem inſtituat, & vel plures in vnius locum poſſunt ſubſtitui, vel vnus in plurium, vel ſingulis ſinguli, vel inuicem ipſi qui hæredes inſtituti ſunt, vel ſingulis liberis (vel) qui eorum nouiſſimus morietur, hæres ſubſtitui poteſt: ſingulis, ſi neminem eorum inteſtato decedere velit: nouiſſimo, ſi ius legitimarum hæreditatum integrum inter eos cuſtodiri velit.

De

DE CONDITIONIBVS INSTITVTIONVM.

De inſtitutione conditionali, ſciendum eſt, conditiones alias in poteſtatem noſtram conferri, veluti, ſi Titio decem dederis, alias fortuitas eſſe, veluti ſi nauis ex Aſia venerit. Et quidem quod ad filium teſtatoris pertinet, is ſub ea conditione quæ in fortuitum euentum concipitur, non rectè inſtituitur, quemadmodum nec ſub ea quę legibus improbata eſt, quæ totum teſtamentum corrumpit: ſub ea verò quæ in poteſtate eius eſt, rectè inſtituitur: & niſi ei pareat, vel parere paratus ſit, deficitur ſucceſſiõe. Papinianus: Filius qui fuit in poteſtate, ſub cõditione ſcriptus hęres, quam ſenatus aut princeps improbauerit, teſtamentum infirmat patris, ac ſi conditio non eſſet in eius poteſtate. Nam quæ facta lædunt pietatem, exiſtimationem, verecundiam noſtram, & (vt generaliter dixerim) quę contra bonos mores fiunt, nec facere nos poſſe credendum eſt. Idem Papinianus. Si filius ſub conditione hæres erit, & nepotes ex eo ſubſtituentur, cùm non ſufficiat ſub qualibet conditione filium hęredem inſtitui, ſed ita demum teſtamentum ratum eſt, ſi cõditio fuit in filij poteſtate: conſideremus nunquid interſit quę cõditio fuerit adſcripta: vtrum quę moriente filio impleri nõ potuit: veluti, Si Alexandriam ierit filius, hęres eſto: iſque Romę deceſſerit, an verò quę potuit etiam extremo vitæ momento impleri, veluti, Si Titio decem dederit, filius meus hæres eſto: quæ conditio nomine filij per alium impleri poteſt. Nam ſuperior quidem ſpecies conditionis admittit, viuo filio, nepotes ad hæreditatem, qui ſi neminem ſubſtitutum haberet dum moritur, legitimus patri hæres exiſteret. Argumentoque eſt, quod apud Seruium quoque relatum eſt, Quendam enim refert ita hæredem inſtitutum, Si in Capitolium aſcẽderit: quod ſi non aſcendiſſet, legatum ei datum, eumque antequàm aſcenderet, mortem obijſſe: de quo reſpondit Seruius, conditionem morte defeciſſe: ideoque moriente eo, legati diem ceſſiſſe. Altera verò ſpecies conditionis, viuo filio, non admittit nepotes ad hæreditatem: qui ſi

ſub-

ſubſtituti non eſſent, ab inteſtato auo hæredes exiſterẽt, neque enim filius videtur obſtitiſſe, poſt cuius mortem patris teſtamentum deſtituitur, quemadmodum ſi exhæredato eodem filio, nepotes (cùm filius moreretur) hæredes fuiſſent inſtituti. Hæc Papinianus. Si is qui inſtituitur extraneus ſit, quem non tenetur teſtator vel inſtituere, vel exhęredare, poteſt vel ſub ea conditione inſtitutio fieri, quæ in poteſtate eius ſit, quo caſu, ſi ita hæres inſtitutus ſit, Si decem dederit, & accipere nolit cui dare iuſſus ſit, pro impleta conditio habetur: vel ſub ea quæ fortuita eſt, niſi fortaſſe vel impoſſibilis ſit, vel contra bonos mores, vel contra leges, vel ſub iuriſiurandi conditione, quo caſu manente inſtitutione, tollitur & remittitur conditio. Vlpianus. Sub impoſſibili conditione, vel alio modo factam inſtitutionem placet, non vitiari. Paulus. Conditiones, quæ contra bonos mores inſeruntur, remittendæ ſunt: veluti ſi ab hoſtibus patrem ſuum non redemerit, & ſi parentibus ſuis, vel patrono alimẽta non pręſtiterit. Martianus. Conditiones contra edicta Imperatorum, aut contra leges, aut quæ legis vicem obtinent, ſcriptæ, Item quę contra bonos mores, vel deriſoriæ ſunt, aut huiuſmodi, quas Prætores improbauerunt, pro non ſcriptis habentur: & perinde ac ſi conditio hæreditati ſiue legato adiecta non eſſet, hæreditas legatúmue capitur. Vlpianus. Quæ ſub conditione iuriſiurandi relinquũtur, à Prætore reprobantur. Prouidit enim ne is qui ſub iuriſiurandi conditione quid acceperit, aut omittendo conditionem, perderet hæreditatem, legatúmue: aut cogeretur turpiter accipiendo conditionem iurare. Voluit ergo eum cui ſub iuriſiurandi conditione, quid relictum eſt, ita capere, vt capiunt ij, quibus nulla talis iuriſiurandi conditio inſeritur, & rectè. Cum enim faciles ſint nonnulli hominum ad iurandum, contemptu religionis: alij perquàm timidi, metu diuini numinis, vſq; ad ſuperſtitionem, ne vel hi, vel illi aut conſequerentur, aut perderent quod relictum eſt, Prętor conſultiſſimè in-

teruenit. Etenim potuit is, qui voluit factum eſſe quod religionis conditione adſtrinxit, ſub conditione faciendi relinquere. Ita enim homines aut facientes admitterentur, aut non facientes, deficerētur conditione. De hærede cum cretione inſtituto, vel ſine, ſic habet Vlpianus in Enchiridio: Cretio eſt certorum dierum ſpacium, quod datur inſtituto hęredi ad deliberandum, vtrum expediat ei adire hæreditatem, nec ne. velut, Titius hæres eſto, cernitoq; in diebus centum proximis, quibus ſcieris, poteriſque: niſi ita creueris, exhæres eſto. Cernere eſt verba cretionis dicere, ad hunc modum: Cum me Mæuius hęredem inſtituerit, eam hæreditatem adeo cernoque. Sine cretione hęres inſtitutus, ſi conſtituerit, nolle ſe hęredem eſſe, ſtatim excluditur ab hęreditate, & amplius eam adire non poteſt. Cum cretione verò hæres inſtitutus, ſicut cernendo fit hæres, ita non aliter excluditur, quàm ſi intra diem cretionis non creuerit. Ideoque etiam ſi conſtituerit nolle ſe hęredē eſſe, tamē ſi ſuperſint dies cretionis, pœnitētia actus, cernēdo hæres fieri poteſt. Cretio aūt vulgaris, eſt in qua adijciūtur hæc verba: Quibus ſcieris poteriſq;. Continua, in qua non adijciuntur. Ei qui vulgarem cretionē habet, dies illi dati computantur, quibus ignorauit ſe hæredem inſtitutum: aut ſciuit quidem, ſed nō potuit cernere. Etenim quod ad ius præſens attinet, non ſolum teſtator deliberandi concedit ei qui hæres ſcriptus eſt, verum etiam Prętor ipſe: ne videlicet temere in damnum incidat. Ait itaq; in hæc verba: Si tempus ad

DE IVRE DELIBERANDI.

» deliberandum petet, dabo: ſi pupilli pupillęue nomine po
» ſtulabitur tēpus ad deliberandum, an expediat eum hęre
» ditatem retinere, & hoc ei datum ſit, ſi iuſta cauſa eſſe vi
» debitur, bona interea diminui, niſi cauſa cognita boni
» viri arbitratu, vetabo. Atq; hæc quidem, de quatuor his quę in teſtamentis ſolenniter condendis, vt diximus, requiruntur, quę quidem ſolennia, licet omnibus paganis obſeruanda præcipiantur: tamen militibus, tum propter occupationem, tum verò propter fauorem, quo eos Imperato-

peratores amplecti cœperunt, remittuntur. Vlpianus. Militibus liberam teſtamenti factionem, primũ quidem Diuus Iulius Cæſar conceſſit, ſed ea conceſſio temporalis erat: poſtea verò primus Diuus Titus dedit: poſthos Domitianus: & poſtea Diuus Nerua pleniſſimam indulgentiam in milites contulit: eamq̃ue & Traianus ſecutus eſt, & exinde mandatis inſeri cœpit, caput tale. Cum in notitiam meam perlatum ſit, ſubinde teſtamenta à commilitonibus relicta proferri, quæ poſſint in controuerſiam deduci, ſi ad diligentiam legum & obſeruantiam reuocentur: ſecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliſſimoſq̃ue commilitones, ſimplicitati eorum conſulendum exiſtimaui: vt quoquo modo teſtati fuiſſent, rata eſſet illorum voluntas: faciant igitur teſtamenta quomodo volent, faciant quo modo potuerint, ſufficiatq̃ue ad bonorum ſuorum diuiſionem faciendam, nuda voluntas teſtatoris. Milites autem appellantur à mollitia, id eſt, duritia quam pro nobis ſuſtinent, aut à multitudine, aut à malo quod arcere milites ſolent, aut à numero mille hominum: ducitum à Græco verbo, tractum à tagmate: nam Græci mille hominum multitudinem ΤΑΓΜΑ appellant, quaſi milleſimum quemque dictum, vnde & ipſum ducem χιλίαρχον appellant. Exercitus autem nomen ab exercitatione traxit.

QVOMODO AD EFFECTVM TESTAMENTA PERDVCANTVR.

QVONIAM expoſitum eſt, de forma condendi conficiendiq́; teſtamenti: ſupereſt, vt quomodo ad exitum deducantur teſtamenta, videamus. Et quidem id ipſum: partim in eo ſpectatur, vt vel ſubeat hæreditatem is qui ſcriptus eſt, vel repudiet: partim, vt & ijs, quorum intereſt aperiantur tabulæ teſtamenti: partim deniq;, vt qui indignos ſe præſtiterunt accipiendis ijs quę relicta ſunt, repellantur. De acquirenda vel omittenda hæreditate, regula eſt, vt is qui hæres eſt, vel immiſceat ſe hæreditati, ſi ſit ſuus hęres: aut adeat eam, ſi ſit extraneus, vel abſtineat ab hęreditate, ſi ſit ſuus: vel repudiet eam, ſi extraneus. Gerit autem pro hærede, inqut Paulus, qui animo agnoſcit ſucceſſionem, licet nihil attingat hæreditarium. Vnde & ſi domum pignori datam, ſicut hæreditariam retinuit, cuius poſſeſſio qualiſqualis fuit in hæreditate, pro hærede gerere videtur. Idemq́; eſt, & ſi alienam rem, vt hęreditariam poſſediſſet. Vlpianus. Pro hęrede gerere videtur is, qui aliquid facit quaſi hęres. Et generaliter Iulianus ſcribit, eum demum pro hęrede gerere, qui aliquid quaſi hęres gerit. Pro hęrede autem gerere, non tam eſſe facti quàm animi. Nam hoc animo eſſe debet, vt velit hæres eſſe. Cæterùm ſi quid pietatis, ſi quid cuſtodiæ cauſa fecit, ſi quid non quaſi hæres egit, ſed quaſi alio iure dominus, apparet non videri pro hęrede geſſiſſe. Et ideo ſolent teſtari liberi, qui neceſſarij exiſtũt nõ animo hæredis ſe gerere quę gerũt, ſed aut pietatis, aut cuſtodię cauſa, aut pro ſuo: vtputa patrẽ ſepiliuit, vel iuſta ei fecit, ſi animo hęredis, pro hęrede geſſit. enimuero ſi pietatis cauſa hoc fecit, non videtur pro hærede geſſiſſe. Seruos hæreditarios pauit, iumenta hæreditaria aut pauit, aut diſtraxit: ſi hoc vt hæres geſſit, pro hærede: at ſi

DE ADQVIREDA, VEL OMITTENDA HÆREDITATE.

at ſi

at ſi non vt hęres,ſed vt cuſtodiat,aut dũ putauit ſua,aut dũ deliberat,quid fecit,cõſulens,vt ſaluę eſſent res hęreditarię,ſi forte ei nõ placuerit pro hærede gerere,apparet non videri pro hęrede geſſiſſe. Proinde & ſi fundos aut ędes locauit, vel fulſit, vel quid aliud fecit,nõ hoc animo quaſi pro hęrede gereret,ſed & dum ei qui ſubſtitutus eſt, vel ab inteſtato hæres extiturus eſt,proſpicit,aut res tempore perituras diſtraxit,in ea cauſa eſt,vt pro hærede nõ geſſerit,quia non hoc animo fuerit. Recuſari autem hæreditas non tantum verbis, ſed etiam re poteſt, & alio quouis modo,iudicio voluntatis. Vlpianus.Ei qui ſe non immiſcuit hæreditati paternæ,ſiue maior ſit, ſiue minor, non eſt neceſſe Prætorem adire,ſed ſufficit ſe non immiſcuiſſe hæreditati.Et eſt in ſemeſtribus Viuijs, Sotero, & Victorino reſcriptum, non eſſe neceſſe pupillis, in integrum reſtitui, ex auito contractu, quorum pater conſtituerat non agnoſcere hæreditatem,nec quicq̃ amouerat, vel pro hęrede geſſerat. De aperiendis & exhibendis tabulis teſtamenti, verba Vlpiani, Pauli & Caij hęc ſunt. Cùm ab initio aperiendæ ſunt tabulæ, Prętoris id officium eſt,vt cogat ſignatores conuenire,& ſigilla ſua recognoſcere,vel negare ſe ſignaſſe:publicè enim expedit,ſuprema hominum iudicia exitũ habere.Sed ſi maior pars ſignatorum fuerit inuenta,poterit ipſis interuenientibus reſignari teſtamentum & recitari. Sed & ſi quis ex ſignatoribus aberit, mitti debent tabulæ teſtamenti, vbi ipſe ſit,vti agnoſcat: nam reuocari eum agnoſcendi cauſa oneroſum eſt:quippe ſępe cum magna captione à rebus noſtris reuocamur,& ſit iniquum,damnoſum cuique eſſe officium ſuum.Nec ad rẽ pertinet,vnus abſit,an omnes. Et ſi forte omnibus abſentibus,cauſa aliqua aperiri tabulas vrgeat:debet proconſul curare,vt interuenientibus optimæ opinionis viris,aperiantur: & poſt deſcriptum & recognitum factum, ab iiſdem quibus interuenientibus appertæ ſunt, obſignentur, tunc deinde eo mittantur, vbi ipſi ſignatores ſunt, ad inſpicienda ſigilla ſua. Caius: Omni-

TESTAMẼTA QVEMADMODV APERIÃTVR INSPICIANTVR, ET DESCRIBÃTVR.

Omnibus quicunque deſiderant tabulas teſtamenti inſpicere, vel etiam deſcribere: inſpiciendi, de ſcribendique poteſtatem facturum ſe Prætor pollicetur, quod vel ſuo, vel alieno nomine deſideranti tribuere eum manifeſtum eſt. Ratio autem huius edicti manifeſta eſt. Neq; enim ſine iudice tranſigi, neq; apud iudicem exquiri veritas de ijs controuerſijs, quę ex teſtamento proficiſcuntur, aliter poteſt, quam inſpectis cognitiſque verbis teſtamẽti. Si quis ſe neget ſigillum ſuum agnoſcere, non ideo quidem minus aperiuntur tabulæ, ſed aliâs ſuſpectæ fient. Pręterea tabularum teſtamenti inſtrumentum, non eſt vnius hominis, hoc eſt hæredis, ſed vniuerſorum, quibus quid illic adſcriptum eſt: quin potius publicum eſt inſtrumentum. Indignum ſe percipiendis ijs quæ relicta ſunt in teſtamento, præſtat quis, tribus modis. Vno ſi omiſſa cauſa teſtamẽti, ab inteſtato vel alio modo poſſideat hęreditatem. Altero, ſi contra Senatuſconſultum Silanianum & Claudianum faciat. Tertio, ſi defunctũ teſtari coëgerit vel prohibuerit. De his qui cauſam teſtamẽti omittunt, & ab inteſtato adeunt, ſic ait Vlpianus: Prętor voluntates defunctorũ tuetur, & eorũ calliditati occurrit, qui omiſſa cauſa teſtamenti, ab inteſtato hæreditatem partémue eius poſſident, ad hoc, vt eos circumueniant, quibus quid ex iudicio defuncti deberi potuit, ſi non ab inteſtato poſſideretur hæreditas: & in eos actionem pollicetur. Et parui refert, vtrum quis per ſemetipſum, an per alium acquirere potuit hæreditatẽ. Nam quomodocunque potuit, ſi non acquiſierit hæreditatem, in ea cauſa eſt, vt incidat in edictum Prætoris. Vlpianus. Non ſimpliciter autem Prętor pollicitus eſt ſe daturum actionem, ſed cauſa cognita. Nam ſiue inuenerit teſtatorem huius rei authorem eſſe, ipſumque permiſiſſe ab inteſtato ſuccedere: aut ſi qua alia iuſta cauſa omittendi interuenerit: vtique non dabit actionem in eum legatorum. Item ſi inuenerit bona ad aliũ pertinere, non dabit actionem: ſi modo nulla colluſionis ſuſpicio, religionẽ Prętoris inſtruxerit. Si aũt is cui

SI QVIS OMISSA CAVSA TESTAMENTI AB INTESTATO VEL ALIO MODO POSSIDEAT HÆREDITATEM.

is cui auferri hęreditas poteſt, aliquid poſſidebat de hęreditate, & poſſidere deſijt, ſine dolo malo: magis eſt vt deſinat cõueniri. Quod ergo tẽpus ſpectabim⁹, poſſideat, nec ne? Litis cõteſtatę tẽpus ſpectari debet. De ſenatuſcõſulto Silaniano & Claudiano: Vlpianus: Cũ aliter nulla domus tuta eſſe poſſit, niſi periculo capitis ſui dominis cuſtodiã, tam à domeſticis q̃ ab extraneis pręſtare ſerui cogantur: ideo ſenatuſcõſulta introducta ſunt, de publica quęſtione à familia necatorum habẽda. Et ideo, quod ad cauſam teſtamenti pertinens, relictum erit ab eo, qui occiſus eſſe dicetur: id ne quis ſciens dolo malo aperiendum, recitandum, deſcribendũmue curet, edicto cauetur, priuſquàm de eius familia quæſtio ex ſenatuſconſulto habita, ſuppliciumque de noxijs ſumptum fuerit. De eo qui teſtari aliquem vel coẽgerit vel prohibuerit. Vlpian. Qui dum captat hęreditatem legitimam, vel ex teſtamento, prohibuerit teſtamentarium introire, volente eo facere teſtamentum, vel mutare: Diuus Hadrianus conſtituit denegari ei debere actiones, denegatiſque ei actionibus, fiſco locũ fore. Paulus. Si quis dolo malo fecerit, vt teſtes nõ veniãt, & per hoc deficiat facultas teſtamẽti faciẽdi: denegãdę ſunt actiones ei qui dolo fecit, ſiue legitim⁹ hęres ſit, ſiue priore teſtamẽto ſcriptus. Planè virũ, qui nõ per vim, nec dolũ, quo min⁹ vxor cõtra eum mutata volũtate codicillos faceret, interceſſerat, ſed (vt fieri aſſolet) offenſam ægrę mulieris, maritali ſermone placauerat, in crimen non incidiſſe reſpondit Papinianus: nec ei quod teſtamento fuerat datum auferendum. Atque hucuſque de conficiendis, & ad effectum deducendis teſtamentis, dixiſſe ſufficiat, niſi fortaſſe illud quoque pacis admonendum videatur, fieri nonnunquam, vt codicilli teſtamento adijciantur, vel decendente patrefamilias inteſtatò, his ſolis conditis, legata vel fideicommiſſa (nam hæreditates non dantur codicillis) relinquantur. Et certè ante Auguſti tempora, conſtat codicillorum ius in vſu non fuiſſe, ſed primus Lutius Lentulus (ex cuius perſona

DE SENATVSCÕSVLTO SILANIANO, ET CLAVDIANO, QVORVM TESTAMẼTA NE APERIANTVR.

SI QVIS ALIQVEM TESTARI PROHIBVERIT VEL COEGERIT

DE IVRE CODICILLORVM.

etiam

etiam fideicommiſſa eſſe ceperũt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Aphrica, ſcripſit codicillos teſtamento confirmatos, quibus ab Auguſto petijt per fideicommiſſum, vt faceret aliquid. Et cum diuus Auguſtus voluntatem eius impleſſet, deinceps reliqui eius authoritatem ſecuti, fideicommiſſa præſtabant, & filia Lentuli, legata, quæ iure non debebat, ſoluit. Dicitur autem Auguſtus conuocaſſe ſapientes viros, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc authoritas maxima erat: & quęſiſſe, an poſſit recipi hoc, nec abſonans à iuris ratione codicillorum vſus eſſet: & Trebatium ſuaſiſſe Auguſto, quòd diceret vtiliſſimum & neceſſarium hoc ciuibus eſſe, propter magnas & longas peregrinationes, quę apud veteres fuiſſent, vbi ſi quis teſtamentum facere non poſſet, tamen codicillos poſſet. Poſt quæ tempora, cum & Labeo codicillos feciſſet, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur. Conficiuntur codicilli quatuor modis, aut enim in futurum confirmantur, aut in præteritum, aut per fideicommiſſum, teſtamento facto, aut ſine teſtamento. Sed ideo fideicommiſſa dari poſſunt ab inteſtato ſuccedentibus, quoniam creditur paterfamilias ſponte ſua his relinquere legitimã hęreditatem. Codicilli toties valent, quoties quis teſtamentum quoque facere poteſt. Non tamen hoc ita intelligimus, vt exigamus potuiſſe eum eo tempore quo ſcripſit eos codicillos, teſtamentum facere (quid enim ſi ſufficientium teſtium facultatem non habuit?) ſed ſi iure, teſtamenti factionem habuerit. Etenim literæ quibus hæreditas promittitur, vel animi affectus exprimitur, codicillorum vim non obtinent. Si palam, inquit Paulus, hęres nuncupatus ſit, legata autem in tabulas collata fuerint, Iulianus ait, tabulas teſtamenti non intelligi, quibus hæres ſcriptus non eſt: quodque magis codicilli, quàm teſtamentum exiſtimandæ ſint: & hoc puto, rectius dici.

DE LE-

DE LEGATIS.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

ERe eſt, vt poſt hæreditates, quæ teſtamento relinquuntur, de ſingulis quoque rebus, per legatum vel fideicommiſſum, quæ per omnia exequata ſunt, relinquendis, exponamus. Legatum eſt, inquit Vlpianus in Enchiridio, quod legis modo, id eſt, imperatiuè, teſtamento relinquitur. Nam ea quæ precatiuo modo relinquuntur, fideicommiſſa vocantur. Legamus autem quatuor modis, per vindicationem, per damnationem, ſinendi modo, per præceptionem. Per vindicationem his verbis legamus: Do, lego, capito, ſumito, ſiue habeto. Per damnationem his verbis: Hæres meus damnas eſto dare, dato, facito, hæredem meum dare iubeo. Sinendi modo ita: hæres meus damnas eſto, ſinere Lucium Titium ſumere illam rem, ſibiq; habere. Per pręceptionem ſic: Lucius Titius illam rem præcipito. Per vindicationem legari poſſunt res: quæ vtroque tempore ex iure Quiritium teſtatoris fuerunt, mortis, & quando teſtamentum faciebat, pręterquàm ſi pondere, menſura, numero contineantur: in his enim ſatis eſt, ſi vel mortis duntaxat tempore, fuerint ex iure Quiritium. Per damnationẽ omnes res legari poſſunt, etiam quæ non ſunt teſtatoris, dummodo tales ſint, quæ dari poſſunt. Liber homo, aut res populi, aut ſacra, aut religioſa, nec per damnationem legari poteſt, quoniam dari non poteſt. Sinendi modo legari poſſunt res propriæ teſtatoris, & hæredis eius. Per præceptionem legari poſſunt res, quę etiam per vindicationẽ. Si ea res, quæ non fuit, vtroque tempore teſtatoris ex iure Quiritium, per vindicationem legata ſit, licet iure ciuili nõ valeat legatum, tamen Senatuſconſulto Neroniano firmatur: quo cautum eſt, vt quod minus pactis verbis legatum eſt perinde ſit ac ſi optimo iure legatum eſſet.

DE ANNVIS LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

Si in ſingulos annos aliquid alicui legatum ſit, Sabinus (cuius ſen

tentia vera eſt) plura legata eſſe ait, & primi anni purum, ſequentium conditionale. videri enim hanc ineſſe conditionem, Si viuat. & ideo mortuo eo, ad hæredem legatum non tranſire. Si legatum ſit relictum, annua, bima, trima die, (triginta forte) dena per ſingulos debentur annos, licet non fuerit adiectum, æquis penſionibus. Proinde & ſi adiectum fuerit, penſionibus, licet non ſit inſertum, æquis, item & ſi ſcriptum fuerit æquis, licet non ſit adiectum penſionibus, dicendum erit æquas fieri. ſed ſi adiectum ſit penſionibus inæquis, inæquales debebuntur. In ſingulos annos relictum legatum, ſimile eſt vſuifructui, cum morte finiatur. Sane capitis deminutione non finitur, cùm vſusfructus finiatur, & vſusfructus ita legari poteſt: Titio vſumfructũ fundi do lego: & quotieſcunq; capite minutus erit, eundẽ vſumfructum do lego. Illud certè amplius eſt in hoc legato, quod in ingreſſu cuiuſlibet anni, ſi deceſſerit legatarius, eius anni legatũ hęredi ſuo relinquit: quod in vſufructu nõ ita eſt, cum vſuſfructuarius, etiam ſi maturis fructibus, nondum tamen perceptis, deceſſerit: hæredi ſuo eos fructus non relinquit.

DE VSV, & VSVFRVCTV & REDITV, ET HABITATIONE, & OPERIS, PER LEGATVM VEL FIDEICOMMISSVM DATIS.

Vſufructu legato, nihil intereſt, vtrum bonorum quis, an rerum tertiæ partis vſumfructum legauerit. Nam ſi bonorum vſusfructus legabitur, etiam æs alienum ex bonis deducetur: & quod in actionibus erit, computabitur. At ſi certarum rerum vſusfructus legatus erit, non idem obſeruabitur. Et in fructu id eſſe intelligitur, quod ad vſum hominis inductum eſt. Neque enim maturitas naturalis hic ſpectanda eſt, ſed id tempus quo magis colono dominóue eum fructum tollere expedit. Itaque cùm olea immatura plus habeat reditus, quàm ſi matura legatur: non poteſt videri, ſi immatura lecta eſt, in fructu non eſſe. De modo autem relinquendi vſusfructus, ſic ait Modeſtinus: Si alij fundum, alij vſumfructum eiuſdem fundi teſtator legauerit: ſi eo propoſito fecit, vt alius vſumfructum, alius nudam haberet proprietatem: errore labitur. Nam detracto vſufructu, pro-

proprietatem eum legare oportet eo modo: Titio fundum detracto vſufructu lego,vel Seio, eiuſdem fundi vſumfructum hæres dato, quod niſi fecerit, vſusfructus intereos communicabitur: quia interdum plus valet ſcriptura, quàm quod actum ſit. Habitationis legatum, in ſingulos annos, ab initio anni deberi conſtat,ſed ſi ita dicat teſtator:damnas eſto hæres meus, Titium ſinere in illa domo habitare,quoad viuet: vnum videtur eſſe legatum. Si quis ita dixerit, patrimonij mei reditum omnibus annis vxori meæ dari volo: Ariſto reſpondit, ad hæredem vxoris non tranſire. quia aut vſuifructui ſimile eſt, aut huic legato, in annos ſingulos. Item cum ita eſſet legatum: Illi, cum illo habitationem lego, perinde eſt, ac ſi ita, illi & illi legaſſet. De operis relictis Papinianus. Hominis operæ legatæ, capitis deminutione, vel non vtendo, non amittuntur. & quoniam ex operis mercedem legatarius percipere poteſt,etiam operas eius ipſe locare poterit, quas ſi prohibeat hæres capi, tenebitur. Idem eſt, & ſi ſeruus ſe locauerit. Et quia legatarius fructuarius non eſt,ad hæredem ſuum operarum legatum tranſmittit, ſed ſeruo vſucapto legatum perit. Vlpianus: Operæ teſtamento relictæ, quando cedere debeant: vtrum ex quo petit eas legatarius.an ex quo adita hæreditas eſt? & cui pereant dies, quibus æger ſeruus fuerit? Et puto ex die petitionis eas cedere: quare,ſi poſt petitas, æger eſſe ſeruus cœperit: legatario peribunt.

DE SERVITVTE LEGATA.

Seruitus vel legatur principaliter, vel in conſequentiam. Principaliter, veluti ſi per fundum meum vicino iter legem. In conſequentiam, vt ſi is qui duas tabernas habet, ita vt in ſuperiore aliquid in inferiorem inædificatũ ſit, eas ſingulas, ita vt ſunt duobus leget; nam ſeruitutẽ impoſitam videri, omnes conſentiunt.

DE DOTE RELEGATA.

Cum dos relegatur, verũ eſt, id dotis legato ineſſe quod actioni de dote inerat, & ideo ſi inter virum & vxorẽ conueniat, vt morte viri ſoluto matrimonio, filio cõmuni interue-

niente, dos apud mariti hæredem remaneat, & maritus decedens dotem relegauerit: ſtari pacto non debet, ob hoc quòd dos relegata eſt. Et adeo quidem dotis actionem continet dotis prælegatio, vt ſi viuus eam vxori (ſcilicet quibus licet caſibus) ſoluerit, ceſſet legatum. Sed & ſi mancipia fuerint data in dotem non æſtimata, & hæc demortua ſint, dotis legatum in his euaneſcit: ſed etſi dotem promiſerit mulier, neque dederit, & decedens maritus vxori dotem prælegauerit, mulier nihil amplius quàm liberationem habebit. Nam etſi quis ita legauerit: Centum quæ in arca habeo, aut quæ ille apud me depoſuit, ſi nulla ſint, nihil deberi conſtat: quia nulla corpora ſunt. Planè cùm quis vxori ſuæ dotem relegat, fideique commiſſum ab ea relinquit, hoc fideicommiſſum, ex commodo, quod ex relegatione mulier ſenſit, æſtimabitur: & ita Celſus quoque libro vigeſimo Digeſtorum ſcripſit. Quod ſi neceſſariæ fuerunt impenſæ (quæ ipſo iure dotem minuunt) amplius dici poteſt, ſi tanta quantitas dotis, quantam maritus accepit ei relegata ſit, oportere dici, etiam eam quantitatem poſſe fideicommiſſo erogari, quæ ipſo iure dotem minuit, eſſe enim mulierem legatariam, nemo eſt qui dubitet. Sed etſi non dos, ſed pro dote aliquid vxori fuerit legatum: adhuc quaſi dos relegata accipitur. Hoc amplius Iulianus ſcripſit, etſi non fuerit adiectum pro dote eſſe legatum, hoc tamen animo relictum, adhuc eius eſſe conditionis. Vxor igitur, ſi rogetur vel dotem, vel quod in vicem dotis ſibi adſcriptum eſt, reſtituere: non cogetur, niſi eatenus, quatenus diximus, reſtituere: Et ideo hæres inſtituta, rogataque quantitatem hæreditatis reſtituere: id demum reſtituet, quod quantitatem dotis excedit, idque quod ex præſentationis commodo ſentit. Optione vel electione legata: Diuus Pius Cecilio Proculo reſcripſit, eum cui ſeruorum legata ſit electio, tres poſſe eligere, ſed ſi

ſerui

ſerui electio data ſit, vel homo generaliter relictus, verius, vnum tantum à legatario eligi poſſe. Pomponius: Si tibi electio ſerui, & mihi reliqui legati ſint, decernendum eſt à Prætore, niſi intra certum tempus optaueris, petitionem tibi non datũ iri. Et quidem, cum optio duorũ ſeruorũ Titio data ſit, reliqui Mçuio legati ſint: ceſſante primo in electione, reliquorum appellatione omnes ad Mçuium pertinent. Conſumitur autem optio, ſi quis poſt aditam hæreditatem, & omnibus exhibitis ſemel optauerit. Labeo: Apud Aufidium libro primo regularum ſcriptum eſt, cum ita legatum eſt. Veſtimenta quæ volet triclinaria ſumito, ſibiq; habeto, ſi is dixiſſet quæ vellet: deinde antequam ea ſumeret, alia ſe velle dixiſſet, mutare volũtatem eum non poſſe, vt alia ſumeret: quia omne ius legati prima teſtatione qua ſumere ſe dixiſſet, conſumpſit. quoniam res continuo eius ſit, ſimul ac dixerit eam ſe ſumere. DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEGATA.

Vino legato, omne cõtinetur, quod ex vinea natum vinum permanſit. Sed ſi inquit Vlpianus, mulſum ſit factum, vini appellatione non continebitur propriè: niſi fortè paterfamilias etiam de hoc ſenſerit. Certè zythum, quod in quibuſdam prouincijs ex tritico, vel hordeo, vel pane conficitur, non continebitur. Simili modo nec camum, nec ceruiſia continebitur, nec hydromeli. Quid conditum? nec hoc puto, niſi alia mens teſtantis fuit. Oenomeli planè, id eſt, vinum dulciſſimum cõtinebitur: & paſſum, niſi contraria mens ſit: continebitur. Defrutum non continebitur, quod potius conditura loco ſit. Acinaticium planè vino continebitur. Cydoneum, & ſi qua alia ſunt, quæ non ex vinea fiunt, vini appellatione non continebuntur. Item acetum vini appellatione non continebitur. Hæc omnia ita demum vini appellatione non continebuntur, ſi modo vini numero à teſtatore nõ ſunt habita, alioqui Sabinus ſcribit omnia vini appellatione contineri, quæ vini numero paterfamilias habuit, & zythum & camum, cæteraque pro hominum affectione, atque vſu, numero vini habebuntur. Quod ſi totum DE TRITICO, VINO, & OLEO LEGATO

y iij vinum

vinum quod paterfamilias habuit, coacuerit, non extinguitur legatum. Si acetum quis legauerit, non tenebitur legato acetum, quod vini numero teſtator habuit, em bamma autem cõtinebitur: quia aceti numero fuit. Item ſi quis vinum quod habuit, legauit, deinde hoc coacuit: licet poſtea in aceti locum tranſlatum ſit, à patrefamilias, vino legato continebitur: quia id quod teſtamenti facti tempore vinum fuit, demõſtratum eſt, & eſt hoc verum, niſi voluntas aduerſetur. Vino autem paterno legato, id demum legatum videtur, quod teſtator vini numero habuit, non quod pater. Item ſi peculiare vinum legatum ſit, id continebitur, quod ſerui habuerunt. Cur tam diuerſa? Quod paternum vinum iam cœpit in vſu ipſius teſtatoris eſſe: at peculiare, in vſu ſeruorum remanſit. Item ſi vinum vetus ſit legatum, teſtatoris legatum æſtimabitur, id eſt, quot annorum vino pro vetere vtebatur. Quod ſi non appareat, vetus accipietur, quod non eſt nouum: ſiquidem & anni prioris vinum, appellatione veteris continebitur. Nam aliter obſeruantibus, quis finis, aut quod initium veteris vini ſumetur? Pomponius: Vino legato, ea demum vaſa ſequuntur, quæ ita diffuſa ſunt, vt non ad perpetuum vſum referuentur, veluti amphoræ, & cadi. Cùm certum pondus olei, non adiecta qualitate legatur, non ſolet quæri, cuius generis oleo vti ſolitus fuerit teſtator, aut cuius generis oleum iſtius regionis homines in vſu habeant, & ideo liberum eſt hæredi, cuius velit generis oleum legatario ſoluere. Si cui fundum & inſtrumentum eius legare vis, nihil intereſt, quomodo leges, fundum cum inſtrumento, an fundum & inſtrumentum, an fundum inſtructum. Inſtrumenta autem fundi ea eſſe, quæ fructus quærendi, cogendi, conſeruandi gratia, parata ſunt, Sabinus libris ad Vitellium euidenter enumerat. Quærendi, veluti homines qui agros colunt, & qui eos exercent, præpoſitiue ſunt ijs: quorum in numero ſunt villici, & monitores: præterea boues domiti, & pecora ſtercorandi cauſa parata, vaſa,

DE INSTRVCTO VEL INSTRVMENTO LEGATO.

quæ,

quæ vtilia culturæ ſunt, aratra, ligones, ſarculi, falces putatoriæ, bidentes, & ſi qua ſimilia dici poſſunt. Cogendi, quemadmodum torcularia, corbes, falces meſſoriæ, falces fœnariæ, quali vindemiatorij, exceptorijque, in quibus vuæ comportantur. Conſeruandi, qualia ſunt dolia, licet defoſſa non ſint, & cupæ. Quibuſdam in regionibus accedunt inſtrumento, ſi villa cultior eſt, etiam atrienſes, ſcoparij. Si etiã viridaria ſint, topiarij. Si fundus ſaltus paſtioneſque habeat, greges pecorum, paſtores ſaltuarij. De grege ouium ita diſtinguendum eſt, vt ſi ideo comparatus ſit, vt ex eo fructus caperetur, non debeatur: ſi verò ideo, quod non aliter ex ſaltu fructus percipi poterit, contra erit: quia per greges fructus ex ſaltu percipiuntur. Si reditus ex melle conſtat, etiam aluei apeſque continentur. Eadem ratio eſt in auibus, quæ in inſulis maritimis aluntur. Tabernæ cauponiæ inſtrumento legato, etiam inſtitores contineri Neratius exiſtimat. Sed videndum eſt, ne inter inſtrumentum tabernæ, & inſtrumentum cauponiæ ſit diſcrimen: vt tabernæ, non niſi loci inſtrumenta ſint, vt dolia, vaſa, vectiones, ancones, & calices, & trullæ, quæ circa cœnam ſolent traijci: item vrnæ æreæ, & congiaria, ſextaria, & ſimilia. Cauponiæ autem, cum negotiationis nomen ſit, etiam inſtitores. Inſtrumento balneatorio legato, etiam balneatorem contineri Neratius reſpondit. Continetur autem & fornicator. Domo inſtructa legata, reſponſum eſt, ſuppellectilem legatam, non etiam vina: quia domus vinis inſtructa intelligi non poteſt. Vinea & inſtrumento eius legato, inſtrumentum vineæ nullum eſſe Seruius reſpondit, ſed qui eum conſulebat. Cornelium reſpondiſſe, aiebat: Palos, perticas, raſtros, ligones, inſtrumenti vineæ eſſe, quod verius eſt. Pictoris inſtrumento legato, ceræ, colores, ſimiliaq; horum legato cedunt, item peniculi, & cauteria, & conchæ. Inſtrumento piſcatorio legato, conti-

neri Ariſto ait nauſcellas, quæ piſcium capiendorũ cauſa paratæ ſunt: Sed & piſcatores contineri verius eſt. Cùm de lanionis inſtrumento quæritur: ſemota carne, menſas, pondera, ferràmenta, & alia quoque quæ lanian dæ carnis cauſa parata ſunt: item trutinas, cultros, dolabras, inſtrumento relinquimus. In inſtrumento medici, eſſe collíria & emplaſtra, & cætera eius generis, Caſſius ſcribit. Si nauem, inquit Iauolenus, cum inſtrumento emiſti, præſtari tibi debet ſcapha nauis. Paulus. Imo contra, etenim ſcapha nauis, non eſt inſtrumẽtum nauis, etenim mediocritate, non genere ab ea differt: inſtrumentum autem cuiuſque rei neceſſe eſt alterius generis eſſe, atque ea quæque ſit, quod & Pomponio libro ſeptimo epiſtolarum placuit. Planè in omni inſtructo fundo, quod quidem legatum vberius eſt, ſecundum Vlpianum cap. 12. vel fundo, cum inſtrumento legato, optimum eſſe Pedius ait, non propriam verborum ſignificationem ſcrutari, ſed in primis quid teſtator demonſtrare voluerit, deinde in qua præſumptione ſunt, qui in quaque regione commorantur. Præterea dotes id eſt inſtrumenta prædiorum, quę Gręco vocabulo ἐνθῆκαι appellantur, cum non inſtructa legantur, legatario nõ præſtantur.

DE PECVLIO LEGATO.

Si peculium legetur, & ſit in corporibus, puta fundus, vel ædes: ſi quidem nihil ſit, quod ſeruus domino, vel conſeruis liberiſue domini debeat, integra corpora vindicabuntur. Si verò ſit quod domino vel ſupraſcriptis perſonis debeatur: deminui ſingula corpora pro rata debebũt, & ita Iulianus & Celſus putant. Seruo legato cum peculio, & alienato, vel manumiſſo, vel mortuo, legatum etiam peculij extinguitur. Nam quæ acceſſionum locum obtinent, extinguuntur, cum principales res peremptę fuerint. Et ſi ancilla cum ſuis natis legata ſit, etiam mortua ea, vel alienata, vel manumiſſa, nati ad legatarium pertinebunt, quia duo legata ſunt ſeparata. Sed & cum vicarijs ſuis legatus ſit ſeruus, durat vicariorum legatum, etiam mortuo eo, aut alienato aut manumiſſo.

Qui

Qui penum legat, Inquit Vlpianus, quid legato complectatur videamus. Et Quintus Mutius ſcribit, lib. 2. iuris ciuilis, penu legata contineri, quæ eſui potuique ſunt. Idem Sabinus libris ad Vitellium ſcribit. Quæ harum (inquit) patrisfamilias, vxoris liberorumque eius, vel familiæ, quæ circa eos eſſe ſolet: item iumentorum, quæ dominici vſus cauſa parata ſunt. Sed Ariſto notat, etiam quæ eſui potuique non ſunt, contineri legato: vtputa ea, in quibus eſſe ſolemus: oleum forte, garum, muriam, mel, cæteraque his ſimilia. Plane (inquit) ſi penus eſculenta legetur, Labeo libro. 9. poſteriorum ſcribit, nihil eorum cedere: quia non hæc eſſe, ſed per ea ſolemus. Trebatius in melle, contra ſcribit. merito: quia mel eſſe ſolemus. Sed Proculus omnia hæc contineri rectè ſcribit, niſi contraria mẽs teſtatoris appareat. Feſtus Pompeius. Penora dicũtur res neceſſariæ ad victum quotidianum, & locus earum penarius. Suppellectili legata, hæc continentur, quæ ſub definitionem ſuppellectilis veniunt. Suppellex, inqt Pomponius, eſt domeſticum patrisfamilias inſtrumentum, quod neque argento, auróue facto, nec veſti adnumeratur, id eſt, res mobiles, non animales. Labeo ait, originem fuiſſe ſuppellectilis, quòd olim ijs qui in legationem proficiſcerentur, locari ſolerent, quæ ſubpellibus vſui forent. Tubero hoc modo demonſtrare ſuppellectilem tentat, inſtrumentum quoddam patrisfamilias rerum ad cotidianum vſum paratarum, quod in aliam ſpeciem non caderet: vt (verbi gratia) penum, argentum, veſtem, ornamenta, inſtrumenta agri, aut domus. Nec mirum eſt moribus ciuitatis, & vſu rerum, appellationem eius mutatam eſſe. Nam fictili, aut lignea, aut vitrea, aut ærea denique ſuppellectili vtebãtur, nunc ex ebore atque teſtitudine, & argento, iam ex auro etiam atque gemmis ſuppellectili vtuntur. Quare ſpeciem potius rerum, quàm materiam intueri oportet. Alimentis legatis, cibaria, & veſtitus, & habitatio debebitur: quia ſine his ali corpus non poteſt: cætera quæ ad diſciplinam pertinent, legato non

DE PENV LEGATA.

DE SVPPEL LECTILE LEGATA.

DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS.

non continentur. Niſi aliud teſtatorem ſenſiſſe probetur. Enimuero diarijs vel cibarijs relictis, neque habitationem, neque veſtiarium, neque calciarium deberi palam eſt: quoniam de cibo tãtum teſtator ſenſit.

DE AVRO, ARGENTO, MVNDO, ORNAMENTIS, VNGVENTIS, VESTE VEL VESTIMENTIS, ET STATVIS LEGATIS.

Cum aurum vel argentum legatum eſt, quicquid auri argentique relictum ſit, legato continetur, ſiue factum, ſiue infectum. Pecuniam autem ſignatam, placet eo legato non contineri. Mundus mulieris eſt, quo mulier mundior fit, continentur eò, ſpecula, matulæ, vnguenta, vaſa vnguentaria, & ſi qua ſimilia dici poſſunt, veluti lauatio, riſcus. Ornamentorum hæc, vittæ, mitræ, ſemimitræ, calantica, reticula. Poteſtque & mulier eſſe munda, non tamen ornata: & contra, ornata, non tamen commundata. Vnguentis legatis, non tantum ea legata videntur, quibus vngimur voluptatis cauſa, ſed & valetudinis, qualia ſunt commagena, geaucina, crina, roſa, mura. Veſtis an veſtimenta legentur, nihil refert. Veſtimentorum ſunt omnia lania, lineaque, vel ſerica, vel bombicina, quæ induendi, præcingendi, amiciendi, inſternendi, inijciendi, incubandíue cauſa parata ſunt. Et ſunt aut virilia, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria. Si imaginem legatam hæres deraſit, & tabulam ſoluit, poteſt dici actionem ex teſtamẽto durare, quia imaginis legatum non tabulæ fuit.

DE LIBERATIONE LEGATA.

Liberationẽ debitori legari poſſe, iam certum eſt. Sed & ſi chirographum quis decedens debitori ſuo dederit, exceptionem ei competere puto, inquit Vlpian. quaſi pro fideicommiſſo huiuſmodi datione valitura. Iulianus libro quadrageſimo Digeſtorum ſcribit, Si quis decedens chirographum Seij Titio dederit, vt poſt mortem ſuam Seio det: aut ſi conualuiſſet, ſibi redderet: deinde Titius defuncto donatore Seio dederit, & hæres eius putat debitum. Seium doli exceptionem habere. Sed quis huius rei effectus ſit quęſitum eſt. Et ſiquidem mihi liberatio ſit relicta, cùm ſolus ſim debitor, ſiue à me petatur, exceptione vti poſſum: ſiue non petatur, poſſum agere, vt liberer per acceptilationem, Sed & ſi cum alio

alio ſim debitor(puta duo rei fuimus promittendi)& mihi ſoli teſtator conſultum voluit:agendo conſequar,non vt accepto liberer,ne etiã conreus meus liberetur contra teſtatoris voluntatem:ſed pacto liberabor. Sed quid ſi ſocij fuimus? videamus an per acceptilationem debeam liberari?quod magis eſt, alioquin dum à conreo meo petitur,ego inquietor. Et Iulian.lib.32.Digeſtorum ſcribit,ſi quidem ſocij non fuimus,pacto me debere liberari: ſi ſocij, per acceptilationem. Atque hæc quidem de legatis, quemadmodum relinquantur.

DE AMISSIONE, DEMINVTIONE, ET ACQVISITIONE LEGATORVM.

ILLVD ſupereſt, vt quemadmodum, amittantur,deminuãtur, ac acquirantur legata,diſpiciamus. Amittuntur autem, per ademptionem, tranſlationem, dubium ſcripturæ, pœnæ adiectionem, regulam Catonianam: item ſi quid pro non ſcripto habeatur: ſi legatarius indignum ſe reddat honore legati, ſi conditio vel cauſa legati deficiat. Ademptio vel manifeſtè fit,vel tacitè. Manifeſtè, veluti ſi quis ei cui legauit, nõ alij, expreſſis verbis teſtaméti vel codicillorũ adimat,vel ſi inducat id quod ſcriptũ eſt:nam nihil prohibet priorem ſcripturã poſteriorem corrigere, cõmutare, reſcindere. Tacitè,vt ſi nuda voluntate, tacito intellectu, præſumpta fiat adẽptio,nam ſi quidem capitales vel grauiſſimæ inimicitiæ interceſſerint, inter teſtatorem & legatarium:ademptum videtur,quod relictũ eſt. Item rem legatam ſi teſtator viuus alij donauit, omnimodo extinguitur legatum:nec diſtinguimus,vtrum propter neceſſitatem rei familiaris,an mera volũtate donauerit:vt ſi neceſſitate donauerit,legatum debeatur,ſi nuda volũtate nõ debeatur: hęc enim diſtinctio, in donãtis munificentiam non cadit, cum nemo in neceſſitatibus liberalis exiſtat. Poteſt etiam fieri vt legatum non totum quidem adimatur,ſed parte aliqua, vel qualitate detracta extenuetur.

DE ADIMENDIS ET TRANSFERENDIS LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

Nam

Nam qui hominem legat, & Stichum adimit, non perimit legatum ; ſed extenuat, vt Stichum legatarius elegere non poſſit. De tranſlatione legatorum: Caius. Sicut adimi legatum poteſt, ita & ad aliũ transferri, veluti hoc modo. Quod Titio legaui, id Seio do lego, quæ res in perſonã Titij, tacitam ademptionẽ continet. Tranſlatio legati fit quatuor modis: aut enim à perſona in perſonã transfertur: aut ab eo qui dare iuſſus eſt, transfertur, vt alius det: aut cum res pro re datur, vt pro fundo. 10. aurei: aut quod pure datum eſt, transfertur ſub conditione. Sed ſi id quod à Titio dedi, à Mæuio dem, quamuis ſoleant eſſe duo eiuſdem rei debitores, tamen verius eſt, hoc caſu ademptum eſſe legatum. Nam cum dico, Quod Titium dare damnaui, Seius dare damnas eſto: videor dicere, ne Titius det. Item ſi pro fundo decem legentur, quidam putant non eſſe ademptum prius legatum, ſed verius eſt ademptum eſſe: Nouiſſima enim voluntas ſeruatur. Quod ſi alij legetur ſub conditione, quod alij pure legatum eſt, non plene receſſum videtur à primo, ſed ita demum, ſi conditio ſequentis extiterit. Cęterum ſi hoc animo fuerit teſtator, vt omnimodo receſſum à primo putauerit, dicẽdum erit, à primo ademptum legatum. Et ideo ſi viuo teſtatore, mortuus fuerit is, in quem transſlatum legatum fuerit, nihilominus ad eum à quo tranſlatum fuit pertinebit. Quomodo autem dubium ſcripturæ, in irritum deducat legata, ſatis patet ex his reſponſis. Paulus. In ambiguo ſermone, non vtrumque dicimus, ſed id duntaxat quod volumus: Itaque qui aliud dicit, quàm vult: neque id dicit, quod vox ſignificat, quia non vult, neque id quod vult, quia id non loquitur. Vlpianus. Si fuerit legatum relictum, vni ex cognatis meis, qui capitolium aſcenderit, ſi ſimul duo veniſſe dicantur, nec appareat quis prior venerit, an impedietur legatũ? Vel. Ei qui monumẽtum fecerit, & plures fecerint? Vel. Fi qui maximus natu eſt, & duo pares ætate ſint? Sed etſi legatum Sempronio amico fuerit relictum, & duo ſint æqua charitate con-

DE REBVS DVBIIS.

te coniuncti: aut ſi duobus eiuſdem nominis fuerit legatum (puta Sempronijs) mox Sempronio ademptum ſit: vtrum datio in vtriuſque perſona infringatur, an ea ademptio nulla ſit, quæri poteſt? Item ſi ex pluribus ſeruis eiuſdem nominis vni, vel quibuſdam libertas relicta eſt? Et verius eſt in his omnibus etiam legata & libertates impediri: ademptionem autem in vtrumque valere. Paulus. Cum nomen fideicommiſſarij teſtamento adſcriptum non ſit, nullæ perſonæ, neque incertæ, datum fideicommiſſum videri, indubitatum eſt. De his quę pœnæ nomine relinquuntur, ſic habet Aphricanus: Filiofamilias, vel ſeruo hęrede inſtituto, etiamſi in patris dominiue pœnam illicitè vel probroſè, datum eſt nullius momenti legatum eſſe reſpondi. Non enim id ſolum quod in hæredis, ſed omne quod in cuiuſque, lucrum aliquod ex vltima voluntate ſentientis, talem pœnam in teſtamento ſcriptum ſit, nullius momenti habendum eſt. Catoniana regula ſic definit: quod, ſi teſtamenti facti tempore deceſſiſſet teſtator, inutile foret, id legatum quandocunque deceſſerit, non valet. Pro non ſcriptis habentur, quę ijs aſſcripta ſunt, qui in rebus humanis non ſunt, quiue in metallum damnati ſunt, aut quę ita ſcripta ſunt, vt intelligi non poſſint, aut quæ quis ipſe ſibi (nam hoc exemplum pernicioſum eſt) aſſcripſit. Qui vt indigni repelluntur à legatis, his ferme reſponſis exprimuntur. Martianus. Diui Verus & Antoninus reſcripſerunt, quaſi indignum carere legato ſeu fideicommiſſo libertum, quę ei teſtamento patroni relicta fuerant, cum patronum ſuum poſt mortem eius, quaſi illicitæ mercis negotiatorem detulerat, quamuis & libertatis præmium meruerit. Idem. Indignum eſſe diuus Pius illum decreuit (vt & Marcellus libro duodecimo digeſtorum refert) qui maniſeſtiſſimè comprobatus eſt id egiſſe, vt per negligentiam & culpam ſuam, mulier a qua hæres inſtitutus erat, moreretur. Paulus: Amittere id quod teſtamento meruerit, & eum placuit, qui tutor datus excuſauit ſe à

DE HIS QVÆ POENÆ CAVSA RELINQVVNTVR.

DE REGVLA CATONIANA.

DE HIS QVÆ PRO NON SCRIPTIS HABĒTVR.

DE HIS QVÆ VT INDIGNIS AVFERVNTVR.

ſe à tutela, ſed ſi conſecutus fuerit, non admittitur ad excuſationem. Diuerſum puto, in eo, qui legatum tantum meruit: & à matre pupilli tutor petitus, excuſare ſe maluit: hic enim nihil contra voluntatem defuncti fecit. Sed hoc legatum quod tutori denegatur, non ad fiſcum transfertur, ſed filio relinquitur, cuius vtilitates diſertæ ſunt. Vlpianus: Si inimicitiæ capitales interuenerint inter legatarium & teſtatorem: & veriſimule eſſe cœperit, teſtatorem noluiſſe legatum ſiue fideicommiſſum præſtari ei cui adſcriptum relictum eſt: magis eſt, vt legatum ſiue fideicommiſſum ab eo peti non poſſit. Sed etſi palam & aperte teſtatori maledixerit, & infauſtas voces aduerſus eum iactauerit: idem erit dicendum. Si autem ſtatus ei controuerſiam mouerit, denegatur eius, quod teſtamento acceperit, perſecutio. ex qua ſpecie ſtatim fiſco defertur. Papinianus: Claudius Seleucus Papiniano ſuo ſalutem. Mœuius in adulterio Semproniæ damnatus, eandem Semproniam non damnatam duxit in vxorem: qui moriens eandem hæredem reliquit Quęro, an iuſtum matrimonium fuerit, & an mulier ad hæreditatem admittatur? Reſpondi, neque tale matrimonium ſtare, neque hæreditatis lucrum ad mulierem pertinere: ſed quod relictum eſt, ad fiſcum peruenire. Sed & ſi talis mulier virum hæredem inſtituerit, & ab eo quaſi ab indigno hæreditatem auferri dicimus. Idem: Mulierem quæ ſtupro cognita in contubernio militis fuit (etſi ſacramento miles ſolutus intra annum mortem obierit) non admitti ad teſtamentum iure militiæ factum: & id quod relictum eſt, ad fiſcum pertinere proxime tibi reſpondi. Idem: Cum ſecundis tabulis, pater impuberi filio, fratris filios, cohæredibus datis, ſubſtituiſſet: ac ſubſtituti fratris filij, poſt mortem pueri, matrem eius, partus ſubiecti ream poſtulaſſent, vt hæreditatem patrui legitimam obtinerent: victis auferendam eſſe partem hæreditatis ex cauſa ſubſtitutionis reſpondi: quia, ex teſtamento ſententiam ſecundum ſe

dictam

dictam non haberent, Idem: Hæredem qui ſciens defuncti vindictam inſuper habuit, fructus omnes reſtituere cogendum, exiſtimaui. Paulus. Poſt legatum acceptum, non tantum licebit falſum arguere teſtamentum: ſed & non iure factum contendere: inofficioſum autem dicere non permittitur. Et quidem qui principale teſtamentum arguit: & à ſecundis tabulis repellendus eſt. item à codicillis ad teſtamentum factis, licet non confirmatis. Non idem ſequendum eſt, ſi ſecundas tabulas vel codicillos coarguit: quia non vtrunque hoc caſu improbaſſe videtur. De conditionibus demonſtrationibus, & cauſis legatorum, regula hæc eſt, vt ijs deficientibus, deficiat quoque legatum. Verum hæc regula patitur nonnullas exceptiones, propterea quod in conditionibus, primum locum voluntas defuncti obtineat, eaque regat conditiones. Vlpianus. Obtinuit, impoſſibiles conditiones teſtamento adſcriptas, pro nullis habendas. Caius. Demonſtratio falſa eſt, veluti ſi ita ſcriptum ſit, ſeruum Stichum, quem de Titio emi: fundum Tuſculanum, qui mihi à Seio donatus eſt: nam ſi conſtat de quo homine, de quo fundo ſenſerit teſtator, ad rem non pertinet, ſi is quem emiſſe ſignificauit, emerit. Igitur etſi ita ſeruus legatus ſit. Stichum cocum, Stichum ſutorem Titio lego, licet neque cocus, neque ſutor ſit, ad legatariam pertinebit: ſi de eo ſenſiſſe teſtatorem conueniat. nam etſi in perſona legatarij deſignanda, aliquid erratum fuerit, conſtat autem cui legare voluerit. perinde valet legatum, ac ſi nullus error interueniret. Quod autem iuris eſt in falſa demonſtratione, hoc vel magis eſt in falſa cauſa, veluti ſi ita, Titio fundum do, quia negotia mea curauit: item, Fundum Titius filius meus præcipito, quia frater eius ipſe ex arca tot aureos ſumpſit, licet enim frater huius pecuniam ex arca non ſumpſit, vtile legatum eſt. at ſi conditionaliter concepta ſit cauſa, veluti

DE CONDITIONIBVS ET DEMONSTRATIONIBVS ET CAVSIS ET MODIS FORVM QVÆ IN TESTAMENTO SCRIBVNTVR.

luti hoc modo. Titio, ſi negotia mea curauit, fundum do, Titius filius meus, ſi frater eius centum ex arca ſumpſit, fundum præcipito: ita vtile erit legatum, ſi & ille negotia curauit, & huius frater centum ex arca ſumpſit. Quod ſi cui in hoc legatum ſit, vt ex eo aliquid faceret veluti monumentum teſtatori, vel opus, aut epulum municipibus faceret, vel ex eo vt partem alij reſtitueret: ſub modo legatum videtur. Marcellus: Non dubitamus, quin turpes conditiones remittendæ ſint: quo in numero plerunque ſunt etiam Iuriſiurandi. Iulianus: Iure ciuili receptum eſt, quotiens per eum, cuius intereſt conditionem impleri, fit quo minus impleatur: vt perinde habeatur, ac ſi impleta fuiſſet. quod plerique & ad legata, & ad hęredum inſtitutiones produxerunt. Quibus exemplis ſtipulationes quoq; committi quidam rectè putauerunt, cùm per promiſſorem factum eſſet, quo minus ſtipulator conditioni pareret. Papinianus falſam conditionem Caſſius & Cælius Sabinus impoſſibilem eſſe dixerunt. veluti: Pamphilus, ſi quod Titio debeo, ſoluerit, leber eſto, ſi modo nihil Titio fuit debitum. Etenim inter demonſtrationem, cauſam, modum, & conditionem, hæc eſt differentia. Demonſtratio eſt, quæ plerumque factam rem oſtendit, quemadmodum conditio futuram, vt, ex ijs centum quę Titio legaui, Caio quinquaginta do lego. Cauſa eſt, quæ animum teſtatoris commouet, ſiue antecedat, ſiue ſequatur, vt, Titio, quia negotia mea curauit, vel curabit, centum do lego. Modus, eſt pars ipſius ordinationis, oſtendere finem legati, veluti vt mihi monumentum faciat, Titio centum do lego. Conditio in liberam legatarij voluntatem, ſiue incertum euentũ confertur, vt Titio, ſi capitolium aſcenderit, vel ſi nauis ex Aſia venerit, centum do lego. Sed conditionum inquit Vlpianus, quædam ſunt quæ quandocunque impleri poſſunt, etiam viuo teſtatore: vtputa ſi nauis ex Aſia venerit, nam quandocunque venerit nauis, conditioni paritum videtur. Quædam ſunt, quæ

non

nō niſi poſt mortem teſtatoris,veluti,ſi decem dederit,ſi Capitolium aſcenderit.Nam vt paruiſſe quis conditioni videatur,etiam ſcire debet hanc conditionem inſertam. Nam ſi fato fecerit, non viderur optemperaſſe voluntati. Mætianus: Conditionum, quæ in futurum conferuntur,triplex natura eſt, vt quædam ad id tempus, quo teſtator viuat: quædam ad id tempus, quod poſt mortem eius futurum ſit:quædam ad alterutrum pertineant: tempus autem vel certum vel infinitum comprehendatur, quæ omnia non minus in fideicommiſſis, quàm in inſtitutionibus ac legatis incidere ſolent: vt hæc conditio. Titiæ, ſi mihi nupſerit:non dubiè niſi viuente teſtatore: illa autem, Si ad exequias funeris mei venerit, niſi poſt mortem,impleri non poſſit. Illa verò. Si filio meo nupſerit,vel viuente vel mortuo teſtatore impleri poſſit. Et prima quidem ac tertia ex relatis conditionibus,infinitum tempus habent:quandoque enim nupſerit,impletur conditio, ſecunda ad certum tempus adſcripta eſt. Planè quantum ad conditiones quæ in non faciendo con ſiſtunt:in his Mutiana cautio locum habet,de reſtituendo legato percepto,ſi contra factum ſit. Vlpianus: Mutianę cautionis neceſſitas in conditionibus conſiſtit,quæ in non faciendo conceptæ ſunt: vtputa, Si in Capitolium non aſcenderit:Si Stichum nō manumiſerit,&in ſimilibus. Et ita & Ariſtoni,& Neratio,& Iuliano viſum eſt,quæ ſententia ex conſtitutione Diui Pij comprobata eſt. Nec ſolum in legatis id placuit, verum in hæreditatibus quoque idem remedium admiſſum eſt. Tranſeamus nunc ad ſecundum articulum, qui ad legatorum deminutionem pertinet. nam id fit, vel ex lege Falcidia, quam plebes tulit, vel ex Senatuſconſulto Trebelliano. Paulus. Lex Falcidia lata eſt,quę primo capite liberam legandi facultatem dedit, vſq; ad dodrantem, his verbis: Qui ciues Romani ſunt, Qui eorum poſt hanc legem rogatam', teſtamentum facere volet: vt eam pecuniam, eaſque res,quibus dare,legare,volet,ius poteſtaſque eſto, AD LEGEM FALCIDIAM.

vt hac lege ſequenti licebit. Secundo capite modum legatorum conſtituit, his verbis. Quicunque ciuis Romanus poſt hanc legem rogatam teſtamentum faciet, is quantamcunque ciui Romano pecuniam, Iure publico dare legare volet, ius poteſtaſque eſto. Dum ita datur legatum, ne minus quàm partem quartam hæreditatis teſtamento hæredes capiant, eis quibus quid ita datum legatúmue erit, eam pecuniam ſine fraude ſua capere liceto. iſque hæres qui eam pecuniam dare iuſſus damnatus erit, eam pecuniam debeto darę, quam damnatus eſt. Etenim ſi cui plus quàm licuerit legetur, & dubitari iuſtè poſſit, vtrum lex Falcidia locum habitura ſit, nec ne: ſubuenit Prætor hæredi, vt ei legatarius ſatiſdet, vt ſi apparuerit, eum amplius legatorum nomine cepiſſe, quàm ex lege Falcidia capere licebit: quanti ea res erit, tantam pecuniam det, doluſque malus ab eo abfuturus ſit. Ex ſenatuſcunſulto Trebelliano, permiſſum eſt ei, qui fideicommiſſum reſtituit, quartam Trebellianicam detrahere fideicommiſſo: formam autem ipſius reſtitutionis complexum eſt Senatuſconſultum, his verbis.

SI CVI PLVS QVÃ PER LEGE. FALCIDIA LICVERIT, LEGATVM ESSE DICETVR.

AD SENATVSCONSVLTVM TREBELLIANVM.

Cum eſſet æquiſſimum in omnibus fideicommiſſarijs hæreditatibus, ſi qua de his bonis iudicia penderent, ex his eos ſubire, in quos Ius fructuſque transferretur potius, quàm cuiquã periculoſam eſſe fidem ſuam: placet vt actiones quæ in hæredem, hæredibúſue dari ſolent, eaſque, neque in eos, neque his dari qui fidei ſuæ commiſſum, ſicuti rogati eſſent, reſtituiſſent: ſed his & in eos, quibus ex teſtamento fideicommiſſum reſtitutum fuiſſet quò magis in reliquum confirmentur defunctorum voluntates. Præter iſtud ſenatuſconſultum, extat quoque Apronianum, quod ad fideicommiſſa ciuitatibus relicta pertinet. Paulus: Omnibus ciuitatibus, quæ ſub Imperio populi Romani ſunt, reſtitui debere & poſſe hæreditatem fideicommiſſariam, Aproniãnũ Senatuſconſultum iubet. Sed & actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed & municipes ad eas admit-

502

mittuntur. Ita tamen, vt ij quibus reſtituetur hęreditas, actorē eligant, & ad agendum, & ad excipiendas actiones. Nunc dicamus de legatis, quæ adempta non repeꝛiuntur: quatenus deminuta quoque non ſunt, quomodo tandem obtineantur. Et quidem obtineri ea dicimus, poſtquàm dies legati vel fideicommiſſi plene ceſſit. Qua quidem in re diſtinguimus vſumfructum, ac annuū legatum, à communi legato. De communi, ſic habet Paulus: Si dies appoſita legato non eſt, præſens debetur & confeſtim à morte teſtatoris ad eum pertinet, cui datum eſt. Dies adiecta, quamuis longa ſit, ſi certa, veluti, kalendis Ianuarijs centeſimis, dies quidem legati ſtatim cedit, ſed ante diem peti non poteſt: at ſi incerta, veluti, cùm pubes erit: cùm in familia filia nupſerit: cùm magiſtratum inierit: cùm aliquid demum, quod ſcribendo comprehendere ſit commodum, fecerit: niſi temporis conditio obtigerit, neque res pertinere, neque dies legati cedere poteſt. De vſufructu & habitatione Vlpianus: Si purè ſit vſusfructus legatus, vel vſus, vel habitatio: neque eorum dies ante aditam hæreditatem cedit, neque petitio ad hæredem tranſit. Idem eſt, ſi ex die ſit vſusfructus relictus. Idem Vlpianus: Si habitatio filiofamilias vel ſeruo legata ſit, puto non acquiri domino vel patri legatum, ſi ante aditam hæreditatem filius vel ſeruus deceſſerit. nam cum perſonæ cohæreat, rectè dicitur ante aditam hæreditatem diem non cedere, De annuis legatis: Cum in annos, inquit Vlpianus, ſingulos legatur, non vnum legatum eſſe ſed plura conſtat. Nec refert ſinguli aurei in annos ſingulos legentur, an in annum primum mille aurei, in ſecundum homo, in tertium frumentum. Nec ſemel diem eius cedere, ſed per ſingulos annos. Enimuero ſi vel propter diem, vel conditionem pendentem, vel alia aliqua de cauſa, mora inijciatur, quo minus confeſtim legata pręſtentur: iure receptum eſt, vt niſi nominatim per teſtatorem remiſſa ſit cautio, vel fiſcus inſtitutus, qui non ſolet

QVANDO DIES LEGATORVM VEL FIDEICOMMISSORVM CEDAT.

VT LEGATORVM VEL FIDEICOMMISSORVM SERVANDORV CAVSA CAVEATVR.

gatarius mitti: veluti ſi locum religioſum fecerit, aut quid publice conſecrauerit, permiſſu ſcilicet Imperatoris, aut ſi aliquem non in fraudem creditorum, manumiſerit. Atque hucuſque quidem de ciuilibus iudicijs expoſuiſſe ſufficiat. Quæ nunc porrò ſequuntur in pandectis, Prætoria ſunt, & criminalia iudicia, cum ijs quæ poſteriora vocauimus. Nam vniuerſum librum pandectarum partim in ΤΑ ΠΡΩΤΑ, partim in iuditia, ciuilia, prætoria, & criminalia, partim in poſteriora diuiſimus.

FINIS.
libri ſexti.

ERRATA.

Pagina 253. verſu 12. non citent, lege, non multum citent. 267. verſ. 4. in vni alicui, vt vni alicui. 290. verſ. 24. cæterumrum, dele poſterius rum. 320. verſ. 17. extinguantur, non extinguantur. 340. verſ. 30. hæreditas, hæreditati. 439. verſ. 33. mulier, muliere. 440. verſ. 17. eſt is extra, eſt is quidem extra. Item in margine deſunt hæc: DE CONCVBINIS. 444. verſ. 6. cum ſan guin, conſanguin 447. verſ. 7. quinces, quincunces. Eadem pagina, verſ. 10. 11. 12. 13. conuerterit, fecerit, negauerit, impoſuerit: conuerterint, fecerint, negauerint, impoſuerint. 452. verſ. 6. à fine: res agitur, aut agitur. 453. circa finem in margine hæc deſiderantur: QVOD FALSO TVTORE AVTHORE GESTVM ESSE DICATVR. 459. verſ. 2. hiſque verbis, hiſce verbis. 460. verſ. 14. & velit, & quem velit 462. verſ. 11. Et quibus qui dem, Ex quibus quidem. 470. verſ. vltimo: idem ſubſtitutus, id eſt ſubſtitutus. 475. verſ. 28. hæres eſto, ille hęres eſto.

LOVANII

Apud Petrum Colonæum Bibliop. Iur.
Anno. 1555.
Men. Mart.

moris finis et scopus ē conservatio institutę [illegible] vel salus reipublice [illegible]

genus subiectū seu materia ē actiones seu negocia civilia

Iurisconsulti finis ē conservatio et adeptio iustitię equitatisque in rebus civilibus [illegible]
ex recta et legitima legū interpretatione [illegible] orienda.

Subiectę materię [illegible] Imperator Iustinianus dixit esse personas res et actiones [illegible] scilicet
ex his titulis [illegible] personarum resolutio in statum seu conditionem [illegible]: condi
tionē seu statum in libertate et servitute: [illegible]. Res resolvuntur
in earum acquisitionē retentionē et alienationē et actiones quibus illa [illegible]
retentionē et alienationē [illegible] defendi [illegible]. ad quę tria [illegible]
fontes quicquid in iure civili scriptū ē reduci potest. vel [illegible] actiones. i. actus hominum qui
fiunt vel propter acquirendū vel retinendū vel alienandū [illegible]. et isti actus considerantur in
contractibus in ultimis voluntatibus et iudiciis.

materia legū ē actiones humanę quę in nostra potestate ut fiant aut non fiant posite sunt
[illegible] vel ignorantia [illegible] solet [illegible] civiles
et legitimę sunt actiones. i. actus et negocia humana et civilia sive in iure
sive in facto consistat, quę in hominum inter se tuenda societate spectantur ut
sunt contractus tutela possessio dominium [illegible] usucapio prescriptio, et
in universum res causę de quibus quidpiam legibus cautum ē intelligitur

Materiā ~~formā~~ finis desiderio [illegible], formā [illegible] propter [illegible]
aliquę omnium earum finis causa ē, [illegible]
sima cū de

quid

Cav. G. DI G[illegible]MO
[illegible]
[illegible]
1971